

Οι Έλληνες στη Διασπορά
15ος - 21ος αι.

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Οι Έλληνες στη Διασπορά
15ος - 21ος αι.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ιωάννης Κ. Χασιώτης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευρυδίκη Α. Αμπατζή

ΑΘΗΝΑ 2006

Main body of handwritten text in a historical Greek script, likely a manuscript or official document.

Handwritten text line, possibly a signature or a specific section header.

Large, stylized handwritten characters or signatures, possibly representing names or titles.

Additional handwritten text at the bottom of the page, including what appears to be a signature.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ιωάννης Κ. Χασιώτης, πρόεδρος
Ομ. Καθηγητής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Όλγα Κατσιαρδή-Hering, αναπληρώτρια πρόεδρος
Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασίλειος Καρδάσης, μέλος
Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κρήτης
Τζελίνα Χαρλαύτη, μέλος
Αναπλ. Καθηγήτρια στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο
Ευαγγελία Γεωργιτσογιάννη, μέλος
Αναπλ. Καθηγήτρια στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Γεώργιος Καραμπατζός, πρόεδρος
Γενικός Γραμματέας της Βουλής των Ελλήνων
Ευρυδίκη Αμπατζή, φιλόλογος
Διευθύντρια της Βιβλιοθήκης της Βουλής
Αικατερίνη Φλεριανού, ιστορικός
Προϊσταμένη της Μπεννακείου Βιβλιοθήκης
Ελένη Αντωνάρακου, ιστορικός, *Βιβλιοθήκη της Βουλής*
Μαρία Βλασσοπούλου, ιστορικός, *Βιβλιοθήκη της Βουλής*
Βασίλης Δούβλης, σκηνοθέτης, *Βιβλιοθήκη της Βουλής*
Ευάγγελος Δρακόπουλος, φιλόλογος, *Βιβλιοθήκη της Βουλής*
Έλλη Δρούλια-Μητράκου, φιλόλογος, *Βιβλιοθήκη της Βουλής*
Δημήτρης Κοντογεώργης, ιστορικός
Βασιλική Σειρηνίδου, ιστορικός

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Παντελής Μάσσοσ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Ιωάννης Μετζικώφ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Αγγελική Σαμαρτζή
Αριέττα Ρεβύθη

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Η νεότερη και η σύγχρονη ελληνική ιστορία είναι στενά συνυφασμένη με το φαινόμενο της Διασποράς. Αναμφίβολα, μόνο αν λάβουμε υπόψη το ρόλο που διαδραμάτισαν οι απόδημοι Έλληνες, μπορούμε να κατανοήσουμε πλήρως τη δημιουργία και την ανάπτυξη του νεοελληνικού κράτους, καθώς και την οικονομική και κοινωνική ανέλιξη, αλλά και ιδεολογική συγκρότηση του Ελληνισμού εντός και εκτός των συνόρων. Μετά τη συγκρότηση του νέου ελληνικού κράτους συχνά οι ελληνικές παροικίες του εξωτερικού έρχονταν αρωγοί προκειμένου να στηρίξουν την αρχικά μικρή πατρίδα, προπάντων όταν αντιμετώπιζε κρίσιμα εθνικά ζητήματα.

Σήμερα οι δεσμοί ανάμεσα στην Ελλάδα και τον Απόδημο Ελληνισμό είναι ιδιαίτερα στενοί. Δεν περιορίζονται, μάλιστα, μόνο σε ατομικό, οικογενειακό και τοπικό επίπεδο, αλλά υποστηρίζονται συστηματικά και από θεσμοθετημένες υπηρεσίες της χώρας μας –με βάση ειδικό άρθρο του ελληνικού Συντάγματος– και από ομογενειακές οργανώσεις της ίδιας της Διασποράς, που εδώ και χρόνια συντονίζονται από το Συμβούλιο του Απόδημου Ελληνισμού.

Στη διασύνδεση του μητροπολιτικού κέντρου με τους απόδημους ομογενείς συμμετέχει ενεργά και η Βουλή των Ελλήνων με ποικίλους τρόπους. Η προβλεπόμενη στον Κανονισμό της Βουλής «Ειδική μόνιμη Επιτροπή για Θέματα Απόδημου Ελληνισμού», στην οποία συμμετέχουν, αναλογικά, βουλευτές όλων των κομμάτων, βρίσκεται σε σταθερή επαφή με τις ομογενειακές οργανώσεις και μεριμνά για την προώθηση των θεμάτων που απασχολούν τους αποδήμους. Επίσης η Βουλή έχει στενή συνεργασία με τους απανταχού βουλευτές ελληνικής καταγωγής, εκλεγμένους σε αλλοδαπά κοινοβούλια, ενώ στο πλαίσιο της αναπτυσσόμενης κοινοβουλευτικής διπλωματίας παρεμβαίνει για τη στήριξη πρωτοβουλιών που αποβλέπουν στη συντήρηση και ενίσχυση της ελληνικής γλώσσας και την προβολή του ελληνικού πολιτισμού σε χώρες με αξιόλογο ομογενειακό στοιχείο. Συνεπώς, μια Έκθεση

της Βουλής των Ελλήνων για τη νεοελληνική Διασπορά δεν αποβλέπει μόνο στην ιστορική αποτύπωση και την προβολή της σημερινής παρουσίας του σημαντικού αυτού τμήματος του Ελληνισμού, αλλά και στην ενίσχυση των διαύλων επικοινωνίας μεταξύ του ελληνικού κέντρου και της ομογένειας.

Η οργάνωση και παρουσίαση μιας Έκθεσης για τον Απόδημο Ελληνισμό παρουσιάζει πολλές δυσκολίες. Καταρχάς η ιστορική διαδρομή της νεοελληνικής Διασποράς ξεπερνά τους πέντε αιώνες. Πέραν, όμως, από το χρονικό εύρος, η νεοελληνική Διασπορά είναι και γεωγραφικά εκτεταμένη, καθώς η ελληνική παρουσία είναι διάσπαρτη, έστω και άνισα, και στις πέντε ηπείρους. Οι διαδικασίες εξάλλου της συγκρότησης και γενικά η εξέλιξη των χιλιάδων –παλαιών και νεότερων– Ελληνικών Κοινοτήτων του Εξωτερικού συχνά διαφέρουν από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή. Επίσης, δυσκολίες παρουσιάστηκαν στη συγκέντρωση και επιλογή του διαθέσιμου υλικού. Τέλος, υπήρξαν περιορισμοί που επέβαλε ο ίδιος ο εκθεσιακός χώρος του κτιρίου της Βουλής, που επιτρέπει την προβολή ενός συγκεκριμένου αριθμού εκθεμάτων, κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στον κατεξοχήν εκπαιδευτικό σκοπό της Έκθεσης.

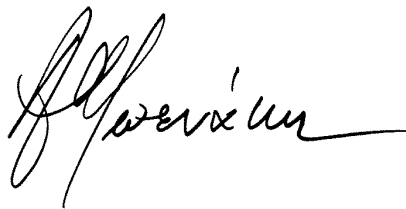
Με βάση λοιπόν τα παραπάνω κριτήρια αλλά και την εμπειρία που αποκτήθηκε από ανάλογες πολιτιστικές διοργανώσεις της Βουλής, συγκροτήθηκαν δύο Επιτροπές, μία Οργανωτική, που ανέλαβε τη συγκέντρωση και το “στήσιμο” των εκθεμάτων, και μία Επιστημονική, που ανέλαβε την επιστημονική εποπτεία όλων των ζητημάτων και των συναφών εκδηλώσεων που συνοδεύουν την Έκθεση. Η Επιστημονική Επιτροπή που επιφορτίστηκε και με την προετοιμασία του συνόλου των εισαγωγικών κειμένων του Οδηγού, συντόνισε ένα συλλογικό έργο στο οποίο συνεργάστηκαν ήδη δοκιμασμένοι αλλά και νέοι επιστήμονες, έλληνες, ομογενείς και ξένοι. Ο τόμος του Οδηγού σχεδιάστηκε με δύο βασικούς στόχους: αφενός την καταγραφή –συνοπτικά βέβαια– των βασικών δεδομένων που αφορούν στην ιστορική εξέλιξη και τη σημερινή αποτύπωση των Ελληνικών Κοινοτήτων του Εξωτερικού και αφετέρου στην εικονογραφική παρουσίαση ενός μέρους, τουλάχιστον, του υλικού, που συγκεντρώθηκε και προβάλλει επίσης ενδιαφέρουσες όψεις της διαχρονικής διαδρομής του απόδημου Ελληνισμού. Οι πρωτότυποι και ειδικά για την περίπτωση σχεδιασμένοι χάρτες και τα διαγράμματα δεν ήταν δυνατόν να αναρτη-

θούν όλοι στον εκθεσιακό χώρο. Συμπεριλαμβάνονται όμως ως παράρτημα, στον Οδηγό αυτό της Έκθεσης.

Θα ήθελα από εδώ να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου σε όλους όσοι εργάστηκαν με ενθουσιασμό για την προετοιμασία και την πραγματοποίηση της Έκθεσης αυτής και των εκδόσεων που την υποστηρίζουν, ιδίως τα ιδρύματα, τις κοινότητες, τους ιδιωτικούς φορείς και τους ιδιώτες που μας παραχώρησαν πρόθυμα ποικίλα κειμήλια, έργα τέχνης, φωτογραφίες, έγγραφα, έντυπο υλικό και αντικείμενα που δίνουν μια ενδεικτική, έστω, εικόνα του πλούτου και της ποικιλομορφίας της μακραίωνης και πολύπλευρης ιστορίας την νεοελληνικής Διασποράς.

Ευχαριστώ, επίσης, για άλλη μια φορά, τα μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής για το ζήλο που επέδειξαν. Πολλές ευχαριστίες οφείλονται στα μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής και ιδιαίτερα στον πρόεδρό της καθηγητή κ. Ιωάννη Χασιώτη για την πολύτιμη προσφορά τους στην προετοιμασία της Έκθεσης και των συνοδευτικών της εκδόσεων, αλλά και σε όλους όσοι συνεργάστηκαν για τη συγγραφή των κειμένων που περιλαμβάνονται στον Οδηγό της Έκθεσης.

Η ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ANNA ΜΠΕΝΑΚΗ ΨΑΡΟΥΔΑ

ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΕΣΤΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ*

Πηγή: Όλγα Κατσιαροδή-Hering, Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830), τόμος 2, Αθήνα 1986

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιωάννης Κ. Χασιώτης

Η σημασία της νεοελληνικής Διασποράς

Για μεγάλα χρονικά διαστήματα η νεοελληνική *Διασπορά* είχε ευρύτατη συμμετοχή στην οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική εξέλιξη του συνολικού ελληνικού κόσμου. Ιδιαίτερα σημαντικός ήταν ο ρόλος της κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας: επί τέσσερεις, περίπου, αιώνες οι *παροικίες* της δυτικής και της κεντρικής Ευρώπης *μετακένωναν* στην τουρκοκρατούμενη ελληνική Ανατολή τα στοιχεία εκείνα που αποτέλεσαν καταλύτες στην οικονομική ανάπτυξη και στο σταδιακό κοινωνικό της μετασχηματισμό. Οι πολιτικές, εξάλλου, πρωτοβουλίες των αποδήμων συνέβαλαν αποφασιστικά στην τελική διαμόρφωση του ιδεολογικού πλαισίου μέσα στο οποίο προετοιμάστηκε ο απελευθερωτικός αγώνας των Ελλήνων. Αλλά και μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και την ανάδειξή του σε αδιαμφισβήτητο *εθνικό κέντρο*, οι ελληνικές *Κοιότητες του Εξωτερικού* διατήρησαν ένα μέρος του προγενέστερου πολιτικού τους ρόλου, ο οποίος, μάλιστα, αναβαθμιζόταν κατά τις περιόδους των εθνικών κρίσεων του Ελληνισμού.

Από *ποσοτική*, επίσης, άποψη η νεοελληνική Διασπορά ήταν πάντοτε υπολογίσιμος παράγοντας: Με βάση μετριοπαθείς εκτιμήσεις των ελληνικών προξενικών αρχών και υπολογισμούς των ομογενειακών φορέων, το σύνολο των ατόμων που μπορούν να συναριθμηθούν σήμερα στον *Απόδημο Ελληνισμό* κινείται χονδρικά μεταξύ ενός ελαχίστου 2.700.000 και ενός μεγίστου 4.500.000. Είναι σαφές ότι, με τα ελληνικά μέτρα, τα μεγέθη αυτά θα πρέπει να θεωρηθούν επιβλητικά, αφού αντιστοιχούν στο ένα τρίτο, περίπου, του πληθυσμού της Ελλάδας. Πάντως, σημαντικότερα ήταν –και είναι– τα *ποιοτικά* χαρακτηριστικά της ελληνικής Διασποράς, δηλαδή η οικονομική ευρωστία και η κοινωνική καταξίωση των *ομογενών* στις νέες τους πατρίδες, σε συνδυασμό με τη δυνατότητά τους να επηρεάζουν παραγωγικά την κοινωνική και πολιτιστική ανέλιξη και της χώρας όπου ζουν σήμερα, αλλά και της *πατρίδας* των ίδιων ή των προπατόρων τους.

Η ύπαρξη, συνεπώς, ενός ανθρώπινου δυναμικού, που έχει συνείδηση της εθνικής του καταγωγής και της πατρογονικής ιστορικής του κληρονομιάς, αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα για έναν μικρό λαό, όπως ο ελληνικός, που υποχρεώθηκε να σηκώσει το βάρος συχών και δύσκολων καταστάσεων. Όταν, μάλιστα, το ανθρώπινο αυτό δυναμικό συμμετέχει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο σε συλλογικές πρωτοβουλίες πανεθνικής αλληλεγγύης, τότε ο ρόλος του αποκτά ακόμα μεγαλύτερη σημασία.

Συνέχεια και μεγάλες τομές στη συνολική ιστορία της ελληνικής Διασποράς

Η συνολική ιστορία της ελληνικής Διασποράς έχει διάρκεια αιώνων: η απώτερη αρχή της ανάγεται στη δεύτερη, τουλάχιστον, χιλιετία π.Χ. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την πολιτιστική συνέχεια του Ελληνισμού, είχε παλιότερα οδηγήσει πολλούς μελετητές στη ρομαντική αντίληψη ότι η ιστορική εξέλιξη των ελληνικών αποδημιών ήταν συνεχής και αδιάλειπτη, από τα χρόνια των πρώτων αρχαϊκών εποικισμών ως τις μέρες μας. Πιο

ψύχραιμη, ωστόσο, προσέγγιση του φαινομένου δείχνει ότι οι νεότερες, και ακόμα περισσότερο οι σύγχρονες, μεταναστεύσεις των Ελλήνων θα πρέπει πια να θεωρούνται διαφορετικές *ιστορικές κατηγορίες* σε σχέση με τις αρχαίες ή ακόμα και τις μεσαιωνικές μετοικεσίες. Η διάκριση αυτή ισχύει ακόμα και όταν οι νεοελληνικές *παροικίες* δημιουργούνταν στις ίδιες γεωγραφικές θέσεις, στις οποίες είχαν αναπτυχθεί, για άλλους λόγους, και οι συχνά ομώνυμες τους ελληνικές *αποικίες* της αρχαιότητας και του βυζαντινού Μεσαίωνα, όπως έγινε π.χ. στην Κάτω Ιταλία και τη Σικελία, στην Αλεξάνδρεια και τη Μασσαλία και στα παράλια –βορειοδυτικά και ανατολικά– του Ευξείνου Πόντου. Οι καθαυτό, όμως, νεότερες ελληνικές εστίες της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας δημιουργήθηκαν κατά τον 15ο και 16ο αιώνα, των ανατολικών ακτών του Ευξείνου στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα και της Αλεξάνδρειας και της Μασσαλίας από τις αρχές ή και τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής.

Οι *διαφορές* αυτές οφείλονται κατά κύριο λόγο στα τεράστια χρονικά χάσματα που μεσολάβησαν ανάμεσα στη μια και την άλλη ιστορική περίοδο, αλλάζοντας ριζικά τις ιστορικές συνθήκες τόσο στις χώρες αποστολής όσο και στους χώρους υποδοχής, και συνεπώς και τους παράγοντες και τον χαρακτήρα των ελληνικών αποδημιών. Γι' αυτό και οι αντιπροσωπευτικές, τουλάχιστον, περιπτώσεις στις διαφορετικές ιστορικές περιόδους δεν είναι συγκρίσιμες: οι αρχαιοελληνικές *αποικίες*, με την υπεροχή τους στον πολιτιστικό, ιδίως, τομέα, ήταν σε θέση –ιδρύοντας πόλεις και εμπορικά κέντρα– να επηρεάζουν αποφασιστικά τις εξελίξεις στους χώρους της εγκατάστασής τους, εξελληνίζοντας τους συνοίκους ή και γειτονικούς, ακόμα, λαούς, ενώ αντίθετα, οι νεότερες και σύγχρονες *παροικίες*, εξαιτίας κυρίως του μειωμένου ανθρώπινου δυναμικού τους και του περιορισμένου κοινωνικού τους λόγου, ήταν καταδικασμένες αρχικά στην αναπόδραστη περιθωριοποίηση, στη συνέχεια στην κοινωνική ενσωμάτωση και, τέλος, στη σταδιακή –μερική ή και ολική– αφομοίωσή τους από τον ισχυρότερο περίγυρο των νέων πατριδών. Επιπλέον, οι αρχαιοελληνικές *αποικίες* εξελίχθηκαν, σε πολλές περιπτώσεις, χάρη στη δημογραφική τους ανάπτυξη και τη συνακόλουθη γεωγραφική τους εξάπλωση, στο καθαυτό *ιθαγενές* στοιχείο των χωρών όπου αναπτύχθηκαν και ευδοκίμοσαν. Αντίθετα, οι νεοελληνικές *παροικίες* δεν υπερέκρασαν ποτέ αριθμητικά το ανθρώπινο στοιχείο που βρήκαν στις χώρες υποδοχής· γι' αυτό και παρέμειναν πάντοτε στο επίπεδο της θρησκευτικής και εθνικής *μειονότητας*.

Ως εξαίρεση στη γενίκευση αυτή θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι παλαιότερες ελληνικές εστίες στην Κριμαία. Αλλά και αυτές δεν θεωρούνται συνέχεια των αφανισμένων από αιώνες αρχαιοελληνικών αποικιών, αλλά των μετοικεσιών της μεσαιωνικής περιόδου, οι οποίες, μάλιστα, ενισχύθηκαν δημογραφικά μετά την επέκταση στο νότιο τμήμα της χερσονήσου της οθωμανικής κυριαρχίας στα τέλη του 15ου αιώνα. Παρά τη μαζική μετοικεσία, το 1779, του χριστιανικού πληθυσμού της Κριμαίας στις απέναντι περιοχές της Αζοφικής, τη μεγάλη έξοδο προς την Ελλάδα το 1919 και τους αποδεκατισμούς που προκάλεσαν στο εκεί ελληνικό στοιχείο οι σταλινικές εκκαθαρίσεις του 1937-1938 και οι εκτοπισμοί του 1944-1946, η ελληνική παρουσία διατηρήθηκε μέχρι σήμερα (έστω και δραματικά περιορισμένη σε 4.500 περίπου ψυχές). Τα έσχατα, εξάλλου, δείγματα των αρχαϊκών ελληνικών εποικισμών του 8ου και 7ου αιώνα π.Χ. στη «Μεγάλη Ελλάδα» (που συναριθμούν σήμερα περίπου 40.000 ελληνόφωνους της Απουλίας και της Καλαβρίας) δεν έχουν, όπως αναφέρθηκε, καμία σχέση με τις ελληνορθόδοξες κοινότητες που δημιουργήθηκαν στην Κάτω Ιταλία με νεότερες και σύγχρονες μετοικεσίες (από τον 15ο αιώνα ως τις μέρες μας).

Πάνος Αραβαντινός, Σκηνογραφία από την όπερα Τραγουδιστής Διάβολος, του Franz Schreker. Τέμπρα και κάρβονο σε χαρτί, 31x47 εκ. Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

Ζητήματα ορολογίας και ιστορικών προσδιορισμών

Οι όροι που χρησιμοποιούνται για να χαρακτηρίσουν το ελληνικό στοιχείο, ελληνόφωνο και μη, που έζησε και ζει εκτός των συνόρων του νεοελληνικού κράτους, δεν είναι πάντοτε αποκρυσταλλωμένοι και δεδομένοι. Καταρχάς ο διεθνής όρος *Διασπορά* –που παρά την ετυμολογική του προέλευση, υιοθετήθηκε σχετικά πρόσφατα από την ελληνική βιβλιογραφία (περιορίζοντας τη χρήση του παραδοσιακού *Απόδημος Ελληνισμός*)– χαρακτηρίζει γενικά το εκπατρισμένο εκείνο τμήμα ενός λαού, το οποίο, μολονότι εγκαταστάθηκε, έστω και με σχετική μονιμότητα, σε χώρες ή περιοχές εκτός του *εθνικού χώρου*, εξακολουθεί να συντηρεί, σε επίπεδο συλλογικό ή και ατομικό, τις υλικές, πολιτιστικές και συναισθηματικές του σχέσεις με τη χώρα της άμεσης ή της παλαιότερης καταγωγής του. Με το πέρασμα του χρόνου και τη διαδοχή των γενεών, οι σχέσεις αυτές μετασχηματίζονται σε απλό όραμα μιας πατρίδας, η οποία, ακόμα και όταν δεν ανταποκρίνεται θετικά στις προσδοκίες των *ξενιτεμένων* παιδιών της, καταφέρνει από μακριά να επηρεάζει ή ακόμα και να καθορίζει τη συλλογική τους μνήμη και, συνακόλουθα, την κοινοτική και εθνική τους συνείδηση.

Οι *απόδημοι* είναι εκείνοι, που για ποικίλους λόγους έφυγαν από τη γενέτειρά τους, *αποδημώντας* σε κάποιον τόπο κατά κανόνα *ξένο* ή *ξενικό* και μακρινό (*πέρα των περών*, κατά τον χαρακτηρισμό ενός κυπριακού δημοτικού ταγουδιού). Εκεί, στην *ξενιτιά*, οι *ξενιτεμένοι* διατηρούσαν την προσδοκία του *επαναπατρισμού*, ζώντας για χρόνια με το *νόστο* της επιστρο-

φής, της *παλινοόστησης*. Θα πρέπει, πάντως, να διευκρινιστεί ότι, ως τις αρχές, τουλάχιστον, του 19ου αιώνα, οι ελληνικές *μετοικεσίες* από το γενέθλιο τόπο προς τα σχετικά κοντινά τμήματα της οθωμανικής επικράτειας συνιστούσαν *εσωτερικές μεταναστεύσεις*. Γι' αυτό και διέφεραν σε σχέση με τις εξαιρετικά ανεπιθύμητες *εξωτερικές μεταναστεύσεις* σε μακρινότερες και αλλότριες χώρες τόσο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (λ.χ. στη βόρεια Βαλκανική, την Εγγύς και Μέση Ανατολή και τη βόρεια Αφρική) όσο –βέβαια– και άλλων επικρατειών. Με άλλα λόγια, κατά την περίοδο της νεοελληνικής ιστορίας, κατά την οποία δεν υπήρχε ελληνικό κράτος ή δεν είχαν ακόμα αποκρυσταλλωθεί τα σύνορά του (δηλαδή από τον ύστερο Μεσαίωνα ως το 1830, και για ορισμένα τμήματα του ελληνικού κόσμου ως το 1923 ή το 1947), η έννοια του *εθνικού χώρου* συμπεριελάμβανε και τις περιοχές εκείνες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της ανατολικής Μεσογείου, οι οποίες διατηρούσαν για αιώνες σταθερή την ελληνική παρουσία σε πολυάνθρωπες και συμπαγείς *κοινότητες*. Ο εκτεταμένος –και ρευστός, ως προς τα γεωγραφικά του όρια– χώρος αυτός χαρακτηριζόταν αυτάρεσκα από τους Έλληνες του 19ου αιώνα με τον *ιστορικό* (πολιτιστικό και πολιτικό) όρο *ἡ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή*. Από την άποψη, λοιπόν, αυτή, στη νεοελληνική Διασπορά δεν θα πρέπει να συναριθμούμε ούτε τον άλλοτε *Αλύτρωτο* ούτε και το λεγόμενο *Περιφερειακό* Ελληνισμό, δηλαδή τους ελληνικούς πληθυσμούς, οι οποίοι με την οριστικοποίηση των ελλαδικών συνόρων έμειναν εκτός της *εθνικής ολοκλήρωσης*, όπως έγινε με τους Έλληνες της Βορείου Ηπείρου, της Ανατολικής Ρωμυλίας, της βόρειας Μακεδονίας, της Ανατολικής Θράκης, της Ιωνίας, του Πόντου και γενικά της Μικράς Ασίας και της Κύπρου: η αλλαγή του κυριαρχικού καθεστώτος και της εθνολογικής σύνθεσης των περιοχών αυτών (με την εξαίρεση της Κύπρου), μολονότι μετέτρεψε τον άλλοτε ανθηρό ελληνικό τους πληθυσμό σε γλωσσική, θρησκευτική και εθνική μειονότητα (όταν δεν τον εκμηδένισε), δεν άλλαξε εντελώς το διαχρονικό χαρακτήρα που αυτός είχε αποκτήσει στη διάρκεια των προγενέστερων αιώνων· ούτε και απέκοψε την αδιάκοπη και οργανική του σύνδεση με τον κορμό του ελληνορθόδοξου *Γένους*. Η σύνδεση, άλλωστε, αυτή ανανεωνόταν σταθερά από τις αρχές του 16ου ως τα τέλη, σχεδόν, του 19ου αιώνα με αμφίδρομες μετοικεσίες από και προς τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου και από όλες σχεδόν τις περιοχές της ελληνικής χερσονήσου. Το ίδιο αφορά, παρά τις δημογραφικές του περιπέτειες, και στον Ελληνισμό των μεγάλων αστικών κέντρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης, της Τραπεζούντας, της Σαμψούντας κ.ά.). Οι επισημάνσεις αυτές ισχύουν ακόμα και σήμερα, παρά το τέλος της διαδικασίας που ταύτισε, πλέον, τους όρους *πατρίδα*, *εθνικός χώρος* και *εθνικό κέντρο* με την ελλαδική επικράτεια. Συνεπώς, στην έκθεσή μας οι αναφορές στον *Περιφερειακό Ελληνισμό* και γενικά στους *ομογενείς* των γειτονικών βαλκανικών κρατών και της Τουρκίας γίνονται μόνο εφόσον συνδέονται με εντελώς σύγχρονες ελληνικές μετοικεσίες προς τις χώρες αυτές ή με τους *ομογενείς* που εγκαταστάθηκαν σε άλλες χώρες εκτός της *καθ' ἡμᾶς Ἀνατολής*.

Οι εγκατεστημένοι σε αστικά κέντρα του Εξωτερικού Έλληνες απόδημοι συναποτελούν –άσχετα από την αριθμητική τους δύναμη– διακριτές κοινωνικές ομάδες, τις κατά τόπους ελληνικές *παροικίες*. Κατά κανόνα, οι *πάροικοι* συσσωματώνονται, έστω και υποτυπώδως, σε οργανώσεις εθνοτικής και φιλανθρωπικής αλληλεγγύης, οι οποίες καταλήγουν στη σύσταση *κοινοτήτων*. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όταν το ελληνορθόδοξο στοιχείο μιας πόλης ήταν ιδιαίτερα αυξημένο ή όταν ποικίλοι παράγοντες (θρησκευτικοί, ιδεολογικοί, θεσμικοί κ.λπ.) προκαλούσαν ή επέβαλαν τον χωρισμό του, τότε ιδρύονταν μέσα στο ίδιο αστικό κέντρο περισσότερες από μια ελληνικές *κοινότητες*. Στη σύγχρονη εποχή, και ιδιαί-

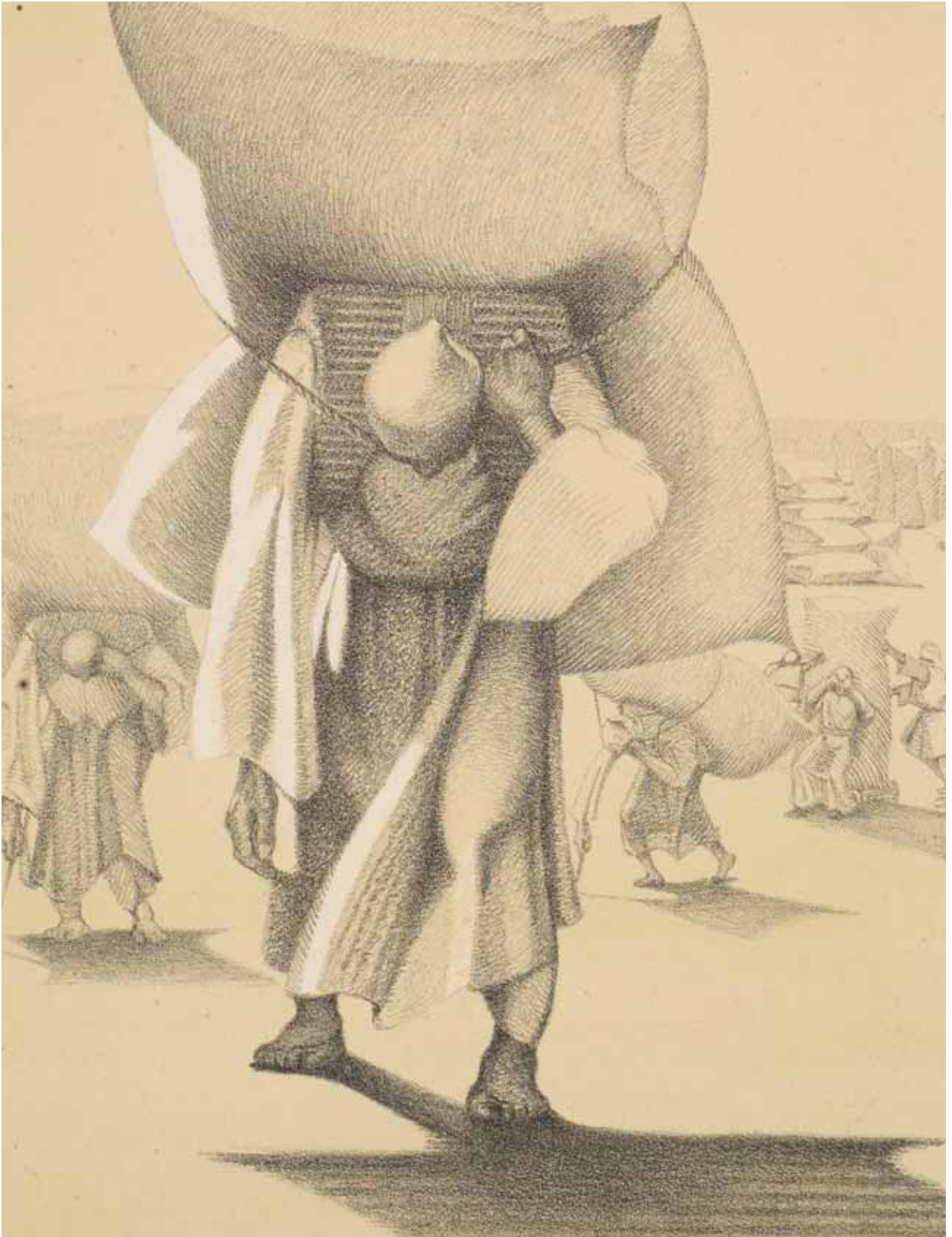
τερα στη μεταπολεμική περίοδο, ο χωρισμός των ελληνικών κοινοτήτων μιας πόλης θα πρέπει να αποδοθεί όχι τόσο σε ιδεολογικά, όσο σε τεχνικά αίτια. Και στις περιπτώσεις, πάντως, αυτές, οι κοινότητες της ίδιας πόλης δεν παύουν να αποτελούν τμήματα μιας ενιαίας ελληνικής *παροικίας*.

Οι *μαζικές μετοικεσίες* που πραγματοποιήθηκαν με πρωτοβουλία των χωρών υποδοχής –και με στόχο τη μόνιμη εγκατάσταση ξένων *μετοίκων* σε αγροτικές, κατά κανόνα, περιοχές– χαρακτηρίζονται γενικότερα ως *εποικισμοί*. Τα σημαντικότερα δείγματα των νεοελληνικών εποικισμών συνδέονται με την Κάτω Ιταλία και την Κορσική, κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, τις ευρωπαϊκές κτήσεις της (σημερινής) νότιας Ουκρανίας και νότιας Ρωσίας («Νέα Ρωσία») στα τέλη του 18ου και τις αρχές 19ου αιώνα, και κυρίως τις χώρες του Καυκάσου κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα. Πάντως οι ελληνικές εστίες που προέκυψαν από τους εποικισμούς αυτούς –οι οποίοι, σε αντίθεση με τους αρχαιοελληνικούς, ήταν γενικά περιορισμένοι σε έκταση και σε σημασία– δεν είχαν καμιά διοικητική εξάρτηση από το ελληνικό κράτος και, συνεπώς, δεν ανήκουν στην ίδια κατηγορία με τους εκτεταμένους εποικισμούς των αποικιοκρατικών δυνάμεων σε εξωευρωπαϊκούς χώρους. Αυτό ισχύει ακόμα και στις περιπτώσεις ελληνικών εγκαταστάσεων σε ευρωπαϊκές αποικίες της αφρικανικής ηπείρου: οι περισσότεροι Έλληνες, που, ενθαρρυνόμενοι από τις οικονομικές συνθήκες που δημιουργήσαν εκεί οι δυτικοευρωπαίοι κυρίαρχοι, μετακινήθηκαν προς τις χώρες αυτές, δεν αποτέλεσαν, ως σύνολο, τουλάχιστον, οργανικό μέρος του αποικιοκρατικού συστήματος. Οι ελληνικοί, εξάλλου, πληθυσμοί που εγκαταστάθηκαν σε μερικές κεντροασιατικές χώρες στα 1944-1949, δεν μετοίκησαν εκεί με τη θέλησή τους, αλλά “εμφυτεύθηκαν” από τις σοβιετικές κυβερνήσεις με αναγκαστικούς εκτοπισμούς.

Τα διαχρονικά αίτια των ελληνικών μεταναστεύσεων

Στην αναζήτηση των διαχρονικών αιτιών των νεοελληνικών μεταναστεύσεων η ελληνική ιστοριογραφία κινήθηκε γύρω από δυο ερμηνευτικούς πόλους: ο ένας επικεντρώνεται στα πολιτικά αίτια, αποδίδοντας τις σημαντικότερες σε μέγεθος αποδημίες, τουλάχιστον της περιόδου της Τουρκοκρατίας (ιδιαίτερα των τριών πρώτων αιώνων της), στην αναγκαστική, σχεδόν, φυγή των χριστιανών εξαιτίας των ασφυκτικών συνθηκών ή και της καταπίεσης εκ μέρους των οθωμανών κυριάρχων. Αλλά και για τα χρόνια που ακολούθησαν τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, η τάση αυτή υπερτονίζει το ρόλο που έπαιξαν στις ελληνικές μετοικεσίες οι εθνικές περιπέτειες του Ελληνισμού, προπάντων στα τέλη του 19ου αιώνα και τους δύο Παγκοσμίους Πολέμους, αλλά και οι εσωτερικές κοινωνικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις στα ατέλειωτα χρόνια του Εθνικού Διχασμού, του παραγμένου Μεσοπολέμου, του αιματηρού Εμφυλίου και της ανασφαλούς μετεμφυλιακής περιόδου.

Ο άλλος ερμηνευτικός πόλος προβάλλει τη θέση ότι το σύνολο, σχεδόν, των ελληνικών μεταναστεύσεων θα πρέπει να αποδοθεί, καταρχάς και κατά προτίμηση, σε οικονομικά και κοινωνικά και ελάχιστα ή καθόλου σε πολιτικά αίτια. Η εμμονή, μάλιστα, στη σχεδόν εκατόχρονη “εμπορική φάση” των αποδημιών, που άρχισε στα τέλη του 18ου αιώνα, τείνει να θεωρήσει την εποχή εκείνη ως την κατεξοχήν αφετηρία του σχηματισμού του νεοελληνικού παροικιακού φαινομένου, με αποτέλεσμα την υποβάθμιση όλων των προγενέστερων παραδειγμάτων, που συνιστούν, όμως, και την ουσιαστική θεμελίωση της νεοελληνικής Διασποράς. Για τη σύγχρονη, μάλιστα, περίοδο η τάση αυτή παραγνωρίζει ακόμα περισσότερο τον πολιτικό παράγοντα, με το επιχείρημα ότι τα μεγαλύτερα μεγέθη των ελ-

385

ληνικών μεταναστεύσεων προκλήθηκαν από καθαρά οικονομικά αίτια ή ότι και στις πολιτικές αφορμές εμπεριέχεται κατά βάθος το οικονομικό και κοινωνικό στοιχείο.

Η μονομερής προσήλωση στην αντίληψη του πολιτικού ή του οικονομικού χαρακτήρα των ελληνικών αποδημιών δεν είναι μόνο μονόπλευρη – και συνεπώς ατελής· οδηγεί και σε σοβαρές παρερμηνείες. Η απόδοση π.χ. γενικά των εκπατρισμών των χρόνων της Τουρκοκρατίας στην κακοδιοίκηση και γενικά στις αρνητικές παρενέργειες της οθωμανικής κυριαρχίας, εκτός του ότι δεν ανταποκρίνεται πάντοτε στα δεδομένα των ιστορικών πηγών, δεν μας βοηθά, επιπλέον, να ερμηνεύσουμε και τον τρόπο της κοινωνικής οργάνωσης και κυρίως της οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης των ελληνικών παροικιών κατά τη μακρά εκείνη περίοδο. Οι οικονομοκεντρικές, από την άλλη μεριά, θεωρήσεις, ενώ εμπλούτισαν αναμφισβήτητα τον προβληματισμό μας για τον τρόπο με τον οποίο συγκροτήθηκαν οι πυρήνες των παροικιών –προπάντων στα μεγάλα εμπορικά κέντρα του Εξωτερικού κατά τον 19ο αιώνα– οδήγησαν συχνά σε μονομερείς εκτιμήσεις βασικών ζητημάτων, που αφορούν στην ποικιλία της κοινωνικής σύνθεσης, τη συλλογικότητα και την ιδεολογική λειτουργία των κοινοτήτων. Σε τελευταία ανάλυση, τον κορμό του απόδημου Ελληνισμού δεν το συγκροτούσαν μόνο –και τόσο– οι ισχυρές και προβεβλημένες προσωπικότητες των συχνά στενών οικογενειακών επιχειρηματικών *δικτύων*, αλλά ευρύτερες, από την άποψη της γεωγραφικής και κοινωνικής τους προέλευσης και των επαγγελματιών τους ασχολιών, ανθρώπινες ομάδες.

Όπως συμβαίνει, λοιπόν, με όλα τα ιστορικά φαινόμενα, οι παράγοντες που προκάλεσαν τις νεοελληνικές μεταναστεύσεις δεν είναι μονοδιάστατοι και αποκλειστικοί, αλλά πολυσύνθετοι και αλληλένδετοι: η ανάδυση και η ανάπτυξη των σπουδαιότερων, τουλάχιστον, κέντρων του αποδήμου Ελληνισμού οφείλονταν άλλοτε σε πολιτικοστρατιωτικά, άλλοτε σε οικονομικοκοινωνικά αίτια και άλλοτε –συνηθέστερα– στο συνδυασμό τους. Παρά τις αναπόφευκτες διαφοροποιήσεις κατά περιόδους, η εκτίμηση αυτή ισχύει για ολόκληρη την ιστορική διαδρομή της νεοελληνικής Διασποράς, από τον 15ο αιώνα ως τις μέρες μας.

Προκειμένου, όμως, να σχηματίσουμε διαχρονική εικόνα των παραγόντων αυτών, είναι ανάγκη να αναζητήσουμε δείγματα σε ολόκληρη την ιστορική εξέλιξη του μεταναστευτικού και παροικιακού φαινομένου, ώστε να διακρίνουμε πού υπερτερεί το πολιτικό και πού το οικονομικό και κοινωνικό στοιχείο, τόσο σε σχέση με τις γενέτειρες όσο και με τις χώρες υποδοχής και φιλοξενίας.

Περίοδοι και κυριότερες φάσεις της νεοελληνικής Διασποράς

Η ιστορία της νεοελληνικής Διασποράς μπορεί, χονδρικά και συμβατικά, να χωριστεί (με βάση τα δημογραφικά μεγέθη των μεταναστεύσεων, τη γεωγραφική τους κατανομή, την εσωτερική λειτουργία των παροικιών, τη σχέση τους με το εθνικό κέντρο, τις χώρες υποδοχής κ.λπ.) σε τρεις μεγάλες περιόδους. Η πρώτη περίοδος (η μεγαλύτερη από άποψη χρονικής διάρκειας, αλλά στενότερη στις γεωγραφικές και ακόμα περισσότερο τις δημογραφικές και γενικά τις ποσοτικές της διαστάσεις) συμπίπτει με τους τέσσερις αιώνες της Τουρκοκρατίας, από τα μέσα, περίπου, του 15ου αιώνα ως τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους (1830). Η μεγάλη αυτή περίοδος μπορεί να χωριστεί σε δύο επιμέρους φάσεις: μία πρώτη για τους τρεις πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας και μία δεύτερη για το διάστημα μεταξύ των πρώτων δεκαετιών του 18ου αιώνα και της Επανάστασης του 1821. Η δεύτερη περίοδος (συντομότερη ως προς τη χρονική έκταση, αλλά εκτε-

νέστερη ως προς τη γεωγραφική διάσταση και τα αριθμητικά της χαρακτηριστικά) καλύπτει τα περίπου 110 χρόνια που μεσολαβούν από την επομένη της δημιουργίας του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους ως και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η τρίτη περίοδος (που, αν και συνδυάζει μερικά από τα χαρακτηριστικά της πρώτης και της δεύτερης, παρουσιάζει τις δικές της ιδιομορφίες) αφορά το διάστημα μιας πενηνταετίας περίπου, που μεσολαβεί από τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ως την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα. Μετά την τελευταία αυτή χρονική τομή άρχισε μάλλον μια νέα περίοδος, της οποίας, όμως, τα διαχρονικά χαρακτηριστικά δεν μπορούμε ακόμα να τα διατυπώσουμε με ασφάλεια.

Οι μαζικοί εκπατρισμοί της πρώιμης περιόδου της Τουρκοκρατίας –από τα μέσα, περίπου, του 15ου αιώνα ως τις αρχές του 18ου– οφείλονταν καταρχάς στις δραματικές ανατροπές που προκάλεσε η οθωμανική εξάπλωση όχι μόνο στην πολιτική κυριαρχία των ελληνικών χωρών, αλλά και τις παραδοσιακές οικονομικές και κοινωνικές τους δομές (προπάντων με τις αλλαγές στο γαιοκτησιακό και κοινωνικό καθεστώς). Σημαντικό, επίσης, ρόλο στις μετακινήσεις πληθυσμών έπαιξε και η δημογραφική συμπίεση του χριστιανικού στοιχείου, εξαιτίας των αθρόων εγκαταστάσεων μουσουλμάνων εποίκων στα πεδινά και εύφορα μέρη. Τα αρχικά αίτια, συνεπώς, ήταν ταυτόχρονα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά. Περισσότερο σαφής είναι ο πολιτικός χαρακτήρας των ελληνικών μετοικεσιών που προκλήθηκαν κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τη λήξη των αλληπάλληλων πολέμων των Οθωμανών με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και την ανατολική Μεσόγειο. Εκτός από τις κατά τόπους καταστροφές, οι πολεμικές συγκρούσεις προκάλούσαν γενική ανασφάλεια σε ξηρά και θάλασσα, και εντεινόμενες τάσεις φυγής του χριστιανικού στοιχείου είτε προς ασφαλέστερα μέρη στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είτε –συνηθέστερα– προς τις εναπομένουσες “φράγκικες” κτήσεις και από εκεί προς τη Δυτική Ευρώπη. Από τις μετακινήσεις αυτές οι σημαντικότερες ήταν των Πελοποννησίων, των Κυπρίων και των Κρητικών κατά τους βενετοτουρκικούς πολέμους του 15ου, 16ου και 17ου αιώνα και των κατοίκων διαφόρων ελληνικών περιοχών μετά το τέλος των ρωσοτουρκικών πολέμων στο τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα. Από τις πρώτες συγκροτήθηκαν ουσιαστικά οι παλαιότερες ελληνικές παροικίες της ιταλικής χερσονήσου (με σημαντικότερη την ελληνική κοινότητα της Βενετίας)· από τις δεύτερες οι πρώτοι πυρήνες των νεότερων ελληνικών εστιών της Κριμαίας και της Αζοφικής.

Οι περισσότεροι από τους εκπατρισμούς αυτούς θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αναγκαστικοί. Οι εκούσιες μετοικεσίες όμως –που ήταν συχνότερες– θα πρέπει να αποδοθούν κυρίως σε οικονομικούς παράγοντες, που συνδέονταν τόσο με αρνητικές καταστάσεις στην τουρκοκρατούμενη Ανατολή όσο και με τις συνθήκες που επικρατούσαν στις χώρες υποδοχής. Δεν είναι τυχαίο ότι οι ελληνικές πληθυσμικές μετακινήσεις αυξήθηκαν όταν, από τον 17ο αιώνα και εξής, άρχισαν να γίνονται οξύτερα τα συμπτώματα της χρονίζουσας οικονομικής κρίσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της παράλληλης διοικητικής της παρακμής. Από την πλευρά των χωρών υποδοχής τα κίνητρα ήταν εν μέρει οικονομικά (οι τοπικές αρχές απέβλεπαν στη δημογραφική ενδυνάμωση αραιοκατοικημένων και άγονων επαρχιών) και εν μέρει πολιτικά (οι κυρίαρχες δυνάμεις αποσκοπούσαν στην εμφύτευση πιστών εποίκων σε “ευαίσθητες” συνοριακές ή και εχθρικές γι’ αυτές περιοχές). Τα κίνητρα αυτά διακρίνονται στις ελληνικές μετοικεσίες που ενθάρρυναν οι Ισπανοί στις κτήσεις τους στην Κάτω Ιταλία, κυρίως κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, οι Γενουάτες

στην Κορσική στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα, οι Βρετανοί στη Μινόρκα κατά τον 18ο αιώνα και οι Ρώσοι, αρχικά (1779) στη Μαριούπολη, στη συνέχεια, ως τις αρχές του 19ου αιώνα, στην Κριμαία και τη “Νέα Ρωσία” και, από τα μέσα του αιώνα αυτού ως τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Υπερκαυκασία.

Αισθητές αποκλίσεις από την εικόνα αυτή παρουσιάζουν τα μεταναστευτικά κύματα που εντάσσονται στη δεύτερη (την “εμπορική”) φάση της πρώτης περιόδου, δηλαδή στο διάστημα που μεσολαβεί από τις αρχές του 18ου αιώνα ως τις πρώτες δεκαετίες του 19ου. Αλλά τώρα δεν προκαλούνταν τόσο από τις ποικίλες παρενέργειες της οθωμανικής κακοδιοίκησης, όσο από τις ευκαιρίες πλουτισμού που δημιουργούσε η διεθνής πολιτική και οικονομική συγκυρία. Γι’ αυτό και τους πυρήνες των ελληνικών παροικιών κατά την περίοδο αυτή τους συγκροτούσαν μεταπράτες, έμποροι και ναυτικοί, που δραστηριοποιούνταν σε συγκοινωνιακούς κόμβους, χερσαίους και θαλάσσιους, που συνέδεαν το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Νοτιοανατολική και τη δυτική Ευρώπη. Στους πρώτους διακρίθηκαν οι Μακεδόνες, οι Θεσσαλοί και οι Ηπειρώτες, στους δεύτερους οι κάτοικοι των παραλίων και των νησιών του Αιγαίου και του Ιονίου. Στην κινητικότητα, λοιπόν, αυτή θα πρέπει να αποδοθούν η ίδρυση νεοφανών ή η αναζωογόνηση παλαιότερων ελληνικών εστιών στις βόρειες βαλκανικές χώρες, σε αστικά κέντρα της Κεντρικής Ευρώπης και σε λιμάνια της κεντρικής και της δυτικής Μεσογείου. Από τις εστίες αυτές οι περισσότερο δυναμικές και σχετικά μακρόβιες σχηματίστηκαν, από τη μια πλευρά, στο σερβικό Ζέμουν (Σεμλίνο), στη Βουδαπέστη και σε μια πλειάδα άλλων ουγγρικών αστικών κέντρων, στη Βιέννη, και –από την άλλη– στα “ελεύθερα λιμάνια” του Λιβόρνου, της Τεργέστης και της Αγκώνας, στη Μασσαλία και το Άμστερνταμ.

Πάντως και οι εξελίξεις αυτές ήταν αποτέλεσμα του συνδυασμού οικονομικών και πολιτικοστρατιωτικών παραγόντων. Σημαντικότερο ρόλο έπαιξαν π.χ. οι συνθήκες ειρήνης του Κάρλοβιτς (1699), του Πασάροβιτς (1718), του Βελιγραδίου (1739), του Κιουτσούκ Καϊναρτζί (1774) και του Ιασίου (1792), με τις οποίες έκλεισαν πέντε κατά σειράν πόλεμοι των Οθωμανών με τους Αυστριακούς και τους Βενετούς (οι δύο πρώτες) και τους Αυστριακούς και τους Ρώσους (οι τρεις τελευταίες). Η εδαφική εξάπλωση της Αυστρίας και της Ρωσίας προς το νότο, αλλά και οι ειδικοί όροι που περιέλαβαν οι διπλωματικές αυτές συνθήκες και οι μετέπειτα επικυρώσεις τους για το διαβαλκανικό εμπόριο, διευκόλυναν τη διακίνηση ανθρώπων και προϊόντων από τις ευρωπαϊκές κυρίως κτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς τα αστικά κέντρα της Σερβίας, της Ουγγαρίας, της Τρανσυλβανίας, της Αυστρίας και άλλων χωρών της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης.

Αλλά και μετά το πέρασμα στον 19ο αιώνα έχουμε ανάλογες διασυνδέσεις πολιτικών και οικονομικών αιτίων: οι ναπολεόντειοι πόλεμοι και, κυρίως, οι ναυτικοί αποκλεισμοί ενός σημαντικού τμήματος της ευρωπαϊκής ηπείρου εννόησαν όσους στράφηκαν στο ριψοκίνδυνο εμπόριο και λαθρεμπόριο δημητριακών, ιδιαίτερα στα λιμάνια της Ιβηρικής Χερσονήσου και –μέσω αυτών– και της Λατινικής Αμερικής. Από την άλλη μεριά, οι κάτοικοι των βορειότερων επαρχιών της ελληνικής χερσονήσου αξιοποίησαν και πάλι τους μάλλον ανεξέλεγκτους (από τους βρετανικούς αποκλεισμούς) χερσαίους δρόμους της Βαλκανικής, μέσω των οποίων διακινούσαν ανεμπόδιστοι ποικίλα προϊόντα από και προς την κεντρική κυρίως Ευρώπη.

Σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις αυτές έπαιξε και το καθεστώς των πολιτικών σχέσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις. Όταν οι σχέσεις

αυτές ήταν “αγαθές”, η Υψηλή Πύλη εκχωρούσε (με τις περιβόητες “Διομολογήσεις”) στις ενδιαφερόμενες δυτικές χώρες ειδικά προνόμια για τη διεξαγωγή του εμπορίου τους στην ανατολική Μεσόγειο. Και παρά τις παλινδρομήσεις, που προκαλούσαν οι πολεμικές κρίσεις, η σύνδεση της οθωμανικής Ανατολής με το ευρωπαϊκό και το διεθνές εμπόριο γινόταν ολοένα και πιο στενή. Το γεγονός αυτό επηρέασε σε μεγάλο βαθμό και τις μετοικεσίες των χριστιανών, κυρίως, κατοίκων της οθωμανικής επικράτειας, αφού επέτρεπε σε τολμηρούς έλληνες *μεταπράτες*, εμπόρους, ναυτικούς και βιοτέχνες από διάφορες ελληνικές περιοχές, παράλιες και μεσόγειες, να αναπτύσσουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες, να δημιουργούν νέα δίκτυα διακίνησης και εμπορίας προϊόντων και, παράλληλα, να συγκροτούν αλυσίδες νέων ελληνικών παροικιών. Ύστερα, μάλιστα, από το άνοιγμα του Ευξείνου Πόντου και του Δούναβη στην ευρωπαϊκή ναυτιλία, οι έλληνες έμποροι και ναυτικοί άρχισαν να κάνουν δυναμική την παρουσία τους και στις εκεί αγορές, κυρίως σε παλιές και νεόδημιτες πόλεις της “Νέας Ρωσίας” (με την Οδησό, το Ταγανρόγκ και το Νοβοροσίσκ στην πρώτη γραμμή).

Το τελευταίο κύμα μετοικεσιών της πρώτης περιόδου σημειώθηκε κατά τη διάρκεια της ελληνικής Επανάστασης και συνδέθηκε με τις διώξεις και γενικά τις περιπέτειες των αμάχων, προπάντων όταν αυτές έπαιρναν μαζικό χαρακτήρα. Το μεγαλύτερο μέρος των εκπατριζόμενων ήταν γυναικόπαιδα που έφευγαν από περιοχές της Ιωνίας, τα νησιά του Αιγαίου (κυρίως τη Χίο), τη Μακεδονία και την Κύπρο, για να εγκατασταθούν προσωρινά (με τη φροντίδα των ελληνικών παροικιών και τη στήριξη διαφόρων φιλελληνικών οργανώσεων) σε αστικά κέντρα της Ευρώπης και σε προϋπάρχουσες ελληνικές εστίες της Νότιας Ρωσίας. Στις ρωσικές κτήσεις του Καυκάσου κατέληξαν και οι πρώτες υπολογίσιμες ομάδες ελλήνων μετοίκων του Πόντου λίγο μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828-1829. Πάντως οι τελευταίοι αυτοί εκπατρισμοί, αλλά και όσοι ακολούθησαν σε ολόκληρη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, δεν θα πρέπει να αποδίδονται μόνο στην οθωμανική κακοδιοίκηση, αλλά και σε άλλους παράγοντες, όπως π.χ. τα προβλήματα στέγασης και ασφάλειας που δημιουργούσε στα χωριά του Πόντου η συρροή δεκάδων χιλιάδων εξαθλιωμένων μουσουλμάνων προσφύγων που έφευγαν μπροστά στη ρωσική προέλαση προς το νότο. Ισχυρό –ίσως το ισχυρότερο– κίνητρο για τις μετοικεσίες των χριστιανών της βορειοανατολικής Μικράς Ασίας ήταν και οι διευκολύνσεις με τις οποίες τους δελέαζαν οι νέοι κυρίαρχοι της Υπερκαυκασίας (παροχή καλλιεργήσιμης γης, φορολογικές απαλλαγές κ.λπ.).

Τα μεγάλα και αλληπάλληλα μεταναστευτικά κύματα της δεύτερης περιόδου της ιστορίας της νεοελληνικής Διασποράς άρχισαν μετά το πέρασμα στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, αλλά πολλαπλασιάστηκαν σε συχνότητα και έκταση τις πρώτες δεκαετίες του 20ού. Γεωγραφικά θεωρημένες, οι μεγαλύτερες μαζικές αποδημίες της περιόδου αυτής παρουσιάζουν τρεις κύριους άξονες. Ο ένας στρέφεται γύρω από την *υπερωκεάνεια μετανάστευση*, κυρίως προς την αμερικανική ήπειρο και ιδιαίτερα προς τις ΗΠΑ· είναι ο ογκωδέστερος (φτάνει, συνολικά κατά την εξηκονταετία 1880-1940, στα 512.000 άτομα ελληνικής υπηκοότητας, στα οποία θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και κάπου 100.000 Έλληνες άλλων χωρών). Τα αίτια της μεγάλης εκείνης δημογραφικής αιμορραγίας της Ελλάδας ήταν αναμφίβολα οικονομικά και κοινωνικά, συνδεδεμένα, όμως, συχνά και με πολιτικούς παράγοντες: ήταν η φτώχεια και γενικά η χρόνια δυσπραγία που ταλάνιζε κυρίως τον αγροτικό πληθυσμό της χώρας, με τις συχνές σιτοδείες ή τις μεγάλες αγροτικές καταστροφές (όπως ήταν π.χ. η περιβόητη κρίση της σταφίδας), με την ανεξέλεγκτη τοκογλυφία

στην ύπαιθρο, τις βαριές οικονομικές επιβαρύνσεις όλων σχεδόν των οικογενειών από τη θεομοποιημένη δουλεία της προίκας, τα πολύπλοκα στρατολογικά ζητήματα κ.λπ. Ανάλογα αίτια, αλλά με επιπρόσθετες τοπικές ιδιομορφίες, επηρέασαν τη μετανάστευση και των ελληνικών πληθυσμών σε περιοχές που βρίσκονταν ακόμα υπό οθωμανική κυριαρχία. Στη Μακεδονία π.χ. επενεργούσαν αρχικά (στις αρχές της δεκαετίας του 1890) η οικονομική κρίση που προκλήθηκε στα μακεδονικά δημητριακά από την κάθετη πτώση των τιμών τους, και, στη συνέχεια (στα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα), η ανασφάλεια από την οξύτατη και συχνά ανεξέλεγκτη αντιπαράθεση των ελληνικών και των βουλγαρικών ανταρτικών ομάδων στην ύπαιθρο. Τέλος, ήρθαν να προστεθούν και τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που προκάλεσαν οι συνεχείς ελληνοτουρκικοί πόλεμοι (του 1897, του 1912-1913 και του 1917-1922), ο Εθνικός Διχασμός, η Μικρασιατική Καταστροφή και τα απανωτά κύματα των προσφύγων που κατέφθαναν στην Ελλάδα μεταξύ του 1885 και του 1932 από την Ανατολική Ρωμυλία, τη Θράκη, τον Καύκασο, την Κριμαία, την Ιωνία, τον Πόντο και την υπόλοιπη Μικρά Ασία.

Το δεύτερο σε όγκο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα της δεύτερης, πάντοτε, περιόδου αφορά στις μετοικεσίες των Ελλήνων προς τη Ρωσική Αυτοκρατορία και ιδιαίτερα τον Αντικαύκασο. Οι μεγαλύτερες προέρχονταν από περιοχές του Πόντου. Υπολογίζεται ότι μεταξύ των μέσων του 19ου αιώνα και του τέλους του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου πέρασαν σε ρωσικά εδάφη πάνω από 280.000 άτομα ελληνικής καταγωγής, συναποτελώντας, με όσα είχαν εγκατασταθεί εκεί παλαιότερα, ένα σύνολο που πλησίαζε σχεδόν το μισό εκατομμύριο. Τα αίτια των μετοικεσιών αυτών ήταν αρχικά οικονομικά (αναζήτηση γης και εργασίας υπό προνομιακούς όρους στις ρωσικές χώρες) και στη συνέχεια πολιτικά (πέσεις των χριστιανών από μουσουλμάνους πρόσφυγες του Καυκάσου, διωγμοί των Ελλήνων από το νεοτουρκικό καθεστώς ή φόβοι για επερχόμενες σφαγές των χριστιανών, προπάτων μετά την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων). Η μετέπειτα τύχη, ωστόσο, του Ελληνισμού της Σοβιετικής Ρωσίας και της ΕΣΣΔ εξαρτήθηκε, όπως είναι γνωστό, και από τον τρόπο με τον οποίο η κεντρική εξουσία, αλλά και οι περιφερειακές εθνικοκομματικές ηγεσίες των μπολσεβίκων αντιμετώπισαν τα πολύπλοκα εσωτερικά πολιτικά, κοινωνικά και εθνικά προβλήματα της ιδιόμορφης εκείνης χώρας.

Το τρίτο σε μέγεθος μεταναστευτικό ρεύμα της ίδιας περιόδου συνδέεται με τις ελληνικές εγκαταστάσεις στην Αίγυπτο, το Σουδάν, την Αιθιοπία και άλλες χώρες της Αφρικής. Υπολογίζεται ότι από τη δεκαετία του 1870 ως τη δεκαετία του 1930 οι Έλληνες της Μαύρης Ηπείρου ξεπέρασαν τα 120.000 άτομα (από τα οποία τα 2/3 ζούσαν στην Αίγυπτο). Τα αίτια των μετοικεσιών προς την Αφρική ήταν σαφώς οικονομικά: συνδέονταν αρχικά (στα μέσα του 19ου αιώνα) με την απασχόληση ελλήνων εργατών στα έργα της Διώρυγας του Σουέζ, στη συνέχεια με τη μεγάλη ανάπτυξη της καλλιέργειας και της εμπορίας βαμβακιού στην Αίγυπτο και –προκειμένου για τις άλλες αφρικανικές χώρες– με τις ευκαιρίες πλουτισμού σε χρυσωρυχεία, σιδηροδρομικά και δημόσια έργα, σε μικρές και μεγάλες επιχειρήσεις κατεργασίας και εμπορίας καπνού, τοπικών προϊόντων κ.λπ. Το οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο αναδύθηκαν (και έδυσαν) τα περισσότερα παραδοσιακά κέντρα της ελληνικής Διασποράς στην αφρικανική ήπειρο, ήταν η ανάπτυξη και η παρακμή της δυτικοευρωπαϊκής (κατά κύριο λόγο βρετανικής) αποικιοκρατίας, μια διαδικασία που άρχισε στα τέλη του Μεσοπολέμου και επιταχύνθηκε στα μεταπολεμικά χρόνια. Η αρχή έγινε με την Αίγυπτο –παρά τη θερμή ελληνική υποστήριξη προς το νασερικό

καθεστώς κατά την κρίση του Σουέζ (1956)– και συνεχίστηκε και στις άλλες σταδιακά ανεξαρτητοποιούμενες αφρικανικές χώρες, που προχώρησαν (από τη δεκαετία του 1960 και εξής) σε εθνικοποιήσεις των μεγάλων ξένων παραγωγικών μονάδων. Η εξέλιξη αυτή έπληξε αναπόφευκτα, μαζί με τους δυτικοευρωπαίους αποικιοκράτες, και τους Έλληνες, που αναγκάστηκαν είτε να επαναπατριστούν είτε να αναζητήσουν την τύχη τους σε άλλες αφρικανικές χώρες ή άλλες ηπείρους.

Η ελληνική μετανάστευση της τρίτης, της μεταπολεμικής και σύγχρονης περιόδου, χαρακτηρίζεται περισσότερο για τον οικονομικό και κοινωνικό, παρά για τον πολιτικό της χαρακτήρα. Αυτό φαίνεται στα τρία μεγαλύτερα μεταναστευτικά κύματα της περιόδου αυτής: σε εκείνο που κατευθύνθηκε προς την αμερικανική ήπειρο (βόρεια και νότια), στη μεγάλη μάζα των “φιλοξενούμενων εργατών” (κατά τον επικρατήσαντα γερμανικό όρο “Gastarbeiter”), που εγκαταστάθηκαν “προσωρινά” στη Δυτική Ευρώπη, και στους χιλιάδες μετανάστες που επέλεξαν την Αυστραλία: οι μετανάστες και των τριών αυτών κατευθύνσεων, στο διάστημα 1945-1977, καλύπτουν το 98% ενός συνόλου 1.300.000 εκπατρισθέντων Ελλήνων. Από το μέγεθος αυτό η Ομοσπονδιακή Γερμανία πήρε τη μερίδα του λέοντος. Στα χρόνια 1960-1976 δέχτηκε 623.320 “Gastarbeiter” από την Ελλάδα, που αντιπροσωπεύουν το 53% του συνολικού αριθμού των ελλήνων μεταναστών ολόκληρης της τρίτης περιόδου.

Παρόλα αυτά, οι μεταπολεμικές μετοικεσίες διαμορφώθηκαν, σε αρκετές περιπτώσεις, και από καθαρά πολιτικούς παράγοντες. Καταρχάς, η στρόφιγγα των αδειών εξόδου από τη Ελλάδα ανοιγόκλεινε πολλές φορές ανάλογα με τις –συχνά κοντόφθαλμες– πολιτικές επιλογές των ελληνικών κυβερνήσεων, που επηρεάζονταν άλλοτε από ιδεοληψίες της περιόδου του Μεσοπολέμου και άλλοτε –συνηθέστερα– από τα μετεμφυλιακά αντικομμουνιστικά σύνδρομα. Αλλά και οι χώρες υποδοχής συνέδεσαν μερικές φορές το πολιτικό με το οικονομικό και κοινωνικό κριτήριο. Οι ΗΠΑ π.χ. δέχτηκαν μεγάλο μέρος των μεταπολεμικών ελλήνων μεταναστών με κριτήρια μερικές φορές καθαρά πολιτικά, δίνοντας μεταξύ των ετών 1947-1951 άδειες εγκατάστασης κατά προτεραιότητα σε Έλληνες που προέρχονταν από βαλκανικές χώρες που τελούσαν υπό κομμουνιστικό καθεστώς (κυρίως την Αλβανία και τη Ρουμανία) ή σε όσους χαρακτηρίζονταν ως θύματα πολεμικών συγκρούσεων (της γερμανικής Κατοχής και ιδιαίτερα του Εμφυλίου). Η προσωρινή, εξάλλου, αύξηση της εξόδου από την Ελλάδα προς τις χώρες της δυτικής Ευρώπης κατά τη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας επηρεάστηκε και αυτή από ιδεολογικά και πολιτικά αίτια, που αφορούσαν τόσο στους μετοίκους όσο και στη στάση των χωρών υποδοχής (π.χ. της Ιταλίας, της Γαλλίας και των σκανδιναβικών χωρών).

Οι προφανέστερες περιπτώσεις εκπατρισμών που προκλήθηκαν από πολιτικές αιτίες κατά τη μεταπολεμική περίοδο είναι πρώτα η αναγκαστική –συχνά παράνομη– φυγή από την Ελλάδα μεμονωμένων προσώπων ή ομάδων –κυρίως διανοουμένων– που αντιμετώπιζαν προβλήματα εξαιτίας της συμμετοχής τους σε πολιτικές οργανώσεις της Αριστεράς κατά την περίοδο της Κατοχής και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Αλλά η μεγάλη βέβαια “έξοδος” από τη χώρα για εμφανείς πολιτικούς λόγους αφορά στον εκπατρισμό των ανδρών του “Δημοκρατικού Στρατού” κατά τη διάρκεια με τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου. Η “πολιτική προσφυγιά” περιέλαβε 30-35.000 άτομα, από τα οποία τα περισσότερα βρήκαν καταφύγιο στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες και την ΕΣΣΔ. Σε πολιτικοστρατιωτικά αίτια, εξάλλου, που απέκτησαν όμως ιδιαίτερη εθνική σημασία και πρωτοφανείς διαστάσεις, οφείλεται και το μεγαλύτερο ίσως τμήμα των μεταπολεμικών μετοικεσιών των Ελληνοκυπρίων. Η κυπριακή προσφυγιά

389

άρχισε ήδη από τα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα στη μεγαλόνησο (1955-1958), φτάνοντας το 1966 στις 110.000 ψυχές, για να κορυφωθεί μετά την τουρκική εισβολή του 1974, ανεβάζοντας, κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1980, τον αριθμό των Ελληνοκυπρίων μόνο του Ηνωμένου Βασιλείου στα 200.000 άτομα. Αρκετές επίσης χιλιάδες κυπρίων μεταναστών εγκαταστάθηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά, την Αφρική, την Αυστραλία και τα αραβικά κράτη της Μέσης και της Εγγύς Ανατολής.

Η εκτεταμένη εκπαιδευτική μετανάστευση, που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη περίοδο της ελληνικής Διασποράς, θα πρέπει να αποδοθεί τόσο στους ιδιόμορφους μηχανισμούς επιλογής για την είσοδο στην τριτοβάθμια εκπαίδευση της Ελλάδας, όσο και στο υπερβολικά μεγάλο κοινωνικό βάρος που είχε, μέχρι πρόσφατα τουλάχιστον, το πανεπιστημιακό πτυχίο. Θα πρέπει, πάντως, να επισημανθεί ότι το φαινόμενο δεν παρουσιάζει ουσιαστικές αναλογίες με τους εκπατρισμούς για εκπαιδευτικούς λόγους που πραγματοποιούνταν επίσης σε προγενέστερες εποχές: οι δεκάδες χιλιάδες των ελλήνων φοιτητών της Ιταλίας, της Αυστρίας, και λιγότερο της Γαλλίας, της Βρετανίας, των ΗΠΑ και του Καναδά (και, εδώ και μερικές δεκαετίες, μερικών βαλκανικών και ανατολικοευρωπαϊκών χωρών) αποτελούν οπωσδήποτε διαφορετική κατηγορία σε σχέση με τους μετεκπαιδευόμενους στο Εξωτερικό (στα γερμανικά και κυρίως τα γαλλικά πανεπιστήμια) κατά τη δεύτερη περίοδο, και ακόμα περισσότερο, με τους έλληνες σπουδαστές των ευρωπαϊκών (ιταλικών κατά το σημαντικότερο μέρος τους) εκπαιδευτηρίων της πρώτης περιόδου.

Οι παλιννοστήσεις και η σημασία τους

Βασικό κεφάλαιο της ιστορίας της Διασποράς αποτελούν και οι επαναπατρισμοί. Τα αίτια των παλιννοστίσεων των ελλήνων αποδήμων ήταν –και είναι– επίσης πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά. Δεν είναι τυχαίο γεγονός ότι η αύξηση της παλιννόστησης σηματοδοτείται από σημαντικά πολιτικά γεγονότα, που μερικές φορές ξεπερνούν το οικονομικό κριτήριο στην επιλογή της παραμονής στις νέες πατρίδες ή του επαναπατρισμού και της καταφυγής στο εθνικό κέντρο. Αυτό αφορά όχι τόσο στους τέσσερις αιώνες της Τουρκοκρατίας (που διακρίνονται για τη στατικότητα της οθωμανικής κυριαρχίας) όσο τις δύο άλλες περιόδους της ιστορίας της νεοελληνικής Διασποράς. Πάντως και στην πρώτη περίοδο έχουμε μαρτυρίες επαναπατρισμών, προπάντων μεταξύ εκείνων που έφευγαν στη Δυτική Ευρώπη, για να καλύψουν συγκεκριμένες και βραχυπρόθεσμες ανάγκες (σπουδές, εμπόριο, επισκέψεις συγγενών κ.λπ.). Από τα διαθέσιμα, ωστόσο, δείγματα φαίνεται ότι ως τις αρχές, τουλάχιστον, του 19ου αιώνα το μέγιστο τμήμα των εκπατρισμένων της πρώτης περιόδου δεν επέστρεψε στην τουρκοκρατούμενη Ανατολή.

Τα πράγματα αλλάζουν μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, οπότε και παρατηρήθηκαν οι πρώτοι αξιοσημείωτοι από αριθμητική άποψη επαναπατρισμοί. Έτσι, παρόλο που στα περιορισμένα σύνορά του συμπεριλήφθηκαν ελάχιστες από τις γενέτειρες των αποδήμων, πολλοί πάροικοι, όπως άλλωστε και ομογενείς από τις τουρκοκρατούμενες περιοχές, προτίμησαν να μετακινηθούν στη μικρή επικράτεια της ανεξάρτητης Ελλάδας, προκαλώντας μερικές φορές με την παρουσία τους και πολιτικές τριβές (με το ζήτημα των “αυτοχθόνων” και “ετεροχθόνων”). Οι μετοικεσίες προς το εθνικό κέντρο, αν και δεν θα πρέπει να ήταν ιδιαίτερα μεγάλες σε αριθμούς, επηρέασαν αρνητικά μερικές ελληνικές παροικίες, ιδιαίτερα της Κεντρικής και της Δυτικής Ευρώπης, που άρχισαν να μαραζώνουν. Η εξέλιξη, βέβαια, αυτή δεν οφειλόταν μόνο στις παλιννοστίσεις, αλλά και σε κατα-

στάσεις που διαμορφώνονταν, στο μεταξύ, στις χώρες φιλοξενίας: Τόσο σε περιφερειακό επίπεδο όσο και σε εθνικό, η θρησκευτική και η κοινοτική αυτονομία των παροίκων άρχισε από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα να υφίσταται όλο και συχνότερα τις διακρίσεις του ανερχόμενου εθνικισμού και του κρατικού συγκεντρωτισμού. Το γεγονός αυτό υποχρέωνε τις ελληνικές κοινότητες να αναλίσκονται σε άνισους και οικονομικά εξοντωτικούς δικαστικούς αγώνες, όχι μόνο για να διαφυλάξουν την κοινοτική και εκκλησιαστική τους αυτονομία, αλλά και για να διασώσουν ένα μέρος, τουλάχιστον, της κληροδοτημένης (από τις δωρεές των προγενέστερων γενιών των παροίκων) περιουσίας τους. Παράλληλα, για τους ίδιους και για επιμέρους ειδικότερους λόγους (όπως π.χ. εξαιτίας της διεύρυνσης του ανταγωνισμού ή των μέτρων των εθνικών κυβερνήσεων για την προστασία της ντόπιας αστικής τάξης) μειώθηκαν σε μερικές χώρες (ακόμα και στη Νότια Ρωσία) οι προνομιακοί όροι, που είχαν επικρατήσει από τον 18ο αιώνα για την “ελεύθερη” οικονομική και εμπορική δραστηριότητα των ξένων. Τέλος, τις ελληνικές παροικίες της κεντρικής και βόρειας Βαλκανικής έπληξε και η σταδιακή παρακμή των χερσαίων εμπορικών δρόμων, την οποία προκάλεσε η διεύρυνση της ατμοπλοΐας και η συνακόλουθη μετάθεση των κέντρων του διαμετακομιστικού εμπορίου ανάμεσα στην οθωμανική Ανατολή και την κεντρική και δυτική Ευρώπη.

Μεγαλύτερες σε μέγεθος και συχνότητα ήταν οι παλιννοστήσεις της δεύτερης περιόδου της ιστορίας της ελληνικής Διασποράς. Έτσι, από τους επαναπατρισμούς, που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ του τέλους του 19ου και των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα, η Ελλάδα κατάφερε να ανακτήσει το 25%, τουλάχιστον, του χαμένου ανθρώπινου δυναμικού της. Το ποσοστό αυτό διπλασιάστηκε μεταξύ του 1908 και του 1921, φτάνοντας στο 55% των μεταναστών της ίδιας περιόδου. Η τάση της παλιννόστησης διατηρήθηκε αμείωτη και στα επόμενα χρόνια, προπάντων όταν παρενέβαιναν και πρόσθετοι παράγοντες που καθιστούσαν την παραμονή των αποδήμων στις χώρες φιλοξενίας προβληματική. Αυτό συνέβη π.χ. με μερικές σημαντικές ελληνικές εστίες της Νότιας Ρωσίας και της Κριμαίας, που ουσιαστικά διαλύθηκαν μετά την επικράτηση του σοβιετικού καθεστώτος.

Στην τρίτη –τη σύγχρονη– περίοδο της ιστορίας της ελληνικής Διασποράς το φαινόμενο των παλιννοστήσεων απέκτησε ακόμα πιο μαζικό χαρακτήρα. Ένα από τα σημαντικότερα δείγματα αφορά στις ελληνικές παροικίες της Αιγύπτου, που από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 άρχισαν με διαρκώς επιταχυνόμενους ρυθμούς (εξαιτίας κυρίως της εθνικιστικής πολιτικής του νασερικού καθεστώτος) να συρρικνώνονται δημογραφικά, άλλοτε με επαναπατρισμούς και άλλοτε με τη μετεγκατάσταση των μελών τους σε άλλες χώρες της Αφρικής, την Αυστραλία και την αμερικανική ήπειρο. Σήμερα ο άλλοτε πολυάνθρωπος και ανθηρός αιγυπτιώτικος Ελληνισμός περιορίστηκε στα 1.000 άτομα, περίπου.

Το άλλο μεγάλο κύμα των επαναπατρισμών αφορά σε εκείνους που είχαν μεταβεί μαζικά στη Δυτική Ευρώπη ως “φιλοξενούμενοι εργάτες”. Μόνο στο διάστημα 1968-1977 επαναπατρίστηκαν 237.500 άτομα, από τα οποία τα μισά προέρχονταν από την Ομοσπονδιακή Γερμανία. Κατά τα επόμενα χρόνια οι τάσεις για επιστροφή στην πατρίδα ενισχύθηκαν ακόμα περισσότερο: στα 1980 ο συνολικός αριθμός των παλιννοστησάντων έφτασε τα 390.000 άτομα.

Ιδιαίτερο ιστορικό και κοινωνιολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μαζικές, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, παλιννοστήσεις των προσφύγων του Εμφυλίου Πολέμου (περίπου 34.000 ως τα τέλη του 1990). Σήμερα υπολογίζεται ότι μικρός μόνο αριθμός

από το σύνολο των ανθρώπων, που αναγκάστηκαν να ζήσουν για μία τουλάχιστον 20ετία σε βαλκανικές και ανατολικοευρωπαϊκές χώρες και την πρώην Σοβιετική Ένωση, απέμεινε στις χώρες φιλοξενίας, κατά κανόνα λόγω ηλικίας, συνταξιοδοτικών προβλημάτων ή οικογενειακών δεσμών. Τελικά ο επαναπατριsmός του ιδιαίτερα ταλαιπωρημένου αυτού τμήματος της ελληνικής Διασποράς και η οικονομική και κοινωνική επανένταξή του στην ελλαδική πραγματικότητα έγινε χωρίς τους αναμενόμενους κλυδωνισμούς, ακόμα και σε περιπτώσεις όπου είχε στο μεταξύ αλλάξει το προεμφυλιακό γαιοκτησιακό και περιουσιακό καθεστώς στις γενέτειρες.

Περισσότερο περίπλοκα προβλήματα παρουσιάζει η προσπάθεια επαναπατριsmού των δεκάδων χιλιάδων Ελλήνων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Οι “παλιννοστήσεις” αυτές άρχισαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές του 1980, για να αυξηθούν κατακόρυφα μετά την κατάρρευση του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος και τη διάλυση της ΕΣΣΔ, την έναρξη των εθνικών αναμετρήσεων και τη μετατροπή των περισσότερων χωρών της άλλοτε σοβιετικής επικράτειας στην “Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών”. Ός το 1990 είχαν έρθει στην Ελλάδα περίπου 20.000 άτομα. Ο αριθμός των παλιννοστούντων υπερπενταπλασιάστηκε στην επόμενη δεκαετία, αλλά παραμένει ακόμα ρευστός, επειδή ένα τμήμα των ομογενών δεν εγκαθίσταται ακόμα οριστικά στη Ελλάδα, αλλά μετακινείται παλινδρομικά μεταξύ των χωρών φιλοξενίας και του εθνικού κέντρου.

Η παλιννόστηση από τις ελληνικές παροικίες των μακρινών χωρών αποτελούσε οπωσδήποτε δυσκολότερο εγχείρημα σε σύγκριση με τους επαναπατριsmούς από την ευρωπαϊκή ήπειρο. Παρόλα αυτά, ο αριθμός των παλιννοστήσεων και από τις χώρες αυτές δεν είναι ευκαταφρόνητος: μεταξύ του 1968 και του Σεπτεμβρίου του 1977 επέστρεψαν στην Ελλάδα 57.528 άτομα, με προέλευση την Αυστραλία, την Αφρική και τη Βόρεια και Νότια Αμερική. Υπολογίζεται ότι το 20%, τουλάχιστον, των ελλήνων μεταναστών της Αυστραλίας, ιδιαίτερα της μεταπολεμικής περιόδου, επέστρεψε “δοκιμαστικά” στην Ελλάδα ή αναζητεί τρόπους οριστικής επανεγκατάστασης. Στην περίοδο, μάλιστα, μεταξύ του 1966 και του 1972 το ποσοστό αυτό είχε ξεπεράσει το 50%.

Οι σύγχρονες παλιννοστήσεις από τις Ηνωμένες Πολιτείες περιορίστηκαν είτε σε μετανάστες της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς –που δεν κατάφεραν ή δεν θέλησαν να ριζώσουν οριστικά στο αμερικανικό έδαφος– είτε στους παραδοσιακούς επαναπατριsmούς των συνταξιούχων Ελληνοαμερικανών. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, οι παλιννοστήσεις από τις Ηνωμένες Πολιτείες κινήθηκαν σε χαμηλά επίπεδα, σε σύγκριση με εκείνες της προπολεμικής περιόδου: από το 1968 ως τον Σεπτέμβριο του 1977 επέστρεψαν στην Ελλάδα μόνο 15.991 άτομα.

Οι επαναπατριsmοί των Ελλήνων από την Ανατολική, την Κεντρική και τη Νότια Αφρική επηρεάστηκαν από τις καταστάσεις που δημιουργήθηκαν στις χώρες φιλοξενίας κατά τη μεταβατική και γεμάτη πολιτικές, φυλετικές και κοινωνικές αναταραχές περίοδο που ακολούθησε την οριστική αποξήλωση της αποικιοκρατίας. Το ελληνικό στοιχείο της αφρικανικής ηπείρου, αλλά και οι μειονότητες που αυτό είχε συσσωρεύσει κατά τα μεσοπολεμικά και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, συρρικνώθηκε δραματικά μέσα σε λίγα χρόνια. Ενδεικτική είναι η μείωση των Ελλήνων του Ζαϊρ (που μέσα σε μία μόνο δεκαπενταετία ελαττώθηκαν στο 1/4 περίπου των 20.000 της δεκαετίας του 1960), και, ακόμα περισσότερο, της Νοτιοαφρικανικής Ένωσης, της οποίας το ελληνικό στοιχείο κατέβηκε, κατά την ίδια περίπου περίοδο, από τα 170.000 στα 70-80.000 άτομα. Ένα τμήμα, πάντως,

των Ελλήνων της Μαύρης Ηπείρου προτιμούσε, αντί να καταφύγει στη σχετικά εύκολη λύση του επαναπατρισμού, να μετακινείται από το ένα κράτος της Νότιας, της Κεντρικής και της Δυτικής Αφρικής στο άλλο και να αναζητά εκεί –έστω και με τον κίνδυνο νέας οικονομικής καταστροφής– προσφορότερες συνθήκες για την αξιοποίηση της επιχειρηματικής εμπειρίας και των κεφαλαίων που είχε αποκτήσει στις αφρικανικές αγορές.

Η αυξανόμενη συχνότητα των ελληνικών παλιννοστίσεων δεν υποδηλώνει, βέβαια, την πλήρη αναστροφή –ούτε καν σε μέση διάρκεια– των νεοελληνικών μεταναστευτικών τάσεων: στην ιστορία της νεοελληνικής Διασποράς ήταν ελάχιστα και βραχυχρόνια, μόνο, μεσοδιαστήματα, στα οποία δεν σημειώνονταν εκπατρισμοί. Κάτω από αυτό, συνεπώς, το πρόβλημα –και όχι με κατ’ εξαίρεση εκτιμήσεις της ελληνικής ιστορικής εμπειρίας– θα πρέπει να προσεγγίσουμε και το αντίστροφο ρεύμα των μεταπολεμικών και ιδιαίτερα των σύγχρονων παλιννοστίσεων· θα πρέπει κι αυτές να θεωρηθούν αποτέλεσμα της τρέχουσας ιστορικής συγκυρίας, που συνδέεται τόσο με την Ελλάδα, όσο –κυρίως– με τις χώρες φιλοξενίας.

Στην περίπτωση π.χ. της επιστροφής των Ελλήνων της Δυτικής Ευρώπης θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν για τους αλλοδαπούς *Gastarbeiter* μετά τη λήξη της περιόδου της βιομηχανικής ανασυγκρότησης των χωρών φιλοξενίας και την οικονομική ύφεση του 1973. Από την άλλη μεριά, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 οι ελληνικές κυβερνήσεις άρχισαν να παίρνουν μερικά μέτρα και να δημιουργούν κίνητρα (δημοσιονομικές, εργασιακές και στρατολογικές διευκολύνσεις, διασφάλιση ασφαλιστικών δικαιωμάτων κ.λπ.), που ενθάρρυναν και την παλιννόστηση και την εισαγωγή στην Ελλάδα κεφαλαίων των επαναπατριζόμενων.

Άσχετα, πάντως, από τα αίτια και τη μελλοντική τους εξέλιξη, οι παλιννοστίσεις, ιδιαίτερα εκείνες που πραγματοποιήθηκαν μετά το 1970, υπογραμμίζουν την αμοιβαία κοινωνικοπολιτική ανασύνδεση που παρατηρείται –συχνά κάτω από δραματικές συνθήκες– ανάμεσα στο εθνικό κέντρο και τους αποδήμους. Η ανασύνδεση αυτή θα πρέπει να εκτιμηθεί και ως ένδειξη για τη δημιουργία ισχυρών τάσεων για εθνική ανασύνταξη, ένα φαινόμενο που εντείνεται κατά τις περιόδους εθνικών κρίσεων και ανασφάλειας, σαν αυτή που ζει σήμερα ο ελληνικός κόσμος. Είναι ενδεικτικό ότι από τη δραματική χρονιά της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο (1974) και εξής, τόσο οι ελληνικές κυβερνήσεις όσο και οι ηγεσίες των μεγάλων ομογενειακών οργανώσεων στράφηκαν με περισσότερη προσοχή στην αναζήτηση τρόπων για στενότερη συνεργασία και στο πολιτικό επίπεδο και στα πρακτικά προβλήματα των παλιννοστίσεων (συνταξιοδότηση, κοινωνικές ασφάλειες, εισαγωγές περιουσιακών στοιχείων, επαγγελματική αποκατάσταση, πολιτισμική, οικονομική και κοινωνική επανένταξη κ.λπ.) ή ακόμα και στα τεχνικά ζητήματα (εκπαιδευτικά, ιδεολογικά κ.ά.) της αυτόνομης, ως ένα βαθμό, λειτουργίας των ελληνικών παροικιών του Εξωτερικού.

Η νεοελληνική Διασπορά στην έκθεση της Βουλής των Ελλήνων

Οι διαδικασίες της συγκρότησης και γενικά η εξέλιξη των χιλιάδων –παλαιών και νεότερων– ελληνικών κοινοτήτων του Εξωτερικού διαφέρουν συχνά από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή: άλλες αναπτύχθηκαν σε λιμάνια, άλλες σε κόμβους χερσαίων δρόμων, άλλες –οι περισσότερες– σε εμπορικά και ναυτιλιακά αστικά κέντρα, άλλες σε ημιαγροτικές ή καθαρά αγροτικές περιοχές. Συχνά, μάλιστα, οι ελληνικές παροικίες της ίδιας χώρας έχουν η κάθε μια –και κατά περιόδους– τα δικά τους χαρακτηριστικά, τόσο ως

προς την κοινωνική τους σύνθεση και τις επαγγελματικές δραστηριότητες των παροίκων όσο και ως προς τις πολιτιστικές τους επιδόσεις ή ακόμα και τους ιδεολογικούς τους προσανατολισμούς (για να μην αναφερθούν εδώ οι αποκλίσεις στην έκταση της ενσωμάτωσης στο ποικίλο, και πάλι κατά τόπους και περιόδους, κοινωνικό περιβάλλον των χωρών υποδοχής και φιλοξενίας). Πώς να δοθούν, λοιπόν, σε μια έκθεση –και μάλιστα συμπυκνωμένα και κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικά– οι βασικές εκφάνσεις της ιστορίας και της ζωής τόσο πολλών και τόσο διαφορετικών μεταξύ τους ελληνικών εστιών;

Υπάρχει, επίσης, και η ανισομέρεια στο διαθέσιμο υλικό. Άλλες παροικίες έχουν να επιδείξουν πολλά και εντυπωσιακά τεκμήρια της ιστορικής τους πορείας (όπως είναι π.χ. η ελληνική κοινότητα της Βενετίας, για να μείνουμε στο λαμπρότερο παράδειγμα της περιόδου της Τουρκοκρατίας)· άλλες είναι παντελώς αποστερημένες από αξιοπρόσεκτα κειμήλια, εξαιτίας των καταστροφών που υπέστησαν με το χρόνο ή και εξαιτίας της κοινωνικής τους σύνθεσης (όπως ήταν π.χ. οι περισσότερες ελληνικές αγροτικές εγκαταστάσεις στις χώρες του Αντικαυκάσου και, ακόμα περισσότερο, οι πρόχειροι καταυλισμοί των εκτοπισμένων Ελλήνων στις Κεντροασιατικές Δημοκρατίες της πρώην ΕΣΣΔ). Μερικές έχουν να επιδείξουν μεταξύ των μελών τους εξέχουσες προσωπικότητες, οι οποίες με το μεγάλο, συχνά διεθνές, βεληγεκές των ποικίλων επιδόσεών τους στα γράμματα, τις τέχνες, το εμπόριο και τη ναυτιλία, δεν αναδείχτηκαν μόνο στους κύριους άξονες της κοινωνικής ζωής των παροικιών, στις οποίες δραστηριοποιήθηκαν· κέρδισαν και εξέχουσα θέση στη συνολική ιστορία του Ελληνισμού, ιδιαίτερα όταν κατέθεταν, με το φιλογενή ευεργετισμό τους, στην πατρογονική χώρα σημαντικό μέρος του συσσωρευμένου πνευματικού και υλικού τους πλούτου. Οι περισσότερες, πάντως, ελληνικές εστίες του Εξωτερικού δεν κατάφεραν να αποκτήσουν τέτοιες περγαμινές: οι ιστορικές συνθήκες τις περιόρισαν στην ανωνυμία της καθημερινής βιοπάλης και του αγώνα για επιβίωση.

Πέρα από την επιλογή του εκθεσιακού υλικού, υπάρχουν και δυσκολίες ως προς τη συγκέντρωσή του. Μερικά από τα πιο αξιοσημείωτα δείγματα της συλλογικής ζωής των Ελλήνων της Διασποράς –εικόνες και εκκλησιαστικά σκεύη, έπιπλα και αντικείμενα της καθημερινής ζωής, κοινοτικά κατάστιχα, παλαιά βιβλία κ.λπ.– είναι είτε αναγκαία για τις τρέχουσες λειτουργικές ανάγκες των κοινοτήτων είτε ενσωματωμένα σε χώρους που καθιστούν προβληματική ή και αδύνατη την αφαίρεσή τους, και μάλιστα για το διάστημα μιας πολύμηνης έκθεσης.

Οι βασικές –εκπαιδευτικές, κατά κύριο λόγο– προτεραιότητες των εκθέσεων που πραγματοποιούνται στο ελληνικό Κοινοβούλιο τα τελευταία χρόνια (που εμφανίζουν τόσο μεγάλη προσέλευση νεανικού κοινού) υπαγορεύουν κι αυτές τους δικούς τους όρους, με πρώτο τη σχετική οικονομία των εκθεμάτων και τη λακωνικότητα των επεξηγηματικών κειμένων. Οι ίδιες προτεραιότητες ελήφθησαν υπόψη και στην προετοιμασία, αλλά και την τελική επιλογή, των χαρτών και των διαγραμμάτων, που παρουσιάζονται επίσης στην έκθεση.

Για όλους αυτούς τους λόγους, θεωρήθηκε από την οργανωτική και την επιστημονική επιτροπή ότι οι αναπόφευκτοι περιορισμοί στον χώρο της έκθεσης θα αδικούσαν, ενδεχομένως, και τον πλούτο και την ποικιλομορφία της μακραίωνης και πολύπλευρης ιστορίας του παροικιακού Ελληνισμού. Έτσι αποφασίστηκε η ετοιμασία του παρόντος συλλογικού τόμου, για την ολοκλήρωση του οποίου συνέβαλαν επιστήμονες τόσο του εθνικού κέντρου όσο και της Διασποράς. Η διασύνδεση ανάμεσα στην έκθεση και την έκδοση αυτή φαίνεται και στη σειρά με την οποία δίνονται εδώ οι επιμέρους θεματικές ενότητες: η γεωγραφική, τουλάχιστον, ταξινόμησή τους έγινε με τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχει η αντιστοιχία τους με το χωροταξικό σχεδιασμό των εκθεμάτων. Κάποιες μικρές αποκλίσεις, που αναπόφευκτα υπάρχουν, επιβλήθηκαν από τη γενική δομή και γενικά τις ανάγκες της σύνθεσης ενός συλλογικού έργου.

Η παρατιθέμενη βιβλιογραφία είναι απλώς ενδεικτική· η πλήρης βιβλιογραφία της νεοελληνικής Διασποράς –που δεν έχει ακόμα καταρτιστεί– απαιτεί άλλης μορφής και χαρακτηριστήρα εκδόσεις. Πάντως, στη σύνταξή της καταβλήθηκε προσπάθεια να συμπεριληφθούν οι σχετικά πιο πρόσφατες μελέτες (παραλείπονται, κατά κανόνα, τα παλαιά δημοσιεύματα, εκτός κι αν είναι αναντικατάστατα) και μάλιστα εκείνες που είναι προσιτές στον έλληνα αναγνώστη μέσω των ελληνικών βιβλιοθηκών.

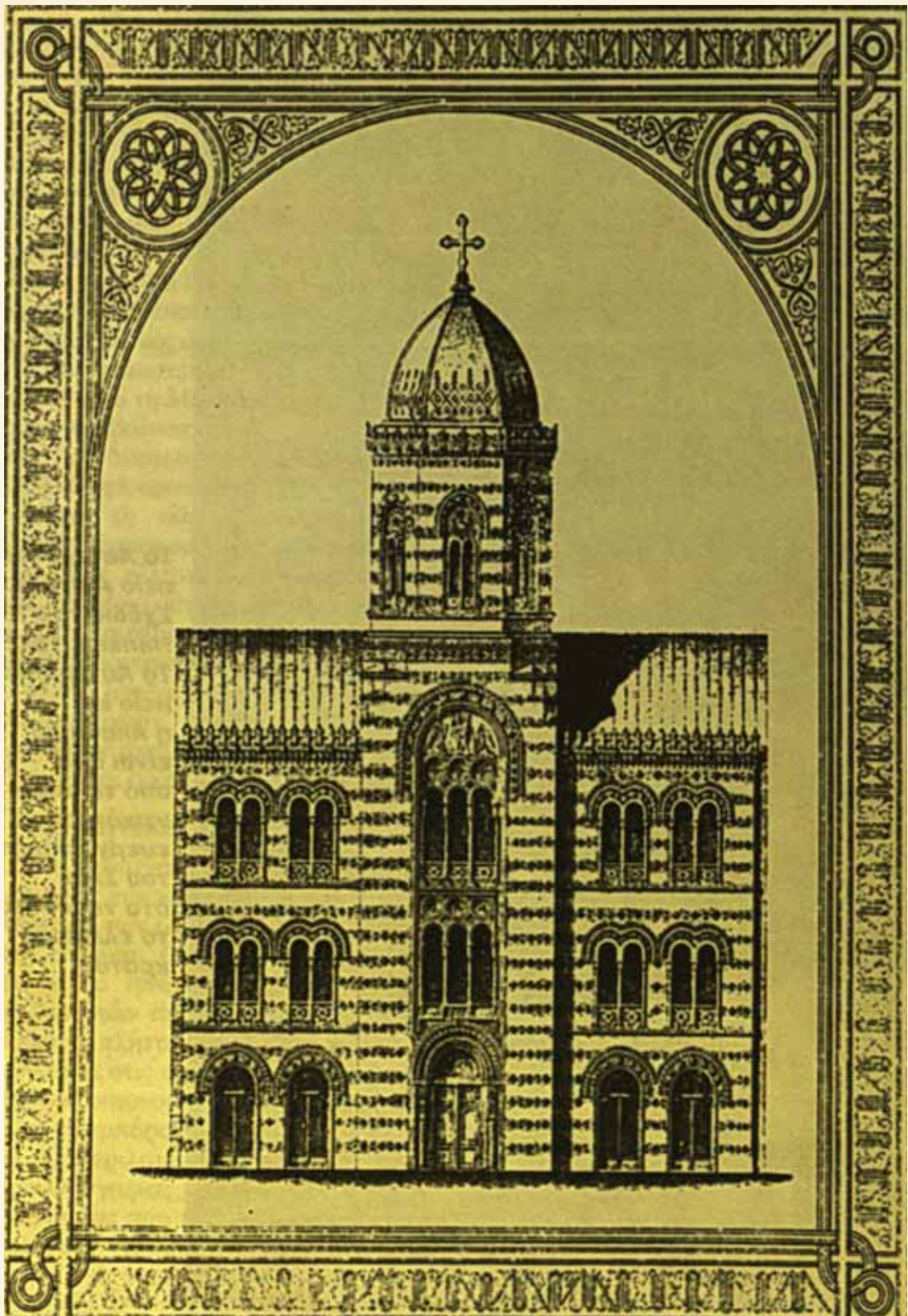

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Το χρονικό των νεοελληνικών αποδημιών

A. ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΩΣ ΤΗΝ ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Όλγα Κατσαρδή-Hering

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η μετοικεσία-μετανάστευση ανήκε σε έναν από τους κύριους παράγοντες διαβίωσης για μεγάλο ποσοστό του προνεωτερικού πληθυσμού της ελληνικής χερσονήσου. Οι αιτίες της μετακίνησης πολλές, αλλά προέχει η επεξήγηση των χρονικών ορίων με τα οποία θα ασχοληθούμε. Συμβατικά η περίοδος ανάμεσα στον 15ο και τον 19ο αιώνα ορίζεται αφενός, από την επικράτηση των Οθωμανών στο μεγαλύτερο μέρος –αλλά όχι σε όλο, κι αυτό έχει τη σημασία του– του ελληνορθόδοξου κόσμου και αφετέρου από την εδραίωση του μικρού, αλλά δυναμικού ελληνικού κράτους. Η περίοδος αυτή έχει επικρατήσει να ονομάζεται «Τουρκοκρατία», δηλαδή η εποχή κατά την οποία ο Ελληνισμός βρισκόταν υπό οθωμανική κυριαρχία. Εντούτοις πρέπει εδώ να συνυπολογίζεται ότι κατά τους 13ο-19ο αιώνες αρκετές περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου (νησιά, χερσόνησοι, καίριες πόλεις-λιμάνια) βρίσκονταν κατά περιόδους υπό άλλες ξένες κυριαρχίες, με μακροβιότερη, για κάποιες τουλάχιστον περιοχές (π.χ. τα νησιά του Ιονίου, την Κρήτη, την Τήνο κ.ά.), τη βενετική. Πρόκειται, δηλαδή, για περιόδους που προκαλούν ιστορικές καταστάσεις, οι οποίες συνεπάγονται την κινητικότητα ατόμων, πληθυσμικών ομάδων, συνόρων. Θεώμενοι, με την απόσταση του 21ου αιώνα, τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, την Οθωμανική Αυτοκρατορία ή τη Βενετική Δημοκρατία απλώς ως απέραντα διοικητικά ή και οικονομικά κρατικά μορφώματα, εντός των οποίων κατοικούσαν οι πολυεθνικές κοινωνίες, ίσως να αναφερόμαστε σε κάποιες μικρές περιόδους ακμής και κάποιας προσωρινής συνοχής τους. Έτσι ο Ελληνισμός ζει υπό διάφορες “-κρατίες” δηλαδή (τουρκοκρατίες, λατινοκρατίες, βενετοκρατίες) με όσες ιδιαιτερότητες και συνέπειες αυτό συνεπιφέρει στη θεματική τής παρουσιαζόμενης, εδώ, έκθεσης. Εξαρχής, λοιπόν, πολλαπλές διαφορές επισημαίνουμε στο χώρο και το χρόνο, ακόμη και στο σύστημα που νοείται κάτω από τον όρο Τουρκοκρατία, αλλά και την απουσία ενιαίας πολιτικής και οικονομικής ζωής.

Αίτια των εκπατρισμών

Π ό λ ε μ ο ι επέκτασης και επιβολής Οθωμανών σε πρώην εδάφη της κάποτε ανθηρής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, πόλεμοι εναντίον λατινικών κυριαρχιών, επτά βενετοτουρκικοί πόλεμοι σε διάστημα τριών αιώνων (από τους οποίους ο ένας κράτησε 25 χρόνια), πόλεμοι εναντίον ευρωπαϊκών συμμαχιών, χρόνια πειρατεία, βραχύχρονες τοπικές εξεγέρσεις και μακρόχρονες ανταρσίες μουσουλμάνων τοπαρχών προκαλούν, και όχι μόνο αυτοί, μεταναστεύσεις ατομικές, ομαδικές, μαζικές, προσφυγικά κύματα. Στην ίδια πρώτη υποπερίοδο (15ος-17ος αι.) ε π ο ι κ ι σ τ ι κ ά σχέδια ευρωπαϊκών κρατών (Βενετίας, Ισπανίας κ.ά.) οδηγούν σε μαζικές μεταναστεύσεις σε περιοχές της Δύσης (Κάτω Ιταλία, Τοσκάνη, Κορσική κ.α.), όπως άλλωστε σερβικοί πληθυσμοί, ήδη από τον 15ο αιώνα, οδεύουν, σε μια διαρκή σχεδόν μετακίνησή τους, προς την Κεντρική Ευρώπη, στα όρια της σημερινής Ουγγαρίας με τη Σερβία και την Κροατία. Οι έποικοι υπακούουν αναγκαστικά ή εθελοντικά,

έχοντας απογοητευτεί από σαγηνευτικές υποσχέσεις ισχυρών για δήθεν σχέδια απελευθέρωσης ή για επαναφορά της παλιάς φεουδαρχικής τάξης ή για την κάλυψη των φιλοδοξιών τοπικών ισχυρών παραγόντων (π.χ. Μανιατών). “Stradioti” και άλλοι μισθοφόροι μετακινούνται προς αναζήτηση εργασίας στη Δύση ή εξακολουθούν να είναι οργανωμένοι κάτω από τις ηγεσίες των δυτικών ηγεμόνων. Οι μαζικές μεταναστεύσεις ακολουθούν συνήθως το τέλος ανεπιτυχών πολέμων εναντίον των Οθωμανών, κατά τους οποίους ελληνικοί, αλβανικοί και ελληνοαρβανίτικοι πληθυσμοί της Ηπείρου, της Πελοποννήσου, της Ρούμελης και της Ακαρνανίας μεταφέρονται μαζικά σε περιοχές της Κάτω Ιταλίας (κυρίως στην Απουλία και την Καλαβρία) και της Σικελίας και εγκαθίστανται σε ορεινά, κατά βάση, χωριά, ασκώντας και εκεί τις οικείες τους αγροτοκτηνοτροφικές εργασίες. Στην πορεία του χρόνου οι πληθυσμοί αυτοί μένουν, όπως άλλωστε και όλη η Κάτω Ιταλία, έξω από τις οικονομικές εξελίξεις του εμπορίου και του καπιταλισμού, διατηρώντας, ως ένα βαθμό ακόμη και σήμερα, κοινωνικά και εθνοτικά στοιχεία που οδηγούν στο απώτερο παρελθόν.

Οι πόλεμοι δεν προκύπτουν μόνο από πολιτικοστρατιωτικούς λόγους, αλλά και από τα οικονομικά συμφέροντα των ενδιαφερόμενων πλευρών. Η οικονομική παράμετρος, λοιπόν, είναι ουσιαστική για την εξήγηση του φαινομένου της ελληνικής Διασποράς. Οι Έλληνες, κατά την υπό εξέταση περίοδο, και ιδίως στους 15ο-17ο αιώνες, μετακινούνται σε κοντινές και μακρινές αποστάσεις. Η μετακίνηση σε μικρές αποστάσεις (δηλαδή από το βουνό στην πεδιάδα και το αντίστροφο, ή προς πώληση της παραγωγής τους σε τοπικές αγορές, ή προς άσκηση μορφής εργασιών, όπως π.χ. αυτής των οικοδόμων ή των ναυπηγών, ή προς εγκατάσταση στην πλησιέστερη πολίχνη ή πόλη) εξηγείται ενμέρει από τη λειτουργία των προνεωτερικών οικονομικών δομών. Μετακινούμενοι οι πληθυσμοί αυτοί σε μακρινές αποστάσεις ακολουθούν, κατά την ίδια περίοδο, τη φορά από Ανατολών προς Δυσμάς, φεύγοντας, κατά κανόνα, μπροστά στην οθωμανική επέκταση, αλλά και προς αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης· και αυτές τις αναζητούν στα λατινοκρατούμενα και κυρίως τα βενετοκρατούμενα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, την ιταλική χερσόνησο ή και δυτικότερα, ως την ιβηρική χερσόνησο και τα βρετανικά νησιά. Μετακινούνται ως άτομα και ως ομάδες. Ατομική πορεία ακολουθούν κατά κανόνα οι λόγιοι, αναζητώντας επαγγελματική καταξίωση αρχικά στους χώρους της βενετοκρατούμενης Κρήτης –που αναπτύσσεται σε πνευματικό φυτώριο του Ελληνισμού– και στη συνέχεια στις αναγεννησιακές ιταλικές και ισπανικές πόλεις. Βρίσκουν απασχόληση ως αντιγραφείς χειρογράφων, ζωγράφοι, στοιχειοθέτες και επιμελητές εκδόσεων στα πρωτοεμφανιζόμενα τυπογραφεία της Δύσης (σε έλληνες λογίους στηρίχτηκαν οι ελληνικές εκδόσεις του Άλδου Μανούτιου), δάσκαλοι στις ακαδημίες των ηγεμόνων της Φλωρεντίας και του Μιλάνου και εκπαιδευτές των παιδιών τους, δυναμικοί μαθητές και καθηγητές στο φημισμένο πανεπιστήμιο της Πάδοβας (αλλά και σε άλλα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Δύσης), μεταφραστές αρχαίων ελληνικών κειμένων, συντάκτες εγχειριδίων γραμματικής για τις ανάγκες εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας από τους διψασμένους για την κλασική αρχαιότητα αναγεννησιακούς λόγιους κ.λπ. Αρκετούς τους απορροφά η καθολική Εκκλησία, είτε επειδή διάλεξαν τη μόνιμη εγκατάσταση στη Δύση, μετά την άδοξη σύνοδο Φεράρας-Φλωρεντίας (1438-1439), είτε μετά την άλωση της Πόλης ή ύστερα από τη φοίτησή τους στο Ελληνικό Κολλέγιο (Collegio Greco) της Ρώμης από το 1576. Ορισμένοι, ακόμη και όταν εντάσσονται στην υπηρεσία της Αγίας Έδρας (όπως ο Βησσαρίων, ο Ιανός Λάσκαρις, ο Λέων Αλλάτιος κ.ά.), δεν παύουν να αναδεικνύονται κήρυκες του συνδέσμου του Ελληνισμού με τη Δύση μέσω της δικής τους λόγιας παραγωγής ή συνδιαλεγόμενοι με λόγιους της εποχής ή

ακόμη και διά μέσου αλληπάλληλων γραπτών εκκλήσεων τους προς τους ηγεμόνες της Δύσης, με κύριο θέμα την απελευθέρωση της πατρίδας τους. Το δόγμα δεν είναι απαραίτητα καθοριστικός παράγοντας ταυτότητας στα πρώιμα αυτά χρόνια.

Πέραν αυτού του *αριστοκρατικού* κύματος μετακίνησης (για να χρησιμοποιήσουμε όρο του Διονυσίου Ζακυθηνού), ομάδες εμπόρων ακολουθούν, κατά την ίδια περίοδο, το δρόμο προς τη Δύση, προς το παπικό λιμάνι της Αγκώνας, ήδη από τον 15ο αιώνα, αλλά κυρίως προς τη Βενετία. Είναι στο λιμάνι της Γαληνοτάτης, ως κέντρου οικονομικού, αλλά και πολιτισμού, γραμμάτων και τεχνών, που διαμορφώνεται η πρώτη ανθηρή εστία της ελληνικής Διασποράς, που συγκεντρώνει ανθρώπους τόσο από τον εκτεταμένο (αλλά όχι εδαφικά ενιαίο) βενετοκρατούμενο χώρο, όσο και από τις τουρκοκρατούμενες περιοχές. Θεωρητικά, οι πρώτοι μετακινούνται προς την πρωτεύουσα του κράτους, του οποίου είναι υπήκοοι, οι δεύτεροι προς αναζήτηση καλύτερου οικονομικού, κατά βάση, μέλλοντος. Συνδέονται και συσπειρώνονται γύρω από την ορθόδοξη Εκκλησία και την κοινή γλώσσα. Η ελληνική Αδελφότητα της Βενετίας, από το τέλος του 15ου αιώνα, θα αποτελέσει ίσως το ιδεατό πρότυπο της συσπείρωσης και οργάνωσης και άλλων ελληνορθόδοξων εστιών, παρά τις πολλές επιμέρους διαφοροποιήσεις.

Η απορρύθμιση του φορολογικού και δημοσιονομικού ιστού, που προκαλείται στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το τέλος του 17ου αιώνα, οδηγεί σε πρακτικές υπερφορολόγησης των υπηκόων, σε δυσαρέσκειες και έλλειψη αντοχής· παράλληλα, η σχεδόν μονοπωλιακή εκμετάλλευση του ανατολικομεσογειακού εμπορίου από τους Βενετούς διασπάται από τον ανταγωνισμό και άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων (Γάλλων, Άγγλων, Ολλανδών), ο οποίος και θα ενταθεί κατά τον 18ο αιώνα· ο ίδιος αιώνας θα αναδείξει και άλλες δύο περιφερειακές δυνάμεις ως ισχυρούς παράγοντες στο παιχνίδι του ανταγωνισμού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: την Αψβουργική Αυτοκρατορία, ιδίως μετά τις συνθήκες του Κάρλοβιτς (1699) και του Πασάροβιτς (1718), και τη Ρωσία, κυρίως μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζί (1774) και τον αουστρωσοτουρκικό πόλεμο των ετών 1787-1791/2. Η Αδριατική παύει να είναι βενετικός “κόλπος”, η Μεσόγειος ανοίγεται σε γαλλικά, αγγλικά, ολλανδικά, αλλά και ελληνικά πλοία, που πλέουν με οθωμανική, ρωσική ή “ελληνοοθωμανική” σημαία. Οι χερσαίοι δρόμοι της Βαλκανικής “κατακτώνται” από τον «ορθόδοξο βαλκάνιο κατακτητή έμπορο» (κατά τον εύστοχο όρο του Traian Stojanovich). Διαμέσου ναυτικών και χερσαίων δρόμων οι Έλληνες κυρίως, αλλά και άλλοι λαοί της Βαλκανικής, αναζητούν νέα όρια, φεύγοντες τις υπερφορολογήσεις ή επιδιώκοντας δυναμικό εμπορικό ρόλο. Ο οικονομικός προσανατολισμός χαρακτηρίζει, λοιπόν, τη δεύτερη φάση της ελληνικής Διασποράς, χωρίς να λείπουν και μεταναστευτικά κύματα που επηρεάζονται από πολέμους (πρόσφυγες π.χ. στο τέλος του 18ου αιώνα και κατά την Ελληνική Επανάσταση στην Τεργέστη, τη Μασσαλία, το Λιβόρνο, την Οδησό κ.α.), αλλά και εποικιστικές τακτικές, κατά βάση οικονομικού χαρακτήρα (ιδίως στη Νότια Ρωσία από τα τέλη του 18ου αιώνα). Είναι γνωστή, άλλωστε, η εσωτερική μετανάστευση ελληνικών, αρμενικών, εβραϊκών πληθυσμών εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από τον 18ο αιώνα κ.ε., οι οποίοι οδηγούνται στα νέα ακμάζοντα εμπορικά, κατά κανόνα παραθαλάσσια, κέντρα (Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη, Αλεξάνδρεια, Σωζόπολη, Βάρνα, Βραΐλα, Γαλάτσι κ.ο.κ.).

Γεωγραφικά όρια και μεγέθη

Η γεωγραφική διασπορά των ελληνικών παροικιών δεν είναι ορθό να συνεξεταστεί με βάση τα σημερινά όρια των κρατών, σε μια μακρά εποχή στην οποία επικρατού-

σαν οι μεγάλες αυτοκρατορίες, χωρίς κατά κανόνα εσωτερικά όρια, πλην αυτής των Αψβούργων. Θεώμενοι το χάρτη των παροικιών του τέλους του 18ου αιώνα, οπότε και καταγράφεται η ακμή της πρώτης μεγάλης φάσης της Διασποράς, μπορούμε να διακρίνουμε δύο ομάδες εγκαταστάσεων ελληνικών πληθυσμών: α) Δυτικά της Βιέννης απαντούν κεντρικές κοινότητες/παροικίες (π.χ. Βιέννη, Τεργέστη, Λιβόρνο, Βενετία, Αγκώνα, Νεάπολη, Μασσαλία, Άμστερνταμ και από την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα και το Λονδίνο), β) Ανατολικά της Βιέννης στο χώρο 1) της σημερινής Ουγγαρίας, Τρανσυλβανίας, Ρουμανίας, 2) Ουκρανίας, Νότιας Ρωσίας, καθώς και στο νότο, στο χώρο της Αιγύπτου, όπου σχηματίζονταν διάσπαρτες, μικρές ή μεγάλες, περιφερειακές παροικίες, εντασσόμενες στον άξονα των κεντρικών. Το ρόλο της κεντρικής παροικίας είχαν η Πέστη για την Ουγγαρία, το Βανάτο του Τέμεσβαρ και τη βόρεια Σερβία, το Μπρασόβ και το Σιμπίου για την Τρανσυλβανία, το Γαλάτσι και το Ιάσι για τις Παρίστριες Ηγεμονίες, η Οδησός για την Ουκρανία και Νότια Ρωσία και η Αλεξάνδρεια για την Αίγυπτο. Οι παροικίες της πρώτης ομάδας αναπτύσσονται, κατά βάση, με εξαίρεση τη Βιέννη, σε θαλάσσια εμπορικά λιμάνια μεγάλων κρατικών δυνάμεων. Οι παροικίες των τριών ευρύτερων περιοχών της δεύτερης ομάδας βρίσκονται σε πόλεις που διασχίζονται από ποτάμια ή αναπτύχθηκαν σε περιφέρειες που ανήκαν για μεγάλο διάστημα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (και συνεπώς η εσωτερική μετανάστευση ευνοείται για αρκετό διάστημα) ή εντάχθηκαν (όπως π.χ. η Ουγγαρία-Τρανσυλβανία, η περιοχή της Νέας Ρωσίας και εν μέρει η Αίγυπτος) τον 18ο αι. και τις αρχές του 19ου αι., από τους αυτοκράτορες ή διοικητές τους, σε ένα ευρύ σύστημα εποικισμού για λόγους στρατιωτικής άμυνας, αλλά και οικονομικής εκμετάλλευσης.

Οι οικονομικοί παράγοντες και τα δημογραφικά μεγέθη

Η γεωγραφική διασπορά εξηγείται από τη θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εντός της ευρωπαϊκής οικονομίας και από τη φορά του εμπορίου, κυρίως μετά τις ραγδαίες εξελίξεις στο μεσογειακό και διεθνές εμπόριο από τον 17ο αιώνα και εξής. Με τη μεταφορά του κέντρου βάρους του εμπορίου της Ανατολικής Μεσογείου προς τα βορειοδυτικά, λιμάνια, όπως αυτό της Σμύρνης, αποκτούν καινούρια σημασία και πλέγματα εμπορικών μεταφορικών δρόμων ανασηματοδοτούνται, τόσο στην ξηρά όσο και στη θάλασσα. Πολιτικο-οικονομικές συνθήκες αναδιαμορφώνουν το επίσημο καθεστώς συνεργασίας ή αντιπαράθεσης με και προς τους Οθωμανούς. Από τις νέες αυτές καταστάσεις δεν επωφελούνται μόνο οι εμπορικοί εκπρόσωποι των ευρωπαϊκών δυνάμεων, αλλά και έλληνες και άλλοι υπήκοοι της αυτοκρατορίας. Η ελληνική ναυτιλία ακμάζει ανταγωνιστικά προς τις ευρωπαϊκές, και συνεπώς οι έμποροι βρίσκουν διέξοδο ή και πρόσφορο έδαφος για τη μετακίνησή τους σε νευραλγικά κέντρα της Δύσης. Η διάνοιξη των χερσαίων εμπορικών δρόμων της Βαλκανικής, ιδίως μετά τη συνθήκη του Πασάροβιτς, δίνει νέες, διεθνείς πια προοπτικές, κατά κανόνα στους ελληνορθόδοξους υπηκόους της Αυτοκρατορίας (τους “Greci”, “Griechen”, “Götög” των πηγών της εποχής), κυρίως της Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, αλλά και τους Σέρβους, που μετακινούνται προς χώρες της Αυστρίας και Ουγγαρίας, ακολουθώντας γνωστούς και από το παρελθόν δρόμους του εσωτερικού οθωμανικού εμπορίου. Οι μετακινούμενοι εγκαθίστανται ατομικά, στην αρχή, οικογενειακά, στη συνέχεια, και διαμορφώνουν τις ατομικές και οικογενειακές τους επιχειρήσεις. Δημιουργείται, βαθμιαία, ευρύ πλέγμα αλληλοσυμπληρούμενων δικτύων διακίνησης προϊόντων και ανθρώπων. Εμπορεύματα από την Ανατολή μεταφέρονται στην Κεντρική Ευρώπη ή σε λιμάνια της Δυτικής Μεσογείου, καθώς και στο βορεινό Άμστερνταμ, κυρίως, ως πρώτες ύλες για

την αναπτυσσόμενη βιομηχανία των δυτικοευρωπαϊκών κρατών – ιδιαίτερα την υφαντουργία και γενικότερα τις μονάδες κατασκευής ενδυμάτων δερμάτινων και άλλων. Η αναπτυσσόμενη μόδα, τον 18ο αιώνα, θα γίνει στο εξής η κινητήρια δύναμη του εμπορίου. Οι αλλαγές συνηθειών, νοοτροπιών, προτεραιοτήτων της αστικής τάξης, που αναζητεί και επιβάλλει το δικό της ρυθμό ζωής, θα βοηθήσουν στην ανάπτυξη του καλλιεργημένου γούστου. Η βελτίωση των συνθηκών οργάνωσης των πόλεων, αλλά και των οικιών (π.χ. των συνθηκών θέρμανσης), θα οδηγήσουν στην προτίμηση νέου τύπου υφασμάτων για την ενδυμασία και την επίπλωση. Το βαμβάκι της Ανατολής θα γίνει περιζήτητο, μαζί με τις βαφικές ύλες, το λάδι για τις σαπωνοποιίες, καθώς και άλλα προϊόντα για την επεξεργασία δερμάτων κ.λπ. Καραβάνια των βαλκάνιων εμπορών διασχίζουν τους ηπειρωτικούς δρόμους, καταλήγουν στις αγορές των οικείων τους τρανσυλβανικών και ουγγρικών πόλεων (Μπρασόβ, Σιμπίου, Μίσκολτς, Τόκαϊ κ.α.), όπου ακμάζουν οι “κομπανίες” τους, φτάνουν στην κεντρική Πέστη και τα γύρω εμπορικά κέντρα (Κέτοκεμετ, Gyöngyös, Széged, Eger κ.ά.) και από εκεί καταλήγουν στην αψβουργική πρωτεύουσα, τη Βιέννη, ή προωθούνται στη μεγάλη ευρωπαϊκή εμποροπανήγυρη της Λειψίας. Τα προϊόντα τους διοχετεύονται στις αυξανόμενες υφασματοβιομηχανίες της Κάτω Αυστρίας, της Βοημίας, της Μοραβίας, της Σαξονίας. Οι караβοκύρηδες, αντίστοιχα, φορτώνουν τα πλοία τους στα μικρασιατικά παράλια και τα νησιά απέναντι από την Κρήτη και την Πελοπόννησο, με λάδι, βαμβάκι, μαλλί, δέρματα, βαφικές και ύλες βιομηχανικής επεξεργασίας, και τα διοχετεύουν στη Δυτική Ευρώπη, διαμέσου των λιμανιών της Τεργέστης, του Λιβόρνου, της Αγκώνας, της Μασσαλίας, του Άμστερνταμ ή της εμποροπανήγυρης της Σενιγάλια. Η διάνοιξη των εύφορων στεππών και των πεδιάδων της “Νέας Ρωσίας”, από τα τέλη του 18ου αιώνα, και η εποικιστική πολιτική των τσάρων δημιουργούν νέο πλέγμα παραθαλάσσιων παροικιών (στην Οδησό, το Ταϊγάνιο/Ταγανρόγκ, τη Μαριούπολη, τη Σεβαστούπολη κ.ά.), που προστίθενται στο ήδη γνωστό, από τον 16ο αιώνα, ηπειρωτικό δίκτυο (του Λέμπεργκ/Λβοφ, της Νίζνας/Νιέζιν, του Κιέβου). Το σιτάρι θα γίνει το κύριο εμπόρευμα των υδραίικων πλοίων, και ο βασικός επιχειρηματικός προσανατολισμός εμπορών από τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, την Πελοπόννησο, αλλά και την Ήπειρο. Έμποροι ειδικευμένοι στο χερσαίο και ναυτικό εμπόριο στέλνουν βιομηχανικά εμπορεύματα, βιβλία στην Ανατολή, αλλά συχνά τα καράβια ή τα караβάνια επιστρέφουν με σάκους χρυσών και αργυρών ισχυρών ευρωπαϊκών νομισμάτων, ως αποτέλεσμα της άνισης, αλλά επωφελούς εξαγωγικής δυναμικής. Δυναμώμουν, έτσι, με κεφάλαια τις επιχειρήσεις τους στην Ανατολή, από όπου οι περισσότεροι, τουλάχιστον ως τα μέσα του 19ου αιώνα, κινούν τις εταιρείες τους. Από τα τέλη του 18ου αιώνα όλο και περισσότεροι εντάσσουν τις τραπεζικές τακτικές στις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες. Από έμποροι-τραπεζίτες, εξελίσσονται σε τραπεζίτες, ασφαλιστές, εφοπλιστές, γαιοκτήμονες-εμπόρους, γαιοκτήμονες-τραπεζίτες. Εντασσόμενοι στις τοπικές κοινωνίες, όχι απαραίτητα αφομοιούμενοι, τουλάχιστον ως μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, επωφελούνται από τη συχνά διπλή τους υπηκοότητα (την οθωμανική ή από το 1830 και την ελληνική, και την αυστριακή, ρωσική, γαλλική, αγγλική κ.ο.κ.). Συνεργάζονται ενίοτε με ντόπιους εμπόρους ή άλλους εποίκους (Αγγλούς, Γάλλους, Ιταλούς, Εβραίους, Σέρβους), συνήθως σε πολυπρόσωπες ή μετοχικές και οπωσδήποτε στις ασφαλιστικές και τραπεζικές επιχειρήσεις. Αναδεικνύονται σε ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες στους τόπους υποδοχής και αναπτύσσουν διπλή ταυτότητα, που πηγάζει από την επιχειρηματικότητα, αλλά και από τη συντήρηση των δεσμών τους με τις ελληνικές κοινότητες, εντός των οποίων πολλοί δραστηριοποιούνται. Οδησός, Αλεξάνδρεια, Λιβόρνο, Τεργέστη, Μασσαλία, Λονδίνο συνδέονται σε

20

ένα διεθνές, για την εποχή, οικονομικό δίκτυο, συνήθως με εταιρικά παραρτήματα ή αντιπροσώπους από τους ίδιους οικογενειακούς κλάδους. Τα δίκτυα εμπλουτίζονται και διαφοροποιούνται μέσα στον 19ο αιώνα με την ανάπτυξη της ατμοπλοΐας, της ποταμοπλοΐας, την επέκταση των σιδηροδρόμων και το άνοιγμα της ενδυναμωμένης ναυτιλίας και του εμπορίου σε διεθνείς ορίζοντες. Έτσι στα τέλη του 19ου αιώνα ο ήλιος δεν δύει, π.χ., για τις επιχειρήσεις (από τη Σμύρνη, την Τεργέστη, το Ταϊγάνιον, το Λιβόρνο, τη Μασσαλία, το Λονδίνο ως τη Βομβάη, την Καλκούτα και τη Νέα Υόρκη) της χιώτικης οικογένειας Ράλλη, που φροντίζει να κρατά τη συνοχή των οικογενειακών δεσμών, εκσυγχρονίζοντας, ταυτόχρονα, την οικονομική τακτική.

Όλα τα άτομα που εγκαθίσταντο ή εμπορεύονταν για ένα διάστημα σε κάποια πόλη αποτελούσαν το σύνολο των παροίκων, από τους οποίους κάποιοι θα φροντίσουν και για

τη συστηματικότερη οργάνωση και εκπροσώπησή τους απέναντι στις τοπικές κρατικές Αρχές. Ο αριθμός, συνεπώς, των μελών των κοινοτήτων δεν είναι πάντοτε αντιπροσωπευτικός της αριθμητικής δύναμης του συνόλου των παροίκων. Κατά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης οι περισσότεροι πάροικοι ενδιαφέρονται, κατά κανόνα, για τα κοινά, κυρίως για την ίδρυση του ναού, και συσπειρώνονται γύρω από την κοινότητα. Η μακρόχρονη διαμονή, η ενασχόληση με τις ατομικές επιχειρήσεις ενός εκάστου, οι αντιπαραθέσεις που ανακύπτουν μέσα στην τριβή της άσκησης της κοινοτικής εξουσίας, ο εναλλασσόμενος βαθμός ένταξης στην τοπική κοινωνία δημιουργούν προτεραιότητες για πολλούς, που τους ωθούν σε απομάκρυνση από την ενασχόληση με την κοινοτική διοίκηση. Με βάση τις πηγές, όπου αυτές διασώζονται (κοινοτικές ή κρατικές απογραφές πληθυσμού, καταγραφές επαγγελματιών, εκκλησιαστικά κατάστιχα βαπτίσεων, γάμων, θανάτων), η δημογραφική εικόνα που διαμορφώνεται αποδεικνύει μια εξαιρετική κινητικότητα τα πρώτα χρόνια εγκατάστασης, όχι σταθερά οικογενειακά σχήματα και μια συνεχή, σχεδόν, ανανέωση. Οι αυξομειώσεις οφείλονται στην κινητικότητα του πληθυσμού και όχι σε φυσικούς δημογραφικούς παράγοντες. Ενίοτε εμφανίζονται και απότομες πληθυσμικές αυξήσεις, που οφείλονται είτε σε προσφυγικά κύματα, ύστερα από πολεμικές κρίσεις (βενετοτουρκικοί και ρωσοτουρκικοί πόλεμοι, ελληνική επανάσταση 1821 κ.λπ.) είτε σε έκτακτα οικονομικά μέτρα των κρατών υποδοχής. Μείωση ή προσωρινή πληθυσμική κρίση εμφανίζεται σε ορισμένες παροικίες με την αλλαγή των οικονομικών συνθηκών, που συντηρούσαν το εμπορικό ενδιαφέρον των μεταναστών, ή εξαιτίας της εσωτερικής πολιτικής (πρβλ. γεγονότα Βενετίας με την περίπτωση του μητροπολίτη Μελετίου Τυπάλδου, τέλη 17ου-αρχές 18ου αιώνα, περίπτωση Ουγγαρίας μετά το 1774 κ.ά.). Δίνοντας μια συνοπτική, διαχρονικά, εικόνα της πληθυσμικής συμμετοχής των ελλήνων παροίκων στις πόλεις υποδοχής, δεν θα απείχαμε από την πραγματικότητα αν ισχυριζόμασταν ότι ακόμα στις κεντροευρωπαϊκές και βορειοϊταλικές παροικίες, αλλά και της Νότιας Ρωσίας, σε περιόδους ακμής των πόλεων, το ποσοστό των ελλήνων παροίκων κυμαινόταν ανάμεσα στο 2,5-6% του συνολικού τους πληθυσμού. Σε πολλές περιπτώσεις η αμέσως ισχυρή ξένη ομάδα ετερογενούς πληθυσμού ήταν η εβραϊκή, και ανάλογα με τη γεωγραφική θέση της πόλης υποδοχής ακολουθούσε η αρμενική ή και η σερβική. Διαφορετική είναι ίσως η εικόνα στην Αίγυπτο, όπου ο Ελληνισμός αυξήθηκε μέσα στο πλαίσιο μιας ημιαντόνομης ή αυτόνομης επαρχίας του οθωμανικού κράτους, ήδη με τα μέτρα του Μωχάμετ Άλι στις αρχές του 19ου αιώνα.

Μερικά συγκεκριμένα στοιχεία επιβεβαιώνουν τις εκτιμήσεις αυτές. Σύμφωνα με μαρτυρία του Γαβριήλ Σεβήρου, του 1591, ο αριθμός των Ελλήνων της Βενετίας ήταν πάνω από τέσσερις χιλιάδες σε σύνολο 150.000 κατοίκων της πόλης. Τρία χρόνια πριν την Επανάσταση του 1821 στην Τεργέστη, τη μεγαλύτερη τότε ελληνική παροικία στην ιταλική χερσόνησο, ζούσαν 1.075 Έλληνες, σε ποσοστό περίπου 3% του συνόλου. Το 1823, λόγω του προσφυγικού κύματος της Επανάστασης, ο αριθμός αυξήθηκε προσωρινά στους 3.200, αλλά θα εξισορροπηθεί στις 1.700 ψυχές, περίπου, σχεδόν σε όλο τον αιώνα. Στο Λιβόρνο το 1841, οι κρατικοί λειτουργοί μετρούν εκεί 57 ελληνικές οικογένειες. Στην πόλη της Νεάπολης οι Έλληνες, μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα, δεν φαίνεται να ξεπέρασαν τα 250 άτομα. Οι Μανιάτες που συγκεντρώθηκαν στον Τάραντα (Γη του Οτράντο) την άνοιξη του 1675 ήταν 340 ψυχές. Στη δεκαετία του 1670 έφτασαν στην Τοσκάνη 570 και την Κορσική 730 Μανιάτες. Στη Μάλτα το 1575 ζούσαν περίπου 400 Έλληνες. Ο ακριβής αριθμός των μελών των δύο “κομπανιών” στην Τρανσυλβανία είναι δύσκολο να προσδιοριστεί, δε-

δομένων και των αυξομειώσεων που παρουσιάζονται κατά τις διάφορες χρονικές περιόδους. Στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα η “κομπανία” του Σιμπίου αριθμούσε 60 μέλη, ενώ στην Τρανσυλβανία δρούσαν τουλάχιστον 400 έλληνες έμποροι. Και ο αριθμός των μελών της “κομπανίας” του Μπρασόβ υπέστη μεγάλες διακυμάνσεις: Στα τέλη του 18ου αιώνα άγγιξε τα 494 μέλη, αλλά φαίνεται ότι ήταν ευρύτερη εκείνης του Σιμπίου και περιλάμβανε στους κόλπους της εμπόρους από διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Βλαχίας και της ίδιας της Τρανσυλβανίας. Στα 1767 καταγράφηκαν στη Βιέννη 79 έλληνες και βλάχοι ορθόδοξοι οθωμανοί υπήκοοι. Αν συνυπολογισθούν και οι γυναίκες και τα παιδιά τους, τότε ο αριθμός άγγιξε τις 300 ψυχές, ενώ έφτανε στις 4.000 στα 1814, περίοδο ακμής της ελληνικής παροικίας. Ο αριθμός των Ελλήνων και Βλάχων που εγκαταστάθηκαν σε πολλές πόλεις της Ουγγαρίας ήταν πολύ μεγάλος. Σύμφωνα με εκτιμήσεις έφτανε, κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, τις 10.000 ψυχές, μολονότι δεν έχουν υπάρξει ακόμα ακριβείς έρευνες, λόγω των ιδιαίτερων αρχειακών προβλημάτων. Το 1797 ο ανδρικός πληθυσμός της νεοδιαμορφούμενης πόλης της Οδησσού υπολογιζόταν από τις τοπικές αρχές στα 3.455 άτομα, ενώ μαζί, ως ίδια εθνική κατηγορία, υπολογίστηκαν οι 269 Έλληνες, Αλβανοί και Μολδαβοί. Το 1817 τα ελληνικής καταγωγής άτομα της πόλης ανέρχονταν στο 5% του συνολικού πληθυσμού των 33.000 ψυχών.

Από τα προνόμια εγκατάστασης στην κοινοτική οργάνωση

Οι ποικίλες αφητηρίες των παροίκων –από οθωμανοκρατούμενες, βενετοκρατούμενες ή και αγγλοκρατούμενες περιοχές– και η μακρά χρονική περίοδος κατά την οποία αναπτύχθηκε το γεωγραφικό δίκτυο των παροικιών δεν επιτρέπουν απόλυτη ενιαιοποίηση των συνθηκών που οδήγησαν στην οργάνωσή τους σε κοινοτικό επίπεδο. Εν τούτοις κάποια βασικά χαρακτηριστικά διατρέχουν τη θεσμοθετημένη, νομική εκπροσώπησή τους υπό μορφή κοινοτικής οργάνωσης. Το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών κρατών υποδοχής για την πληθυσμική ενίσχυση αγροτικών ή κυρίως εμπορικών περιοχών τους, για την ενδυνάμωση με εξειδικευμένες εμπορικά ή και τεχνολογικά, ενίοτε, ομάδες ανθρώπων οδήγησε τις κατά τόπους αρχές στην προσέλκυση πληθυσμών από την Ανατολή, που θα τους άνοιγαν τις τεχνικές κατάκτησης επιθυμητών αγορών. Το αμφίδρομο ενδιαφέρον εντείνεται είτε διαμέσου των παραδοσιακά οικείων, προς τους ενδιαφερόμενους, εμπορικών δρόμων και μεθόδων οργάνωσης (όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Βενετίας, της Αγκώνας ή και της Τρανσυλβανίας και Ουγγαρίας) είτε από τυχαία, εν πολλοίς, πληροφόρηση των ενδιαφερόμενων (μεσολογγίτες καπετάνιοι πλέοντας για την Σενιγάλια, την Αγκώνα και τη Βενετία ανακαλύπτουν την επικερδή προοπτική που τους διανοίγεται μετά την ανακήρυξη της Τεργέστης ως “ελεύθερου λιμανιού” από το 1719) είτε προκαλείται με ελκυστικές υποσχέσεις και προνόμια από την πλευρά των δυτικών ή κεντροανατολικών ευρωπαϊκών δυνάμεων. Οι ανιχνευτές πρωτοπόροι ακολουθούνται διαρκώς και περισσότερο από ομάδες συντοπιτών τους, και ο δρόμος για την έκδοση προνομίων προς σταθερή εγκατάσταση δεν είναι μακριά. Σε κράτη που λειτουργούν σε προκαπιταλιστικό και προβιομηχανικό καθεστώς η παραχώρηση προνομίων σε άτομα ή ομάδες πληθυσμών είναι συνήθης τακτική ως τον 19ο αιώνα. Καθώς, στην περίπτωση που εξετάζεται εδώ, πρόκειται για ορθόδοξους, κατά τεκμήριο, μετακινούμενους, επιβάλλεται να ξεπεραστούν αμφίδρομα τα εμπόδια που θέτει η παραδοσιακή αντιπαράθεση καθολικής και ορθόδοξης Εκκλησίας. Λόγοι εσωτερικής συνοχής και ανοχής (περίπτωση της Βενετίας ήδη τον 15ο αιώνα)

KAN DU PRINCE DE MOLDAVIE.

και λόγοι οικονομικού συμφέροντος από την πλευρά των κρατών υποδοχής (πολλαπλές παροικίες στην εκτεταμένη αυτοκρατορία των Αψβούργων) επιβάλλουν την έκδοση προνομίων προκειμένου να αναγνωρισθεί το δικαίωμα νόμιμης οργάνωσης των σποραδικά ερχόμενων ορθόδοξων ατόμων, αλλά που με την πάροδο των χρόνων αποφασίζουν για τη μονιμότερη διαμονή τους στις νέες χώρες υποδοχής. Τα προνόμια παραχωρούνται, συνήθως, προς τους “Greci”, “Greci non uniti”, “Griechisch-schismatisch” (Γραικούς μη ενωτικούς, Γραικούς σχισματικούς), ή προς τους «ἐν τῇ Βιέννῃ κατοικοῦντας Γραικούς τε καὶ Βλάχους τῆς ἀνατολικῆς θρησκείας...», με σκοπό την αναγνώριση του δικαιώματος άσκησης της ορθόδοξης λατρείας. Δεν είναι σαφής, από την πρώιμη γλώσσα των προνομίων, η εθνική διάκριση, και συχνά οι “Γραικοί” αντιμετωπίζονται από τις Αρχές με βάση το θρησκευτικό γνώρισμα. Η “griechische Nation” δεν περιλαμβάνει απαραίτητα σαφώς μόνο τους Έλληνες και τους “Γραικοβλάχους” (κατά τις πηγές), αλλά και άλλους ορθοδόξους της Βαλκανικής, τους Σέρβους π.χ., που αποφασίζουν να συνεργαστούν για την απόκτηση του δικαιώματος ίδρυσης ναού και αδελφότητας/κοινότητας. Από την αδυναμία ακριβούς προσδιορισμού του περιεχομένου του όρου προκύπτουν συχνά και προβλήματα συμβίωσης των παροίκων, πολλοί από τους οποίους έχουν και τον ίδιο οικονομικό προσανατολισμό. Τα προβλήματα αναφαίνονται συνήθως μετά την αύξηση του αριθμού των μεταναστών και συνεπώς την εδραίωση των οικογενειακών σχηματισμών και των επιχειρησιακών δικτύων. Οι αναφερόμενες εντάσεις αναδεικνύουν τους υποβόσκοντες αναδυόμενους εθνικισμούς, που καλύπτονται πίσω από το δικαίωμα της άσκησης της λατρείας στην εθνική γλώσσα, και κατά συνέπεια οδηγούν στη διαίρεση και την ίδρυση νέων ελληνικών, σερβικών κ.ο.κ. ναών στην ίδια πόλη. Τα προβλήματα που ανακύπτουν πρώιμα στη Βενετία και κυρίως τον 18ο αιώνα στην Τεργέστη, τη Βιέννη, την Πέστη και σε πολλές πόλεις της Ουγγαρίας, λύνονται άλλοτε εις βάρος των Ελλήνων άλλοτε των Σέρβων, ανάλογα με τη δύναμη επιρροής, ή ενίοτε οδηγούν σε παράταση της συμβίωσης. Η κρίση σε κοινοτικό επίπεδο δεν συμπαρασύρει, απαραίτητα, και τη συνεργασία των ατόμων σε οικονομικές επιχειρήσεις, που συχνά εξακολουθούν να υφίστανται, όπως άλλωστε συνεχίζονται και οι μικτοί γάμοι. Τα προνόμια καθόριζαν συνήθως τις συνθήκες υπό τις οποίες οι ενδιαφερόμενοι θα δικαιούνταν να ανεγείρουν ορθόδοξο ναό και παράλληλα ή σταδιακά είτε α) να οργανωθούν σε Αδελφότητα (Confraternità, στην περίπτωση της Βενετίας από τον 15ο αιώνα κ.ε.), β) να συσσωματωθούν οικονομικά, σχηματίζοντας εμπορικές ενώσεις, τις λεγόμενες “κομπανίες” (εγκαταστάσεις στις τρανσυλβανικές πόλεις Σιμπίου, Μπρασόβ ήδη από τον 17ο αιώνα, τις ανατολικοουγγρικές Μίσκολτς, Τόκαϊ, κ.ά.), γ) να οργανωθούν σε Κοινότητα (Comunità, Gemeinde). Η χρήση του όρου “κοινότητα”, για την αποτύπωση της πραγματικότητας συλλογικά για όλη την υπό εξέταση περίοδο, δεν ακριβολογεί με βάση τα δεδομένα εκάστοτε ιστορικά στοιχεία. Η διαφοροποίηση ενυπάρχει καταρχάς από το γεγονός ότι παροικία και κοινότητα δεν συμπίπτουν, τουλάχιστον όχι υποχρεωτικά. Στην παροικία ανήκουν όλοι οι Έλληνες που κατοικούν στην πόλη υποδοχής, μόνιμα ή και προσωρινά. Μέλη της κοινότητας ή της αδελφότητας αποτελούν μόνο όσοι το επιθυμούν. Στις κομπανίες, ως οικονομικές συσσωματώσεις, είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μελών, ώστε να απολαμβάνουν των προνομίων. Η οργάνωσή τους προσομοιάζει προς αυτή των συντεχνιών, ασκείται από τους προεστώτες των κομπανιών συστηματικός έλεγχος των μελών σχετικά με την άσκηση του εμπορικού, κυρίως, επαγγέλματος, με βάση συγκεκριμένες

αρχές, τις οποίες υπό τη μορφή θεσπισμάτων έχουν συναποφασίσει. Στους προεστώτες και σε ειδικά όργανα ανήκουν και κάποιες δικαστικές αρμοδιότητες. Οι ίδιοι κανονισμοί επιβάλλουν και τον αλληλοσεβασμό, αλλά και τον έλεγχο σε θέματα ατομικής και συλλογικής ηθικής των μελών. Ανάλογες προβλέψεις δεν απαντούν στα καταστατικά, με τα οποία λειτουργούν οι λοιπές κοινότητες, με αρμοδιότητες κατά βάση διοικητικής οργάνωσης και χωρίς δικαίωμα επέμβασης σε ζητήματα οικονομικών δραστηριοτήτων των μελών τους.

Πρώτο μέλημα των παροίκων, μετά την παραχώρηση προνομίων, είναι η ανέγερση ορθόδοξου ναού. Ειδική επιτροπή αναλαμβάνει το βάρος για την εξεύρεση των χρημάτων, τη μέριμνα για την ανοικοδόμηση εκκλησίας, αντιπροσωπευτικής του κύρους που επιθυμούν να προσδώσουν στην κοινότητά τους και την προβολή τους, και την πλούσια, κατά κανόνα, εσωτερική διακόσμησή της. Την τοιχογράφηση του ναού του Αγίου Γεωργίου της Βενετίας ανέλαβε μεταξύ άλλων ο φημισμένος ζωγράφος Μιχαήλ Δαμασκηνός, ενώ τον 20ό αιώνα στην τοιχογράφηση του Αγίου Γεωργίου της Βιέννης εργάστηκε ο Κώστας Παρθένης. Ο ναός κατά κανόνα ανεγείρεται σε κεντρικό σημείο της πόλης, σε περιοχή κοντά στη θάλασσα ή τις όχθες ποταμού, ώστε να είναι δυνατή η εύκολη άσκηση της λατρείας από τους νεοερχομένους. Ο ναός και το γειτνιάζον κοινοτικό οίκημα, και συνήθως και το σχολείο, αποτελούν τα κτίρια-σύμβολα της κοινοτικής, κοινωνικής και εθνικής ενότητας για τα μέλη της κοινότητας, αλλά και της παροικίας, ανεξαρτήτως της ενεργού συμμετοχής τους στη διοικητική οργάνωση. Γύρω από το ναό αναπτύσσονται οι οικονομικές δραστηριότητες των μελών, εξελίσσεται, κατά κανόνα η ελληνική γειτονιά (Campo dei Greci, Griechengasse, Gögög utca κ.ο.κ.), που αναζητούν, διαμέσου αυτής, την ενότητα και την κοινωνική ένταξη στην πόλη υποδοχής. Δεν πρόκειται για εφαρμογή κανόνων “γκέ-το”. Άλλωστε, με το πέρασμα του χρόνου και την οικονομική ενδυνάμωση των μελών, την απόκτηση γαιών και τις επενδύσεις σε ακίνητα, παρατηρείται εντονότερη κοινωνική ένταξη στις πόλεις εγκατάστασης, υιοθέτηση του αστικού τρόπου ζωής του περιβάλλοντος χώρου, οικοδόμηση οικιών και εσωτερική διακόσμηση με κανόνες και τεχνικές που υπαγορεύονται από την ανάγκη ενσωμάτωσης και προβολής.

Συνήθως τα πρόσωπα που συναποτελούν την αρχική επιτροπή είναι και οι πρωτόποροι που θα φροντίσουν για τη σύνταξη του καταστατικού για την περαιτέρω οργάνωση της κοινότητας. Μέλη της κοινότητας ορίζονται οι μετέχοντες του ανατολικού ορθόδοξου δόγματος, χωρίς πάντοτε αυτό να προκαθορίζει και την εθνικότητα των μετερχόντων. Έτσι, για παράδειγμα, στη Βιέννη απαντούν από τα τέλη του 18ου αιώνα δύο ορθόδοξες κοινότητες, του Αγίου Γεωργίου, που συσπείρωνε τους έλληνες οθωμανούς υπηκόους (τουρκομερίτες Έλληνες), και της Αγίας Τριάδας, στην οποία ανήκαν όσοι είχαν λάβει την αυστριακή υπηκοότητα. Χαρακτηριστική είναι η απόλυτη γειτνίαση των δύο ορθόδοξων ναών, που ο χωρισμός σε δύο κοινότητες μπορεί εν μέρει να ερμηνευθεί με την αλλαγή των οικονομικών συνθηκών, στην πορεία του 18ου αιώνα, εντός και εκτός της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας, των τοπικών οικονομικών ανταγωνισμών των μελών, αλλά και με τη μεγαλύτερη ένταξη στην τοπική κοινωνία διά της σύναψης και μικτών γάμων. Το Καταστατικό, κείμενο το οποίο συντάσσεται και εγκρίνεται από τη Γενική Συνέλευση των ενήλικων ανδρών, επικυρώνεται κατά κανόνα και από την τοπική κρατική εξουσία. Η τελευταία παράμετρος δεν απαντά απαραίτητα σε κοινότητες στα τέλη του 19ου αιώνα, όπως αυτές των ρουμανικών παραλίων, οι οποίες δεν οφείλουν την ανάπτυξη και διαμόρ-

φωσή τους σε συγκεκριμένα κρατικά προνόμια. Σύμφωνα με τα καταστατικά αυτά εκλέγεται το τεσσαρακονταμελές ή το –συνήθως δωδεκαμελές– “Βουλευτήριο” (Capitolo) της κοινότητας, που προσδιορίζει ή εκλέγει τη διοικούσα τριμελή, πενταμελή ή εξαμελή επιτροπή. Το αναγωγικό αυτό διοικητικό σύστημα επιτρέπει ελευθερία κινήσεων, αλλά και διαρκή έλεγχο για την πιο στιβαρή άσκηση των καθηκόντων. Στις περισσότερες περιπτώσεις προβλέπεται ελευθερία συμμετοχής των μελών στην κοινότητα, με κάποια οικονομική συνεισφορά κατά τάξεις. Το γεγονός ότι οι διοικούντες προέρχονται από τις τάξεις που προϋποθέτουν αυξημένη χρηματική συνδρομή, οδηγεί στη συγκέντρωση αξιωμάτων, κατά κανόνα σε ορισμένες οικογένειες ή πρόσωπα οικονομικά ισχυρά, τα οποία και χειρίζονται τις κοινοτικές υποθέσεις.

Στα καθήκοντα της κοινοτικής διοίκησης είναι η εκπροσώπηση της ομογένειας προς τα έξω, η προάσπιση, δηλαδή, των κοινών συμφερόντων των παροίκων, η διαχείριση των οικονομικών της κοινότητας (που προέρχονται από τις τακτικές και έκτακτες συνεισφορές των μελών, τα κληροδοτήματα), η συντήρηση του ναού, η επιλογή και ο διορισμός των ιερέων –καθώς η εκκλησία υπάγεται στην κοινότητα– η ανέγερση του κ ο ι μ η τ η ρ ί ο υ, η ίδρυση του σχολείου, αλλά και η περίθαλψη φτωχών ομογενών ή και προσφύγων (κυρίως μετά τις πολεμικές συρράξεις στην Ανατολή) κατά περίπτωση ή με την ίδρυση φ ι λ α ν θ ρ ω π ι κ ώ ν ιδρυμάτων ή και νοσοκομείων. Οι κοινότητες δεν έχουν δικαστική δικαιοδοσία επί των μελών τους, αλλά διατηρούν το δικαίωμα της διαιτητικής μεσολάβησης για την άρση μικροδιαφορών.

Η σπουδαία υπόθεση της παιδείας

Πολύ νωρίς και αμέσως μετά την ίδρυση του ναού εκδήλωναν οι πάροικοι το ενδιαφέρον για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα παιδιά τους. Καλούσαν δασκάλους από την Ανατολή ή τους επέλεγαν ανάμεσα στους λογίους που ζούσαν στην πόλη τους (με πιο γνωστές τις περιπτώσεις της Βενετίας και της Βιέννης). Στις περισσότερες περιπτώσεις, και καθώς ο αριθμός των εγκαθισταμένων αυξανόταν, οι ηγέτες της κοινότητας φρόντιζαν συστηματικά για την ίδρυση σχολείου, που θα λειτουργούσε υπό την εποπτεία τους, τόσο ως προς την επιλογή δασκάλων όσο και ως προς την ανέγερση, ίσως, ειδικού κτιρίου και τη φροντίδα για τον εμπλουτισμό του με βιβλιοθήκη. Κατά κανόνα λειτουργούσε σχολείο στοιχειωδών γραμμάτων (με κύρια μαθήματα την ανάγνωση, στοιχεία αριθμητικής και κατήχηση), αλλά στις μεγαλύτερες από τις παροικίες (Βενετία, Τεργέστη, Μίσκολτς, Οδησό, Αλεξάνδρεια) απαντούν και σχολεία των “ελληνικών” γραμμάτων, δηλαδή σχολεία στα οποία, από τα τέλη, τουλάχιστον, του 18ου αιώνα, παραδίδονταν αρχαίοι έλληνες συγγραφείς, μαθηματικά, γεωγραφία, φυσική ιστορία, ιστορία, θρησκευτικά, καλλιγραφία, ξένες γλώσσες. Έμφαση δίδεται, κυρίως, στα μαθήματα που προετοιμάζουν τους μαθητές για την προκοπή στο εμπορικό επάγγελμα. Για πρώτη φορά μαρτυρείται η ύπαρξη σχολείου στην ελληνική παροικία της Αγκώνας το 1622. Στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, με την έλευση των προσφύγων και με πρωτοβουλία του Καποδίστρια, το σχολείο αυτό οργανώνεται καλύτερα. Το 1827 αριθμεί περίπου 30 μαθητές, οι οποίοι διδάσκονται ελληνικά, αριθμητική, ιταλικά και καλλιγραφία. Ώς τα τέλη του 16ου αιώνα τις εκπαιδευτικές ανάγκες των Ελλήνων της Βενετίας κάλυπταν λόγιοι παρεπιδημούντες στη Βενετία, όπως οι Γεώργιος Τραπεζούντιος, Δημήτριος Μόσχος, Νικόλαος Σοφιανός, Αντώνιος Έπαρχος και Μάρκος Μουσούρος. Με σταθερή ετήσια χρηματοδότηση 150 δουκάτων από τη βενε-

τική γερουσία προς την Αδελφότητα καλύπτονταν εν μέρει, από το 1610 περίπου, τα έξοδα σχολείου ελληνικών και λατινικών γραμμάτων, που βρισκόταν ήδη σε λειτουργία από το 1593 και διατηρήθηκε μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα. Με πρωτοβουλία επίσης του Γαβριήλ Σεβήρου είχε ιδρυθεί το 1599, γυναικεία μονή, προσαρτημένη στο ναό της Αδελφότητας, η οποία ανέπτυξε και στοιχειώδεις εκπαιδευτικές δραστηριότητες για τον περιορισμένο αριθμό των μοναχών της. Φημισμένη στάθηκε η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας, που ιδρύθηκε στα τέλη του 17ου αιώνα με το κληροδότημα του Θωμά Φλαγγίνη. Φιλοξενούσε δώδεκα εσωτερικούς μαθητές, αλλά τα ανώτερα μαθήματα (Γραμματική, Φιλολογία, Ρητορική, Λογική και Φιλοσοφία) μπορούσαν να τα παρακολουθούν και εξωτερικοί. Σημαντικός αριθμός των αποφοίτων της σχολής συνέχιζε τις σπουδές στο Πανεπιστήμιο της γειτονικής Πάδοβας. Σύμφωνα με υπολογισμούς, στα 132 χρόνια λειτουργίας του Φλαγγινιανού (1665-1797 και 1823-1905) φοίτησαν περίπου 550 μαθητές. Στο κτίριό του στεγάζεται σήμερα το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών. Συστηματικό υπήρξε το σχολείο της Τεργέστης –από το 1801 συνεχώς και εμπλουτιζόμενο ως το 1936– με διάφορες βαθμίδες σπουδών, στοιχειώδεις και γυμνασιακές. Σχολείο (Ελληνομουσείον) ιδρύθηκε το 1806 και στο Λιβόρνο, αλλά ήδη από το 1775 φαίνεται ότι λειτουργούσε στην παροικία ένα υποτυπώδες σχολείο της κοινότητας. Στο Μίσκολτς της βορειοανατολικής Ουγγαρίας, όπου από τον 18ο αιώνα είχαν καταφύγει κυρίως Μοσχοπολίτες, η κοινότητα επεδίωξε νωρίς να εξασφαλίσει δάσκαλο ελληνικής γλώσσας για τους μαθητές του σχολείου “κοινών και ελληνικών” γραμμάτων, που είχε ιδρυθεί από το 1794. Στη Βιέννη το σχολείο, που άρχισε να λειτουργεί το 1804 στην κοινότητα της Αγίας Τριάδας, προσέκρουσε στις διαμάχες ανάμεσα στις δύο κοινότητες των αυτοκρατορικών και οθωμανών υπηκόων, αλλά και στις προστριβές με αφορμή την παροχή ελληνικής εκπαίδευσης και στους Βλάχους-μέλη των ελληνικών κοινοτήτων. Μόλις από το 1815 συνέχισε ομαλότερα τη λειτουργία του. Βεβαίως σε μεγάλα κέντρα της Ρωσίας από τον 16ο αιώνα έδρασε σειρά, κυρίως εκκλησιαστικών, ελλήνων λογίων. Ανάμεσά τους σημαντική υπήρξε η δραστηριότητα του ζωγράφου Θεοφάνη του Έλληνα (Γραικού), του λόγιου Μάξιμου του Γραικού (Μιχαήλ Τριβώλη), του Μελέτιου Συρίγου, του Αρσένιου, αρχιεπισκόπου Δομενίκου και Ελασσώνος (1550-1626), των αδελφών Σωφρόνιου και Ιωαννίκιου Λειχούδη, που οργάνωσαν στη Μόσχα την «Σλαβο-γραικο-λατινική Ακαδημία» (1687). Ελληνικό σχολείο λειτουργούσε από το 1687 και στο Νιέζιν της σημερινής Ουκρανίας, ενώ η ελληνική διδασκόταν σε άλλα δέκα σχολεία της περιοχής. Σχολείο βασικής εκπαίδευσης λειτούργησε από το 1814 στην Οδησό, αλλά από τις αρχές του 19ου αιώνα άκμασε κυρίως η περίφημη Ελληνεμπορική Σχολή, το δεύτερο σε σημασία εκπαιδευτικό ίδρυμα της πόλης μετά το Λύκειο Richelieu. Στην Αίγυπτο, κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, ενδιαφέρον για τη λειτουργία σχολείου εντοπίζεται από την πλευρά των Πατριαρχών Αλεξανδρείας ήδη από τον 16ο αιώνα. Αλλά το πρώτο συστηματικό ελληνικό σχολείο ήταν το Σχολείο “των Γραικών”, που οργανώθηκε από την κοινότητα στην Αλεξάνδρεια και λειτούργησε με τη στήριξη των αδερφών Τοσίτσα και του Ν. Στουρνάρη. Στα σχολεία της Διασποράς σπούδαζαν και παιδιά Ελλήνων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στα περισσότερα σχολεία είχαν δημιουργηθεί βιβλιοθήκες, πολλές από τις οποίες διατηρούνται ως σήμερα, με πλούτο πολύτιμων και σπάνιων βιβλίων και χειρογράφων.

Έλληνες των παροικιών με κληροδοτήματά τους φρόντιζαν και για την ίδρυση σχολείων στις ιδιαίτερες πατρίδες τους. Από τα τέλη του 17ου, αλλά κυρίως από τον 18ο αιώ-

να, με την αναβίωση των ελληνικών γραμμάτων, ηπειρώτες έμποροι της Βενετίας κληροδοτούσαν χρήματα για σχολεία στην Ήπειρο. Ο μεγαλέμπορος της Τεργέστης, Δημήτριος Καρτσιώτης, φρόντισε να ιδρυθεί σχολείο και βιβλιοθήκη στην πατρίδα του, τον Άγιο Ιωάννη Κυνουρίας. Έλληνες, επίσης, από τη Βιέννη χρηματοδοτούσαν σχολεία στη Δυτική Μακεδονία, οι αδελφοί Ζωσιμάδες από τη Ρωσία ίδρυσαν τη Ζωσιμαία Σχολή στα Ιωάννινα. Τον 19ο αιώνα ο ευεργετισμός απέδωσε –και κυρίως στον τομέα της παιδείας– με τα γνωστά παραδείγματα των Σίνα, Βαρβάκη, Τσοίτσα, Αρσάκη και άλλων.

Με υποτροφίες Ελλήνων της Διασποράς ή και κοινοτήτων (περίπτωση της Αδελφότητας του Λιβόρνου στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα) καλύπτονταν τα έξοδα των σπουδών συντοπιτών τους σε πανεπιστήμια της Πάδοβας, της Πίζας, της Φλωρεντίας, του Παρισιού, της Τυβίγγης, της Γοτιγγής, της Ιένας κ.ά. Εξάλλου, ανάλογος ήταν και ο στόχος της Φιλομούσου Εταιρείας της Βιέννης από το 1813.

Ο ρόλος της ελληνικής Διασποράς στα γράμματα δεν αναδείχθηκε μόνο μέσα από το ενδιαφέρον των κοινοτήτων για τη λειτουργία των σχολείων. Ήδη από τον 15ο και, κυρίως, τον 16ο αιώνα και εξής, ο Ελληνισμός της Βενετίας αποτέλεσε φυτώριο γραμμάτων και τεχνών. Ήταν το κέντρο όπου κατευθύνονταν λόγιοι από την Κωνσταντινούπολη ή την Κρήτη, μέσα σε συνεχή διάλογο, μια αμφίδρομη επικοινωνία με τους αναγεννησιακούς λογίους, όχι μόνο στη Βενετία, αλλά και τις άλλες ιταλικές πόλεις, τη Φλωρεντία, το Μιλάνο, τη Ρώμη. Στη Βενετία, μεταξύ άλλων, ανέπτυξαν τη δράση τους κορυφαίοι λόγιοι, όπως ο μετέπειτα καρδινάλιος Βηρσαρίων (1403-1472), που φρόντισε για τη συλλογή και αντιγραφή ελληνικών χειρογράφων από την Ανατολή, τα οποία και αποτέλεσαν, μετά το θάνατό του, το κύριο σώμα των χειρογράφων της Μαρκιανής βιβλιοθήκης. Το 1471 εξέδωσε ο Μανουήλ Χρυσολωράς την ελληνική γραμματική του με τον τίτλο *Ερωτήματα*. Ο Δημήτριος Χαλκοκονδύλης (1423-1511) δίδαξε, στα τέλη του 15ου και τις αρχές του 16ου αιώνα, στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, στη Φλωρεντία και το Μιλάνο, και εξέδωσε το 1488 στη Φλωρεντία τα ομηρικά έπη. Την ίδια περίπου εποχή ο Ιανός Λάσκαρις (1445-1534) παρέδιδε την ελληνική γλώσσα στη Φλωρεντία και εξέδωσε έργα αρχαίων ελλήνων και βυζαντινών συγγραφέων.

Φυτώριο και για την ελληνική λογιούση υπήρξε το πανεπιστήμιο της Πάδοβας. Από το 1634 ως το 1782 φοίτησαν σ' αυτό 899 Έλληνες. Στο πανεπιστήμιο ιδρύθηκαν και δύο ελληνικά κολέγια (του Παλαιόκαπα και το Κωτουριανό). Στο ίδιο πανεπιστήμιο δίδαξαν και αρκετοί έλληνες λόγιοι, ενώ σώζονται πολλές από τις μελέτες που συνέταξαν σημαντικοί φοιτητές του. Η ίδρυση στη Ρώμη, το 1576, του Ελληνικού Κολλεγίου από τον πάπα Γρηγόριο ΙΓ', μολονότι στόχευε στη διάδοση του λατινικού δόγματος στους ορθόδοξους, αποτέλεσε ακόμη ένα φυτώριο για σπουδαστές από την Ανατολή. Οι νεαροί σπουδαστές του κατηχούνταν στα δόγματα της Καθολικής Εκκλησίας, αλλά διδάσκονταν και αρχαία ελληνικά και λατινικά, διαλεκτική και φιλοσοφία. Από το 1576 ως το 1700 οι έλληνες σπουδαστές από τις Κυκλάδες, και τις Κρήτη, Κύπρο, Χίο, Πελοπόννησο, Μακεδονία, Θεσσαλία, Ήπειρο, Κωνσταντινούπολη, Αθήνα, Μικρά Ασία και τα Δωδεκάνησα ανήλθαν στο 63,62% επί του συνόλου.

Η ανάπτυξη της *τυπογραφίας*, με πρώτο το τυπογραφείο του Άλδου Μανουτίτου στη Βενετία τον 15ο αιώνα, ανέδειξε την πόλη των τεναγών στο κυριότερο πνευματικό κέντρο του Ελληνισμού, από τον 15ο ως τον 19ο αιώνα (*Venetiae quasi alterum Byzan-*

tium). Κοντά στα βενετικά τυπογραφεία λειτούργησαν αυτό των Νικολάου Βλαστού και Ζαχαρία Καλλέργη, από το 1499, και εκείνα των Νικολάου Γλυκύ και των διαδόχων του (1670-1854), του Νικολάου Σάρου (ίδρυση 1685) και των Δημητρίου και Πάνου Θεοδοσίου (1755-1824). Στα τυπογραφεία, που ήταν ταυτόχρονα εργαστήρια παιδείας και κερδοφόρες εμπορικές επιχειρήσεις, εργάστηκαν πλειάδες λογίων ως σχεδιαστές ελληνικών τυπογραφικών στοιχείων, διορθωτές, επιμελητές εκδόσεων, συγγραφείς που είδαν τα έργα τους να τυπώνονται. Το βιβλίο αποτελούσε και προϊόν εμπορεύσιμο. Οι αποστολές βιβλίων από τη Βενετία διαμορφώνονταν ανάλογα με τη ζήτηση που υπήρχε στην περιφέρεια. Πολλά βιβλία εκδίδονταν χάρη στη χορηγία του απαραίτητου ποσού από μέλη της Αδελφότητας, Φαναριώτες ή πλούσιους ομογενείς. Μόνο από τον εμπορικό οίκο του Μέλου εξήχθησαν στο διάστημα 1711-1731 από τη Βενετία 2.900 τόμοι βιβλίων. Το νεωτερικό βιβλίο από τα μέσα του 18ου αιώνα, καθώς δεν διέθετε σίγουρη αγορά, κυκλοφορούσε, κυρίως, με τη μέθοδο των συνδρομητών, κατά τη συνήθεια της έκδοσης βιβλίων διαφωτιστικού περιεχομένου και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Στα τυπογραφεία της Βενετίας εκδόθηκαν λειτουργικά, θρησκευτικά, αλλά κυρίως εκκλησιαστικά βιβλία, που προορίζονταν ως αναγνωσματάρια στα ελληνικά σχολεία στην οθωμανική Ανατολή, κείμενα αρχαίων ελληνικών συγγραφέων, βιβλία γραμματικής και φιλοσοφίας, αλλά και μεταφράσεις αναγεννησιακής ευρωπαϊκής παραγωγής. Τη σκυτάλη στην τυπογραφία, όσον αφορά στο νεωτερικό βιβλίο, θα αναλάβει, από τα μέσα και ιδίως από τα τέλη του 18ου αιώνα, η Βιέννη με τα αυστριακά τυπογραφεία του Βαουμαϊστέρου, του Τράτνερ, αλλά και τα ελληνικά του Βενδότη, των αδελφών Μαρκιδών-Πούλιου. Πρωτότυπα, αλλά περισσότερο μεταφράσεις βιβλίων φυσικής, μαθηματικών, γεωγραφίας, λογικής, βρίσκουν ευκολότερα το εκδοτικό φως στην αψβουργική πρωτεύουσα, όπου τα μηνύματα του Διαφωτισμού έχουν διαδοθεί περισσότερο, χάρη και στο αυτοκρατορικό ενδιαφέρον, αλλά και στη γειτνίαση με τα λοιπά κέντρα του γερμανικού Διαφωτισμού. Διά μέσου των εκδόσεων της Βιέννης επιτυγχάνεται η διαμεσολάβηση των διαφωτιστικών ιδεών προς την ελληνική Ανατολή. Ανάλογου περιεχομένου βιβλία βλέπουν το φως της δημοσιότητας και στα αυστριακά και αρμενικά τυπογραφεία της Τεργέστης, της Πέστης, της Λειψίας.

Ιδεολογικές διεργασίες και προετοιμασία της επανάστασης

Η πεφωτισμένη μεταρρύθμιση του αυτοκράτορα Ιωσήφ Β', σχετικά με την ελευθεροτυπία και την ανεξιθρησκεία (1781), αφήνει αχτίδα ελευθερίας στη γραφή και το λόγο, και έτσι εκδίδεται στην αυστριακή πρωτεύουσα η πρώτη βραχύβια ελληνική εφημερίδα το 1784 και η *Ελληνική Εφημερίς* της Βιέννης (1790-1797). Η κυκλοφορία της διακόπηκε όμως απότομα, καθώς οι εκδότες της, Μαρκίδες-Πούλιου, απομακρύνθηκαν από τη Βιέννη, αφού στο τυπογραφείο τους είχαν τυπωθεί τα εξεγερτικά κείμενα του Ρήγα Βελεστινλή, που τραγουδούσαν μυστικά στις συντροφικές τους Έλληνες στη Βιέννη, την Πέστη και την Τεργέστη. Η συντηρητικοποίηση της κρατικής πολιτικής και η αυστηρή αστυνόμευση για τη διάδοση των νέων ιδεών, από τα μέσα της δεκαετίας του 1790, δεν άφηναν εύκολα διέξόδους για τη ριζοσπαστική σκέψη. Η κατάδοση του Ρήγα στην Τεργέστη, το Δεκέμβριο του 1797, από τον έμπορο Δημήτριο Οικονόμου, αυστριακό υπήκοο, ανέκοψε, αλλά δεν σταμάτησε την ανοδική εκδοτική πορεία. Ωστόσο, ματαίωσε τα πρώιμα σχέδια μιας εξέ-

γερσης στην ελληνική ανατολή. Αν η Βενετία αποτέλεσε το φυτώριο της ελληνικής αναγεννησιακής λογιουσύνης, η Βιέννη ήταν το κέντρο της διάδοσης των επιστημών, των ιδεών του Διαφωτισμού, «τὸ ἐργαστήριον τῆς Νέας τῶν Γραικῶν φιλολογίας», κατά τα λόγια του Αδαμαντίου Κοραή. Από το 1811 κυκλοφόρησαν εκεί εφημερίδες και περιοδικά οικονομικού ειδησεογραφικού περιεχομένου, όπως *Εἰδήσεις διὰ τὰ Ἀνατολικά Μέρη* (1811), *Ἑλληνικός Τηλέγραφος* (1812-1836) ή φιλολογικού, όπως *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος* (1811-1821 με σύντομη ενδιάμεση διακοπή), *Φιλολογικός Τηλέγραφος* (1817-1821), *Καλλιόπη* (1819-1821). Στις στήλες του *Λογίου Ἐρμῆ* και της *Καλλιόπης* από τη Βιέννη και των περιοδικών *Μέλισσα ἢ Ἐφημερίς Ἑλληνική* (1819-1821), *Ἀθηνᾶ* (1819), *Μουσεῖον* (1819), που κυκλοφόρησαν στο Παρίσι, είδαν το φως, εκτός από πολύτιμες φιλολογικές μελέτες και τη σύγχρονη πνευματική ειδησεογραφία, άρθρα που εξέφραζαν μία από τις πιο έντονες ιδεολογικές διαμάχες της νεότερης ελληνικής διανόησης. Ἦταν η προεπαναστατική αιχμή της σύγκρουσης, που είχε αρχίσει από τα τέλη του 18ου αιώνα, ανάμεσα, αφενός, στους “διαφωτιστές”, με κυρίαρχο εκπρόσωπο τον Αδαμάντιο Κοραή από το Παρίσι και τον κύκλο των πιστών του φίλων ή συνεργατών, εκδοτών, λογίων συγγραφέων, ομοϊδεατών, εκουγχρονιστών, που ήταν διάσπαρτος τόσο στις πόλεις της Διασποράς (ιδίως στη Βιέννη, την Τεργέστη και λιγότερο την Πέστη) όσο και στην οθωμανοκρατούμενη Ανατολή (στη Σμύρνη, τη Χίο, τις Μηλιές, τα Αμπελάκια, τον Τύρναβο κ.α.) και, αφετέρου, στους πιστούς στο “συντηρητισμό” –κατά τους ισχυρισμούς των αντιπάλων τους– εκπροσώπους ορισμένων κυρίαρχων κύκλων του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, που αντιτιθέταν στις σπουδές στη Δύση, τις ιδέες περί ελευθερίας της σκέψης και του λόγου, ακολουθώντας περισσότερο το γράμμα της Ορθοδοξίας. Η προβολή του γλωσσικού ζητήματος στη συγκεκριμένη σύγκρουση ήταν μάλλον το προκάλυμμα βαθύτερης διάστασης στις νοοτροπίες, αλλά και στην αντιμετώπιση της προοπτικής του εθνικού ζητήματος. Το κίνημα του Ρήγα, που προετοιμάστηκε και ανακόπηκε στη Διασπορά, είχε, άλλωστε, στηλιτευθεί από το Πατριαρχείο, αλλά στη Διασπορά κυκλοφόρησε, το 1806, ο Ανώνυμος την *Ελληνική Νομαρχία* του, γραμμένη στο πνεύμα του σύγχρονου του *Ρωσσοαγγλογάλλον*. Με τα κείμενα αυτά, εκτός από το ριζοσπαστισμό, ταυτόχρονα και με κάποιον εθνικό συντηρητισμό, εκφράζεται η συνειδητοποίηση για την ανάγκη της συσπείρωσης των ιδίων δυνάμεων και της απομάκρυνσης από τα φρούδα οράματα και σχέδια που εμφανίστηκαν σε πόλεις της Διασποράς (Αγκώνα, Τεργέστη, Λιβόρνο, Βιέννη, Πέστη), και ήθελαν τη Γαλλία μετά τη Ρωσία να στηρίζει διάφορα σχέδια απελευθέρωσης.

Στις παροικίες, λοιπόν, της Διασποράς προετοιμάστηκε ιδεολογικά, αλλά και από άποψη συγκεκριμένης τακτικής, με την ίδρυση στην Οδησό της Φιλικής Εταιρείας (1814), η Επανάσταση του 1821. Η ελπίδα για τη στήριξη της ομόδοξης Ρωσίας ήταν πρόδηλη. Η διαμονή για εργασία ή σπουδές σε χώρες όπου οι νέες αντιλήψεις του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης ήταν διάχυτες –ακόμη κι αν αυτές αντιμετωπίζονταν με καχυποψία από κάποιους ισχυρούς κύκλους των τοπικών διοικήσεων– η κυκλοφορία βιβλίων, η γόνιμη συνεργασία και πνευματική επικοινωνία με λόγιους, αλλά και πολιτικά σκεπτόμενους, και η φροντίδα για την ίδρυση σχολείων στις οθωμανοκρατούμενες ελληνικές περιοχές δημιουργούσαν τους απαραίτητους διαύλους για τη διάδοση των νέων περί εθνικισμού ιδεών και τη δυναμική ιδεολογική προετοιμασία της Επανάστασης. Οι νέ-

ες ιδέες θα έβρισκαν ανταπόκριση στην Ανατολή. Τα έμπερα στον πόλεμο –από τις συγκρούσεις κατά τους προηγούμενους ρωσοτουρκικούς πολέμους, εναντίον του Αλή πασά, αλλά και από την κλεφταρματολική ή ναυτική παράδοση– σώματα, οι οργανωμένοι σε κοινότητες ελληνικοί πληθυσμοί θα ήταν πιο εύκολο να αφουγκραστούν, με αρκετές διαφοροποιήσεις και παραστάσεις ο καθένας, τα νέα κηρύγματα· οι διαφοροποιήσεις και συχνά διαμετρικά αντίθετες προσδοκίες και εμπειρίες θα είχαν ως αποτέλεσμα και την κρίση των επαναστατικών χρόνων, αλλά και τις οργανωτικές αναστολές του πρώτου ελεύθερου ελληνικού κράτους. Ο νεοελληνικός Διαφωτισμός και η επιτυχία της Ελληνικής Επανάστασης έγιναν και το όχημα για την ανάπτυξη νέων εθνικών ιδεολογιών και προσδοκιών στους άλλους βαλκανικούς λαούς. Οι συγκρούσεις, που ακολούθησαν τον 19ο αλλά και τον 20ό αιώνα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, και οι σκληροί ανταγωνιστικοί εθνικισμοί, οι αποκλείοντες την ανοχή στη συνύπαρξη διαφορετικών λαών στα νεοσχηματιζόμενα κράτη δεν ήταν σίγουρα μέσα στην επαναστατική ιδεολογία και το όραμα για βαλκανική συνεργασία και συνύπαρξη, που κήρυττε ο Ρήγας Βελεστινλής από τη Βιέννη.

B. ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΙΑΣ: Ο ΑΠΟΔΗΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΩΣ ΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Βασίλης Καρδάσης – Τζελίνα Χαρλαύτη

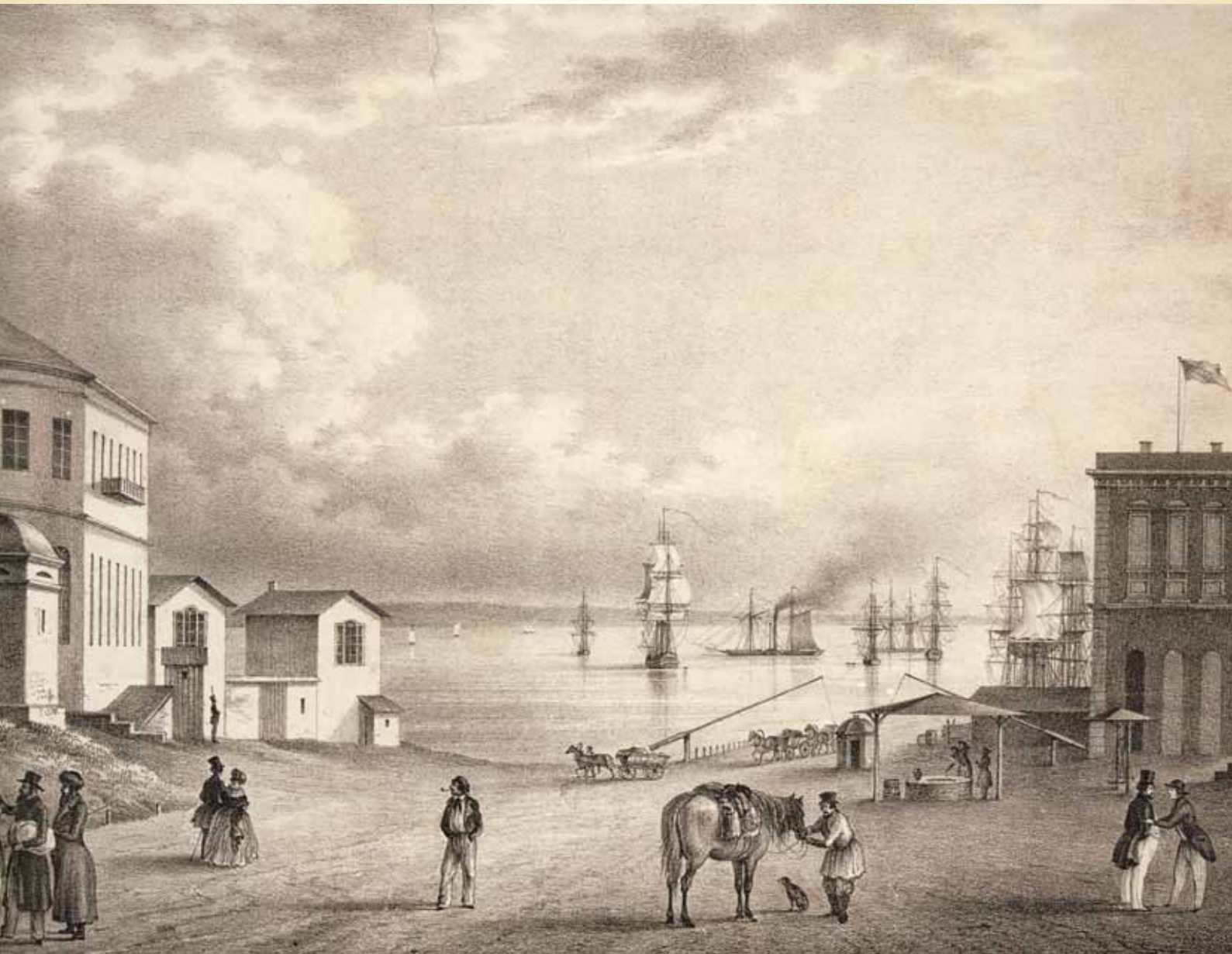
Νέα δεδομένα, αλλαγή γεωγραφικών κατευθύνσεων και μεγεθών

Με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, το θέμα της ελληνικής Διασποράς πήρε άλλες διαστάσεις: στο εξής η ευθύνη για το συνολικό Ελληνισμό περνούσε κυρίως στους ώμους του “εθνικού κέντρου”. Αλλά το ελληνικό βασίλειο ήταν ένα “ατελές” κράτος, το οποίο περιείχε περιορισμένο, μόνο, αριθμό του ελληνικού πληθυσμού, που ήταν διασκορπισμένος σε όλη την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και των Βαλκανίων. Οι μεγάλες ανακατατάξεις στην ίδια περιοχή και η δημιουργία εθνικών κρατών ανάγκασε σημαντικό τμήμα των “έξωθεν” ελληνικών πληθυσμών σε διαρκή μετακίνηση. Καθοριστική για τις μετέπειτα εξελίξεις υπήρξε η επέκταση της Νότιας Ρωσίας στα βόρεια και ανατολικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Νέες πόλεις-λιμάνια δημιουργήθηκαν σχεδόν εκ του μηδενός σε όλη τη μακρά ακτογραμμή, και απέραντες εκτάσεις στέπας καλλιεργήθηκαν με σιτηρά. Στη διάρκεια του 19ου αιώνα οι πεδιάδες της “Νέας Ρωσίας”, του Δούναβη και της Μολδοβλαχίας/Ρουμανίας μεταμορφώθηκαν στο σιτοβολώνα της Δυτικής Ευρώπης, και η κίνηση του θαλάσσιου εμπορίου προς δυσμάς έφτασε σε πρωτόγνωρα επίπεδα. Τις εξαγωγές σιτηρών από τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας ανταγωνίζονταν, από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, οι βορειοαμερικανοί παραγωγοί. Η διοχέτευση, όμως, σιτηρών από τις ΗΠΑ προς τη Δυτική Ευρώπη δεν ξεπέρασε τις αντίστοιχες εξαγωγές από τη Ρωσία και τη Ρουμανία παρά μόνο στις αρχές του 20ού αιώνα. Μεγάλο τμήμα της διακίνησης του εμπορίου αυτού πέρασε σε ελληνικά χέρια, ενώ αρκετές δεκάδες χιλιάδες Έλληνες εγκαταστάθηκαν στις νέες και δυναμικές πόλεις-λιμάνια της Ρωσίας και της Ρουμανίας. Οι οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις, που προέκυψαν στις χώρες αυτές κατά τις αρχές του αιώνα, σε συνδυασμό με το δυναμισμό των χωρών του “Νέου Κόσμου”, στην Αμερική και την Αυστραλία, έστρεψαν το ελληνικό μεταναστευτικό ρεύμα και την επιχειρηματική δυναμικότητα προς νέες, υπερωκεάνειες κυρίως, “ρότες”.

Η ελληνική Διασπορά, από τα μέσα του 19ου μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, διακρίνεται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη εντάσσεται μια ισχυρή, οικονομικά, επιχειρηματική “τάξη”, που διαμορφώθηκε από την ηγετική ομάδα μερικών δεκάδων οικογενειών, κυρίως από τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, οι οποίες άπλωσαν τις επιχειρήσεις τους στο εμπόριο και τη ναυτιλία προς τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας, προς τη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική προς δυσμάς, προς την Ινδία και την ανατολική Ασία προς ανατολάς, δημιουργώντας πολυεθνικά επιχειρηματικά δίκτυα. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται η μαζική μετανάστευση χιλιάδων ελληνικών οικογενειών περιορισμένης οικονομικής επιφάνειας, που αναζήτησαν καλύτερη τύχη στις “χώρες της επαγγελίας”: κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα στα παράλια του Ευξείνου, κυρίως στη Ρωσία και τη Ρουμανία, και κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα στη Βόρεια Αμερική και, σε μικρότερα μεγέθη, στη Νότια Αμερική και την Αυστραλία.

Η επιχειρηματική Διασπορά: Περιοδίκηση, δομή, οργάνωση

Η άνθηση της ελληνικής επιχειρηματικής Διασποράς, διεθνικά προσανατολισμένης,

68

εντοπίζεται στα μέσα του 18ου αιώνα, και η ανάπτυξη της διακρίνεται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη περίοδος περιλαμβάνει το χρονικό διάστημα από τα μέσα του 18ου αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1820. Η δεύτερη περιλαμβάνει το διάστημα από τη δεκαετία του 1830 μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η τρίτη περίοδος περιλαμβάνει το Μεσοπόλεμο και τα μεταπολεμικά χρόνια.

Στη διάρκεια της πρώτης περιόδου η ανάπτυξη της εμπορικής και ναυτιλιακής δραστηριότητας των Ελλήνων κινήθηκε στα ίχνη του διεθνούς εμπορίου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία προς την Κεντρική Ευρώπη και τα ιταλικά λιμάνια. Διακρίθηκε κυρίως στο χερσαίο εμπόριο, τις ποτάμιες και θαλάσσιες μεταφορές των Βαλκανίων. Παρόλο που η πρώτη διάκριση στο διεθνές εμπόριο εντοπίζεται στον ηπειρωτικό χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, στο τελευταίο τρίτο του 18ου αιώνα η διεθνής συγκυρία δίνει το έναυσμα για τη μεγάλη ανάπτυξη των Ελλήνων στο θαλάσσιο εμπόριο και τη ναυτιλία. Κατά τη δεκαετία του 1790, στη διάρκεια των ναπολεόντειων πολέμων και του ηπειρωτικού αποκλεισμού μετά το 1806, σημαντικό μέρος του διεθνούς θαλάσσιου εμπορίου περιήλθε στα χέρια των Ελλήνων, οι οποίοι μετέφεραν σιτηρά από την Ανατολική Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα στη Δυτική Μεσόγειο. Η άνευ προηγουμένου εμπορική κίνηση στα μαυροθαλασσίτικα και μεσογειακά λιμάνια δημιούργησε ελληνικές κοινότητες και εμπορικές παροικίες από την Οδησό μέχρι την Αλεξάνδρεια, την Τύνιδα, τη Μάλτα και τη Μασσαλία, που συγκροτούνταν, κατά κανόνα, από ένα ανθρώπινο δυναμικό που ασχολούνταν με μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, με το θαλάσσιο εμπόριο, τη ναυτιλία και τις χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες. Ός τη δεκαετία του 1820, τη δεκαετία της Ελληνικής Επανάστασης, είχε ήδη διαμορφωθεί ένα διεθνές επιχειρηματικό δίκτυο της ελληνικής εμπορικής και ναυτιλιακής Διασποράς. Κατά τη διάρκεια του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, ένα νέο κύμα εύπορων εμπορικών οικογενειών από τη Σμύρνη, τη Χίο και την Κωνσταντινούπολη, οι οποίες ως τότε διακινούσαν το οθωμανικό εξαγωγικό εμπόριο, μετανάστευσε προς δυσμάς και εγκαταστάθηκε στην Τεργέστη, το Λιβόρνο, τη Μασσαλία, το Άμστερνταμ και το Λονδίνο, πόλεις με τις οποίες είχαν ήδη αναπτύξει επιχειρηματικούς και οικογενειακούς δεσμούς.

Η δεύτερη φάση της “επιχειρηματικής Διασποράς” καλύπτει την περίοδο από το 1830 μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η εγκατάσταση των ηγετικών εμπορικών, εφοπλιστικών ναυτιλιακών ελληνικών οικογενειών στα κύρια λιμάνια της Μεσογείου, της Μαύρης Θάλασσας και της Βόρειας Ευρώπης δημιούργησε οικονομικά εύρωστες παροικίες. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου διακρίνουμε τη διαμόρφωση επιχειρηματικών δικτύων σε δύο φάσεις: τη “χιώτικη” και την “ιόνιο” φάση. Το χιώτικο επιχειρηματικό δίκτυο, εκείνο δηλαδή του οποίου το βασικό δυναμικό προερχόταν από τις πιο ισχυρές, οικονομικά, οικογένειες της Χίου, είχε τη μεγαλύτερή του ακμή στη διάρκεια των δεκαετιών 1830-1860, ενώ το ιόνιο επιχειρηματικό δίκτυο, με ηγετικές οικογένειες κυρίως από την Κεφαλονιά και την Ιθάκη, μεσουράνησε από τη δεκαετία του 1870 μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα.

Το χιώτικο δίκτυο αποτελείτο από μέλη περίπου εξήντα οικογενειών και διακινούσε σιτηρά, βαμβάκι και μαλλί από την Ανατολική Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα προς τη Δυτική Ευρώπη, και υφάσματα και νήματα από την Αγγλία προς την Ανατολική Μεσόγειο. Οι κύριοι κόμβοι του δικτύου ήταν η Μ. Βρετανία και η Μαύρη Θάλασσα, με μια αλυσίδα ενδιάμεσων υποκαταστημάτων στη Μεσόγειο: στη Μασσαλία, το Λιβόρνο και την Τεργέστη, στις αγορές βαμβακιού της Αλεξάνδρειας και του Καΐρου, στο ναυτιλιακό κέντρο του Αιγαίου, τη Σύρο, στα χρηματοπιστωτικά κέντρα της Ανατολικής Μεσογείου, την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη. Οι πέντε αδελφοί Ράλλη (Παντιάς, Ζαννής, Αυ-

γουστής, Τομαζής και Στρατής) ήταν η πιο ισχυρή οικογένεια αυτού του δικτύου. Η δεύτερη γενιά της εταιρείας των αδελφών Ράλλη, που ανέλαβε τα ηνία ουσιαστικά από τη δεκαετία του 1860, με ηγετική μορφή το γιο του Στρατή, Στέφανο Ράλλη, άφησε την αγορά της Ανατολικής Μεσογείου και επικεντρώθηκε στις αγορές της Ινδίας και της Αμερικής. Τα υποκαταστήματα των επιχειρήσεων στην Καλκούτα και τη Βομβάη άνοιξαν το 1861 και 1871, ενώ στη Νέα Υόρκη οι επιχειρήσεις των αδελφών Ράλλη είχαν εγκατασταθεί από το 1851. Η Ινδία μετατράπηκε σε κεντρικό πόλο των επιχειρήσεών τους, οι οποίες φέρονται στα τέλη του 19ου αιώνα να απασχολούν 10.000 υπάλληλους και εργάτες. Η εταιρεία των αδελφών Ράλλη, με έδρα το Λονδίνο, εξακολούθησε να προσλαμβάνει Έλληνες για τα υψηλά και μεσαία της στελέχη μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο κύριος όγκος, συνεπώς, του Ελληνισμού της Ινδίας αυτής της περιόδου είναι υπάλληλοι των αδελφών Ράλλη. Στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα η τρίτη και τέταρτη γενιά της ίδιας εταιρείας επεξέτεινε τις επιχειρήσεις της στην Ανατολική Ασία, την Ιαπωνία και την Αφρική, πάντα απασχολώντας ελληνικό δυναμικό.

Οι ιόνιοι επιχειρηματίες, πρωτοπόροι στην αγορά ατμοπλοίων, εξειδικεύτηκαν στον εφοπλιστικό τομέα, θέτοντας και τα θεμέλια για τη συνέχιση των διεθνών δραστηριοτήτων των ελλήνων εφοπλιστών στον 20ό αιώνα. Επρόκειτο για 140 οικογένειες, περίπου, που κινούνταν επιχειρηματικά από τα λιμάνια του Δούναβη (Βραϊλα, Γαλάτσι και Σουλινά) και της Αζοφικής (Ταγανρόγκ, Ροστόφ, Μπερντιάνσκ), διασυνδέοντάς τα με τη Μασσαλία και τα λιμάνια της Αγγλίας. Διακινούσαν σιτηρά στα ταξίδια του πηγαμιού και κάρβουνο στα ταξίδια του γυρισμού. Ανέπτυξαν τις δραστηριότητές τους στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, την εποχή της μετάβασης από το ιστίο στον ατμό, και έγιναν σημαντικοί ιδιοκτήτες ατμοπλοίων. Οι αδελφοί Βαλλιάνου (Παναγής, Μαρίνος και Ανδρέας) ήταν η πιο ισχυρή οικογένεια του δικτύου και οι μεγαλύτεροι έμποροι, τραπεζίτες και εφοπλιστές της εποχής τους. Τη δεκαετία του 1860 ο Παναγής Βαλλιάνος ίδρυσε το πρώτο ναυτιλιακό γραφείο στο Λονδίνο, το οποίο και αποτέλεσε πρότυπο για τα ελληνικά ναυτιλιακά γραφεία της βρετανικής πρωτεύουσας και κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

Στο γύρισμα, ωστόσο, του αιώνα, η πλειονότητα των μεγάλων επιχειρηματικών οίκων της Διασποράς είχε εγκαταλείψει τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και την τριμερή ενασχόληση με εμπόριο, ναυτιλία και χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες, και (με την εξαίρεση των αδελφών Ράλλη) στράφηκε στον “εφοπλισμό”, με μεγάλες επενδύσεις στα ατμόπλοια και τις ναυτιλιακές επιχειρήσεις. Παλιές και νέες εφοπλιστικές επιχειρήσεις στον άξονα Πειραιάς-Λονδίνο επεξέτειναν, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, τις επιχειρήσεις τους και πέρα από τα ευρωπαϊκά ύδατα, κυρίως στους δρόμους του Ατλαντικού και σε μικρότερο βαθμό σε εκείνους του Ινδικού και του Ειρηνικού. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ελληνικά ναυτιλιακά γραφεία ήταν εγκατεστημένα σε όλα τα κεντρικά λιμάνια της Ευρώπης, της Βόρειας και Νότιας Αμερικής, της Νοτιοανατολικής Ασίας, της Νότιας Αφρικής και της Αυστραλίας.

Στη διάρκεια του 19ου και του 20ού αιώνα η δομή και η οργάνωση των ελληνικών επιχειρήσεων της Διασποράς ήταν βασισμένες στην οικογένεια και την καταγωγή. Η διαχείριση και στελέχωση της επιχείρησης ήταν στα χέρια μελών της οικογένειας ή συντοπιτών. Οι τόποι προέλευσης των ελλήνων εφοπλιστών του πρώτου μισού του 20ού αιώνα ήταν τα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου, και κυρίως η Κεφαλονιά, η Ιθάκη, η Άνδρος, η Χίος και η Κάσος. Η δομή και η οργάνωση των ναυτιλιακών επιχειρήσεων που διατηρούσαν γραφεία σε τουλάχιστον τρία κράτη, ακολουθούσε και αυτή τα πρότυπα των επιχειρήσεων της Διασποράς του 19ου αιώνα. Στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα κάπου εκατό ναυτιλιακές οικογένειες –στην

πλειονότητά τους απόγονοι εμπόρων και караβοκύρηδων– συνεχίζουν τις διεθνείς δραστηριότητες των μεγάλων εμπορικών οίκων της Διασποράς του 19ου αιώνα, με ναυτιλιακά πρακτορεία σε όλα τα κεντρικά λιμάνια του κόσμου και έδρες στον Πειραιά και το Λονδίνο. Οι κορυφαίοι εφοπλιστικοί όμιλοι αυτής της περιόδου είναι οι αδελφοί Σταθάτου, Δρακούλη και Λυκιαρδόπουλου από την Ιθάκη και την Κεφαλονιά, οι αδελφοί Κουλουκουνητή από την Κάσο, οι αδελφοί Γουλανδρή και Εμπειρίκου από την Άνδρο, οι αδελφοί Λιβανού, Χανδρή και Λαιμού από τη Χίο.

Παλαιά και νέα παροικιακά κέντρα

Αλλά οι δρόμοι του θαλάσσιου εμπορίου δεν αφορούν μόνο στην “επιχειρηματική Διασπορά” σηματοδότησαν και την πορεία του συνολικού παροικιακού Ελληνισμού. Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα τα παράλια της Νότιας Ρωσίας και τα λιμάνια του Δούναβη αποτέλεσαν για τους ελληνικούς πληθυσμούς της Ανατολικής Μεσογείου, ιδίως τους κατοίκους των νησιών και των παραλίων του Ιονίου και του Αιγαίου, τη “γη της επαγγελίας”, ό,τι δηλαδή η Αμερική κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Τα λιμάνια της Οδησού, του Ταγανρόγκ, του Ροστόφ, του Μπερντιάνσκ, του Νοβοροσίσκ, του Βατούμ, της Βραΐλας, του Γαλατσίου, του Σουλινά και της Κωστάντζας προσέλκυαν όχι μόνο μέλη των μεγάλων οικογενειών της Διασποράς, αλλά και πλήθος μικροεπιχειρηματιών και εργατών που δούλευαν στα λιμάνια, στις ναυλομεσιτικές, ασφαλιστικές, προμηθευτικές, επισκευαστικές και άλλες επιχειρήσεις, και κατέστησαν ευρύτερη, μαζικότερη και πιο ουσιαστική την ελληνική παρουσία στη Νότια Ρωσία.

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, στα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου, η παρουσία των Ελλήνων γίνεται έντονη, με ενδεικτικότερη την περίπτωση της Αιγύπτου, της οποίας ο ελληνικός πληθυσμός στις αρχές του 20ού αιώνα υπερδιπλασιάζεται (φτάνει τις 130.000 ψυχές). Στα κύρια λιμάνια της Δυτικής Μεσογείου και της Βόρειας Ευρώπης, την Τεργέστη, το Λιβόρνο, τη Γένοβα, τη Μασσαλία, το Λονδίνο, το Λίβερπουλ, το Άμστερνταμ και το Ρότερνταμ, ο παροικιακός Ελληνισμός είναι και πάλι συνυφασμένος με την “επιχειρηματική Διασπορά” και οι εμπορικές παροικίες είναι της τάξης των 500-1.000 ατόμων. Την ίδια περίοδο τα επιχειρηματικά δίκτυα επεκτάθηκαν και πέρα από τον Ατλαντικό και τον Ινδικό, στη Νέα Υόρκη, την Καλκούτα και τη Βομβάη, όπου δημιουργήθηκαν ελληνικές παροικίες μερικών εκατοντάδων ατόμων.

Στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα τα επιχειρηματικά δίκτυα των ναυτιλιακών επιχειρήσεων παγκοσμιοποιούνται και δημιουργούν πρακτορεία μέχρι την Κίνα (Σανγκάη) και τη Λατινική Αμερική (Μπουένος Άιρες, Βαλπαραΐσο). Την ίδια περίοδο έχουμε μια έκρηξη οικονομικής μετανάστευσης δεκάδων χιλιάδων Ελλήνων, που αναζητούσαν καλύτερη τύχη στη Βόρεια Αμερική και μια πιο περιορισμένη ροή προς τη Λατινική Αμερική και την Αυστραλία.

Εύξεινος Πόντος και Καύκασος

Η οικονομική ευμάρεια των λιμανιών του Ευξείνου αποτελούσε πόλο έλξης για τους μετοίκους διαφόρων χωρών, αλλά και της ίδιας της ρωσικής επικράτειας. Ός το τέλος του 19ου αιώνα τα κίνητρα για να ζήσει κανείς στο ρωσικό “Νότο” ήταν τόσο πολλά, ώστε ο πληθυσμός της “Νέας Ρωσίας” αυξήθηκε από 162.920 κατοίκους το 1782, σε 3.400.000 το 1856. Στα βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας η Οδησός παρέμεινε το μεγαλύτερο λιμάνι και οικονομικό κέντρο όλης της περιοχής. Η άφιξη των ελλήνων μεταναστών

στην Οδησό (αρχικά προσφύγων από την Πελοπόννησο και τα νησιά του Αιγαίου μετά τη λήξη του ρωσοτουρκικού πολέμου 1789-1792 και των επεισοδίων που συνδέονταν με τη δράση του Λάμπρου Κατσώνη) συμπίπτει με την ίδρυση της πόλης το 1792. Η έναρξη εμπορικών δραστηριοτήτων εκ μέρους των Ελλήνων ήταν σχεδόν επιβεβλημένη, στο μέτρο που η διαφαινόμενη οικονομική ευημερία του τόπου συνδεόταν απόλυτα με το εμπόριο των σιτηρών. Το εμπόριο σιτηρών, αποικιακών, οινοπνευματωδών και διατροφικών προϊόντων, σε συνδυασμό με τις τραπεζικές εργασίες, αποτελούσαν τις κυριότερες εμπορικές ενασχολήσεις των πρώτων ελλήνων εμπόρων. Η γενικότερη τροπή της Οδησού στο εμπόριο των σιτηρών, με προοπτική την εξαγωγή στη Δύση, αποτέλεσε σταθερό δέλεαρ για μεταναστεύσεις και άλλων ομοεθνών από μέρη της Βαλκανικής. Στους αρχικούς πρόσφυγες της Πελοποννήσου και του Αιγαίου προστέθηκαν γρήγορα Έλληνες από τη Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Μικρασία, οι οποίοι κατέφευγαν στην Οδησό, προκειμένου να ιδιοποιηθούν ένα μέρος από τα κέρδη που δημιουργούσε η εντυπωσιακή ανάπτυξη του εξαγωγικού εμπορίου των δημητριακών. Οι Έλληνες, που βρέθηκαν στα εδάφη αυτά, προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τόπους της Ανατολής όπου είχε ήδη ξεκινήσει η ανάπτυξη του εμπορίου· συνεπώς διέθεταν τη στοιχειώδη τεχνογνωσία του “εμπορεύεσθαι”. Αυτό συνίστατο σε δικτυώσεις με εμπορικούς ανταποκριτές και συνεργάτες, σε προαγορές εμπορευμάτων –άρα και την εξασφάλιση ποσοτήτων σε χαμηλές τιμές– στη σταθερή οικονομική συνεργασία με ιδιοκτήτες μεταφορικών μέσων για τη μετακομιδή του εμπορεύματος στην Οδησό, αλλά προπάντων στη συμμετοχή και την ιδιοκτησία ιστιοφόρων πλοίων για τη μεταφορά των σιτηρών σε λιμάνια της Μεσογείου. Γενικά οι γνώριμες συνθήκες εμπορίου στο Αιγαίο, το Ιόνιο και τον ηπειρωτικό χώρο της Βαλκανικής έμοιαζαν πολύ με τις ανάλογες συνθήκες που αναπτύχθηκαν στη Νότια Ρωσία, κατά την πρώτη περίοδο ανάπτυξης του εξαγωγικού εμπορίου των δημητριακών.

Το 1820 αυξήθηκε σημαντικά η μετακίνηση ελλήνων εμπόρων προς την Οδησό. Οι λόγοι εστιάζονται αφενός στην αύξηση της ζήτησης των σιτηρών από τη Δύση, αλλά και επιπλέον στην έκρηξη του ελληνικού πολέμου της ανεξαρτησίας. Η αναταραχή στον ελλαδικό χώρο και τη Βαλκανική οδήγησε πολλούς Έλληνες εμπόρους στο ασφαλές καταφύγιο της Οδησού, απ’ όπου μπορούσαν απρόσκοπτα να συνεχίσουν την εμπορική τους δραστηριότητα. Έτσι ο Θεόδωρος Ροδοκανάκης, το 1819, ο Ζανής Ράλλης, το 1820, την ίδια περίοδο και ο Κωνσταντίνος Παπούδωφ, ο Σπυρίδων Μαύρος, το 1825, εγκαταστάθηκαν στην Οδησό και ξεκίνησαν εμπορικές επιχειρήσεις με άξονα το σιτεμπόριο. Εκτός των παραπάνω στην ίδια πόλη έδρασαν, κατά την περίοδο 1820 με 1860, και μέλη των οικογενειών Μαυρογορδάτου, Νεγροπόντη, Σκαναβή, Σεβαστόπουλου, Ζιζίνια, Λασκαρίδη, Μελά, Σκλήρη και Ζαρίφη. Αυτοί θα συναποτελέσουν τον ισχυρό πυρήνα του προαναφερθέντος χιώτικου δικτύου, μιας επιχειρηματικής Διασποράς που με τα αντιπροσωπευτικά της γραφεία στα κύρια λιμάνια της Δυτικής Μεσογείου και της Βόρειας Ευρώπης, θα κυριαρχήσει γενικά, αυτή την περίοδο, στο εξαγωγικό εμπόριο των σιτηρών από τη Μαύρη Θάλασσα.

Η δεύτερη περιοχή προσέλκυσης ελλήνων επιχειρηματιών στη Νότια Ρωσία ήταν η Αζοφική Θάλασσα. Τα λιμάνια της Αζοφικής, μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, ήταν σημαντικότερα: κάλυπταν το 40-50% του συνόλου των εξαγωγών σιτηρών της Νότιας Ρωσίας. Το Ταϊγάνιο (Ταγανρόγκ) αναπτύχθηκε αργά, κυρίως στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα. Η εξέλιξή του δεν υπήρξε θεαματική, επειδή το γειτονικό Ροστόφ ανέπτυξε αξιοσημείωτη δραστηριότητα στις δεκαετίες 1880 και 1890. Όπως και στα λιμάνια του Δούναβη, έτσι και στην Αζοφική οι Έλληνες είχαν τον έλεγχο του εμπορίου σε όλη τη διάρκεια του 19ου

50

αιώνα. Λόγω της ομοιότητας των συνθηκών απέκτησαν εξειδικευμένη εμπειρία, και τους δόθηκε η δυνατότητα να δημιουργήσουν ένα σύστημα εναλλακτικό “εκ περιτροπής” μεταξύ των δύο περιοχών.

Η τρίτη περιοχή προς την οποία κατευθύνθηκαν οι Έλληνες είναι η Υπερκαυκασία, όπου ολοκληρώθηκε η ρωσική κυριαρχία στη δεκαετία του 1880. Στο διάστημα από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα ως το τέλος του είχαν μετοικήσει σε διάφορες περιοχές –κυρίως στη Γεωργία– δεκάδες χιλιάδες Έλληνες, κυρίως από τον γειτονικό Πόντο. Στην μεγάλη απογραφή του πληθυσμού της τσαρικής Ρωσίας στα 1897 καταγράφηκαν στην ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου 105.189 άτομα, που δήλωσαν ως εθνικότητά τους την ελληνική. Οι περισσότεροι διοχετεύθηκαν στον αγροτικό τομέα, σκορπισμένοι σε δεκάδες χωριά, μικτά ή και αμιγώς ελληνικά. Ένα μέρος των Ελλήνων του Καυκάσου, ιδίως στο βόρειο τμήμα του, διακρίθηκε στην καλλιέργεια του καπνού· άλλοι ακολουθούσαν περισσότερο παραδοσιακούς τομείς με την καλλιέργεια των δημητριακών· τέλος, μια τρίτη ομάδα αστικοποιήθηκε και συντονίστηκε σε εμπορομεσιτικές δραστηριότητες, στις οποίες είχαν αρχίσει προ πολλού να διακρίνονται οι ομοεθνείς τους από τα Επτάνησα, την Πελοπόννησο και άλλους παραδοσιακούς χώρους αποστολής μεταναστών στη Ρωσία.

Και πραγματικά, στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα η άνοδος του εμπορίου στα λιμάνια των ακτών του Καυκάσου ήταν θεαματική. Η αρχική τους ανάπτυξη ενισχύθηκε από τις εξαγωγές του ορυκτού πλούτου της περιοχής. Ένα από τα πρώτα λιμάνια,

που αναδείχθηκαν μέσα στο πλαίσιο αυτό, ήταν το Πότι, το οποίο, όμως, πολύ γρήγορα έχασε τη σπουδαιότητά του, μετά την προσάρτηση στη ρωσική επικράτεια του ασφαλέστερου Βατούμ, το 1878. Το 1880 και 1890 κύριο λιμάνι στον νότιο Καύκασο έγινε το Νοβοροσίσκ. Από εκεί εξάγονταν σιτηρά, πετρέλαιο και τοιμέντο. Κύριοι εξαγωγείς του Νοβοροσίσκ ήταν οι αδελφοί Βαλλιάνου, Σκαραμαγκά και Σεβαστόπουλου. Παρόλα αυτά το Βατούμ δεν έχασε τη σημασία του, επειδή στο μεταξύ είχαν γίνει σ' αυτό αθρόες κυβερνητικές επενδύσεις σε έργα ναυτιλιακής υποδομής. Η ανάπτυξη του βασίστηκε σχεδόν αποκλειστικά στις διαρκώς αυξανόμενες εξαγωγές πετρελαίου από το Μπακού. Σημαντικοί εξαγωγείς του Μπακού ήταν οι αδελφοί Αρβανιτίδη και Σιδερίδη, οι οποίοι και εξελίχθηκαν σε σημαντικούς χρηματοδότες ελληνικών ατμοπλοίων.

Παράλληλα με τα βόρεια και ανατολικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας, η δυτική ακτή (που από το 1878 ανήκε στην ανεξάρτητη, πια, και ενιαία Ρουμανία και τη Βουλγαρία) ήταν εξίσου σημαντική πηγή σιτηρών. Η διακίνηση των σιτηρών μέσω του Δούναβη γινόταν με κατεύθυνση στο στόμιο του ποταμού Σουλινά. Τα κυριότερα λιμάνια του ποταμού ήταν η Βραϊλα και το Γαλάτσι. Κατά την απογραφή του 1860 το Γαλάτσι είχε πληθυσμό 36.000 κατοίκων, η Βραϊλα 26.000, ενώ ο Σουλινάς αριθμούσε 3.000 ψυχές. Ήδη στα 1865 στις ρουμανικές ηγεμονίες ήταν εγκατεστημένοι 13.000 Έλληνες, από τους οποίους οι περισσότεροι κατοικούσαν στα τρία αυτά λιμάνια. Συνεπώς, το ένα πέμπτο, σχεδόν, του πληθυσμού των κυριότερων παραδουνάβιων λιμανιών ήταν Έλληνες.

Η αγορά σιτηρών των Ηγεμονιών άνοιξε για τις άλλες χώρες μόνο μετά τη Συνθήκη της Αδριανούπολης, το 1829. Από τότε ήταν που οι κάτοικοι, κυρίως των Ιονίων νήσων, άρχισαν να εγκαθίστανται στα λιμάνια του Δούναβη και να εργάζονται εκεί, κατά κανόνα υπό την προστασία της Μ. Βρετανίας. Μαζί τους και άλλοι Έλληνες, κυρίως Χιώτες, κατάφεραν να εισχωρήσουν και να εκμεταλλευτούν την αγορά σιτηρών των παραδουνάβιων περιοχών κατά τη διάρκεια της περιόδου 1829-1856. Ο Π. Αργέντης και ο Φ. Σεκιάρης ήταν από τους πρώτους Χιώτες που εγκαταστάθηκαν εκεί αυτή την περίοδο, και αναδείχθηκαν στους μεγαλύτερους εξαγωγείς σιτηρών, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τις ποσότητες που παρελάμβανε ο οίκος Αργέντη στο άλλο καταληκτικό σημείο του εμπορίου αυτού, τη Μασσαλία. Μέλη των οικογενειών Ράλλη, Βούρου, Μελά, καθώς και ένας πράκτορας του οίκου Ξένου στην Αγγλία, είχαν επίσης εγκατασταθεί στο λιμάνι της Βραϊλας και έστελναν φορτία στα υποκαταστήματα της Μασσαλίας και των λιμανιών της Βρετανίας. Στην ίδια ρουμανική πόλη δημιούργησε σημαντική Τράπεζα ένας άλλος Έλληνας επιχειρηματίας, ο Χρυσοβελώνης.

Μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο πολλοί Ιόνιοι, ιδιαίτερα από την Κεφαλλονιά και την Ιθάκη, εγκαταστάθηκαν στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Αφού προσαρμόστηκαν στις εκεί επικρατούσες συνθήκες, δημιούργησαν ένα κλειστό εμπορικό και ναυτιλιακό δίκτυο, του οποίου διατήρησαν τον έλεγχο σχεδόν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η Ρουμανία, που απέκτησε την πλήρη ανεξαρτησία της το 1878, ήταν ο δεύτερος μεγάλος προμηθευτής σιτηρών μετά τη Ρωσία, εξάγοντας το 30-40% της συνολικής εξαγωγής σιτηρών της Μαύρης Θάλασσας από το 1830 έως το 1914. Με τις αλλαγές που επέφερε ο Κριμαϊκός Πόλεμος επιταχύνθηκε η συμμετοχή της περιοχής στο διεθνές εμπόριο και τη ναυτιλία.

Αλλά και ο Σουλινάς, ένα διαμετακομιστικό λιμάνι, εξελίχθηκε, τελικά, σε σημαντικό εξαγωγικό κέντρο της Μαύρης Θάλασσας. Το αβαθές αμμώδες φράγμα που σχηματιζόταν μετά το λιμάνι στην είσοδο του ποταμού και οι δυσκολίες ποταμοπλοΐας που παρουσιάστηκαν αργότερα, ανάγκαζαν τα μεγάλα πλοία να φορτώνουν εκεί, ενώ τα φορτία έφταναν από το Γαλάτσι και τη Βραϊλα τις περισσότερες φορές σε σιδερένιες μεγάλες μα-

243

ούνες, τα “σλέπια”. Οι μεγαλύτεροι ιδιοκτήτες σλεπιών, που ήταν παράλληλα και ιδιοκτήτες ποντοπόρων ιστιοφόρων πλοίων, κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1880, άρχισαν σταδιακά να αγοράζουν ατμόπλοια. Στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, παράλληλα με την Αζοφική, τα λιμάνια του Δούναβη αποτέλεσαν κομβικό σημείο του “ιονίου δικτύου”, με μέλη 75 οικογενειών να απασχολούνται σε επιχειρηματικές δραστηριότητες στο εμπόριο, τη ναυτιλία και τα τραπεζικά. Οι επιφανέστερες οικογένειες στην περιοχή ήταν οι αδελφοί Θεοφιλάτου, Σταθάτου, Λυκιαρδόπουλου, Εμπειρικού και Βαλεριάνου.

Η Βουλγαρία, αφού ανακηρύχθηκε πρώτη (το 1878) αυτόνομη ηγεμονία, προχώρησε σύντομα στην προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας και έγινε ανεξάρτητο κράτος το 1885. Έκτοτε το εμπόριό της αναπτύχθηκε σταθερά, εξασφαλίζοντας ευημερία στην περιοχή μέσω κυρίως της διακίνησης σιτηρών. Το αλάτι από την Αγκιάλο ήταν επίσης ένα σημαντικό προϊόν. Μέσα σε δέκα χρόνια οι εξαγωγές σιτηρών σχεδόν επταπλασιάστηκαν, κατέχοντας, το 1885, το 3% του συνολικού όγκου στις εξαγωγές δημητριακών, για να ανεβούν στο 7% το 1894. Οι εισαγωγές αποτελούνταν κυρίως από αποικιακά και βιομηχανικά είδη.

Το 1880, το 6% του συνόλου της χωρητικότητας των πλοίων που αναχωρούσαν από τη Βάρνα και το Μπουργκάς (Πύργος) ανήκε σε Έλληνες, ποσοστό που αυξήθηκε σε 25% το 1890, για να μειωθεί στις αρχές του 20ού αιώνα στο 15%. Αρκετοί έλληνες επιχειρηματίες ασχολούνταν με το εμπόριο της περιοχής. Τα πλοία, π.χ. του Βαλλιάνου, φόρτωναν επανειλημμένως σιτηρά στη Βάρνα και το Μπουργκάς το 1885. Ατμόπλοια, επίσης, της εταιρείας Κουρτζή, με έδρα την οθωμανική πρωτεύουσα, είχαν αναλάβει τη μεταφορά του ταχυδρομείου και άλλων φορτίων μεταξύ Κωνσταντινούπολης, Μπουργκάς, Βάρνας και Κωνσταντίας. Φαίνεται επίσης ότι και αρκετοί ντόπιοι σιτέμποροι ήταν Έλληνες.

Ανατολική και Δυτική Μεσόγειος

Στην Αλεξάνδρεια και το Κάιρο είχε συγκροτηθεί μία δυναμική και ανερχόμενη ελληνική παροικία, η οποία, στα μέσα του 19ου αιώνα, αριθμούσε περίπου 36.000 ψυχές. Ο αριθμός αυτός σχεδόν διπλασιάστηκε μετά την αλλαγή του αιώνα, και το 1907 υπήρχαν 63.000 Έλληνες πολίτες που κατοικούσαν στην Αίγυπτο. Στην Αλεξάνδρεια οι Έλληνες έμποροι είχαν ειδικές σχέσεις με την κυβέρνηση της Αιγύπτου. Ός το 1829 ο Μωχάμετ Άλι πουλούσε βαμβάκι στην Ευρώπη για δικό του λογαριασμό, χρησιμοποιώντας ως μεσάζοντες τους Έλληνες, οι οποίοι είχαν ισχυρές διασυνδέσεις με τις ευρωπαϊκές αγορές. Από το 1829 και εξής ο Μωχάμετ Άλι, για να ξεπεράσει τις χρηματοπιστωτικές δυσκολίες της Αιγύπτου, πουλούσε το μεγαλύτερο μέρος της συγκομιδής της χώρας του σε μεγάλους εμπορικούς οίκους, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν ελληνικοί. Ο Μιχαήλ Τσοσίτσας, ο Αναστασίου (d'Anastassy) και ο Χιώτης Στέφανος Ζιζίνιας ήταν οι πιο σημαντικοί έμποροι της χώρας στα μέσα του 19ου αιώνα, ενώ μέλη άλλων είκοσι οικογενειών (Αυγερινού, Κασσαβέτη, Καβάφη, Μαυρογορδάτου, Νεγροπόντη, Μπενάκη κ.ά.) εμπορεύονταν με τα λιμάνια της Μασσαλίας και της Αγγλίας.

Η ανάπτυξη επιχειρηματικών δικτύων στα σημαντικά λιμάνια της δυτικής Μεσογείου (Τεργέστη, Νεάπολη, Λιβόρνο, Γένοβα, Μασσαλία) δημιουργεί ολιγάριθμες, αλλά οικονομικά εύρωστες παροικίες. Στην Τεργέστη –το κυριότερο διαμετακομιστικό κέντρο της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων– οι Έλληνες μπορούσαν να διοχετεύουν φορτία σιτηρών στην αυστριακή και γερμανική αγορά, και να τροφοδοτούν την ανατολική Μεσόγειο με βιομηχανικά προϊόντα. Η πλειονότητα των εμπορών του “χιώτικου” δικτύου εγκαταστάθηκε στην Τεργέστη κατά τη δεκαετία του 1820, οπότε και βρίσκουμε μέλη των οικογενειών Αμηρού, Γαλάτη, Πετροκόκκινου, Ράλλη, Ροδοκανάκη, Σκαραμαγκά, Σεβαστόπουλου, Βλαστού κ.ά. Η Τεργέστη έγινε επίσης κέντρο για έναν αριθμό ασφαλιστικών εταιρειών που δημιουργήθηκαν από έλληνες εμπόρους. Στη Μεσσήνη, τη Μάλτα και τη Νεάπολη διατηρούνταν ολιγάριθμες ελληνικές παροικίες με επιχειρηματικές δραστηριότητες στο εμπόριο και τη ναυτιλία, από τον προηγούμενο αιώνα. Το Λιβόρνο, με την ιδιότητά του ως “ελεύθερου λιμανιού” (porto franco), υπήρξε από τα πιο σημαντικά κέντρα αποθήκευσης φορτίων σιτηρών της δυτικής Μεσογείου από τη Μαύρη Θάλασσα κατά τις δεκαετίες του 1820 και 1830: τα σιτηρά από εκεί μεταφορτώνονταν σε πλοία με προορισμό κυρίως την Αγγλία, ενώ τα πλοία επέστρεφαν στο Λιβόρνο γεμάτα φορτία με αγγλικά υφάσματα. Είναι φανερό ότι το Λιβόρνο έγινε ένας από τους κύριους τόπους διοχέτευσης των προϊόντων της βρετανικής βιομηχανίας κατά τις δεκαετίες του 1820 και 1830. Ένα μεγάλο μέρος του εμπορίου αυτού βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Χιωτών. Στους έλληνες μεγαλεμπόρους ανήκαν οι οικογένειες Ροδοκανάκη, Σεβαστόπουλου, Μαυρογορδάτου και Παπούδωφ. Βρίσκουμε επίσης τον Κωνσταντίνο Τσοσίτσα, αδελφό του Μιχαήλ Τσοσίτσα,

202

του μεγαλέμπορου της Αλεξάνδρειας. Στα μέσα του 19ου αιώνα φαίνονται να δραστηριοποιούνται στο Λιβόρνο τα μέλη 14 μεγάλων εμπορικών οίκων.

Η Μασσαλία ήταν ο κύριος δυτικοευρωπαϊκός δέκτης φορτίων από τους ελληνικούς εμπορικούς οίκους της Ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, από το 1830 μέχρι το 1900. Μέλη των 21 από τις 60 οικογένειες του χιώτικου δικτύου είχαν υποκαταστήματα στη Μασσαλία, και η ελληνική παροικία της πόλης αυτής διατήρησε την ενημερία της σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Το 1840 ο εμπορικός οίκος των αδελφών Ροδοκανάκη ξεπερνούσε κατά πολύ σε οικονομική ευρωστία τους υπόλοιπους ελληνικούς και γαλλικούς εμπορικούς οίκους, αφού αυτή τη συγκεκριμένη χρονιά είχε ναυλώσει τον τεράστιο, για την εποχή, αριθμό των 48 πλοίων, όλων φορτωμένων με σιτάρια από την Οδησό, το Μπερντιάνσκ, το Ταγανρόγκ, τη Βραΐλα και το Γαλάτσι. Ο οίκος των αδελφών Ζιζίνια ήταν ο δεύτερος, κατά σειρά, εμπορικός οίκος, και εισήγαγε βαμβάκι, σιτάρι, αραβόσιτο, λιναρόσπορο και κριθάρι από την Αλεξάνδρεια, ενώ τρίτος φαίνεται ότι ήταν ο οίκος των Ράλλη, Σκυλίτση και Αργέντη. Το υποκατάστημα των αδελφών Ράλλη του Λονδίνου έκανε εισαγωγές κυρίως σιταριού και λιναρόσπορου από την Οδησό και το Ταγανρόγκ. Ο οίκος Αργέντη ήταν τέταρτος στη σειρά και εισήγαγε σιτάρι, αραβόσιτο και λιναρόσπορο από το Γαλάτσι και τη Βραΐλα, ενώ πέμπτος την ίδια χρονιά ήταν ο οίκος Δρομοκαϊτή, που έκανε εισαγωγές βαμβακιού, λιναρόσπορου, δερμάτων και αποικιακών προϊόντων από την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη. Γύρω στα 1860 το εμπόριο της Μασσαλίας με την Ανατολική Μεσόγειο τριπλασιάστηκε, και ο όγκος του εμπορί-

ου που διαχειρίζονταν οι Έλληνες ακολούθησε την ίδια τάση. Το 1860 βρίσκει τον Σπάρταλη ως τον κύριο Έλληνα έμπορο της Μασσαλίας, ακολουθούμενο από τους Ράλλη, Σκυλίτση και Αργέντη, Ροδοκανάκη, Μελά και Παπούδωφ. Τέλος, αδιαμφισβήτητοι κυρίαρχοι στις δεκαετίες του 1870 και του 1880 υπήρξαν οι Βαλλιάνοι, που διαδέχτηκαν τους Ράλληδες στην κορυφή της πυραμίδας του επιχειρηματικού δικτύου. Άλλες μεγάλες ελληνικές οικογένειες, εγκατεστημένες στη Μασσαλία ήταν οι: Αγέλαστου, Μπαλτατζή, Μαυρογορδάτου, Νεγροπόντη, Πετροκόκκινου, Σκαραμαγκά, Σεκιάρη, Βλαστού, Βασιλείου, Μαύρου, Μελά, Ζαρίφη, Ζαφειρόπουλου, Αμπανόπουλου, Κοργιαλένη, Κούπα, Τσιτσέλη κ.ά.

Βόρεια Ευρώπη

Στη Βόρεια Ευρώπη το Λονδίνο κυριαρχεί, και ακολουθούν το Λίβερπουλ, το Αμβούργο, η Αμβέρσα, το Άμστερνταμ και το Ρότερνταμ. Οι ελληνικές εμπορικές και ναυτιλιακές κοινότητες του Λονδίνου και του Λίβερπουλ κατείχαν ιδιαίτερα σημαντική θέση. Ορισμένοι Έλληνες έμποροι πήγαν στην Αγγλία στα τέλη της δεκαετίας του 1810, και πιο πολλοί κατά τη διάρκεια του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του 1821. Προέρχονταν κυρίως από τη Χίο, και γι' αυτό έχουν μείνει γνωστοί ως “Αγγλοχιώτες” ή “Αγγλοέλληνες”. Το 1850 υπήρχαν 58 ελληνικοί εμπορικοί οίκοι στο Λονδίνο, το Μάντσεστερ και το Λίβερπουλ. Οι Έλληνες έμποροι της Αγγλίας δεν συμμετείχαν μόνο στη διακίνηση σιτηρών, αλλά κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου διαχειρίζονταν το μεγαλύτερο μέρος του γενικού εμπορίου από την Αλεξάνδρεια, την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, καθώς και το εμπόριο σταφίδας από την Πάτρα. Ως κυρίαρχοι του εμπορίου του “Λεβάντε” με τη δυτική Ευρώπη, με κέντρο το Λίβερπουλ, στην περίοδο 1830 με 1860 εμφανίζονται οι αδελφοί Ράλλη, ο Σκυλίτσης, ο Κασσαβέτης, ο Ιωνίδης και ο Σπάρταλης. Στο Λονδίνο οι Έλληνες επιχειρηματίες, όπως όλοι οι άλλοι στα κομβικά σημεία του δικτύου, ασχολούνταν με την τριμερή δραστηριότητα: εμπόριο, ναυτιλία και χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες. Πιο συγκεκριμένα οι αδελφοί Ράλλη, οι αδελφοί Βαλλιάνου, και οι αδελφοί Ζαρίφη διακρίνονται, εκτός των άλλων, για τις δραστηριότητές τους ως σημαντικοί εμποροτραπεζίτες (merchant bankers) στο Σίτι του Λονδίνου.

Εκείνοι που παρέμειναν στο Λονδίνο και συνέχισαν τις δραστηριότητές τους και στον 20ό αιώνα εξειδικεύτηκαν στη ναυτιλία και επένδυσαν σε ατμόπλοια. Οι αδελφοί Βαλλιάνου το 1860 και οι Σ. Γ. Εμπειρικός και Μιχαηλνός το 1890 άνοιξαν ναυτιλιακά γραφεία. Το 1910 υπήρχαν δέκα ναυτιλιακά γραφεία στο Λονδίνο και το 1939 δεκαοκτώ ναυτιλιακά γραφεία εφοπλιστών από την Κεφαλονιά, την Ιθάκη, την Άνδρο, την Κάσο και τη Χίο, που αντιπροσώπευαν το μεγαλύτερο μέρος του στόλου και των ναυτιλιακών επιχειρήσεων με έδρα τον Πειραιά.

Αμερικανική ήπειρος

Οι θαλάσσιοι δρόμοι του εμπορίου, που ακολούθησαν οι μεγαλέμποροι της Διασποράς, τους έφεραν στα μέσα του 19ου αιώνα στην άλλη μεριά του Ατλαντικού. Οι χιώτες έμποροι ήταν οι πιο σημαντικοί παράγοντες της ολιγάριθμης ελληνικής παροικίας της Νέας Υόρκης, η οποία στο διάστημα 1850 με 1880 αριθμούσε από 100 έως 500 άτομα. Στο ίδιο διάστημα κάπου σαράντα ελληνικοί εμπορικοί οίκοι δημιουργήθηκαν από μέλη των οικογενειών Ράλλη, Πετροκόκκινου, Φακίρη, Φραγκιάδη, Ροδοκανάκη, Σκαραμαγκά, Πιτζιπιού, Ροϊδη, Κάραλη, Νεγρεπόντη, Αγέλαστου, Ζιζίνια, Μπενάκη, Μπόταση, Ψιαχή, Ψωμάδη, Καλβοκορέση, Γούναρη, Κοντόσταυλου, Γαλάτη, Μενέλα και Νικολόπουλου. Οι έμποροι αυτοί ανέπτυξαν το λεγόμενο “τρίγωνο του βαμβακιού”, δηλαδή τις εξαγωγές

αμερικανικού βαμβακιού από το Νότο (Νέα Ορλεάνη, Σαβάνα και Charleston) προς τη Νέα Υόρκη και μετά προς την Αγγλία. Σημαντικός αριθμός των εμπορών αυτών έγιναν μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του New York Cotton Exchange, του New York Produce Exchange, όπως επίσης και μέλη του New York Stock Exchange.

Οι πιο ισχυροί, οικονομικά, ανάμεσα στους εμπόρους της παροικίας ήταν οι αδελφοί Θεόδωρος και Αντώνιος Π. Ράλλη, που εγκαταστάθηκαν στην Αμερική το 1875 και ανέλαβαν τη διοίκηση του υποκαταστήματος των αδελφών Ράλλη στη Νέα Υόρκη. Η εταιρεία των αδελφών Ράλλη είχε ανοίξει γραφεία στη Νέα Υόρκη το 1846, με πρώτο διευθυντή τον Λεωνίδα Πρασακάκη, που ήταν και πρόξενος της Ελλάδας την περίοδο 1852-1857. Στη συνέχεια διευθυντής του υποκαταστήματος των Ράλλη ανέλαβε ο Δημήτριος Ν. Μπότσης, ο οποίος υπήρξε και πρόξενος της Ελλάδος κατά την περίοδο 1858-1914. Οι αδελφοί Δημήτριος και Ιωάννης Μπότσης, μαζί με τον Νικόλαο Μ. Μπενάκη και τους αδελφούς Ράλλη, υπήρξαν σημαντικοί εξαγωγείς του βαμβακιού της Νέας Ορλεάνης.

Την περίοδο 1860 με 1890 οι Έλληνες έφταναν στις Ηνωμένες Πολιτείες, στο λιμάνι της Νέας Υόρκης, προερχόμενοι από αγγλικά και γερμανικά λιμάνια. Μετά το 1890 τα υπερωκεάνεια έφταναν από αγγλικά, γερμανικά, γαλλικά και ελληνικά λιμάνια. Είναι αυτή τη δεκαετία που η μετανάστευση Ελλήνων από τις αγροτικές περιοχές της Ελλάδας άρχισε να αυξάνεται αλματωδώς, προς αναζήτηση καλύτερης τύχης στο Νέο Κόσμο. Το πρώτο ελληνικό υπερωκεάνειο, το *Μωραΐτης*, του Δημητρίου Μωραΐτη, έφτασε στην Αμερική το 1907. Ενδεικτικό της καλπάζουσας αύξησης του μεταναστευτικού ρεύματος από την Ελλάδα στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι η διαφορά ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό της Αμερικής του 1890 (1.887 άτομα) και του 1910 (101.282 άτομα). Με την αύξηση του ελληνικού στοιχείου ανεγέρθηκαν ελληνικές εκκλησίες και οργανώθηκαν ελληνικές κοινότητες. Η πρώτη ελληνορθόδοξη εκκλησία της Νέας Υόρκης, η Αγία Τριάδα, οικοδομήθηκε το 1892, με βασικούς δωρητές τους αδελφούς Θεόδωρο και Αντώνη Π. Ράλλη. Το 1894 ο έμπορος Σόλων Ι. Βλαστός, που αποτέλεσε μέχρι το Μεσοπολέμο ηγετική μορφή των ελλήνων μεταναστών της Νέας Υόρκης, ίδρυσε την ελληνική εφημερίδα *Ατλαντίς*. Η ροή ελλήνων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες συνεχίστηκε με ραγδαίους ρυθμούς και διοχετεύτηκε στις πολιτείες της “Άγριας Δύσης”, τους αμερικανικούς σιδηροδρόμους, την Τάμπα της Φλόριδας και την Καλιφόρνια.

Ινδίες

Οι χιώτες έμποροι του επιχειρηματικού δικτύου των Ελλήνων, στα μέσα του 19ου αιώνα, δεν στράφηκαν μόνο προς δυσμάς, αλλά κυρίως προς ανατολάς. Είναι οι αδελφοί Ράλλη, που καθόρισαν τις ελληνικές παροικίες της Ινδίας από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι τα μέσα του 20ού. Παροικίες δημιουργήθηκαν σε τέσσερεις πόλεις της ινδικής χερσονήσου: Καλκούτα και Μαδράς στην ανατολική ακτή, Βομβάη και Καράτσι στη δυτική ακτή. Βασική ώθηση προς την ινδική χερσόνησο έδωσε ο Κριμαϊκός Πόλεμος, που τερμάτισε τις ρωσικές εξαγωγές στη Βρετανία κλωστικών ινών από κάναβη (απαραίτητο υλικό συσκευασίας, που χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή σάκων τραχιάς υφής). Για την κατασκευή των σάκων άρχισαν να εισάγονται ίνες από γιούτα, που αναπτυσσόταν στην Ινδία. Το εμπόριο αυτό αποδείχτηκε εξαιρετικά επικερδές, δεδομένου ότι και η Βρετανία τροφοδοτούσε όχι μόνο την τεράστια αυτοκρατορία της, αλλά όλο τον κόσμο. Η διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ, που έφερε την Ινδία πολύ πιο κοντά στην Ευρώπη, απογείωσε το αγγλοϊνδικό εμπόριο γιούτας.

Το πρώτο υποκατάστημα των αδελφών Ράλλη άνοιξε στην Καλκούτα το 1851, όταν

261

ο Ιωάννης Ευστρατίου Ράλλη και ο Νικόλαος Γεωργίου Πασπάτης εγκαινίασαν τα νέα γραφεία. Κάτω από την ηγεσία της δεύτερης γενιάς της εταιρείας του Στέφανου Ράλλη και του εξαδέλφου του, Αλέξανδρου Βλαστού, οι επιχειρήσεις στην Ινδία αυξήθηκαν αλματωδώς. Το 1861 άνοιξε υποκατάστημα των αδελφών Ράλλη στη Βομβάη με διευθυντές τον Παντιά Θεοδώρου Ράλλη και τον Αμβρόσιο Θεοδώρου Ράλλη. Το 1865 ο Ιωάννης Νεγρεπόντης στάλθηκε στο Καραάτι, για να ανοίξει δοκιμαστικά ένα γραφείο, το οποίο τελικά ιδρύθηκε εκεί το 1883. Στο Μαδράς η εταιρεία των αδελφών Ράλλη άνοιξε πρακτορείο το 1907 υπό τη διεύθυνση του Κλεόβουλου Μάρκου. Εκτός αυτών, όμως, η εταιρεία σχημάτισε ένα ευρύτατο δίκτυο πρακτορείων και βιομηχανιών επεξεργασίας γιούτας και άλλων προϊόντων, σε πάνω από 30 πόλεις της Ινδίας. Στην περίοδο της ακμής, στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, αναφέρεται ότι η εταιρεία των αδελφών Ράλλη απασχολούσε 10.000 υπάλληλους και εργάτες στην ινδική χερσόνησο. Μέχρι και την περίοδο του

Μεσοπολέμου τα μεσαία και υψηλά στελέχη της εταιρείας ήταν Έλληνες «γιατί ήταν αφοσιωμένοι στην εταιρεία, την οποία υπηρετούσαν με πίστη, εντιμότητα και με τη χαρακτηριστική ελληνική ακεραιότητα χαρακτήρα, το επιχειρηματικό δαιμόνιο και την ευφυΐα...», νεαροί άγαμοι άντρες από τη Χίο, την Κεφαλονιά, τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, αλλά και την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα. Από τους πιο ονομαστούς Έλληνες που εργάστηκαν στον οίκο των αδελφών Ράλλη –και οι οποίοι διακρίθηκαν και στα ελληνικά γράμματα– ήταν ο Αλέξανδρος Πάλλης στη Βομβάη, ο Κλεάνθης Μιχαηλίδης (Α. Εφταλιώτης) στο Τουτικορίν και ο Πέτρος Βλαστός στο Καράτσι.

Εκτός από την εταιρεία των αδελφών Ράλλη, σημαντικός αριθμός μικρότερων εμπορικών οίκων δραστηριοποιήθηκε στην Ινδία όχι μόνο στο εμπόριο γιούτας, αλλά και στο καπνεμπόριο: των Βαλέττα, Βλαστόύ, Λουκά, Παλλάκη, Πάπαλου, Νικάκη, Χρίστου, Κλήμη, Ανδρέου, Μάγκου, Ζίφου, Πετροκόκκινου κ.ά.

Η ελληνική κοινότητα της Καλκούτας δεν ίδρυσε ποτέ σχολείο, εφόσον η πλειονότητα των Ελλήνων ζούσε στην Ινδία για περιορισμένο χρονικό διάστημα. Ελληνική ορθόδοξη εκκλησία, η Μεταμόρφωση του Σωτήρος, είχε ιδρυθεί στην Καλκούτα από το 1780, από την πρώτη εμπορική παροικία που είχε δημιουργηθεί στην Ντάκα της Βεγγάλης. Η εκκλησία της Καλκούτας, που εγκαταλείφθηκε και κατέρρευσε, επανιδρύθηκε από τους χιώτες μεγαλεμπόρους, και λειτούργησε από το 1852 μέχρι το 1970 ανελλιπώς, ως ο μοναδικός ελληνορθόδοξος ναός της ινδικής χερσονήσου.

Αυστραλία

Η μετανάστευση στην Αυστραλία, στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, προήλθε σε μεγάλο βαθμό από την περιοχή των Δωδεκανήσων, και κατευθύνθηκε κυρίως στη Δυτική Αυστραλία, το Περθ και το Φρίμαντλ. Το μεγαλύτερο μέρος των ελλήνων μεταναστών προήλθε από αλυσιδωτή μετανάστευση από το Καστελλόριζο. Αυτή η μικρή κουκίδα στο χάρτη είχε πληθυσμό, το 1910, σχεδόν 10.000 κατοίκων. Ένα νησί, ένας βράχος ουσιαστικά, μία πόλη. Σήμερα το Καστελλόριζο έχει 250 κατοίκους και οι δύο μεγάλες πόλεις της Δυτικής Αυστραλίας, Περθ και Φρίμαντλ, περίπου 10.000 Καστελλοριζιούς. Είχε μάλλον νόημα η μετακίνηση από ένα νησί με ακτογραμμή 19 χιλιομέτρων σε ένα νησί με ακτογραμμή 17.000 χιλιομέτρων. Στο Περθ της Αυστραλίας οι Καστελλοριζιοί έχτισαν το ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, αντίστοιχο με εκείνον που άφησαν στο νησί τους.

Εκκλησία, εκπαίδευση, φιλανθρωπική δράση και κοινοτική οργάνωση

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού η μετανάστευση των Ελλήνων προς το Εξωτερικό τους οδήγησε σε περιοχές έντονης οικονομικής δραστηριότητας. Η Ρωσία και η Ρουμανία, με την υψηλή παραγωγή δημητριακών, η Αίγυπτος, με τις μεγάλες εκροές πρώτων υλών προς τη δυτική αγορά, και, μετά το 1880, οι ΗΠΑ με τη ραγδαία αναπτυσσόμενη βιομηχανία απορρόφησαν τη μαζική εγκατάσταση των Ελλήνων. Στη Ρωσία, τη Ρουμανία και την Αίγυπτο οι Έλληνες έβρισκαν σε λειτουργία κοινοτικές οργανώσεις και ιδρύματα, που είχαν συγκροτήσει οι εκεί εγκατεστημένοι συμπατριώτες τους στο προηγούμενο διάστημα. Με άλλα λόγια προϋπήρχαν οι υποδομές ομαλής συσσωμάτωσης των ελλήνων μεταναστών στις θεσμοθετημένες οργανώσεις του Εξωτερικού.

Εκκλησίες, εκπαιδευτήρια και φιλανθρωπικά ιδρύματα συνιστούσαν τις απαραίτητες συλλογικές οργανώσεις, οι οποίες υποστήριζαν τον κοινοτικό βίο των Ελλήνων της Διασποράς. Για παράδειγμα, η ύπαρξη της ελληνορθόδοξης εκκλησίας της Αγίας Τριάδας

στην Οδησό και η δράση των επιτρόπων της, που είχαν ως καθήκον την εποπτεία της ενορίας των ελλήνων ορθοδόξων στην πόλη, διευκόλυε την ένταξη των μεταναστών και την ώσμως τους στο περιβάλλον του τόπου υποδοχής. Το ίδιο, ασφαλώς, ίσχυε και για την Ελληνική Εμπορική Σχολή στην Οδησό, που ήταν σε λειτουργία ήδη από το 1814.

Αλλά ακόμη και σε περιοχές, όπου η χαμηλή παρουσία Ελλήνων κατά τα προηγούμενα χρόνια δεν είχε επιτρέψει την ίδρυση κοινοτικών οργανώσεων, οι νέοι μετανάστες προχώρησαν αποφασιστικά στη δημιουργία τους. Στις νέες συνθήκες η ίδρυση σχολείων και φιλανθρωπικών καταστημάτων συνιστά ικανή και αναγκαία προϋπόθεση για την ομαλή παραμονή και την ενίσχυση της ενότητας. Αυτή την κατεύθυνση διευκόλυε η ανάδειξη των Ελλήνων σε πρωταγωνιστές της τοπικής και ευρύτερα της εθνικής οικονομίας των χωρών υποδοχής. Μεγαλέμποροι, βιομήχανοι και βιοτέχνες, αποτέλεσαν τους κύριους συντελεστές της οικονομικής στήριξης στη δημιουργία κοινοτικών οργανώσεων.

Μία από τις χαρακτηριστικότερες, ίσως, εκδοχές του φαινομένου αυτού είναι η περίπτωση των ελλήνων μεγαλεμπόρων της Οδησού, που ανέλαβαν το 1871 την πρωτοβουλία για την ίδρυση της Ελληνικής Αγαθοεργούς Κοινότητας της πόλης. Πρώτος πρόεδρος της κοινότητας ήταν ο Θεόδωρος Ροδοκανάκης, ένας από τους μεγαλύτερους εξαγωγείς σιτηρών. Αντιπρόεδρος ο Γρηγόριος Γ. Μαρασλής, μεγαλέμπορος και ιδιοκτήτης ακινήτων στην Οδησό, με σημαντική περιουσία και στην ευρύτερη περιοχή της Νότιας Ρωσίας. Στους ανθρώπους της κοινότητας οφείλεται η δημιουργία του Παρθεναγωγείου, ενός ιδρύματος που ικανοποίησε το αίτημα των ομογενών για την ίδρυση σχολείου θηλέων. Και αυτό διότι η εκπαίδευση των αρρένων εξυπηρετούνταν από τη φημισμένη Ελληνεμπορική Σχολή, που ήταν το σημαντικότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα της Οδησού.

Στα 12 μέλη της Επιτροπής, που αρχικά ανέλαβαν το βάρος της προετοιμασίας του Παρθεναγωγείου, ανήκαν οι Στέφανος Ράλλης, γιος του Ζαννή Ράλλη (του μεγαλύτερου των πέντε αδελφών που είχαν ιδρύσει την περίφημη εταιρεία Ralli Bros), ο Γρηγόριος Γ. Μαρασλής, ο Απόστολος Παρασκευάς και ο Αλέξανδρος Ζαρίφης. Η δυστοκία της Επιτροπής στις επαφές της με τις Αρχές για την έγκριση της σχολής προκάλεσε την παρέμβαση 200 μελών της κοινότητας και την ανάληψη πρωτοβουλιών από τον πρόεδρό της, Θεόδωρο Ροδοκανάκη. Το 1872 ξεκίνησε τη λειτουργία του το Ελληνικό Παρθεναγωγείο, που συνέβαλε καθοριστικά στην εκπαίδευση των Ελληνίδων. Εξυπακούεται ότι οι πόροι της λειτουργίας της Σχολής προέρχονταν από συνεισφορές της κοινότητας και των μελών της. Στα έσοδα του Παρθεναγωγείου θα πρέπει να συμπεριληφθούν οι αθρόες εισφορές και τα κληροδοτήματα μεγαλεμπόρων της πόλης. Μάλιστα ο Ροδοκανάκης επωμίστηκε τη δαπάνη της κατασκευής του ιδιόκτητου κτιρίου του εκπαιδευτηρίου το 1874, γι' αυτό και η Σχολή πήρε την ονομασία *Ροδοκανάκειο Παρθεναγωγείο*. Την ίδια χρονιά, σε τιμητική εκδήλωση για τον εορτασμό της ανέγερσης της Σχολής, ο μεγαλέμπορος της Οδησού, Θεόδωρος Ράλλης, ανέφερε με χαρακτηριστικό τρόπο: «Ο χρόνος, ή ξενιτιά οὐδόλως κατέβαλον τοῦ Ἑλληνοσ τήν φιλοπατρίαν. Ὁ Ἑλλήν θυσιάζει τά πάντα διά τήν πατρίδα, διά τό καλό, τήν πρόοδον. Ἡ διαφωνία μωραίνει τήν φιλοπατρίαν. Ὁ πατριωτισμός, ὡς σπίθα κρυμμένη στήν στάχτη, ἀναφλέγεται». Ο γηραιός, παλαιός οικιστής της Οδησού, εκδήλωνε με τη φράση αυτή τη διάσταση της φιλανθρωπικής συμπεριφοράς και τα ιδιαίτερα αισθήματα που προκαλούσε στους ομογενείς η οικονομική στήριξη των εκπαιδευτηρίων.

Ανάλογες συμπεριφορές εντοπίζονται στη στάση των ομογενών και σε άλλες περιοχές. Η Ελληνική Κοινότητα Αλεξανδρείας, που ιδρύθηκε το 1843, ήταν προϊόν της οικονομικής συνεισφοράς των ελλήνων μεγαλεμπόρων. Οι αδελφοί Τοσίτσα, ο Νικόλαος

Στουρνάρης, ο Στέφανος Ζιζίνιας πρωτοστάτησαν στην ίδρυση της κοινότητας. Οι ίδιοι και άλλοι μεγαλέμποροι της Αλεξάνδρειας ανέλαβαν τη δημιουργία της Τοσιτσαίας Σχολής, αλλά και την ανέγερση του ναού του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου.

Αλλά και στις νέες εγκαταστάσεις των Ελλήνων στην Αφρική, την αμερικανική ήπειρο και την Αυστραλία παρουσιάζεται ανάλογη κινητικότητα. Για παράδειγμα στη Νότια Αφρική, και συγκεκριμένα στην Πόλη του Ακρωτηρίου, ιδρύεται, από τους λιγοστούς Έλληνες μετανάστες, το 1898, ο Σύλλογος Αλληλοβοηθείας, με στόχο την υποδοχή και την περίθαλψη των νέων μεταναστών. Στην Πρετόρια και το Γιοχάνεσμπουργκ, το 1908, οι Έλληνες ιδρύουν κοινοτικές οργανώσεις. Η εκπαίδευση στην ελληνική γλώσσα, η ενίσχυση της παράδοσης, η ίδρυση ελληνορθόδοξων εκκλησιών αποτελούσαν τις βασικές προτεραιότητες των κοινοτήτων. Στην Αυστραλία, στην προπολεμική περίοδο, σε όλες τις μεγάλες πόλεις λειτουργούσαν δυναμικές κοινότητες, οι οποίες είχαν υπό την ευθύνη τους σχολεία, εκκλησίες, φιλανθρωπικά καταστήματα (γηροκομεία, γηριατρεία) κ.λπ. Μετά την ίδρυσή της, το 1924, η Ελληνική Ορθόδοξη Μητρόπολη της Αυστραλίας ανέλαβε τη αναδιοργάνωση των ενοριών, ενώ παρενέβη και στα ζητήματα της εκπαίδευσης και της φιλανθρωπίας.

Η προτεραιότητα της ίδρυσης ορθόδοξων εκκλησιών από τους Έλληνες μετανάστες υπερέβαινε πολλές φορές ακόμη και τις αντικειμενικές δυσκολίες της εξεύρεσης ιδιόκτητου χώρου. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, η Εκκλησία του Σωτήρος εγκαταστάθηκε το 1839 σε ένα απλό κτίριο (στον αριθμό 9 του Finsbury Circus). Ένα απλό ευρύχωρο δωμάτιο αρκούσε για να στεγάσει τον ιερέα και τους πιστούς στις κυριακάτικες λειτουργίες. Την Κυριακή, 1η Ιουνίου 1879, οι Έλληνες του Λονδίνου εκκλησιάστηκαν για πρώτη φορά στη μεγαλόπρεπη εκκλησία της Αγίας Σοφίας. Είχε προηγηθεί η ίδρυση του ελληνικού σχολείου, το 1870, με διευθυντή τον Ιωάννη Βαλέττα. Και στα δύο ιδρύματα η χρηματοδοτική εισφορά των Ελλήνων μεγαλεμπόρων της Βρετανίας ήταν τεράστια. Από τους κόλπους, άλλωστε, της παροικίας εξελέγησαν οι έφοροι του σχολείου και οι επίτροποι της Αγίας Σοφίας.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες η κοινοτική οργάνωση των Ελλήνων είχε πράγματι εντυπωσιακή ανάπτυξη, και αυτό οφειλόταν στο πλήθος των μεταναστών που εγκαταστάθηκαν στη νέα ήπειρο στη διάρκεια του 20ού αιώνα. Φτωχοί εργάτες από τον ελλαδικό χώρο και τα παράλια της Μικράς Ασίας πίστεψαν στο αμερικανικό όνειρο και επένδυσαν προσδοκίες για οικονομική ανέλιξη και κοινωνική πρόοδο. Πρωτοστάτησαν έμπρακτα στη δημιουργία πολυάριθμων κοινοτήτων και εκκλησιών, σε όλες τις Ομόσπονδες Πολιτείες που επέλεξαν για την εγκατάστασή τους.

Πολιτικές και ιδεολογικές διεργασίες

Οι πολιτικές και ιδεολογικές διεργασίες στις τάξεις των Ελλήνων ομογενών δεν είχαν ενιαία χαρακτηριστικά. Πρέπει να συσχετίσουμε την πολιτικοϊδεολογική συγκρότηση του κόσμου της Διασποράς με την τάση της αναγκαστικής ή μη συσσωμάτωσής τους στις κοινωνίες των χωρών υποδοχής. Και οπωσδήποτε ήταν ευλόγως διαφορετική η συμπεριφορά των Ελλήνων ομογενών στις κοινωνίες της όπου εγκαταστάθηκαν. Οι πολιτικές εξελίξεις, το κοινωνικό περιβάλλον, η ανθρωπογεωγραφία των νέων πατρίδων έπαιξαν τον πιο καθοριστικό ρόλο στη διαφοροποίηση της ιδεολογικής ταυτότητας και των πολιτικών συμπεριφορών στους Έλληνες μετανάστες.

Στην Αίγυπτο, τη Ρωσία, την Αυστραλία και αλλού η διατήρηση των “εθνικών χαρακτηριστικών” για μακρά περίοδο ήταν εμφανώς ευκολότερη υπόθεση. Εδώ η ένταξη στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα επέτρεψε στους Έλληνες να διαφυλάξουν από κυρίαρχη θέση και επί μακρόν τα στοιχεία της εθνικής συνείδησης. Διότι εμφανώς εξέλιπαν οι ψυχο-

λογικού ή και πολιτικού τύπου πιέσεις για συσσωμάτωση στην κοινωνία υποδοχής. Ιδιαίτερα στις χώρες των Βαλκανίων και της Υπερκαυκασίας, με την όξυνση που έλαβαν οι εθνικοί ανταγωνισμοί προς τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, οι Έλληνες είχαν επιπλέον λόγους να διατηρήσουν την ελληνικότητά τους και τις ιδεολογικές αναφορές που σχετίζονταν με την ελληνική τους καταγωγή. Ο Γ. Π. Παρασκευόπουλος σημειώνει, στα τέλη του 19ου αιώνα: «Βρίθει Ἑλλήνων τό Βατούμ, ὀλίγων μὲν ἐκ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, πλείστων δὲ ἐκ τῆς δούλης, ἰδίως ἐκ Τραπεζούντος. Σχεδόν τὰ 9/10 εἶναι Τραπεζούντιοι. Καί θά εὔρητε πολλούς ἐξ αὐτῶν, οἱ ὅποιοι ἔχουν θερμοτάτα αἰσθήματα ἑλληνικά, ἄν καί τήν Ἑλλάδα μόνον ἐκ τῆς γεωγραφίας γνωρίζουν καί ἐκ τῶν ἑφημερίδων. Εἰς πάντα ἔθνικόν σκοπόν προθυμότετοι, δι' αὐτό καί ἐκκλησίαν διέσωσαν εἰς τό Βατούμ». Κατά συνέπεια, είναι ευνόητη η ανάπτυξη των ελληνικών σχολείων όλων των βαθμίδων, τα οποία προφανώς παρείχαν υψηλότερου επιπέδου εκπαίδευση από τα αντίστοιχα των τόπων υποδοχής, και τα οποία υπηρετούσαν τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς των ηγετικών στρωμάτων της ομογένειας. Ο ίδιος ο Παρασκευόπουλος αποθέτει την ευθύνη της ενίσχυσης του εθνικού φρονήματος στην ελληνική εκπαίδευση: «Ἐκλογὴν καλήν μόνον νά κάμνουν εἰς τό προσωπικόν τῶν σχολείων των. Ἄπαιτοῦνται διὰ τήν μόρφωσιν ἔθνικου φρονήματος διδάσκαλοι ὄχι μανιωδῶς ἐκφυλίζοντες τήν γραμματικὴν, ἀλλά διδάσκαλοι ἐμπνευσμένοι, διδάσκαλοι ἐνθουσιάζοντες καί γαλβανίζοντες τούς ἑλληνοπαίδας καί τὰς ἑλληνίδας, ἐνσταλάζοντες δ' εἰς αὐτούς ὄχι ἄπλην γραμματομάθειαν, ἀλλά φανατισμόν ἔθνικόν καί φυλετικόν, διὰ νά ἀναχαιτισθῇ ὁ χεῖμαρρος τῆς συγχωνεύσεως καί ἐκρουμανίσεως τῆς νέας γενεάς».

Στην ίδια κατεύθυνση της καλλιέργειας του εθνικού φρονήματος ανήκαν και οι παντός είδους εκδόσεις των ομογενών. Πολλές εφημερίδες που είδαν το φως της δημοσιότητας στις χώρες υποδοχής υιοθετούσαν τις πολιτικές και ιδεολογικές αναφορές των αντίστοιχων ελλαδικών φύλλων, λαμβάνοντας μέρος στις ιδεολογικές αντιπαλότητες του πολιτικού κόσμου στην Ελλάδα. Πάλι ο Παρασκευόπουλος, αναφερόμενος στις ελληνόγλωσσες εφημερίδες της Αιγύπτου, επισημαίνει: «Αἱ ἑφημερίδες αὐταὶ ἐκδίδονται τακτικώτατα, συντασσόμεναι ὑπὸ νέων δημοσιογράφων, ἐπιμελῶς παρακολουθούτων τὰ ἑλληνικά πράγματα καί ἀναρριπιζόντων ἐκάστοτε τό ἔθνικόν φρόνημα διὰ δημοσιευμάτων, πιστότατα ἀπηχούντων τήν ἔθνικὴν συνείδησιν καί τῆς πατρίδος τό συμφέρον». Αυτό το κλίμα, που είχε διαμορφωθεί στους κόλπους των ελληνικών κοινοτήτων αυτής της κατηγορίας, διαταράχθηκε έντονα από τις εθνικές εντάσεις των αρχών του 20ού αιώνα. Στα Βαλκάνια, στο βουλγαρικό και το ρουμανικό κράτος πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εξαιτίας των εθνικών αντιπαλοτήτων, στη Ρωσία μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, στην Αίγυπτο μετά το νασερικό εθνικό κίνημα του 1954, η ελληνική ομογένεια υποχρεώθηκε σε αναδίπλωση και τελικά σε αναγκαστικό επαναπατρισμό ή σε νέες μετοικεσίες σε άλλες εστίες της ελληνικής Διασποράς. Εκεί όπου απουσίαζαν τέτοιου είδους πιέσεις, όπως στην Αυστραλία ή τις πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές Ηνωμένες Πολιτείες, οι Έλληνες ενίσχυσαν τη θέση τους μέσα στον κοινωνικό ιστό των τόπων υποδοχής.

Αρκετά διαφορετική είναι η εικόνα που δίνει ο Ανδρέας Συγγρός, περιγράφοντας την επίσκεψή του στην ελληνική κοινότητα του Λονδίνου το 1870. Εκδηλώνει την απογοήτευσή του, όταν συναντά στους κόλπους της ισχυρή ροπή για ενσωμάτωση στην αγγλική κοινωνία: «Δυστυχῶς τὰ τέκνα αὐτῶν ἀκολουθοῦσι τήν μοῖραν τῶν ἀποίκων. Ἡ τρίτη γενεά δέν δύνα-

ται νά ανθέξη εἰς τήν ἐπιρροήν τῆς γλώσσης, τῶν ἠθῶν καί τῶν ἐθίμων καί τῶν αἰσθημάτων ἀκόμη τῆς χώρας, ἐν ἧ γεννᾶται καί ἀνατρέφεται. Ἐποροφᾶται ὑπ' αὐτῆς καί ἡ ἀρχική ἐθνικότης ἐκλείπει». Καί ὅλα αὐτά, προφανῶς, ὡς τάση γιά κοινωνική ἀνάδειξη, γιά πρόσκτηση κοινωνικοῦ κύρου, γιά κοινωνική ἀποδοχή, κατὰ κανόνα ἀπό τὰ μέλη τῶν ἀνώτερων κοινωνικῶν στρωμάτων. Με ἀνάλογο τρόπο καί ὁ Δημήτριος Βικέλας, ὁ «ἀτελής ἔμπορος» κατὰ τὸ δικό του αὐτοχαρακτηρισμό, εἶχε παρατηρήσει με διαφαινόμενη πικρία μερικά χρόνια νωρίτερα (ὅταν ἔμενε στη βρετανική πρωτεύουσα, ἐργαζόμενος στὸν ἐμπορικό οἶκο τῶν ἀδελφῶν Μελά), ὅτι ἡ ἀνώτερη κοινωνία τοῦ Λονδίνου δὲν ἐπεδείκνυε διάθεση συναναστροφῆς με τὶς οἰκογένειες τῶν ἐλλήνων ἐμπόρων τῆς πόλης, τοὺς ὁποῖους σχεδόν τοὺς θεωροῦσε «ξένους». Κατὰ συνέπεια οἱ γόνοι τῶν καλῶν ἐλληνικῶν οἰκογενειῶν ὀφείλαν, προκειμένου νὰ ἐνσωματωθῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑποδοχῆς, νὰ ἀποστασιοποιηθῶν ἀπὸ ὅσα τοὺς προσέδιδαν μίαν ἐθνοτική ταυτότητα ποὺ τοὺς διαφοροποιούσε ἀπὸ τοὺς συνομηλικούς τοὺς Ἄγγλους. Πάντως τὸ φαινόμενο δὲν χαρακτήριζε τὴ συμπεριφορά τῶν ὁμογενῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἐδῶ ἡ υἱοθέτηση τῶν ἠθῶν καί τῶν ἐθίμων τῶν κοινωνιῶν ὑποδοχῆς δὲν συνιστοῦσε με κανένα τρόπο πρόκριμα γιά κοινωνική ἀνάδειξη.

Ἐνδεικτικὴ ὡς πρὸς τὶς τάσεις κοινωνικῆς ἐνσωμάτωσης τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἡ ὑπόθεση τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου ἐν τῷ Λονδίνο τὸ 1870. Ἐκίνησε ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Ἰωάννη Βαλέτα, ἰδιωτικοῦ δασκάλου γιά τοὺς γόνους τῶν μεγαλεμπόρων μέχρι τότε, καί με τὴν οικονομική συνδρομὴ τῶν ἐλλήνων ὁμογενῶν. Καταρχᾶς ἐν τῷ πρόγραμμά τῆς σχολῆς δόθηκε ἰδιαίτερη ἐμφαση ἐν τῇ ἐκμάθησιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Παράλληλα ἡ δεδομένη σταδιοδρομία τῶν μαθητῶν ἐν τῷ ἐμπόριῳ ἀπαιτοῦσε τὴ διδασκαλία τῆς γαλλικῆς γλώσσης, ἀλλὰ καί μαθημάτων χοροῦ, ἴσως τὴν ἀναγκαίαν συμβολὴν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος γιά τὴ συναναστροφή τῶν νέων Ἑλλήνων με βρετανούς συνομηλικούς τοὺς. Ὡστόσο, ἡ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν ἐγένετο δραματικὴ μετὰ τὸ 1878, με συνέπεια ἡ σχολὴ νὰ διακόψει τὴ λειτουργία τῆς τὸ 1885. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπισήμανση τῶν ἐφόρων τῆς σχολῆς ἐν τῇ ἐκκλήσει τῆς 22ας Δεκεμβρίου 1884, πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σοφίας: «Ἡ ἐνταῦθα ἐλληνικὴ σχολὴ, διατηρηθεῖσα μέχρι τοῦδε διὰ τῆς συνδρομῆς, ἣν κάτ' ἔτος ἐλάμβανε παρὰ τῶν φιλογενῶν Ἀδελφῶν τῆς Ἐκκλησίας, περιῆλθε τέλος πάντων εἰς τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην νὰ διαλυθῇ μετὰ τὸ τέλος τοῦ παρόντος σχολιακοῦ ἔτους. Διότι ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἤδη 17 μαθητῶν, ἐννέα μόνον καταβάλλουσι πλῆρη τὰ διδάκτρα, δύο δὲ τὸ ἥμισυ, καί ἕξ διδάσκονται δωρεάν, ὡς παντελῶς ἄποροι. Ἐπειδὴ δὲ καί ἐκ τῶν ἐννέα πρώτων τέσσαρες μέλλουσι ν' ἀποφοιτήσωσι μετὰ τὸ τέλος τοῦ παρόντος ἔτους, ἄλλοι δ' ἀντ' αὐτῶν δὲν προσδοκᾶται νὰ προσέλθωσιν, ἢ περὶ αὐτῶν διατήρησις τῆς Σχολῆς φαίνεται οὔσα ἐκ τῶν ἀδυνάτων».

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ παράθεμα, ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν νέων τῆς ἐλληνικῆς παροικίας τοῦ Λονδίνου δὲν θῆτευσε ἐν τῇ ἐλληνικῇ σχολῇ. Προφανῶς οἱ περισσότεροι προτιμοῦσαν τὰ βρετανικά κολλέγια, ποὺ παρείχαν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἐκπαίδευση, ἀλλὰ, ἐπιπλέον, συνιστοῦσαν τὴ δίοδο γιά τὴν ἐυκολότερη ἐνσωμάτωση ἐν τῇ ἀνώτερῃ βρετανικῇ κοινωνίᾳ. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις οἱ εὐποροὶ οἰκογένειες φρόντιζαν νὰ ἐξασφαλίσουν ἐν τῇ παιδείᾳ τοὺς καλοὺς δασκάλους τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης κατ' οἶκον. Εἶναι σίγουρο ὅτι, ἐπιλέγοντας τὴν παροχὴν ἰδιωτικῶν μαθημάτων ἐν τῷ σπίτι, θεωροῦσαν ὅτι συμπλήρωναν τὰ δεδομένα κενὰ τῶν νεαρῶν μαθητῶν ἐν τῇ ἀπόκτησιν ἐλληνικῆς παιδείας. Μόνον ποὺ αὐτὴ ἐξαντλοῦνταν ἐν τῇ ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης, με φυσικὸ ἐπακόλουθο τὴ βαθμιαία ὑποχώρησις τῶν «ἐθνικῶν χαρακτηριστικῶν».

Με ανάλογο τρόπο, στην περίπτωση της Μ. Βρετανίας, η δραστηριότητα της ελληνικής κοινότητας υπολειπόταν εμφανώς έναντι των κοινοτήτων σε άλλες χώρες του Εξωτερικού. Οι Έλληνες μεγαλέμποροι του Λονδίνου και γενικά των βρετανικών πόλεων υιοθέτησαν τις πολιτικές και ιδεολογικές συμπεριφορές της άρχουσας αστικής κοινωνίας της χώρας υποδοχής.

Οι δεσμοί με το εθνικό κέντρο

Είναι αυτονόητο ότι οι δεσμοί με το εθνικό κέντρο χαλάρωναν, όταν οι χώρες υποδοχής εφαρμόζαν πολιτικές υποχρεωτικής ενσωμάτωσης στον τοπικό κυρίαρχο κοινωνικό ιστό. Αυτό ήταν, άλλωστε, συνέπεια της όξυνσης του φαινομένου του εθνικισμού στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Για παράδειγμα στα Βαλκάνια, των εθνικών εντάσεων και διεκδικήσεων, η πολιτική του εκρουμανισμού και του εκβουλγαρισμού είχε δραματικές συνέπειες σε αρκετά τμήματα του παροικιακού Ελληνισμού, αφού όσοι δεν δέχτηκαν να υιοθετήσουν την υπηκοότητα των χωρών υποδοχής αναγκάστηκαν να απομακρυνθούν από τις εστίες που τους φιλοξενούσαν επί δεκαετίες.

Πάντως η σχέση των Ελλήνων της Διασποράς με το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος ήταν, κατά γενική έννοια, στενή. Οι περισσότεροι ιστορικοί θεωρούν ότι υπήρχε συνεχής ανατροφοδότηση των δεσμών των Ελλήνων του Εξωτερικού με το εθνικό κέντρο. Κορυφαία, ίσως, έκφραση αυτής της σχέσης ήταν αναμφισβήτητα η ανάδειξη του αλυτρωτικού ζητήματος. Είναι σαφές ότι ο τρόπος σχηματισμού του ελληνικού βασιλείου το 1830 έπαιξε καθοριστικό ρόλο ως προς αυτό. Το γεγονός, δηλαδή, ότι στο ανεξάρτητο κράτος, που συγκροτήθηκε μετά τη συνθήκη του Λονδίνου, δεν συμπεριλήφθηκαν ευρείες περιοχές του ελλαδικού χώρου (Θεσσαλία, Ήπειρος, Μακεδονία, Κρήτη, νησιά βορείου και ανατολικού Αιγαίου, Επτάνησα), περιοχές που είχαν τροφοδοτήσει στο μέγιστο βαθμό το ρεύμα της μετακίνησης προς το Εξωτερικό, απέφερε μια σταθερή υποστήριξη του παροικιακού Ελληνισμού στο ζήτημα της προσάρτησης των αλύτρωτων περιοχών στον εθνικό κορμό. Είτε σε διπλωματικούς χειρισμούς και ελιγμούς είτε σε περιπτώσεις στρατιωτικών συγκρούσεων, οι ελληνικές κυβερνήσεις προσέβλεπαν πάντοτε στην ενίσχυσή τους από τους ομογενείς. Η οικονομική ευρωστία των τελευταίων, αλλά και η επιρροή που μπορούσαν να ασκήσουν στις χώρες υποδοχής, τους αναδείκνυε πολύτιμους συμπαραστάτες του εθνικού κέντρου στον αγώνα για την προώθηση των εθνικών διεκδικήσεων.

Ας αναφερθούν δειγματοληπτικά όσα γράφει ο Γ. Π. Παρασκευόπουλος για την προσωπικότητα του Σπυρίδωνα Καραβία, ιθακήσιου γιατρού στο Γαλάτσι της Ρουμανίας: «Εἰς τὰ ἔθνικα πράγματα ἐνθουσιώδης, μεγαλόδωρος, ἀνεξάντλητος. Ὅσακις τὸν ἐπεσκεπτόμην εἰς τὸν φιλόξενον οἶκον του, πάντοτε τὸν λόγον ἔφερε ἐπὶ τῶν ἔθνικῶν ζητημάτων. Τὸν ἐνθυμοῦμαι δὲ μετὰ πόσου πόνου μοῦ ὠμίλει περὶ τοῦ κατηφόρου εἰς τὸν ὅποιον ἢ ἐλευθέρα Ἑλλάς κυλιέται [...] ἀπεθαροῦνθη δ' ἔτι μᾶλλον διὰ τὸ μέλλον τῆς πατρίδος, ὅταν ἐξέλειπε τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τὸ εἶδωλόν του, ὁ μέγιστος τῶν νεωτέρων πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Τρικούπης».

Σε ὅλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα ήταν συχνή η προσφυγή του ελληνικού κράτους στις οργανώσεις των Ελλήνων του Εξωτερικού, προκειμένου οι τελευταίοι να συνδράμουν οικονομικά στην προετοιμασία του στρατεύματος, την ενίσχυση των στρατιωτικών δαπα-

νών, τα έξοδα συντήρησης εθελοντικών σωμάτων, την εξασφάλιση πολεμοφοδίων των επιστράτων και τη μεταφορά τους στους τόπους των συγκρούσεων. Για παράδειγμα, σε όλες τις φάσεις του Κρητικού Ζητήματος, όσο και στην περίοδο της όξυνσης του Μακεδονικού Αγώνα, δημιουργήθηκαν οργανώσεις στις ελληνικές παροικίες με αντικείμενο τη συγκέντρωση χρημάτων, αλλά και την καλλιέργεια ευνοϊκού κλίματος στις κυβερνήσεις των τόπων εγκατάστασης υπέρ των ελληνικών θέσεων.

Αλλά και πέρα από την υποστήριξη στις εθνικές διεκδικήσεις, η παρουσία των ομογενών στις κοινωνικές και πολιτιστικές εξελίξεις της Ελλάδας ήταν έντονη, με κύρια μορφή έκφρασης τον ευεργετισμό και τη φιλανθρωπία. Η αναβίωση π.χ. των Ολυμπιακών Αγώνων συνδέεται με την τεράστια οικονομική συμβολή του επιχειρηματία της Αιγύπτου Γεωργίου Αβέρωφ. Το υπογραμμίζει η συνεισφορά του στην κατασκευή του Παναθηναϊκού Σταδίου, που συνιστούσε το μεγαλύτερο, από άποψη κόστους, έργο της κυβέρνησης του Θεόδωρου Δεληγιάννη, το 1896. Ανάλογης σημασίας ήταν η περίπτωση της ανέγερσης –με δαπάνες του Ευαγγέλη Ζάππα– του Ζαπτείου, που θα χρησιμοποιούνταν για να στεγάσει τις *Εκθέσεις των Ολυμπίων* και την προβολή της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας του 19ου αιώνα. Συναντούμε, εξάλλου, πλείστα παραδείγματα αυτής της συμβολής σε ποικίλα ιδρύματα κοινωφελούς χαρακτήρα: Τσοίτσειο, Βαρβάκειο, Αρσάκειο, Κοργιαλένειο, Βαλλιάνειο, Ιωνίδειο, Δρομοκαϊτειο Νοσοκομείο, Ευγενίδειο Ίδρυμα, Εμπειρίκειο Γηροκομείο, Βαλλιάνειο Εθνική Βιβλιοθήκη κ.λπ.

Η ίδρυση σχολών από τους ομογενείς, η χρηματοδότηση της λειτουργίας ευαγών ιδρυμάτων, η θέσπιση κληροδοτημάτων για κοινωφελείς σκοπούς, όλες αυτές οι αναρίθμητες πρωτοβουλίες των ελλήνων μεγαλοεπιχειρηματιών της διασποράς και μεταναστών, με δεδομένες ιδεολογικές απολήξεις αστικής συμπεριφοράς, υπογραμμίζουν τους ακατάλυτους δεσμούς των ομογενών με το εθνικό κέντρο.

της "Οργάνου, επί της "Αλασκάν η δ' είναι πάντοτε άλλου Παιδείας της "Αμερικής, ή όποτε πρό πολλού έπαισε να είναι ανεξαρτημένος και ανεπτυγμένος χώρα επί τους "Ελληνας. "Όπου και αν αποβιβασθή είναι άδύνατον να μη παρουσιάση "Ελληνας. Συχνότατα εύρίσκαι και συμπαιδείας του και όχι απάντως φίλους και συγγενείς του. "Εμπιστεύεται εις αυτούς την τέχνην του και οι άλλων του και ύστερον από άλλας χήμας έχει εργασιών έλπειν επί την ίδιαν των και συνθήκας παρά τή κλειρόν των.

Αι βιομηχανοί Παιδείας της Νέας "Αγγλίας με τή βιομηχανογία, τή βοροπέδεια και τή ανακατασκευή των, ή εμπίστως Προσέλασται με τή πηρονογία και τή άνθρακογία της, ή "Πολωνίς, ή Μεξικόν και ή Νεβράδα με τή άνθρακόν πηρονογία, ή Γροβία, ή Μοντάνα και τή Κολοράδου με τή μεταλλογία των, ή "Οργάνου και ή Ουάσινγκτον με τή έδαη και τή ύψιλογία των, έκείων τή μεγαλύτερον μέρος του πλούτου της "Ελληνικής μεταναστεύσεως και, ειδικώ τώ λόγω, τούς περισσότερους "Ελληνας εργατάς. Είς αυτές τας Παιδείας άπαντόσται τή μεγαλύτερα κέντρα των εργατών μας—τ ή Αδούα με τούς "Ελληνας άντατάς, τ ή Αίν και τ ή Μάντσεστερ με τούς άνθρακοκατασκευοί και τούς βοροπέδεια μας, τ ή Πιττσβούργου με τούς θεγατοίς

ΤΟ ΕΣΤΙΩΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΟΙΚΗΜΑΤΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ

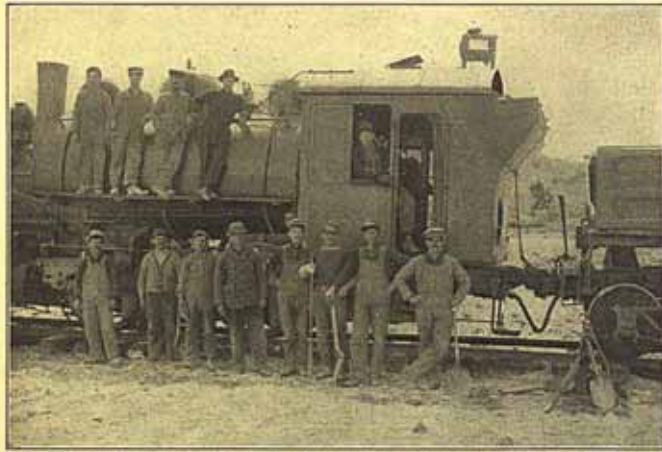
ΕΛΛΗΝ ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΟΣ ΤΟΥ ΚΟΛΟΡΑΔΟΥ

εαν έρθετα συνεπαρτημένω και συνεπώς έχει από "Ελληνικής άπόψους τών ιδιαίτερον άνθρακόν των χαρακτήρα. "Άλλοι κορυφαίον λόγω χάριν οι Αλασκάνοι, άλλοι οι Μεξικόν, άλλοι οι "Αργείν, άλλοι οι "Ακαρόν, άλλοι οι Μακκόν, άλλοι οι Κρήτες και άλλοι καθέξ.

Οι "Ελληνας εργατάς διακρίνονται εις μονάκας και εις μεταβατικούς, ως εκ τού είδους και της διαρκείας των εργατών εις τήσ ύψιλας άσχολούσται. Είς τήσ "Ανατολικήσ και τήσ βοροπέδειασ Παιδείας άμειον συνθήκας επί στήν ίδιαν εις τήν ίδιαν κείλι, έπειδή αι εργασιών των τούς κρατούν εις άδελφιαν καθ' έλαη τήν διάρκειαν τού έτους, ένώ εις τήσ Κεντρικήσ και μαρκιάσ εκ των Δυτικών Παιδείων αι εργασιών εις τήσ ύψιλας άσχολούσται οι "Ελληνας είναι περιοδικαί και τούς άναγκάζουν να κρατούν διαρκώς εις τήν χείρα τήν βολέταις με όλα τή άπείργοντά των.

"Υπό τήσ άσκήσ και τήσ χείρας τού χημάκων τή πηρονογία έργα έιν είναι εύκολα, και εις τήσ γραμμάσ άμειον άμειον οι διακρίσεις επί τήσ ύψιλογίασ εργατάς. Χιλιάδες "Ελληνων καταθέτουν τότε τήσ ακατόν, και τή πηρονον και άπείργον ως άπείργοντα πηρον εις τήσ πόλιν από τήσ ύψιλας παραταλογίασ επί τήσ γραμμάσ. Τούς άναγκάζουν γαρ άμειον εις τήσ πόλιν έλθειν, έπει ή άρμήνισι των είναι παρατόνμα τού χημάκων. Τή "Ελληνική κέντρα—καρβονία, άνθρακόν, ύψιλογία, καμφορία, παραπύρηνα κ.λ.π.—είναι τότε εις τή ύψη της ύψιλας των εις τή άρμή έλθειν και άρχίζη ή περίοδος τήσ άμειον. Πόλλοι έδωκ τή ζωήσ αυτήσ λαράδοντα κανείς ίδιως εις τήν Κάνσας Σίτου, εις τήν "Αγρον Λουδοθίκων, εις τή Σικάγον και εις τήν Σόλε Αίν Σίτου, έπει αι "Ελληνικήσ συνιστάται κατά τούς χημαίνους μήνας άμειον διαρκήσ κατασκευοί

έπιειστούτων άπαραρτήτων πηρονογίασ των, τ ή Σικάγον, ή Κάνσας Σίτου, ή "Αγρον Λουδοθίκων, ή "Οργάνου και ή Σόλε Αίν Σίτου με τούς περσογίασ εργατάς τών γραμμάσ, ή Μπίγγου, ή Γροβία, ή Φόβου, τ ή Πάου και τή άδελφ με τούς μεταλλογίασ, ή Περσίαν, ή "Αλεξάνη και ή Σικάγον με τούς έκτετατοί κορυφαίοντα μεταξύ των άλλων "Ελληνων εργατών. "Η "Ελληνική ζωή με όλα τή περιπέτεια της άμειον εις αυτά τή κέντρα, εις τή ύψιλα οι "Ελληνας έχουν τήσ ιδιαίτερος συνιστάσ των, τή ιδιαίτερα άντακότητά των και τή ιδιαίτερα άπείρησι τήσ καθημερινήσ ζωής των. "Αλλά και έκαστον εκ των κέντρων αυτών έχει τήν ιδιαίτερον χαρακτήρα του. Με άλλας άντακότητος φαίνον κανείς από τή Αδούα και με άλλας από τήν Κάνσας Σίτου. "Άλλος ή χαρακτήρ των "Ελληνων τής μέλες πόλιν και άλλος τής έδαησ. "Η εργασιών τούς διακρίσται κατά τούς έρμής της, τούς κάρνει να ζών, να άνδύονται και να συμπαιρονονοται διαποροτικά οι μιν από τούς έξ, τούς έδειν άμειον έλθειν. "Έκείνη τή ύψιλα είναι άδελφ περισσότερο άμειον άμειον είναι έτι έκαστον εργατικόν κέντρον τού άμειον έχει μεταξύ των "Ελληνων εργατών μέλες κορυφαίον

ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΗ ΑΜΑΞΟΣΤΟΙΧΙΑ—Η ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΤΟΠΟΝ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Γ. Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Αλέξανδρος Κιτρούφ

Χρονικά και γεωγραφικά όρια, αίτια και μεγέθη

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έφερε σταδιακά την αύξηση της μετανάστευσης από την Ελλάδα, που είχε διακοπεί, ουσιαστικά, από το 1939. Ενώ, όμως, είχε σημειωθεί κάποια ύφεση στη μετανάστευση την περίοδο του μεσοπόλεμου, σημειώθηκε νέα και αισθητή αύξηση στα μεγέθη της μετανάστευσης, ιδίως με το τέλος του εμφυλίου πολέμου, το 1949. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 η ετήσια μετανάστευση ξεπερνά τα 30.000 άτομα, κορυφώνεται στους περίπου 117.000 μετανάστες το 1965 και από τότε πέφτει σταδιακά στους περίπου 20.000 το 1976 και συνεχίζει μετέπειτα την πτωτική της τάση.

Στοιχείο που δίνει ιδιαίτερο χαρακτήρα στη μεταπολεμική μετανάστευση είναι η κατεύθυνσή της σε διαφορετικές χώρες μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970, οπότε και οι αριθμοί Ελλήνων που μεταναστεύουν μειώνονται σημαντικά. Με το τέλος του εμφυλίου έχουμε τη μαζική έξοδο πολιτικών προσφύγων, που υπολογίζονται, συνολικά, περίπου σε 100.000 άτομα και κατευθύνονται στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Στη δεκαετία του 1950 σημειώνεται σημαντική υπερπόντια μετανάστευση: συνολικά μισό εκατομμύριο Ελλήνων προς την Αυστραλία, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά. Από το 1960 αρχίζει και ένα ρεύμα προς τη Δυτική Ευρώπη, κυρίως προς την Ομοσπονδιακή Γερμανία, η οποία ως το 1976 δέχτηκε πάνω από 620.000 Έλληνες. Μετά τη συνθήκη του Μάαστριχτ, του 1992, σημειώθηκε και πάλι αύξηση στον αριθμό των ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία.

Τα βασικά αίτια της τεράστιας αυτής δημογραφικής εκροής από την Ελλάδα ήταν οικονομικά. Πιο συγκεκριμένα, η οικονομία της χώρας ήταν σε πολύ αδύναμη θέση το 1950, μετά μία δεκαετία πολέμου, καταστροφών και κοινωνικών αναταραχών που είχε προηγηθεί. Η ανοικοδόμηση της χώρας προχώρησε σχετικά αργά, και το 1961, για παράδειγμα, υπήρχε ακόμα σημαντική ανεργία, 6% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, δηλαδή πάνω από 200.000 άτομα. Η σταδιακή μείωση των εργαζομένων στον αγροτικό τομέα σήμανε και τη μαζική εγκατάλειψη της υπαίθρου, αλλά οι βιομηχανίες και οι βιοτεχνίες στα αστικά κέντρα, την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη δεν ήταν ανεπτυγμένες αρκετά, ώστε να μπορέσουν να απορροφήσουν το πλεονάζον ανθρώπινο δυναμικό. Ούτως ή άλλως, το κατά κεφαλήν εισόδημα της Ελλάδας ήταν ένα από τα πιο χαμηλά στη Δυτική Ευρώπη. Το αγροτικό εισόδημα ήταν ιδιαίτερα χαμηλό στις πλέον απομακρυσμένες από το κέντρο περιφέρειες της χώρας, όπως ήταν τότε τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, η Θράκη, η Ήπειρος και η Μακεδονία. Τα στοιχεία δείχνουν πως αυτές οι περιοχές γνώρισαν και τους μεγαλύτερους αριθμούς μεταναστών. Για παράδειγμα κατά την περίοδο 1962-1971 στην Ήπειρο οι μετανάστες αντιπροσώπευαν το 16,32% του πληθυσμού, στη Θράκη το 15,8%, στη Μακεδονία το 15,6%, ενώ στην περιφέρεια της Αθήνας το 7,25% και στη Στερεά Ελλάδα μόλις το 3,52%.

Μια δεύτερη σειρά αιτιών που προκάλεσαν τη μετανάστευση, σε μικρότερη, βέβαια, έκταση από τους παραπάνω λόγους, ήταν οι αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος και

του τομέα της επιστήμης και της τεχνολογίας. Το ελληνικό πανεπιστημιακό σύστημα δεν ήταν σε θέση να απορροφήσει όλους τους νέους που είχαν τις δυνατότητες να σπουδάσουν ή δεν ικανοποιούσε τις απαιτήσεις για φοίτηση σε ορισμένους κλάδους· επιπλέον, είχε μεγάλες αδυναμίες στην προσφορά μεταπτυχιακών σπουδών. Οι επαγγελματικοί τομείς στο χώρο της επιστήμης και της τεχνολογίας είχαν παρόμοιες δυσκολίες απορρόφησης εξειδικευμένων επαγγελματιών, και έτσι η Ελλάδα έγινε θύμα του γνωστού φαινομένου της απώλειας “εγκεφάλων”, οι οποίοι εύρισκαν θέσεις εργασίας στο Εξωτερικό.

Τέλος, οι πολιτικές συνθήκες της χώρας οδήγησαν, κατά περιόδους, στην επιλογή της ξενιτιάς. Προφανώς η φυγή στο τέλος του εμφυλίου πολέμου ήταν αποτέλεσμα της ήττας της Αριστεράς και της πολιτικής πόλωσης που επικρατούσε. Στα χρόνια που ακολούθησαν, η πόλωση, στο βαθμό που συνεχίστηκε στη δεκαετία του 1950, επηρεάζοντας και τις δυνατότητες εξεύρεσης εργασίας κ.λπ., αποτέλεσε έναν ακόμη παράγοντα που ενθάρρυνε τη μετανάστευση μερίδας του πληθυσμού. Το ίδιο συνέβη, σε μικρότερη κλίμακα, και κατά την περίοδο της δικατορίας του 1967-1974.

Η Αυστραλία ήταν τώρα ο νέος κύριος προορισμός των ελλήνων μεταναστών. Σε αυτό συνετέλεσε η πολιτική της αυστραλιανής κυβέρνησης, που μετά το 1945 αποφάσισε να ανοίξει τις πόρτες της χώρας σε ευρωπαίους μετανάστες για να ενισχύσει την οικονομική ανάπτυξή της. Η μετανάστευση από την Ελλάδα κορυφώθηκε στην περίοδο 1961-1966, κατά την οποία περίπου 69.000 Έλληνες εγκαταστάθηκαν στην Αυστραλία. Οι Έλληνες της χώρας αυτής έφτασαν τους 77.333 το 1961 και τους 160.200 το 1971. Στη συνέχεια το μεταναστευτικό ρεύμα μειώθηκε και πάλι δραστικά, ενώ ήδη είχε αρχίσει τάση παλιννόστησης προς την Ελλάδα.

Για το συνολικό αριθμό των Ελλήνων στην Αυστραλία, μετά το τέλος του μεταναστευτικού ρεύματος στη δεκαετία του 1970, συμπεριλαμβανομένων και όσων γεννήθηκαν εκεί, μία από τις ασφαλέστερες πηγές είναι η αυστραλιανή απογραφή του 1986, που αναφέρει πως ο συνολικός πληθυσμός ελληνικής καταγωγής στη χώρα ήταν 137.611 άτομα (70.687 άνδρες και 66.924 γυναίκες) πρώτης γενιάς (δηλαδή γεννημένοι στην Ελλάδα) και 137.688 άτομα δεύτερης γενιάς (δηλαδή γεννημένοι στην Αυστραλία με έναν ή και τους δύο γονείς γεννημένους στην Ελλάδα). Το σύνολό τους ανέρχεται σε 275.299 άτομα. Επιπλέον, στην ερώτηση «Ποια είναι η καταγωγή σας», 336.782 άτομα απάντησαν ότι έχουν ελληνική καταγωγή (πρόκειται προφανώς για αριθμό που περιλαμβάνει τρίτης γενιάς Έλληνες). Στην απογραφή του 2001, 376.000 δήλωσαν πως έχουν ελληνική καταγωγή.

Όπως η Αυστραλία, έτσι και ο Καναδάς γνώρισε ραγδαία οικονομική ανάπτυξη στη μεταπολεμική περίοδο, και προσάρμοσε ανάλογα την πολιτική υποδοχής των μεταναστών. Το ρεύμα από την Ελλάδα άρχισε το 1952, μετά την καθιέρωση της σχετικής καναδικής νομοθεσίας. Το 1957 έφτασαν στη χώρα 6.000 Έλληνες και οι ετήσιες αφίξεις αυξήθηκαν περίπου στις 10.000 το 1968. Άρχισαν να μειώνονται πάλι μετά το 1971, όταν έφθασαν 6.000 Έλληνες. Συνολικά, ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970, είχαν μεταναστεύσει γύρω στους 124.000. Η καναδική απογραφή του 1981 έδειξε πως 154.365 κάτοικοι του Καναδά ήταν ελληνικής καταγωγής. Η απογραφή του 1986 έδειξε μικρή αύξηση λόγω γεννήσεων, με τον πληθυσμό ελληνικής καταγωγής να ανέρχεται στα 177.315 άτομα.

Η μετάβαση μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες μεταπολεμικά γνώρισε αρκετές διακυμάνσεις· καταρχάς ίσχυαν ακόμα οι περιορισμοί που είχαν εφαρμοστεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1920. Ωστόσο, με νέα νομοθεσία του 1965, άνοιξαν και πάλι οι πύλες των ΗΠΑ στους μετανάστες. Εξάλλου είχε επιτραπεί και η είσοδος ελλήνων μεταναστών

στις αρχές της δεκαετίας του 1950, εφόσον ήταν συγγενείς ήδη εγκατεστημένων ή είχαν εκτοπιστεί από τις εστίες τους στη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων της περασμένης δεκαετίας. Έτσι λοιπόν, μέχρι το 1956, χρονιά που κορυφώθηκαν οι αφίξεις, φτάνοντας τις 9.000 περίπου, είχαν μεταναστεύσει συνολικά στις Ηνωμένες Πολιτείες σχεδόν 40.000 Έλληνες. Την περίοδο 1957-1965 το σύνολο ήταν μικρότερο σχετικά, περίπου 30.000, αλλά οι αριθμοί αυξήθηκαν σημαντικά όταν τέθηκε σε εφαρμογή η νομοθεσία του 1965. Από το 1966 μέχρι το 1974, όταν ελαττώθηκε σημαντικά η εκροή από την Ελλάδα, είχαν εισέλθει πάνω από 85.000. Έτσι, λοιπόν, ο συνολικός αριθμός των ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ από το τέλος του πολέμου ως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 ήταν περίπου 155.000 άτομα. Η μείωση της μετανάστευσης φαίνεται καθαρά από τα στοιχεία για τη δεκαετία 1981-1990, που δείχνουν πως το σύνολο μεταναστών από την Ελλάδα ήταν μόλις 30.000. Βέβαια το σύνολο των ατόμων ελληνικής καταγωγής στις Ηνωμένες Πολιτείες σήμερα, περίπου 1.100.000, είναι πολύ μεγαλύτερο λόγω της μεγάλης μετανάστευσης που είχε σημειωθεί στην πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο.

Η μετανάστευση στη Γερμανία, και σε μικρότερο μέγεθος σε άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης (π.χ. το Βέλγιο και τη Σουηδία) πήρε μεγάλη έκταση στις αρχές της δεκαετίας του 1960, και άρχισε να ελαττώνεται σταδιακά μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου η Γερμανία δέχθηκε πάνω από 620.000 έλληνες “φιλοξενούμενους εργάτες” (Gastarbeiter) και ο αριθμός αυτός αποτέλεσε τη μερίδα του λέοντος του συνόλου της ελληνικής μεταπολεμικής μετανάστευσης. Ακόμα και σήμερα τα άτομα ελληνικής καταγωγής στη Γερμανία υπολογίζονται γύρω στους 352.000. Οι Έλληνες της Γερμανίας συνιστούν τη δεύτερη μεγαλύτερη εθνότητα από κράτος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη χώρα αυτή, και αποτελούν το 4,8% των αλλοδαπών στην Γερμανία. Οι Έλληνες στη Σουηδία –που δέχτηκε έλληνες εργάτες, φοιτητές και πολιτικούς πρόσφυγες από το 1968– φτάνουν σήμερα τα 20.000 άτομα περίπου. Οι διαδικασίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης, που συνέβαλλαν στην αύξηση της μετανάστευσης από την Ελλάδα προς την Ε.Ε., διευκόλυναν και την παραμονή των Ελλήνων στη Γερμανία. Τέλος, πανεπιστημιακή έρευνα στην Αγγλία διαπίστωσε πως 35.000 άτομα, που είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα, ζούσαν στη Βρετανία το 2001.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι τα κυριότερα ρεύματα μεταπολεμικής μετανάστευσης από την Ελλάδα σημειώθηκαν μέχρι και τη δεκαετία του 1970, με κύριους προορισμούς (και με στρογγυλεμένους επίσημους αριθμούς) την Αυστραλία (138.000), τον Καναδά (177.000), τις Ηνωμένες Πολιτείες (155.000) και τη Γερμανία (620.000).

Παλαιά και νέα παροικιακά κέντρα

Ιστορικά, η ελληνική εγκατάσταση στο Εξωτερικό είχε πάντοτε αστικό χαρακτήρα. Το ίδιο ισχύει και για τη μεταπολεμική περίοδο, με τους μετανάστες να εγκαθίστανται στις μεγάλες βιομηχανικές πόλεις. Στην περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά οι μετανάστες εγκαταστάθηκαν στις πόλεις όπου υπήρχε ήδη σημαντική ελληνική παρουσία. Στην Αυστραλία και τη Γερμανία έχουμε την ανάδειξη νέων παροικιακών κέντρων. Με τη συγκέντρωσή τους σε συγκεκριμένες περιοχές, οι μετανάστες δημιούργησαν τις λεγόμενες “Ελληνοπόλεις”.

Οι Έλληνες που ταξίδευαν στις ΗΠΑ κατευθύνθηκαν κυρίως προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της ανατολικής ακτής της χώρας, τη Νέα Υόρκη, τη Βοστώνη, τη Φιλαδέλφεια και την Ουάσινγκτον, καθώς και στη βορειοκεντρική μεγαλούπολη, το Σικάγο. Σε μικρότερο

βαθμό έχουμε και την παρουσία νέων μεταναστών στην υπόλοιπη χώρα, ιδίως την Καλιφόρνια, που γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη μεταπολεμικά. Σημειώνουμε επίσης πως σταδιακά, περίπου από τη δεκαετία του 1970 και εξής, χάρη στην κοινωνική άνοδο που γνωρίζουν, οι Έλληνες μεταφέρονται βαθμηδόν από το κέντρο στα προάστια των μεγάλων πόλεων.

Η προτίμηση που έδειξαν οι περισσότεροι μετανάστες στις ΗΠΑ για τη Νέα Υόρκη σήμαινε πως μεταπολεμικά η πόλη αυτή αντικατέστησε το Σικάγο ως το αστικό κέντρο με το μεγαλύτερο αριθμό Ελλήνων στην Αμερική. Σύμφωνα με την απογραφή των ΗΠΑ του 2000, τα άτομα ελληνικής καταγωγής στη μητροπολιτική Νέα Υόρκη ήταν 160.000 – σχεδόν το 1% του συνόλου. Πολλοί από όσους εγκαταστάθηκαν στη Νέα Υόρκη συγκεντρώθηκαν στη συνοικία *Αστόρια* της περιοχής Κούνινς, και δημιούργησαν μία από τις μεγαλύτερες “Ελληνιούπολεις” στην ιστορία της ελληνικής Διασποράς. Στην περίοδο της ακμής της, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980, η Αστόρια είχε περίπου 25.000 Έλληνες, που ζούσαν σε μια περιοχή μερικών τετραγωνικών χιλιομέτρων. Μια πραγματική “Ελληνούπολη”, η Αστόρια είχε εκατοντάδες ελληνικής ιδιοκτησίας μαγαζιά και επιχειρήσεις, ακόμα και κινηματογράφους (που έπαιζαν ελληνικές ταινίες), εκκλησίες, σχολεία και διάφορους ελληνικούς συλλόγους. Παρόλο που διατηρεί το χαρακτήρα της, η ελληνική παρουσία στην Αστόρια άρχισε σταδιακά να αποδυναμώνεται από τα τέλη της δεκαετίας του 1990.

Το Σικάγο δέχτηκε σχετικά λιγότερους Έλληνες μετανάστες, και από πρώτη “ελληνική” πόλη στις ΗΠΑ πέρασε στη δεύτερη θέση, μετά τη Νέα Υόρκη. Η απογραφή του 2000 δείχνει 94.000 άτομα ελληνικής καταγωγής στη μητροπολιτική περιοχή του Σικάγου. Οι νέοι μετανάστες συγκεντρώθηκαν αρχικά στην παλιά και ιστορική “Ελληνούπολη”, που βρισκόταν δυτικά του κέντρου της πόλης. Αλλά η περιοχή, όπου ζούσαν και άλλες εθνοτικές ομάδες, όπως οι Ιταλοί, απαλλοτριώθηκε από το Δήμο για την εγκατάσταση πανεπιστημιούπολης, και έτσι οι Έλληνες διασκορπίστηκαν σε άλλες περιοχές της πόλης και τα προάστια. Παρέμειναν ανέπαφα λίγα τετράγωνα της παλιάς συνοικίας, όπου στεγάζονται σήμερα μαγαζιά ελληνικής ιδιοκτησίας, κυρίως εστιατόρια.

Οι μετανάστες στον Καναδά εγκαταστάθηκαν κυρίως στις πόλεις Τορόντο και Μόντρεαλ. Το 1981 υπήρχαν 65.000 Έλληνες στο Τορόντο, και το 2001 πάνω από 85.000. Η αύξηση οφείλεται κυρίως στις γεννήσεις, αφού η μετανάστευση είχε ήδη μειωθεί σημαντικά. Το Τορόντο διαθέτει τη δεύτερη σε μέγεθος “Ελληνούπολη”, στη Βόρεια Αμερική, μετά την Αστόρια, γύρω από τη λεωφόρο Ντάνφορθ, λίγο βόρεια από το κέντρο της πόλης. Σχετικά κοντά στο Τορόντο, στις πόλεις Χάμιλτον και Λόντον, βρίσκονται αντίστοιχα 5.000 και 4.000 Έλληνες. Στο Μόντρεαλ βρίσκεται η δεύτερη σε μέγεθος ελληνική παρουσία στον Καναδά. Εκεί ήταν 48.000 Έλληνες το 1981, και το 2001 ο αριθμός τους είχε αυξηθεί στους 56.000. Ένα μέρος είναι συγκεντρωμένο γύρω από τη λεωφόρο Παρκ, στα βορειανατολικά της πόλης.

Η Μελβούρνη είναι η πόλη της Αυστραλίας που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο αριθμό Ελλήνων σε όλη τη σύγχρονη ελληνική Διασπορά. Σχεδόν ένας στους δύο Ελληνοαυστραλούς κατοικεί στη Μελβούρνη, συνολικά περίπου 176.000.

Στη Γερμανία οι περισσότεροι Έλληνες είναι συγκεντρωμένοι στο Ντίσελντορφ, το Αμβούργο, το Ανόβερο, το Βερολίνο, την Κολωνία, το Μόναχο, το Ντόρτμουντ, τη Στουτγάρδη και τη Φραγκφούρτη. Στη Βρετανία, πάνω από 10.000 Έλληνες ζουν στην ευρύτερη περιοχή του Λονδίνου, οι περισσότεροι στα δυτικά διαμερίσματα (π.χ. Χάιντ Παρκ, Ρίτζεντς Παρκ, Τσέλσι, Κένσινγκτον και Χόλμπορν) και οι υπόλοιποι στις πόλεις Σάντερλαντ, Μάντσεστερ και Μπέρμιγχαμ.

302

Εκκλησία και κοινοτική οργάνωση

Η κοινοτική οργάνωση, το σχολείο, η εκκλησία και η αλληλοβοήθεια αποτελούν τους βασικούς θεσμούς που διατηρούν και αναπαράγουν την ελληνικότητα και την κοινωνική συνοχή των Ελλήνων της Διασποράς. Η “Κοινότητα” παίζει συνήθως τον κεντρικό ρόλο στη παροικιακή ζωή, με παράδειγμα τη δομή των παλαιότερων ελληνικών παροικιών, όπως για παράδειγμα στην Αίγυπτο και τη Μαύρη Θάλασσα. Σύμφωνα με την παράδοση αυτή, ομάδες ελλήνων παροίκων, συνήθως όσοι είχαν την απαραίτητη οικονομική δυνατότητα να ασχοληθούν με “τα κοινά”, ίδρυναν κοινοτικές οργανώσεις σε κάθε πόλη, και στη συνέχεια η κοινότητα ίδρυε και διαχειριζόταν, είτε άμεσα είτε έμμεσα, σχολεία, εκκλησίες, πολιτιστικά σωματεία και φιλανθρωπικά ιδρύματα (όπως για παράδειγμα νοσοκομεία, ορφανοτροφεία, γηροκομεία).

Το μοντέλο αυτό ακολουθήθηκε ακόμη και σε πόλεις με σχετικά μικρό αριθμό Ελλήνων. Οι μετανάστες είτε δημιούργησαν κοινοτικές οργανώσεις ή ενσωματώθηκαν στις οργανώσεις που είχαν ήδη δημιουργηθεί στις χώρες όπου εγκαταστάθηκαν. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στη Μελβούρνη, προϋπήρχε κοινοτική οργάνωση, και η νέα εισροή αύξησε την εμβέλειά της, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στη Γερμανία, δημιουργήθηκαν νέες κοινοτικές οργανώσεις, με βάση πάντοτε το ιστορικό μοντέλο.

Σαφώς και υπήρχαν ιδιομορφίες στη φύση της κοινοτικής ζωής κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η πιο σημαντική έγκειται στο γεγονός ότι οι περισσότερες χώρες υποδοχής παρείχαν κοινωνικές υπηρεσίες και συντάξεις, και συνεπώς, με λίγες μόνο εξαιρέσεις, δεν χρειάζονταν ελληνικά νοσοκομεία, ορφανοτροφεία και γηροκομεία. Από την άλλη πλευρά όμως, επειδή ακριβώς οι χώρες υποδοχής μεταπολεμικά έτειναν στην αφομοίωση των μεταναστών –με εξαίρεση τη Γερμανία– έχουμε ακόμη πιο έντονη δραστηριότητα των κοινοτήτων σε άλλους τομείς: την εκπαίδευση και την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας.

Η μεγαλύτερη κοινοτική οργάνωση στον Καναδά, η Ελληνική Κοινότητα του Μητροπολιτικού Τορόντο, αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα των δραστηριοτήτων των ελληνικών κοινοτήτων της Διασποράς κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Ιδρύθηκε το 1911 και με την εισροή μεταναστών συστήθηκε ως εταιρεία το 1965 και μετατράπηκε επίσημα σε μη κερδοσκοπικό φιλανθρωπικό οργανισμό. Διοικείται από 36 μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, που εκλέγονται κάθε δύο χρόνια από τα μέλη του οργανισμού και από 3 αντιπροσώπους εθνοτοπικών συλλόγων της ευρύτερης περιοχής του Τορόντο. Η Κοινότητα προσφέρει πολλές υπηρεσίες στα μέλη της και την παροικία, όπως προγράμματα κοινωνικής ενσωμάτωσης, θρησκευτικές και κοινωνικές υπηρεσίες, ειδικές υπηρεσίες για ηλικιωμένους, τη νεολαία και τις γυναίκες, ελληνόγλωσση παιδεία, αθλητικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες. Οι στόχοι της Ελληνικής Κοινότητας του Μητροπολιτικού Τορόντο περιλαμβάνουν τη διατήρηση και διάδοση της ελληνικής γλώσσας, την προώθηση του ελληνικού πολιτισμού και των ελληνικών παραδόσεων, τη συσπείρωση και αντιπροσώπηση της παροικίας της ευρύτερης περιοχής του Τορόντο (άτομα και πρωτοβάθμιους οργανισμούς), την προσφορά φιλανθρωπικής βοήθειας και την εξεύρεση των απαραίτητων οικονομικών πόρων για την ενίσχυση όλων των δραστηριοτήτων του οργανισμού.

Η Ελληνική Κοινότητα του Μητροπολιτικού Τορόντο διαθέτει και διαχειρίζεται τέσσερις ελληνορθόδοξες εκκλησίες (Αγίου Δημητρίου, Αγίας Ειρήνης Χρυσοβαλάντου, Ευαγγελισμού της Θεοτόκου και Αγίου Ιωάννη), ένα Πολιτιστικό Κέντρο, ένα Κέντρο Νεότητας και ένα Κέντρο Κοινωνικών Υπηρεσιών. Τα βράδια και τα Σάββατα λειτουργούν, επίσης, σε διάφορες τοποθεσίες στο Τορόντο, περίπου 110 τάξεις για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και κουλτούρας, συμπεριλαμβανομένης και της διδασκαλίας των ελληνικών ως δεύτερης γλώσσας για συζύγους σε μικτούς γάμους, και άλλους ενδιαφερομένους. Τα σχολεία της Κοινότητας παρακολουθούν 1.400 μαθητές. Η Κοινότητα απασχολεί 25 υπαλλήλους πλήρους απασχόλησης και γύρω στους 115 μερικής απασχόλησης. Επιδοτεί, επίσης, ένα τριετές πρόγραμμα διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας και κουλτούρας στα Πανεπιστήμια του Τορόντο και του Γιόρκ.

Παρόμοιες δραστηριότητες αναλαμβάνουν δεκάδες άλλες κοινότητες Ελλήνων που ζούν στο Εξωτερικό. Αξίζει ξεχωριστή μνεία το φεστιβάλ *Αντίποδες*, που οργανώνει η Ελληνική Κοινότητα στη Μελβούρνη. Πρόκειται για ετήσια εκδήλωση προβολής του ελληνικού πολιτισμού, που ξεκίνησε το 1987 και έχει γίνει ένα από τα κυριότερα πολιτιστικά γεγονότα της Μελβούρνης. Περιλαμβάνει ευρεία κλίμακα εκδηλώσεων, από φεστιβάλ κινηματογράφου μέχρι παραδοσιακό ελληνικό γλέντι.

Πέρα από την κατά τόπους κοινοτική οργάνωση, έχουμε και την ίδρυση, σε ορισμένες χώρες, δευτεροβάθμιων οργανώσεων (ομοσπονδιών). Αυτό αφορά ιδιαίτερα στη Δυτική Ευρώπη, όπου οι ομογενείς ήταν πολιτικοποιημένοι και είχαν αποκτήσει κάποια πείρα από συνδικαλιστικές οργανώσεις πριν μεταναστεύσουν. Η Ομοσπονδία Ελληνικών Συλλόγων και Κοινοτήτων Σουηδίας δημιουργήθηκε το Δεκέμβριο του 1972 από 5 συλλόγους, και στην κορύφωση της ακμής της, την περίοδο 1980-1981, είχε φτάσει να συμπεριλαμβάνει 52 συλλόγους και κοινότητες, στις οποίες ήταν οργανωμένοι 10.000 Έλληνες, από τους 22.000, συνολικά τότε, της Σουηδίας. Εκείνη ακριβώς την περίοδο της άνθησης της Ομοσπονδίας, αμέσως μετά το 1981, πολλοί από τους Έλληνες της Σουηδίας –και μεταξύ αυτών και στελέχη της Ομοσπονδίας– επέστρεψαν στην Ελλάδα, με συνέπεια να αρχίσει και η καθοδική πορεία της, που συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια, και μόνο το τελευταίο διάστημα έχει σταθεροποιηθεί. Σήμερα στην Ομοσπονδία ανήκουν 40 κοινότητες, που συσπειρώνουν περίπου 8.000 μέλη.

Η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων στη Γερμανία, που περιλαμβάνει πάνω από 100 κοινοτικές οργανώσεις, είναι αναμφίβολα η πλέον δραστήρια οργάνωση στο πεδίο αυτό σε ολόκληρη την ελληνική Διασπορά. Ιδρύθηκε το 1965 με την άνοδο της μετανάστευσης στη Γερμανία, και το 2005 διοργάνωσε το 19ο τακτικό της συνέδριο. Διατηρεί στενούς δεσμούς με το εθνικό κέντρο και διαθέτει την ανάλογη πολιτικοποίηση, με παρατάξεις κ.λπ., αλλά παράλληλα έχει να επιδείξει άριστη ενημέρωση και γνήσιο προβληματισμό για το μέλλον των Ελλήνων στη Γερμανία, τις σχέσεις τους με την Ελλάδα και την ελλαδική πολιτική απέναντι στη Διασπορά.

Η οργάνωση του Ελληνισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες ακολούθησε διαφορετικό δρόμο. Εκεί η εκκλησία κατάφερε να επισκιάσει τις κοινότητες και να επιβληθεί ως η κύρια οργάνωση στον ελληνοαμερικανικό χώρο. Αυτό συνέβη διότι, ιστορικά, η έλλειψη αστικής τάξης στις αρχές του 20ού αιώνα δεν επέτρεψε την εδραίωση ισχυρών κοινοτικών οργανώσεων. Επιπλέον, όταν εμφανίστηκαν μεσοαστικά στρώματα ανάμεσα στην ομογένεια των ΗΠΑ, στην περίοδο του μεσοπολέμου, το κυριότερο πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι Ελληνοαμερικανοί προερχόταν από τις πιέσεις για αφομοίωση και απόκτηση αμερικανικής ιθαγένειας. Έτσι, λοιπόν, οι προσπάθειες των ηγετών της ομογένειας κινήθηκε προς τη δημιουργία δύο μεγάλων οργανώσεων, της ΑΧΕΠΑ και της ΓΚΑΠΑ, που υιοθέτησαν διαφορετική στάση απέναντι στο φλέγον ζήτημα της αφομοίωσης, η πρώτη υπέρ και η δεύτερη κατά, σε γενικές γραμμές. Αυτό οδήγησε στο να παραμεληθεί ο θεσμός της τοπικής κοινότητας, κατά την εποχή, μάλιστα, που η Ελληνορθόδοξη Αρχιεπισκοπή έκανε σημαντικά οργανωτικά βήματα αυτόνομα, με την έμμεση υποστήριξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το αποκορύφωμα αυτών των τάσεων ήταν η πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου Ιακώβου, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, να θέσει υπό τον έλεγχο της Εκκλησίας τις τοπικές κοινότητες, μετατρέποντάς τις, ουσιαστικά, σε ενορίες. Επιπλέον, έχοντας επικεφαλής τον δραστήριο και χαρισματικό Ιάκωβο, η Αρχιεπισκοπή αύξησε θεαματικά το κύρος της στους κόλπους της ομογένειας, με αποτέλεσμα οι αμερικανικές κυβερνήσεις, υπολογίζοντας το σημαντικό ρόλο που παίζει η θρησκεία στη δημόσια ζωή της χώρας, να θεωρήσουν τον Αρχιεπίσκοπο ως ανεπίσημο ηγέτη των Ελληνοαμερικανών.

Η Αρχιεπισκοπή, όταν ιδρύθηκε το 1922 με έδρα τη Νέα Υόρκη, κάλυπτε όχι μόνο τις ΗΠΑ, αλλά ολόκληρη τη Βόρεια και Νότια Αμερική. Το 1996, με την παραίτηση του Αρχιεπισκόπου Ιακώβου, το Οικουμενικό Πατριαρχείο προχώρησε στην αναδιοργάνωση της Εκκλησίας, δημιουργώντας ξεχωριστές Αρχιεπισκοπές στον Καναδά, την Κεντρική και

τη Νότια Αμερική. Σήμερα στις ΗΠΑ η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία αποτελείται από την αρχιεπισκοπική περιοχή της Νέας Υόρκης και 8 μητροπόλεις, 540 ενορίες με 800 ιερείς, και σχεδόν ενάμισι εκατομμύριο πιστούς. Η Αρχιεπισκοπή διαθέτει Θεολογική Σχολή, Πανεπιστημιακή Σχολή, ιδρύματα για παιδιά και υπερήλικες, γυναικεία φιλανθρωπική οργάνωση και δύο οργανώσεις, με μέλη ομογενείς που έχουν συνεισφέρει στην Αρχιεπισκοπή.

Ανάλογες είναι και οι δραστηριότητες της Εκκλησίας στις άλλες χώρες. Στην Αυστραλία η εκεί Αρχιεπισκοπή διαθέτει περίπου 100 ενορίες, θεολογική σχολή (που ιδρύθηκε το 1986) και διάφορα φιλανθρωπικά ιδρύματα. Στον Καναδά η Αρχιεπισκοπή έχει πάνω από 80 ενορίες. Ανάλογη είναι και η κατάσταση στη Δυτική Ευρώπη.

Δίπλα στις κοινότητες λειτουργούν πολλές συσσωματώσεις: ομογενειακά αθλητικά σωματεία, πολιτιστικές οργανώσεις και τοπικοί σύλλογοι, που συσπειρώνουν ομογενείς με κοινό τόπο καταγωγής. Δεδομένου ότι οι περισσότεροι έλληνες μετανάστες μεταπολεμικά προήλθαν από τη βόρεια και νησιωτική Ελλάδα, οι περιοχές αυτές διαθέτουν και τις μεγαλύτερες τοπικές ή εθνικοτοπικές οργανώσεις. Στην Αυστραλία, τις ΗΠΑ και τον Καναδά οι οργανώσεις των Μακεδόνων, κατά πρώτο λόγο, και των Ηπειρωτών, κατά δεύτερο, είναι οι πολυπληθέστερες. Σημαντικό ρόλο στη συσπείρωση της ομογένειας παίζουν οι εφημερίδες και τα περιοδικά της, καθώς και ραδιοφωνικά και τηλεοπτικά προγράμματα.

Σε πολλές πόλεις υπάρχει μια σειρά από διαφορετικές ελληνικές οργανώσεις, ανάλογα και με τα ειδικά ενδιαφέροντα των ομογενών. Στο Μόναχο, για παράδειγμα, φιλοξενούνται στο κτίριο του Ελληνικού Κέντρου εκατοντάδες συνεδριάσεις φορέων, εθνικοτοπικών συλλόγων και σχολικών επιτροπών. Στον ίδιο χώρο, εκτός από την Ελληνική Κοινότητα, στεγάζονται ο σύλλογος Ποντίων, ο Πανθεσσαλικός, ο σύλλογος *Μακεδονία* και οι Θρακιώτες, ενώ έχουν περουσιακά στοιχεία πολλοί άλλοι σύλλογοι και φορείς, όπως η ΕΛΜΕ, οι Σερραίοι, η Φιλαρμονία, οι Σύλλογοι Γονέων, η Ηπειρωτική Κοινότητα κ.λπ. Το Κέντρο διαθέτει και δανειστική βιβλιοθήκη, με εκατοντάδες βιβλία γενικότερου και ειδικότερου ενδιαφέροντος. Η Κοινότητα διαθέτει τους χώρους της και για άλλες εκδηλώσεις και δραστηριότητες: βοηθητικά μαθήματα σε έλληνες μαθητές και αλλοδαπούς, χορωδία, μουσικές ομάδες, ομάδα ζωγραφικής και φωτογραφίας κ.ά.

Πολιτική δραστηριότητα

Οι πολιτικές και ιδεολογικές διεργασίες στις διάφορες χώρες, όπου κατευθύνθηκαν οι έλληνες μετανάστες μεταπολεμικά, καθορίζονται από τη σχέση τους με τη χώρα υποδοχής και την πολιτική της απέναντι στους ξένους μετανάστες. Σε γενικές γραμμές, πάλι ο Ελληνισμός της ΗΠΑ αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση, οι ομογενείς στην Αυστραλία και τον Καναδά έχουν πολλές ομοιότητες, ενώ οι Έλληνες στη Γερμανία έχουν τη στενότερη σχέση με την Ελλάδα, γεγονός που επηρεάζει και τις πολιτικές και ιδεολογικές τους διεργασίες. Η κοινωνική και γεωγραφική προέλευση και ο χρόνος μετανάστευσης είναι επιπρόσθετοι σημαντικοί παράγοντες.

Οι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στις ΗΠΑ στη δεκαετία του 1950 ήταν στην πλειονότητά τους κοινωνικά και πολιτικά συντηρητικοί, και ενσωματώθηκαν σε μια κοινωνία αφενός με έντονο αντικομμουνιστικό κλίμα και αφετέρου αξιολογή οικονομική ανάπτυξη και ευμάρεια. Επιπλέον, η παλιά, μικρή, αλλά δραστήρια ελληνοαμερικανική Αριστερά είχε αποδυναμωθεί σημαντικά. Το γενικότερο κλίμα λοιπόν συνέβαλε στην ιδεολογική και συντηρητική στροφή του μεγαλύτερου μέρους των νέων μεταναστών, καθώς και συνολικά της ελληνοαμερικανικής ομογένειας. Ενώ στην εποχή του Μεσοπόλεμου οι Ελ-

ληνοαμερικανοί ψήφισαν υπέρ του Δημοκρατικού Κόμματος, στις δεκαετίες 1950 και 1960 ένα τμήμα τους στράφηκε στους Ρεπουμπλικανούς. Η υποστήριξη, που προσέφερε η πλειοψηφία της ομογένειας και οι κυριότερες οργανώσεις της (Αρχιεπισκοπή, ΑΧΕΠΑ) στην απριλιανή δικτατορία (1967-1974), δείχνει πως οι πολιτικές και ιδεολογικές διαθέσεις ευνοούσαν ακραίες, αντιδραστικές, πλέον, θέσεις.

Παρόλα αυτά, η πλειοψηφία των Ελληνοαμερικανών παρέμεινε στο πλευρό του Δημοκρατικού Κόμματος, και ορισμένοι ομογενείς δεύτερης και τρίτης γενιάς, δηλαδή όχι ανάμεσα στους μετανάστες της μεταπολεμικής περιόδου, άρχισαν να εκλέγονται στα εθνικά και περιφερειακά σώματα των ΗΠΑ. Οι μετανάστες της μεταπολεμικής περιόδου, ιδιαίτερα ευαίσθητοι στο θέμα της εθνοτικής ταυτότητας, έπαιξαν μεγάλο ρόλο στην ανάπτυξη των ελληνοαμερικανών πολιτικών. Πρώτος ήταν ο Τζον Μπραδέμας από την Ιντιάνα, που υπηρέτησε ως βουλευτής για μια εικοσαετία (1960-1980). Ο Πολ Σαρμπάνης, γιος μεταναστών από την Πελοπόννησο, ήταν ο πρώτος Ελληνοαμερικανός που εξελέγη γερουσιαστής (το 1976 στην πολιτεία του Μέριλαντ, αφού υπηρέτησε ως βουλευτής από το 1970). Τον ακολούθησε στη Γερουσία το 1978 ο Πολ Τσόνγκας από τη Μασαχουσέτη. Ο πρώτος ρεπουμπλικανός ελληνοαμερικανός βουλευτής ήταν ο Λιούις Άρθουρ “Σκιπ” Μπαφάλης, που θήτευσε κατά την περίοδο 1973-1974. Τέλος, η πρώτη Ελληνοαμερικανίδα που αναδείχθηκε σε πολιτικά αξιώματα ήταν η Ολυμπία Σνόου. Η Σνόου εξελέγη στην πολιτεία του Μέιν το 1979, και όταν έληξε η θητεία της, το 1994, εξελέγη μέλος της Γερουσίας, θέση που συνεχίζει να κατέχει ως σήμερα. Παράλληλα, στη δεκαετία του ’70 αρκετοί Ελληνοαμερικανοί εξελέγησαν κυβερνήτες πολιτειών και δήμαρχοι μεγάλων πόλεων.

Ένας από αυτούς ήταν και ο Μάικλ Δουκάκης από τη Μασαχουσέτη, που το καλοκαίρι του 1987 επελέγη ως υποψήφιος του Δημοκρατικού Κόμματος για την προεδρία των ΗΠΑ στις εκλογές του 1988. Η επιλογή αυτή, που αποτέλεσε, ασφαλώς, κορυφαίο γεγονός στην πορεία της ιστορίας των Ελλήνων στις ΗΠΑ, σήμανε συναγερμό στην ομογένεια. Αν και δεν τον υποστήριξαν όλοι οι Ελληνοαμερικανοί, η επιλογή του εκλήφθηκε ως συλλογική καταξίωση και πηγή υπερηφάνειας για την ελληνοαμερικανική κοινότητα και γενικότερα την ελληνική Διασπορά. Η χρηματοδότηση της προεκλογικής του εκστρατείας από την ομογένεια θεωρείται σημαντική, χωρίς, όμως, να υπάρχουν επίσημα στοιχεία.

Οι ιδιαίτερες συνθήκες στις Ηνωμένες Πολιτείες, τέλος, επέτρεψαν στην ομογένεια να σταθεί στο πλευρό της Κύπρου και της Ελλάδας το 1974, μετά την τουρκική εισβολή. Η κρίση σήμανε την κινητοποίηση ολόκληρης της ελληνικής Διασποράς, αλλά είχε ιδιαίτερο αντίκτυπο στις ΗΠΑ, επειδή οι ομογενείς βρέθηκαν σε θέση να επηρεάσουν την εξωτερική πολιτική μιας χώρας που έπαιξε καθοριστικό γεωπολιτικό ρόλο στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Οι συντονισμένες ενέργειες των Ελληνοαμερικανών έφεραν στο προσκήνιο το επονομαζόμενο “ελληνοαμερικανικό λόμπι” (η λέξη σημαίνει “προθάλαμος” και παραπέμπει, μεταφορικά, στο χώρο όπου εντεταλμένοι εκπρόσωποι ομάδων ψηφοφόρων έρχονται σε επαφή με γερουσιαστές και βουλευτές, εκφράζοντας διάφορα αιτήματα). Το ελληνοαμερικανικό λόμπι ήταν ουσιαστικά μια συνεργασία τεσσάρων διαφορετικών παραγόντων: μιας ομάδας εκλεγμένων αντιπροσώπων, ενός αριθμού οργανώσεων που σχηματίστηκαν ειδικά για να ασκήσουν πίεση στο Κογκρέσο (δηλαδή τη Γερουσία και τη Βουλή) και παράλληλα για να κινητοποιήσουν την ομογένεια, μια σειρά από μεγάλες ομογενειακές οργανώσεις και, τέλος, μικρότερες ελληνοαμερικανικές επιτροπές τοπικής εμβέλειας, που σχηματίστηκαν ειδικά για να συμβάλουν στην κινητοποίηση.

Το αποτέλεσμα της ευρείας αυτής ομογενειακής κινητοποίησης ήταν εντυπωσιακό.

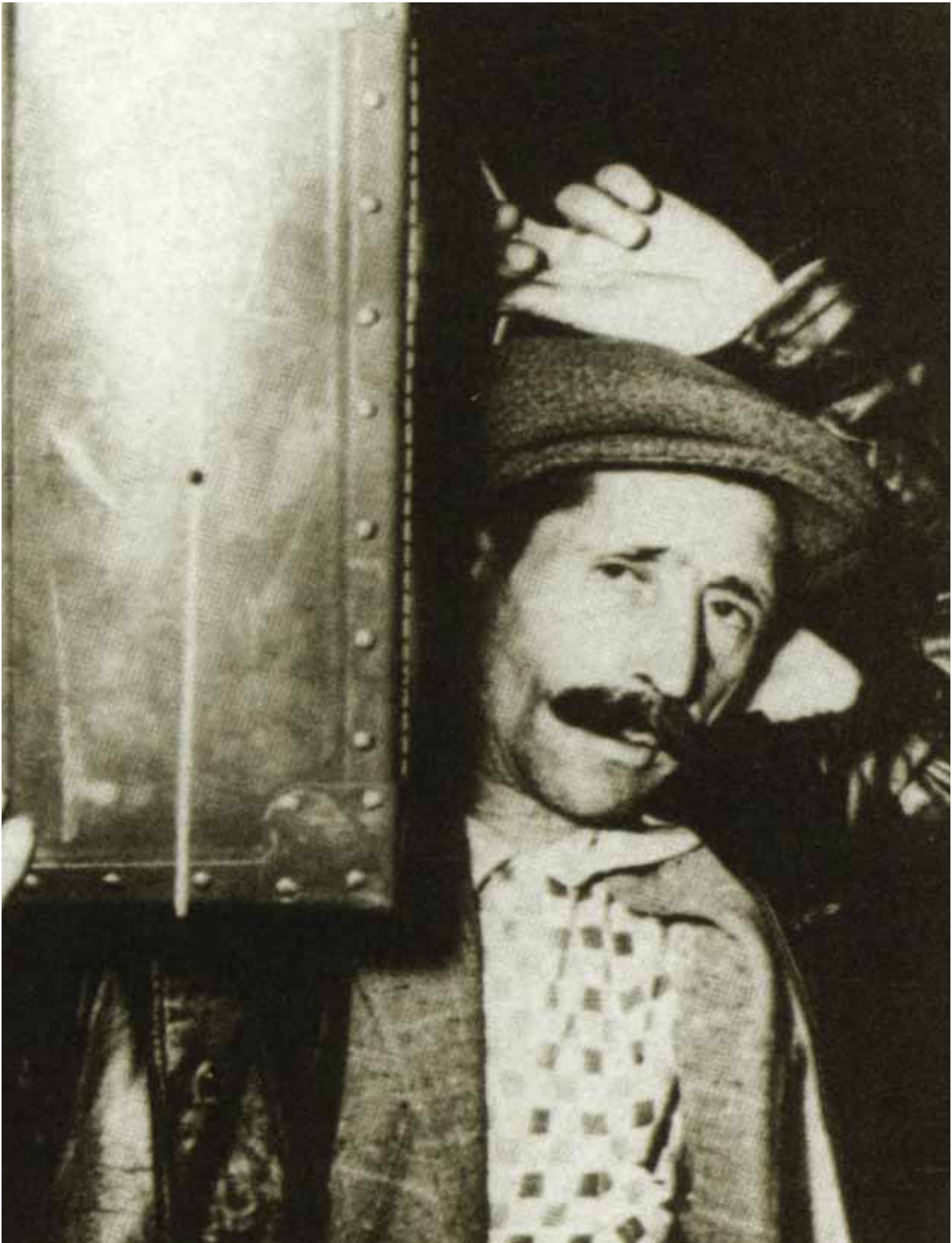
Οι νόμοι που διέπουν την πώληση αμερικανικών όπλων απαγορεύουν τη χρήση τους για επιθετικούς σκοπούς έξω από τα σύνορα· συνεπώς, η χρήση αμερικανικών όπλων από την Τουρκία στην Κύπρο ήταν παράνομη. Το ελληνοαμερικανικό αίτημα, λοιπόν, ήταν η αποκατάσταση της έννομης τάξης. Αυτό είχε σημαντική απήχηση στο Κογκρέσο, που ήταν σε θέση να αντικρούσει τις απόψεις του προέδρου Ρίτσαρντ Νίξον σε μια στιγμή που αυτός υποχρεώθηκε να παραιτηθεί. Ο αντικαταστάτης του, πρόεδρος Τζέραλντ Φορντ, και ο πανίσχυρος υπουργός Εξωτερικών Χένρι Κίσινγκερ προσπάθησαν να εμποδίσουν το λόμπι, χωρίς όμως να βρουν ανταπόκριση στο Δημοκρατικό Κογκρέσο. Έτσι, το φθινόπωρο του 1975 η Βουλή και η Γερουσία ψήφισαν την επιβολή “εμπάργκο” στην Τουρκία, χάρη στην επιμονή του ελληνοαμερικανικού στοιχείου και χάρη στην ενεργή στήριξη σημαντικών Δημοκρατικών γερουσιαστών και βουλευτών. Η άρση του εμπάργκο έγινε το 1978, όταν ο πρόεδρος Κάρτερ κατάφερε να επιβάλει τις θέσεις της κυβέρνησης.

Στον Καναδά οι πολιτικές και ιδεολογικές διεργασίες στους κόλπους της ομογένειας τείνουν σε λιγότερο συντηρητικές θέσεις σε σύγκριση με τις ΗΠΑ, αφού το πολιτικό κλίμα στη χώρα αυτή χαρακτηριζόταν, μετά το μετριοπαθή συντηρητισμό της δεκαετίας του 1950, από μια φιλελεύθερη εσωτερική και εξωτερική πολιτική. Σε γενικές γραμμές οι Ελληνοκαναδοί υποστηρίζουν το Φιλελεύθερο Κόμμα, που προωθεί στο εσωτερικό την εφαρμογή πολυπολιτισμικής πολιτικής. Εδώ και τρεις δεκαετίες στις καναδικές εκλογές εκλέγονται συνήθως 2-3 ελληνοκαναδοί βουλευτές με το Φιλελεύθερο Κόμμα. Εξάλλου στον Καναδά υπήρξε αξιόλογη κινητοποίηση και κατά της απριλιανής δικτατορίας.

Οι Ελληνοκαναδοί έχουν να επιδείξουν έντονη πολιτική δραστηριότητα γύρω από τα ζητήματα της Κύπρου και της Μακεδονίας. Το 1982 ιδρύθηκε το Ελληνοκαναδικό Κογκρέσο, που λειτουργεί ως συντονιστικό όργανο στις προσπάθειες της ομογένειας να κινητοποιηθεί και να επηρεάσει την καναδική εξωτερική πολιτική. Σημειώνουμε πως υπήρξαν σημαντικές κινητοποιήσεις στο Τορόντο γύρω από το Μακεδονικό Ζήτημα, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, λόγω των παράλληλων κινήσεων της ισχυρής σλαβομακεδονικής κοινότητας στην πόλη αυτή.

Οι πολιτικές και ιδεολογικές διεργασίες στον Ελληνισμό της Αυστραλίας είναι παρόμοιες με αυτές στον Καναδά, και μάλιστα πιο έντονα “προοδευτικές” λόγω του πολιτικού κλίματος στη χώρα αυτή, όπου τα δύο μεγάλα κόμματα είναι το Εργατικό και το Φιλελεύθερο (συντηρητικό). Ιστορικά οι ομογενείς έχουν ταυτιστεί με το Εργατικό Κόμμα, αλλά τμήμα τους υποστηρίζει και το Φιλελεύθερο. Από τη δεκαετία του 1980 άρχισαν να εκλέγονται πολιτειακοί και ομοσπονδιακοί ελληνοαυστραλοί βουλευτές και γερουσιαστές, και σύντομα ορισμένοι κατέλαβαν υπουργικές θέσεις σε πολιτειακό και ομοσπονδιακό επίπεδο. Το 1987, για παράδειγμα, υπήρχαν πέντε ομοσπονδιακοί βουλευτές (Α. Θεοφάνους, Π. Μόρις, Α. Μόρις, Ν. Μπόλκους, Γ. Γεωργίου). Είναι, εξάλλου, γνωστές και οι κινητοποιήσεις των Ελληνοαυστραλών κατά της απριλιανής δικτατορίας, αλλά ιδίως γύρω από το Κυπριακό και το Μακεδονικό. Στη Μελβούρνη η παρουσία σλαβομακεδονικής εθνότητας έχει προσδώσει ακόμα πιο έντονο χαρακτήρα στις κινητοποιήσεις αυτές.

Στη Γερμανία (καθώς και τη Σουηδία και το Βέλγιο) το πολιτικό κλίμα στην ομογένεια χαρακτηρίζεται από μια ευρύτατη ενασχόληση με την ελλαδική πολιτική, πολύ περισσότερο σε σχέση με τις άλλες μεγάλες ελληνικές κοινότητες στη Διασπορά. Πέρα από κινητοποιήσεις κατά της δικτατορίας του 1967 και γύρω από τα εθνικά θέματα, είναι χαρακτηριστικό πως τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα είναι σε άμεση και τακτική επαφή με την ομογένεια των χωρών αυτών και ιδιαίτερα της Γερμανίας. Το 2004, μάλιστα, είχαμε

319

και το φαινόμενο επίσημων προεκλογικών ομιλιών από αρχηγούς ελλαδικών κομμάτων στη Γερμανία. Αντίστοιχα, υπάρχουν στην Ομοσπονδιακή Γερμανία και μεμονωμένες περιπτώσεις πολιτικών ελληνικής καταγωγής. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται στην πολιτική αφομοιωτισμού έναντι των ξένων, που εφαρμόζει κατά τα τελευταία χρόνια η χώρα αυτή, με αρκετή, πάντως, καθυστέρηση σε σύγκριση με τις αγγλοσαξονικές χώρες.

Οι δεσμοί με την Ελλάδα

Οι δεσμοί της μεταπολεμικής Διασποράς με το εθνικό κέντρο επηρεάζονται αφενός από την πολιτική της χώρας υποδοχής και αφετέρου από την πολιτική κατάσταση και τη συγκεκριμένη πολιτική της Ελλάδας. Άλλοι παράγοντες, όπως ο βαθμός κοινοτικής οργάνωσης και συνοχής του ελληνικού στοιχείου στο Εξωτερικό, η γεωγραφική απόσταση από την Ελλάδα, αλλά και τα τεχνολογικά μέσα που διευκολύνουν την επαφή των ομογενών με την πατρίδα καταγωγής τους, παίζουν επίσης σημαντικό ρόλο.

Η πολιτική ιστορία της μεταπολεμικής Ελλάδας γνώρισε έντονες διακυμάνσεις και συνέβαλε στη διατήρηση στενών σχέσεων μεταξύ Διασποράς και εθνικού κέντρου. Κατά πρώτο λόγο τα λεγόμενα εθνικά ζητήματα, όπως π.χ. το Κυπριακό, οι κατά καιρούς εντάσεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Μακεδονικό, έφεραν τους ομογενείς στο πλευρό της Ελλάδας με πολύ έντονο τρόπο.

Κατά δεύτερο λόγο το ελληνικό κράτος επιδίωξε, με μια σειρά πολιτικών πρωτοβουλιών, να συσφίξει τους δεσμούς ανάμεσα στην ομογένεια και το εθνικό κέντρο. Μπορεί να μην ευδοκίμησαν όλες οι πρωτοβουλίες της Αθήνας, μερικές απέτυχαν και σίγουρα πολλές έμειναν στα λόγια, αλλά το σημαντικό στοιχείο εδώ είναι το γεγονός ότι κατά την τελευταία πενήνταετία, και ιδιαίτερα μετά τη μεταπολίτευση του 1974, το εθνικό κέντρο άρχισε να υπολογίζει σοβαρά τον παράγοντα Διασπορά. Η μεταπολίτευση έφερε στην επικαιρότητα και τον καθορισμό της σχέσης εθνικού κέντρου και Διασποράς και τη διαμόρφωση μιας μη ελλαδοκεντρικής, αμφίδρομης και ισότιμης σχέσης της Ελλάδας και της οργανωμένης ομογένειας. Στην πράξη, το εγχείρημα να ακολουθηθεί ελληνοκεντρική, αλλά όχι ελλαδοκεντρική πολιτική, προσκρούει στον καθοριστικό ρόλο που παίζουν το κράτος και τα πολιτικά κόμματα στη δημόσια ζωή της χώρας και στην ανομοιογένεια ως προς τον χαρακτήρα και την οργανωτική διάρθρωση των κατά τόπους ελληνικών κοινοτήτων.

Το 1983 η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στη δημιουργία της Γενικής Γραμματείας του Αποδήμου Ελληνισμού (ΓΓΑΕ), μια πρωτοβουλία που αντανακλούσε τη διαμόρφωση μιας ενιαίας εθνικής και κοινωνικής ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής. Το εθνικό σκέλος αυτής της πολιτικής συνίσταται στον καλύτερο συντονισμό των ομογενειακών προσπαθειών για τη στήριξη της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας, ενώ το κοινωνικό αφορά στην επίλυση των χρόνιων προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες του Εξωτερικού, όταν έρχονταν αντιμέτωποι με τα γρανάζια της ελλαδικής γραφειοκρατείας και την αδιαφορία της κρατικής μηχανής. Η ΓΓΑΕ, άλλωστε, υπάγεται στο Υπουργείο Εξωτερικών και εποπτεύεται από τον εκάστοτε αναπληρωτή υπουργό ή υφυπουργό Εξωτερικών. Πάντως αποτελεί αυτόνομη δημόσια υπηρεσία, με επικεφαλής γενικό γραμματέα, και διαθέτει ξεχωριστό τακτικό προϋπολογισμό.

Το Συμβούλιο του Αποδήμου Ελληνισμού (ΣΑΕ) αποτελεί, σύμφωνα με την ιδρυτική του διακήρυξη, ένα σχετικά πρόσφατο «παγκόσμιο, αυτόνομο, μη κυβερνητικό οργανισμό», που ενώνει Έλληνες και φιλέλληνες. Ιδρύθηκε το 1995 με προεδρικό διάταγμα της

ελληνικής πολιτείας ως συμβουλευτικό και εισηγητικό όργανο των ελλαδικών κυβερνήσεων για τα βασικά θέματα των απανταχού ομογενών. Μετά από τροποποίηση του προεδρικού διατάγματος, το Νοέμβριο του 1999, που περιλήφθηκε στο άρθρο 108 του Συντάγματος, το ΣΑΕ ανακηρύχτηκε σε επίσημο φορέα εκπροσώπησης της ομογένειας στην ελληνική πολιτεία.

Μέλη του ΣΑΕ είναι εκπρόσωποι ομογενειακών οργανώσεων, οι οποίοι κάθε δύο χρόνια συνεδριάζουν στη Θεσσαλονίκη και εκλέγουν 11μελές προεδρείο. Το προεδρείο περιλαμβάνει τον πρόεδρο, τον αναπληρωτή πρόεδρο, τους τέσσερις αντιπροέδρους-συντονιστές γεωγραφικών περιφερειών και έναν αντιπρόεδρο για “θέματα Κύπρου”. Η πρώτη συνέλευση του ΣΑΕ πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 1995, και πρόεδρος εξελέγη ο ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας Άντριου (Ανδρέας) Άθηνς. Για την καλύτερη συνεργασία του κράτους με το ΣΑΕ δημιουργήθηκε ειδική μόνιμη επιτροπή της ελληνικής Βουλής, αρμόδια για τα θέματα του απόδημου Ελληνισμού. Παράλληλα, το 1996, δημιουργήθηκε η λεγόμενη Παγκόσμια Διακοινοβουλευτική Ένωση του Ελληνισμού, που αποτελείται από όσους ομογενείς έχουν εκλεγεί ομοσπονδιακοί ή πολιτειακοί βουλευτές στις χώρες όπου είναι εγκατεστημένοι.

Το ΣΑΕ αντιμετώπισε πάρα πολλά προβλήματα στα πρώτα του χρόνια και εκκρεμούν ακόμα πολλές προτάσεις για την αναβάθμισή του. Στη βάση των προβλημάτων του ήταν η αντίφαση ανάμεσα στο μη κυβερνητικό του χαρακτήρα και το βασικό ρόλο που διατηρεί το ελλαδικό κράτος στις διαδικασίες της συγκρότησής του. Άλλα ζητήματα, που αποτέλεσαν τροχοπέδη στην ανάπτυξή του, ήταν το βάρος που δόθηκε σε κάποιες ομογενειακές οργανώσεις αμφισβητήσιμης αντιπροσωπευτικότητας, η συγκεντρωτική αντίληψη και επιμονή σε μια εκ των άνω καθοδήγηση, καθώς και η συχνή συνεδριακή πολυτέλεια. Και εδώ, όμως, πρέπει να σημειώσουμε την αξία και τις προοπτικές του θεσμού αυτού, που θα φανούν όταν αποκρυσταλλωθεί η ομαλή λειτουργία του.

Ανάμεσα στους παράγοντες της τεχνολογίας που συνενώνουν τους απανταχού ομογενείς είναι, εκτός από τη διευρυνόμενη χρήση του ηλεκτρονικού διαδικτύου, και η δορυφορική τηλεόραση, που επιτρέπει στα κρατικά και ιδιωτικά τηλεοπτικά κανάλια να μεταδίδουν τα προγράμματά τους στο Εξωτερικό. Η αμεσότητα της τηλεοπτικής εικόνας είναι ένα νέο σημαντικό στοιχείο, που φέρνει πιο κοντά την Ελλάδα και τη Διασπορά. Σωστά αναφέρει η ΕΡΤ στην ιστοσελίδα της ότι το δορυφορικό της πρόγραμμα αποτελεί έναν από τους βασικότερους επικοινωνιακούς μηχανισμούς που διατηρεί ζωντανή την ελληνική γλώσσα και διασώζει την ιστορική μνήμη στις εστίες του απόδημου Ελληνισμού. Αλλά και εδώ υπάρχουν αιτήματα και προτάσεις, που έχουν κατά καιρούς υποβάλει ομογενειακοί φορείς, με σκοπό τη βελτίωση των προγραμμάτων και την καλύτερη προσαρμογή τους στις ανάγκες των ομοεθνών της Διασποράς.

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί μια τεράστιας σημασίας πτυχή της πολιτικής του ελληνικού κράτους απέναντι στους Έλληνες του Εξωτερικού: ο συντονισμός της ελληνόφωνης εκπαίδευσης με την αποστολή δασκάλων, την παροχή κατάλληλου υλικού κ.ά. Το 1987 συγκροτήθηκε επιτροπή για να συντάξει προσχέδιο νόμου για την εκπαίδευση και την παιδεία των Ελληνοπαίδων του Εξωτερικού. Οι εργασίες της επιτροπής οδήγησαν τελικά το 1996 σε νόμο, που για τους ειδικούς αποτελεί ορόσημο μιας νέας αντιμετώπισης του προβλήματος της ελληνικής παιδείας. Ο νόμος αυτός λαμβάνει υπόψη τα νέα δεδομένα, όπως την πολυπολιτισμικότητα, τον πλουραλισμό και την πολιτισμική ιδιαιτερότητα στο χώρο της Διασποράς. Πρόκειται για τις απαρχές μιας προσέγγισης, που αφήνει πίσω τα

παλιά ελλαδοκεντρικά μοντέλα και προωθεί στη θέση τους μια ευρύτερα ελληνοκεντρική θεώρηση της παιδείας στο Εξωτερικό. Χωρίς αμφιβολία, πέρα από αυτή την ευέλικτη και ρεαλιστική θεωρητική προσέγγιση, παραμένουν ανοικτά πολλά ζητήματα σχετικά με την πρακτική εφαρμογή της ελληνόφωνης παιδείας, όπως για παράδειγμα η χρηματοδότηση, το προσωπικό, το περιεχόμενο και η καταλληλότητα της διδακτικής ύλης. Σημαντική προσφορά στη μελέτη του φαινομένου της εκπαίδευσης στη Διασπορά προσφέρει το Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών του Παιδαγωγικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Παλιννόστηση και επανένταξη στον ελλαδικό κοινωνικό περίγυρο

Η παλιννόστηση από το Εξωτερικό αποτελεί παράλληλο με τη μετανάστευση και μόνιμο στοιχείο στην ιστορία του Ελληνισμού του 20ού αιώνα. Ο ακριβής προσδιορισμός της παλιννόστησης κατά τις πρώτες δύο δεκαετίες μετά τον εμφύλιο είναι δύσκολος, επειδή το ελληνικό κράτος δεν κατέγραφε παλιννοστούντες πριν το 1968. Πάντως, μελετητές, όπως η Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου και ο Ιωάννης Χασιώτης, έχουν συμβάλει με τις εργασίες τους στην επιστημονική εξακρίβωση του φαινομένου της μεταπολεμικής μετανάστευσης.

Τη δεκαετία του 1950 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1966 ήρθαν στην Ελλάδα περίπου 70.000 Έλληνες από την Αίγυπτο και άλλες χώρες της Αφρικής, και μερικές χιλιάδες Έλληνες της Κωνσταντινούπολης (μετά το πογκρόμ του 1955). Την ίδια εποχή, περίπου, άρχισαν να επαναπατριζονται και οι έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες από την Ανατολική Ευρώπη και τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, και με αυξανόμενους ρυθμούς από τις αρχές της επόμενης δεκαετίας άρχισαν να επιστρέφουν στην Ελλάδα χιλιάδες μετανάστες, κυρίως από εκείνους που είχαν ακολουθήσει τα μεγάλα μεταπολεμικά μεταναστευτικά κύματα προς τη Δυτική Ευρώπη. Μόνο στο διάστημα 1968-1977 (για το οποίο και διαθέτουμε στατιστικά στοιχεία) επαναπατρίστηκαν 237.500 άτομα, από τα οποία τα μισά προέρχονταν από την Ομοσπονδιακή Γερμανία. Οι επαναπατριμοί αυξήθηκαν και στα επόμενα χρόνια: το 1980 ο συνολικός αριθμός των παλιννοστησάντων έφτασε τα 390.000 άτομα.

Οι παλιννοστήσεις έχουν σχέση περισσότερο με παράγοντες στις χώρες υποδοχής και λιγότερο με την Ελλάδα. Στην περίπτωση π.χ. της επιστροφής των “φιλοξενούμενων εργατών” της Δυτικής Ευρώπης θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν για τους αλλοδαπούς μετά τη λήξη της μεταβατικής περιόδου της βιομηχανικής ανασυγκρότησης των χωρών φιλοξενίας και την οικονομική ύφεση του 1973. Τα προβλήματα αυτά, ιδιαίτερα στην ενωμένη Γερμανία, αφορούν στο εργασιακό καθεστώς, τη διογκούμενη ανεργία, την περικοπή των κοινωνικών παροχών, αλλά και τη συνακόλουθη εχθρότητα του ντόπιου εργατικού στοιχείου έναντι των ξένων.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 οι ελληνικές κυβερνήσεις άρχισαν να παίρνουν μερικά μέτρα, που ενθάρρυναν και την παλιννόστηση και την εισαγωγή κεφαλαίων των επαναπατριζομένων. Τα μέτρα αυτά –οικονομικά κίνητρα, εργασιακές και στρατολογικές διευκολύνσεις, διασφάλιση ασφαλιστικών δικαιωμάτων κ.λπ.– δεν αποβλέπουν μόνο σε οικονομικούς στόχους, αλλά στοχεύουν και στην αντιμετώπιση της δημογραφικής στασιμότητας της χώρας.

Παρά τις προσπάθειες των ελληνικών Αρχών, οι δυσκολίες εύρεσης εργασίας και επαναπροσαρμογής των πρώην φιλοξενούμενων ελλήνων εργατών, ιδιαίτερα της Γερμανίας, εξακολουθούν για πολλούς να είναι ανυπέρβλητες. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό

Ευχές για Καλή Αντίμωση από την Αυστραλία. Πρεσβεία της Αυστραλίας

με την καθιέρωση, το 1988, του δικαιώματος της ελεύθερης εγκατάστασης των μετακινούμενων εργαζομένων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όχι μόνο ανέστειλε τις παλινοστήσεις, αλλά επιπλέον προκάλεσε και την επιστροφή ή τη μετανάστευση στη Δυτική Ευρώπη μερικών δεκάδων χιλιάδων Ελλήνων.

Απο τη δεκατία του 1970 σημειώθηκαν μαζικοί επαναπατρισμοί των πολιτικών προσφύγων του Εμφυλίου Πολέμου. Από το σύνολο της κατηγορίας αυτής των ελλήνων αποδήμων επέστρεψαν στην Ελλάδα, ως τα τέλη του 1990, 34.000 άτομα. Οι επαναπατρισμοί αυτοί άρχισαν όταν τα χρονικά περιθώρια για την προσαρμογή των πολιτικών προσφύγων στις κοινωνίες, που τους φιλοξένησαν ως τότε, εμφανίζονταν πια, εξαιτίας της προχωρημένης τους ηλικίας, αρκετά περιορισμένα. Από την άλλη μεριά υπήρχαν και τα πιεστικά ατομικά και οικογενειακά προβλήματα που επέβαλαν την παλιννόστηση, έστω και κάτω από όχι ιδιαίτερα ευμενείς όρους.

Η γενίκευση, ωστόσο, των επαναπατρισμών αυτών ευνοήθηκε κυρίως από τις ειδικές διακρατικές συμφωνίες της Ελλάδας με τις περισσότερες από τις χώρες φιλοξενίας (Σοβιετική Ένωση, Βουλγαρία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Πολωνία και Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας). Με τις συμφωνίες αυτές διευθετήθηκαν τα περισσότερα από τα ιδιό-

μορφα συνταξιοδοτικά προβλήματα των πολιτικών προσφύγων και εκείνα που σχετίζονταν με τη μεταφορά των οικονομικών και της κινητής τους περιουσίας. Με ειδικά, εξάλλου, νομοθετικά μέτρα (1985) οι επαναπατριζόμενοι εντάχθηκαν και στους ελλαδικούς ασφαλιστικούς οργανισμούς. Σημαντικό τμήμα του ελληνικού αυτού στοιχείου δεν πρόκειται να εγκαταλείψει τα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη, είτε εξαιτίας της κοινωνικής του ενσωμάτωσης είτε εξαιτίας των δυσκολιών που δημιουργούν στη διασφάλιση της συνταξιοδότησης και των περιουσιακών του στοιχείων τα ασύμβατα, ακόμη, δημοσιονομικά συστήματα των χωρών φιλοξενίας.

Η παλιννόστηση από την Αυστραλία, τη Βόρεια και τη Νότια Αμερική μεταξύ του 1968 και του Σεπτεμβρίου του 1977 ξεπερνούσε τα 55.000 άτομα. Το φαινόμενο οφείλεται κυρίως σε συναισθηματικούς λόγους, όπως τονίζει ο Ι. Χασιώτης. Στην Αυστραλία, ως τις αρχές, βέβαια, της δεκαετίας του 1970, τις τάσεις επαναπατριsmού τις υπέθαλπε και η αφομοιωτική πολιτική, την οποία προσπάθησαν να εφαρμόσουν οι ομοσπονδιακές και οι τοπικές αυστραλιανές κυβερνήσεις έναντι των μεταναστών οι οποίοι δεν ήταν “αγγλοκελτικής” προέλευσης. Αλλά και μετά την εγκατάλειψη της ανεπιτυχούς αυτής πολιτικής και την αποδοχή του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα της χώρας (μετά το 1975) η παλιννόστηση εξακολούθησε. Υπολογίζεται ότι το 20% τουλάχιστον των ελλήνων μεταναστών της Αυστραλίας, ιδιαίτερα της μεταπολεμικής περιόδου, επέστρεψε “δοκιμαστικά” στην Ελλάδα ή αναζητά τρόπους οριστικής επανεγκατάστασης. Στην περίοδο, μάλιστα, μεταξύ του 1966 και του 1972 το ποσοστό αυτό είχε ξεπεράσει το 50%.

Οι επαναπατριsmοί από τις ΗΠΑ περιορίστηκαν είτε σε μετανάστες της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς –που δεν κατάφεραν ή δεν θέλησαν να ριζώσουν οριστικά στο αμερικανικό έδαφος– είτε στους παραδοσιακούς επαναπατριsmούς των συνταξιούχων Ελληνοαμερικανών. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, οι παλιννοστήσεις από τις Ηνωμένες Πολιτείες κινήθηκαν σε χαμηλά επίπεδα, σε σύγκριση με εκείνες της προπολεμικής περιόδου: Από το 1968 ως τον Σεπτέμβριο του 1977 έφτασαν στα 15.991 άτομα.

Προβλήματα παρουσιάζει η μετάβαση στην Ελλάδα των Ελλήνων (Ποντίων στην πλειονότητά τους) των χωρών της Κοινοπολιτείας των Ανεξάρτητων Κρατών, που έχουν μακρά ιστορία διαμονής στα εδάφη της άλλοτε τσαρικής Ρωσίας και της μετέπειτα Σοβιετικής Ένωσης. Η ακριβής έκταση των παλιννοστήσεων αυτών δεν έχει ακόμα εκτιμηθεί με εγκυρότητα. Οι μεταπολεμικές αφίξεις από την ΕΣΣΔ άρχισαν διστακτικά στις δεκαετίες του 1940 και του 1950, για να αποκτήσουν μαζικό και αυξανόμενο χαρακτήρα από το 1989 και εξής. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο αριθμός των Ελλήνων, που μετεγκαταστάθηκε στην Ελλάδα από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, υπολογίζεται ότι ξεπερνούσε τις 70.000.

Τη δεκαετία του 1990 σημειώθηκαν μαζικές εγκαταστάσεις στη χώρα, Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου, οι οποίοι, αντιμετωπίζοντας τα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα που προκάλεσε στην Αλβανία η απότομη κατάρρευση του παλαιού καθεστώτος, η αποδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού και η ανάξηση του αλβανικού εθνικισμού, άρχισαν να συρρέουν προς την ασφαλέστερη Ελλάδα.

Το κράτος, αποβλέποντας στην υποδοχή και την αρωγή στους παλιννοστούντες, ίδρυσε το 1990 το Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων, και προχώρησε σε ειδική νομοθεσία το 2000. Η ιστοσελίδα της Γενικής Γραμματείας του Αποδήμου Ελληνισμού παρέχει πληροφορίες γύρω από τα προβλήματα της παλιννό-

στησης και τη σχετική νομοθεσία που αποσκοπεί στη λύση τους. Σύλλογοι και μη κυβερνητικοί οργανισμοί, καθώς και μελετητές, εστιάζουν την προσοχή τους πάνω στα ζητήματα που απασχολούν τους παλιννοστούντες από την Ανατολική Ευρώπη και τις περιοχές του Καυκάσου.

Νέες προκλήσεις: Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η παγκοσμιοποίηση

Στην αυγή του 21ου αιώνα και στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, η Ελλάδα, ιστορικά χώρα μεταναστών, βρίσκεται μπροστά σε μια νέα σειρά δεδομένων. Η μαζική μεταπολεμική μετανάστευση έχει σταματήσει, ουσιαστικά, και οι λίγες εξαιρέσεις αφορούν σε επαγγελματίες, επιστήμονες και ειδικευμένους εργάτες, που κατευθύνονται σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή τις ΗΠΑ και τον Καναδά. Εσωτερικά η χώρα έχει να αντιμετωπίσει σημαντικό αριθμό παλιννοστούντων, την ίδια, όμως, στιγμή που έχει γίνει και αυτή προορισμός μεταναστών από λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες. Επιπλέον, οι λύσεις που οφείλει να δώσει η Ελλάδα πρέπει να εναρμονίζονται με το σύγχρονο όραμα του πολυπολιτισμού και της ισοτιμίας, που οραματίζεται –αλλά και ορίζει– η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η εναρμόνιση με το πολυπολιτισμικό ιδεώδες, τέλος, επηρεάζει και τις σχέσεις εθνικού κέντρου και Διασποράς. Οι συνθήκες της παγκοσμιοποίησης και της διατήρησης εθνοτικών και πολιτισμικών ταυτοτήτων εξισορροπεί την αμείλικτη διαδικασία αφομοίωσης της δεύτερης και τρίτης γενιάς μεταναστών. Αλλά για να μπορέσουν οι κρατικοί και οι ομογενειακοί φορείς να εκμεταλλευτούν τις νέες συνθήκες χρειάζεται να αντιληφθούν τις διαφορές της ελληνικότητας στην Ελλάδα και το Εξωτερικό, όπου υπάρχουν άλλοτε καθαρά ελλαδοκεντρικές εκδηλώσεις και άλλοτε εκφάνσεις συμβολικού χαρακτήρα. Στην τελευταία περίπτωση οι σχέσεις ομογενών, κυρίως δεύτερης και τρίτης γενιάς, με την Ελλάδα έχουν χαρακτήρα πολιτισμικό και συναισθηματικό· πρόκειται, δηλαδή, για ένα στοιχείο υποκειμενικής αυτοαντίληψης. Οι χώρες υποδοχής όχι μόνο αναγνωρίζουν αυτή τη μορφή ταυτότητας, αλλά και τη νομιμοποιούν, όταν στις επίσημες πληθυσμικές τους απογραφές συμπεριλαμβάνουν και ερωτήματα για την εθνική καταγωγή των απογραφόμενων πολιτών τους. Το ερώτημα είναι εάν οι διάφοροι ελληνικοί φορείς μπορούν να αποδεχτούν και να αντιμετωπίσουν δημιουργικά τις εκφάνσεις συμβολικής ελληνικότητας και να τις τοποθετήσουν μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο πλουραλιστικού ορισμού της ελληνικότητας. Αυτό θα σήμαινε, εάν όχι τώρα, ασφαλώς στο εγγύς μέλλον, ότι θα πρέπει να υπάρξει και μια μορφή γενικά αποδεκτής ελληνικότητας χωρίς το στοιχείο της γλώσσας, αφού αυτό φθίνει σε πολλές παροικίες της Διασποράς. Φορείς, μελετητές και κέντρα μελετών στην Ελλάδα, όπως για παράδειγμα το προαναφερθέν εργαστήριο διαπολιτισμικών και μεταναστευτικών μελετών του πανεπιστημίου της Κρήτης, αναπτύσσουν πλούσιο προβληματισμό γύρω από αυτά τα ζητήματα, όπως επίσης αντίστοιχα φορείς και επιστημονικά κέντρα στη Διασπορά. Μένει όμως το ερώτημα κατά πόσο οι παράγοντες που εφαρμόζουν τη θεωρία στην πράξη –κατά κύριο λόγο το ελληνικό κράτος και οι ομογενειακές οργανώσεις– θα μπορέσουν να κινηθούν προς τη νέα αυτή αντίληψη, και μάλιστα έγκαιρα.

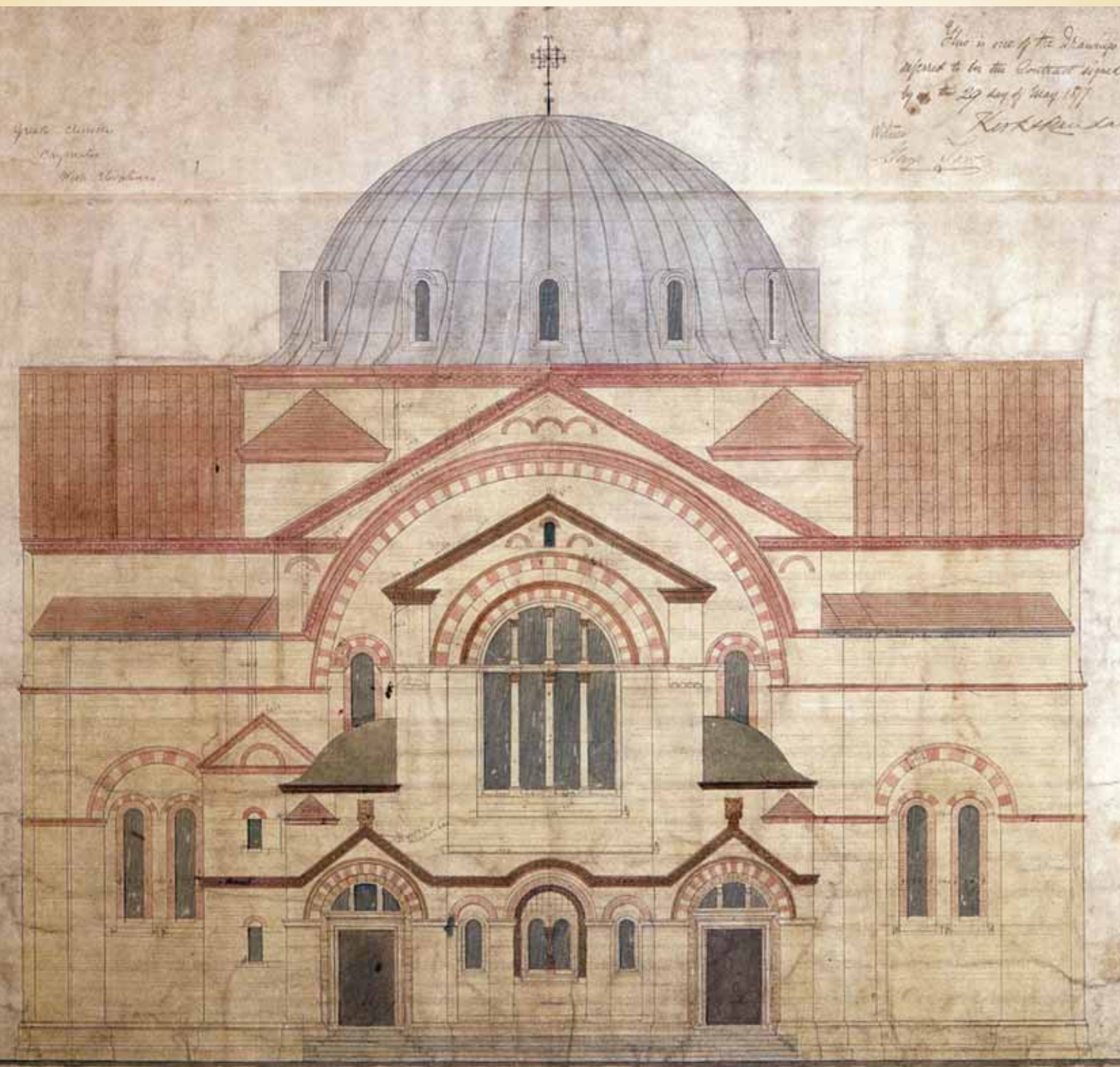

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

*Τα μεγάλα κέντρα
του Απόδημου Ελληνισμού σήμερα*

1. ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΚΑΙ ΙΡΛΑΝΔΙΑ

Τζελίνα Χαρλαύτη

ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

Η οικονομική ευρωστία της ελληνικής κοινότητας του Ηνωμένου Βασιλείου, βασιμμένη στο εμπόριο και την εφοπλιστική δραστηριότητα, την κάνει μία από τις πιο σημαντικές στην Ευρώπη, από τον 19ο αιώνα μέχρι και σήμερα. Αλλά και το σημερινό δημογραφικό μέγεθος του ελληνόφωνου πληθυσμού του Ηνωμένου Βασιλείου είναι ιδιαίτερα υψηλό. Υπολογίζεται ότι ζουν σήμερα εκεί περίπου 250.000 Έλληνες και Κύπριοι.

Η ελληνική παρουσία στα βρετανικά νησιά ήταν ιδιαίτερα αισθητή κατά τον 19ο αιώνα, στα χρόνια, δηλαδή, της μεγάλης ακμής της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Τότε ήταν που το εμπόριο της Ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας οργανώθηκαν και αναπτύχθηκαν, χάρη στη δυναμική διαμεσολάβηση ενός επιχειρηματικού δικτύου ελληνικών, κυρίως, εμπορικών παροικιών, διασκορπισμένων στα κυριότερα λιμάνια της Βόρειας Ευρώπης. Ο ισχυρός αυτός εμπορικός ιστός, που ξεκίνησε από τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα, γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη με το άνοιγμα του Ευξείνου και το εμπόριο σιτηρών, και κατέστησε το Λονδίνο τον κύριο δικτυακό κόμβο. Ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα οι Έλληνες έμποροι, που διακινούσαν σημαντικό τμήμα του εξαγωγικού εμπορίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συμμετείχαν σε ένα διευρυμένο χρηματοδοτικό δίκτυο, που περιελάμβανε τράπεζες στη Βενετία, τη Βιέννη, το Λιβόρνο, τη Γένοβα και το Άμστερνταμ.

Μετά τους ναπολεόντειους πολέμους και την επικράτηση της Μεγάλης Βρετανίας ως παγκόσμιας δύναμης, το Λονδίνο αναδείχθηκε στο μεγαλύτερο οικονομικό, εμπορικό και ναυτιλιακό κέντρο του κόσμου. Το γεγονός αυτό προσέλκυσε, από το πρώτο κιάλας τρίτο του 19ου αιώνα, σημαντικό αριθμό ελλήνων επιχειρηματιών, που επέλεξαν ως έδρα των δραστηριοτήτων τους την αγγλική πρωτεύουσα. Αν η ιστορία του Ελληνισμού στη Μ. Βρετανία κατά τον 19ο αιώνα αφορά κατά μεγάλο μέρος στους Έλληνες που διακινούσαν το εμπόριο της Ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, στον 20ό αιώνα συνδέθηκε με τους Έλληνες εφοπλιστές που έδρασαν σε παγκόσμιο επίπεδο. Το στοιχείο αυτό, μικρό αριθμητικά και στους δύο αιώνες, ήταν ιδιαίτερα εύρωστο οικονομικά, εφόσον αποτελούνταν από εμπόρους, τραπεζίτες, εφοπλιστές και από τα στελέχη που δούλευαν στις επιχειρήσεις τους.

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα το Λίβερπουλ, δεύτερο λιμάνι της χώρας, καθώς και η βιομηχανική πόλη του Μάντσεστερ, σημαντικό υφαντουργικό κέντρο, προσέλκυαν κατά

την περίοδο εκείνη, αρκετές δεκάδες Ελλήνων. Η εμπορική παροικία της Αγγλίας, στην μεγάλη της ακμή κατά την 40ετία 1830-1860 έφτασε τα 600, τουλάχιστον, άτομα, ενώ στο τελευταίο τρίτο του αιώνα ο αριθμός αυτός μάλλον συρρικνώθηκε, επειδή οι οικογένειες που την αποτελούσαν είτε άρχισαν να αφομοιώνονται είτε μετεγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα.

Μετά την καθιέρωση του ατμοπλοίου (κατά το τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα) και την εξειδίκευση στον εφοπλιστικό τομέα, άρχισαν να δημιουργούνται και τα πρώτα ελληνικά εφοπλιστικά γραφεία. Στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα γραφεία αυτά έφτασαν τα δέκα, για να διπλασιαστούν στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Σύμφωνα με καταγραφή της ελληνικής πρεσβείας του Λονδίνου, αλλά και στοιχεία των ελληνικών προξενείων στην Αγγλία, το 1940 βρέθηκαν στη χώρα 1.000 Έλληνες, 400 γεννημένοι στην Ελλάδα και 600 απόγονοι ελλήνων μεταναστών. Εκτός από το Λονδίνο, το Κάρντιφ, η πρωτεύουσα της Ουαλίας και μεγάλο εξαγωγικό λιμάνι κάρβουνου, αποτέλεσε σημαντικό πυρήνα της ομογένειας κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, με πληθυσμό αποτελούμενο κυρίως από ναυτικούς και ναυτιλιακούς πράκτορες.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος στην Ελλάδα, σε συνδυασμό με τη μεταπολεμική απογείωση της ελληνόκτητης ναυτιλίας, μετέτρεψαν το Λονδίνο σε διεθνές κέντρο της ελληνικής εφοπλιστικής δραστηριότητας. Στη διάρκεια των δεκαετιών 1940-1970 εγκαταστάθηκαν στο Σίτι κάπου 200 ελληνικά εφοπλιστικά γραφεία, ενώ σημαντικός αριθμός υψηλόβαθμων ελλήνων υπαλλήλων εργαζόταν σε αγγλικές τράπεζες, ασφαλιστικούς οργανισμούς, ναυλομεσιτικά γραφεία, ναυπηγεία και εταιρείες προμηθειών της ναυτιλίας. Το αποτέλεσμα ήταν η μεγάλη αύξηση του ελληνικού πληθυσμού, ο οποίος, από 1.800 άτομα το 1955, υπερδιπλασιάστηκε σε 4.100 το 1964 και σε 8.000 το 1973, σύμφωνα πάντοτε με τους υπολογισμούς του ελληνικού προξενείου στο Λονδίνο. Σήμερα υπολογίζεται ότι υπάρχουν 10.000-12.000 Έλληνες μόνιμα εγκατεστημένοι στη Βρετανία. Ωστόσο, στους αριθμούς αυτούς θα πρέπει να προστεθούν και δύο ακόμα μεγέθη, που πολλαπλασιάζουν το σύνολο του ελληνικού στοιχείου που ζει στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το ένα αφορά στους Έλληνες φοιτητές. Η Αγγλία αποτελεί την πρώτη χώρα προτίμησης των ελλήνων σπουδαστών, με 20-25.000, περίπου, άτομα να φοιτούν σε βρετανικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Η ροή προς τα αγγλικά πανεπιστήμια, που άρχισε να αυξάνεται τη δεκαετία του 1960, πήρε μεγαλύτερους ρυθμούς στη δεκαετία του 1970, με κορύφωση στις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 σπούδαζαν στη Βρετανία περισσότεροι Έλληνες φοιτητές από όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνολικά, ενώ το 1992-1993 οι Έλληνες αποτελούσαν τη μεγαλύτερη ομάδα ξένων μεταπτυχιακών φοιτητών στη Βρετανία και την έκτη σε αριθμό ξένων προπτυχιακών φοιτητών. Κατά το ακαδημαϊκό έτος 2002/2003 φοιτούσαν 11.095 Έλληνες σε προπτυχιακό και 13.180 σε μεταπτυχιακό επίπεδο, και το 2003/2004 8.865 και 14.110, αντίστοιχα. Άγνωστος, επίσης, αριθμός Ελλήνων (ίσως 4-5.000) φοιτούν και σε διάφορα βρετανικά κολέγια.

Το δεύτερο μέγεθος αφορά στο ελληνοκυπριακό στοιχείο. Οι Ελληνοκύπριοι άρχισαν να εγκαθίστανται στη Βρετανία από τα πρώτα κιόλας χρόνια της αγγλοκρατίας στη μεγαλόνησο (1878). Στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπολογίζονταν σε 8.000, για να πολλαπλασιαστούν στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, με τον εντυπωσιακό αριθμό των 110.000 το 1966 και πάνω από 200.000 στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Η αύξηση αυτή οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στη μετανάστευση που προκάλεσε στην Κύπρο η τουρκική εισβολή του 1974 και η απώλεια των περιουσιών και των ιδιαίτερων πα-

τρίδων χιλιάδων Κυπρίων που ζούσαν στο κατεχόμενο, σήμερα, από τους Τούρκους βόρειο τμήμα του νησιού. Η ελληνοκυπριακή κοινότητα του Ηνωμένου Βασιλείου αριθμεί σήμερα περίπου 230.000 άτομα, εγκατεστημένα, στη συντριπτική τους πλειονότητα, στην περιοχή του μείζονος Λονδίνου. Οι Ελληνοκύπριοι είναι εδώ και πολλά χρόνια άρτια οργανωμένοι, με σχολεία, εθνοτοπικούς συλλόγους κ.λπ. Σημαντικές, εξάλλου, είναι και οι επιδόσεις των μελών τόσο της ελλαδικής όσο και της ελληνοκυπριακής κοινότητας στον επιχειρηματικό τομέα. Δεν είναι τυχαίο ότι οκτώ Ελληνοκύπριοι και τέσσερεις Ελλαδίτες συγκαταλέγονται σήμερα στην ομάδα των χιλίων πλουσιότερων πολιτών του Ηνωμένου Βασιλείου.

Κοινοτική οργάνωση και επιχειρηματικές επιδόσεις

Παρόλο που η ελληνική κοινότητα του Λονδίνου εμφανίζεται με δυναμισμό στις αρχές του 19ου αιώνα, με ομάδες μεταναστών κυρίως από τη Χίο και την Κωνσταντινούπολη, η ελληνική παρουσία στη βρετανική πρωτεύουσα είναι πολύ παλαιότερη. Φαίνεται ότι Έλληνες ναυτικοί και έμποροι ταξίδευαν προς την Αγγλία τουλάχιστον από τον 15ο και ακόμα περισσότερο από τα τέλη του 16ου αιώνα. Έχουμε επίσης στοιχεία για μεμονωμένα άτομα, που ζητούσαν και στην Αγγλία οικονομική βοήθεια, κατά κανόνα για να απελευθερώσουν αιχμάλωτους συγγενείς τους. Επιπλέον, υπάρχουν αρκετές αναφορές για Έλληνες που εστάλησαν από τα Πατριαρχία Κωνσταντινουπόλεως και Αλεξανδρείας για σπουδές στην Οξφόρδη στη διάρκεια του 16ου και του 17ου αιώνα. Μία ομάδα προσφύγων από περίπου 100 οικογένειες, μάλλον από την Πελοπόννησο, εξασφάλισαν άδεια από τον Κάρολο Β΄ (1660-1685) –πιθανότατα μέσω του προσωπικού του γιατρού, Κωνσταντίνου Ροδοκανάκη– και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Σόχο, όπου ακόμα και σήμερα υπάρχει η Greek Street. Τη δεκαετία του 1670 αυτή η ομάδα μεταναστών προσπάθησε να οργανωθεί σε κοινότητα, έχοντας επικεφαλής έναν ιερέα, τον Δανιήλ Βούλγαρη, και τη συμπαραστάση του πρώην αρχιεπισκόπου Σάμου, Ιωσήφ Γεωργειρήνη, ο οποίος βρισκόταν στο Λονδίνο. Τότε η μικρή εκείνη παροικία εξασφάλισε άδεια οικοδομής ελληνορθόδοξου ναού, αφιερωμένου στην Κοίμηση της Θεοτόκου, ο οποίος χτίστηκε σε μια θέση μεταξύ Soho Square και Charing Cross, λειτούργησε για ορισμένα χρόνια, αλλά κατασχέθηκε το 1677 (λόγω προσωπικών αντιπαράθεσεων του Γεωργειρήνη) από τις βρετανικές εκκλησιαστικές Αρχές, που τον προσέφεραν στους Ουγενότους (γάλλους προτεστάντες εξόριστους). Αυτός ο πρώτος ναός κατεδαφίστηκε το 1932, διασώζεται όμως αναμνηστική πλάκα, που εντοιχίστηκε το 1877 στο νάρθηκα του ελληνορθόδοξου ναού της Αγίας Σοφίας του Λονδίνου, του “καθεδρικού” ελληνορθόδοξου ναού, που χτίστηκε και άρχισε να λειτουργεί δύο αιώνες αργότερα.

Στο πρώτο τρίτο του 19ου αιώνα και ως τη δεκαετία του 1830, οι θρησκευτικές ανάγκες των Ελλήνων της Αγγλίας, που ήταν συγκεντρωμένοι στο Λονδίνο, το Μάντσεστερ και το Λίβερπουλ, καλύπτονταν με το παρεκκλήσιο της ρωσικής πρεσβείας στο Λονδίνο. Γύρω στο 1835, και μετά την αύξηση του αριθμού των Ελλήνων στη βρετανική πρωτεύουσα, άρχισε και η συστηματική οργάνωση της ελληνικής κοινότητας γύρω από δική της εκκλησία. Νοικιάστηκαν δύο όροφοι του αριθμού 9 του Finsbury Circus και δημιουργήθηκε το *Ελληνικό Παρεκκλήσι* (Greek Chapel), το οποίο λειτουργούσε με εφημέριο που ήρθε από την Ελλάδα. Ας σημειωθεί ότι στο Finsbury Circus είχαν τα γραφεία και τα σπίτια τους όλοι οι σημαντικοί Έλληνες έμποροι και επιχειρηματίες της εποχής εκείνης, Χιώτες και Κωνσταντινουπολίτες στην πλειονότητά τους. Το πρόχειρο *Παρεκκλήσι* αντικαταστάθηκε το 1850 από τον κανονικό ναό του Σωτήρος, ο οποίος παρέμεινε η βασική ελληνορθόδοξη εκκλησία

ώς την ανέγερση του καθεδρικού ναού της Αγίας Σοφίας, στο Bayswater του Λονδίνου, που θεμελιώθηκε το 1877. Η μεγαλοπρέπεια της Αγίας Σοφίας αντανακλούσε την οικονομική ισχύ του εμπορικού κόσμου του Λονδίνου, παρόλο που ο ναός χτίστηκε μετά τη μεγάλη ακμή των λεγόμενων “αγγλοχιωτών” εμπόρων. Το θαλάσσιο εμπόριο και οι εξαγωγές υφασμάτων έφεραν αρκετούς Έλληνες στο Μάντσεστερ, οι οποίοι ίδρυσαν και αυτοί την κοινότητά τους το 1843 και έχτισαν το ναό του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, το 1860. Στο Λίβερπουλ η ελληνική κοινότητα, που λειτούργησε υπό την προεδρία του Βασίλη Παπαγιάννη, επιφανούς εφοπλιστή του βρετανικού λιμανιού, ίδρυσε το 1871 τον ελληνορθόδοξο ναό της, αφιερωμένο στη μνήμη του Αγίου Νικολάου.

Η μεγάλη ακμή της ομογένειας στην Αγγλία, διασκορπισμένης στο Λονδίνο, το Λίβερπουλ και το Μάντσεστερ, εντοπίζεται στις δεκαετίες από το 1830 έως το 1860. Την παροικία συγκροτούσαν τουλάχιστον 60 εμπορικές οικογένειες, από τις οποίες οι μισές (οι οικογένειες Αγέλαστου, Αμηρού, Αργέντη, Αυγερινού, Βλαστού, Βούρου, Γαλάτη, Δαμαλά, Ζιζίνια, Ζίφου, Ζυγομαλά, Καλβοκορέση, Κοντόσταυλου, Μαυρογορδάτου, Μπαλτατζή, Νεγρεπόντη, Νικολόπουλου, Πασπάτη, Πετροκόκκινου, Ράλλη, Ροδοκανάκη, Σαλβάγου, Σεβαστόπουλου, Σεκιάρη, Σκαναβή, Σκαρμαγκακά, Σκυλίτση, Φραγκιάδη, Χρυσοβελώνη) ήταν από τη Χίο. Οι υπόλοιπες (Γεραλόπουλου, Γερούση, Γεωργακόπουλου, Γεωργαλά, Γεωργιάδη, Γιαννακόπουλου, Ευμορφόπουλου, Ζαρίφη, Ζαφειρόπουλου, Ιωνίδα, Καβάφη, Κασσαβέτη, Κουκούση, Κοργιαλένη, Κρεμμύδη, Λασκαρίδη, Μελά, Νομικού, Ξένου, Ομήρου, Πανά, Παπούδωφ, Ποντού, Σπαρτάλη, Ταμβάκου, Τύμπα, Φακίρη, Φραγκόπουλου, Ψύχα) προέρχονταν από την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, τη Θεσσαλία, τα Ιωάννινα και τα Ιόνια νησιά.

Η μεγάλη οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1870, σε συνδυασμό με την αλλαγή των εμπορικών μεθόδων και συναλλαγών μετά την επικράτηση του τηλέγραφου, των σιδηροδρόμων και των ατμοπλοίων, συρρίκνωσε την εμπορική κοινότητα του Λονδίνου, της οποίας ο δυναμισμός διοχετεύτηκε σε άλλου είδους δραστηριότητες, όπως το χρηματιστήριο και οι ναυλομεσιτικές δραστηριότητες. Επιπλέον, η πρώτη γενιά των δημιουργών και ηγετικών στελεχών του “χιώτικου” δικτύου, όπως οι αδελφοί Ράλλη, Ροδοκανάκη και άλλοι, έσβησε στις δεκαετίες 1850 και 1860. Πολλοί από τους γιους και τα εγγόνια των ιδρυτών βρήκαν περισσότερο επικερδείς τις επενδύσεις σε ακίνητα και μεταβλήθηκαν σε εισοδηματίες, εγκαταλείποντας, με τον τρόπο αυτό, την κατώτερη θέση του εμπόρου. Όπως εύστοχα διαπίστωσε ο αυτοδημιούργητος Ανδρέας Συγγρός «Οί υιοί τῶν ἐμπόρων, κληρονομήσαντες μεγάλας ἀπό τῶν πατέρων αὐτῶν περιουσίας καί μὴ ἀρεσκόμενοι πλέον οὔτε εἰς τό κοπιῶδες ἔργον τοῦ ἐμπόρου, οὔτε πρό πάντων εἰς τόν κοινωνικόν βαθμόν τοῦ ἐμπόρου, τόν κατά τόν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι αὐτῶν ὀλίγον ἀριστοκρατικόν, ἐγκατέλιπον τό ἐμπόριον».

Αρκετοί ήταν εκείνοι που αφομοιώθηκαν στον τρόπο ζωής και τα “σαλόνια” της ανώτερης λονδρέζικης κοινωνικής τάξης. Για παράδειγμα ο Αλέξανδρος Ιωνίδης έγινε μεγάλος συλλέκτης έργων τέχνης και κληροδότησε την εξαιρετική συλλογή του στο μουσείο *Victoria and Albert*. Παρά τη σταδιακή εξαφάνιση αυτής της πρώτης και εξαιρετικά εύπορης γενιάς εμπόρων και τραπεζιτών του Σίτι του Λονδίνου, ο μεγάλος αριθμός Ελλήνων στον κατάλογο των μελών του λεγόμενου *Βαλτικού Κέντρου*, το 1886, δείχνει ότι το επάγγελμα του ναυλομεσίτη και του ναυτιλιακού πράκτορα αποτέλεσε την κύρια απασχόληση για πολλούς από τους απογόνους των χιωτών εμπόρων του Λονδίνου. Με τη βιομηχανική επανάσταση πολλαπλασιάστηκε η διακίνηση του διεθνούς θαλάσσιου εμπορίου, με επακό-

λουθη τη ζήτηση για πλοία και τελικό αποτέλεσμα την εξειδίκευση. Ο εφοπλισμός και οι ναυλομεσιτικές δραστηριότητες έγιναν, πλέον, αυτοδύναμη απασχόληση.

Ο πιο ισχυρός Έλληνας του Σίτι του Λονδίνου το τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, ο οποίος θεωρείται και “πατριάρχης του ελληνικού εφοπλισμού”, υπήρξε ο Κεφαλονίτης Παναγής Βαλλιάνος, έμπορος, τραπεζίτης και πρωτοπόρος εφοπλιστής ατμοπλοίων. Ο Βαλλιάνος, με καταθέσεις και σταθερή συνεργασία με την Τράπεζα της Αγγλίας, δημιούργησε το πρώτο ναυτιλιακό γραφείο στο Λονδίνο. Το γραφείο των αδελφών Βαλλιάνου, το οποίο από τη δεκαετία του 1860 μέχρι το 1902 υπήρξε το κεντρικό ναυτιλιακό γραφείο όλου του ελληνικού στόλου στη δυτική Ευρώπη, αποτέλεσε πρότυπο για την οργάνωση των ελληνικών ναυτιλιακών γραφείων στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα στη βρετανική πρωτεύουσα. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1890 ακολούθησαν τα γραφεία τού Ζωρζή Μιχαηλινού, του Σταματίου Γ. Εμπειρικού, των Μάγκο και Δώρυζα, των Αδερφών Σκαρμαγκά, του Ν. Δ. Λυκιαρδόπουλου, του Α. Φραγκόπουλου, του Δ. Ι. Θεοφιλάτου, των Βεργωτή και του Σεκιάρη. Το 1914 είχαν ιδρυθεί στη βρετανική πρωτεύουσα και το Κάρντιφ 14 εφοπλιστικά γραφεία Ελλήνων.

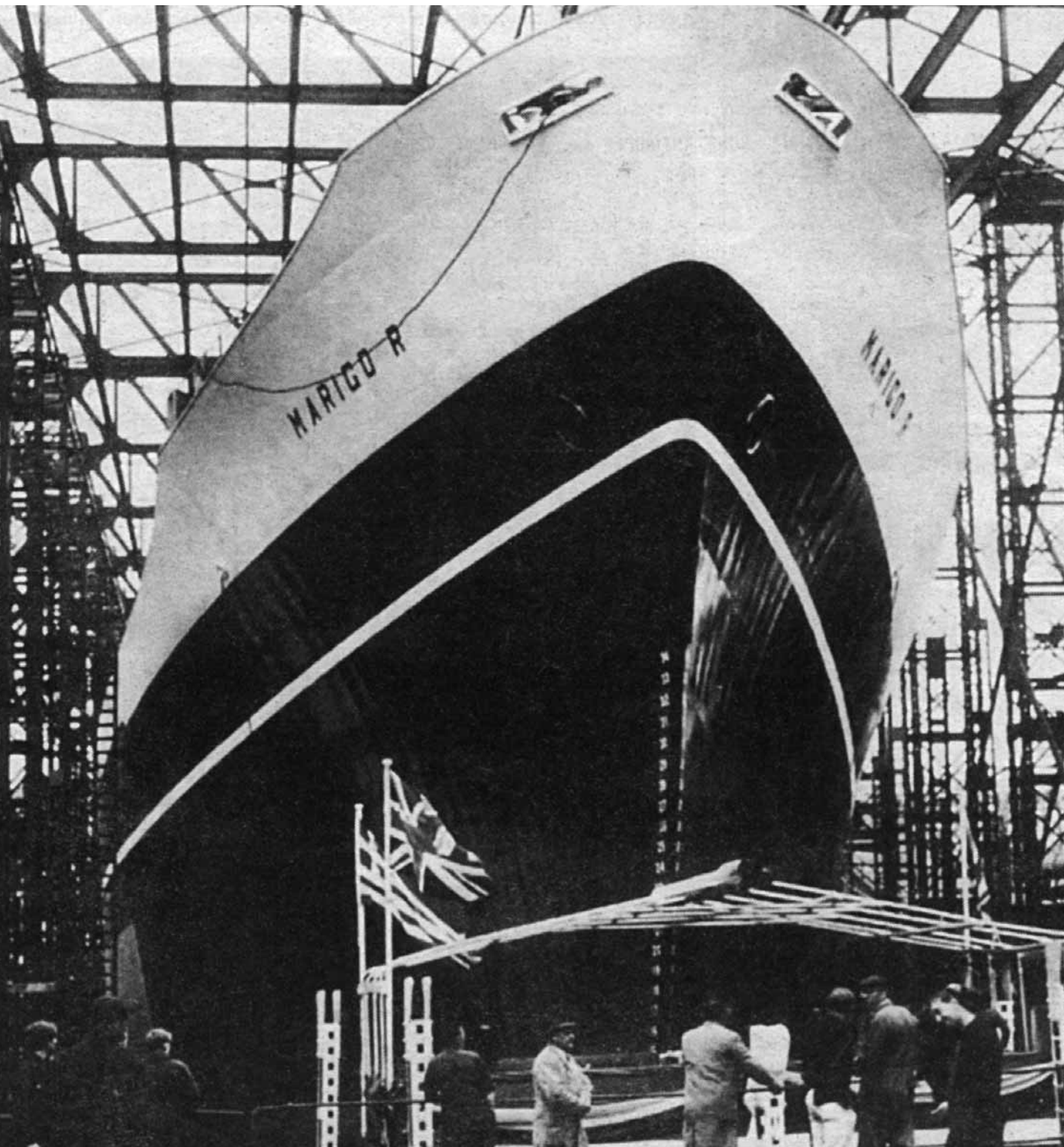
Από τις αρχές του 20ού αιώνα η δράση των ελλήνων εφοπλιστών είναι συνυφασμένη με το Λονδίνο, έναν από τους κύριους πυρήνες των δραστηριοτήτων τους. Ο δεύτερος πόλος έλξης του Ελληνισμού στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, κυρίως ναυτεργατών και ναυλομεσιτών, ήταν το Κάρντιφ, βασικό λιμάνι εξαγωγής κάρβουνου. Ο ελληνορθόδοξος ναός του Αγίου Νικολάου του Κάρντιφ λειτούργησε από το 1906, ενώ στη διάρκεια των δεκαετιών 1930 και 1940 η πρωτεύουσα της Ουαλίας μετατράπηκε σε κομβικό σημείο της εξέλιξης του ελληνικού ναυτεργατικού συνδικαλισμού σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ο ελληνικός κόσμος της Αγγλίας βελτίωσε περισσότερο την οικονομική του ευρωστία, με τη διαρκώς ανοδική εγκατάσταση ελληνικών εφοπλιστικών γραφείων στη βρετανική πρωτεύουσα κατά τα πρώτα δύο τρίτα του αιώνα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι από το 1970 μέχρι σήμερα ο ελληνόκτητος στόλος (ο στόλος που διαχειρίζονται οι Έλληνες υπό διάφορες σημαίες) είναι ο μεγαλύτερος του κόσμου, μπορούμε να αντιληφθούμε γιατί οι λεγόμενοι “London Greeks” αποτέλεσαν και αποτελούν ομάδα με σημαντική ισχύ στην οικονομική ζωή του Σίτι.

Η βρετανική ναυτιλία έχασε τη δύναμή της στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, αλλά οι βρετανικοί θεσμοί στο χώρο των ναυτασφαλειών, αλληλασφαλιστικών οργανισμών, νηογνωμόνων, ναυτιλιακής χρηματοδότησης, ναυλώσεων στο *Βαλτικό Κέντρο* κ.ο.κ. εξακολουθούν να παραμένουν ισχυροί, με σημαντικούς “πελάτες” τους Έλληνες εφοπλιστές. Στην πρωτεύουσα, λοιπόν, της διεθνούς ναυτιλίας, καθοριστική υπήρξε η ίδρυση, το 1935, του περίφημου Greek Shipping Cooperation Committee (Ελληνική Ναυτιλιακή Επιτροπή Συνεργασίας). Η επιτροπή αυτή (το Κομίτι) παραμένει μέχρι σήμερα σημαντική για τη χάραξη της πολιτικής των ναυτιλιακών επιχειρήσεων της Ελλάδας και του Εξωτερικού.

Οι ελληνικές κοινότητες του Ηνωμένου Βασιλείου σήμερα

Η ελληνική εφοπλιστική κοινότητα του Λονδίνου, αποτελούμενη από μέλη περίπου 200 οικογενειών, προερχόμενων κυρίως από την Κεφαλονιά, την Ιθάκη, την Άνδρο, τη Χίο και την Κάσο, παρέμεινε σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα μια ισχυρή και κλειστή “λέσχη”, η οποία όχι μόνο δεν εξαγγλίστηκε, αλλά διατήρησε πεισματικά την ελληνικότητά της στη διάρκεια τριών γενεών. Αρκούμαι εδώ να αναφέρω ενδεικτικά μερικά μόνο ονό-

ματα αυτής της ομάδας: από την Κεφαλονιά οι οικογένειες Αμπατιέλου, Βεργωτή, Λούζη, Λυκιαρδόπουλου και Μεταξά· από την Ιθάκη οι οικογένειες Βλασσόπουλου, Γράτσου, Δρακούλη, Θεοφιλάτου και Σταθάτου· από την Άνδρο οι οικογένειες Γουλανδρή, Δάμπαση, Εμπειρικού, Καμπάνη, Κούλουθρου, Κυδωνιέως, Μωραϊτή, Παλαιοκρασά και Πολέμη· από τη Χίο οι οικογένειες Ανδρεάδη, Γεωργαντή, Καρρά, Λιβανού, Λω, Μιχαληνού, Μίχαλου, Ξυλά, Φαφαλιού, Φράγκου και Χανδρή· από τις Οινούσσες οι οικογένειες Λαιμού, Λιγνού, Λύρα, Πατέρα, Ποντικού και Χατζηπατέρα· από την Κάσο οι οικογένειες Γιάνναγα, Διακάκη, Εμίρη, Κουλουκουντή, Μάρκου, Μαυρολέοντος, Νικολάου, Παπαδάκη, Πνευματικού, Ρεθύμνη και Χατζηλία. Πάνω από εκατό ελληνικά ναυτιλιακά γραφεία συνεχίζουν να λειτουργούν σήμερα στο Λονδίνο.

Εκτός όμως από την εφοπλιστική ομάδα της κοινότητας, που πλαισιωνόταν από τα στελέχη των επιχειρήσεων και τους ναυλομεσίτες, σημαντικό τμήμα στο ελληνικό στοιχείο του Ηνωμένου Βασιλείου αποτέλεσε και αποτελεί η φοιτητική μετανάστευση, για την οποία έγινε ήδη λόγος. Οι πιο δημοφιλείς σπουδές Ελλήνων στη Βρετανία, εκτός από τις κοινωνικές επιστήμες (οικονομία, πολιτική και κοινωνιολογία) ήταν οι: ιατρική, οδοντιατρική, μηχανολογία, βιολογία και φυσικές επιστήμες. Παρά τον κατά κανόνα προσωρινό της χαρακτήρα, η παρουσία του ελληνικού φοιτητικού πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας συμβάλλει αποφασιστικά στην αναβάθμιση του συνολικού ελληνικού στοιχείου, τόσο στο κοινωνικό όσο, κυρίως, στο πολιτιστικό πεδίο.

Νέα πνοή στον Ελληνισμό του Ηνωμένου Βασιλείου έδωσε η μεγάλη ροή Ελληνοκυπρίων, που, όπως αναφέρθηκε, έγινε αισθητή στον Μεσοπόλεμο, συνεχίστηκε στις δεκαετίες 1950 και 1960, για να φτάσει στα σημερινά της ύψη μετά το 1974. Η αριθμητική άνοδος –δραματική ως προς τον χρόνο και το μέγεθος– ανανέωσε, σε τελευταία ανάλυση, το ανθρώπινο δυναμικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας, δραστηριοποιώντας το στον οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό τομέα. Η συμβολή των Ελληνοκυπρίων σήμερα είναι καθοριστική στη διατήρηση της ζωντάνιας των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, αλλά και της εθνικής εγρήγορσης του ελληνικού στοιχείου της Αγγλίας.

Η παρουσία των Ελλήνων, σε συνδυασμό με εκείνη των Ελληνοκυπρίων, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πληθώρας ελληνορθόδοξων ναών στη Μεγάλη Βρετανία. Το 1939 δημιουργήθηκε και άλλος ελληνορθόδοξος ναός στο Μπέρμιγχαμ, εκτός των ήδη υπαρχόντων στο Λονδίνο, το Μάντσεστερ, το Λίβερπουλ και το Κάρντιφ, ενώ στη διάρκεια των δεκαετιών 1950-1980 δημιουργήθηκαν άλλοι 20 ελληνορθόδοξοι ναοί στο Λονδίνο. Μέχρι το 1922 οι ελληνορθόδοξες εκκλησίες στη Αγγλία υπάγονταν στην Εκκλησία της Ελλάδος, με απόφαση, όμως, του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ιδρύθηκε η Μητρόπολη Θυατείρων, η οποία μεταπολεμικά έγινε Αρχιεπισκοπή Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας. Το 2000 στην περιοχή της Αρχιεπισκοπής λειτουργούσαν 125 ναοί, μονές και παρεκκλήσια. Μόνο τέσσερεις από αυτούς τους ναούς που δημιουργήθηκαν πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο – η Αγία Σοφία του Λονδίνου, ο Ευαγγελισμός του Μάντσεστερ, ο Άγιος Νικόλαος του Λίβερπουλ και ο Άγιος Νικόλαος του Κάρντιφ οικοδομήθηκαν εξ αρχής ως ορθόδοξοι ελληνικοί ναοί. Όλοι οι υπόλοιποι είναι πρώην αγγλικανικοί ή ρωμαιοκαθολικοί που αγοράστηκαν από τις ελληνικές κοινότητες και μετατράπηκαν εσωτερικά.

Εκπαιδευτική, επιστημονική, πολιτιστική και πολιτική δράση

Μέσα στις ελληνικές κοινότητες του Λονδίνου, του Λίβερπουλ και του Μάντσεστερ αναπτύχθηκε σημαντική πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα. Μόνιμο ελληνικό σχολείο στο Λονδίνο λειτούργησε από το 1870 ως το 1884 και στο Μάντσεστερ από το 1869 ως το 1877. Την ίδια εποχή, το 1870, οι επί σειρά ετών υπάλληλοι της εταιρείας των αδελφών Ράλλη, Αλέξανδρος Πάλλης και Κλεάνθης Μιχαηλίδης (γνωστός ως Αργύρης Εφταλιώτης) ίδρυσαν τον πολιτιστικό σύλλογο *Λόγιος Ερμής*, ο οποίος λειτούργησε επί δέκα χρόνια. Σύγχρονός τους και υπάλληλος των Ράλλη στην Αγγλία ήταν και ο Ιωάννης Γεννάδιος, γιος του “διδάσκαλου του Γένους”, Γεωργίου Γενναδίου, ο οποίος διακρίθηκε, στη συνέχεια, στο διπλωματικό σώμα. Ο Ιωάννης Γεννάδιος, αφού πρώτα υπηρέτησε στην Αμερική και την Κωνσταντινούπολη, εργάστηκε στην ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο από τη δεκαετία του 1870. Η παρουσία του στο Λονδίνο άφησε εποχή. Ίδρυσε το Ελληνικό Κομιτάτο το 1878, έγινε μέλος της Βασιλικής Εταιρείας Φιλολογίας, επίτιμος διδάκτορας της Οξφόρδης και φανατικός βιβλιόφιλος. Είναι αυτός που κληροδότησε τη μοναδική του βιβλιοθήκη στην Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή της Αθήνας, που αποτέλεσε τον πυρήνα της λαμπρής Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Η πρώτη πανεπιστημιακή θέση για νεοελληνικές σπουδές σε βρετανικό πανεπιστήμιο ιδρύθηκε στο St. Andrews, Πανεπιστήμιο της Σκωτίας, το 1896, όπου διορίστηκε λέκτορας, μετά από σύσταση του Ιωάννη Γενναδίου, ο Αντώνιος Γιάνναρης.

Η ελληνική πρεσβεία του Λονδίνου είχε επίσης την τύχη να διοικηθεί από έναν άλλο λόγιο Έλληνα διπλωμάτη, τον κερκυραίο φιλόσοφο Πέτρο Βράιλα-Αρμένη, ο οποίος πέθανε στο Λονδίνο το Σεπτέμβριο του 1884. Επιπλέον, ο Δημήτριος Βικέλας πέρασε σημαντικό τμήμα της ζωής του στην Αγγλία ως υπάλληλος της εμπορικής επιχείρησης των θείων του Μελά, ενώ και ο *Λουκής Λάρας* είναι έργο εμπνευσμένο, ως έναν βαθμό, από τον εμπορικό κόσμο των Ελλήνων της Αγγλίας. Σε Έλληνες της Αγγλίας, επίσης, οφείλεται και η έκδοση πολλών βιβλίων και μερικών σημαντικών εφημερίδων, όπως π.χ. ο βραχύβιος εικονογραφημένος *Βρετανικός Αστήρ*, του έμπορου, εφοπλιστή και μυθιστοριογράφου Στέφανου Ξένου. Ο 19ος αιώνας των Ελλήνων στην Αγγλία κλείνει και ο 20ός ξεκινά με τον Πλάτωνα Δρακούλη, τον πρωτοπόρο σοσιαλιστή, ο οποίος, πριν γυρίσει στην Ελλάδα, διδάξε ελληνική γλώσσα στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης στα 1900, εξέδωσε βιβλία και το μηνιαίο περιοδικό *Έρηννα*. Το 1913 δημιουργείται ο Αγγλο-Ελληνικός Σύνδεσμος (Anglo-Hellenic League) μια πολιτιστική εταιρεία με διπλωματική κηδεμονία. Ένας από τους ιδρυτές του Συνδέσμου, ο Ronald Burrows, Διευθυντής του King’s College και στενός προσωπικός φίλος του Βενιζέλου, ίδρυσε την έδρα Κοραή Νεοελληνικής και Βυζαντινής Ιστορίας, Γλώσσας και Λογοτεχνίας. Οι πόροι για την έδρα Κοραή προήλθαν από την ελληνική κοινότητα του Λονδίνου και από την ελληνική κυβέρνηση. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος παραβρέθηκε στην εναρκτήρια διάλεξη του πρώτου καθηγητή της έδρας Κοραή, του μεγάλου βρετανού ιστορικού Arnold Toynbee, τον Οκτώβριο του 1919.

Την ίδια εποχή, το 1919, δημιουργήθηκε και το πρώτο ελληνικό τυπογραφείο στο Σίτι του Λονδίνου, και εκδίδονται διάφορες βραχύβιες εφημερίδες στις δύο κοινότητες του Κάρντιφ και του Λονδίνου. Στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι Έλληνες της Αγγλίας ίδρυσαν ημερήσιο ελληνικό σχολείο, ενισχύοντας παράλληλα και τα υπάρχοντα “σαββατιανά” σχολεία της Εκκλησίας. Στη διάρκεια του πολέμου ενισχύθηκε επίσης και η

*Ο Γιώργος Αγγελόγλου, υπεύθυνος προγράμματος της Ελληνικής Υπηρεσίας του BBC, Αύγουστος 1949
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αρχείο BBC*

έκδοση της *Ελλάδος*, εβδομαδιαίας εφημερίδας στα ελληνικά και τα αγγλικά. Επίσης κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η κύρια πηγή ειδήσεων του έξω κόσμου για τους Έλληνες ήταν η Ελληνική Υπηρεσία του BBC, που δημιουργήθηκε το 1939 και συνέχισε τις εκπομπές της ως τις μέρες μας, ενώ στη δεκαετία του 1960 η μεγάλη παρουσία ελληνόφωνου πληθυσμού στο Λονδίνο έκανε αναγκαία τη δημιουργία του London Greek Radio, το οποίο εκπέμπει σε εικοσιτετράωρη βάση μέχρι σήμερα. Στο Λονδίνο, επίσης, για τους Έλληνες και τους Κυπρίους εκδίδονται τέσσερις εφημερίδες στα ελληνικά και δύο περιοδικά στα αγγλικά.

Εκτός όμως από τη σημασία του ως οικονομικού κέντρου, το Λονδίνο φιλοξένησε αρκετούς άνδρες της ελληνικής πολιτικής σκηνής, όπως τον Ελευθέριο Βενιζέλο, μετά τη μοιραία ήττα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920. Ο Βενιζέλος στο Λονδίνο γνώρισε τη δεύτερη σύζυγό του, Έλενα Σκυλίτση, γόνο της ισχυρής εμπορικής οικογένειας Σκυλίτση. Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το Σεπτέμβριο του 1941, έφτασαν στη Βρετανία και φιλοξενήθηκαν για σημαντικό διάστημα ο τότε βασιλιάς της Ελλάδας, Γεώργιος Β', ο διάδοχος Παύλος, ο πρωθυπουργός της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης Εμμανουήλ Τσουδερός και ο Διοικητής της Τραπεζής της Ελλάδος, Κυριάκος Βαρβαρέσος. Μόλις έφτασε η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση στην Αγγλία, ιδρύθηκε το *Greek House* στο Λονδίνο, η *Ελληνική Εστία*, ένα είδος εθνικής λέσχης, ψυχή της οποίας ήταν τότε ο εφοπλιστής Άγγελος Λούζης. Πρωτοπόρος, εξάλλου, στο συνδικαλιστικό κίνημα των ναυτεργατών και με κέντρο το Κάρντιφ υπήρξε ο Αντώνης Αμπατιέλος, ο οποίος διατηρούσε στενές σχέσεις και με το Βρετανικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Στενές σχέσεις επίσης καλλιεργούσαν με το Εργατικό Κόμμα της Βρετανίας και αρκετοί έλληνες πολιτικοί, τόσο κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου στην Ελλάδα όσο και αργότερα. Άλλωστε η Βρετανία έγινε καταφύγιο των Ελλήνων και στη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας. Από το 1967 ως το 1974 σημαντικός αριθμός ελλήνων διανοούμενων και πολιτικών εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο, όπου και ανέπτυξε σημαντική αντιδικτατορική δράση, κυρίως στον τομέα της ενημέρωσης της βρετανικής και της διεθνούς κοινής γνώμης για την κατάσταση στην Ελλάδα.

Από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα σημειώνεται έξαρση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων στην Αγγλία, και ιδιαίτερα στο Λονδίνο. Μέχρι τότε υπήρχε μόνο ο Αγγλοελληνικός Σύνδεσμος (1913), που αναφέρθηκε ήδη, και η Αγγλοκυπριακή Αδελφότης (1934). Ως πολιτιστικά κέντρα δημιουργήθηκαν το Hellenic Cultural Centre το 1980, η Hellenic Foundation το 1982 και το Hellenic Centre το 1992. Η Hellenic Foundation είναι ο χώρος που συγκεντρώνει κυρίως τα μέλη της εφοπλιστικής κοινότητας του Λονδίνου, ενώ το Hellenic Centre είναι το κέντρο των ελληνοκυπριακών δραστηριοτήτων. Υπάρχουν επίσης δώδεκα άλλα σωματεία/εταιρείες, κυρίως κυπριακές, που ασχολούνται με πολιτιστικές δραστηριότητες σε συνεργασία με το Hellenic Cultural Centre.

Εξαιρετικά σημαντικό για τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και παιδείας είναι το γεγονός ότι στην Αρχιεπισκοπή Θυατείρων υπάγονται σήμερα τουλάχιστον 60 σχολεία, πολλά από τα οποία είναι “σαββατιανά”, με 5.000 μαθητές. Εκτός από τα “σαββατιανά” σχολεία δημιουργήθηκε από την τέως ελληνική βασιλική οικογένεια στο Λονδίνο το Hellenic College, το οποίο φιλοξενεί κάπου 200 μαθητές το χρόνο.

ΙΡΛΑΝΔΙΑ

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Εξωτερικών σήμερα υπάρχουν 200 Έλληνες στην Ιρλανδία, οι περισσότεροι εγκατεστημένοι εκεί μετά από μικτούς γάμους. Οι πιο πρόσφατοι συνδέονται με δραστηριότητες και υπηρεσίες που δημιουργήθηκαν μετά την ένταξη της Ιρλανδίας και της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η πλειονότητα, ωστόσο, προέρχεται από έλληνες ναυτικούς, που διατήρησαν επί δεκαετίες, στη διάρκεια του 19ου και 20ού αιώνα, ζωντανή την επαφή με το “νησί των ποιητών”. Τα πλοία, τα γεμάτα με σιτηρά, που έφευγαν από την Μαύρη Θάλασσα προς τα αγγλικά λιμάνια, προσέγγιζαν το ιρλανδικό λιμάνι του Cork, για να πάρουν εντολές προς τα πού να κινηθούν: προς το Κάρντιφ, το Λίβερπουλ ή τη Γλασκόβη. Οι εντολές στα γράμματα προς τα ιστιοφόρα από τη δεκαετία του 1830 ως τη δεκαετία του 1880, και τα τηλεγραφήματα από τη δεκαετία του 1890 ως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προς τα ατιμόπλοια ήταν σαφείς: «To Falmouth or Cork for orders». Το Φάλμουθ βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο της Αγγλίας, στην Κορνουάλη, και το Cork στο νοτιοανατολικό άκρο της Ιρλανδίας. Στο Cork βρίσκεται μέχρι και σήμερα ελληνορθόδοξο παρεκκλήσι, αφιερωμένο στη μνήμη του προστάτη των ναυτικών Αγίου Νικολάου, το οποίο διαθέτει φορητές εικόνες βυζαντινής τέχνης.

Πληθώρα είναι οι μαρτυρίες, που συναντούμε στα ναυτιλιακά αρχεία, για τα ταξίδια των ελλήνων ναυτικών στα ιρλανδικά λιμάνια. Ενδεικτική είναι η παλιά μαρτυρία που σώζεται στο Αρχείο του Γαλαξιδιώτη Αλέξανδρου Αρβανίτη (στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο) και που περιέχεται σε γράμμα του ναυτικού αυτού προς τον πατέρα του από το «Βεταφόρτον της Ηρλάντας» (Waterford), γραμμένο στις 14 Μαρτίου 1850 (αποκαθιστώ τη στίξη και τα κεφαλαία). Το γράμμα ήταν γραμμένο όταν ο 20ετής συντάκτης του ήταν “γραμματικός”, δηλαδή υποπλοίαρχος, στο γαλαξιδιώτικο μπρίκι *Άγιος Παντελεήμων*, με πλοίαρχο τον επίσης Γαλαξιδιώτη Δημήτριο Κατσούλη:

Έντιμε πάτερ, Γεώργιε Άρβανίτη, άσπάζομαι. Μέ τουτον μου σās έσοκλίω τραπεζικόν του Βάνγκου Ηρλάντας [Bank of Ireland] από λίρας στερλίνας διακοσίας πενήντα εις τό όνομά σας Georgio K. Arvaniti, μέ προθεσμία ήμέρες 66 τραπεζικόν μπιλέτο. Νά πληρωθεί σόπρα εις Λόντρα. Τό όποιον τραπεζικόν σās τό διήύθηνα άμέσως διά μέσον Τριεστίου, Giorgio Vlismas, καί διά μέσον Πέτρου Δημητρίου...

Ο κεντρικός ελληνορθόδοξος ναός του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου και του Αγίου Ανδρέα του Πρωτόκλητου, στο Δουβλίνο, στεγαζόταν μέχρι το 1993 στον αγγλικό ναό St. Mary. Το 1993 αγοράστηκε μια αποθήκη, που μετατράπηκε στο λιτό σημερινό ορθόδοξο ναό, ο οποίος εγκαινιάστηκε το 1994 από το μητροπολίτη Θυατείρων. Στο Δουβλίνο λειτουργεί και ένα παρεκκλήσι, ο Τίμιος Πρόδρομος, ενώ στο Portlینگton το παρεκκλήσι της Ζωοδόχου Πηγής.

100

2. ΓΑΛΛΙΑ

Δέσποινα Π. Παπαδοπούλου

Ιστορική επισκόπηση

Οι απώτατες επαφές του ελληνικού κόσμου με το χώρο της Γαλλίας ανάγονται στον 6ο αιώνα π.Χ., κατά τα χρόνια των εποικισμών των Φωκαέων στην περιοχή που ονομάστηκε αργότερα Προβηγκία, όπου και ίδρυσαν μερικές σημαντικές πόλεις (Μασσαλία, Αγάθη/Agde, Αντίπολις/Antibes και Νίκαια). Στα νεότερα χρόνια τα πρώτα δείγματα ελληνικών μετοικεσιών προς τη Γαλλία αφορούν σε μικρές ομάδες φυγάδων από την τουρκοκρατούμενη Ανατολή, από τους οποίους άλλοι υπηρετούσαν ως μισθοφόροι, άλλοι ασχολούνταν με το εμπόριο, άλλοι ζούσαν με την αντιγραφή ελληνικών χειρογράφων και τη διδασκαλία. Ουσιαστικά μαζικό χαρακτήρα απέκτησε μόνο η εγκατάσταση στην Κοροϊκή μερικών εκατοντάδων μανιατών εποίκων κατά τον 17ο αιώνα. Αξιοσημείωτη, τέλος, ήταν και η συχνή παρουσία ελλήνων εμπόρων και ναυτικών στο λιμάνι της Μασσαλίας κατά την εποχή των ναπολεόντειων πολέμων, όταν ο ναυτικός αποκλεισμός της Γαλλίας έδινε τη δυνατότητα σε τολμηρούς ναυτικούς και μεταπράτες να μεταφέρουν στις γαλλικές κτήσεις γεωργικά κυρίως προϊόντα, από διάφορες περιοχές της Μεσογείου.

Πάντως, οργανωμένες ελληνικές εστίες –με πρώτη τη Μασσαλία– άρχισαν να δημιουργούνται στη Γαλλία κατά τα πρώτα χρόνια της Παλινόρθωσης. Αυτή τη φορά, βασικό κίνητρο ήταν η κατάργηση, από το γαλλικό κράτος, του δικαιώματος 20% επί της ξένης ναυσιπλοΐας. Την περίοδο αυτή εγκαθίστανται στη Μασσαλία διάφοροι ελληνικοί εμπορικοί οίκοι (όπως οι Argenti-Ralli, Prassacachi Frères και Zizinia Frères). Το ελληνικό εμπορικό στοιχείο, στην πλειονότητά τους μέλη του διεθνούς δικτύου των μεγαλεμπόρων χιώτικης καταγωγής, ενισχύεται από έναν αριθμό προσφύγων που αναζητούν καταφύγιο σε συγγενικά πρόσωπα στη Μασσαλία, μετά τις σφαγές της Χίου το 1822. Από το 1840 μέχρι το 1870 εμφανίζονται στην πόλη νέοι εμπορικοί οίκοι (κυρίως οι οίκοι Σκαραμαγκάς, Ζαφειρόπουλος και Ζαρείφης, Ζυγομαλάς, Κωνσταντινίδης).

Ενώ η Μασσαλία αποτελούσε πόλο έλξης των Ελλήνων για οικονομικούς λόγους, το Παρίσι προσέλκυε διαχρονικά τους Έλληνες ως κέντρο πνευματικής δραστηριότητας με μεγάλη ακτινοβολία. Στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα δημιουργείται στη γαλλική πρωτεύουσα ένας κύκλος ελλήνων λογίων και φοιτητών, με εξέχουσα μορφή τον Αδαμάντιο Κοραή. Η επιρροή του μικρού (αριθμητικά) αυτού κύκλου στον ελληνικό κόσμο είναι πολύ σημαντική, καθώς οι έλληνες λόγιοι που είχαν εγκατασταθεί στο Παρίσι φιλοδοξούσαν να διαδραματίσουν ρόλο διαύλων επικοινωνίας μεταξύ του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και των συμπατριωτών τους.

Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η μετανάστευση των Ελλήνων προς το Παρίσι αποκτά πιο συστηματικό χαρακτήρα. Η Γαλλία εξελίσσεται την περίοδο αυτή σε μια από τις σημαντικότερες χώρες υποδοχής μεταναστών. Ειδικότερα το Παρίσι μετατρέπεται σε μεγάλη αστική αγορά, προσελκύνοντας μεγάλο μέρος των μεταναστών. Οι Έλληνες φτάνουν εκεί αναζητώντας ένα καλύτερο οικονομικό μέλλον ή γοητευμένοι από την πολιτιστική ακτινοβολία της πόλης. Έλληνες έμποροι, γιατροί, εισοδηματίες και τεχνίτες, αλλά και φοιτητές, συγγραφείς, καλλιτέχνες επιλέγουν να εγκατασταθούν στο Παρίσι για διάφορους λόγους.

Ο χαρακτήρας των ελληνικών παροικιών στο Παρίσι και τη Μασσαλία διαφοροποιείται κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η άφιξη χιλιάδων Ελλήνων για την ενίσχυση του εργατικού δυναμικού, που δούλευε στα εργοστάσια του πολέμου, θα μεταβάλει γενικότερα τον αριθμό, τη γεωγραφική κατανομή, αλλά και τη σύνθεση του ελληνικού πληθυσμού στη Γαλλία. Από το καλοκαίρι του 1916 μέχρι το καλοκαίρι του 1917 φτάνουν στη χώρα 15.000 Έλληνες εργάτες, πολλοί από αυτούς συνοδευόμενοι από τις οικογένειές τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση αυτή δεν πρόκειται για ελεύθερη, αυθόρμητη μετανάστευση, αλλά για μετανάστευση οργανωμένη από το γαλλικό κράτος.

Τη δεκαετία του 1920, και ιδιαίτερα την περίοδο 1921-1926, ο αριθμός των Ελλήνων που διαμένουν στη Γαλλία αυξάνεται. Οι ανάγκες της χώρας σε εργατικό δυναμικό, μετά τις απώλειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και η φιλελεύθερη πολιτική του γαλλικού κράτους, καθιστούν τη Γαλλία βασική χώρα υποδοχής. Πάντως ένα ποσοστό των Ελλήνων που ζούσαν την περίοδο εκείνη στη Γαλλία αποτελούσαν οι εργάτες που είχαν εγκατασταθεί κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και είχαν αποφασίσει να παραμείνουν, ενθαρρυμένοι συχνά από την εφαρμογή πολιτικής που απέβλεπε στη μόνιμη εγκατάστασή τους (όπως η παροχή στέγης από ορισμένα εργοστάσια). Το ελληνικό στοιχείο ενισχύεται την ίδια εποχή από τους Έλληνες της Μικράς Ασίας, οι οποίοι βρίσκουν καταφύγιο στη Γαλλία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Επρόκειτο, βέβαια, για μη οργανωμένη από το γαλλικό κράτος μετανάστευση. Σε αντίθεση, πάντως, με τη δεκαετία του 1920, κατά την οποία οι μετανάστες είναι ευπρόσδεκτοι στη Γαλλία, την επόμενη δεκαετία το κλίμα αλλάζει ριζικά. Η οικονομική κρίση επιφέρει ξενοφοβία και οι μετανάστες είναι τα εξιλαστήρια θύματα. Ο αριθμός των Ελλήνων μειώνεται, καθώς πολλοί επιστρέφουν στην Ελλάδα.

Η οικονομική ανάπτυξη της Γαλλίας μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οδηγεί στην άφιξη νέου κύματος ελλήνων μεταναστών. Οι Έλληνες έρχονται στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και κατευθύνονται κυρίως στο Παρίσι. Η κίνηση θα διατηρηθεί και τα επόμενα χρόνια. Ωστόσο, χωρίς τη συστηματική αναφορά τους στις γαλλικές απογραφές, αλλά και με την κατάργηση του ελέγχου των συνόρων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η διάμρφωση μιας συνολικής εικόνας για την παρουσία των Ελλήνων στη Γαλλία θα καθίσταται όλο και περισσότερο δυσχερής. Πάντως, σύμφωνα με στοιχεία της ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1990 το σύνολό τους υπολογιζόταν σε 35-45.000 άτομα, από τα οποία 25-30.000 διέμεναν στη Βόρεια και 10-15.000 στη Νότια Γαλλία.

Δημογραφική εικόνα και οικονομικές δραστηριότητες

Οι ξένοι καταγράφονται για πρώτη φορά στη Γαλλία κατά την απογραφή πληθυσμού του 1851. Η Statistique générale de la France ανέλαβε την επεξεργασία των στοιχείων. Ο Πίνακας 1, που ακολουθεί, εμφανίζει τη συνεχή αύξηση στον –γενικά μικρό– συνολικό αριθμό των Ελλήνων που κατοικούν στη Γαλλία κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, καθώς και τη συγκέντρωση του ελληνικού πληθυσμού στους νομούς Bouches-du-Rhône (με πρωτεύουσα τη Μασσαλία) και Seine (με πρωτεύουσα το Παρίσι).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Εξέλιξη του ελληνικού πληθυσμού στη Γαλλία από το 1861 έως το 1911
και ποσοστό συγκέντρωσής του στους νομούς Seine και Bouches-du-Rhône (B-d-R)

Έτη	Αριθμός Ελλήνων	% B-d-R	% Seine
1861	552	57	28
1866	720	51	40
1872	1.173	-	-
1876	892	45	37
1881	1.250	51	33
1886	1.287	40	42
1891	2.035	33	38
1896	-	-	-
1901	2.225	47	40
1906	-	-	-
1911	2.902	26	46

Πηγή: *Statistique générale de la France*

Σύμφωνα με αυτά τα ποσοστά συγκέντρωσης των Ελλήνων στους δύο παραπάνω γαλλικούς νομούς, η ελληνική παρουσία είναι σαφώς σημαντικότερη στη Μασσαλία μέχρι και το 1881. Τη σκυτάλη παίρνει προοδευτικά το Παρίσι, με την απογραφή του 1911 να σηματοδοτεί έναν αντεστραμμένο καταμερισμό.

Ας σημειωθεί ότι παρουσία Ελλήνων (σε πολύ μικρούς αριθμούς) έχει καταγραφεί και σε άλλες περιοχές της Γαλλίας κατά τον 19ο αιώνα, κυρίως σε λιμάνια όπου οι Έλληνες ανέπτυσαν εμπορική δραστηριότητα, αλλά και γύρω από τη Lyon.

Η ελληνική, κατεξοχήν εμπορική, παροικία της Μασσαλίας γνωρίζει μεγάλη οικονομική ακμή κατά τον 19ο αιώνα. Οι Έλληνες έμποροι της Μασσαλίας εισάγουν αρχικά στη Γαλλία κυρίως βαμβάκι από τη Σμύρνη και την Αίγυπτο. Μετά την Επανάσταση του 1821 στρέφονται περισσότερο στην εισαγωγή σιτηρών από τη Μαύρη Θάλασσα, την Αίγυπτο και την Τουρκία. Ωστόσο οι μεγάλες αλλαγές στο παγκόσμιο εμπόριο αναγκάζουν τους Έλληνες της Μασσαλίας να αλλάξουν προσανατολισμό στις επαγγελματικές τους δραστηριότητες. Από τη δεκαετία του 1880 στρέφονται στις επενδύσεις και τη βιομηχανία. Σιγά σιγά οι μεγάλοι ελληνικοί εμπορικοί οίκοι κλείνουν, και η παροικία χάνει τον παλιό της δυναμισμό. Πολλά μέλη των οικογενειών των μεγαλεμπόρων (Ροδοκανάκη, Σκυλίτση, Ράλλη, Πετροκόκκινου, Νεγρεπόντε, Αγέλαστου) εγκαθίστανται στο Παρίσι, για να απολαύσουν ως εισοδηματίες, πλέον, αλλά και ως κοσμοπολίτες, τις πολιτιστικές εκδηλώσεις και τη διασκέδαση που προσφέρει η πόλη.

Παράλληλα, Έλληνες επιχειρηματίες, τραπεζίτες και έμποροι επιλέγουν τη γαλλική πρωτεύουσα ως ένα από τα σημαντικότερα κέντρα του καπιταλιστικού κόσμου, επιδιώκο-

ντας την επικερδή συμμετοχή τους στη διακίνηση κεφαλαίων. Ακόμα διάφοροι τεχνίτες, κυρίως γουναράδες, ράφτες και υποδηματοποιοί, καταφθάνουν στο Παρίσι, ανταποκρινόμενοι στην πρόκληση της μεγάλης αγοράς εργασίας. Η περίπτωση του γουναράδων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον: όλοι οι πρώτοι αφιχθέντες, και ως τον ερχομό των Μικρασιατών μετά το 1922, προέρχονται από την Καστοριά.

Έλληνες συγγραφείς, καλλιτέχνες, καθηγητές πανεπιστημίου εγκαθίστανται στο Παρίσι σε όλη τη διάρκεια του 19ου και 20ού αιώνα. Επίσης στην πόλη διαμένουν πολλοί έλληνες φοιτητές. Μπορεί να αναφερθεί χαρακτηριστικά η πολυπληθής παρουσία ελλήνων φοιτητών στα αρχεία της Ιατρικής Ακαδημίας του Παρισιού. Ορισμένοι από αυτούς επιλέγουν τη Γαλλία για να εργαστούν, καθώς το γαλλικό κράτος προσφέρει ελευθερία στην άσκηση του επαγγέλματος του γιατρού.

Ως προς την καταγωγή τους, τα μέλη της ελληνικής παροικίας στο Παρίσι προέρχονται κατά πρώτο λόγο από τη Μικρά Ασία, την Κωνσταντινούπολη, την Πελοπόννησο, την Αθήνα και τα νησιά του Ιονίου, αλλά και δευτερευόντως από τα νησιά του Αιγαίου, την Κρήτη, τη Μακεδονία και τη Θράκη.

Η αύξηση του αριθμού των Ελλήνων στη Γαλλία τον 20ό αιώνα –και πιο συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου– κατά τη δεκαετία του 1920 και τη δεκαετία του 1960, αποτυπώθηκε στις γαλλικές απογραφές, τα στοιχεία των οποίων εμφανίζονται στον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Εξέλιξη του ελληνικού πληθυσμού στη Γαλλία, από το 1921 έως το 1990

Έτη	Αριθμός Ελλήνων
1921	12.771
1926	18.588
1931	19.123
1936	16.515
1946	13.804
1954	9.920
1962	9.260
1968	11.820
1975	9.580
1982	7.812
1990	6.735

Πηγή: Kanonidis D., 1992, σ. 21, με βάση στοιχεία της *Statistique générale de la France* και του *INSEE*.

Οι Έλληνες που καταφθάνουν στη Γαλλία το 1916 εργάζονται σε εργοστάσια, ορυχεία και εργοτάξια, ανεξάρτητα από την προηγούμενη επαγγελματική τους ειδίκευση. Οι γαλλικές Αρχές τούς στρατολογούν από τα Δωδεκάνησα και την Κρήτη, μαζί με Έλληνες της Μικράς Ασίας που είχαν καταφύγει στα Δωδεκάνησα, εξωθιμένοι από τους τουρκι-

*Ο Γιάννης Ψυχάρης (1854-1929) μπροστά από τη βιβλιοθήκη του
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αρχείο Γιάννη Ψυχάρη*

κούς διωγμούς. Οι έλληνες εργάτες εγκαταστάθηκαν στη Nantes, την Tours, το Bordeaux, το Saint-Étienne, την GrénoBLE, σε περιοχές του νομού Bouches-du-Rhône όπως το Pont-de-Chéty, το Port-de-Bouc, το Port-Saint-Louis-du-Rhône και αλλού. Πολλοί από αυτούς τους εργάτες μετακινήθηκαν σταδιακά προς τη γαλλική πρωτεύουσα, όπου βρίσκονταν ήδη ομοεθνείς τους άλλων επαγγελματικών κατηγοριών.

Το επόμενο ρεύμα των ελλήνων μεταναστών, που έρχεται στη Γαλλία κατά τη δεκαετία του 1920, προέρχεται κυρίως από τη Μικρά Ασία και, σε μικρότερο ποσοστό, από τα Δωδεκάνησα. Εύλογα οι μετανάστες, μέσω των δικτύων με τους Έλληνες της Γαλλίας, εγκαθίστανται σε περιοχές με προϋπάρχον το ελληνικό στοιχείο, αλλά και με δεδομένη την προσφορά θέσεων εργασίας, όπως τα παράλια της Μεσογείου, η περιοχή Rhône-Alpes και το Παρίσι.

Την περίοδο του Μεσοπολέμου αρκετοί Έλληνες απασχολούνταν στη Γαλλία ως ξενοδόχοι, εστιατορές, ιδιοκτήτες καταστημάτων ειδών ελληνικής διατροφής, αναζητώντας την πελατεία τους κυρίως μεταξύ των συμπατριωτών τους. Ακόμη, συνεχίστηκε η παράδοση των

τεχνιτών, ιδίως των γουναράδων και των υποδηματοποιών, αλλά και όσων δραστηριοποιούνταν στον τομέα της ένδυσης. Ένα μικρό ποσοστό Ελλήνων εξακολουθούσε να εργάζεται στη βαριά βιομηχανία, με τάση, όμως, πτωτική, ειδικά την οικονομικά δύσκολη δεκαετία του 1930. Οι Έλληνες, τέλος, που καταφτάνουν στη Γαλλία τη δεκαετία του 1960, κατευθύνονται κατά κύριο λόγο στους τομείς της υφαντουργίας και της ένδυσης, στο εμπόριο, τις αυτοκινητοβιομηχανίες και τις οικοδομικές δραστηριότητες.

Σε μακρά διάρκεια μπορεί να γίνει λόγος για μια σταθερή παρουσία ελλήνων πανεπιστημιακών, φοιτητών, γιατρών, δικηγόρων που ξεκινά από τον 19ο αιώνα και φτάνει μέχρι τις μέρες μας, τις αρχές του 21ου αιώνα. Εξάλλου, ένα σχετικά σημαντικό ποσοστό από όσους Έλληνες διαμένουν στη Γαλλία εξακολουθούν να εργάζονται ως έμποροι, τεχνικοί και εργάτες, αλλά και ορισμένοι ως τεχνίτες (κυρίως γουναράδες, στο Παρίσι). Το Παρίσι, από τις αρχές του 20ού αιώνα, συγκεντρώνει σταθερά το μεγαλύτερο αριθμό Ελλήνων. Περίπου οι μισοί, δηλαδή, από τους Έλληνες που κατευθύνονταν στη Γαλλία, στη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, επέλεξαν να εγκατασταθούν στη γαλλική πρωτεύουσα.

Αξίζει να αναφερθεί ότι όλα τα κύματα των ελλήνων μεταναστών προς τη Γαλλία ξεκινούσαν ως μετανάστευση κυρίως νέων ανδρών, με προοδευτική, όμως, αύξηση του αριθμού των γυναικών. Η σταδιακά αυξανόμενη παρουσία γυναικών –και μάλιστα στην πλειονότητά τους χωρίς επαγγελματική απασχόληση– δείχνει ότι η μετανάστευση αυτή αφορούσε σε μεγάλο βαθμό οικογένειες και, συνεπώς, είχε πιο μόνιμο χαρακτήρα.

Πόλοι συσπείρωσης των Ελλήνων

Επίκεντρο της κοινοτικής ζωής των πρώτων ελληνικών παροικιών στη Μασσαλία και το Παρίσι αποτέλεσαν οι αντίστοιχες ελληνορθόδοξες εκκλησίες. Στη Μασσαλία ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου εγκαινιάστηκε το 1845, ενώ στο Παρίσι ο ναός του Αγίου Στεφάνου άρχισε να λειτουργεί από το 1895. Η ελληνική εκκλησία της Μασσαλίας χρηματοδοτήθηκε από Έλληνες μεγαλεμπόρους, κυρίως Χιώτες. Ο ναός στο Παρίσι αποτελεί δωρεά του τραπεζίτη Δημητρίου Στεφάνοβιτς Σκυλίτση. Τη λειτουργία και των δύο εκκλησιών τη διαχειρίζονταν οι ίδιοι οι πάροικοι.

Πριν από τη θεμελίωση του Αγίου Στεφάνου είχαν ήδη εμφανιστεί και δραστηριοποιηθεί στο Παρίσι οι πρώτοι ελληνικοί σύλλογοι. Το 1857 ιδρύεται η *Société médicale grecque de Paris*. Την επόμενη δεκαετία, το 1864, εμφανίζεται και η πρώτη *Association de bienfaisance grecque de Paris*, η οποία λειτουργήσε τουλάχιστον ως το 1873. Το 1867 δημιουργείται η ελληνογαλλική, φιλολογική κυρίως, *Association pour l'encouragement des études grecques*. Οι Έλληνες φοιτητές συσπειρώνονται, με τη σειρά τους, το 1884, γύρω από την *Association des étudiants Grecs de Paris*. Η ίδρυση της εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου οδηγεί, το 1899, στη σύσταση μιας νέας *Société hellénique de bienfaisance* για τους Έλληνες στο Παρίσι.

Τον 20ό αιώνα αυξάνεται ο αριθμός των ελληνικών συλλόγων. Εμφανίζονται σύλλογοι τοπικού χαρακτήρα που συσπειρώνουν τους Έλληνες με βάση την περιοχή όπου διαμένουν. Μπορούν να αναφερθούν χαρακτηριστικά η *Union des Hellènes de Paris* (1922), η *Union philanthropique des Hellènes de Lyon* (1922), η *Communauté hellénique du Nord (Lille et ses environs)* (1927), η *Communauté hellénique orthodoxe de Port-de-Bouc* (1933), η *Union hellénique de Marseille* (1944), η *Association des Hellènes de Bordeaux* (1946).

Στο Παρίσι συστήνεται μια σειρά από ελληνικούς συλλόγους επαγγελματικού χαρακτήρα, όπως η *Association des fourreurs grecs* (1919), η *Association des tailleurs grecs* (1930), η

Fraternelle des coiffeurs hellènes de Paris (1931) ή η *Association Dimitra* (1946), που συγκέντρωνε όσους ασχολούνταν με είδη διατροφής. Τη δεκαετία του 1960 εμφανίζεται η *Association des travailleurs grecs en France* (1965), με μέλη κυρίως Έλληνες που εργάζονταν στις αυτοκινητοβιομηχανίες του Παρισιού. Το 1970 ιδρύεται η *Union des universitaires et chercheurs grecs en France*, με πεδίο αναφοράς όλη τη Γαλλία και στόχο τον αγώνα εναντίον της δικτατορίας στην Ελλάδα. Ακόμη, το 1989, συστήνεται η *Fédération des communautés helléniques de France*, σε μια προσπάθεια συσπείρωσης των ελληνικών κοινοτήτων. Τέλος, δημιουργήθηκαν και σύλλογοι ελλήνων παλαιών πολεμιστών, οι οποίοι μαρτυρούν τη στρατιωτική σύμπλευση της Ελλάδας και της Γαλλίας κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Τέτοιες ήταν η *Association des anciens combattants engagés volontaires dans l'Armée française* (1930) και η *Amicale des combattants hellènes dans les F.F.I.* (1945).

Ορισμένοι από τους συλλόγους αυτούς θα διατηρηθούν ως τις μέρες μας. Οι περισσότεροι ελληνικοί σύλλογοι εδρεύουν πλέον στο Παρίσι και λίγοι στη Μασσαλία, ανταποκρινόμενοι ανάλογα στις ανάγκες των Ελλήνων.

Αξίζει να αναφερθεί ότι με τη μαζική εγκατάσταση ελληνικού πληθυσμού στη Γαλλία από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ιδρύθηκαν ελληνορθόδοξοι ναοί ακόμη και σε πόλεις με μικρή, αριθμητικά, παρουσία Ελλήνων. Η λειτουργία μέχρι τις μέρες μας πολλών ελληνορθόδοξων ναών αντανακλά τη σημασία που αποδίδουν πολλοί Έλληνες της Γαλλίας, δεύτερης αλλά και τρίτης γενιάς, στη διατήρηση της θρησκείας ως στοιχείου της εθνικής τους ταυτότητας.

Συνύπαρξη του ελληνικού με το γαλλικό στοιχείο

Η ανάγκη για συσπείρωση των Ελλήνων δεν αναιρεί το ενδιαφέρον τους για ενσωμάτωση στη γαλλική κοινωνία. Τον 19ο αιώνα οι Έλληνες μεγαλέμποροι και γιατροί επιδιώκουν την απόκτηση της γαλλικής υπηκοότητας ως απαραίτητου “διαβατηρίου” για επαγγελματική επιτυχία και κοινωνική αποδοχή. Εξάλλου, η υπηκοότητα τους εξασφάλιζε το προνόμιο να ανήκουν, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, στην περιορισμένη ομάδα των ανθρώπων άλλης καταγωγής, που είχαν το δικαίωμα να διεκδικήσουν με επιτυχία την ιδιότητα του γάλλου πολίτη. Τον 20ό αιώνα αλλάζουν γενικά οι προϋποθέσεις για την πρόσβαση στη γαλλική υπηκοότητα. Οι Έλληνες μετανάστες την αποκτούν, πλέον, πιο μαζικά, ενώ για τη δεύτερη γενιά η διαδικασία παραχώρησης της γαλλικής υπηκοότητας είναι αυτόματη.

Με δεδομένη την οικονομική ενσωμάτωση, η κοινωνική ενσωμάτωση στη γαλλική κοινωνία θα μπορούσε να θεωρείται απλή διαδικασία για τους Έλληνες που ήταν μέλη της οικονομικής ελίτ κατά τον 19ο αιώνα. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για τους μορφωμένους ελεύθερους επαγγελματίες, γιατρούς και δικηγόρους. Για τους τεχνίτες και τους εμπόρους, η παρουσία συνεχώς ανανεούμενων δικτύων, αλλά και η δημιουργία προσωπικών επιχειρήσεων αποτελούν δείκτες αυξημένης ενσωμάτωσης. Όσο για τα ρεύματα των ελλήνων εργατών, φαίνεται ότι γρήγορα ένα μεγάλο ποσοστό από αυτούς προσανατολίστηκαν προς επαγγέλματα που ασκούσαν ήδη οι υπόλοιποι Έλληνες στη Γαλλία, επιτυγχάνοντας, με τον τρόπο αυτό, την οικονομική και κοινωνική τους ανέλιξη.

Μια άλλη παράμετρος, που μας επιτρέπει να κάνουμε λόγο για ενσωμάτωση των Ελλήνων στη γαλλική κοινωνία, είναι οι μικτοί γάμοι. Στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, περίοδο για την οποία διαθέτουμε στοιχεία, το ποσοστό των μικτών γάμων ήταν μεγάλο για τους Έλληνες (περίπου 45% και κυρίως με Γαλλίδες) και μικρότερο για

104

τις Ελληνίδες (περίπου 20%, συνήθως με Γάλλους). Για πολλούς νέους έλληνες μετανάστες ήταν αναμενόμενη η επιλογή μιας γαλλίδας συζύγου, εφόσον ο γάμος με Ελληνίδα προέκυπτε συνήθως ύστερα από συνοικέσιο, μια διαδικασία μακροχρόνια και δύσκολη.

Σε γενικές γραμμές η παρουσία του ελληνικού στοιχείου στο γαλλικό έδαφος δεν οδήγησε σε τριβές και ρήξεις· αντίθετα, η συνάντηση των δύο πολιτισμών υπήρξε σε πολλές περιπτώσεις, πολύ ενδιαφέρουσα, όπως στα πεδία της επιστήμης, της λογοτεχνίας και της τέχνης. Ο μικρός αριθμός των Ελλήνων, η γενικά επιτυχημένη οικονομική τους ενσωμάτωση, η γαλλική παράδοση φιλελληνισμού, οι καλές σχέσεις των δύο λαών σε διπλωματικό επίπεδο ήταν ορισμένοι σημαντικοί παράγοντες που συνέβαλαν στην αρμονική αυτή συνύπαρξη.

Εξάλλου, το ελληνικό κράτος, από τα πρώτα του βήματα, προσέβλεπε στη συμπαράσταση της Γαλλίας, μίας από τις τρεις μεγάλες δυνάμεις της ευρωπαϊκής διπλωματίας

της εποχής, με τις οποίες είχε συνδέσει την τύχη της η Ελλάδα, ήδη από την περίοδο της Επανάστασης του 1821. Η ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι στήριζε πρωτοβουλίες που απέβλεπαν στην αναζωπύρωση του γαλλικού φιλελληνισμού, όπως η σύσταση της *Ligue pour la défense des droits de l'Hellénisme* (1904), στην οποία συμμετείχαν Έλληνες, αλλά και πολλοί γάλλοι φιλέλληνες. Η *Ligue* στόχευε στην προάσπιση των συμφερόντων των Ελλήνων που ζούσαν στις διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην ίδια λογική εγγράφεται και η θετική στάση των ελληνικών διπλωματικών Αρχών προς μια σειρά ελληνικών περιοδικών εκδόσεων που κυκλοφόρησαν στο Παρίσι, στο δεύτερο μισό του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα και οι οποίες, πέρα από την προσφορά ποικίλης ύλης, απέβλεπαν στην υπεράσπιση της Ελλάδας στην Ευρώπη, με την επιρροή της κοινής γνώμης.

Η Γαλλία αποτέλεσε καταφύγιο για πολλούς Έλληνες πολιτικούς και διανοούμενους, εξόριστους της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Στη Γαλλία, που ζούσε στον παλμό των διεκδικήσεων του Μάη του 1968, υπήρχε για τους Έλληνες πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη των φιλελεύθερων ιδεών. Γενικότερα η συνεχής παρουσία ελλήνων επιστημόνων και πανεπιστημιακών στη Γαλλία, και κυρίως στο Παρίσι, έχει αφήσει τα ίχνη της σε τομείς όπως η φιλοσοφία (Κώστας Αξελός, Κορνήλιος Καστοριάδης), η ιστορία (Κ. Θ. Δημαράς, Νίκος Σβορώνος, Ελένη Αντωνιάδη, Αικατερίνη Κουμαριανού, Σπύρος Ασδραχάς, Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ), το δίκαιο (Νικόλαος Πολίτης), η δημογραφία (Georges Tarinos), η πολιτική επιστήμη (Νίκος Πουλαντζάς), αλλά και η λογοτεχνία (Clément Léridis, Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος/Jean Moréas, Γιάννης Ψυχάρης).

Η γαλλική πρωτεύουσα, ως πολιτιστική μητρόπολη, προσέλκυσε διαχρονικά και πολλούς Έλληνες καλλιτέχνες: ζωγράφους (Παύλος, Θεόδωρος Ράλλης, Αλέκος Φασσιανός), γλύπτες (Τάκης), σκηνοθέτες (Θεόδωρος Αγγελόπουλος, Κώστας Γαβράς, Νίκος Παπατάκης), συνθέτες (Μίκης Θεοδωράκης, Ιάνης Ξενάκης), ηθοποιούς και τραγουδιστές (Μαρία Κάλας, Μελίνα Μερκούρη, Georges Moustaki, Νάνα Μούσχουρη).

Ο ελληνικός περιοδικός Τύπος έκανε δυναμικά την εμφάνισή του στη Γαλλία από τα μέσα του 19ου αιώνα. Στο Παρίσι κυκλοφόρησαν οι εκδόσεις *Εθνικόν Ημερολόγιον* (1861-1871), *Μύρια Όσα* (1868-1869), *Εθνική (Γραφική) Επιθεώρησης* (1869-1870, 1871-1872, 1875-1877), *Revue Grecque* (1886), *L'Hellade* (1894) και *L'Hellénisme* (1904-1912), απευθυνόμενες στους Έλληνες του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, αλλά και των παροικιών. Ο παροικιακός Τύπος εμφανίζεται από το 1916 με τη *Journal des Hellènes*, ακολουθεί το 1921 ο *Κήρυξ*, το 1967 *Το Έθνος*, όλες εφημερίδες που εκδίδονταν στο Παρίσι. Κυκλοφόρησαν και περιφερειακές εκδόσεις όπως η *Acropolis* για τους Έλληνες της Μασσαλίας και του Port-de-Bouc και το *Έθνος των Αποδήμων*, που εκδιδόταν στην Αβινιόν. Ορισμένες από αυτές εξακολουθούν να ενημερώνουν τους Έλληνες της Γαλλίας ακόμη και σήμερα.

123

3. ΙΒΗΡΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ

Μόσχος Μορφακίδης

ΙΣΠΑΝΙΑ

Η νεοελληνική παρουσία στην Ιβηρική Χερσόνησο μαρτυρείται από τα μέσα του 15ου αιώνα. Οι πρώτοι Έλληνες, που καταγράφονται στις διάσπαρτες πηγές, ήταν καταρχάς φυγάδες που διέτρεχαν την Ισπανία, συγκεντρώνοντας χρήματα για την απολύτρωση αιχμάλωτων συγγενών τους. Με το πέρασμα στον 16ο αιώνα έφταναν –μέσω κυρίως των ισπανικών κτήσεων της Κάτω Ιταλίας– αρκετοί ναυτικοί και μισθοφόροι, από τους οποίους, μάλιστα, ορισμένοι πέρασαν και στις ισπανικές κτήσεις του Νέου Κόσμου. Μεταξύ εκείνων που έδρασαν για ένα διάστημα στην Ισπανία συγκαταλέγονται και μερικοί λόγιοι. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν δύο διακεκριμένες προσωπικότητες, ο Κωνσταντίνος Λάσκαρις και ο Δημήτριος Δούκας (που συνεργάστηκε στην έκδοση της περίφημης *Κομπλουτενσιανής Πολύγλωττης Βίβλου*). Γενικά, πάντως, οι Έλληνες που μετέβαιναν στην Ισπανία ήταν κατά κύριο λόγο μόνιμα εγκατεστημένοι στην ισπανοκρατούμενη Νεάπολη και τη Σικελία. Γι' αυτό στην Ιβηρική Χερσόνησο δεν δημιουργήθηκαν συγκροτημένες ελληνικές παροικίες, πέρα από μερικές ολιγάριθμες (και μάλλον εφήμερες) εστίες στο Τολέδο, τη Βαρκελώνη, το Βαγιαλδολίδ, τη Σαλαμάνκα και, μετά το πέρασμα στον 17ο αιώνα, τη Σεβίλλη. Με τις εστίες αυτές συνδέθηκαν μερικά γνωστά ονόματα, που διακρίθηκαν είτε για την καλλιτεχνική τους δράση (όπως π.χ. ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος στο Τολέδο) είτε με την εργασία τους στην αντιγραφή ελληνικών χειρογράφων (με πιο γνωστές ίσως τις περιπτώσεις του Ανδρέα Δαρμάριου και του Νικόλαου Τουριανού στο Εσκοριάλ) είτε με τη διδασκαλία τους σε ισπανικά πανεπιστημακά κέντρα (όπως π.χ. ο Νεόφυτος Ροδινός στη Σαλαμάνκα). Τέλος, σημαντικός αριθμός κληρικών και λογίων κατέφτανε κατά περιόδους στην Ισπανία και παρέμενε εκεί για αρκετό διάστημα, προσπαθώντας με αλληπάλληλες παραστάσεις προς τους ισπανούς μονάρχες να τους πείσει να αναλάβουν στρατιωτική δράση σε διάφορες ελληνικές περιοχές (από την Ήπειρο ως την Κύπρο) με στόχο την εκδίωξη των Οθωμανών.

Κατά τον 17ο αιώνα έγιναν επίσης προσπάθειες μαζικών εποικισμών σε ισπανικά εδάφη με ελληνικούς πληθυσμούς, προερχόμενους κυρίως από τη Νοτιοδυτική Πελοπόννησο, αλλά τελικά οι μέτοικοι εγκαταστάθηκαν σε περιοχές της Κάτω Ιταλίας. Μόνο κατά τον 18ο αιώνα πραγματοποιήθηκε μαζική μετοικεσία Ελλήνων στις Βαλεαρίδες, που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία οργανωμένης ελληνικής παροικίας στο Μαόν της Μινόρκας. Ο εποικισμός όμως εκείνος έγινε με πρωτοβουλία των βρετανών κατακτητών του νησιού αυτού. Έτσι, όταν αποκαταστάθηκε, στα τέλη του αιώνα, η ισπανική κυριαρχία, άρχισε και η διάλυση της ελληνικής παροικίας με την εκδίωξη των μελών της και την κατάσχεση της ακίνητης περιουσίας τους (συμπεριλαμβανομένου και του ωραίου ναού του Αγίου Νικολάου). Μόνον όσοι είχαν ασπαστεί το ρωμαιοκαθολικό δόγμα παρέμειναν και ενσωματώθηκαν στην τοπική κοινωνία, διατηρώντας όμως με υπερηφάνεια το αίσθημα της ελληνικής τους καταγωγής.

Λίγο μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους αρχίζουν και οι διπλωματικές σχέσεις του με την Ισπανία, οι οποίες απέκτησαν θεσμικό χαρακτήρα μετά το άνοιγμα της ελληνι-

κής πρεσβείας στη Μαδρίτη, το 1836, και του πρώτου ελληνικού προξενείου στη Βαρκελώνη, το 1843. Ωστόσο η γεωγραφική απόσταση και οι ομοιότητες στον οικονομικό και τον πολιτικό χώρο επενήργησαν αποτρεπτικά για την προσέλευση ελλήνων μεταναστών. Μόνο στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα περίπου 30 οικογένειες δωδεκανήσιων σφουγγαράδων, κυρίως από την Κάλυμνο, την Κω και τη Σύμη, εγκαταστάθηκαν στις ακτές της Καταλωνίας (Costa Brava) και έζησαν εκεί επί δεκαετίες από την σπογγαλιεία και την αλιεία κοραλιών.

Κατά τον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο (1936-1939), ελλαδίτες και κύπριοι εθελοντές πολέμησαν στο πλευρό των Δημοκρατικών, συγκροτώντας τον “Ελληνικό Λόχο” στο πλαίσιο των Διεθνών Ταξιαρχιών. Προέρχονταν κυρίως από τις τάξεις των ναυτεργατών, που κατέφυγαν στη Μασσαλία μετά την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά, αλλά και από την ομογένεια της Αμερικής, του Καναδά, της Αγγλίας, της Γαλλίας, του Βελγίου και της ΕΣΣΔ. Ανάμεσά τους και ένας σημαντικός αριθμός διανοουμένων και φοιτητών. Μετά τη διάλυση των Διεθνών Ταξιαρχιών, τον Σεπτέμβριο του 1938, οι περισσότεροι εγκατέλειψαν την Ισπανία και κατευθύνθηκαν κυρίως προς τις σοσιαλιστικές χώρες.

Στις πρώτες δεκαετίες που ακολούθησαν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η ελληνική παρουσία στην Ισπανία και την Πορτογαλία υπήρξε καθαρά περιστασιακή λόγω της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε και στις δύο χώρες. Εξαιρεση αποτελεί μικρός αριθμός οικογενειών εμπόρων από τη Μικρά Ασία και τα νησιά του Αιγαίου, που εγκαταστάθηκε σε μεγάλα αστικά κέντρα (Μαδρίτη, Βαρκελώνη), αλλά και σε μικρότερα (Πάλμα των Καναρίων). Οι οικογένειες αυτές αποτέλεσαν τον πυρήνα μιας μικρής ελληνικής κοινότητας και της ορθόδοξης ενορίας του Αγίου Ανδρέα (1949), που από το 1973 διαθέτει και τη δική της εκκλησία, τον ελληνορθόδοξο ναό των Αγίων Ανδρέα και Δημητρίου.

Από τη δεκαετία του 1960 –και κυρίως του 1970– άρχισαν να εμφανίζονται στα ισπανικά πανεπιστήμια οι πρώτοι έλληνες φοιτητές. Από αυτούς πολλοί παρέμειναν στην Ισπανία, δημιουργώντας οικογένειες μικτού, κυρίως, χαρακτήρα και εργαζόμενοι ως γιατροί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί και επιχειρηματίες ή διδάσκοντας σε πανεπιστήμια της χώρας. Μαζί τους η ελληνική κοινότητα άρχισε να κάνει κάπως αισθητή την παρουσία της στη Μαδρίτη, τη Βαλένθια και τη Βαρκελώνη.

Η ισχυρή κλασική παράδοση και ο φιλελληνισμός των ισπανών ουμανιστών συνδύαστηκε με την παρουσία των ελλήνων επιστημόνων της Ισπανίας και απέδωσε μερικές ενδιαφέρουσες πρωτοβουλίες στο πολιτιστικό πεδίο. Διαρκέστερο, μέχρι σήμερα, δείγμα αυτής της συνεργασίας αποτελεί η ίδρυση στη δεκαετία του 1980 του Ισπανοελληνικού Συνδέσμου, (Asociación Hispano-Helénica), που εκδίδει το έγκριτο επιστημονικό περιοδικό *Erytheia* και αναπτύσσει πολυποίκιλη πολιτιστική δραστηριότητα. Σύλλογοι παρόμοιοι χαρακτήρα ιδρύθηκαν και στην Τενερίφη (*Γέφυρα*), τη Σεβίλλη (*Πρόμαχος*) κ.α. Η έλευση ελλήνων φοιτητών και εμπόρων στην Καταλωνία ενδυνάμωσε επίσης τον εκεί αρχικό πυρήνα και επέτρεψε την ίδρυση της ενορίας του Αγίου Νεκταρίου (1975) και της ελληνικής κοινότητας της Βαρκελώνης (1978), που ξεκίνησε με 60 περίπου μέλη.

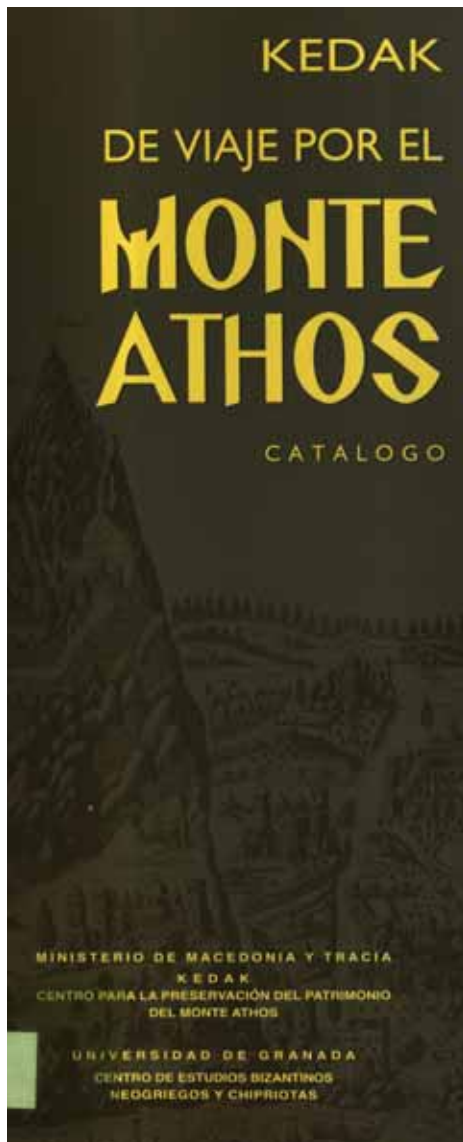
Από τη δεκαετία του 1990 η ελληνική παρουσία στην Ισπανία ενισχύθηκε σημαντικά χάρη στις νέες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν στην Ευρώπη, και κυρίως με την είσοδο της Ελλάδας και της Ισπανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα χαρακτηριστικά, όμως, του Ελληνισμού της Ισπανίας εξακολουθούν να παραμένουν σταθερά:

επικρατούν οι μικτοί γάμοι, ενώ το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο καθορίζει και την επαγγελματική ενασχόληση των Ελλήνων της χώρας (πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, καλλιτέχνες, γιατροί, δικηγόροι κ.λπ.). Αυξημένη όμως είναι, σε σχέση με το παρελθόν και η παρουσία επιχειρηματιών, ελεύθερων επαγγελματιών και υπαλλήλων των οργανισμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που εδρεύουν σε ισπανικές πόλεις (Μαδρίτη, Βαρκελώνη, Σεβίλλη, Αλικάντε). Σημαντική αύξηση παρουσιάζει επίσης και ο αριθμός των ελλήνων φοιτητών (κυρίως μεταπτυχιακών καθώς και προπτυχιακών υποτρόφων διαφόρων ευρωπαϊκών προγραμμάτων), η παρουσία των οποίων είναι πλέον αισθητή σε πόλεις με μακρόχρονη πανεπιστημιακή παράδοση, όπως π.χ. η Γρανάδα και η Βαρκελώνη.

Η νέα εικόνα της ελληνικής παρουσίας στη χώρα συνετέλεσε ώστε το 2004 να ιδρυθεί στη Μαδρίτη ο *Σύλλογος Ελλήνων Κατοίκων της Ισπανίας* (Asociación de Griegos Residentes en España), με 300 περίπου μέλη αποκλειστικά ελληνικής καταγωγής, που αποσκοπεί στην προώθηση του ελληνικού πολιτισμού. Παρόμοιος είναι και ο στόχος της ελληνικής κοινότητας της Βαρκελώνης (Comunidad Griega de Barcelona), που, μετά το μαρτύριό της, επαναλειτούργησε το 1994 με 500 περίπου μέλη (από τα οποία ελληνικής καταγωγής είναι γύρω στα 100). Σε όλη την Καταλωνία υπολογίζεται ότι διαμένουν σήμερα περί τις 200 ελληνικές οικογένειες, αμιγείς ή μικτού χαρακτήρα. Η κοινότητα διατηρεί σχολείο με 25 παιδιά και με δάσκαλο αποσπασμένο από την Ελλάδα, ενώ στην πόλη της Βαρκελώνης λειτουργεί και έμμισθο προξενείο. Σήμερα ο αριθμός των Ελλήνων που διαβιούν στην Ισπανία ως μόνιμοι κάτοικοι δεν ξεπερνά τις 2.000 ψυχές, ενώ ακαθόριστος είναι ο αριθμός των φοιτητών. Από το 1994 λειτουργεί επίσης στη Μαδρίτη η πρεσβεία της Κύπρου με δικαιοδοσία στην Ισπανία, την Πορτογαλία και τη Νότια Αμερική, ενώ μικρός αριθμός Κυπρίων ασχολείται με ξενοδοχειακές επιχειρήσεις και εστιατόρια στην τουριστική περιοχή Costa del Sol.

Το 2003 η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου αποφάσισε την αναβάθμιση της Εκκλησίας της Ισπανίας σε μητρόπολη πανορθόδοξου χαρακτήρα. Στην πρωτοβουλία αυτή συνετέλεσε ασφαλώς και το γεγονός ότι στην Ισπανία εγκαταστάθηκαν αρκετοί ορθόδοξοι μετανάστες από την Ανατολική Ευρώπη. Η μητρόπολη αυτή έχει δικαιοδοσία σε ολόκληρη την Ιβηρική χερσόνησο, καλύπτοντας, ως ένα βαθμό, και τις θρησκευτικές ανάγκες των Ελλήνων και των άλλων Ορθοδόξων της Πορτογαλίας.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 σημειώθηκε αύξηση του ενδιαφέροντος των Ισπανών για την Ελλάδα, γεγονός που επέτρεψε την εισαγωγή της διδασκαλίας της νέας ελληνικής σε 18 πανεπιστήμια και κυρίως σε Τμήματα Κλασικής Φιλολογίας, Μετάφρασης και Διερμηνείας, ινστιτούτα γλωσσών και σε ορισμένα μη πανεπιστημιακού επιπέδου Επίσημα Σχολεία Γλωσσών. Το 1996 ιδρύθηκε η *Ισπανική Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών*, ως μέλος της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, που καλύπτει επίσης την Πορτογαλία και τις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Από το 2000 ιδρύθηκε στη Γρανάδα το *Κέντρο Βυζαντινών, Νεοελληνικών και Κυπριακών Σπουδών*, το οποίο λειτουργεί ως συμβεβλημένο ερευνητικό κέντρο με το Πανεπιστήμιο της Γρανάδας. Εκτός από την πλούσια ερευνητική, εκπαιδευτική και εκδοτική του δραστηριότητα, διαθέτει τη σημαντικότερη εξειδικευμένη βιβλιοθήκη στην Ιβηρική Χερσόνησο (15.000 τίτλοι) και ψηφιακό αρχείο ισπανικών πηγών για τη μεσαιωνική και νεότερη Ελλάδα και Κύπρο. Η εμφανής άνθηση των νεοελληνικών σπουδών έφερε και μια παράλληλη εκδοτική δραστηριότητα σε επιστημονικά περιοδικά και σε αυτοτελείς μελέτες και μεταφράσεις νεοελλήνων συγγραφέων.

133

ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

Η ελληνική παρουσία στην Πορτογαλία υπήρξε μικρή και μάλλον περιστασιακή. Υπάρχουν αναφορές για τη δράση μεμονωμένων Ελλήνων στη χώρα αυτή (και τις αποικίες της), κυρίως όμως στην περίοδο της ισπανικής κυριαρχίας (1580-1640). Τον ίδιο περιστασιακό χαρακτήρα είχε και η κατά καιρούς δραστηριοποίηση ελλήνων εμπόρων στη χώρα κατά τον 18ο αιώνα. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε και στους επόμενους αιώνες, ως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ακόμη και στα μεταπολεμικά χρόνια, η ελληνική παρουσία στην Πορτογαλία (κυρίως στη Λισαβόνα και το Πόρτο) ήταν αριθμητικά ασήμαντη. Τα πράγματα άρχισαν να αλλάζουν κατά τις τελευταίες δεκαετίες, με τη σχετικά μονιμότερη εγκατάσταση περίπου 100-150 ατόμων στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, κυρίως στην πρωτεύουσα, με ενδεικτικότερη ίσως την περίπτωση των Ελλήνων που εργάζονται στις ναυτιλιακές επιχειρήσεις του Γιώργου Ποταμιάνου.

Με τα δεδομένα αυτά δεν είναι δυνατόν να γίνει λόγος για οργανωμένες ελληνικές κοινότητες ή ενορίες. Γι' αυτό, όπως αναφέρθηκε, οι θρησκευτικές ανάγκες των Ελλήνων της Πορτογαλίας καλύπτονται με την αποστολή κατά περιόδους εφημερίου από την ορθόδοξη Μητρόπολη της Ιβηρικής, που έχει την έδρα της στη Μαδρίτη. Βοηθητικό ρόλο επίσης έχει αναλάβει ένας πορτογάλος ορθόδοξος ιερέας. Οι εκκλησιαστικές

ακολουθίες τελούνται σε δύο ναούς (στη Λισαβόνα και το Πόρτο), που παραχώρησε η ρωμαιοκαθολική εκκλησία για τις ανάγκες των Ορθοδόξων. Μια ελληνίδα δασκάλα επίσης καλύπτει, ως έναν βαθμό (σε απογευματινά ή σαββατιάτικα σχολεία) και τις βασικές εκπαιδευτικές ανάγκες των Ελληνόπουλων που ζουν στη χώρα.

4. ΒΟΡΕΙΑ ΕΥΡΩΠΗ - ΣΚΑΝΔΙΝΑΒΙΑ

ΙΣΛΑΝΔΙΑ

Σπύρος Κουζινόπουλος

Η πρώτη ελληνική παρουσία στη μακρινή αυτή νησιωτική χώρα ανάγεται από μερικούς στον 4ο αιώνα π.Χ., και συνδέεται με το θρυλικό ταξίδι του Πυθέα από τη Μασσαλία στη “μακρινή Θούλη”, στα 332-310 π.Χ. Σήμερα στην Ισλανδία είναι εγκατεστημένοι ελάχιστοι Έλληνες, μετρημένοι στα δάχτυλα. Ενδιαφέρουσα είναι η δραστηριότητα του Ελληνοϊσλανδικού Πολιτιστικού Συλλόγου, που λειτουργεί στην πρωτεύουσα της χώρας, το Ρέικιαβικ, από το 1985. Αριθμεί περίπου 200 μέλη, στη συντριπτική τους πλειονότητα Ισλανδούς, με δύο Έλληνες από τους επτά συνολικά εγγεγραμμένους στα ισλανδικά μητρώα. Σκοπός του Συλλόγου, του οποίου “ψυχή” είναι ο γνωστός ισλανδός συγγραφέας και ηθοποιός Sigurdur A. Magnússon, είναι η ενίσχυση των πολιτιστικών δεσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Ισλανδία.

ΝΟΡΒΗΓΙΑ

Υπολογίζεται ότι στη Νορβηγία ζουν περίπου 400-450 Έλληνες, οι περισσότεροι μεμονωμένοι μετανάστες της δεκαετίας του 1960 από την Πελοπόννησο και τη Βόρεια Ελλάδα. Η Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα της Νορβηγίας, που ιδρύθηκε το 1965 με πρωτοβουλία του τότε Αρχιεπισκόπου Θυατείρων Αθηνάγορα, αριθμεί σήμερα 300 μέλη, δηλαδή την πλειονότητα των εκεί ομογενών. Τα τελευταία χρόνια οι Έλληνες της Νορβηγίας απέκτησαν και τη δική τους ορθόδοξη εκκλησία, αφιερωμένη στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Στο Όσλο, εξάλλου, λειτουργεί και ελληνικό σχολείο, στο οποίο φοιτούν κάθε χρόνο 40 παιδιά περίπου, με έλληνα δάσκαλο που αποστέλλει το ελληνικό υπουργείο Παιδείας. Λειτουργεί επίσης και Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων Ελληνοπαίδων Νορβηγίας, ο οποίος, σε στενή συνεργασία με τον Ελληνονορβηγικό Πολιτιστικό Σύλλογο, διοργανώνει αξιόλογες εκδηλώσεις για τα μέλη της ομογένειας. Στο κτίριο, μάλιστα, του συλλόγου λειτουργεί και ένα κέντρο για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, που απευθύνεται σε Νορβηγούς. Άλλος ένας ελληνικός σύλλογος λειτουργεί και στην πόλη Ντράμεν.

SCANDINAVIAN JOURNAL OF MODERN GREEK STUDIES

Bjarne Schartau

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΔΙΑ ΣΤΙΧΟΥ

THE SECOND COMING OF CHRIST IN RHYME

Φωτ. Γεώργιος Θεοδοσιάδης

ΔΑΝΙΑ

Αναστασία Χρήστου

Η βασική τυπολογική διάρθρωση της ελληνικής μετανάστευσης στη Δανία περιλαμβάνει περιπτώσεις οικονομικής, επιστημονικής, πολιτικής μετανάστευσης αλλά και για προσωπικούς και επαγγελματικούς λόγους. Στην κατηγορία των οικονομικών μεταναστών συγκαταλέγονται κυρίως οι πρώτοι Έλληνες που έφτασαν στην Δανία στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Ήταν κυρίως ανειδίκευτοι εργάτες που απασχολούνταν σε εργοστάσια, τεχνίτες (ξύλουργοί), οδηγοί ταξί και λεωφορείων και εργαζόμενοι σε γουναράδικα και εστιατόρια. Αρκετοί ανέπτυξαν αργότερα δική τους επιχειρηματική δράση, δημιουργώντας εστιατόρια και καταστήματα γουναρικών.

Η επιστημονική μετανάστευση προς τη Δανία αυξήθηκε αισθητά μετά την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (1981). Εκτός από τους Έλληνες που φοιτούν σε δανέζικα πανεπιστήμια, υπάρχουν και πανεπιστημιακοί και ερευνητές που διακρίνονται σε διάφορες επιστημονικές ειδικότητες.

Η πολιτική μετανάστευση έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα (1967-1974). Το δημοκρατικό πολίτευμα, αλλά και το έμπρακτα υποστηρικτικό αντιδικτατορικό κλίμα στη Δανία, προσέφεραν στους Έλληνες μια επιλογή ζωής με κατοχυρωμένη την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Επίσης προσωπικοί λόγοι οδήγησαν αρκετούς Έλληνες στη Δανία, όπου παντρεύτηκαν τους συντρόφους τους και δημιούργησαν μικτές οικογένειες. Η τελευταία ομαδοποίηση μεταναστών περιλαμβάνει άτομα που βρέθηκαν από τύχη στη Δανία, καθώς και εργαζόμενους σε δανέζικες εταιρείες.

Ο συνολικός αριθμός Ελλήνων που ζουν στη Δανία είναι 954 άτομα. Από αυτούς, οι 567 έχουν αλλοδαπή υπηκοότητα, ενώ οι 307 είναι δανοί πολίτες. Από το συνολικό αριθμό των 954 ατόμων, οι 694 είναι άνδρες και οι 260 γυναίκες. Ο σχετικά μικρός αριθμός τους δεν επέτρεψε στους Έλληνες της Δανίας να συστήσουν επιμέρους κοινότητες στα αστικά κέντρα της εγκατάστασής τους. Προτίμησαν λοιπόν να συγκροτήσουν μια ενιαία συσσωμάτωση για ολόκληρη τη χώρα, την οποία και ονόμασαν “Κοινότητα Ελλήνων της Δανίας” (ΚΕΔ).

ΣΟΥΗΔΙΑ

Λίνα Βεντούρα

Η Σουηδία διαθέτει ένα από τα υψηλότερα βιοτικά επίπεδα στον κόσμο και ένα από τα πιο ανεπτυγμένα συστήματα κοινωνικών ασφαλίσεων. Έχει περίπου 400.000 μετανάστες που αποτελούν το 4-5% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Οι Έλληνες (συνυπολογίζοντας και τα παιδιά των μεταναστών, πολλά από τα οποία έχουν πολιτογραφηθεί) δεν ξεπερνούν το 5%, περίπου, του συνόλου των μεταναστών. Το 1975 οι Έλληνες στη Σουηδία ήταν 17.836· το 1996 παρέμεναν στη χώρα 11.804 Έλληνες υπήκοοι, ενώ σουηδική υπηκοότητα είχαν αποκτήσει γύρω στα 6-8.000 άτομα ελληνικής καταγωγής.

Πριν από το 1960 είχαν εγκατασταθεί στη Σουηδία γύρω στους 300-400 Έλληνες. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 δημιουργήθηκαν σουηδικά γραφεία στρατολόγησης εργατικής δύναμης στην Ιταλία, την Ελλάδα και σε άλλες μεσογειακές χώρες. Έτσι πολλοί Έλληνες έφτασαν στη χώρα από το 1960 ως το 1975, στο πλαίσιο της οργανωμένης στρατολόγησης εργατι-

κής δύναμης από τις βιομηχανίες, για να εργαστούν ως ανειδίκευτοι εργάτες· αρκετοί άλλοι όμως μετακινήθηκαν αυτόνομα ή στο πλαίσιο της οικογενειακής επανένωσης. Οι περισσότεροι προέρχονταν από τη Μακεδονία και την Ήπειρο, ήταν αγροτικής καταγωγής και χαμηλού επιπέδου εκπαίδευσης. Οι μισοί περίπου εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια της Στοκχόλμης, ενώ οι υπόλοιποι σκορπίστηκαν σε άλλα βιομηχανικά κέντρα, όπως το Μάλμε και το Γκέτεμποργκ.

Κατά τη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας η Σουηδία υποδέχτηκε πολλούς πολιτικούς πρόσφυγες, οι οποίοι υπολογίζεται ότι για ένα σύντομο χρονικό διάστημα έφτασαν να αποτελούν το 50% των Ελλήνων της χώρας. Άσυλο δόθηκε και στον Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος δημιούργησε εκεί την αντιστασιακή οργάνωση ΠΑΚ με τη βοήθεια του Ούλοφ Πάλμε και άλλων σουηδών πολιτικών. Μετά τη μεταπολίτευση, και κυρίως με την επιδείνωση της οικονομίας στη χώρα, σημειώθηκε ρεύμα παλιννόστησης, που ενισχύθηκε κατά τη δεκαετία του 1980.

Το 1982 το 60,4% των ελλήνων μεταναστών της Σουηδίας εργαζόταν, ενώ οι υπόλοιποι είτε ήταν άνεργοι είτε δεν υπήρχαν στοιχεία για την επαγγελματική τους δραστηριότητα. Το 34% από όσους εργάζονταν, ήταν βιομηχανικοί εργάτες, ενώ το 63,6% απασχολούνταν σε υπηρεσίες (κυρίως καθαρισμού, αλλά και σε εστιατόρια ή στο λιανεμπόριο). Οι επιδόσεις των παιδιών ελληνικής καταγωγής στο εκπαιδευτικό σύστημα της Σουηδίας είναι υψηλότερες από αυτές των γόνων άλλων εθνοτήτων· ωστόσο, παρά τις σπουδές τους, η ενσωμάτωσή τους στην αγορά εργασίας έχει παρουσιάσει δυσκολίες.

Η Σουηδία από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 έλαβε μέτρα για τη διευκόλυνση της προσαρμογής των μεταναστών στη νέα τους ζωή, όπως π.χ. την παροχή δωρεάν μαθημάτων σουηδικής γλώσσας, την εκπαίδευση διερμηνέων ή τη φροντιστηριακή διδασκαλία της σουηδικής στα παιδιά των μεταναστών. Παράλληλα, τα σουηδικά συνδικάτα επιχειρούσαν να επιτύχουν ένα υψηλό επίπεδο οργάνωσης των μεταναστών. Το 1967 η κυβέρνηση υιοθέτησε πολιτική ελεγχόμενης εισροής μεταναστών, αλλά και ενσωμάτωσης όσων είχαν ήδη εγκατασταθεί στη χώρα. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1975, εξήγγειλε μια μεταναστευτική πολιτική βασισμένη στις αρχές της ισότητας, της ελεύθερης επιλογής και της συνεργασίας: όλες οι ομάδες μεταναστών, πέρα από ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις, θα είχαν τη δυνατότητα να διατηρήσουν τη μητρική τους γλώσσα και τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής τους. Στο πλαίσιο αυτό καθιερώθηκε η ενεργητική διγλωσσία στο εκπαιδευτικό σύστημα: δημιουργήθηκαν δηλαδή μικτά δίγλωσσα σχολεία όπου οι ξένοι μαθητές φοιτούσαν σε κανονικές σουηδικές τάξεις, μέσα στις οποίες μπορούσαν να διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα 4-16 ώρες την εβδομάδα. Έτσι, για αρκετά χρόνια διδασκόταν η ελληνική ως μητρική γλώσσα παιδιών μεταναστών στα σουηδικά σχολεία. Σήμερα βέβαια αυτό έχει περιοριστεί πολύ, εφόσον, για να διδαχθεί μια ξένη γλώσσα ως μητρική σε ένα σουηδικό σχολείο, πρέπει να συμπληρωθεί ένας ελάχιστος αριθμός ενδιαφερόμενων παιδιών· όπου δεν συγκεντρώνονται αρκετά παιδιά, τα οργανωμένα από το ελληνικό κράτος μαθήματα αποτελούν τους κύριους χώρους διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας.

Η Στοκχόλμη είναι η έδρα της Ορθόδοξης Μητρόπολης Σουηδίας και Πάσης Σκανδιναβίας. Η Εκκλησία δεν έπαιξε σημαντικό ρόλο στη ζωή των ελλήνων μεταναστών. Κατά την περίοδο της δικτατορίας, μάλιστα, αλλά και στο πρώτο διάστημα μετά τη μεταπολίτευση, σημειώθηκαν μεγάλες τριβές μεταξύ των κοινοτήτων και εκπροσώπων της Εκκλησίας. Οι Έλληνες της Σουηδίας οργανώθηκαν εξαρχής σε κοινότητες, ενώ αρκετοί εντάχθηκαν και σε ελληνικά πολιτικά κόμματα. Το 1972 ιδρύθηκε η Ομοσπονδία Ελληνικών Συλλόγων και Κοινοτήτων Σουηδίας. Στο πρώτο συνέδριό της έλαβαν μέρος μόλις 5 κοινότητες, ενώ την περίοδο 1980-1981 συγκέντρωνε υπό την αιγίδα της 52 κοινότητες. Η Ομοσπονδία, και ο Σύλλογος Στοκχόλμης, σε συνεργασία με διάφορους σουηδικούς φορείς και προσωπικότη-

122

τες της πολιτικής ζωής της χώρας, συνδέθηκαν άμεσα με τον αγώνα για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Κατά τη δεκαετία του 1970, όσο το όνειρο της επιστροφής φαινόταν ακόμα πραγματοποιήσιμο, οι κοινότητες και η Ομοσπονδία συσπείρωναν γύρω τους μεγάλο μέρος των Ελλήνων και ήταν ιδιαίτερα δραστήριες. Η Ομοσπονδία συνέβαλε επίσης στην προώθηση νόμων και διατάξεων για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των μεταναστών, την καθιέρωση ελληνικών προγραμμάτων στην κρατική ραδιοτηλεόραση και μαθημάτων μητρικής γλώσσας στα σουηδικά σχολεία. Ενισχύθηκε οικονομικά από το σουηδικό και, κατά καιρούς, και από το ελληνικό κράτος, συνεργάστηκε με θεσμούς και υπηρεσίες της χώρας υποδοχής σε θέματα μεταναστών και μετείχε σε ομοσπονδίες με άλλες μεταναστευτικές εθνότητες. Εκδίδει μέχρι σήμερα το σημαντικότερο και πιο μακρόβιο περιοδικό έντυπο των Ελλήνων της Σουηδίας, τα *Μεταναστευτικά Νέα*, που κυκλοφορεί από το 1976.

Σήμερα στη Σουηδία λειτουργούν 40 ελληνικές κοινότητες (Στοκχόλμη, Γκέτεμποργκ, Μάλμε, Ουψάλα κ.α.), οι οποίες όμως έχουν απομαζικοποιηθεί. Υπάρχουν και αρκετές εθνικοτοπικές, πολιτιστικές και αθλητικές οργανώσεις και σύλλογοι γονέων. Στη Στοκχόλμη λειτουργεί με ιδιωτική πρωτοβουλία, επιχορηγούμενο από δημοτικές και κρατικές αρχές της Σουηδίας και τη Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, η *Ελληνική Βιβλιοθήκη και Αρχείο Σουηδίας*, όπου έχουν συγκεντρωθεί χιλιάδες ελληνικά βιβλία, αλλά και αρχαιακό υλικό για τους Έλληνες της Σουηδίας.

Η Σουηδία έδωσε στους αλλοδαπούς κατοίκους της τη δυνατότητα να πολιτογραφηθούν επέτρεψε στους μετανάστες, που επέλεγαν να μην γίνουν σουηδοί πολίτες, να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων για θέματα που τους αφορούσαν και τους παρέχε δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές. Γι' αυτό και η ένταξη της Σουηδίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 1995, δεν επηρέασε θεαματικά το νομικό καθεστώς των Ελλήνων και των άλλων μεταναστών από τις χώρες-μέλη της Ένωσης. Παρόλα, πάντως, τα δικαιώματα που απολαμβάνουν οι μετανάστες στη χώρα αυτή, οι κοινωνικές και οι οικονομικές διακρίσεις δεν έχουν εκλείψει, ενώ τις τελευταίες ιδίως δεκαετίες έχουν αυξηθεί οι ρατσιστικές επιθέσεις εναντίον των ξένων.

ΦΙΝΛΑΝΔΙΑ

Σπύρος Κουζινόπουλος

Στη Φινλανδία είναι εγκατεστημένες 400 ελληνικές οικογένειες (σύμφωνα με τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Αποδήμου Ελληνισμού). Οι Έλληνες της Φινλανδίας είτε είναι απόγονοι μεταναστών του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα ή μετοίκων από την πρώην ΕΣΣΔ. Οι περισσότεροι εργάζονται ως μισθωτοί, αλλά υπάρχουν και αρκετοί ελεύθεροι επαγγελματίες, κυρίως εστιατορες και γουνέμποροι. Η επιχειρηματική δραστηριότητα των Ελλήνων της Φινλανδίας υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχής. Μία οικογένεια караβοκραιών από την Κάλυμνο π.χ. δημιούργησε έναν κολοσσό στον τομέα της σοκολατοποιίας και καραμελοποιίας, την Halva, ενώ μία από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες σιγαρέτων της χώρας είναι η Tyomies, που ιδρύθηκε από τον Γιάννη Χρηστίδη. Στους επιτυχημένους επιχειρηματίες συγκαταλέγεται και ο καταγόμενος από την Καστοριά Χρήστος Ρουσουλής, που διαθέτει πάνω από 10 καταστήματα με γούνες στο Ελσίνκι και άλλες πόλεις της χώρας, ενώ από μητέρα Ελληνίδα είναι επίσης και ο Λάσε Λίεμολα, ένα από τα μεγαλύτερα αστέρια της φινλανδικής ποπ μουσικής στη δεκαετία του 1970.

Η μικρή αλλά δραστήρια ελληνική κοινότητα της Φινλανδίας ιδρύθηκε το 1972 και αναπτύσσει αρκετές δραστηριότητες, με επίκεντρο το Ελσίνκι. Μέχρι πρόσφατα εξέδιδε και μια 20σέλιδη εφημερίδα, διαθέτει ιστοσελίδα στο διαδίκτυο και δανειστική βιβλιοθήκη με 1.500-1.600 τίτλους. Στο Ελσίνκι λειτουργεί επίσης απογευματινό σχολείο για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, καθώς και νηπιαγωγείο. Αξιόλογο έργο στην κατεύθυνση αυτή επιτελεί και ο σύλλογος γονέων και κηδεμόνων του Ελληνικού Σχολείου Φινλανδίας.

Σημαίνουσα θέση στη φινλανδική κοινωνία κατέχει η Ορθόδοξη Εκκλησία, της οποίας οι αρχές ανάγονται στον 11ο αιώνα. Αξιόλογο επίσης θρησκευτικό κέντρο αποτελεί και η ιδρυμένη στην Καρελία, κατά τον 13ο αιώνα, από τον φινλανδό μοναχό του Αγίου Όρους Αρσένιο, μονή της Κονέβιτσα. Μετά την ανεξαρτησία της χώρας από τη ρωσική κυριαρχία, η Ορθόδοξη Εκκλησία της Φινλανδίας, επισήμως αναγνωρισμένη από το κράτος, υπήχθη στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Η Ορθόδοξη Φινλανδική Εκκλησία, που έχει στους κόλπους της 60.000 πιστούς (το 1,1% του πληθυσμού), διαθέτει τρεις επισκοπές και 25 ενορίες και από το 1957 ένα αξιόλογο Εκκλησιαστικό Μουσείο, στην πόλη Κουόπιο, 400 χιλιόμετρα βορειοανατολικά του Ελσίνκι (www.ort.fi/en/joining_the_church.php). Ας σημειωθεί ότι η Ορθόδοξη Φινλανδική Εκκλησία κάλυψε κατά περιόδους και τις ανάγκες στέγασης του ελληνικού σχολείου και της κοινότητας.

5. ΒΕΛΓΙΟ – ΚΑΤΩ ΧΩΡΕΣ – ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ

ΒΕΛΓΙΟ

Λίνα Βεντούρα

Η ελληνική παρουσία στο Βέλγιο έγινε αισθητή μόνο κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Ός τα μέσα της δεκαετίας του 1950 οι χίλιοι περίπου Έλληνες της χώρας αυτής ήταν, στην πλειονότητά τους, εγγράμματοι έμποροι ή γενικότερα ελεύθεροι επαγγελματίες. Από το 1953 ως και το 1964 η εικόνα αυτή αλλάζει ποσοτικά και ποιοτικά: στην περίοδο αυτή ο αριθμός των Ελλήνων που ζούσαν στο Βέλγιο πολλαπλασιάστηκε δραματικά, φτάνοντας τα 20.069 άτομα. Οι περισσότεροι έρχονταν τώρα για να εργαστούν στα βελγικά ανθρακωρυχεία. Πάντως, παρά την κατακόρυφη αύξηση του αριθμού τους, οι Έλληνες στο Βέλγιο παρέμειναν λίγοι, τόσο σε απόλυτο αριθμό όσο και συγκριτικά με τις άλλες μεταναστευτικές ομάδες που εγκαταστάθηκαν στη χώρα, και ακόμα περισσότερο σε σχέση με εκείνους που κατευθύνθηκαν στην Ομοσπονδιακή Γερμανία. Πρώην αγρότες οι περισσότεροι, στρατολογήθηκαν από τους εκπροσώπους που έστειλαν τα βελγικά ανθρακωρυχεία στην Ελλάδα, οι οποίοι είχαν αναλάβει την οργανωμένη μετακίνηση εργατών, ακόμα και πριν υπογραφεί η ελληνοβελγική συμφωνία μετανάστευσης του 1957. Παρ' όλο που οι διαδικασίες μετακίνησης Ελλήνων για να εργαστούν στα βελγικά ανθρακωρυχεία ξεκίνησαν αρκετά χρόνια νωρίτερα από την υπογραφή της ελληνογερμανικής συμφωνίας μετανάστευσης του 1960, μόλις το 3% των Ελλήνων, που επέλεξαν την ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση, κατευθύνθηκαν προς το Βέλγιο. Από αυτούς το 30% είχε επιστρέψει στην Ελλάδα πριν το 1965. Ωστόσο ο ελληνικός πληθυσμός του Βελγίου –ο οποίος προερχόταν σε μεγάλο βαθμό, όπως και αυτός που εγκαταστάθηκε στη Γερμανία, από τη Βόρεια Ελλάδα– εξακολουθούσε να αυξάνεται έως το 1970, οπότε και έφτασε τα 22.354 άτομα, εξαιτίας της επανασύνδεσης των οικογενειών και της γέννησης των παιδιών όσων παρέμεναν. Σήμερα, συνυπολογίζοντας τους πολυάριθμους μόνιμους υπαλλήλους διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών και τους φοιτητές, και λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι σημαντικός αριθμός (περίπου 5.500 άτομα) των ελληνικής καταγωγής κατοίκων της χώρας έχει πλέον βελγική υπηκοότητα –και συνεπώς στις απογραφές καταμετράται στο γηγενή πληθυσμό– οι ελληνικής υπηκοότητας κάτοικοι του Βελγίου ανέρχονται περίπου σε 18 με 20.000 άτομα.

Η οργανωμένη από έναν εργοδοτικό οργανισμό μορφή της μετανάστευσης, το εξαιρετικά σύντομο διάστημα (ούτε μία δεκαετία) κατά το οποίο μετακινήθηκε η μάζα των μεταναστών, η υψηλή γεωγραφική κινητικότητα τους –παλιννόστηση ή μετακίνηση σε άλλη χώρα– και η πρόωρη επανασύνδεση των περισσότερων μεταναστευτικών οικογενειών αποτελούν μερικά από τα χαρακτηριστικά της μετακίνησης των Ελλήνων προς το Βέλγιο. Το γεγονός της αρχικής πρόσληψης του συνόλου σχεδόν των ανδρών από τα ορυχεία προσέδωσε πολύ υψηλό βαθμό κοινωνικής και οικονομικής ομοιογένειας στην ελληνική παροικία του Βελγίου κατά το πρώτο διάστημα της εγκατάστασής τους.

Από τη στιγμή της άφιξής τους στο Βέλγιο οι άνδρες, οι οποίοι μετανάστευαν αρχικά μόνοι τους, εισάγονταν αμέσως, χωρίς να έχουν προσαρμοστεί στοιχειωδώς στις νέες συνθήκες και χωρίς καμία προετοιμασία, στο χώρο των ανθρακωρυχείων και τις άγνωστες, για εκείνους, απαιτήσεις της εργασίας σε αυτά. Πολλοί δεν άντεχαν την εμπειρία της κα-

117

θόδου στις στοές και της υπόγειας εργασίας, με αποτέλεσμα να εγκαταλείπουν το Βέλγιο αμέσως ή ύστερα από μερικές εβδομάδες. Η μεγάλη φτώχεια, η πιεστική ανάγκη να συνδράμουν οικονομικά την οικογένεια που είχε παραμείνει στην Ελλάδα ή το κίνητρο της αποταμίευσης ενός μικρού κεφαλαίου καθήλωσαν όσους παρέμειναν στα ορυχεία για ένα έως πέντε, τουλάχιστον, χρόνια στο Βέλγιο.

Μετά από ορισμένα έτη εργασίας στα ορυχεία, οι μετανάστες είχαν το δικαίωμα να αποκτήσουν άδεια εργασίας σε άλλους οικονομικούς τομείς. Στη δεκαετία του 1960 το σύνολο, σχεδόν, των Ελλήνων μεταπήδησε από τα ορυχεία προς τις βιομηχανίες και μετακινήθηκε από τις ανθρακοφόρες περιοχές προς τις Βρυξέλλες και άλλα αστικά κέντρα, όπου ένα μικρό ποσοστό κατάφερε να ανοίξει εστιατόριο ή καφενείο ή να αγοράσει ταξί. Η εργασία στις βιομηχανίες μπορεί να ήταν λιγότερο σκληρή και επικίνδυνη σε σύγκριση με τα ορυχεία, δεν έπαυε όμως να είναι εξουθενωτική. Με τη μετακίνηση αυτή προς τα αστικά κέντρα (που παρείχαν ευκαιρίες απασχόλησης και στις γυναίκες), πολλές Ελληνίδες άρχισαν να εργάζονται εκτός οικίας, με στόχο συνήθως είτε τη συντήρηση της οικογένειας είτε την επιτάχυνση της αποταμίευσης.

Οι έλληνες μετανάστες που εγκαταστάθηκαν μεταπολεμικά στο Βέλγιο εντάχθηκαν στις κατώτερες βαθμίδες της εργατικής τάξης της χώρας· παρόλο που οι περισσότεροι σύντομα εγκατέλειψαν τα ορυχεία, ένα πολύ σημαντικό ποσοστό εξακολουθούσε, το 1981, να κατέχει την ίδια κοινωνική θέση: το 26% του οικονομικά ενεργού ελληνικού πληθυσμού του Βελγίου ήταν άνεργο τη χρονιά αυτή, ενώ από αυτούς που εργάζονταν, το 63% ήταν εργάτες. Η κοινωνική θέση των μεταναστών αντανάκλασε τους λόγους για τους οποίους υιοθετήθηκε η πολιτική εισαγωγής ξένου εργατικού δυναμικού: επρόκειτο για ανειδίκευτους, που προορίζονταν για τις σκληρές, επικίνδυνες, ανθυγιεινές, κακοπληρωμένες και κοινωνικά υποβαθμισμένες εργασίες.

Ωστόσο οι ιδιαίτερα ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες των δεκαετιών που ακολούθησαν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο διευκόλυναν την ένταξή τους στην αγορά εργασίας και την οικονομική ζωή του Βελγίου, επιτρέποντάς τους να επωφεληθούν, έστω και άνισα, από τη γενική ευμάρεια, τις παροχές του κράτους πρόνοιας και τις κατακτήσεις της ντόπιας εργατικής τάξης. Ζώντας σε μια χώρα με ιδιαίτερα ανεπτυγμένο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, απέκτησαν αίσθημα ασφάλειας, το οποίο στερούνταν στη χώρα καταγωγής τους, εν μέρει ή και ολοκληρωτικά. Έτσι, παρόλο που οι περισσότεροι μετανάστες δεν γνώρισαν αισθητή κοινωνική άνοδο, βελτίωσαν κατά πολύ το βιοτικό τους επίπεδο. Οι προσδοκίες μιας σημαντικής μερίδας, τουλάχιστον –να ζήσουν την οικογένειά τους, να αποκτήσουν στο Βέλγιο ή τη χώρα καταγωγής ένα ακίνητο και να γεράσουν αξιοπρεπώς– εκπληρώθηκαν. Η πορεία των παιδιών τους, ωστόσο, παρά την καλύτερη μόρφωση που απέκτησαν και την αναμφισβήτητη ύπαρξη κάποιας κοινωνικής κινητικότητας, καθορίστηκε από την κοινωνική θέση των γονέων τους και, κυρίως, από την αρνητική οικονομική συγκυρία, όταν ήρθε η σειρά τους να ενταχθούν στην αγορά εργασίας.

Τα παιδιά των ελλήνων μεταναστών φοίτησαν σε βελγικά σχολεία και παρακολουθούσαν μαθήματα ελληνικών σε τμήματα μητρικής γλώσσας που δημιουργήθηκαν κατά τη δεκαετία του 1960 από το ελληνικό κράτος, και τα οποία λειτουργούσαν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης δύο φορές την εβδομάδα. Στις Βρυξέλλες λειτουργεί από το 1981 ένα αμιγές δημοτικό ελληνικό σχολείο, που συμπληρώθηκε με γυμνάσιο και λύκειο στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ενώ τα παιδιά των ελλήνων υπαλλήλων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που ζουν στην πόλη, έχουν τη δυνατότητα να φοιτούν στο ελληνικό τμήμα του Ευρωπαϊκού Σχολείου.

Οι έλληνες ανειδίκευτοι εργάτες, όπως και οι άλλοι ξένοι μετανάστες, βίωσαν τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στο Βέλγιο την περιφρόνηση των πολιτισμικών πρακτικών και των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων και αντιμετώπισαν την εχθρότητα και τις προκαταλήψεις των γηγενών Βέλγων. Για να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες που δημιουργούσε η κατώτερη κοινωνική τους θέση, το εχθρικό περιβάλλον και ο γλωσσικός αποκλεισμός, για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες της καθημερινότητας, αλλά και για να αποκτήσουν χώρους κοινωνικής συναναστροφής, οι μετανάστες γράφτηκαν στα ελληνικά τμήματα των βελγικών συνδικάτων, οργανώθηκαν σε κοινότητες και συγκεντρώνονταν στις ελληνορθόδοξες εκκλησίες.

Αρχικά η υποδοχή των ελλήνων ανθρακωρύχων γινόταν από τα ισχυρά και μαζικά, στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, βελγικά συνδικάτα, τα οποία διεκδικούσαν την ισότιμη μεταχείριση των μεταναστών, προκειμένου να μην προτιμώνται από τους εργοδότες, και επεδίωκαν τη στρατολόγησή τους για να διατηρήσουν την ενότητα της εργατικής τάξης. Λίγο μετά τη μαζική άφιξη ελλήνων εργατών στα ανθρακωρυχεία, οργανώθηκε ελληνικό τμήμα στο χριστιανικό συνδικάτο του Βελγίου, το οποίο ανέλαβε να παρέχει υπηρεσίες για τη λύση των πιεστικών προβλημάτων τους με τα ημερομίσθια, τις ασφάλειες και τα επιδόματα, να μεταφράζει δωρεάν τα απαραίτητα έγγραφα, να διοργανώνει μαθήματα γλώσσας και συνδικαλισμού και να εκδίδει ελληνόφωνη εφημερίδα. Κατά τη δεκαετία του 1960 οργανώθηκε ελληνικό τμήμα και στο σοσιαλιστικό συνδικάτο του Βελγίου, το οποίο ανέπτυξε παρόμοιες δραστηριότητες. Τα ελληνικά τμήματα των βελγικών συνδικάτων υπήρξαν φορείς αλλαγών και χώροι ώσμωσης, λειτούργησαν ως μεσολαβητές ανάμεσα στη βελγική κοινωνία και τους μετανάστες, συμβάλλοντας δραστικά στη διαδικασία ενσωμάτωσής τους και παρέχοντάς τους έναν –έστω και περιορισμένο– χώρο κοινωνικής και πολιτικής συμμετοχής.

Η Ελληνική Κοινότητα Βρυξελλών, η πιο σημαντική από τις 10 κοινότητες του Βελγίου (Λιέγης, Σαρλερουά, Αμβέρσας κ.ά.), συσπείρωνε έως τη δεκαετία του 1960 εύπορους εμπόρους και ελεύθερους επαγγελματίες, τελώντας ουσιαστικά υπό την κηδεμονία της πρεσβείας. Στις αρχές, όμως, της δεκαετίας του 1960, η συντριπτική αριθμητική υπεροχή των νεοαφιχθέντων στις Βρυξέλλες πρώην ανθρακωρύχων, σε συνδυασμό με τη δράση της Αριστεράς, άλλαξαν τα δεδομένα: μέσα από συγκρούσεις η Κοινότητα πέρασε στα χέρια των αριστερών εργατών και από το 1962 έως το 1967 ανέπτυξε έντονη κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα. Μετά την επιβολή της δικτατορίας του 1967 η Κοινότητα συνετέλεσε στη δημιουργία της Επιτροπής Αντιδικτατορικού Αγώνα Ελλήνων Βελγίου, και η ενασχόληση με τα πολιτικά ζητήματα της Ελλάδας έγινε σχεδόν το αποκλειστικό της έργο. Οι παλαιοί πάροικοι, λίγους μήνες μετά το πραξικόπημα στην Ελλάδα, ίδρυσαν ξεχωριστό σύλλογο, που συνεργάστηκε στενά με τις ελληνικές Αρχές. Από το 1967 έως τη συνένωση των δύο σωματείων, το 1991, υπήρχαν, λοιπόν, στις Βρυξέλλες δύο ελληνικές κοινότητες. Με τη μεταπολίτευση στην Ελλάδα συνεχίστηκε για μερικά χρόνια η έντονη πολιτικοποίηση των κοινοτήτων και η ενασχόλησή τους κατά κύριο λόγο με τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα.

Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ οδήγησε σταδιακά σε συνολικότερους μετασχηματισμούς στη ζωή των μεταναστών, καθώς μετέβαλε το νομικό καθεστώς των Ελλήνων που ζούσαν στο Βέλγιο, προσδίδοντάς τους νέα δικαιώματα, με τα οποία διαχωρίστηκαν σε σχέση με τους ξένους, που προέρχονταν από μη ευρωπαϊκές και ιδιαίτερα μουσουλμανικές χώρες. Στη δεκαετία του 1980, τη στιγμή που η παρουσία των παλαιότερων μετανα-

στών είχε αποδυναμωθεί με τη μεταβολή της ηλικιακής κατανομής στην παροικία, αυξήθηκε ο αριθμός των νεοαφιχθέντων, από την Ελλάδα, υπαλλήλων της ΕΟΚ στις Βρυξέλλες, και άλλαξε και πάλι η κοινωνική σύνθεση των μελών και της ηγετικής ομάδας της ελληνικής παροικίας. Ταυτόχρονα απαξιώθηκε σταδιακά η ενασχόληση με πολιτικά ζητήματα, μετατοπίστηκε η πολιτική των κυβερνήσεων σε θέματα μετανάστευσης, ενώ η ενιαία πλέον, από το 1991, Κοινότητα ανέλαβε ρόλο διαμεσολαβητή ανάμεσα στην παροικία και τις κυβερνήσεις των χωρών καταγωγής και υποδοχής ή την Ευρωπαϊκή Ένωση· οι στόχοι της προσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα της παροικίας και της διεθνούς πολιτικής: προωθώντας την ιδέα του “ευρωπαϊού πολίτη” η Κοινότητα διατύπωσε τη θέση ότι η ενσωμάτωση των νέων ελληνικής καταγωγής στη βελγική κοινωνία έπρεπε να αντιμετωπιστεί ως ένταξη Ελλήνων στην ενωμένη Ευρώπη. Με την ίδρυση, από τη μία, αρκετών τοπικών συλλόγων στη δεκαετία του 1980 και, από την άλλη, της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Βελγίου, το 1988, εμφανίστηκαν η εξειδίκευση και ο συγκεντρωτισμός. Σήμερα λειτουργούν επίσης αρκετοί ελληνοβελγικοί σύλλογοι διάδοσης των ελληνικών γραμμάτων.

ΚΑΤΩ ΧΩΡΕΣ

Λίνα Βεντούρα

Στα μέσα του 18ου αιώνα διαμορφώθηκε μια μικρή εμπορική κοινότητα Ελλήνων στο Άμστερνταμ. Εκεί βρέθηκε για ένα σύντομο διάστημα (1771-1777) και ο Αδαμάντιος Κοραής. Κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα στα μεγάλα λιμάνια των Κάτω Χωρών εγκαθίσταντο και κάποιοι πρώην ναυτικοί. Ολιγάριθμοι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία έφτασαν στην Ολλανδία μετά το 1922. Στην περίοδο του Μεσοπολέμου ιδρύθηκαν λίγες ελληνικές καπνεμπορικές, γουνεμπορικές και ναυτιλιακές επιχειρήσεις, καθώς και εταιρείες τροφοδοσίας πλοίων.

Στην πλειονότητά τους όμως οι περίπου 4.000 Έλληνες που ζουν σήμερα στην Ολλανδία, συγκεντρωμένοι κυρίως στην Ουτρέχτη, το Χόρινχεμ (Gorinchem) και το Ρότερνταμ, ήρθαν στη χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 1960 για να εργαστούν στις βιομηχανίες. Η άφιξή τους ξεκινά το 1961, όταν ένα ολλανδικό κλωστοϋφαντουργείο και κάποια ανθρακωρυχεία αναζήτησαν εργάτες στην Ελλάδα. Το 1962 υπογράφηκε προσωρινή συμφωνία μετανάστευσης μεταξύ Ελλάδας και Ολλανδίας. Ανάμεσα στους πρώτους Έλληνες που έφτασαν στη χώρα ήταν και κάποιοι εργάτες που είχαν εγκαταλείψει τα ανθρακωρυχεία του Βελγίου. Η “φυγή” από τα βελγικά ανθρακωρυχεία άρχισε στο τέλος του 1962 και συνεχίστηκε ως την άνοιξη του 1964. Την ίδια περίοδο έφτασαν και κάποιοι έλληνες εργάτες από τη Γερμανία. Όταν το ολλανδικό κράτος δυσκόλεψε την εισροή από το Βέλγιο, άρχισε να αυξάνεται η στρατολόγηση εργατών στην Ελλάδα. Δεν μετακινήθηκαν, πάντως, πάνω από 1.500 άτομα με σύμβαση εργασίας. Αρκετοί ήρθαν χωρίς σύμβαση, έπειτα από πρόσκληση συγγενών τους ή στο πλαίσιο της οικογενειακής επανένωσης.

Οι περισσότεροι μετανάστες προέρχονταν από αγροτικές περιοχές της Βόρειας Ελλάδας (Θράκη, Μακεδονία) και είχαν χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Αρχικά μετακινήθηκαν κυρίως άνδρες. Η οικογενειακή συνένωση, που ξεκίνησε σύντομα, ολοκληρώθηκε την περίοδο 1968-1972. Η οριστική ελληνολλανδική συμφωνία μετανάστευσης υπογράφηκε τελικά το 1966, σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης, που είχε ως αποτέλεσμα την ελάττωση του αριθμού των μεταναστών που εισέρχονταν στη χώρα. Έτσι, ακόμα κι αν συνυπολο-

Ο Μετανάστης, Μηνιαίο Δελτίο της Κοινότητας Οντρέχτης και Περιχώρων, Μάιος 1976

γίσουμε τα 900-1.000 άτομα που έχουν πολιτογραφηθεί στο μεταξύ, οι Έλληνες αποτελούν μία από τις μικρές μεταναστευτικές ομάδες της Ολλανδίας.

Στη δεκαετία του 1980, αν και πολλοί από τους Έλληνες εξακολουθούσαν να εργάζονται στη βιομηχανία, το ποσοστό τους είχε μειωθεί, και όλο και περισσότεροι απασχολούνταν στον τριτογενή τομέα. Παρά τη μετατόπιση αυτή, και μολονότι μερικοί βελτίωσαν τη θέση τους, συνολικά δεν σημειώθηκε ανοδική κοινωνική κινητικότητα των ελλήνων μεταναστών· κάποιοι, μάλιστα, γνώρισαν ακόμη και επιδείνωση της οικονομικής τους κατάστασης, αφού η οικονομική κρίση οδήγησε περίπου το 1/3 των Ελλήνων στην ανεργία. Αρκετοί προσανατολίστηκαν τότε προς τη δημιουργία οικογενειακών μικροεπιχειρήσεων, ενώ ορισμένοι παλιννόστησαν. Το επίπεδο εκπαίδευσης των παιδιών των ελλήνων μεταναστών στις Κάτω Χώρες, αν και είναι υψηλότερο από αυτό που παρουσιάζουν οι γόνοι άλλων μεταναστευτικών ομάδων, δεν έχει οδηγήσει σε σημαντική κοινωνική κινητικότητα.

Αρχικά οι ολλανδικές αρχές υποστήριζαν την εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών και στη μητρική τους γλώσσα, θεωρώντας δεδομένη την παλιννόστησή τους. Από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης Ελλήνων στη χώρα υπήρχε ελληνόφωνη εκπαίδευση σε τμήματα μητρικής γλώσσας, κυρίως πρωτοβάθμιας, αλλά και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, που λειτουργούσαν δύο φορές την εβδομάδα στις πόλεις όπου ζούσαν Έλληνες. Γύρω στο 1980 εγκαταλείφθηκε η ιδέα της προσωρινής παραμονής των ξένων εργατών στη χώρα. Έκτοτε, επειδή η πολιτική της Ολλανδίας στοχεύει ταυτόχρονα στην κοινωνική και οικονομική ενσωμάτωση των μεταναστών και στο σεβασμό της πολιτισμικής τους αυτονομίας, προωθήθηκε η δίγλωσση ενταγμένη εκπαίδευση.

Οι Έλληνες στην Ολλανδία οργανώθηκαν σε κοινότητες σχετικά σύντομα, αλλά η επιβολή της δικτατορίας στην Ελλάδα προκάλεσε για ένα διάστημα εσωτερικούς κλυδωνισμούς και διασπάσεις στις οργανώσεις τους. Η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Ολλανδίας ιδρύθηκε το 1975 ως συντονιστικό όργανο και για να εκπροσωπεί τους Έλληνες σε διάφορους φορείς προώθησης των μεταναστευτικών συμφερόντων. Στην Ολλανδία υπάρχουν 14 κοινότητες και αρκετοί εθνικοτοπικοί, αθλητικοί, πολιτιστικοί, φοιτητικοί και ελληνολλανδικοί σύλλογοι. Αυτό που χαρακτηρίζει τις ελληνικές οργανώσεις της χώρας είναι οι αυξημένες επαφές τους με αντίστοιχους φορείς άλλων μεταναστευτικών ομάδων και η ενεργή συμμετοχή τους σε ομάδες πίεσης, καθώς και σε θεσμικά όργανα στα οποία διαμορφώνεται –εν μέρει τουλάχιστον– η μεταναστευτική πολιτική.

Σήμερα, παρά τη μακροχρόνια εγκατάστασή τους στην Ολλανδία, οι έλληνες μετανάστες στην πλειονότητά τους εξακολουθούν να κατέχουν τις χαμηλότερες θέσεις στην οικονομική και κοινωνική ιεραρχία. Παρόλα αυτά επωφελήθηκαν από τις παροχές του κράτους πρόνοιας και από το αίσθημα ασφάλειας που τους δημιούργησαν. Σε σχέση εξάλλου με τους τούρκους και μαροκινούς μετανάστες, όλο και περισσότεροι Έλληνες απασχολούνται σε επαγγέλματα που απαιτούν ειδικευση ή είναι μικρομεσαίοι επαγγελματίες. Τέλος, από την ισχύ της Πράξης Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, το 1981, οι Έλληνες στην Ολλανδία εξισώθηκαν νομικά με τους άλλους μετανάστες από κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η διαβίωσή τους βελτιώθηκε αισθητά.

ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ

Έλλη Δρούλια - Μητράκου

Η παρουσία του ελληνικού στοιχείου στο Λουξεμβούργο είναι σχετικά πρόσφατη και συνδέεται με το σημαντικό ρόλο της μικρής αυτής χώρας στην ευρωπαϊκή ενοποίηση. Οι Έλληνες λοιπόν που ζουν στο Μεγάλο Δουκάτο ανήκουν στην πλειονότητά τους σε μια επαγγελματική κατηγορία: εργάζονται στις υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που έχουν την έδρα τους στη χώρα. Εξάλλου, οι Έλληνες κοινοτικοί υπάλληλοι του Λουξεμβούργου είναι αυτοί που συνετέλεσαν στην ίδρυση του πρώτου ελληνικού συλλόγου το 1964. Ο σύλλογος αυτός, που είχε αρχικά τον τίτλο *Amicale des Hellènes* (Φιλικός των Ελλήνων), αφού πρώτα μετονομάστηκε (1986) σε *Association des Hellènes du Luxembourg*, μετεξελίχθηκε το 2001 στην Ελληνική Κοινότητα του Λουξεμβούργου, η οποία εκπροσωπεί πια περίπου 2.000 άτομα. Ο σημαντικότερος πόλος συσπείρωσης των Ελλήνων της χώρας είναι βέβαια η ελληνική ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία αποκτά σύντομα το νέο ναό της και το πολιτιστικό της κέντρο. Σε χώρο της ελληνικής εκκλησίας, εξάλλου, λειτουργεί Ελληνικό Σχολείο Μητρικής Γλώσσας υπό την αιγίδα του ελληνικού υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Κατά την τελευταία εικοσαετία ιδρύθηκαν στο Λουξεμβούργο και άλλοι –πέρα από τον προαναφερθέντα– σύλλογοι, προσανατολισμένοι σε ποικίλα ενδιαφέροντα: ανάμεσά τους το *Club Culture et Danses Helléniques – Section de la Communauté Européenne*, το *Ciné Club Hellénique*, η ιδρυμένη το 1988 Θεατρική Εταιρεία Λουξεμβούργου (*Club Théâtre Grec – Section du Cercle Culturel des Institutions Européennes*), το Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο (*Association Centre Culturel Hellénique a.s.b.l.*) και η ιδρυμένη το 1993 *Association des Crétois du Luxembourg*.

Στο Λουξεμβούργο κυκλοφορούν δύο έντυπα ελληνικού ενδιαφέροντος. Η μηνιαία ελληνογαλλική εφημερίδα με τίτλο *Ελληνική Παρουσία/Présence Hellénique/Hellenesch Presenz au Grand-Duché de Luxembourg et la Grande Région*, και από το 2002 το τριμηνιαίο περιοδικό της ελληνικής κοινότητας με τίτλο *Το Φαινόμενο του Λουξεμβούργου/Effet du Luxembourg*.

6. ΓΕΡΜΑΝΙΑ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Λίνα Βεντούρα

Σύντομο ιστορικό χρονικό

Στις γερμανικές χώρες έζησαν κατά περιόδους, ήδη από τις αρχές των νεότερων χρόνων, μικρές και διάσπαρτες ομάδες Ελλήνων (φυγάδων, λογίων, κληρικών και τυχοδιωκτών). Από αυτούς, μάλιστα, άντλησαν και οι γερμανοί ελληνοιστές, από τον 16ο αιώνα τουλάχιστον, τις πληροφορίες τους για την Ελλάδα της εποχής τους (με πιο ενδεικτική την περίπτωση του πρώτου γερμανού “νεοελληνοιστή”, Μαρτίνου Κρουσίου). Από τις αρχές, εξάλλου, του 18ου αιώνα άρχισαν να εγγράφονται σε γερμανικά πανεπιστήμια αρκετοί έλληνες φοιτητές, που θα διακριθούν αργότερα στην ανάπτυξη της νεοελληνικής παιδείας (όπως π.χ. ο Αλέξανδρος Ελλάδιος, ο Κωνσταντίνος Κούμας κ.ά.). Κατά τα χρόνια επίσης της Ελληνικής Επανάστασης φιλοξενήθηκαν σε γερμανικές πόλεις αρκετοί έλληνες πρόσφυγες, που συγκρότησαν πρόσκαιρες παροικίες. Η ελληνική παρουσία στο γερμανικό χώρο θα γίνει περισσότερο αισθητή κατά την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα στην Ελλάδα (που ενθάρρυνε τις σπουδές των Ελλήνων σε γερμανικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ιδίως του Μονάχου), αλλά και κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Τέλος, μία ακόμα περίοδος ακμής της ελληνικής φοιτητικής μετανάστευσης στη Γερμανία (τη φορά αυτή σε μεταπτυχιακό επίπεδο) σημειώνεται στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Με το τέλος, εξάλλου, του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έμεινε σε γερμανικό έδαφος άγνωστος αριθμός χριστιανών και εβραίων Ελλήνων, που επέζησαν των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Πάντως, μέχρι το 1960 οι Έλληνες στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας δεν ξεπερνούσαν τους 5.000. Στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας ζούσαν μόλις 1.500 Έλληνες, πολιτικοί πρόσφυγες σχεδόν στο σύνολό τους.

Η σύγχρονη μετανάστευση

Από το 1960 έως το 1976 όμως, ο αριθμός των Ελλήνων στη Δυτική Γερμανία αυξήθηκε αματωδώς, καθώς μετακινήθηκαν 623.320 “φιλοξενούμενοι εργάτες” (Gastarbeiter), για να εργαστούν στις βιομηχανίες της. Η μαζική, λοιπόν, ελληνική παρουσία στη Γερμανία είναι κατά κύριο λόγο σύγχρονο φαινόμενο, και οφείλεται στη μεταπολεμική μετανάστευση. Οι μεταπολεμικές ελληνικές κυβερνήσεις έως τη μεταπολίτευση του 1974 υιοθέτησαν, με διαβαθμίσεις και αποχρώσεις, τη μετανάστευση ως λύση στο πρόβλημα της ανεργίας και της υποαπασχόλησης, φοβούμενες, μεταξύ άλλων, σε μια περίοδο έντονου αντικομμουνισμού, το ενδεχόμενο κοινωνικών ταραχών. Οι αρμόδιοι στη λήψη των σχετικών αποφάσεων συνυπολόγιζαν ιδιαίτερα και τη σημασία των εμβασμάτων των μεταναστών, για την κάλυψη των ελλειμμάτων του ισοζυγίου πληρωμών. Όταν παρουσιάστηκε η δυνατότητα, οι διαδοχικές κυβερνήσεις προτίμησαν να προωθήσουν την ενδοευρωπαϊκή μετακίνηση, βασιζόμενες στην κοινή πεποίθηση ότι επρόκειτο για μια προσωρινή μετοικεσία και ότι θα ήταν ευκολότερος ο έλεγχος των μεταναστών λόγω της μικρότερης γεωγραφικής απόστασης. Αρχικά, μάλιστα, είχαν την ελπίδα ότι η τεχνική κατάρτιση των Ελλήνων, που θα εργάζονταν προσωρινά στις βιομηχανίες των οικονομικά ανεπτυγμένων χωρών, θα ευνοούσε στο μέλλον την ανάπτυξη της βιομηχανίας της χώρας. Η Ελλάδα, στο

>ΓΡΑΦΟ. Μια φωτογραφική έκθεση από Ελληνίδων Έλλήνων λογοτεχνών στη Γερμανία, της Άνας Παπούλια με αποσπάσματα των λογοτεχνικών έργων, που παρουσιάστηκε το 2001 στο Ιστορικό Μουσείο της Φρανκφούρτης/Μαίν.

Η περίπτωση αυτήν που βγήκαν στον ηχητικό για μια ξένη χώρα, δεν είναι κάτι το απαντήσιμο στις μέρες μας. Για πολλούς ανθρώπους όμως αυτή η εμπειρία απαιτεί να δημιουργήσουν ένα χώρο μέσα στον οποίο εστιάζουν να ταυθωτήσουν τον κόσμο των βιωμάτων τους, να εκφραστούν ή να αναζητήσουν τον εξωτερικό διάλογο. Οι περισσότεροι από τους συγγραφείς ζουν δυο ζωές - μια τελείως "φυσική" εργασιακή καθημερινότητα και στη συνέχεια τη ζωή της συγγραφής. Μερικοί από αυτούς ορίζουν στη Γερμανία, έζησαν εδώ τη ζωή τους. Άλλοι πάλι επιστρέφουν στην Ελλάδα και συνεχίζουν το έργο τους, που συχνά πηγή του έχει ακόμα τη γερμανική τους εμπειρία.

Καινή σε όλους είναι η αντιμετώπιση του γερμανικού πολιτισμού, των αξιών του και της γερμανικής καθημερινότητας που συχνά έρχονται σε σύγκρουση με τον δικό τους μεσογειακό πολιτισμό. Αυτές οι βιωμένες πολιτισμικές διαφορές αποτελούν βέβαια στοιχεία εμπλουτισμού, αλλά συχνά γίνονται και οδυνηρά βιώματα, επειδή συχνά σημαίνουν στήριξη και απόρριψη. Μήνες οικείας συναντήσεως πόνω σε μια ξένη πραγματικότητα. Σε μένα άσκησε ιδιαίτερη γοητεία να συνθέσω 26 από τους περίπου 60 λογοτέχνες σε μια ομάδα και σαν τέτοια να τους παρουσιάσω με το δικό μου μέσο, τη φωτογραφία.

Άνα Παπούλια

Μετανάστεψα

από την γλώσσα μου
από τον εαυτό μου
από την πατρίδα μου

χωρίς γλώσσα
χωρίς εγώ
χωρίς πατρίδα
δυσαναγνώστη

ANNA TATISOGLU

©, 2004/2008/2009/2010/2011/2012

Αν πέφτο δίπλα σου ποίησης
για λόγους δε κοινούς. Αν
δεν το ήξευρες, απλώς
μένει και το ταξίδι.
Κι αν το γυδάνο έρπας
σου έρχεται ο κάλος, για πάντα
ανεπιθύμητος.

ΓΙΑΧΩΣ ΚΟΥΜΙΔΗΣ

Επιμύθιστος στις σελίδες.

«...» Μετα το ταξίδι και του πρόχειρου εγκατάστασης ανοίγει μερικά τους η τρίτη πόρτα του καινούργιου κόσμου. Η κόρη των κρυοπατήτων. Μερικοί δεν είναι δευτερογενείς στον κινηματογράφο, δεν είναι δευτερογενείς. Οι συζητήσεις του ταξιδιού είναι δευτερογενείς στο υποκειμενικό τους μέγεθος που πάρα σε κάθε βήμα διαμορφώνεται. Ουδέποτε ημετέρας εξερχόμενοι το σφραγισμένο έδαφος με προσοχή, με υπαγωγή, με φόβο. Σε να βρίσκονται σε μια καρέκλα (Σουκέλα, 1...)

ΓΙΩΡΓΟΣ Τ. ΜΑΤΖΟΥΡΑΝΗΣ

Μέλη Έκθεσης έκθεσης στη Γερμανία, Βερολίνο, Βιβλιοθήκη Γερμανοελληνική, Μάιος 2004.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: ΓΑΡΕΜΗ ΔΕΛΑΙΤΣΑΚ, ΕΛΕΝΗ ΤΟΡΟΠΗ, ΔΑΝΑΗ ΚΟΥΡΑΚΗ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΡΟΜΙΔΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΟΣ, ΖΑΧΑΡΙΑΣ Γ., ΜΑΡΙΟΥΔΑΚΗΣ - ΔΕΣΣΑ: ΜΑΡΙΟΛΕΩΝ ΚΑΖΑΝΗΣ, ΓΙΑΧΩΣ ΚΟΥΜΙΔΗΣ, ANNA TATISOGLU, ΚΩΣΤΑΣ ΖΟΥΚΑΪ, ΦΩΤΕΙΝΗ ΛΑΒΑΚΗ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΚΑΪΣΙΑΔΗΣ, ΑΓΑΘΑ ΜΠΙΛΙΟΥΜΗ, ΕΛΕΝΗ ΔΕΛΑΚΗΜΗΤΡΙΟΥ-ΤΣΙΑΚΑΚΗ, ΘΩΜΑΣ ΓΑΖΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΑΔΥΚΗΣ, ΠΕΤΡΟΣ ΚΥΡΙΜΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ Τ. ΜΑΤΖΟΥΡΑΝΗΣ, ΑΕΘΝΙΔΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΝΟΥΛΙΑΣ, ΜΕΛΑΧΗ ΠΑΤΕΝΤΑΚΗ, ΣΑΚΗΣ ΠΟΡΙΚΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΡΟΒΑΤΑΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΡΙΖΟΣ, ΝΤΑΝΤΗ ΣΙΔΕΡΗ-ΣΙΔΕΚ, ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΑΥΡΙΑΝΙΔΗΣ.

Άνα Παπούλια, Γράφω: Μια σειρά φωτογραφικών πορτραίτων. Ελληνίδες και Έλληνες λογοτέχνες στη Γερμανία, 2001

πλαίσιο αυτής της πολιτικής, υπέγραψε συμφωνίες μετανάστευσης με πολλές ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ των οποίων ήταν και η Ομοσπονδιακή (Δυτική) Γερμανία.

Με βάση τις επίσημες στατιστικές της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας, ο αριθμός των “μονίμων μεταναστών” που εγκατέλειψαν τη χώρα κατά την περίοδο που εκτείνεται από το 1955 έως το 1977, ανέρχεται σε 1.236.280. Ο αριθμός αυτός δεν είναι απόλυτα αξιόπιστος. Σύμφωνα, πάντως, με εκτιμήσεις ειδικών, οι μετανάστες από το 1946 έως το 1977 ξεπέρασαν το ένα εκατομμύριο. Οι μετακινούμενοι αυξήθηκαν αλματωδώς μετά το 1960 και, στην πλειονότητά τους, κατευθύνθηκαν, πλέον, προς ευρωπαϊκές χώρες και κατά κύριο λόγο προς τη Δυτική Γερμανία: το 61% του μεταπολεμικού μεταναστευτικού ρεύματος μετακινήθηκε προς χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης· η μετανάστευση προς την Ομοσπονδιακή Γερμανία ισοδυναμεί με το 53% του συνολικού αριθμού των μεταπολεμικών μεταναστών και το 83% των μετακινούμενων προς τις ευρωπαϊκές χώρες.

Με το άνοιγμα της ευρωπαϊκής αγοράς εργασίας άλλαξε και η γεωγραφική κατανομή της προέλευσης των μεταναστών, με το επίκεντρο του μεταναστευτικού φαινομένου να μετατίθεται από το νότιο τμήμα της Ελλάδας στο βορρά. Η Μακεδονία, η Ήπειρος, η Θράκη, και σε μικρότερο βαθμό η Θεσσαλία, η Κρήτη και τα Ιόνια νησιά παρείχαν μεγάλο αριθμό μεταναστών.

Οι στατιστικές που αφορούν στο επάγγελμα των μεταναστών, πριν εκπατριστούν, είναι ιδιαίτερα αναξιόπιστες. Τα κριτήρια επιλογής των χωρών υποδοχής και η πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων επηρέασαν τις δηλώσεις των μεταναστών, οι οποίοι σημείωναν το επάγγελμα που πίστευαν ότι θα διευκόλυne την επιλογή τους. Εξάλλου, πολλοί από την επαρχία μετακινήθηκαν προς το Εξωτερικό, με ενδιάμεσο σταθμό κάποιο αστικό κέντρο της Ελλάδας, όπου παρέμεναν επί ένα διάστημα, κατά το οποίο ασκούσαν διάφορα επαγγέλματα. Θεωρείται βέβαιο, πάντως, ότι τα δύο τρίτα των μεταναστών απασχολούνταν στον πρωτογενή τομέα, και ότι αυτοί που τροφοδότησαν μαζικά το μεταναστευτικό ρεύμα ήταν αγρότες με μικρούς κλήρους και εργάτες γης. Όλες οι έρευνες και οι ενδείξεις που υπάρχουν συμφωνούν ότι το επίπεδο εκπαίδευσης των μεταναστών ήταν χαμηλό. Στην πλειονότητά τους οι μετανάστες είχαν ολοκληρώσει τη στοιχειώδη εκπαίδευση ή μόνο μερικές τάξεις του δημοτικού σχολείου. Ωστόσο υπάρχουν ενδείξεις ότι αναλογικά το μέσο μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών ήταν υψηλότερο από αυτό των ατόμων 10 ετών και άνω που ζούσαν στην Ελλάδα, ενώ το ποσοστό των αναλφάβητων που μετακινήθηκαν ήταν χαμηλό.

Το διπλωματικό πλαίσιο και η οργάνωση της μετανάστευσης

Η Ομοσπονδιακή Γερμανία υπέγραψε την πρώτη συμφωνία μετανάστευσης με την Ιταλία το 1955. Ακολούθησαν το 1960 συμφωνίες με την Ελλάδα και την Ισπανία και στη συνέχεια με την Τουρκία, το Μαρόκο, την Πορτογαλία, την Τυνησία και τη Γιουγκοσλαβία. Οι συμφωνίες αυτές (που καθόριζαν τις υποχρεώσεις των αντίστοιχων κυβερνήσεων και των μεταναστών) κατοχύρωναν, έστω και πλημμελώς, τους ξένους εργάτες που μετακινούνταν επίσημα, εξασφαλίζοντάς τους, τυπικά τουλάχιστον, τις ίδιες συνθήκες εργασίας με τους γηγενείς εργάτες, και σε μεγάλο βαθμό τα ίδια δικαιώματα. Τυπικά τους εξασφάλιζαν εργασία και στέγη τουλάχιστον για ένα έτος, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και άλλα κοινωνικά δικαιώματα.

Αμέσως μετά την υπογραφή των συμφωνιών, οι γερμανικές αρχές άρχιζαν να οργανώνουν τη μεταναστευτική ροή. Το Ομοσπονδιακό Ίδρυμα Εργασίας, το οποίο ήταν

υπεύθυνο για την κάλυψη των αναγκών σε εργατικό δυναμικό των επιχειρήσεων με αλλοδαπούς εργαζόμενους, έστειλε επιτροπές στις χώρες αποστολής. Μία από τις επιτροπές αυτές εγκαταστάθηκε και στην Ελλάδα και ανέλαβε την ευθύνη για την επιλογή των μεταναστών (με βάση την ηλικία, την κατάσταση της υγείας τους κ.λπ.) και την οργάνωση της μετάβασης. Η γερμανική επιτροπή εξέταζε τις αιτήσεις των ελλήνων υποψηφίων μεταναστών, τις οποίες συγκέντρωναν, προεπέλεγαν και τις μεταβίβαζαν οι ελληνικές υπηρεσίες. Οι μετανάστες υπέγραφαν συμβόλαιο εργασίας πριν ξεκινήσουν. Οι γερμανοί εργοδότες κατέβαλλαν το μεταφορικό κόστος και παρείχαν στέγη στους μετανάστες που έφταναν στη χώρα τους.

Ωστόσο μόνο οι μισοί, περίπου, από τους έλληνες “φιλοξενούμενους εργάτες” έφτασαν στη Δυτική Γερμανία, έχοντας άδεια εργασίας από τις εγκατεστημένες στην Ελλάδα γερμανικές αρχές. Μερικοί μετακινήθηκαν με ονομαστική πρόσκληση από κάποια γερμανική επιχείρηση μετά από αίτηση συγγενή τους, πολλοί εισήλθαν στη χώρα με τουριστικά διαβατήρια και άλλοι στο πλαίσιο της οικογενειακής επανένωσης. Σημαντικός αριθμός από εκείνους που πέρασαν στη Γερμανία χωρίς να έχουν υπογράψει σύμβαση εργασίας, κατάφερε να βρει δουλειά, και παρέμεινε νόμιμα ή παράνομα· άλλοι μετακινήθηκαν ξανά προς άλλη χώρα υποδοχής, ενώ οι υπόλοιποι επέστρεψαν στην Ελλάδα.

Η ροή της μεταναστευτικής κίνησης προς τη βορειοδυτική Ευρώπη, μετά το 1960, καθορίστηκε από τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και από την πολιτική των κρατών υποδοχής, η οποία απέβλεπε στην άμεση κάλυψη των αναγκών σε εργατική δύναμη, με την προσωρινή εισαγωγή ξένων εργατών. Με τη συναίνεση των ισχυρών εργατικών συνδικάτων υιοθετήθηκε μια πολιτική προώθησης της οικονομικής ανάπτυξης, με την αύξηση του εργατικού δυναμικού μέσω της μετανάστευσης, αλλά και προστασίας της αγοράς εργασίας και του γηγενούς εργατικού δυναμικού από έναν ενδεχόμενο ανταγωνισμό ξένων εργατών. Στοιχείο της πολιτικής αυτής στη Δυτική Γερμανία ήταν και η προσπάθεια εναλλαγής των μεταναστών, ώστε να αποφευχθεί η μόνιμη εγκατάστασή τους. Η πολιτική αυτή σημείωσε κάποια επιτυχία, εφόσον η μεταπολεμική μετανάστευση προς τη χώρα χαρακτηρίστηκε από υψηλή κινητικότητα. Αφενός πολλοί μετακινήθηκαν αρκετές φορές ανάμεσα στη χώρα καταγωγής και τη χώρα υποδοχής και αφετέρου πολλοί μετανάστες, μετά από ένα διάστημα εργασίας, παλιννοστούσαν και αντικαθίσταντο από άλλους. Χαρακτηριστικό είναι, για παράδειγμα, ότι το 58% των ελλήνων εργατών στη Δυτική Γερμανία μετανάστευσε δύο και τρεις φορές. Η μετανάστευση Ελλήνων χαρακτηρίστηκε, λοιπόν, από μεγάλη παλίνδρομη κινητικότητα, αλλά και από υψηλό αριθμό επιστροφών. Οι παλιννοστούντες καταγράφονταν μόνο από το 1968 έως το 1977, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατός ο ακριβής υπολογισμός της καθαρής μετανάστευσης για την προηγούμενη και τη μεταγενέστερη περίοδο. Υπολογίζεται, ωστόσο, ότι έως το 1964 το 30-40% των μεταναστών είχε επιστρέψει στην Ελλάδα. Κατά το διάστημα 1968-1977 παλιννόστησαν 237.500 μετανάστες, οι μισοί από τους οποίους ήρθαν από τη Γερμανία. Αν και τα στοιχεία αυτά παρουσιάζουν προβλήματα, ενδεικτικό είναι ότι, συνολικά, από το 1960 έως το 1999 εισήλθαν στη Γερμανία περίπου 1.200.000 Έλληνες και εξήλθαν 894.000.

Το 1973 σημειώθηκε νέα τομή. Η οικονομική κρίση που έπληξε τη Δυτική Γερμανία αύξησε απότομα τα ποσοστά των ανέργων και οδήγησε την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, με τη σύμφωνη γνώμη των συνδικάτων, στην απαγόρευση της εργατικής μετανάστευσης. Έκτοτε και έως την καθιέρωση της ελεύθερης διακίνησης των Ελλήνων στις χώρες της ΕΟΚ, το 1988, νόμιμες μετακινήσεις γίνονταν μόνο στο πλαίσιο της επανασύνδεσης των

135

οικογενειών των μεταναστών. Η απαγόρευση εισόδου νέων μεταναστών και η οικονομική κρίση οδήγησαν στη μείωση του αριθμού των Ελλήνων που ζούσαν στη Δυτική Γερμανία, με αποτέλεσμα το 1988 να μην υπερβαίνουν τους 275.000. Από το 1988 και ύστερα παρατηρείται νέο κύμα μετανάστευσης, αποτελούμενο από άτομα που μετανάστευαν για πρώτη φορά, αλλά και από παλινοστούντες, που μην έχοντας κατορθώσει να ορθοποδήσουν στην Ελλάδα, μετακινούνταν και πάλι προς τη Γερμανία. Μεταξύ αυτών που πήγαιναν να εργαστούν στη Γερμανία ήταν και πολλοί μουσουλμάνοι από τη Δυτική Θράκη. Έτσι, το έτος 2000 οι έλληνες πολίτες που ζούσαν στη Γερμανία έφτασαν τους 365.400. Ενδεικτικό είναι ότι από το 1960 έως τα τέλη του 20ού αιώνα περίπου το 10% του ελληνικού πληθυσμού έζησε έστω για ένα σύντομο διάστημα στη χώρα αυτή. Στη Γερμανία, ωστόσο, οι Έλληνες αποτελούν την τέταρτη σε αριθμητική δύναμη μεταναστευτική ομάδα μετά τους Τούρκους, τους Γιουγκοσλάβους και τους Ιταλούς, και δεν ξεπερνούν το 5% του αλλοδαπού εργατικού δυναμικού της χώρας.

Κατά τα πρώτα έτη της παραμονής τους στη Γερμανία οι περισσότεροι μετανάστες ζούσαν σε οικοτροφεία ή εστίες, και υπόκειντο σε πολλούς περιορισμούς, ιδίως ως προς

τη γεωγραφική κινητικότητα, τη δυνατότητα αλλαγής εργασίας ή εργοδότη και την επανασύνδεση των οικογενειών τους. Σταδιακά, πάντως, κατάφεραν να φέρουν τις οικογένειές τους, μετακόμισαν σε διαμερίσματα, απέκτησαν πολυτελείς άδειες εργασίας και παραμονής και περισσότερα δικαιώματα.

Κοινωνικά και εργασιακά δεδομένα, γεωγραφικός καταμερισμός

Στην πλειονότητά τους οι Έλληνες που μετανάστευαν προς τη βορειοδυτική Ευρώπη ήταν νέοι. Κατά το διάστημα 1955-1977, η μέση ηλικία των μεταναστών ήταν 25-32 ετών. Στην αρχή μετακινήθηκαν περισσότεροι άγαμοι άνδρες ή έγγαμοι χωρίς τις οικογένειές τους. Η δυσαναλογία ανδρών-γυναικών, η οποία οφειλόταν αφενός στον καταμερισμό εργασίας κατά φύλο και αφετέρου στο είδος της εργασίας, για την οποία προορίζονταν ή στην οποία είχαν πρόσβαση οι ξένοι εργάτες, ήταν ιδιαίτερα αισθητή στην ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση. Σταδιακά όμως, λόγω της παράτασης του χρόνου διαμονής των αρχικών μεταναστών, αλλά και της ανάγκης να υπάρξουν δύο μισθοί για την επίτευξη του κύριου μεταναστευτικού στόχου, δηλαδή της αποταμίευσης, άρχισαν να προστίθενται και έγγαμες μετανάστριες. Έτσι, ενώ το 1961 η αναλογία των φύλων στην ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση ήταν 82 άνδρες στους 100 μετανάστες, το 1965-1970 το ποσοστό των ανδρών είχε μειωθεί στους 55 ανά 100 μετανάστες. Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 αυξήθηκε και η αυτόνομη μετανάστευση γυναικών για εργασία. Το 1972, στο σύνολο των Ελληνίδων που μετανάστευσαν στη Δυτική Γερμανία, το 85% εργαζόταν, είτε είχε παιδιά είτε όχι. Σταδιακά αυξήθηκε και ο αριθμός των παιδιών (ώς 14 ετών), που μετακινούνταν προς τη χώρα υποδοχής. Η αυξανόμενη μετακίνηση των συζύγων και των παιδιών των μεταναστών οφείλεται και στη χαλάρωση των περιορισμών στο δικαίωμα της οικογενειακής επανασύνδεσης. Γερμανικές έρευνες έδειξαν ότι το 84% των μεταναστών στη Γερμανία το 1972 ήταν οικογενειάρχες και μόνο 16% είχαν την οικογένειά τους στην Ελλάδα. Με την πάροδο του χρόνου αυξήθηκε και ο αριθμός των μικτών γάμων: ήδη το 1978 το ένα τρίτο των Ελλήνων, που παντρεύτηκαν εκείνη τη χρονιά στη Δυτική Γερμανία, είχαν διαλέξει γερμανίδα σύζυγο, ενώ το ένα τέταρτο των Ελληνίδων είχαν παντρευτεί Γερμανό. Αντίθετα την ίδια εποχή ήταν πολύ σπάνιοι οι γάμοι με αλλοδαπούς άλλης εθνικότητας.

Στη Δυτική Γερμανία σημειώνεται μια διαχρονικά σταθερή υψηλή γεωγραφική συγκέντρωση των Ελλήνων στα αστικά κέντρα των βιομηχανικών περιοχών στο νοτιοδυτικό τμήμα της Γερμανίας, όπου ζουν τα τρία τέταρτα των Ελλήνων. Στο κρατίδιο της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας κατοικεί το 31%-33% των Ελλήνων, στη Βάδη-Βιρτεμβέργη το 23-25% και στη Βαυαρία το 18-20% (οι υπόλοιποι ζουν στην Έσση και σε άλλα κρατίδια). Η συγκέντρωση των Ελλήνων στις περιοχές αυτές σχετίζεται άμεσα με το πολύ υψηλό ποσοστό (83% το 1969) που απασχολούνταν στη μεταποίηση, και κυρίως στη βαριά βιομηχανία. Οι περισσότεροι Έλληνες που εργάζονταν στο δευτερογενή τομέα ήταν συγκεντρωμένοι σε τρεις βασικούς κλάδους: τη μεταλλουργία, την αυτοκινητοβιομηχανία και τη βιομηχανία ηλεκτρικών ειδών. Είναι ενδεικτικό ότι το 1969 η σιδηρομεταλλοβιομηχανία απορροφούσε το 42% των ελλήνων μεταναστών.

Το 1981 η κατανομή των ελλήνων μεταναστών κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας δεν παρουσίασε μεγάλες διαφοροποιήσεις: μεταποίηση 74,3%, παροχή υπηρεσιών 13,6%, εμπόριο 4,6%. Οι μετανάστες που κλήθηκαν να εργαστούν στη Δυτική Γερμανία ήταν ανειδίκευτοι. Αμείβονταν με τους χαμηλούς μισθούς, που προβλέπονταν από τις συλλογικές συμβάσεις γι' αυτή την κατηγορία εργαζομένων. Έτσι, παρά τη μακρόχρονη πα-

ραμονή τους οι έλληνες εργάτες δεν παρουσίασαν αξιοσημείωτη κοινωνική κινητικότητα, τα εισοδήματά τους διατηρήθηκαν σε χαμηλά επίπεδα, ενώ σημαντικό ποσοστό (18,5% το 1998) έμεινε άνεργο. Από την άλλη, όμως, πλευρά, η οικονομική σταθερότητα και η ευμάρεια της μεταπολεμικής Δυτικής Γερμανίας, οι κατακτήσεις των συνδικάτων της και η ασφάλεια που παρείχαν οι παροχές του κράτους πρόνοιας, σε συνάρτηση με την ένταξη των μεταναστών στην αγορά εργασίας και την εργατική τάξη της, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις σημαντικής βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου των ελλήνων εργατών. Το 1994 το ποσοστό των Ελλήνων που εξακολουθούσαν να εργάζονται στη μεταποίηση, είχε μειωθεί στο 53%. Επαγγελματική κινητικότητα όμως είχε σημειωθεί αποκλειστικά από τη μισθωτή εργασία προς την αυτοαπασχόληση (εστιατόρια, λιανεμπόριο, ταξί κ.λπ.). Μολονότι αρκετοί μετακινήθηκαν προς την αυτοαπασχόληση, η ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα στη Γερμανία είναι πενιχρή, με εξαίρεση τον τομέα των εστιατορίων, καθώς και τις επιχειρήσεις γουνοποιίας ή γουνεμπορίας στην περιοχή της Φραγκφούρτης. Σταδιακά, ωστόσο, η συνταξιοδότηση των αρχικών μεταναστών και η εγκατάσταση νέων μετά το 1988 αλλάζει τη σύνθεση του ελληνικού εργατικού δυναμικού, αυξάνοντας το ποσοστό των απασχολούμενων πτυχιούχων.

Δυσκολίες ενσωμάτωσης

Η κοινωνική θέση των μεταναστών επηρέαζε και τις σχολικές επιδόσεις των παιδιών τους: στις αρχές της δεκαετίας του 1980 το 35-40% των ξένων μαθητών εγκατέλειπε το σχολείο χωρίς καν το απολυτήριο του χαμηλότερου κύρους σχολείου (Hauptschule). Παράλληλα, την ώρα που το 30-35% των γερμανών μαθητών εισερχόταν στο γυμνάσιο, το αντίστοιχο ποσοστό για τους αλλοδαπούς μαθητές κυμαινόταν μεταξύ 5-10%, ενώ ελάχιστοι ήταν και αυτοί οι οποίοι κατόρθωναν να ακολουθήσουν τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση. Ο αποκλεισμός των περισσότερων παιδιών των μεταναστών από τις μορφές εκπαίδευσης, που είχαν επαγγελματικό αντίκρουσμα και κύρος, σε συνάρτηση με τη δυσμενή οικονομική συγκυρία τη στιγμή που εισέρχονταν στην αγορά εργασίας, είχαν ως αποτέλεσμα να μην σημειωθεί αξιόλογη διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα, παρά τη βελτίωση της θέσης ορισμένων στην κοινωνική ιεραρχία.

Έως πρόσφατα οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις δεν θεωρούσαν τη Γερμανία χώρα υποδοχής μεταναστών, γι' αυτό καθιέρωσαν και τον όρο "φιλοξενούμενοι εργάτες". Οι γερμανικές κυβερνήσεις άρχισαν να λαμβάνουν κάποια πρώτα μέτρα για την προώθηση της ενσωμάτωσης των μεταναστών μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Μέχρι τότε με τους ξένους εργάτες ασχολούνταν αποκλειστικά σχεδόν η Εκκλησία και τα συνδικάτα. Το γερμανικό κράτος επέλεξε το Διακονικό Ίδρυμα της Ευαγγελικής Εκκλησίας ως φορέα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών στους έλληνες μετανάστες. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 το ίδρυμα αυτό οργάνωσε συμβουλευτικούς σταθμούς και χώρους αναψυχής για τους έλληνες μετανάστες. Έκτοτε εξακολουθεί να τους παρέχει ποικίλες κοινωνικές υπηρεσίες σε περισσότερα από 70 κέντρα, στα οποία εργάζονται 100-120 κοινωνικοί λειτουργοί, κυρίως ελληνόφωνοι. Τα συνδικάτα της Δυτικής Γερμανίας επιχείρησαν να οργανώσουν τους μετανάστες και πέτυχαν να εντάξουν στους κόλπους τους σχετικά υψηλά ποσοστά ξένων εργατών: το ποσοστό της ελληνικής συμμετοχής (50,9% το 1991) είναι από τα υψηλότερα μεταξύ των μεταναστών. Από τη δεκαετία του 1980 και ύστερα, τα συνδικάτα αγωνίστηκαν και για τη χορήγηση πολιτικών δικαιωμάτων στους μετανάστες και για την καταπολέμηση του ρατσισμού. Το νομικό καθεστώς των Ελλήνων βελτιώθηκε, πά-

ντως, αισθητά μόλις το 1981, με την προσχώρηση της Ελλάδας στην ΕΟΚ, και στη συνέχεια με την καθιέρωση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας. Νέες προοπτικές για την παρέμβαση των μεταναστών, που προέρχονται από χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην πολιτική ζωή της χώρας άνοιξε και το δικαίωμα της συμμετοχής τους στις δημοτικές εκλογές της Γερμανίας. Η Γερμανία αποδέχθηκε, τελικά, το γεγονός ότι είχε μετατραπεί σε χώρα υποδοχής μεταναστών στα τέλη του 20ού αιώνα, οπότε και μετέβαλε μερικώς την πολιτική της, με την απόφαση να χορηγεί γερμανική υπηκοότητα σε ένα ποσοστό των μεταναστών και των παιδιών τους.

Η στάση του εθνικού κέντρου

Η Ελλάδα, από την πλευρά της, προσπάθησε να κατοχυρώσει, με καλύτερο τρόπο από ό,τι με τη διμερή συμφωνία μετανάστευσης, τα ασφαλιστικά δικαιώματα των ελληνικών μεταναστών στη Γερμανία, με την υπογραφή συμβάσεων για την κοινωνική τους ασφάλιση. Παράλληλα, όταν ο αριθμός των ελλήνων εργατών στη Δυτική Γερμανία αυξήθηκε και οι αρμόδιοι συνειδητοποίησαν το μέγεθος, τη σοβαρότητα και το σχετικά μόνιμο χαρακτήρα του μεταναστευτικού φαινομένου, θεσμοθετήθηκαν θέσεις εργατικών ακολούθων σε ορισμένα προξενεία, ιδρύθηκαν “ελληνικά σπίτια” σε γερμανικές πόλεις, διορίστηκαν εκπαιδευτικοί και έγινε μια προσπάθεια λειτουργίας σχολείων για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα παιδιά των μεταναστών. Το ελληνικό κράτος συνέδραμε στην εξασφάλιση της παρουσίας ιερών στις πόλεις, όπου εγκαταστάθηκαν έλληνες μετανάστες, και στη λειτουργία ορθόδοξων εκκλησιών, ενώ κατά περιόδους χρηματοδότησε και οργάνωσε πολιτιστικές εκδηλώσεις που απευθύνονταν σε αυτούς. Επιχείρησε, επίσης, να περιορίσει την εκμετάλλευση των υποψήφιων μεταναστών από πράκτορες, ταξιδιωτικά γραφεία, ιδιοκτήτες ή οδηγούς τουριστικών λεωφορείων και άλλους ιδιώτες. Τα μέτρα αυτά, ωστόσο, δεν εντάχθηκαν σε μια συνολική συνεκτική πολιτική έναντι των μεταναστών ή πίεσης του κράτους υποδοχής, αλλά ήταν αποσπασματικά, συχνά αντιφατικά και χωρίς συνέχεια. Η πολιτική για τους παλιννοστούντες είχε κι αυτή παρόμοια χαρακτηριστικά: Οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν μπόρεσαν να ελέγξουν τη ροή και τους ρυθμούς του επαναπατρισμού των μεταναστών και άργησαν πολύ να λάβουν μέτρα για την επανένταξή τους στην ελληνική οικονομική και κοινωνική ζωή, για την αξιοποίηση των κεφαλαίων τους και την εκπαίδευση των παιδιών τους. Μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1970 άρχισαν να λαμβάνουν κάποια οικονομικά, εργασιακά, ασφαλιστικά ή στρατολογικά μέτρα για τη διευκόλυνσή τους.

Οι ελληνικές κυβερνήσεις και τα πολιτικά κόμματα ενδιαφέρθηκαν, πάντως, ιδιαίτερα για την επιρροή τους στους μετανάστες που κατευθύνθηκαν προς τη Δυτική Ευρώπη, εξαιτίας του προσωρινού χαρακτήρα που θεωρούσαν όλοι ότι θα είχε η μετακίνησή τους και των στενών σχέσεων που διατηρούσαν οι μετανάστες με την Ελλάδα. Όλες οι πολιτικές δυνάμεις είχαν συνείδηση της σημασίας που είχε ο πολιτικός έλεγχος των νέων εργατών, αφού μετά από λίγα χρόνια επρόκειτο, με βάση τα δεδομένα της εποχής, να επιστρέψουν στην Ελλάδα και να επανδρώσουν την ελληνική βιομηχανία. Οι παρεμβάσεις, συνεπώς, των μηχανισμών του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος σε όλη τη μεταναστευτική διαδικασία, από την έκδοση του απαραίτητου, για ένα διάστημα, πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων και του διαβατηρίου, τη διαδικασία επιλογής των υποψηφίων, αλλά και των εργατικών ακολούθων, έως τη συγκρότηση και τη λειτουργία ελληνικών κοινοτήτων

στο Εξωτερικό, υπήρξαν αθρόες. Οι παρεμβάσεις αυτές ήταν ιδιαίτερα έντονες κατά τη διάρκεια της επταετούς δικτατορίας.

Κοινοτική οργάνωση

Στη Γερμανία και τα άλλα δυτικοευρωπαϊκά κράτη, στα οποία εγκαταστάθηκαν έλληνες μετανάστες, δεν αναπτύχθηκε η μορφή της ενοριακής κοινότητας, όπως συνέβη στις υπερπόντιες χώρες. Όταν έφτασαν οι πρώτοι έλληνες μετανάστες στη χώρα φιλοξενίας, δεν υπήρχε ένας ισχυρός ελληνορθόδοξος εκκλησιαστικός ιστός. Μόλις το 1963 το Οικουμενικό Πατριαρχείο ίδρυσε τη μητρόπολη Γερμανίας και Εξαρχία Κεντρικής Ευρώπης με έδρα τη Βόνη. Επιπλέον η Εκκλησία, για ένα μεγάλο διάστημα, δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στις ανάγκες των μεταναστών, δεν ασχολήθηκε με τα προβλήματά τους και, στη συνέχεια, δεν αντιπαρατάχθηκε στη χούντα. Μόλις κατά τις τελευταίες δεκαετίες οργανώθηκε σταδιακά, ώστε σήμερα να συγκροτείται από τον μητροπολίτη, 4 βοηθούς επισκόπους, 60 ιερείς και 50 ενορίες. Από το 1981 η ελληνορθόδοξη Εκκλησία αναγνωρίζεται ως ΝΠΔΔ από όλα τα γερμανικά ομόσπονδα κρατίδια και χρηματοδοτείται μερικώς από το ελληνικό και το γερμανικό κράτος.

Τα θεμέλια των κοινοτήτων των μεταναστών στη Δυτική Ευρώπη ήταν και παραμένουν λαϊκά. Οι ελληνικές κοινότητες της Δυτικής Γερμανίας δημιουργήθηκαν κατά τη δεκαετία του 1960 με ουσιαστική συμβολή, σε πολλές περιπτώσεις, της Αριστεράς. Ασχολήθηκαν εντατικά με τα προβλήματα των ίδιων των μεταναστών, όπως ήταν το πρόβλημα του εκδημοκρατισμού των ελληνικών υπηρεσιών στο Εξωτερικό, το φλέγον ζήτημα της εκπαίδευσης των παιδιών και οι τροποποιήσεις των συμβάσεων. Οι κοινότητες διεκπεραιώναν τις καθημερινές υποθέσεις των μεταναστών (ασφαλιστικά προβλήματα, μεταφράσεις εγγράφων κ.λπ.) και διοργάνωναν πολιτιστικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες (μαθήματα, εκδρομές κ.ά.). Συμμετείχαν στα συμβούλια αλλοδαπών, που άρχισαν να λειτουργούν κατά τη δεκαετία του 1970, ως ομάδες εκπροσώπησής τους με στόχο την προώθηση των αιτημάτων τους στην τοπική αυτοδιοίκηση.

Ωστόσο, παρά την ενασχόλησή τους με τα προβλήματα των μεταναστών, οι κοινότητες ήταν για αρκετές δεκαετίες προσανατολισμένες περισσότερο προς διεκδικήσεις από το ελληνικό κράτος παρά προς την κατοχύρωση των δικαιωμάτων των μελών τους στη Γερμανία. Ανέπτυξαν πιο στενές σχέσεις με τα ελληνικά κόμματα ή άλλους ελληνικούς φορείς παρά με θεσμούς και παράγοντες της Γερμανίας. Καλλιεργούσαν τη σχέση των μεταναστών με την πολιτική ζωή της Ελλάδας, και με υπομνήματα προς τη Βουλή, ψηφίσματα, διαμαρτυρίες και εκδηλώσεις άνοιξαν το δρόμο στην καθιέρωση του δικαιώματος ψήφου των μεταναστών. Δραστηριοποιήθηκαν, επίσης, για την αποφυλάκιση των πολιτικών κρατουμένων, την αποκατάσταση της συνταγματικής νομιμότητας μετά τα Ιουλιανά, τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών από υπηρεσιακή κυβέρνηση το 1966 και το 1967, και βέβαια, αργότερα, συμμετείχαν στη συγκρότηση και τη δράση αντιδικτατορικών επιτροπών και οργανώσεων.

Εκπαίδευση, Τύπος και ΜΜΕ

Ένα από τα βασικά ζητήματα, γύρω από τα οποία συσπειρώθηκαν οι έλληνες μετανάστες στη Γερμανία, ήταν η εκπαίδευση των παιδιών τους. Στην Ομοσπονδιακή Γερμανία, μετά από ένα σύντομο διάστημα κατά το οποίο η σχολική φοίτηση των αλλοδαπών

δεν ήταν υποχρεωτική, υιοθετήθηκε μια πολιτική ένταξης των παιδιών των μεταναστών στο γερμανικό σχολικό σύστημα και ιδρύθηκαν προπαρασκευαστικές τάξεις για όσα δεν γνώριζαν τη γλώσσα. Ταυτόχρονα όμως, επειδή οι αρχές ήθελαν οι ξένοι εργάτες να παραμείνουν στη χώρα για σύντομο, μόνο, διάστημα, προώθησαν και τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας των παιδιών τους. Η σύνοδος των υπουργών Παιδείας των ομόσπονδων κρατιδίων, το 1976, εδραίωσε αυτή τη διττή στρατηγική: κοινωνική ενσωμάτωση των αλλοδαπών μαθητών, αλλά και δυνατότητα επανένταξής τους στα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών καταγωγής τους. Η εκπαιδευτική πολιτική όμως, η οποία στη Γερμανία χαράσσεται αυτόνομα από τα Υπουργεία Παιδείας των ομόσπονδων κρατιδίων, διέφερε ανάλογα με τις τοπικές ιδιομορφίες και το κόμμα που βρισκόταν στην εξουσία στην εκάστοτε τοπική κυβέρνηση. Έτσι, οι πρακτικές που υιοθετήθηκαν για την εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών στη Δυτική Γερμανία δεν ήταν ομοιόμορφες.

Οι αποκλίνουσες πολιτικές των κρατιδίων και η έλλειψη συγκροτημένης εκπαιδευτικής πολιτικής για τα παιδιά των μεταναστών από την πλευρά των ελληνικών κυβερνήσεων συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός μωσαϊκού ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στη Γερμανία. Το ελληνικό κράτος κατά τη δεκαετία του 1960 οργάνωσε μαθήματα ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και θρησκευτικών, που παραδίδονταν δύο φορές την εβδομάδα. Μετά τη μεταπολίτευση ισχυρές, αριθμητικά, ομάδες Ελλήνων της Γερμανίας πίεζαν τις ελληνικές κυβερνήσεις να παράσχουν αμιγώς ελληνική εκπαίδευση. Το αίτημα αυτό των συλλόγων γονέων και κηδεμόνων συνδεόταν με την επιθυμία πολλών να παλινοστήσουν. Ήταν όμως και αποτέλεσμα της επιρροής των ελληνικών κομμάτων, που συνέβαλαν στη σύσταση των συλλόγων γονέων και κηδεμόνων και τη διαμόρφωση των αιτημάτων τους. Οι αποκλίνουσες θέσεις των κομμάτων προκάλεσαν, πάντως, έντονες συγκρούσεις μεταξύ των μεταναστευτικών οργανώσεων. Κάτω, λοιπόν, από την πίεση των δραστήριων –την εποχή εκείνη– συλλόγων γονέων και κηδεμόνων, οι ελληνικές κυβερνήσεις άρχισαν από το 1981 να ενισχύουν τα αμιγώς ελληνικά σχολεία, των οποίων οι τίτλοι σπουδών δεν αναγνωρίζονταν ως ισότιμοι στα περισσότερα ομόσπονδα κρατίδια. Το 1983 ο νόμος, που όριζε ότι το 4-6% των θέσεων των ελληνικών ΑΕΙ θα επιφυλάσσονταν για έλληνες υποψήφιους από το Εξωτερικό, έδωσε νέα ώθηση στην αμιγώς ελληνική εκπαίδευση στη Γερμανία.

Σημαντικό, αρχικά, αλλά μειούμενο, με την πάροδο του χρόνου, ποσοστό μεταναστών, έστειλε τα παιδιά στα αμιγώς ελληνικά σχολεία. Αντιστρόφως, σταδιακά αυξανόμενος αριθμός γονέων επέλεγε τα γερμανικά σχολεία και την εγγραφή των παιδιών σε μαθήματα ελληνικής γλώσσας που παραδίδονταν με ευθύνη του ελληνικού Υπουργείου Παιδείας τις απογευματινές ώρες ή το Σάββατο. Σε ορισμένα μέρη οι γονείς είχαν περισσότερες επιλογές, λόγω της λειτουργίας τμημάτων ελληνικής γλώσσας, ενταγμένων στο κανονικό πρόγραμμα των γερμανικών ή των δίγλωσσων σχολείων.

Τα Ελληνόπουλα, που αποφοίτησαν από αμιγώς ελληνικά σχολεία και παρέμειναν στη Γερμανία, αντιμετώπισαν συγκριτικά μεγαλύτερα προβλήματα ένταξης στην αγορά εργασίας. Όσα ήρθαν να ζήσουν στην Ελλάδα, είχαν παρόμοια προβλήματα με όλους τους παλινοστούντες, σε σύγκριση, όμως, με εκείνους που δεν γνώριζαν ελληνικά, βρίσκονταν σε καλύτερη θέση. Όσα, μάλιστα, επεδίωξαν να εισαχθούν στα ελληνικά πανεπιστήμια είχαν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα, δεδομένου ότι, λόγω της γνώσης της ελληνικής γλώσσας και του προνομιακού καθεστώτος που ρυθμίζει την εισαγωγή των απόφοιτων ελληνικών σχολείων του Εξωτερικού, ένα πολύ υψηλό ποσοστό σημείωνε επιτυχία στις εισαγωγικές εξετάσεις.

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει περιοριστεί πολύ το ενδιαφέρον για τα αμιγώς ελληνικά σχολεία και σημειώνεται κατακόρυφη μείωση των παιδιών που φοιτούν σ' αυτά. Το 1998 φοιτούσαν 33.562 έλληνες μαθητές σε γερμανικά σχολεία γενικής εκπαίδευσης, ενώ μόλις 7.478 σε αμιγώς ελληνικά σχολεία. Σήμερα πάνω από τα μισά Ελληνόπουλα της Γερμανίας δεν συμμετέχουν σε καμία μορφή οργανωμένης ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης. Και η Γερμανία και η Ελλάδα, πάντως, αναθεώρησαν σημεία της εκπαιδευτικής τους πολιτικής κατά τη δεκαετία του 1990, προωθώντας η πρώτη διαπολιτισμικές δεξιότητες για όλους τους μαθητές και η δεύτερη τη δίγλωσση, ενταγμένη στα σχολεία των χωρών υποδοχής, εκπαίδευση των Ελληνόπουλων του Εξωτερικού.

Η έλλειψη ενημέρωσης υπήρξε ένα ακόμη από τα προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι μετανάστες. Για μεγάλο διάστημα ενημερώνονταν κυρίως από ολιγάριθμα ραδιοφωνικά προγράμματα. Οι ραδιοφωνικές εκπομπές, οι οποίες υπήρξαν χώροι ελευθερίας του λόγου κατά τη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας, ήταν για τους περισσότερους μετανάστες, που δεν διάβαζαν ελληνική εφημερίδα, η μοναδική τους επαφή με την Ελλάδα. Η πληροφόρησή τους δευτερευόντως μόνο στηριζόταν στον ελληνικό ή ελληνόγλωσσο Τύπο. Οι εφημερίδες *Ακρόπολις* και *Μακεδονία* κυκλοφόρησαν για μερικά χρόνια καθημερινά, με ένθετη σελίδα με ειδήσεις και άρθρα για τους μετανάστες. Οι ίδιοι οι μετανάστες εξέδωσαν κατά καιρούς πολλά έντυπα (όπως ήταν τα *Μεταναστευτικά Νέα* της

Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων, που κυκλοφόρησε από το 1985 έως το 1990), τα οποία, όμως, τις περισσότερες φορές ήταν βραχύβια. Τα τελευταία χρόνια εμφανίστηκαν ελληνόφωνοι ραδιοφωνικοί και τηλεοπτικοί σταθμοί, ενώ παράλληλα οι μετανάστες έχουν πλέον τη δυνατότητα παρακολούθησης και των δορυφορικών εκπομπών της ΕΡΤ.

Δεσμοί με το εθνικό κέντρο και παροικιακές συσσωματώσεις

Η γεωγραφική εγγύτητα, η υψηλή κινητικότητα και η αίσθηση της προσωρινότητας της παραμονής συνέβαλαν στη δημιουργία και διατήρηση των ισχυρών δεσμών των Ελλήνων της Γερμανίας με την Ελλάδα. Δείκτης των δεσμών αυτών είναι και το ύψος των μεταναστευτικών εμβασμάτων από τη Γερμανία, που κυμαίνεται μετά το 1970 γύρω στο 25-30% επί των συνολικών μεταναστευτικών εμβασμάτων που εισρέουν στην Ελλάδα. Αξιοσημείωτο όμως είναι και το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα, σχεδόν μισό αιώνα μετά την έναρξη της ελληνικής μετανάστευσης στη Γερμανία, υπάρχουν περισσότερες από 600 οργανώσεις Ελλήνων στη χώρα. Πέρα από τις 140 κοινότητες και την Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων, που λειτουργεί από το 1965, υπάρχουν σύλλογοι γονέων και κηδεμόνων, εθνικοτοπικοί, εκπαιδευτικοί, φοιτητικοί, αθλητικοί και επαγγελματικοί. Η Ελλάδα χρηματοδότησε κατά καιρούς πολλές από τις δραστηριότητές τους και προσφάτως τις ενέταξε στο Συμβούλιο του Απόδημου Ελληνισμού. Ωστόσο οι κοινότητες, η Ομοσπονδία και οι σύλλογοι τα τελευταία χρόνια συνδέονται ολοένα και περισσότερο με τη γερμανική κοινωνία και εντάσσονται στο λόγο και τις πρακτικές τους μια ευρωπαϊκή προοπτική. Η ίδρυση, το 1988, του Συντονιστικού Οργάνου Ελληνικών Ομοσπονδιών και Κοινοτήτων Ευρώπης απέβλεπε ακριβώς στην αύξηση των δυνατοτήτων παρέμβασης των μεταναστευτικών οργανώσεων σε πανευρωπαϊκό επίπεδο.

Στη Γερμανία υπάρχουν εδώ και πολλές δεκαετίες αρκετές ελληνογερμανικές εταιρείες. Ήδη το 1962 ιδρύθηκε δευτεροβάθμιο όργανο με την ονομασία Ένωση των Ελληνογερμανικών Εταιρειών στην ΟΔΓ, το οποίο από το 1964 εκδίδει ανελλιπώς το περιοδικό *Hellenika*, με στόχο τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού, την προώθηση της ελληνογερμανικής συνεργασίας κ.λπ. Σε αρκετά γερμανικά πανεπιστήμια υπάρχουν έδρες Νεοελληνικών Σπουδών και Τμήματα Κλασικής Φιλολογίας και Βυζαντινών Σπουδών. Μετά την ίδρυση της Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, το 1988, οι νεοελληνικές σπουδές αναπτύχθηκαν δυναμικά. Αυξανόμενος είναι και ο αριθμός των ελλήνων φοιτητών που σπουδάζουν σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο στα γερμανικά πανεπιστήμια (6.750 το 1992 και 7.798 το 2003), καθώς και των ομογενών καθηγητών, υφηγητών, λεκτόρων και βοηθών που διδάσκουν σε αυτά. Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν εμφανιστεί στα ελληνικά και γερμανικά γράμματα αρκετοί λογοτέχνες μεταξύ των Ελλήνων της Γερμανίας, οι οποίοι, μάλιστα, ίδρυσαν στα 1997 την Ένωση Ελλήνων Συγγραφέων Γερμανίας, με έδρα το Μόναχο. Ενδεικτική, τέλος, της απήχησης των ελληνικών Γραμμάτων στη Γερμανία είναι και η επιτυχής λειτουργία του εκδοτικού οίκου *Ρωμιοσύνη*, που ιδρύθηκε εδώ και είκοσι, περίπου, χρόνια στην Κολονία, με στόχο την έκδοση στα γερμανικά αξιόλογων έργων της σύγχρονης ελληνικής Γραμματείας.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Ανδρέας Στεργίου

Στη μεταπολεμική περίοδο η ελληνική παρουσία στην Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία (Deutsche Demokratische Republik), γενικά αποκαλούμενη «Ανατολική Γερμανία», οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στις συνέπειες του Εμφυλίου Πολέμου. Η Ανατολική Γερμανία είναι η μοναδική χώρα του πρώην Ανατολικού Μπλοκ που ανέλαβε να φιλοξενήσει “αποκλειστικά και μόνο” παιδιά χωρίς τους κηδεμόνες τους, στην περίπτωση, βέβαια, που αυτοί είχαν φύγει μαζί με τα παιδιά από την Ελλάδα. Η αποκλειστικότητα αυτή συνδέεται άμεσα με το γεγονός ότι η άφιξη των Ελληνόπουλων στη χώρα συνέπεσε με την απόπειρα για μία εκ βάθρων σύσταση ενός καινούργιου κράτους, «του πρώτου γερμανικού κράτους των εργατών και αγροτών στον κόσμο», και σε ένα πρωτόγνωρο πολιτικά και εθνικά διαμορφούμενο κοινωνικό πλαίσιο, όχι μόνο για τους ίδιους αλλά και για το σύνολο των δρώντων μελών αυτού του νέου κρατικού μορφώματος που συγκροτούνταν εκείνη την εποχή, σε μια εντελώς νέα κοινωνικοοικονομική βάση. Ο αριθμός των Ελληνόπουλων ανερχόταν αρχικά σε περίπου 1.240 και αφίχθηκαν στην Ανατολική Γερμανία σε δύο φάσεις, η πρώτη εκ των οποίων έλαβε χώρα όταν ακόμα αυτή τελούσε υπό σοβιετική κατοχή. Μαζί με τις οικογενειακές επανενώσεις, που έλαβαν χώρα στη δεκαετία του 1950 με τη φροντίδα της ΕΒΟΠ (Επιτροπή Βοήθειας για το Παιδί) και τις προσμίξεις, ο αριθμός των ελλήνων προσφύγων έφτασε ως το 1960 τους 1.500 περίπου, από τους οποίους 1.317 ήταν νέοι και παιδιά.

Τα πρώτα χρόνια παραμονής των μικρών προσφύγων στην Ανατολική Γερμανία ήταν εξαιρετικά δύσκολα, λόγω των δυσχερειών επικοινωνίας και της κολοσοσιαίας διαφοράς νοοτροπίας. Πολλά παιδιά είχαν προσβληθεί, κατά την παραμονή τους στην Ελλάδα, από βαριές ασθένειες, που είχαν προκαλέσει ανήκεστη βλάβη στην υγεία τους. Η μεγάλη πλειονότητα των παιδιών, μετά από μια αρχική προσωρινή διαμονή σε διάφορες πόλεις, συγκεντρώθηκε στη μικρή πόλη Radébeul, κοντά στη βιομηχανική Δρέσδη. Η επιλογή της πόλης αυτής σηματοδότησε και το εκπαιδευτικό μέλλον των ελλήνων προσφύγων, καθώς προβλεπόταν ως επί το πλείστον τεχνολογική εκπαίδευση γι’ αυτούς, η οποία θα μπορούσε να συμβάλει στις γενικότερες ανάγκες του ανατολικογερμανικού κράτους, αλλά και ενός μετέπειτα σοσιαλιστικού ελληνικού, όπως φρόντιζε το ΚΚΕ να διατηρεί ως προοπτική μεταξύ των προσφύγων. Στην πόλη αυτή διατέθηκε ένα σύγχρονο συγκρότημα κτιρίων (10 τον αριθμό), στο οποίο δημιουργήθηκαν χώροι για την εκπαιδευτική, πολιτιστική, αθλητική και ιατρική φροντίδα των παιδιών.

Αν και η ανατολικογερμανική κοινωνία είχε μια ιδιότυπη, σε πολλές περιπτώσεις εχθρική, σχέση με τους ξένους, το ανατολικογερμανικό κράτος, σύμφωνα με όλες τις μαρτυρίες, μερίμνησε κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο για την υλική φροντίδα και εκπαιδευτική εξέλιξη αυτών των βασανισμένων από τον πόλεμο παιδιών. Η εκπαιδευτική και επαγγελματική εξέλιξή τους ήταν απροσδόκητα επιτυχής, ακόμα και για τις προβλέψεις των ανθρώπων του ΚΚΕ, αν αναλογιστεί κανείς ότι τα περισσότερα από αυτά, πριν εγκαταλείψουν την Ελλάδα, δεν είχαν επισκεφθεί ποτέ σχολείο, δεν ήξεραν να γράφουν, να διαβάζουν, και έπρεπε να μάθουν ταυτόχρονα δύο γλώσσες, γερμανικά και ελληνικά, αλλά και μία τέχνη ή βιομηχανική ειδίκευση. Το ανατολικογερμανικό κράτος επωμίστηκε, επίσης, το κόστος έκδοσης ειδικών βιβλίων για τα Ελληνόπουλα.

Στην Ανατολική Γερμανία εκδιδόνταν, πάλι με έξοδα του ανατολικογερμανικού κράτους, για τους Έλληνες πρόσφυγες το περιοδικό *Καινούργια Βάρδια*. Αν και ο κομματικός μηχανισμός του ΚΚΕ προσπαθούσε να διατηρεί τον έλεγχο της εκπαίδευσης και της πολιτικής διαπαιδαγώγησης των παιδιών, τα περισσότερα αντιμετώπιζαν με σχετική απάθεια τις κατευθύνσεις αυτές, καθώς ανδρώθηκαν στην Ανατολική Γερμανία και δεν είχαν ζήσει την Κατοχή και τον Εμφύλιο. Σ' αυτό συνέβαλε το γεγονός ότι μεγαλώνοντας, οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν σε άλλες πόλεις: το Chemnitz (από το 1953 μέχρι το 1990 Karl-Marx-Stadt), την Ερφούρτη, τη Λειψία, το Bautzen, το Neugurpin, το Zwickau, το Bernburg και το Dölkau, όπου επισκέφθηκαν διάφορες επαγγελματικές σχολές. Η συντριπτική πλειονότητα των Ελληνόπουλων –κυρίως τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας– απέκτησε τίτλους ειδικευμένων τεχνικών, ενώ κάποιοι μεταπήδησαν αργότερα σε πανεπιστήμια. Πολλά από τα παιδιά μικρότερης ηλικίας ακολούθησαν πιο ομαλή σχολική πορεία και μπόρεσαν να επιλέξουν από νωρίς τον επαγγελματικό ή επιστημονικό κλάδο της αρεσκείας τους, ένα δικαίωμα που –λόγω των ιδιαίτερων περιστάσεων– είχαν σε μικρότερο βαθμό τα μεγαλύτερα παιδιά. Εξαιρετικά μικρός ήταν ο αριθμός των κοριτσιών που έγιναν νοικοκυρές.

Παρά την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης στους περισσότερους τομείς, δεν απουσίαζαν οι μονομέρειες και τα νοσηρά φαινόμενα στην ανατροφή των παιδιών. Συχνά έγιναν δέκτες της κομματικής προσωπολατρίας, που καλλιεργούσε το ΚΚΕ απέναντι στον Ζαχαριάδη και τον Στάλιν, της εχθρότητας απέναντι στη Γιουγκοσλαβία του “αποστάτη” Τίτο, ενώ συχνά ήταν και τα φαινόμενα ασφυκτικού ελέγχου της προσωπικής τους ζωής, παρακολούθηση της αλληλογραφίας και των δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου κ.λπ. Πάντως για την εκπαίδευση των ελλήνων προσφύγων στην Ανατολική Γερμανία ισχύουν οι παρατηρήσεις που γίνονται και στην ενότητα που είναι αφιερωμένη στους Έλληνες της Τσεχοσλοβακίας, μέσα από το πρίσμα, βέβαια, της ιδιόμορφης ανατολικογερμανικής σοσιαλιστικής ιδεολογίας.

Η ομαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ Ανατολικού Βερολίνου και Αθήνας το 1973 και η Ostpolitik του Κωνσταντίνου Καραμανλή επέτρεψαν το σταδιακό και διστακτικό, αρχικά, επαναπατρισμό των πολιτικών προσφύγων μετά το 1974. Το ίδιο το Βερολίνο άρχισε να διευκολύνει την τάση αυτή πολλών Ελλήνων, επιτρέποντας τη μετανάστευση ανατολικογερμανών υπηκόων που ήταν παντρεμένοι με Έλληνες και τη μετατροπή του ανατολικογερμανικού μάρκου σε δραχμές. Στο διάστημα 1974-1979 εγκρίθηκαν 319 αιτήσεις επιστροφής.

Στην Ανατολική Γερμανία υπήρχε –μέχρι και τη δεκαετία του 1980– και μια άλλη κατηγορία Ελλήνων, εντελώς διαφορετικής προέλευσης. Πρόκειται για απογόνους παλαιών και ιδιαίτερα οικονομικά εύρωστων ελληνικών οικογενειών, που ζούσαν προπολεμικά στις ελληνικές παροικίες του Βερολίνου, της Λειψίας, της Δρέσδης και του Chemnitz. Οι Έλληνες ήλεγχαν προπολεμικά, στις περιοχές αυτές, τρεις μεγάλες καπνοβιομηχανίες και μεγάλο αριθμό μικρότερων επιχειρήσεων, ενώ ήταν κάτοχοι λοιπών κινητών και ακινήτων περιουσιακών στοιχείων. Οι περισσότεροι από αυτούς εγκατέλειψαν το έδαφος της Γερμανίας κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο μερικές εκατοντάδες παρέμειναν διασκορπισμένοι σε διάφορες πόλεις. Όλων ανεξαρτήτως οι περιουσίες κρατικοποιήθηκαν από το μεταπολεμικό καθεστώς της Ανατολικής Γερμανίας, χωρίς μάλιστα να δοθεί στους δικαιούχους το δικαίωμα να τις επαναδιεκδικήσουν, καθώς δεν υπήρχαν επίσημες διπλωματικές επαφές μεταξύ Ελλάδας και Ανατολικής Γερμανίας. Μετά την ομαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ

των δύο κρατών, η ελληνική πλευρά έθεσε επιτακτικά το ζήτημα της επιστροφής των περιουσιών των Ελλήνων ως αναπόδραστης προϋπόθεσης για την αναβάθμιση της διμερούς συνεργασίας, χωρίς, ωστόσο, η κίνηση αυτή να αποφέρει ιδιαίτερα αποτελέσματα.

Η ραγδαία βελτίωση, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, των σχέσεων μεταξύ Αθήνας και Βερολίνου σήμανε την άρση και των τελευταίων εμποδίων στην επιστροφή των Ελλήνων που βρίσκονταν ακόμα στην Ανατολική Γερμανία. Το 1984 Ανατολικό Βερολίνο και Αθήνα ρύθμισαν και το ζήτημα των συντάξεων, αίροντας και το τελευταίο εμπόδιο στη διαδικασία αυτή.

Σήμερα οι εναπομείναντες στο ανατολικό τμήμα της ενωμένης πια Ομοσπονδιακής Γερμανίας δεν πρέπει να ξεπερνούν τους 50 με 60, και είναι αυτοί που τα παιδιά τους δεν θέλησαν να εγκαταλείψουν το χώρο όπου μεγάλωσαν. Το ίδιο ισχύει και για όσους πρώην πολιτικούς πρόσφυγες παραμένουν και σήμερα στη Δυτική Γερμανία. Κάποιοι από αυτούς, που είχαν μεταφερθεί στην Ανατολική Γερμανία παρά τη θέληση τους και παρά τη θέληση των δικών τους, θέλησαν να αποσυνδεθούν εντελώς από το παρελθόν τους και δεν διατήρησαν καμιά επαφή με την Ελλάδα και τις ομογενειακές οργανώσεις. Κάποιοι άλλοι, αντίθετα, εντάχθηκαν στις οργανώσεις της ελληνικής ομογένειας, συνεχίζοντας τη ζωή τους ως “κανονικοί” Έλληνες του Εξωτερικού. Ορισμένοι έχουν διατηρήσει ιδιωτικές επαφές και συναντιούνται σήμερα με αφορμή αθλητικές δραστηριότητες των παιδιών τους.

Αυτοί που κράτησαν στενή επαφή με το ΚΚΕ, διατήρησαν δικούς τους διαύλους επικοινωνίας και δραστηριοποιούνται σε συλλόγους φιλικά προσκείμενους στο Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού της Γερμανίας (PDS). Πρόκειται για εκείνους που συνέβαλαν στη μετεξέλιξη των παλαιών, ελεγχόμενων από το ΚΚΕ, μηχανισμών Επιτροπή Ελλήνων Πολιτών (Komitee Griechischer Bürger) και Επιτροπή Ελεύθερη Ελλάδα (Komitee Freies Griechenland) στην Ένωση Ελλήνων Πολιτών Σαξονίας (Vereinigung Griechischer Bürger Sachsen e.V.), η οποία το 2000 γιόρτασε τα πενήτηκοστά της γενέθλια. Γιορτάζουν μαζί τις εθνικές εορτές και το Πάσχα και ενίοτε συναντιούνται και στην Ελλάδα, επιδιόμενοι σε κοινωνικού χαρακτήρα εκδηλώσεις.

Στις προσωπικές τους μαρτυρίες εκφράζουν συνήθως έντονη πικρία για τα όσα ακολούθησαν το τέλος του πολέμου στην Ελλάδα και τη στάση του ελληνικού κράτους απέναντί τους. Οι συνεντεύξεις μαζί τους προδίδουν τα τραυματικά συναισθήματα, που ενστάλαξε στον ψυχισμό τους ένας πόλεμος που, ενώ για τους περισσότερους τέλειωσε το 1949, αυτούς τους καταδίωκε για δεκαετίες, τιμωρώντας τους για το γεγονός ότι κατά την περίοδο που συντελέστηκαν οι εξελίξεις αυτές, ήταν αδύναμοι να αρθρώσουν το δικό τους λόγο στα τεκταινόμενα. Καταδικάστηκαν έτσι σε μια περιδιάβαση στο χώρο και το χρόνο, που υπερέβαινε κατά πολύ τις συμβατικές ανθρώπινες ανάγκες, της αναζήτησης δουλειάς και δημιουργίας οικογένειας, επειδή γι’ αυτούς ετίθετο και το ζήτημα της αναζήτησης πατρίδας. Ο λόγος είναι ότι, παρά τα όσα τους πρόσφερε το ανατολικογερμανικό κράτος, δεν τους αναγνώρισε ποτέ πλήρη υπηκοότητα. Αυτό που υποδείκνυε την ταυτότητά τους ήταν ένα ειδικό κρατικό έγγραφο, στο οποίο αναγραφόταν μια φράση που συνόψιζε όλη τους την ιστορία: *Έλληνας χωρίς Πατρίδα*.

7. ΕΛΒΕΤΙΑ

Bertrand Bouvier – Αναστασία-Δανάη Λαζαρίδου

Η νεοελληνική παρουσία στην Ελβετία είναι αρκετά μακροχρόνια. Οι σωζόμενες μαρτυρίες ανάγονται τουλάχιστον στην περίοδο της Αναγέννησης και της Μεταρρύθμισης και φτάνουν ως τον 19ο αιώνα. Πάντως οι μαρτυρίες αυτές αφορούν όχι στην ύπαρξη παροικίας, αλλά στη δράση μεμονωμένων προσώπων. Ανάμεσά τους και μερικές εξαιρετικά σημαντικές προσωπικότητες, όπως π.χ. ο κρητικός φιλόλογος Φραγκίσκος Πόρτος (που κατά την εικοσαετία 1561-1581 δίδαξε αρχαία ελληνικά στην Ακαδημία του Καλβίνου), ο Ιωάννης Καποδίστριας (που πέρασε στην Ελβετία δύο κρίσιμες περιόδους της ζωής του, στα 1813-1814 και 1822-1827), ο Ανδρέας Κάλβος (1824) και ο Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός (1826-1827). Ουσιαστικά η πρώτη πιστοποιημένη εμφάνιση μιας αξιόλογης, σε μέγεθος, ομάδας Ελλήνων στη χώρα των Άλπεων ήταν η προσωρινή παραμονή, το 1823, στο ελβετικό έδαφος 158 ελλήνων μαχητών του Αλέξανδρου Υψηλάντη, μετά το αιματηρό τέλος της εξέγερσης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Η επικοινωνία ανάμεσα στον ελληνικό κόσμο και την Ελβετία έγινε συχνότερη μετά την Ελληνική Επανάσταση, και ευνοήθηκε από τον ιδιαίτερα δραστήριο και διαρκή ελβετικό φιλελληνισμό και τον πρωτεργάτη του Jean-Gabriel Eynard (1775-1863). Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους άρχισε να αυξάνεται και ο αριθμός των Ελλήνων που επισκέπτονταν την Ελβετία, συνήθως για πανεπιστημιακές σπουδές. Οι έλληνες φοιτητές μάλιστα της Γενεύης συνέστησαν και σύλλογο το 1868. Η παράδοση αυτή συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια, με τη σύσταση και άλλων ανάλογων σωματείων, όπως είναι π.χ. ο επιζών –ακόμα και σήμερα– Σύλλογος Ελλήνων Φοιτητών του Πανεπιστημίου της Γενεύης *Minerva* (που ιδρύθηκε το 1878) και οι ελληνοελβετικοί σύλλογοι με την κοινή ονομασία *Hellas* (που ιδρύθηκαν στη Βέρνη, τη Ζυρίχη και τη Βασιλεία στα 1925-1926). Μια νέα περίοδος έντονης ελληνικής παρουσίας στην Ελβετία σημειώνεται κατά τα κρίσιμα έτη του εθνικού διχασμού, όταν στα 1916-1920 εγκαταστάθηκαν σε διάφορες πόλεις τόσο οπαδοί του εξόριστου βασιλιά Κωνσταντίνου όσο και υποστηρικτές του Βενιζέλου. Η δράση τους αποτυπώθηκε στην ίδρυση συλλόγων και την έκδοση εφημερίδων.

Αν και δεν αποτελεί ελληνική κοινοτική οργάνωση, ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για τον Ελληνοελβετικό Σύλλογο *Ιωάννης-Γαβριήλ Εϊνάρδος* (Association gréco-suisse *Jean-Gabriel Eynard*), που ιδρύθηκε τον Μάρτιο του 1919 χάρη στην αναζωπύρωση των φιλελληνικών αισθημάτων διακεκριμένων πολιτών της Γενεύης, αλλά και τη δράση των ελληνικών βενιζελικών κύκλων της πόλης. Με σημαντική πολιτιστική και κοινωνική δραστηριότητα, ο σύλλογος αυτός λειτουργεί σταθερά από την ίδρυσή του έως σήμερα και αριθμεί περί τα 450 μέλη, Ελβετούς και Έλληνες, όπως μικτό είναι και το Διοικητικό του Συμβούλιο (3/4 Ελβετοί και 1/4 Έλληνες).

Δημογραφικά δεδομένα, επαγγελματικές δραστηριότητες και κοινοτική οργάνωση

Οι μάλλον συγκυριακές αυτές περιπτώσεις δεν συνετέλεσαν, φαίνεται, στη συγκρότηση οργανωμένων ελληνικών κοινοτήτων. Από αριθμητική άποψη, άλλωστε, κινήθηκαν σε χαμηλά επίπεδα. Σύμφωνα με τα απογραφικά δεδομένα, το 1910 εμφανίζονται 381 Έλληνες κάτοικοι Ελβετίας, 1.387 το 1920 και 687 το 1930. Τελικά οι πρώτοι πυρήνες των ελληνικών παροικιών της Ελβετίας άρχισαν να δημιουργούνται από τα τέλη της δεκαετίας

132

του 1950, με διαφορετικούς ρυθμούς –και αριθμούς– στις γαλλόφωνες, γερμανόφωνες και ιταλόφωνες περιοχές και τα διάφορα καντόνια της Ελβετικής Συνομοσπονδίας. Προερχόμενοι από την κυρίως Ελλάδα, αλλά και την Αίγυπτο ή την Κωνσταντινούπολη, οι Έλληνες, αστικής, κυρίως, κοινωνικής προέλευσης στην αρχή, και κατόπιν ένα πολυπληθέστερο εργατικό δυναμικό (που θα μετακινηθεί επίσης προς τις αντίστοιχες γλωσσικές περιοχές από τις γειτονικές χώρες της Γερμανίας και της Ιταλίας) θα εγκατασταθούν στις πόλεις της Γενεύης, της Λωζάνης, της Βέρνης, της Ζυρίχης, αλλά και του Νιουσατέλ, της Μπιεν και του Λουγκάνο, και κατόπιν σε μικρότερα αστικά κέντρα ή και προάστια των μεγάλων πόλεων της ανατολικής Ελβετίας.

Σύμφωνα με τους αριθμούς που δημοσίευσε το 2005 η Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία, για το διάστημα 1981-2004 καταγράφηκαν συνολικά 6.204 Έλληνες, από τους οποίους 3.038 άνδρες και 2.253 γυναίκες. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις απογραφές του 1990, καταγράφηκε, σε απόλυτους αριθμούς, ένα σύνολο 7.487 Ελλήνων, ενώ το 2000 ο αντίστοιχος αριθμός κατέβηκε στους 4.792. Η χρήση της ελληνικής ως κύριας γλώσσας του σχετικού διαμένοντος πληθυσμού μειώθηκε για την περίοδο από το 1990 έως το 2000 κατά 36%.

Οι πρώτες γενιές των Ελλήνων που εγκαταστάθηκαν στην Ελβετία, και ιδιαίτερα στις γαλλόφωνες περιοχές, επιδόθηκαν στην άσκηση κυρίως ελεύθερων επαγγελμάτων: γιατροί, νομικοί σύμβουλοι, λογιστές, έμποροι, αρχιτέκτονες, τραπεζικοί υπάλληλοι, καθώς και λίγοι δημόσιοι υπάλληλοι και καθηγητές στη μέση και ανώτατη Εκπαίδευση. Αρ-

γότερα, και ιδίως στις γερμανόφωνες περιοχές, εγκαταστάθηκε σημαντικός αριθμός εργατικού δυναμικού, στην κεντρική και ανατολική Ελβετία, όπως και στην περιοχή της Βασιλείας. Αρκετοί Έλληνες στελέχωσαν εξαρχής και εξακολουθούν να απασχολούνται σε διάφορες υπηρεσίες των μεγάλων Διεθνών Οργανισμών της Γενεύης, καθώς και στο CERN (Ευρωπαϊκό Κέντρο Ατομικής Έρευνας).

Την αύξηση του ελληνικού πληθυσμού που εγκαταστάθηκε στην Ελβετία ακολούθησε ταχύτατα και η κοινοτική τους οργάνωση. Ενδεικτικά ας αναφερθεί ότι ήδη το 1958 ιδρύθηκε στη Γενεύη ο Σύλλογος Ελληνίδων Κυριών, ενεργός ως σήμερα, και οι διάφορες ελληνικές κοινότητες ανά πόλη. Από τη δεκαετία του 1980 και εξής, πλήθος συλλόγων ιδρύθηκαν και ιδρύονται ακόμη, με σημαντικές δραστηριότητες πολιτιστικού, κυρίως, ενδιαφέροντος. Σήμερα λειτουργούν 4 ελληνικοί σύλλογοι στη Γενεύη, 3 στη Λωζάνη, 2 στη Βέρνη, 2 στο καντόνι του Τιτσίνο, 9 στη δυτική Ελβετία, 12 στην ανατολική Ελβετία, και περί τους 28 στη ευρύτερη περιοχή Ζυρίχης-Λουκέρνης. Τέλος, το 1976 ιδρύθηκε, με τη φιλοδοξία να αποτελέσει συντονιστικό όργανο των διαφόρων ελληνικών κοινοτήτων και συλλόγων της Ελβετίας, η Ομοσπονδία Συλλόγων και Κοινοτήτων Ελλήνων Μεταναστών Ελβετίας (ΟΣΚΕΜΕ), με έδρα τη Ζυρίχη, που εκπροσωπεί 31 οργανώσεις, δραστηριοποιείται κυρίως στη γερμανόφωνη Ελβετία ενώ εκδίδει και κυκλοφορεί την εφημερίδα *Ρωμιουσύνη*.

Επιστημονικές και πολιτιστικές επιδόσεις

Το 1927 ιδρύθηκε (χάρη στο κληροδότημα του Χρήστου Λαμπράκη) η έδρα νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας του Πανεπιστημίου της Γενεύης. Το διδακτικό και ερευνητικό έργο της έδρας ανέπτυξαν από το 1931 ο άριστος μελετητής του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού Samuel Baud-Bovy και από το 1957 ο διακεκριμένος νεοελληνιστής Bertrand Bouvier. Ο Bouvier ανέλαβε, εκτός από το γλωσσικό και φιλολογικό μάθημα της νέας ελληνικής στη Φιλοσοφική Σχολή, και το ελληνικό τμήμα της Πανεπιστημιακής Σχολής Διεργμηνέων, το οποίο αναπτύχθηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Η έδρα της νέας ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας του Πανεπιστημίου της Γενεύης λειτουργεί ακόμη σήμερα ως Τμήμα Νεοελληνικής Γλώσσας, Λογοτεχνίας και Πολιτισμού, αποτελώντας οργανικό μέρος της Φιλοσοφικής Σχολής του πανεπιστημίου της Γενεύης. Εκτός, όμως, από τους ελβετούς νεοελληνιστές, σε ελβετικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα δίδαξαν και έλληνες επιστήμονες, κυρίως στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης, όπως π.χ. ο Γ. Παναγιωτίδης επί τριάντα χρόνια (1930-1960), ο Χρήστος Αξελός στη Ζυρίχη το 1958, από το 1959 ο Πάνος Λαμφίδης και ο Παύλος Τζερμιάς. Αρκετοί, επίσης, έλληνες επιστήμονες απασχολούνται σε ελβετικά Πανεπιστήμια σε άλλες ειδικότητες (όπως π.χ. ο Στυλιανός Αντωναράκης, που διευθύνει το Τμήμα Ιατρικής Γενετικής στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου της Γενεύης) ή και ως συνεργάτες σε ερευνητικά κέντρα, εφημερίδες, μουσεία και άλλα ανάλογα ιδρύματα. Από το 1975, μάλιστα, οι έλληνες επιστήμονες της χώρας ίδρυσαν και το Σύλλογό τους, με έδρα τη Ζυρίχη και δραστηριότητες πολιτιστικού περιεχομένου. Παράλληλα δρουν και διακρίνονται στην Ελβετία και έλληνες δημοσιογράφοι, συγγραφείς, ποιητές, καλλιτέχνες και εκδότες, όπως π.χ. ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης στη Λωζάνη, ο Θεοχάρης Μορές, ο Παύλος Τζερμιάς στη Ζυρίχη, η Αναστασία-Δανάη Λαζαρίδου στη Γενεύη κ.ά.

Στις πολιτιστικές δραστηριότητες των διαφόρων ελληνικών συλλόγων τα τελευταία χρόνια περιλαμβάνονται ομάδες χορού και θεάτρου (με έργα της αρχαίας δραματουργίας, αλλά και της σύγχρονης), καθώς και η φροντίδα για διακοινοτικές προσεγγίσεις και οργάνωση εκδηλώσεων από κοινού με συλλόγους και οργανισμούς άλλων εθνικοτήτων.

Το Ορθόδοξο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Pregny-Chambésy στη Γενεύη

Τον Ιούνιο του 1966, με απόφαση του Οικουμενικού Πατριάρχη Αθηναγόρα, ιδρύθηκε στο Σαμπεζί της Γενεύης το Ορθόδοξο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η αποπεράτωση του συγκροτήματος, που στεγάζει τα γραφεία και το ναό του Αγίου Παύλου, ολοκληρώθηκε το 1975. Από το 1997 στο κέντρο λειτουργεί και Ινστιτούτο Μεταπτυχιακών Σπουδών Ορθόδοξου Θεολογίας, σε συνεργασία με τη Ρωμαιοκαθολική Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου του Φριβούργου (Friburg) και την Προτεσταντική Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου της Γενεύης.

Τέλος, το 1982, με Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο, ιδρύθηκε και η Μητρόπολη Ελβετίας με έδρα τη Γενεύη και με δικαιοδοσία σε ολόκληρη την Ελβετική Συνομοσπονδία και το Πριγκηπάτο του Λίχτενστάιν.

8. ΤΣΕΧΙΑ – ΣΛΟΒΑΚΙΑ

Ανδρέας Στεργίου

Σε ολόκληρη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, ως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, η Βοημία διατηρούσε στενές σχέσεις με τον ελληνοβυζαντινό κόσμο. Στους αιώνες που ακολούθησαν και ως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου η ελληνική παρουσία στη χώρα αυτή ήταν γενικά περιορισμένη· ουσιαστικά εντοπίζεται στην προσωρινή παραμονή στην Πράγα και σε μερικά, ακόμα, αστικά κέντρα μικρών ομάδων ή ακόμα και μεμονωμένων ελλήνων φυγάδων, στρατιωτικών, τυχοδιωκτών και κληρικών. Μαζική μετακίνηση ελληνικών πληθυσμών στο χώρο της Τσεχοσλοβακίας (όπως αυτός προσδιορίστηκε μετά τη διάλυση της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας το 1918) έχουμε μόνο κατά την τελευταία φάση και αμέσως μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου στην Ελλάδα. Πρόκειται για την εγκατάσταση εκεί ενός σημαντικού τμήματος των πολιτικών προσφύγων.

Το σώμα των πολιτικών προσφύγων χωρίζεται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: η πρώτη συγκροτήθηκε με τα παιδιά που μεταφέρθηκαν από την αριστερή παράταξη, τα δύο τελευταία χρόνια του Εμφυλίου, από εμπόλεμες περιοχές σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (μια ενέργεια που αποκλήθηκε από την πλευρά των νικητών με τον ιστορικά αναχρονιστικό όρο «παιδομάζωμα»). Η δεύτερη αποτελείται από τα υπολείμματα του Δημοκρατικού Στρατού, τα οποία, μετά το τέλος των επιχειρήσεων στο Βίτσι και τον Γράμμο, τον Αύγουστο του 1949, κατέφυγαν εσπευσμένα με τις οικογένειές τους σε διάφορες Λαϊκές Δημοκρατίες. Υπάρχει βέβαια και μία τρίτη μικρότερη κατηγορία, που αποτελείται από αυτούς που εγκατέλειψαν την ελληνική επικράτεια οικειοθελώς, μεσούντος του πολέμου, για να αποφύγουν την εμπλοκή τους στην εμφύλια διαμάχη. Αυτοί ήταν κυρίως κάτοικοι παραμεθόριων περιοχών, και πολλοί από αυτούς επέστρεψαν στον τόπο διαμονής τους μετά το πέρας των εχθροπραξιών.

Στην Τσεχοσλοβακία βρέθηκαν μετά το τέλος του εμφυλίου πρόσφυγες και από τις τρεις κατηγορίες. Ο αρχικός τους αριθμός υπολογίζεται σε περίπου 12.000, από τους οποίους 4.000 ήταν παιδιά, που αφίχθηκαν στην Τσεχοσλοβακία από την άνοιξη του 1948 ως το 1949. Οι υπόλοιποι έφτασαν σε τέσσερα κύματα, μεταξύ του 1949 και του 1950. Το πρώτο κύμα έφτασε μέσω θαλάσσης από την Πολωνία, τα άλλα δύο από το Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας και το τέταρτο από τη Βουλγαρία. Μετά τα γεγονότα στην Ουγγαρία, το 1956, μετακινήθηκαν και άλλοι Έλληνες προς τη χώρα αυτή, λόγω της ανάμιξης τους στην καταστολή της ουγγρικής αντεπανάστασης. Πρόκειται για την πολυπληθέστερη κοινότητα πολιτικών προσφύγων μετά από αυτή της Σοβιετικής Ένωσης.

Μετά την άφιξή τους οι πρόσφυγες προωθήθηκαν αρχικά στην αγροτική τσεχοσλοβωνική παραμεθόριο, για εργασία στον αγροτικό τομέα. Οι ανάγκες της ταχύτατα βιομηχανικά αναπτυσσόμενης Τσεχοσλοβακίας οδήγησαν, ωστόσο, σε νέες μετακινήσεις προς ορισμένες βιομηχανικές πόλεις: Karvína, Ostrava, Jeseník, Brno, Křnov και Πράγα, προκειμένου οι πρόσφυγες να εργαστούν στα εργοστάσια της περιοχής. Οι περισσότεροι από αυτούς ειδικεύτηκαν στην εξορυκτική βιομηχανία και την υφαντουργία. Κάποιοι από τους πρόσφυγες δεν ανήκαν στο στρατόπεδο των ανταρτών, αλλά ήταν αιχμάλωτοι του κυβερνητικού στρατού. Ορισμένοι από αυτούς (700) μπόρεσαν να επαναπατριστούν τη δεκαετία του 1950, κάποιοι άλλοι έπρεπε, όπως και οι υπόλοιποι, να περιμένουν 30 χρόνια.

Όπως σε όλες τις χώρες του “ανατολικού μπλοκ”, έτσι και στην Τσεχοσλοβακία

επετράπη στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ) να διατηρεί, παράλληλα με το εκεί εκπαιδευτικό σύστημα, και το δικό του εκπαιδευτικό μηχανισμό για τη διάδοση της δικής του εθνικής διαπαιδαγώγησης. Ο μηχανισμός αυτός (ο οποίος με την πάροδο του χρόνου ξεπεράστηκε) δημιουργήθηκε για το σύνολο των παιδιών στις σοσιαλιστικές Δημοκρατίες, και καθοδηγούνταν από την ΕΒΟΠ (Επιτροπή Βοήθειας για το Παιδί), που ανέλαβε τη συνολική φροντίδα για την εκπαίδευση των δασκάλων, τη συγγραφή των βιβλίων, την ελληνόγλωσση πολιτική και τη σχολική μόρφωση των παιδιών. Η ΕΒΟΠ δημιουργήθηκε το 1948 από το ΚΚΕ στη Βουδαπέστη και μετεγκαταστάθηκε το 1950 στο Βουκουρέστι μαζί με την εξόριστη ηγεσία. Πρόεδρος της επιτροπής ήταν ο υπουργός Υγείας της κυβέρνησης των ανταρτών, καθηγητής ιατρικής του πανεπιστημίου Αθηνών και πρόεδρος της Ελληνικής Ιατρικής Εταιρείας, στη δεκαετία του 1930, Πέτρος Κόκκαλης. Άλλα μέλη της ήταν η λογοτέχνης Έλλη Αλεξίου, ο φιλόλογος Γιώργος Αθανασιάδης και ο μετέπειτα γενικός γραμματέας του ΚΚΕ Γρηγόρης Φαράκος. Έργο της ΕΒΟΠ ήταν, φυσικά, και η εθνική διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Αυτή δεν ήταν ανθελληνική, κατά το πρότυπο των “γενιτσάρων”, όπως υποστήριζε η κυβερνητική παράταξη, αλλά η ιδιότυπη σοσιαλιστική παιδεία που χαρακτήριζε και το εκπαιδευτικό σύστημα των άλλων τότε σοσιαλιστικών Δημοκρατιών.

Η κυρίαρχη εθνική ιδεολογία των χωρών αυτών εδραζόταν στην ιδεολογική πλατφόρμα του “προλεταριακού-σοσιαλιστικού πατριωτισμού”, που αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι του προλεταριακού διεθνισμού, το οποίο, σύμφωνα με την παραπάνω ιδεολογική παραδοχή, εξέφραζε τα συμφέροντα της εργατικής τάξης σε παγκόσμιο επίπεδο. Η εθνική υπερηφάνεια ταυτιζόταν, στο πλαίσιο αυτό, όχι με τις εθνικές και πολιτιστικές παραδόσεις ή τη γλωσσική ιδιαιτερότητα, αλλά με τις κατακτήσεις και την πρόοδο της σοσιαλιστικής κοινωνίας, την οποία οι σοσιαλιστές πολίτες όφειλαν να υπηρετούν. Η Σοβιετική Ένωση λοιπόν, η υπόθεση της εργατικής τάξης, ο προλεταριακός διεθνισμός ήταν έννοιες που κατά βάση κυριαρχούσαν στην εκπαίδευση των παιδιών. Ως αξεπέραστα, αέναα πρότυπα πνευματικής και πολιτικής ολοκλήρωσης προπαγανδίζονταν στα παιδικά περιοδικά των πολιτικών προσφύγων (*Επονίτης*, *Πυρσός*, *Αετόπουλα*, *Η Φωνή της Γυναίκας*), μνημικά μάλιστα, τέσσερα κυρίως πρόσωπα της σοσιαλιστικής παράδοσης: ο Στάλιν, ο Μπελογιάννης, ο Ζαχαριάδης και ο Σταχάνοφ. Τα τέσσερα αυτά πρόσωπα συμβόλιζαν και τις τέσσερις βασικές αρχές του σοσιαλιστικού ιδεατού ανθρώπου: του οδηγού, υπηρέτη της παγκόσμιας ειρήνης για τον Στάλιν, του ήρωα, υπηρέτη του κόμματος για τον Μπελογιάννη, του οργανωτή και πρωτοπόρου της σοσιαλιστικής απελευθέρωσης για τον Ζαχαριάδη και του θυσιαζόμενου υπέρ της οικοδόμησης της σοσιαλιστικής κοινωνίας για τον Σταχάνοφ.

Αρκετοί πρόσφυγες εγκολλώθηκαν τις παραπάνω ιδεολογικές παραδοχές, έθεσαν τον εαυτό τους στην υπηρεσία του κομματικού αγώνα και ακολούθησαν συνειδητά κομματική καριέρα στις ανατολικές χώρες. Κάποιοι άλλοι όμως, θέλοντας με την πρώτη ευκαιρία να επιστρέψουν στην Ελλάδα, υπέβαλαν αιτήσεις στην ελληνική πρεσβεία της Πράγας ή σε άλλες ελληνικές πρεσβείες του Εξωτερικού, με στόχο τον επαναπατρισμό τους. Στις ελληνικές πρεσβείες, ωστόσο, τους περίμενε συχνά η κοινοποίηση της απόφασης της ελληνικής κυβέρνησης, που τους αφαιρούσε την ελληνική ιθαγένεια. Πολλοί μάλιστα είχαν καταδικαστεί ερήμην –και εν αγνοία τους– ως εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου. Χρειάστηκε να παρέλθει αρκετός χρόνος, δειλά από το 1974 και κυρίως μετά το 1981, για να αρχίσουν να ξεπερνιούνται τέτοιου είδους αντιλήψεις. Πολύ μεγάλη ώθηση στην

τάση παλιννόστησης έδωσε η συμφωνία μεταξύ Αθήνας και Πράγας, στα μέσα της δεκαετίας του 1980, που ρύθμιζε τα συνταξιοδοτικά και ασφαλιστικά ζητήματα των ελλήνων πολιτικών προσφύγων.

Η κραυγαλέα προσωπολατρεία, που χαρακτήριζε την ιδεολογική διαπαιδαγώγηση των προσφύγων, έμελλε να έχει καταλυτικές επιπτώσεις στη συνοχή τους κατά τις διάφορες κρίσεις του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος, όπως η καθαίρεση της ομάδας Ζαχαριάδη το 1956 και η διάσπαση μεταξύ του γραφείου εσωτερικού του ΚΚΕ και της ηγεσίας Κολιγιάννη το 1968 (από την οποία και προέκυψε το ΚΚΕ Εσωτερικού). Το τελευταίο, που είχε την αμέριστη υποστήριξη του ρουμανικού κομμουνιστικού κόμματος, βρήκε, λόγω της άνοιξης της Πράγας που αυτό αποδοκίμασε, πολλούς υποστηρικτές και στην Τσεχοσλοβακία. Οι Έλληνες της Τσεχοσλοβακίας λοιπόν διασπάστηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 σε δύο διαφορετικές παντσεχοσλοβακικές οργανώσεις, την Επιτροπή Επαναπατριsmού Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων Τσεχοσλοβακίας, που επρόκειτο στο ορθόδοξο ΚΚΕ, και την Κεντρική Επιτροπή Επαναπατριsmού Πολιτικών Προσφύγων, που ακολουθούσε το ΚΚΕ Εσωτερικού. Και οι δύο διέθεταν αντίστοιχες τοπικές οργανώσεις στις διάφορες πόλεις. Η ξεχωριστή διεκδίκηση του δικαιώματος της επιστροφής των πολιτικών προσφύγων από τις οργανώσεις αυτές περιόρισε τη δυναμική του αιτήματος και συνέβαλε στη διαιώνιση του προβλήματος.

Στην Τσεχοσλοβακία, για λόγους ευρύτερης πολιτικής και με βάση τη λενινιστική αρχή περί αυτοδιάθεσης, αναγνωριζόταν επίσης χωριστή “σλαβομακεδονική” μειονότητα, η οποία, όπως υποστήριζαν οι εκπρόσωποί της, αποτελούσε περίπου το 30% του συνολικού αριθμού των ελλήνων προσφύγων, και το ένα τέταρτο των παιδιών που είχαν μεταφερθεί εκεί. Αν και οι οργανώσεις του ΚΚΕ στις ανατολικές χώρες απέφευγαν να θίξουν ζητήματα κρατικής υπόστασης, η μειονότητα αυτή διέθετε τη δική της οργάνωση για τα πολιτικά και πολιτιστικά ζητήματα, ξεχωριστή έκδοση σχολικών βιβλίων και περιοδικών, ειδικό εορτολόγιο (επέτειοι της επανάστασης του Ίλιντεν κ.λπ.) και σχολεία. Με τον καιρό μερικά μέλη της ομάδας αυτής επέστρεψαν στην ελληνόφωνη οικογένεια. Η ανάδειξη, πάντως, της ομάδας αυτής σε αυτόνομη εθνική μειονότητα προκάλεσε ποικίλα κοινωνικά και ιδεολογικά προβλήματα, τα οποία ο ιδεολογικός μηχανισμός του ΚΚΕ στην Τσεχοσλοβακία, παρά τις προσπάθειές του, δεν κατάφερε να ελέγξει.

Σήμερα στη Τσεχία ζουν περίπου 3.500 Έλληνες, από τους οποίους οι περισσότεροι έχουν διπλή υπηκοότητα. Σε αυτούς περιλαμβάνονται και μερικές εκατοντάδες φοιτητών, κυρίως στην Πράγα. Σχεδόν σε όλες τις μεγάλες πόλεις (Brno, Jesenik, Karvina, Krnov, Ostrava, Recka Obec, Πράγα, Sumpark, Hellenic Community of Vrbno) υπάρχουν ελληνικές ομογενειακές οργανώσεις, ενώ στην πρωτεύουσα ζουν μόλις 400 Έλληνες, τα δύο τρίτα των οποίων είναι πολιτικοί πρόσφυγες.

Οι κοινότητες αυτές είναι οργανωμένες σε μια Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Τσεχικής Δημοκρατίας (Asociace Ceckych Osei V. Ceske Republice), η οποία στεγάζει 12 κοινότητες και διοργανώνει εκδηλώσεις και πολιτιστικές δραστηριότητες, όπως τη διδασκαλία ελληνικής γλώσσας στη Σχολή Γλωσσών Πράγας, Φεστιβάλ, έκδοση του περιοδικού *Καλημέρα*, διατήρηση ποδοσφαιρικής ομάδας κ.ά., σε όλη την Τσεχία. Υπό την αιγίδα της πραγματοποιήθηκε η επίσκεψη του Προέδρου της ελληνικής Δημοκρατίας, Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου, πριν μερικά χρόνια, η οποία θεωρήθηκε πράξη συμφιλίωσης του ελληνικού κράτους με τους πολιτικούς πρόσφυγες.

Αν και οι πολιτικοί πρόσφυγες συμμετέχουν τόσο στις διάφορες ελληνικές κοινότη-

157

τες όσο και στην ομοσπονδία, της οποίας το καταστατικό έχει δεχτεί πολύ μεγάλες επιρροές από το καταστατικό του ΚΚΕ, έχουν δικό τους Σύλλογο (ένδειξη της παλιάς διαίρεσης των προσφύγων), την Ένωση Πολιτικών Προσφύγων (Spolek Polit Emigrantu), στην πόλη Ostrova.

Στην Τσεχία υπάρχουν επίσης κάποιοι σύλλογοι που δεν έχουν οργανική σχέση με την Ομοσπονδία Κοινοτήτων: ο Σύλλογος Ελλήνων Πολιτών στην πόλη Krnov (Svaz Reckych Obscanu V.C.R), η Ένωση Ελλήνων Πολιτών στην Πράγα (Svaz Reckych Obscanu), η Λέσχη Χορού *Akropolis*, η Λέσχη Φιλελλήνων στην Πράγα και το Λύκειο των Ελληνίδων στην Τσεχική Δημοκρατία. Όλοι οι σύλλογοι και οι κοινότητες λειτουργούν χάρη στην υποστήριξη της τσεχικής κυβέρνησης και του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών. Η Δημοκρατία της Τσεχίας φιλοξενεί επίσης σήμερα πέντε έδρες κλασικών και βυζαντινών σπουδών, τέσσερις στη Πράγα και μία στο Brno.

Στη Σλοβακία ζουν σήμερα 20 περίπου έλληνες πολίτες και μερικές δεκάδες φοιτητών. Στη πόλη Ivanka Pri Dunaji υπάρχει Σύνδεσμος Σλοβακο-Ελληνικής Φιλίας (Spoluvost Slovesnsk-Hellenskeho).

9. ΙΤΑΛΙΑ

Antonio Solaro

Ιστορικό περίγραμμα

Το πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα από την ελληνική προς την ιταλική χερσόνησο, κατά τη νεότερη εποχή, σημειώνεται στις παραμονές και τις πρώτες δεκαετίες που ακολούθησαν την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς. Το μέγεθος αυτής της πληθυσμικής μετακίνησης δεν είναι δυνατό να υπολογιστεί ούτε για το σύνολο της Ιταλίας ούτε –ακόμα– και για τις επιμέρους ελληνικές εστίες. Μερικοί υπολόγισαν ότι στα μέσα του 16ου αιώνα ζούσαν ήδη στην Ιταλία τουλάχιστον 40.000 ελληνορθόδοξοι, που προέρχονταν από την τουρκοκρατούμενη και φραγκοκρατούμενη Ανατολή. Πάντως εκείνο που είναι αναμφισβήτητο, είναι η πρωτοκαθεδρία, ως τον 18ο αιώνα, της ελληνικής παροικίας στη Βενετία, τόσο από την άποψη του πληθυσμού της όσο και της οργάνωσής της και των πολιτιστικών της επιδόσεων. Στα τέλη π.χ. του 16ου και τις αρχές του 17ου αιώνα ο αριθμός των Ελλήνων στην πόλη των τεναγών κινούνταν γύρω στις 5.000 ψυχές. Η οργάνωση της ελληνικής κοινότητας άρχισε αρκετά νωρίς (από το 1498) και η εκκλησία της (ο ναός του Αγίου Γεωργίου, ο λαμπρότερος της πρώιμης περιόδου της ιστορίας της νεοελληνικής Διασποράς) ολοκληρώθηκε (μετά από 34 χρόνια εργασιών) στα 1573. Η παροικία απέκτησε, επίσης, σχολείο, που εξελίχθηκε αργότερα στην περίφημη Φλαγγίνειο Σχολή (1665-1797), νοσοκομείο, μοναστήρι γυναικών και βιβλιοθήκη. Τα μέλη της, επίσης, συνέβαλαν –με ποικίλους τρόπους (εκδόσεις, κληροδοτήματα, καλλιτεχνική και φιλολογική δραστηριότητα, εμπορικές επιχειρήσεις κ.λπ.)– στην πολιτιστική αναγέννηση του υπόδουλου γένους, αλλά και στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

Η σταδιακή κάμψη της βενετικής δύναμης και η οικονομική παρακμή της Γαληνότατης Δημοκρατίας, σε συνδυασμό με την αντίστροφη ανάπτυξη άλλων λιμανιών της ιταλικής χερσονήσου –κυρίως του Λιβόρνου και της Τεργέστης– από τα μέσα του 18ου αιώνα και εξής, επηρέασαν ανάλογα και τις εξελίξεις στις ελληνικές παροικίες της ιταλικής χερσονήσου. Η ελληνική παρουσία στο Λιβόρνο είχε γίνει αισθητή ήδη από τον 17ο αιώνα, αλλά οι αντιθέσεις ανάμεσα στους “ενωτικούς” (ουνίτες) και τους ορθοδόξους καθυστέρησε την αναδιοργάνωση της παροικίας, η οποία μόλις στα 1760 απέκτησε το δικό της ορθόδοξο ναό της Αγίας Τριάδας. Η ανάπτυξη του λιμανιού της Τεργέστης ευνοήθηκε και από την πολιτική που εφάρμοσε για την περιοχή οι αυτοκράτορες των Αψβούργων. Έτσι, από τον πυρήνα των πρώτων ελληνικών οικογενειών, που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Τεργέστη το 1748, έχουμε τη σταδιακή ανάδυση μιας από τις πιο δυναμικές ελληνικές παροικίες της Ιταλίας. Το 1755 γίνονται τα εγκαίνια της ορθόδοξης εκκλησίας της Ευαγγελιστρίας και του Αγ. Σπυρίδωνα. Η κοινότητα, ωστόσο, θα αναγκαστεί μερικά χρόνια αργότερα (1782-1787) να οικοδομήσει νέα εκκλησία (το ναό της Αγ. Τριάδας και του Αγ. Νικολάου), επειδή η παλαιότερη περιήλθε, ύστερα από εσωτερικές διαμάχες στον ορθόδοξο πληθυσμό της πόλης, στη δικαιοδοσία των Σέρβων.

Η ελληνική παρουσία στην Κεντρική και ιδιαίτερα τη Νότια Ιταλία και τη Σικελία δεν περιορίστηκε μόνο στα αστικά κέντρα και τα λιμάνια· απλώθηκε με μόνιμες εγκαταστάσεις και στην ύπαιθρο. Οι σημαντικότερες “αστικές” ελληνικές εστίες δημιουργήθηκαν στην Αγκώνα, τη Νεάπολη, τη Μεσσήνη και το Παλέρμο. Από αυτές αναδείχθηκε η κοινότητα της Νεάπολης (“πρωτεύουσα” της ισπανοκρατούμενης Κάτω Ιταλίας ως το 1713 και

του βουρβονικού βασιλείου στη συνέχεια). Η κοινότητα απέκτησε από τον 16ο αιώνα (1513) τον πρώτο της ναό (των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, που ανακαινίστηκε επανειλημμένα στα επόμενα χρόνια) και οργανώθηκε σε Αδελφότητα (Confraternità) από το 1561 (αποκτώντας το 1593 ιδιαίτερο καταστατικό). Αξιόλογες ήταν, ως τον 17ο αιώνα, και οι ελληνικές εγκαταστάσεις στην ύπαιθρο της Απουλίας και της Καλαβρίας. Αλλά οι ασφυκτικές πιέσεις της Αγίας Έδρας και του τοπικού λατινικού κλήρου επέφεραν το σταδιακό εκκαθολικισμό των ελληνορθόδοξων χωριών και, ως ένα βαθμό, και τον εξιταλισμό τους. Πάντως, από τον πλήρη εξιταλισμό ξέφυγαν –ίσως λόγω της γεωγραφικής τους απομόνωσης– μερικές από τις παλαιότερες ελληνόφωνες εστίες της Απουλίας και της Καλαβρίας (Grecia Salentina και επαρχία Bovese), που ανάγονται στους αρχαίους εποικισμούς (που δημιούργησαν τη Μεγάλη Ελλάδα) ή σε μετοικεσίες της βυζαντινής περιόδου.

Η πίεση της Καθολικής Εκκλησίας στους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς της Ιταλίας επηρέασε αρνητικά και όλες σχεδόν τις ελληνικές εστίες της χερσονήσου και της Σικελίας. Όμως και άλλα ιστορικά αίτια επιτάχυναν το μαρασμό του ιταλιωτικού Ελληνισμού, με αποτέλεσμα τη δραματική του συρρίκνωση, ιδιαίτερα στις αρχές του 19ου αιώνα. Κάποια αναζωογόνηση παρατηρήθηκε κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα (προπάντων όταν οι κοινότητες ανέκτησαν, μετά από πολύχρονους δικαστικούς αγώνες) τις εκκλησίες και ένα μέρος της ακίνητης περιουσίας τους. Αλλά η ελληνική παρουσία στην Ιταλία θα ξαναγίνει αισθητή αρκετά χρόνια αργότερα, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αρχικά με την εγκατάσταση στη χώρα Ελλήνων από τα Δωδεκάνησα, την Ήπειρο, την Αθήνα, την Αίγυπτο, την Αιθιοπία και τη Λιβύη, αλλά και πολλών από τους χιλιάδες Έλληνες φοιτητές

124

των ιταλικών πανεπιστημίων, που μετά το πέρας των σπουδών προτίμησαν (συνήθως λόγω μικτών γάμων) να παραμείνουν στην Ιταλία. Πολλοί επίσης κατέφυγαν στην Ιταλία στα χρόνια της απριλιανής δικτατορίας, βρήκαν επαγγελματικές διεξόδους και δεν επέστρεψαν στην Ελλάδα.

Δημογραφική εικόνα και επαγγελματικές δραστηριότητες

Σύμφωνα με υπολογισμούς των ελληνικών προξενικών αρχών, το 1992 ζούσαν στην Ιταλία 21.000 Έλληνες, από τους οποίους η μεγάλη πλειονότητα (14.000) ήταν φοιτητές ιταλικών πανεπιστημίων. Από αυτό το φοιτητικό πληθυσμό προέρχεται και το μέγιστο τμήμα του σημερινού ελληνικού στοιχείου της Ιταλίας, το οποίο, με βάση τους υπολογισμούς της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Ιταλίας, κινείται γύρω στις 30 χιλιάδες. Στο μέγεθος αυτό συναριθμούνται και οι οικογένειες που προέρχονται από μικτούς γάμους. Το γεγονός ότι από το 1988 οι Ευρωπαίοι κινούνται στις χώρες της Ένωσης ως “διακινούμενοι εργαζόμενοι” και ισότιμοι “κοινοτικοί” πολίτες μιας ενιαίας πατρίδας συντέλεσε όχι μόνο στην αύξηση του αριθμού των Ελλήνων της ιταλικής χερσονήσου, αλλά και στη μονιμότερη εγκατάστασή τους. Τα δημογραφικά μας δεδομένα, πάντως, παραμένουν αβέβαια. Τα στοιχεία των κατά περιοχές ελληνικών κοινοτήτων και συλλόγων (που δεν είναι επίσημα) εμφανίζουν την εξής εικόνα: Στην Τεργέστη ζουν περίπου 750 με 800 Έλληνες, στην Πάδοβα και τη Βενετία 700 με 750, στη Λομβαρδία και την πρωτεύουσά της, το Μιλάνο, 1.700 έως 1.800, στη Γένοβα –και γενικότερα στη Λιγουρία– 300 με 350, στο Τουρίνο και το Πεδεμόντιο (Piemonte) 200 με 250. Στην Μπολόνια και την περιοχή της Εμίλια-Ρομάνια ζουν 2.300 με 2.500 άτομα, στην Τοσκάνη 1.000 με 1.100, στις Μάρκες 130 με 150, στο Αμπρούτσο και την Ουμβρία 180 με 200. Στο Λάτιο και τη Ρώμη υπάρχει επίσης πολυάριθμη ελληνική παροικία από 2.700 έως 2.800 άτομα. Στην Κάτω Ιταλία ο αριθμός τους (που δεν θα πρέπει να συγχέεται με τους ελληνόφωνους κατοίκους αυτών των περιοχών) ανέρχεται στα 230 με 250 άτομα στην Απουλία, γύρω στα 800 στην Καμπανία και την Καλαβρία, 130 με 150 στη Σικελία και 50 στη Σαρδηνία.

Οι περισσότεροι Έλληνες που ζουν σήμερα στην Ιταλία είναι, κατά κανόνα, άνθρωποι με μεσαία ή ανώτερη μόρφωση, που εργάζονται ως επαγγελματίες (πολλοί ιατροί) ή επιχειρηματίες (έμποροι και καταστηματάρχες), ανώτεροι υπάλληλοι μεγάλων επιχειρήσεων, εργαζόμενοι σε ναυτιλιακές, τουριστικές και ταξιδιωτικές επιχειρήσεις, κυρίως ελληνικών συμφερόντων. Η συντριπτική πλειοψηφία τους ανήκει στη μεσαία και μάλλον εύπορη τάξη. Ανάμεσά τους και μερικοί ονομαστοί απόγονοι παλαιότερων ελλήνων μεταναστών, όπως π.χ. η γνωστή ηπειρωτικής καταγωγής οικογένεια χρυσοχών Βούλγαρη (Bulgari), η οικογένεια Νέσση, επίσης από την Ήπειρο, που διατηρεί στη Ρώμη εργαστήρια κατεργασίας αργύρου, κ.ά.

Κοινοτική οργάνωση και παροικιακές συσσωματώσεις

Η Ομοσπονδία των Ελληνικών Κοινοτήτων της Ιταλίας ιδρύθηκε στην Μπολόνια το 1988. Σύμφωνα με τα στοιχεία της, στην Ιταλία υπάρχουν σήμερα 15 ελληνικές κοινότητες: στη Βενετία, τη Γένοβα, την Εμίλια Ρομάνια, το Μιλάνο, τη Νεάπολη και Καμπανία, την Παβία, το Παλέρμο, την Πάρμα, την Πίζα, την Τεργέστη, τη Ρώμη και το Λάτιο, το Μπρίντζι, το Λέτσε, τη Φότζια και τα Καπιτανάτα και τη Φλωρεντία. Σε ορισμένες πόλεις, όπως στο Τουρίνο, υπάρχουν μόνο σύλλογοι Ελλήνων.

Η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία είναι επίσης ένας σοβαρός παράγοντας συσπείρωσης

του Ελληνισμού της Ιταλίας. Στις αδελφότητες, κοινότητες και ενορίες της Ορθοδόξου Αρχιεπισκοπής Ιταλίας λειτουργούν ενοριακά συμβούλια, βιβλιοθήκες, σύλλογοι κυριών και δεσποινίδων, πολιτισμικές και φιλανθρωπικές επιτροπές, φοιτητικοί σύλλογοι και σύλλογοι ιταλοελληνικής φιλίας. Στην Ιταλία υπάρχουν επίσης και μερικά ελληνορθόδοξα μοναστήρια και μετόχια. Τα ιστορικά ελληνόρρυθμα (*di rito greco*) μοναστικά κέντρα της χερσονήσου (π.χ. της χιλιόχρονης Κρυπτοφέρρης – Grottaferrata) έχουν προ πολλού πάψει να είναι ελληνόφωνα, χωρίς, όμως, να διακόψουν το ενδιαφέρον τους για το βυζαντινό και το νεότερο ελληνορθόδοξο κόσμο.

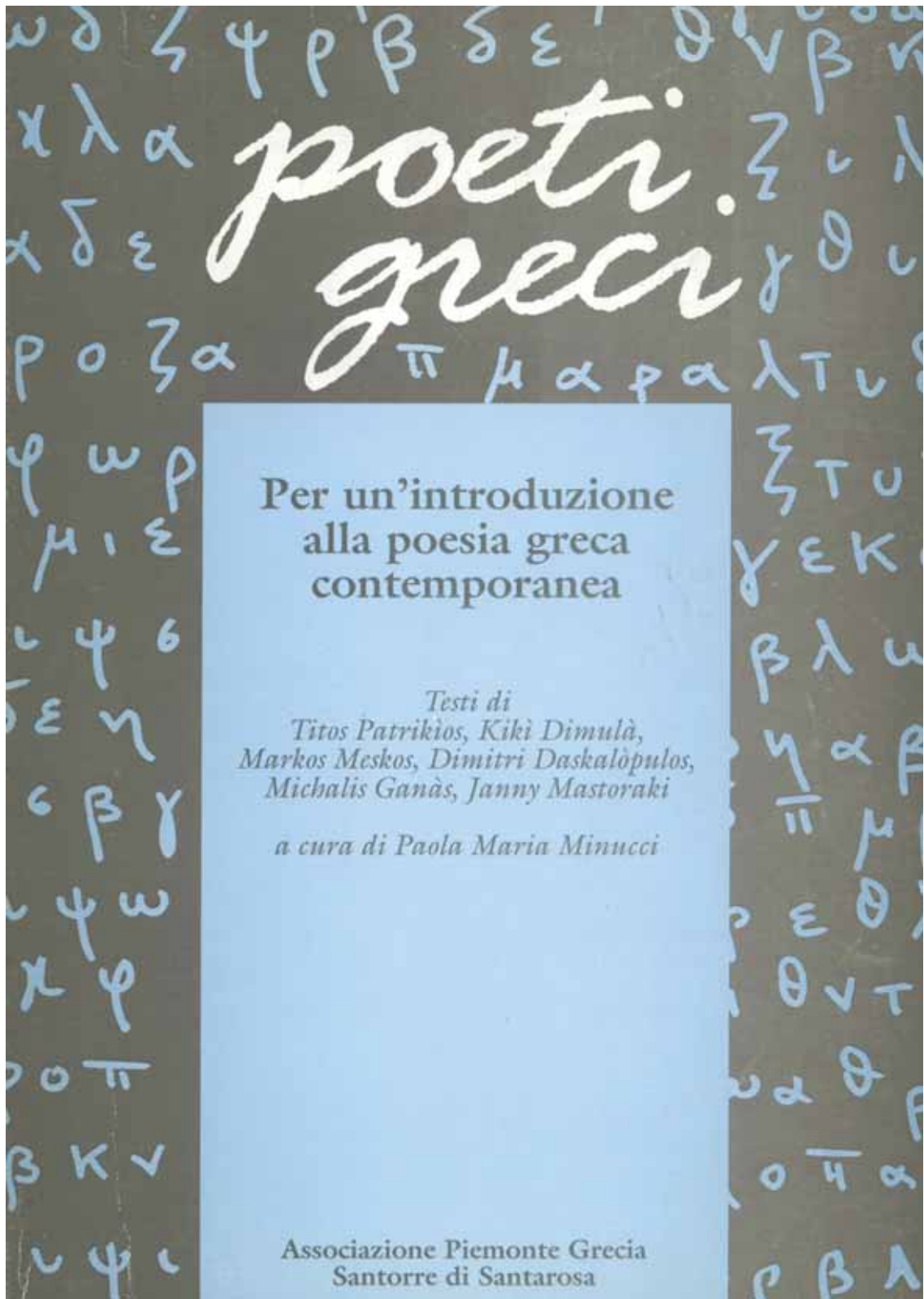
Κοινωνική ενσωμάτωση

Οι Έλληνες στην Ιταλία είναι ενσωματωμένοι σε ικανοποιητικό βαθμό στην ιταλική κοινωνία, αλλά διατηρούν στενές σχέσεις και με την Ελλάδα. Πολλοί μάλιστα διατηρούν διπλή ιθαγένεια. Η επικοινωνία στον επιχειρηματικό τομέα διευκολύνθηκε μετά την ίδρυση, το 2000 στη Ρώμη, του ελληνοϊταλικού εμπορικού και βιομηχανικού επιμελητηρίου. Αλλά και οι απόφοιτοι των ιταλικών πανεπιστημίων δεν έπαψαν να καλλιεργούν τις επαφές τους με την Ιταλία. Δεν είναι τυχαίο που ιδρύθηκε στα τέλη του 1999 στην Αθήνα ο Σύνδεσμος Ελλήνων Αποφοίτων των Ιταλικών Πανεπιστημίων. Μεταξύ των Ελλήνων της Ιταλίας συμπεριλαμβάνεται και περιορισμένος αριθμός Ελληνοκυπρίων, εργαζομένων και σπουδαστών, που είναι ενσωματωμένοι στις κατά τόπους ελληνικές κοινότητες. Το φαινόμενο της παλιννόστησης αφορά κυρίως στους υπαλλήλους που εργάζονται σε ελληνικές δημόσιες υπηρεσίες και λιγότερο στους μόνιμα εγκατεστημένους. Αρκετοί από τους Έλληνες που έχουν διπλή ιθαγένεια παίρνουν ενεργό μέρος στην πολιτική ζωή της χώρας. Εννέα Έλληνες είναι εκλεγμένοι σε όργανα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Επιστημονικές και πολιτιστικές επιδόσεις

Το σημαντικότερο ελληνικό πολιτιστικό ίδρυμα της Ιταλίας, και ένα από τα πιο αξιόλογα ολόκληρου του κόσμου, βρίσκεται στη Βενετία. Είναι το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, που στεγάζεται στο κτίριο του Φλαγγινιανού Φροντιστηρίου. Το Ινστιτούτο, στο οποίο η ελληνική κοινότητα της πόλης μεταβίβασε όλη την περιουσία της, ιδρύθηκε το 1951. Είναι το μοναδικό ελληνικό κέντρο μεταπτυχιακών σπουδών και ερευνών στο Εξωτερικό. Παρέχει υποτροφίες σε έλληνες επιστήμονες, οργανώνει πολιτιστικές εκδηλώσεις, συναντήσεις και συνέδρια, και πραγματοποιεί σπουδαίες εκδόσεις για την ιστορία του Ελληνισμού της Ιταλίας και γενικότερα της Διασποράς (ανάμεσα στις εκδόσεις αυτές κεντρικό ρόλο έχει το επιστημονικό περιοδικό του, τα *Θησαυρίσματα*). Η βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου (μία από τις μεγαλύτερες βιβλιοθήκες του Εξωτερικού για το βυζαντινό και νέο Ελληνισμό) διαθέτει μεταξύ άλλων και 2.000 σπάνια βιβλία, κυρίως εκδόσεις των ελληνικών τυπογραφείων της Βενετίας, και πλούσιες συλλογές χειρογράφων και σπουδαίων βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων. Στη Βενετία υπάρχει επίσης το ελληνοϊταλικό Πολιτιστικό Κέντρο *Η Πλάκα*. Η ελληνική κοινότητα της πόλης φροντίζει, μεταξύ άλλων, και για την καλύτερη γνωριμία των Ιταλών με την Ελλάδα. Σημαντικό ρόλο στον τομέα αυτό διαδραματίζει ο ιταλοελληνικός πολιτιστικός σύλλογος *Associazione Culturale Italia-Grecia*.

Αρκετά πλούσια πολιτιστική δραστηριότητα αναπτύσσει και η Ελληνική Κοινότητα Ρώμης και Λατίου (εκθέσεις, συναυλίες ελληνικής μουσικής, παραστάσεις ελληνικού θεάτρου, ελληνικών χορευτικών συγκροτημάτων, συναντήσεις με έλληνες λογοτέχνες και

ιστορικούς κ.ά.). Ενδεικτικά ας αναφερθούν εδώ η έκθεση *Risorgimento greco e filellenismo italiano* (1986), καθώς και η έκθεση ζωγραφικής του 1998, με έργα 22 ελλήνων ζωγράφων που ζουν και εργάζονται στην Ιταλία. Οι εκδηλώσεις αυτές προβάλλονται από ένα αρκετά κατατοπιστικό για τη δράση των Ελλήνων στην Ιταλία δελτίο, το μηνιαίο *Foro Ellenico*, που εκδίδεται με τη φροντίδα του Γραφείου Τύπου της ελληνικής πρεσβείας στη Ρώμη.

Στην Τεργέστη, από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ως τις αρχές του 20ού εκδίδονταν οι εφημερίδες *Η Ημέρα/Νέα Ημέρα* και *Κλειώ*. Σήμερα στο κτίριο όπου στεγάζεται η κοινότητα λειτουργεί μουσείο με βυζαντινές εικόνες και πίνακες ζωγραφικής και φυλάσσεται η πλούσια βιβλιοθήκη και το αρχείο της. Η κοινότητα της Παβίας εκδίδει το μηνιαίο περιοδικό *Η Φωνή*. Επίσης από το 2001 αποφασίστηκε η οργάνωση κάθε χρόνο μιας “Ελληνικής Εβδομάδας”. Η Σικελική Ελληνική Κοινότητα *Τρινάκρια* συνεργάζεται με τα Πανεπιστήμια του Παλέρμου και της Αθήνας και με το σικελικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών *Bruno Lavagnini*, για την οργάνωση επιστημονικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων. Ιταλοελληνικοί πολιτιστικοί σύλλογοι υπάρχουν και στις πόλεις Κρεμόνα (*Διονύσιος Σολωμός*) και Περούτζια (*Associazione Culturale Umbria-Grecia Alario Silvestri*).

Ιδιαίτερη μνεία οφείλεται στη δραστηριότητα του ιταλού εκδότη Νικόλα Κροτσέτι (Crocetti), από το Μιλάνο, ο οποίος από το 1998 άρχισε να εκδίδει σε ιταλικές μεταφράσεις έργα τής νεοελληνικής λογοτεχνίας. Μέχρι τα μέσα του 2005 είχαν κυκλοφορήσει πάνω από 50 βιβλία. Το παράδειγμά του άρχισαν από το 2000 να ακολουθούν και οι εκδότες Ντοντζέλι (Donzelli) της Ρώμης, Αστέριος (Asterio) της Τεργέστης, Μπομπιάνι (Bompiani) και Μπιέτι (Bietti) του Μιλάνου και άλλοι.

Τέλος, σε αρκετά ιταλικά πανεπιστήμια υπάρχουν έδρες Νεοελληνικών και Βυζαντινών Σπουδών, με έλληνες και ιταλούς καθηγητές. Σε όλες τις πόλεις της Ιταλίας, όπου υπάρχουν πολυάνθρωπες ελληνικές παροικίες, λειτουργούν επίσης σχολεία ελληνικής γλώσσας με τη φροντίδα των κοινοτήτων ή της Εκκλησίας.

10. ΠΟΛΩΝΙΑ

Γαβρίλης Λαμπάτος

Ιστορική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Η ελληνική παρουσία στην Πολωνία διακρίνεται σε δύο περιόδους· η πρώτη, που είναι και η πιο μακρόχρονη, ξεκινά από τον 16ο τουλάχιστον αιώνα και κλείνει με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην πρώτη τα πολωνικά εδάφη εκτεινόταν ανατολικότερα των σημερινών, προπάντων με τη συγκρότηση της Πολωνολιθουανικής Κοινοπολιτείας. Στην περίοδο εκείνη ανήκουν οι μικρές ελληνικές εστίες εμπόρων, που αναπτύχθηκαν σε κομβικά σημεία της “πολωνικής” και στη συνέχεια αψβουργικής επικράτειας (π.χ. στο Λβοφ/Λένμπουργκ τον 16ο και 17ο αιώνα, το σημερινό ουκρανικό Λβιβ, γνωστό στις ελληνικές πηγές ως Λεόπολη) και στο Πόζεν τον 18ο. Η δεύτερη περίοδος, που αφορά στα μεταπολεμικά και σύγχρονα χρόνια, συνδέεται κυρίως με την εγκατάσταση των ελλήνων πολιτικών προσφύγων του Εμφυλίου. Για την πρώτη περίοδο τα ως τώρα στοιχεία μας (ιστορικά και δημογραφικά) είναι πενιχρά. Εξάλλου και οι Έλληνες που παρέμειναν για πολλά χρόνια σε πολωνικά εδάφη ήταν ελάχιστοι, προπάντων όταν επικράτησαν οι καθολικοί και οι ενωτικοί (ουνίτες).

Για τη δεύτερη περίοδο –αυτή που θα μας απασχολήσει εδώ– τα στοιχεία μας είναι σαφώς περισσότερα. Ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων της χώρας (πολιτικοί πρόσφυγες σχεδόν στο σύνολό τους) ανερχόταν το 1950 σε 11.458 άτομα. Από αυτούς 4.730 ήταν άνδρες, 3.188 γυναίκες και 3.590 παιδιά. Οι περισσότεροι είχαν εγκατασταθεί στις πόλεις Ζγκόρτζελετς, Βρότσοβ και Βάλμπουιχ. Ένας μικρός αριθμός ναυτεργατών είχε εγκατασταθεί επίσης στην πόλη Γδίνια. Στα χωριά Κροτσιένκο και Λέσκοβατ, στα σύνορα της Πολωνίας με την ΕΣΣΔ, δημιουργήθηκε κρατικός αγροτικός συνεταιρισμός (κολχόζ) στον οποίο έζησαν και εργάστηκαν πάνω από 1.000 πρόσφυγες. Τα παιδιά, που είχαν μεταφερθεί στην Πολωνία, όσο διαρκούσε ακόμα ο Εμφύλιος, διέμεναν σε ειδικά συγκροτήματα.

Η δημογραφική εικόνα των ελλήνων προσφύγων της Πολωνίας μεταβαλλόταν διαρκώς. Πολλοί μετακινούνταν σε άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, για να συναντήσουν τους συγγενείς τους. Το 1954 ένα μικρό τμήμα των προσφύγων απέκτησε τη δυνατότητα επιστροφής στην Ελλάδα. Η αριθμητική δύναμη της κοινότητας το 1968, μετά τις μετακινήσεις προς τη Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία, τον Καναδά, την Αυστραλία και την Ελλάδα, ανερχόταν σε 8.647 άτομα. Στα μέλη της ελληνικής παροικίας συγκαταλέγονταν και μερικές εκατοντάδες Σλαβομακεδόνας, οι οποίοι ήρθαν πολλές φορές σε αντιπαράθεση με το ελληνικό στοιχείο. Στη διάρκεια της μεταπολίτευσης επαναπατρίστηκε στην Ελλάδα ο μεγαλύτερος όγκος των Ελλήνων της Πολωνίας.

Οργάνωση και ενσωμάτωση

Οι κυριότερες ελληνικές παροικίες της πρώτης περιόδου βρίσκονταν στο Λβοφ και το Πόζεν, όπου το 1780 οργανώθηκε και κοινότητα. Οι σχέσεις των Ελλήνων με τους ντόπιους υπήρξαν κατά κανόνα στενές και φιλικές. Ο αγώνας, εξάλλου, των Πολωνών για την ανεξαρτησία τους ευνόησε τη δημιουργία ισχυρού πολωνικού φιλελληνικού ρεύματος, εκφράστηκε με έμπρακτο και έντονο τρόπο, τόσο κατά την περίοδο της ελληνικής Επανάστασης όσο και αργότερα.

Στη δεύτερη περίοδο οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες είχαν συγκροτήσει μια ενιαία

150

κοινότητα, η οποία αποτελούνταν από 25μελές κεντρικό συμβούλιο (που διευθυνόταν από την Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων, με έδρα στη Ρουμανία). Η οργάνωση αυτή βρισκόταν κάτω από τον άμεσο έλεγχο της ηγεσίας του ΚΚΕ, η οργάνωση του οποίου αριθμούσε, τότε, στην Πολωνία, 3.132 μέλη. Το 1954, όμως, η οργάνωση αυτή αυτοδιαλύθηκε, και τα μέλη της εντάχθηκαν στο Ενιαίο Εργατικό Κόμμα της Πολωνίας.

Εκπαίδευση

Για την πρώτη περίοδο γνωρίζουμε ότι οι Έλληνες του Λβοφ είχαν συστήσει σχολείο για τα παιδιά της παροικίας. Στη δεύτερη περίοδο το πρόβλημα της εκπαίδευσης των Ελληνόπουλων αποτέλεσε μία από τις προτεραιότητες των προσφύγων. Τελικά όλα τα παιδιά –και εκείνα που είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα και όσα γεννήθηκαν στην Πολωνία μετά την εγκατάσταση εκεί των γονέων τους– φοίτησαν σε πολωνικά σχολεία, στα οποία, όμως, όπου φοιτούσαν έλληνες μαθητές, διδάσκονταν, παράλληλα με το κανονικό πρόγραμμα, και η ελληνική γλώσσα, ιστορία και γεωγραφία. Στην Πολωνία τυπώνονταν επίσης σημαντικός αριθμός σχολικών βιβλίων, που προορίζονταν και για τους έλληνες μαθητές που ζούσαν σε άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

11. ΒΑΛΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

Σπύρος Κουζινόπουλος

ΛΕΤΟΝΙΑ

Η ελληνική παρουσία στη Λετονία έγινε ουσιαστικά αισθητή όταν η χώρα βρισκόταν υπό σοβιετική κυριαρχία. Οι Έλληνες, που εγκαταστάθηκαν τότε στη μικρή αυτή χώρα, ήταν κυρίως Πόντιοι, προερχόμενοι από άλλες Δημοκρατίες της πρώην ΕΣΣΔ, κυρίως από τη Γεωργία και τη Λιθουανία. Στη Λετονία βρέθηκαν μετά τις αναγκαστικές πληθυσμικές μετακινήσεις της σταλινικής περιόδου. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ελληνικής πρεσβείας στη Ρίγα και της Ελληνικής Κοινότητας Λετονίας *Η Πατρίδα*, υπάρχουν σήμερα στη Λετονία περί τους 400 Έλληνες· αρκετοί έχουν ρωσικά ονόματα και προέρχονται από μικτούς γάμους. Η *Πατρίδα* αναπτύσσει αρκετές δραστηριότητες, πολιτιστικού, κυρίως, προσανατολισμού, ενώ διαθέτει δύο σχολεία εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας σε Λετονούς, ένα στην πρωτεύουσα και ένα στην πόλη Ντάβγκουπιλς. Έδρα Κλασικών Ελληνικών Σπουδών και τμήμα Νεοελληνικής Γλώσσας υπάρχουν και στο Πανεπιστήμιο της Ρίγας. Αυτός είναι και ο λόγος που τα τελευταία χρόνια αυξάνεται ο αριθμός των Λετονών που γνωρίζουν καλά τα ελληνικά. Επίσης η ελληνική κοινότητα ίδρυσε το χορευτικό συγκρότημα *Παρθενών*, στο οποίο διδάσκονται ελληνικοί χοροί. Η πρώτη εμφάνιση του συγκροτήματος έγινε το 2001 στους εορτασμούς για τα 800 χρόνια της Ρίγας.

Εξαιτίας της προέλευσής τους τα άτομα ελληνικής καταγωγής συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν προβλήματα ενσωμάτωσης στην κοινωνία της Λετονίας. Στη συντριπτική τους πλειονότητα δεν έχουν αποκτήσει ακόμα τη λετονική υπηκοότητα, πολλοί δεν γνωρίζουν καν τη λετονική γλώσσα ούτε την ελληνική, παρά μόνο τη ρωσική. Το γεγονός αυτό καθιστά εξαιρετικά δύσκολη την αναζήτηση εργασίας στο Δημόσιο ή ακόμα και ανώτερες θέσεις εργασίας στον ιδιωτικό τομέα.

ΕΣΘΟΝΙΑ

Ελάχιστα είναι τα άτομα ελληνικής καταγωγής που είναι εγκατεστημένα στη μικρή αυτή χώρα της Βαλτικής. Τα περισσότερα προέρχονται από τους Έλληνες της πρώην ΕΣΣΔ και βρέθηκαν εκεί στο πλαίσιο των δημογραφικών ανακατατάξεων που επέβαλαν οι σοβιετικές κυβερνήσεις στα χρόνια του Στάλιν. Η χώρα, πάντως, έχει μακρόχρονη ιστορία επαφών με τον ελληνορθόδοξο κόσμο, που ανάγονται στον 11ο αιώνα. Η σύγχρονη Ορθόδοξη Εκκλησία της Εσθονίας έχει επίσης να παρουσιάσει σημαντικές προσωπικότητες, όπως ο πρώτος επίσκοπός της, Πλάτων Kulbus, χαρισματική φυσιογνωμία που σφαγιάστηκε το 1919 στην πόλη Ταρτού και αναγνωρίστηκε το 2000 από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως Άγιος της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι πιστοί της Εσθονικής Ορθόδοξης Εκκλησίας (www.orthodoxa.org), που με τις 15 ενορίες της υπάγεται από το 1996 στην πνευματική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ξεπερνούν τις 15.000. Στην Εσθονία υπάρχει και δεύτερη Ορθόδοξη Εκκλησία, που υπάγεται στο Πατριαρχείο Μόσχας, και έχει 25.000 πιστούς σε 26 ενορίες.

ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ

Οι πρώτες επαφές του ελληνικού κόσμου με τη Λιθουανία ανάγονται στον 16ο και 17ο αιώνα, όταν η χώρα αυτή –συχνά ενωμένη με την Πολωνία– εκτεινόταν σε μια τεράστια περιοχή, που περιλάμβανε και επαρχίες της σημερινής Ουκρανίας. Πάντως η παρουσία Ελλήνων στο λιθουανικό έδαφος ήταν περιστασιακή και σποραδική. Ουσιαστικά οι ελληνικές εγκαταστάσεις στη Λιθουανία δημιουργήθηκαν στα χρόνια της σοβιετικής κυριαρχίας και προήλθαν, όπως έγινε και με τις δύο άλλες χώρες της Βαλτικής, από τις πληθυσμικές μετακινήσεις της σταλινικής, κυρίως, περιόδου. Σήμερα οι Έλληνες της Λιθουανίας είναι περίπου 200, οι περισσότεροι ρωσόφωνοι. Στο ελληνικό, ωστόσο, στοιχείο της χώρας συγκαταλέγονται και μερικοί επιχειρηματίες από την Ελλάδα, που εγκαταστάθηκαν στην πρωτεύουσα Βίλνιους κατά τα τελευταία χρόνια. Αρκετοί από τους ομογενείς έχουν ενταχθεί στο Σύλλογο Ελλήνων Λιθουανίας *Η Πατρίδα*, υπό την αιγίδα του οποίου λειτουργεί από το 1999 και το Κέντρο Εκμάθησης της Ελληνικής Γλώσσας, που αποτελεί ξεχωριστό νομικό πρόσωπο και θεωρείται μη κυβερνητικό κοινωφελές ίδρυμα. Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας γίνεται τρεις φορές την εβδομάδα από δύο καθηγητές, διαρκεί τρία χρόνια και έχει κάθε χρόνο 60 μαθητές. Τελευταία συστάθηκε, με πρωτοβουλία πολιτικών, καλλιτεχνών και πανεπιστημιακών καθηγητών, το Κέντρο Πολιτισμού Ελλάδας – Λιθουανίας.

12. ΑΥΣΤΡΙΑ

Μαρία Α. Στασινοπούλου

Σε μια ιστορική επισκόπηση της ελληνικής παρουσίας στην Αυστρία θα πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ των εδαφικών ορίων της Αυστρίας ως το 1918 και της Αυστριακής Δημοκρατίας, που ιδρύθηκε μετά την κατάρρευση της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Εδώ επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας στην παρουσία Ελλήνων στις περιοχές που εντάχθηκαν στην Αυστριακή Δημοκρατία μετά το 1918 και κατεχοχόν στη Βιέννη. Η εγκατάσταση και δράση Ελλήνων στις άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, όπως για παράδειγμα στην Ουγγαρία (κυρίως Πέστη, Μίσκολτς, Κέτσκεμετ) και στην Ιταλία (Τεργέστη), αλλά και στην Τσεχία, τη Σλοβακία και την πρώην Γιουγκοσλαβία, από τις οποίες, άλλωστε, περνούσαν συνήθως μέχρι να εγκατασταθούν οριστικά και οι Έλληνες της Βιέννης, αποτελούν αντικείμενο άλλων ενοτήτων της έκδοσης αυτής.

Όταν τον 18ο αιώνα οι χριστιανοί ορθόδοξοι έμποροι από τις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άρχισαν να φθάνουν στα αψβουργικά εδάφη, εισάγοντας, κατά κύριο λόγο, πρώτες ύλες (αργότερα όμως μέχρι και τεχνολογική γνώση για τη βαφή νημάτων), η Βιέννη ήταν μια από τις σημαντικότερες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, κέντρο πολιτικό και πολιτισμικό. Αν και υπήρχε σποραδική παρουσία Ελλήνων και νωρίτερα, καταλυτική στιγμή στην ιστορία της εγκατάστασης ελληνορθόδοξων εμπόρων στη Βιέννη αποτέλεσε η υπογραφή των συνθηκών του Κάρλοβιτς (1699) και του Πασάροβιτς (1718), με τις οποίες επικυρώνεται το πέρασμα από την τακτική πολεμική αναμέτρηση στη συστηματική οικονομική συναλλαγή μεταξύ της Αψβουργικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι πάροικοι αρχικά εγκαθίστανται για σύντομα χρονικά διαστήματα και επιστρέφουν συχνά στον τόπο προέλευσης ή σε ενδιάμεσους σταθμούς, για να ελέγχουν το επιχειρηματικό τους δίκτυο. Η σταδιακή, όμως, μεταστροφή της οικονομικής πολιτικής της Αυστρίας, η οποία αρχίζει να ευνοεί φορολογικά εμπόρους με μόνιμη εγκατάσταση στα εδάφη της, οδηγεί στη δημιουργία μιας δεύτερης ομάδας παροίκων, με αυστριακή υπηκοότητα. Αυτό οδήγησε και στην ιδιαιτερότητα της ίδρυσης και διατήρησης δύο κοινοτήτων με αντίστοιχους ναούς, του Αγίου Γεωργίου (των οθωμανών υπηκόων, περί το 1723) και της Αγίας Τριάδας (των αυστριακών υπηκόων, περί το 1787).

Οι Έλληνες στην Αυστρία –και ειδικότερα στη Βιέννη– δεν έφτασαν ποτέ τους αριθμούς των αντίστοιχων εγκαταστάσεων στην Ουγγαρία. Οι αφηγηματικές πηγές αναφέρουν μέχρι και 4.000 “Έλληνες” (Griechen), δηλαδή Ελληνορθόδοξους (σε ορισμένες πηγές, μάλιστα, συμπεριλαμβάνονται και οι Ελληνοκαθολικοί). Ο αριθμός δεν επαληθεύεται από τις στατιστικές πηγές και, πάντως, δεν αναφέρεται μόνο στους Έλληνες με τη στενότερη εθνοτική ερμηνεία. Στη Βιέννη υπήρχε, όμως, εντυπωσιακή συγκέντρωση επιχειρήσεων και κεφαλαίων, σε συνδυασμό με ποικιλία επενδύσεων και τραπεζοχρηματιστικών δραστηριοτήτων. Στην αρχή πρόκειται για θεσσαλικές και μακεδονοβλαχικές οικογένειες (για παράδειγμα οι Αμπελακιώτες Μαύροι/Σβαρτς και Δροσινοί, οι Βλατσιώτες και Σερραίοι Δούμπα, οι Μοσχοπολίτες και στη συνέχεια οι από τη Νις ορμώμενοι Σίνα), ενώ ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα εμφανίζονται και χιώτικες επιχειρήσεις (Αργέντη-Ράλλη, αργότερα Σκαναβή-Γαλάτη). Οι περιορισμένες νέες αφίξεις, μετά το 1830, προέρχονται από όλα τα σημεία του ελλαδικού και οθωμανικού χώρου.

Η Βιέννη ξεχωρίζει, βέβαια, και ως το κύριο εκδοτικό κέντρο του ελληνικού βιβλίου

στις τελευταίες δεκαετίες του 18ου και τις πρώτες του 19ου αιώνα (ώς την ίδρυση του ελληνικού κράτους: ελληνικά βιβλία που εκδόθηκαν στη Βιέννη την εποχή του νεοελληνικού Διαφωτισμού στην ιστοσελίδα: <http://efessos.lib.uoa.gr/hellinomnimon/main.htm>). Άλλωστε, στην αυστριακή πρωτεύουσα έζησαν, την περίοδο εκείνη, για μικρότερα ή μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, πολλοί λόγιοι. Αν και έχουν μελετηθεί πολλά επιμέρους κεφάλαια, εξακολουθεί να αποτελεί σήμερα ερευνητικό desideratum η συστηματική συγκριτική μελέτη των λογίων και των ελληνικών εκδοτικών δραστηριοτήτων στη Βιέννη, την Πέστη και την Τεργέστη στην καμπή του 18ου προς τον 19ο αιώνα. Μετά την ανατύπωση του *Λογίου Έρμου* και τη δημιουργία corpus και την ανατύπωση της *Έφημερίδος* (χάρη στις προσπάθειες του Λέανδρου Βρανούση), θα ήταν ευχής έργο να ανατυπωθούν και τα υπόλοιπα βιεννέζικα έντυπα της εποχής, δηλαδή *Ειδήσεις διά τὰ Ανατολικά Μέρη* και κυρίως *Καλλιόπη* και *Ελληνικός* και *Φιλολογικός Τηλέγραφος* (πίνακας ανατυπώσεων παλαιών εφημερίδων και εντύπων στην ιστοσελίδα www.fhw.gr/projects/migration/15-19/gr/v3/vienna.html). Ιδιαίτερο κεφάλαιο, όχι πάντα συμβατό με το μάλλον συντηρητικό κλίμα των παροικιακών θεσμικών οργάνων, αποτέλεσε η δράση του Ρήγα Βελεστινλή, που συνεργαζόταν στη Βιέννη με τους τυπογράφους Μαρκίδες-Πούλιου.

Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα επήλθε –εξαιτίας των διεθνών οικονομικών μεταβολών, της ανάπτυξης της ατμοπλοΐας και της εξάπλωσης του σιδηροδρομικού δικτύου στα Βαλκάνια– σταδιακή δημογραφική συρρίκνωση των Ελλήνων της Βιέννης. Ωστόσο μέλη των μεγάλων οικογενειών, από τις οποίες μερικές είχαν ανταμειφθεί για τις οικονομικές υπηρεσίες τους με τίτλους ευγενείας, εξακολούθησαν να συμμετέχουν με ποικίλους τρόπους στον αυστριακό πολιτικό, οικονομικό, επιστημονικό και πολιτιστικό βίο. Γνωστά παραδείγματα αποτελούν ο Γεώργιος Σίνας (Georg Sina), με ευρεία επενδυτική δραστηριότητα σε έργα υποδομής, όπως η σιδηροδρομική γραμμή από τη Βιέννη προς το Νότο (αντίστοιχης σημασίας με την “ουγγρική” του επένδυση, τη *Γέφυρα των Αλυσίδων* στη Βουδαπέστη), ο Θεόδωρος Καραγιάννης (Theodor von Karajan), μεταξύ άλλων πρόεδρος της Αυστριακής Ακαδημίας των Επιστημών, ο Νικόλαος Δούμπας (Nicolaus Dumba), βουλευτής, μέλος του διοικητικού συμβουλίου του Αυστριακού Ταμειτηρίου και μαικήνας των τεχνών στη Βιέννη, ο Κωνσταντίνος Δούμπας (Constantin Theodor Dumba) ο τελευταίος πρέσβης της αυτοκρατορίας στις ΗΠΑ και αργότερα αντιπρόσωπος της Αυστρίας στην Κοινωνία των Εθνών, ο νευρολόγος Κωνσταντίνος Οικονόμος (Constantin von Economo), γνωστός για τις μελέτες του σχετικά με την εγκεφαλίτιδα, ο ιμπρεσιονιστής ζωγράφος του Γκκρατς Κωνσταντίνος Δαμιανός (Constantin Damiano) κ.ά. Δεν υπάρχει ακόμα συστηματική μελέτη για τους λιγότερο επιφανείς παροίκους δεύτερης και τρίτης γενιάς, φαίνεται, πάντως, ότι αρκετοί υπηρέτησαν στο αυστριακό δημόσιο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι οικογένειες με επιφανή μέλη και στην Ελλάδα και στην Αυστρία. Αναφέρω ενδεικτικά τους Χρηστομάνους. Ο γεννημένος στην αυστριακή πρωτεύουσα Αναστάσιος έγινε καθηγητής της Χημείας και Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο γιος του, Κωνσταντίνος, σπούδασε στη Βιέννη ιστορία, υπήρξε δάσκαλος ελληνικών της αυτοκράτειρας Ελισάβετ (προκαλώντας σκάνδαλο με τα περίφημα *Φύλλα Ημερολογίου*) και έκανε καριέρα στο αθηναϊκό θέατρο, ενώ ο Θεόδωρος Χρηστομάνος, εξάδελφος του Αναστασίου, εγκαταστάθηκε στο Τυρόλο, όπου πρωτοστάτησε ως μέλος της τοπικής βουλής στην τουριστική αξιοποίηση των Δολομιτών. Αλλά και ο υπουργός Δικαιοσύνης και καθηγητής του Εκκλησιαστικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Μιχαήλ Ποτλής (Michael Botly) είχε γεννηθεί και μεγαλώσει στη Βιέννη, όπου και επέστρεψε με-

τά την έξωση του Όθωνα, ενώ από ελληνική οικογένεια της Βιέννης καταγόταν και ο σκηνοθέτης Θωμάς Οικονόμου, γιος του ζωγράφου Αριστείδη Οικονόμου.

Στη Βιέννη υπάρχουν αρκετοί “τόποι μνήμης” από τον 19ο αιώνα: το κτίριο της Εταιρείας Φίλων της Μουσικής (Gesellschaft der Musikfreunde in Wien, Wiener Musikverein), της οποίας αντιπρόεδρος διετέλεσε ο Νικόλαος Δούμπας, βρίσκεται στην Dumbastrasse και το αρχοντικό του ίδιου στο Parkring 4 (μικρό μέρος της εσωτερικής διακόσμησης, που δημοπρατήθηκε το 1937, φυλάσσεται στο Μουσείο της Πόλης της Βιέννης, Wien Museum Karlsplatz, ενώ σώζεται και σε απεικονίσεις του Rudolf von Alt) και τα κτίρια των ναών των ελληνικών κοινοτήτων του Αγίου Γεωργίου στη Griechengasse και της Αγίας Τριάδας στο Fleischmarkt, καθώς και το κτίριο όπου στεγαζόταν το τυπογραφείο των Μαρκίδων-Πούλιου στη Rotenturmstrasse. Τέλος, σημαντικά είναι και τα μνημεία στο “ελληνικό τμήμα” του παλιού νεκροταφείου της πόλης St. Marx (που έχουν υποστεί σημαντικές φθορές και θα πρέπει να αποκατασταθούν πριν καταστραφούν οριστικά) και στο Κεντρικό Νεκροταφείο. Έξω από τη Βιέννη διατηρείται ακόμη ένας πύργος για περιπατητές, δωρεά του Σίμωνος Σίνα (Hoher Lindkogel, 1856), και το αρχοντικό της οικογένειας (και στη συνέχεια ενός κλάδου της οικογένειας Υψηλάντη) στο Rappoltenkirchen, στην ταχυδρομική οδό από τη Βιέννη στο Λιντς, κάστρο του 14ου αιώνα, που προσάρμοσε για τις ανάγκες του Σίνα ο Θεόφιλος Χάνσεν. Το κτίριο και οι οικογενειακοί τάφοι υπέστησαν μεγάλες φθορές το 1945, πρόσφατα όμως ξεκίνησε με πρωτοβουλία του νέου ιδιοκτήτη η ανακαίνισή τους.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στην Ελληνική Εθνική Σχολή, η οποία ιδρύθηκε από την κοινότητα της Αγίας Τριάδας το 1801. Από το 1804, μετά την αναγνώρισή της από τις αυστριακές αρχές, μέχρι περίπου το 1920 λειτούργησε ως δίγλωσσο αυστριακό δημοτικό σχολείο, του οποίου οι απόφοιτοι μπορούσαν να εγγραφούν σε αυστριακά σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης. Σήμερα λειτουργεί ως συμπληρωματικό σχολείο δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης με βάση τα διδακτικά προγράμματα του ελληνικού Υπουργείου Παιδείας, διατηρεί όμως το δικαίωμα να διενεργεί τις επίσημα αναγνωρισμένες εξετάσεις για το μάθημα των θρησκευτικών για ελληνορθόδοξους μαθητές αυστριακών σχολείων. Δάσκαλοι της Ελληνικής Σχολής υπήρξαν τον 19ο και στα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, μεταξύ άλλων, ο Στέφανος Δούγκας, οι αδελφοί Καπετανάκης, ο Μιχαήλ Μποϊατζής, ο Θεαγένης Λιβαδάς και ο Ευγένιος Ζωμαρίδης.

Στους ελληνικούς ναούς, εξάλλου, υπηρέτησαν σημαντικές προσωπικότητες, από τον Άνθιμο Γαζή και τον Νεόφυτο Δούκα μέχρι τον Ιωακείμ Δημητριάδη, μετέπειτα πατριάρχη Ιωακείμ τον Γ', και στον 20ό αιώνα τον Σωφρόνιο Ευστρατιάδη, τον Αγαθάγγελο Ξηρουχάκη

και τον Γερμανό Καραβαγγέλη. Ήδη με την όξυνση του λεγομένου «ρουμανικού ζητήματος», στις αρχές του 20ού αιώνα, αλλά κυρίως μετά την κατάρρευση της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων το 1918, μετά την οποία ένα μεγάλο μέρος του ορθόδοξου ποιμνίου (Σέρβοι, Ρουμάνοι, Ούγγροι, Ουκρανοί) εντάχθηκε σε νέα εθνικά κράτη, οι παροικιακοί θεσμοί της Βιέννης βρέθηκαν, όπως και κατά τον 18ο αιώνα, αντιμέτωποι με ζητήματα υπαγωγής των ναών σε ορθόδοξες εκκλησιαστικές αρχές διαφορετικές από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Κατά το Μεσοπόλεμο, και στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η κατάσταση παρέμεινε ρευστή, με την υπαγωγή σε διάφορες ευρωπαϊκές μητροπόλεις, για να λυθεί το 1963 με την ίδρυση της Μητρόπολης Αυστρίας. Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του νέου θεσμικού πλαισίου έπαιξε ο μητροπολίτης Χρυσόστομος Τσίτερ, ανηψιός του Χρυσόστομου Σμύρνης, από το 1936 εφημέριος του ναού της Αγίας Τριάδας.

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έφτασαν στην Αυστρία, στο πλαίσιο των αναγκαστικών μετακινήσεων, έλληνες εργάτες, κυρίως από τα βουλγαρικά κατεχόμενα εδάφη. Έλληνες φυλακίστηκαν και έχασαν τη ζωή τους μεταξύ άλλων στα στρατόπεδα Μαουτχάουζεν και Στάιν. Από αυτούς κάποιοι έμειναν μετά το τέλος του πολέμου στην Αυστρία, είτε για οικονομικούς λόγους είτε επειδή η επιστροφή ήταν δύσκολη λόγω του Εμφυλίου, ενώ μόλις το 2000, με τη δημιουργία του Αυστριακού Ταμείου Συμφιλίωσης (Österreichischer Versöhnungsfonds), αποδόθηκε δικαιοσύνη στα θύματα με την καταβολή συμβολικής αποζημίωσης.

Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια δημιουργήθηκαν μικρές πολιτικές οργανώσεις με ποικιλία ιδεολογικών τοποθετήσεων, που εξέδιδαν και πολυγραφημένα έντυπα (πολλά φυλάσσονται στη συλλογή πολυγραφημένων εντύπων του Τμήματος Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Βιέννης, δωρεά της Άννας Κυρίτση). Η τετραεθνής κατοχή της Αυστρίας και –μετά το 1955– το καθεστώς πολιτικής ουδετερότητας οδήγησαν έλληνες πολιτικά διωκόμενους ή ήδη πολιτικούς πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη, να ζητήσουν καταφύγιο στη Βιέννη και το Γκκρατς. Ενδεικτικά αναφέρω τον μαρξιστή διανοούμενο Σεραφείμ Μάξιμο και τη σύζυγό του Πηνελόπη, συγγραφέα παιδικών και νεανικών βιβλίων, που πέρασαν στις αρχές της δεκαετίας του 1950 από την Πράγα στη Βιέννη, όπου και έζησαν μέχρι το 1962 (έτος θανάτου του Σεραφείμ Μαξίμου). Μια δεύτερη ομάδα νέων παροίκων αποτέλεσαν οι φοιτητές, ήδη από τα χρόνια του πολέμου, κυρίως όμως στο πλαίσιο της λεγόμενης «εκπαιδευτικής μετανάστευσης» από το τέλος της δεκαετίας του 1940. Ιδιαίτερα στα πολυτεχνεία του Γκκρατς και της Βιέννης σπούδασαν πολλοί Έλληνες. Στο πολυτεχνείο του Γκκρατς φοιτούσαν, για παράδειγμα, στο ακαδημαϊκό έτος 1960/61 1.400 Έλληνες και 50 Ελληνίδες. Η άφιξη νέων παροίκων αναζωογόνησε σταδιακά τους κοινοτικούς θεσμούς, ενώ ιδρύθηκαν φοιτητικοί, τοπικοί, πολιτιστικοί και επαγγελματικοί σύλλογοι, και το 2005 η Ομοσπονδία Ελληνικών Συλλόγων Αυστρίας. Τέλος, διμερή οργάνωση φιλίας αποτελεί ο Σύνδεσμος Αυστροελληνικής Φιλίας (Österreichisch-Griechische Liga), που ιδρύθηκε το 1965.

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών αρκετοί φοιτητές παρέμειναν στην Αυστρία, ενώ πολιτικά ενεργοί έλληνες πολίτες, με δεσμούς με τη χώρα αυτή, την επέλεξαν ως καταφύγιο. Ενδεικτικά αναφέρω τον δικηγόρο Αντώνη Δροσόπουλο, γενικό γραμματέα της Σοσιαλδημοκρατικής Ένωσης (με πρόεδρο τον Χαράλαμπο Πρωτοπαππά), με μεταπτυχιακές σπουδές στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βιέννης, που με την υποστήριξη μελών του Σοσιαλιστικού Κόμματος Αυστρίας προχώρησε στην έκδοση μηνιαίας πολυγραφημένης εφημερίδας με τον τίτλο *Griechenland Nachrichten*, η οποία μεταξύ άλλων δημοσίευε τακτικά και δελτίο κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές. Αλλά και παλαιότερες οργανώσεις, όπως ο Σύλλογος Ελλήνων Δημοκρατών Αυστρίας

Η Μητρόπολη Αυστρίας, η οποία έχει στη δικαιοδοσία της και την Εξουχία Ουγγαρίας

(διάδοχη οργάνωση της μεταπολεμικής Αντιφασιστικής Οργάνωσης Ελλήνων Βιέννης/Griechisches Antifaschistisches Komitee, που είχε διαλυθεί το 1955) συντόνισαν εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και συναντήσεις πολιτικών κατά τη διάρκεια της επταετίας.

Μετά το 1974, και ιδιαίτερα μετά από νομική ρύθμιση για την εγγραφή στα αυστριακά πανεπιστήμια, που προϋπέθετε τη δυνατότητα εγγραφής σε ισότιμο εκπαιδευτικό ίδρυμα, και μάλιστα στο συγκεκριμένο αντικείμενο σπουδών στη χώρα καταγωγής, ο αριθμός των ελλήνων φοιτητών στην Αυστρία μειώθηκε δραστικά. Η πρόσφατη κατάργηση του περιορισμού αυτού με απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (2005) θα σημάνει, πιθανόν, την εκ νέου αύξηση του αριθμού των ελλήνων φοιτητών των αυστριακών ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Οι περισσότεροι Έλληνες ζουν και σήμερα στη Βιέννη, οι υπόλοιποι κυρίως στο Γκρατς, το Ίνσμπρουκ και το Λιντς. Μαικήνες των αυστριακών τεχνών εμφανίστηκαν και στον 20ό αιώνα, όπως για παράδειγμα ο γενικός αντιπρόσωπος της Mercedes στην Αυστρία και την Ουγγαρία Δημήτρης Ζ. Πάππας (1921 Hegyesalom/Ουγγαρία-1999 Σάλτομπουργκ), ιδρυτής, με τον αδελφό του Γιώργο, επιχειρήσεων που απασχολούν σήμερα περί τους 8.000 εργαζομένους, και επίτιμος γενικός πρόξενος της Ελλάδας στο Σάλτομπουργκ, που επί δεκαετίες υπήρξε από τους βασικούς χρηματοδότες του περίφημου θερινού φεστιβάλ της πόλης.

Η αυστριακή πρωτεύουσα εξακολούθησε να παίζει σημαντικό ρόλο για τους Έλληνες διανοούμενους και καλλιτέχνες και στο Μεσοπόλεμο (από το σεμινάριο του Μαξ Ράινχαρτ πέρασαν, μεταξύ άλλων, ο Σωκράτης Καραντινός και ο Δημήτρης Ροντήρης), αλλά και μετά το 1945. Επειδή τα πιο πρόσφατα κεφάλαια αυτής της συνεχούς πολιτισμικής επαφής δεν έχουν επαρκώς μελετηθεί, οι αναφορές που ακολουθούν δεν μπορούν παρά να έχουν ενδεικτικό χαρακτήρα. Από την καλλιτεχνική και ιδιαίτερα τη θεατρική ζωή της Βιέννης πέρασε, ανάμεσα σε άλλους, ο σκηνογράφος Παντελής Δεσύλλας, στον οποίο το Αυστριακό Θεατρικό Μουσείο αφιέρωσε ειδική αναδρομική έκθεση το 1999, ο συγγραφέας Βασίλης Ζιώγας, που συνεργάστηκε με την λεγόμενη *Wiener Gruppe* και ο σκηνοθέτης Σπύρος Ευαγγελάτος, που εργάστηκε σε διάφορα αυστριακά θέατρα στη δεκαετία του 1960 και 1970. Οι συνθέτες Χαρίλαος Περγέσσας και Ανέστης Λογοθέτης έζησαν και δημιούργησαν στη Βιέννη, ενώ ήδη στις αρχές του 20ού αιώνα είχε σπουδάσει στη Βιέννη ο Μανώλης Καλομοίρης. Ο γεννημένος στο Βατούμ Ιωάννης Αβραμίδης (Joannis Avramidis) δίδαξε στη Σχολή Καλών Τεχνών της Βιέννης, εκπροσώπησε την Αυστρία σε διεθνείς εκθέσεις και βραβεύθηκε με το μεγάλο κρατικό βραβείο για το έργο του, ενώ γνωστοί αρχιτέκτονες είναι οι Ευθύμιος Βαρλάμης και Δημήτρης Μανίκας. Στο μεταίχμιο της παλαιότερης και της νεότερης παρουσίας Ελλήνων στη Βιέννη θα πρέπει να τοποθετηθεί η παρουσία του Κωνσταντίνου Παρθένη από το 1897 ως το 1903, όταν ζωγράφισε πέντε μεγάλων διαστάσεων εικόνες για το ναό του Αγίου Γεωργίου. Εκπρόσωποι της παροικιακής δεύτερης και τρίτης γενιάς διακρίθηκαν στις τέχνες, όπως ο μαέστρος Μιλτιάδης Καρύδης (Miltiades Caridis), από ελληνική οικογένεια της Γερμανίας, και η κόρη του τενόρου της Λαϊκής Όπερας (Volksoper) της Βιέννης, Πέτρου Μπαξεβάνου, Charikleia Baxevanos (Baxi), ηθοποιός του μεταπολεμικού κινηματογράφου και θεάτρου στην Αυστρία και τη Γερμανία.

Οι βιβλιοθήκες και τα αρχεία της Αυστρίας διασώζουν σημαντικά χειρόγραφα και έντυπα για την ελληνική ιστορία των νεότερων χρόνων. Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στην ερευνητική και διδακτική δραστηριότητα στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης (Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών, όπου στεγάζεται και μία από τις σημαντικότερες σύγχρονες ευρωπαϊκές βιβλιοθήκες βυζαντινολογικού και νεοελληνικού ενδιαφέροντος) και τα κέντρα έρευνας της Αυστριακής Ακαδημίας Επιστημών.

Συνοψίζοντας θα πρέπει να παρατηρήσουμε, ότι την ελληνική παρουσία στην Αυστρία χαρακτηρίζουν στον 20ό αιώνα λιγότερο οικονομικές και επενδυτικές δραστηριότητες και περισσότερο μέσης διάρκειας εγκαταστάσεις για εκπαιδευτικούς και επαγγελματικούς λόγους. Σε αντίθεση με τις χώρες με μαζική ελληνική εργατική μετανάστευση μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η δημογραφική παρουσία στην Αυστρία είναι περιορισμένη (περίπου 5.500 άτομα, σύμφωνα με ανεπιβεβαίωτες, στατιστικά, πληροφορίες). Η σημερινή επαγγελματική διαστρωμάτωση παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία και περιλαμβάνει εκπροσώπους των ελεύθερων επαγγελμάτων, εργαζόμενους σε τουριστικές υπηρεσίες και την εστίαση, τους απασχολούμενους σε διεθνείς οργανισμούς, ενώ αρκετοί Έλληνες σταδιοδρομούν στην αυστριακή τριτοβάθμια εκπαίδευση και την έρευνα, και ειδικότερα στον ιατρικό κλάδο. Η ένταξη στην κοινωνία υποδοχής φαίνεται να είναι πλήρης: Ελληνίδα είναι η πρόεδρος της κοινοβουλευτικής ομάδας του Κόμματος των Πρασίνων στο τοπικό κοινοβούλιο του κρατιδίου της Βιέννης, Μαρία Βασιλάκου, ελληνικής καταγωγής και ο γεννημένος στη Βιέννη και γνωστός και στην Ελλάδα από τα χρόνια του στον Ολυμπιακό, Πέτρος Περισίδης (Peter Persidis), που ξεκίνησε από την αυστριακή *Vienna* και ολοκλήρωσε την καριέρα του ως παίκτης της *Rapid*, όπου και παρέμεινε ως βοηθός προπονητή μέχρι το 2005.

148

13. ΟΥΓΓΑΡΙΑ

Ευαγγελία Τσαρουχά-Szàbo

Η πρώτη περίοδος

Η ελληνική παρουσία στην Ουγγαρία έχει βαθιές ρίζες μέσα στο χρόνο. Ωστόσο οι πρώτες μεγάλες νεοελληνικές εστίες, για τις οποίες έχουμε επαρκή και εξακριβωμένα στοιχεία, είναι αρκετά νεότερες: ανάγονται στα τέλη του 17ου αιώνα, όταν, μετά την εκδίωξη των Οθωμανών από τη Βούδα, το 1686, και τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699), οι νέοι κυρίαρχοι, οι Αψβούργοι, άρχισαν να ενθαρρύνουν την εγκατάσταση στις ουγγρικές τους κτήσεις εποίκων από διάφορες βαλκανικές χώρες. Ανάμεσά τους και ελληνορθόδοξοι μετανάστες από τη Μακεδονία και την Ήπειρο, οι οποίοι ήταν ήδη σχετικά εξοικειωμένοι με το χώρο αυτόν, από τις προγενέστερες μετακινήσεις τους στην ευρύτερη βαλκανική περιφέρεια. Η μετακίνησή τους προς τις ουγγρικές πεδιάδες, την Τρανσυλβανία –και από εκεί προς την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη– ευνοήθηκε και από τις διακρατικές συμφωνίες που υπέγραψαν οι Αψβούργοι με τους Οθωμανούς, με πρώτη τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718), που περιείχε σαφείς όρους για την απρόσκοπτη διεξαγωγή του διαμετακομιστικού εμπορίου ανάμεσα στις δύο επικράτειες.

Προς τα μέσα λοιπόν του 18ου αιώνα είχαν ήδη διαμορφωθεί σημαντικές ελληνορθόδοξες (ελληνόφωνες και βλαχόφωνες) παροικίες σε αρκετές πόλεις της Ουγγαρίας. Τα μέλη τους ήταν κυρίως έμποροι και μεταπράτες. Γι' αυτό και οι “κομπανίες” τους αποτέλεσαν τους πυρήνες των κοινοτήτων τους. Στα 1748 οι δέκα πλουσιότερες ελληνικές “κομπανίες” δραστηριοποιούνταν ήδη στις πόλεις Γκιούνγκιους, Έγκερ, Μίσκολτς, Τοκάι, Ντιοσέγκ, Βιλαγκοσβάρ, Εσίκ, Πέστη, Πιτερβάραντ (Πετροβαραντίνο) και Κέτσκεμετ.

Η εγκατάσταση των ορθόδοξων (Ελλήνων και Σέρβων) μεταναστών στις επαρχίες της καθολικής Αψβουργικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν ούτε εύκολη ούτε απρόσκοπτη. Αρχικά οι κοινωνικές και θρησκευτικές διακρίσεις σε βάρος τους ήταν και συχνές και αρκετά ταπεινωτικές. Μόνο μετά τα μέσα του 18ου αιώνα οι Έλληνες και οι Σέρβοι θα αποσπάσουν από τους αψβούργους αυτοκράτορες την άδεια για την ανεμπόδιστη τέλεση των θρησκευτικών τους καθηκόντων και την ανέγερση δικών τους ναών. Αλλά η άδεια αυτή άρχισε να εφαρμόζεται ουσιαστικά μετά την έκδοση ειδικού περί ανεξιθρησκείας αυτοκρατορικού διατάγματος, το 1781. Το 1774 τους χορηγήθηκε το δικαίωμα της μόνιμης εγκατάστασης στην Ουγγαρία, εφόσον θα κατέθεταν όρκο αποδοχής της αψβουργικής υπηκοότητας, αλλά μόνο το 1790 είχαν τη δυνατότητα να αποκτούν ακίνητη περιουσία και να παίρνουν μέρος στη δημόσια ζωή της χώρας. Τα “προνόμια” αυτά απέδωσαν σύντομα τους καρπούς τους. Ως το τέλος του αιώνα οι ελληνορθόδοξοι έποικοι (άλλοτε μόνοι και άλλοτε από κοινού με τους Σέρβους) οικοδόμησαν 35, συνολικά, εκκλησίες στην τότε βασιλική επικράτεια. Στα 1795 οι έλληνες πάροικοι (ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι) διέθεταν 17 ελληνόγλωσσα σχολεία (αργότερα αυξήθηκαν στα 25) και από το 1812 και ένα Ελληνικό Διδασκαλείο στην Πέστη. Μέσα σε λίγες, εξάλλου, δεκαετίες, οι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν μόνιμως στην Ουγγαρία, συσσώρευσαν σεβαστές περιουσίες. Μερικοί, μάλιστα, απέκτησαν τίτλους ευγενείας και υψηλά αξιώματα στη δημόσια ζωή, όπως π.χ. ο Κωνσταντίνος Τερζής, που έγινε το 1848 δήμαρχος της Πέστης και ο Ιωάννης Βοράρος, που προήχθη σε “πρώτο δικαστή” και διοικητή της πολιτοφυλακής. Άλλοι έγιναν ανώτατοι στρατιωτικοί αξιωματούχοι, αρχίατροι κ.λπ. Ελληνικής καταγωγής ήταν και ο πρώτος ορθόδοξος επίσκοπος της Βούδας, ο Διονύσιος Πόποβιτς, κατά κόσμον Δημήτριος Παπαγιαννούσης (1790-1828).

Επειδή για την ανέγερση των ναών τους οι ελληνορθόδοξοι μετανάστες χρησιμοποίησαν τοπικούς μηχανικούς και αρχιτέκτονες, η εξωτερική όψη τους δεν εμφανίζει τα γνωστά χαρακτηριστικά των βυζαντινότροπων ναών της ορθόδοξης Ανατολής. Τα εσωτερικά, όμως, των εκκλησιών, επειδή τα διαμόρφωσαν σέρβοι και έλληνες καλλιτέχνες, ακολουθούν πιστά τη μεταβυζαντινή εικονογραφική και ξυλογλυπτική παράδοση, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Από τους έλληνες καλλιτέχνες που εργάστηκαν στην Ουγγαρία, πιο γνωστοί ήταν οι Γεώργιος Ζωγράφος, Χριστόφορος Ζεφάρ και Θεόδωρος Σήμου, ενώ ο πιο φημισμένος στην κατασκευή ξυλογλυπτικών τέμπλων ήταν ο εγκατεστημένος στην πόλη Έγκερ, Νικόλαος Ιωάννου Ταληδόρος, από τη Νάξο.

Η ανέγερση των εκκλησιών και η διαμόρφωση των λεγόμενων “ελληνικών αυλών” γύρω από τους ναούς (όπου βρίσκονταν το σχολείο, το σπίτι του ιερέα και διδασκάλου, το γραφείο της “κομπανίας” και της κοινότητας, το ορφανοτροφείο και το πτωχοκομείο) γίνονταν με δαπάνες των Ελλήνων της αντίστοιχης πόλης. Η μεγαλύτερη εκκλησία και η μεγαλύτερη “ελληνική αυλή” χτίστηκαν στην πόλη Μίσκολτς. Οι Έλληνες του Μίσκολτς ήταν από τους πιο ευκατάστατους, καθώς φαίνεται και από τα διατηρημένα, ακόμα και σήμερα, κτίρια στο κέντρο της πόλης. Συνέβαλαν επίσης και στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης (όπως π.χ. στην οικοδόμηση του Εθνικού Θεάτρου του Μίσκολτς). Στην πρωτεύουσα, εξάλλου, του βασιλείου –την Πέστη– διαμόρφωσαν το αστικό κέντρο οι μικροαστοί, με τα καφενεία και τα καταστήματά τους και οι πλουσιότεροι με τα επιβλητικά τους μέγαρα. Μερικοί στόλισαν, επίσης, την πόλη με μνημεία και κοινωφελή έργα: πασίγνωστες για τις ευεργεσίες τους έγιναν οι οικογένειες Σίνα, Νάκου και Χαρίση.

Παράλληλα, οι Έλληνες της Ουγγαρίας ενίσχυσαν και τα γράμματα, αρχικά με την ίδρυση και τη στήριξη σχολείων και στη συνέχεια με τη συμβολή τους στην ανάπτυξη εκδοτικής δραστηριότητας (υπολογίζονται σε 100 τα ελληνικά βιβλία και έντυπα που εκδόθηκαν σε τυπογραφεία της Βούδας και Πέστης, με δαπάνες των εκεί ελλήνων μετοίκων). Ανάμεσα στους έλληνες λογίους της χώρας ξεχώρισε ο πολυμαθής Γεώργιος Ζαβίρας, που συγκρότησε μία από τις πλουσιότερες ελληνικές βιβλιοθήκες της εποχής του.

Ο χρόνος και η πλήρης, σχεδόν, ανακοπή –μετά τα μέσα του 19ου αιώνα– του μεταναστευτικού ρεύματος από τις ελληνικές χώρες προς την Ουγγαρία οδήγησαν σταδιακά τις εκεί ελληνικές παροικίες στην αφομοίωση και την αναπόφευκτη συρρίκνωση. Παρόλα αυτά, ορισμένοι από τους απογόνους των πρώτων εκείνων ελλήνων μεταναστών, αν και έχασαν τη γλώσσα των προγόνων τους, διατήρησαν την ανάμνηση της καταγωγής τους, ακόμα και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

Η δεύτερη περίοδος: οι πολιτικοί πρόσφυγες. Εγκατάσταση και οργάνωση

Η ιστορία του Ελληνισμού στην Ουγγαρία θα γνωρίσει μια δεύτερη σημαντική περίοδο, όταν, λίγο πριν και μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου στην Ελλάδα, εγκαταστάθηκε εκεί ένα μεγάλο μέρος των πολιτικών προσφύγων. Οι πρώτες ομάδες έφτασαν τον Απρίλιο του 1948 και αποτελούνταν από 2.120 άτομα, τα περισσότερα παιδιά 10-14 ετών. Δύο χρόνια αργότερα (1950) ο αριθμός των προσφύγων θα φτάσει τις 7.000 ψυχές. Το Μάρτιο του 1952 καταγράφηκαν συνολικά 7.625 άτομα, από τα οποία οι 3.752 ήταν άνδρες, οι 3.873 γυναίκες και οι 4.062 ανήλικοι. Οι μισοί εγκαταστάθηκαν στις μεγάλες πόλεις και απασχολήθηκαν στη βιομηχανία (στη Βουδαπέστη 3.252 άτομα, στο Ναγκιμαγκότς 294, στην πόλη Στάλιν 207, στην Ταταμπάνια 37, στο Μίσκολτς 94, στο Οζντ 67). Από τους υπόλοιπους, που διοχετεύθηκαν σε αγροτικές εργασίες, οι 1.732 εγκαταστάθηκαν σε ένα νέο χωριό κοντά στη Βουδαπέστη (που θα ονομαστεί *Μπελογιάννης* και θα χτι-

Έλληνες μαθητές και μαθήτριες την ημέρα εθνικής εορτής στο χωριό Μπελογιάννη της Ουγγαρίας, μεταπολεμικά

στεί σε κρατικά αγροκτήματα, που ανήκαν κάποτε στην οικογένεια Σίνα). Τέλος, 1.944 παιδιά φιλοξενήθηκαν σε πέντε ειδικούς παιδικούς σταθμούς. Από το σύνολο του ελληνικού αυτού πληθυσμού η μεγάλη πλειονότητα (82%) απασχολήθηκε στη βιομηχανία, το 7% στη γεωργία και το 11% σε λοιπές εργασίες.

Στις αρχές της δεκαετίας του '50 ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα των Ελλήνων που κατέφυγαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες, ήταν η επανένωση των οικογενειών, επειδή οι περισσότερες ήταν διασκορπισμένες στις χώρες αυτές. Μπορεί να ήταν τα παιδιά στην Ανατολική Γερμανία, η μητέρα στην Ουγγαρία, ο πατέρας στην Τσεχοσλοβακία, η γιαγιά στην Τασκένδη κ.ο.κ. Οι λόγοι της καθυστέρησης της ενοποίησης ήταν πολιτικοί (οι κακές ουγγρογιουγκοσλαβικές σχέσεις ως το 1955) και οικονομικοί (βάρυναν κατά μεγάλο μέρος τις χώρες αποστολής). Το 1954 αναχώρησαν από την Ουγγαρία συνολικά 1.049 άτομα, έναντι 775 που μετακινήθηκαν προς αυτήν από άλλες σοσιαλιστικές χώρες. Αυτή η “ανταλλαγή” των πολιτικών προσφύγων θα ολοκληρωθεί με την εγκατάσταση στην Ουγγαρία άλλων 80-100 ατόμων.

Εκπαίδευση

Στη δεκαετία του '50 στην Ουγγαρία ζούσαν περίπου 2.500 Ελληνόπουλα και η εκπαίδευσή τους αποτελούσε ιδιαίτερο πρόβλημα. Το 1949, με απόφαση του κόμματος (ΚΚΕ), τα παιδιά θα έπρεπε να μαθαίνουν την πρώτη χρονιά μόνο την ελληνική γλώσσα

και από τη δεύτερη χρονιά να αρχίζουν μαθήματα και στα ουγγρικά (τα περισσότερα παιδιά ήταν αγράμματα, και συνεχώς “πηδούσαν” τάξεις για να φτάσουν στην τάξη της ηλικίας τους). Το πρόγραμμα, που κατάρτισε το 1953 το υπουργείο Πολιτισμού και Παιδείας, προέβλεπε στην πρώτη τάξη τη διδασκαλία 11 ωρών την εβδομάδα ελληνικής ανάγνωσης και γραφής, και 12 ωρών αριθμητικής, μουσικής και γυμναστικής στην ουγγρική γλώσσα. Στη δεύτερα τάξη άρχιζαν να μαθαίνουν οι μαθητές την ουγγρική ανάγνωση και γραφή, καθώς και την ελληνική ιστορία και γεωγραφία.

Στο ελληνικό χωριό *Μπελογιάννης*, παράλληλα με τα σπίτια, χτίστηκαν ένα οκτατάξιο δημοτικό βρεφοκομείο-νηπιαγωγείο, ιατρείο, τα γραφεία της κοινότητας και της οργάνωσης του Ελληνικού Κομμουνιστικού Κόμματος, φούρνος, παντοπωλείο και το πολιτιστικό κέντρο. Το καπνεργοστάσιο (η “κολόνια”) της Βουδαπέστης, όπου απασχολούνταν μεγάλο μέρος των προσφύγων, διέθετε, εκτός από τα τα απαραίτητα βοηθητικά ιδρύματα, και ένα ελληνικό σχολείο. Σχολεία επίσης λειτουργούσαν και στους διάφορους επαρχιακούς παιδικούς σταθμούς και τις φοιτητικές εστίες, για τα Ελληνόπουλα που δεν είχαν στην Ουγγαρία τους γονείς τους.

Τα ελληνικά σχολικά βιβλία (που παραχωρούνταν δωρεάν) γράφονταν και εκδίδονταν με την άμεση φροντίδα της κεντρικής Επιτροπής Βοήθειας στο Παιδί (ΕΒΟΠ), από καταξιωμένους παιδαγωγούς και συγγραφείς: τη Μέλπω Αξιώτη, τον Γιώργο Αθανασιάδη, τον Γιώργο Ζωΐδη, τον Μιχάλη Οικονόμου, τον Γιάννη Κούρτη, τον Μιχάλη Ράπτη, τον Γιάννη Μαλικόπουλο και άλλους. Για την εξασφάλιση, εξάλλου, της διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας, οργανώθηκαν το 1949 και το 1951 στην Ουγγαρία ειδικά σεμινάρια, στα οποία πήραν μέρος πάνω από 100 νέοι και νέες από όλες τις Λαϊκές Δημοκρατίες. Πολλοί συνέχισαν τις σπουδές τους σε Παιδαγωγικές Σχολές και Πανεπιστήμια. Τα περισσότερα, πάντως, Ελληνόπουλα –περίπου 900– που ανήκαν στις μεγαλύτερες ηλικίες, συνέχιζαν τις σπουδές τους σε τεχνικές και επαγγελματικές σχολές.

Οργάνωση και ενσωμάτωση

Για μια δεκαετία, το Κεντρικό Συμβούλιο Πολιτικών Προσφύγων Ελλήνων Ουγγαρίας λειτούργησε ως Πολιτικός Σύλλογος Ελλήνων Ουγγαρίας, και από τη δεκαετία του 1980, μετά την υπογραφή της ελληνοουγγρικής διακρατικής συμφωνίας επαναπατρισμού, αντικαταστάθηκε και ο όρος “πολιτικός” με το “πολιτιστικός”. Πάντως ουσιαστικές δημοκρατικές αλλαγές στην ηγεσία του έγιναν μόνο μετά την αλλαγή του καθεστώτος στην Ουγγαρία. Στο μεταξύ είχαν αρχίσει και οι διαπραγματεύσεις και συζητήσεις για το νέο νόμο περί μειονοτήτων στην Ουγγαρία, που ψηφίστηκε το 1993.

Η μακρόχρονη παρουσία του ελληνικού στοιχείου στην Ουγγαρία (ήδη από τον 17ο αιώνα) της επέτρεψε να θεωρηθεί “παραδοσιακή”. Το γεγονός αυτό επέτρεψε στους Έλληνες να συμμετάσχουν αυτόνομα στις δημοτικές εκλογές του 1994, κερδίζοντας θέσεις στις τοπικές μειονοτικές αυτοδιοικήσεις. Από τους Έλληνες, ούγγρους υπηκόους, της Βουδαπέστης εξελέγη το σώμα της Αυτοδιοίκησης Ελλήνων Βουδαπέστης, με πρόεδρο την Άννα Αλευρά. Στις 4 Μαρτίου 1995 δημιουργήθηκε η Αυτοδιοίκηση Ελλήνων Ουγγαρίας, τα 15 μέλη της οποίας εξελέγησαν από τις τοπικές αυτοδιοικήσεις και τους εκλέκτορες. Στις εκλογές του 1998 οργανώθηκαν τοπικές μειονοτικές αυτοδιοικήσεις Ελλήνων σε 11 Διαμερίσματα της Βουδαπέστης, στο χωριό *Μπελογιάννης* (που από το 1990, παρόλο που οι κάτοικοι του χωριού στην πλειοψηφία είναι πια Ούγγροι, εκλέγεται πάντα Έλληνας στο αξίωμα του δημάρχου) και σε 6 άλλες πόλεις. Στις δημοτικές εκλογές του 2002

δημιουργήθηκαν 31 τοπικές αυτοδιοικήσεις Ελλήνων. Στο σώμα της Αυτοδιοίκησης Ελλήνων Ουγγαρίας (ήδη 21 άτομα) εξελέγη πρόεδρος ο Θεόδωρος Σκεύης και αντιπρόεδροι η Ευαγγελία Τσαρουχά και ο Σπύρος Μπεντεγκούζ-Αγκάρντι.

Στην απογραφή του 2001, 2.509 άτομα δήλωσαν ότι ανήκουν στην ελληνική εθνικότητα, 1.921 ότι η μητρική τους γλώσσα είναι ελληνική και 6.140 ότι συνδέονται με τις αξίες των ελληνικών πολιτιστικών παραδόσεων.

Επαναπατριsmός

Ο επαναπατριsmός στην Ελλάδα πέρασε από διάφορα στάδια. Άρχισε αρκετά πρώιμα, από το 1951. Υπολογίζεται ότι ως το 1954 είχαν φύγει από την Ουγγαρία και είχαν επαναπατριστεί περίπου 1.200 άτομα, τα περισσότερα προχωρημένης ηλικίας και παιδιά. Η κίνηση αυτή ατόνησε στα επόμενα χρόνια, για να σταματήσει εντελώς μετά την επιβολή, το 1967, στην Ελλάδα της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Μετά την πτώση της δικτατορίας, τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ και την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης άρχισαν νέες προσπάθειες, αρχικά με επισκέψεις των προσφύγων στις ιδιαίτερες πατρίδες τους.

Οι Έλληνες, που εγκαταστάθηκαν στην Ουγγαρία και σε άλλες Λαϊκές Δημοκρατίες κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, ήταν πρόσφυγες και όχι μετανάστες. Οι περισσότεροι που επαναπατρίστηκαν είχαν τόπο και συγγενείς ή φίλους να πάνε, όταν πήραν την απόφαση να επιστρέψουν με τον παράδοξο εκείνο διακρατικό νόμο, στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Οι υπόλοιποι, είτε επειδή σπούδαζαν τα παιδιά τους είτε γιατί ήταν εντελώς ξεριζωμένοι και δεν είχαν πλέον πού να εγκατασταθούν οικογενειακά στην Ελλάδα –ακόμα και προσωρινά– αναγκάστηκαν, κατά το μεγαλύτερό τους μέρος, να παραμείνουν στην Ουγγαρία. Αλλά ορισμένοι επέλεξαν, για άλλους –προσωπικούς– λόγους, να εγκατασταθούν μόνιμως στην Ουγγαρία. Η μόνη ελπίδα γι' αυτούς στο να καθυστερήσουν ή και να εμποδίσουν την αφομοίωση των νεότερων γενιών, είναι η αυτόνομη οργάνωση. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι από την άποψη αυτή οι μειονοτικές αυτοδιοικήσεις ήρθαν να επιτελέσουν ένα τέτοιο έργο, έστω και την δωδέκατη ώρα.

Τύπος, ΜΜΕ και πολιτιστικές δραστηριότητες

Για μια ολόκληρη εικοσιπενταετία, από το 1950, οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες ενημερώνονταν και μορφώνονταν από τη μοναδική ελληνική εφημερίδα που κυκλοφορούσε τότε στην Ουγγαρία, τον *Λαϊκό Αγώνα*. Η εφημερίδα αυτή στις αρχές ήταν καθημερινή, ενώ κατόπιν κυκλοφορούσε δύο φορές την εβδομάδα. Μεταξύ των συντακτών της ήταν και ο διακεκριμένος συγγραφέας Δημήτρης Χατζής. Σημαντικό ρόλο, από το 1949 ως το 1983, στη συνένωση των οικογενειών και, αργότερα, στην εκλαϊκευση της ελληνικής μουσικής και λογοτεχνίας, διαδραμάτισε η ελληνική εκπομπή της Ουγγρικής Ραδιοφωνίας.

Στο πλαίσιο του Πολιτιστικού Συλλόγου Ελλήνων Ουγγαρίας λειτουργούσε το χορευτικό συγκρότημα *Σύλλογος* της Αφροδίτης Αγγελίδου και το μουσικό συγκρότημα *Μπουζούκι*, με υπεύθυνο τον Νίκο Σερταρίδη. Ένα από τα πιο γνωστά σε όλη την Ουγγαρία μουσικά συγκροτήματα είναι ο *Συρτός*, του Ανδρέα Λεχούδη, που εξακολουθεί ακόμα την καλλιτεχνική του δράση, συχνά σε συνεργασία με άλλα που συγκροτήθηκαν αργότερα (*Μασκαράδες*, *Ταβέρνα*, *Θάλασσα*, *Ζεφύρος* κ.ά.). Τα χορευτικά συγκροτήματα *Ήλιος*, *Ελληνισμός*, *Καρνατίδες*, *Χελιδονάκι* και από το χωριό *Μπελογιάννης*, που συγκροτήθηκαν στη δεκαετία του 1990, διατηρούν και διαδίδουν τους ελληνικούς χορούς στην Ουγγαρία.

Ο Πολιτιστικός Σύλλογος Ελλήνων Ουγγαρίας άρχισε, γύρω στα 1990, να οργανώνει, σε συνεργασία με τον Επιστημονικό Σύνδεσμο Ελληνοουγγρικής Φιλίας (με πρόεδρο τον Αγαμέμνονα Μακρή και γενικό γραμματέα τον πανεπιστημιακό Κάλμαν Σαμπό), ενδιαφέρουσες φιλολογικές και μουσικές βραδιές. Ο σύλλογος άρχισε από το 1984 να εκδίδει και ένα *Ενημερωτικό Δελτίο*, που αναπτύχθηκε σε ετήσιο περιοδικό με τον τίτλο *Ελληνισμός* με συντάκτες αρχικά τον Χριστόφορο Αθανασίου και στη συνέχεια την Ευαγγελία Τοσαρούχα. Μετά τη δημιουργία των μειονοτικών αυτοδιοικήσεων άλλαξαν οι όροι, αφού τις σημαντικότερες από τις δραστηριότητες αυτές ανέλαβαν πια οι Αυτοδιοικήσεις. Έτσι, από τον Απρίλιο του 1995 η Αυτοδιοίκηση της Βουδαπέστης άρχισε την έκδοση ενός δίγλωσσου τριμηνιαίου *Ενημερωτικού Δελτίου*, με αρχισυντάκτη τον Φίλιππο Παπαδόπουλο. Από το 2002 τη σύνταξή του την ανέλαβε ο Χριστόφορος Αθανασίου, οπότε το *Ενημερωτικό Δελτίο* μετατράπηκε σε μηνιαίο περιοδικό με τον τίτλο *Ελληνισμός*. Στα τέλη του 1995 άρχισε και η έκδοση ενός τριμηνιαίου δίγλωσσου περιοδικού της Αυτοδιοίκησης Ελλήνων Ουγγαρίας, με τον τίτλο *Καφενείο. Χώρος πολιτικής και πολιτιστικής συζήτησης*, όπου, εκτός από την εκλαϊκευση και τη διάδοση της ελληνικής λογοτεχνίας και γενικά του ελληνικού πολιτισμού, παρουσιάζεται και πλούσιο ιστορικό υλικό για τους Έλληνες της Ουγγαρίας, της πρώτης και της δεύτερης περιόδου. Στο μεταξύ η ουγγρική τηλεόραση εγκαινίασε και μια μηνιαία εκπομπή για τις μικρές αναγνωρισμένες μειονότητες (Αρμένιους, Βουλγάρους, Έλληνες, Ουκρανούς, Πολωνούς, Ρουθίνους). Η ουγγρική ραδιοφωνία επίσης καθιέρωσε μισής ώρας εβδομαδιαία ελληνική εκπομπή, με συντάκτρια την Αντιγόνη Σαμπό-Νάγκι.

Η ελληνική παροικία συμμετέχει επίσης ενεργά και στη θρησκευτική ζωή των Ορθόδοξων της Ουγγαρίας. Στις 19 Μαΐου 1996 εγκαινιάστηκε από τον μητροπολίτη Αυστρίας, Έξαρχο Ουγγαρίας και Μεσευρώτης Μιχαήλ η νέα ελληνική εκκλησία της κοινότητας *Μπελογιάννης*, ο ναός του Μεγαλομάρτυρα Δημητρίου και των Ισαποστόλων Κωνσταντίνου και Ελένης, έργο του αρχιτέκτονα Αδάμ Δημητρίου. Το 2000, στη χλιετηρίδα του ουγγρικού κράτους, επισκέφτηκε επίσημα την Ουγγαρία και ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίος, ο οποίος κήρυξε αγίους της ορθόδοξης εκκλησίας τον Ιερόθεο, πρώτο επίσκοπο, και τον Άγιο Στέφανο, πρώτο βασιλιά της Ουγγαρίας.

Η διάδοση της ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας σήμερα

Ένα από τα πρώτα βήματα της Αυτοδιοίκησης των Ελλήνων της Ουγγαρίας αφορούσε στον τομέα της Εκπαίδευσης. Με τη βοήθεια των αποφοίτων του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών της Έδρας Ελληνικής Γλώσσας και Φιλολογίας του πανεπιστημίου της Βουδαπέστης, αναδιοργάνωσε τα μαθήματα της γλώσσας στο πλαίσιο του σαββατοκυριακάτικου συστήματος του Υπουργείου Παιδείας. Κατάρτισε πρόγραμμα διδασκαλίας και άρχισε να το πραγματοποιεί με τους αποφοίτους, στην πλειοψηφία τους ομογενείς καθηγητές, χωρίς δασκάλους. Με τη μεσολάβηση, εξάλλου, της ελληνικής πρεσβείας στη Βουδαπέστη, το ελληνικό υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων άρχισε να στέλνει καθηγητές στην Ουγγαρία, οι οποίοι στελέχωναν σεμινάρια μετεκπαίδευσης στους εκπαιδευτικούς του Πολιτιστικού Συλλόγου. Ο πρώτος αποσπασμένος δάσκαλος διορίστηκε στο

σχολείο του χωριού *Μπελογιάννης*, και σύντομα συμπληρώθηκε και το εκπαιδευτικό προσωπικό του σαββατοκυριακάτικου σχολείου με μια αποσπασμένη δασκάλα. Παρά τον τίτλο του, τα μαθήματα του σαββατοκυριακάτικου γίνονται από τη Δευτέρα ως την Πέμπτη καθημερινά τα απογεύματα. Ο αριθμός των μαθητών κυμαίνεται στους 200. Για παράδειγμα, στο σχολικό έτος 2001-2002 είχαν εγγραφεί 196, και 198 μαθητές το 2002-2003.

Παράλληλα με τη διδασκαλία οι καθηγητές, σε συνεργασία με την Εκπαιδευτική Επιτροπή Μειονοτήτων, κατάρτισαν και το πρόγραμμα διδασκαλίας ελληνικής γλώσσας και λαογνωσίας από την πρώτη ως τη δωδέκατη τάξη, το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα του ουγγρικού υπουργείου Παιδείας. Από την Ελλάδα εφοδιάστηκε το σχολείο με τα απαραίτητα βιβλία, οι αποσπασμένοι δάσκαλοι αυξήθηκαν, γράφηκαν και τα σχετικά εγχειρίδια (π.χ. η *Λαογνωσία*, της Αντιγόνης Σαμπό-Νάγκι) για τα παιδιά του Δημοτικού. Από την 1η Σεπτεμβρίου 2004 το σχολείο λειτουργεί ως επίσημα αναγνωρισμένο δωδεκατάξιο Συμπληρωματικό Σχολείο Ελληνικών. Κέντρο του Συμπληρωματικού Σχολείου είναι η Βουδαπέστη, στο χώρο της Αυτοδιοίκησης. Το Συμπληρωματικό Σχολείο έχει παραρτήματα στις πόλεις Μίσκολτς, Σέγκεντ, Πετς, Ταταμπάνια, Ντουναουιβάρος (πρώην Σταλινβάρος). Στο σχολικό έτος 2004-2005 είχε 230 και στο 2005-2006 228 μαθητές. Από το σχολικό έτος 2005-2006 υπάρχουν και νηπιαγωγοί στην ελληνική κοινότητα της Ουγγαρίας, μία νηπιαγωγός στο χωριό *Μπελογιάννης* και μία στη Βουδαπέστη.

Στην Αυτοδιοίκηση Ελλήνων υπάγεται και το Ινστιτούτο Ερευνών Ελλήνων Ουγγαρίας, που ιδρύθηκε το 2004 και διευθύνεται από τον καθηγητή κοινωνιολογίας Νίκο Φωκά. Το Ινστιτούτο οργάνωσε ποικίλα συνέδρια, συμπόσια, συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις, που προέβαλαν την ιστορία και τον πολιτισμό των Ελλήνων της Ουγγαρίας, αλλά και τις ελληνοουγγρικές σχέσεις. Οργανώνει, επίσης, και άλλες ανάλογες εκδηλώσεις, όπως π.χ. *Ημέρες Ελληνικού Πολιτισμού '98*, στη διάρκεια της οποίας πραγματοποιήθηκε σημαντική καλλιτεχνική και φωτογραφική έκθεση με έργα των καλλιτεχνών που έζησαν και ζουν στην Ουγγαρία (των Μέμου Μακρή, Κλειώς Μακρή, Ζιζής Μακρή, Ανδρέα Παπαχρίστου, Στέλιου Παπαγεωργίου, Ρήγα Χοντροματίδη, Ευδοξίας Σίδου, Γιώργου Τζώρτζογλου κ.ά.). Η Αυτοδιοίκηση, εξάλλου, των Ελλήνων Ουγγαρίας υποστήριξε οικονομικά την έκδοση βιβλίων συμπαροίκων, αλλά και η ίδια εξέδωσε τρεις δίγλωσσες ανθολογίες και άλλα έργα, καλύπτοντας το κενό που δημιουργήθηκε με την κατάργηση των κρατικών εκδοτικών οίκων στον τομέα της διάδοσης της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Η ελληνική εκκλησία των Βουκουρεστίων, δωρεά του Παναγή Α. Χαροκόπου, 1899

14. ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

ΡΟΥΜΑΝΙΑ

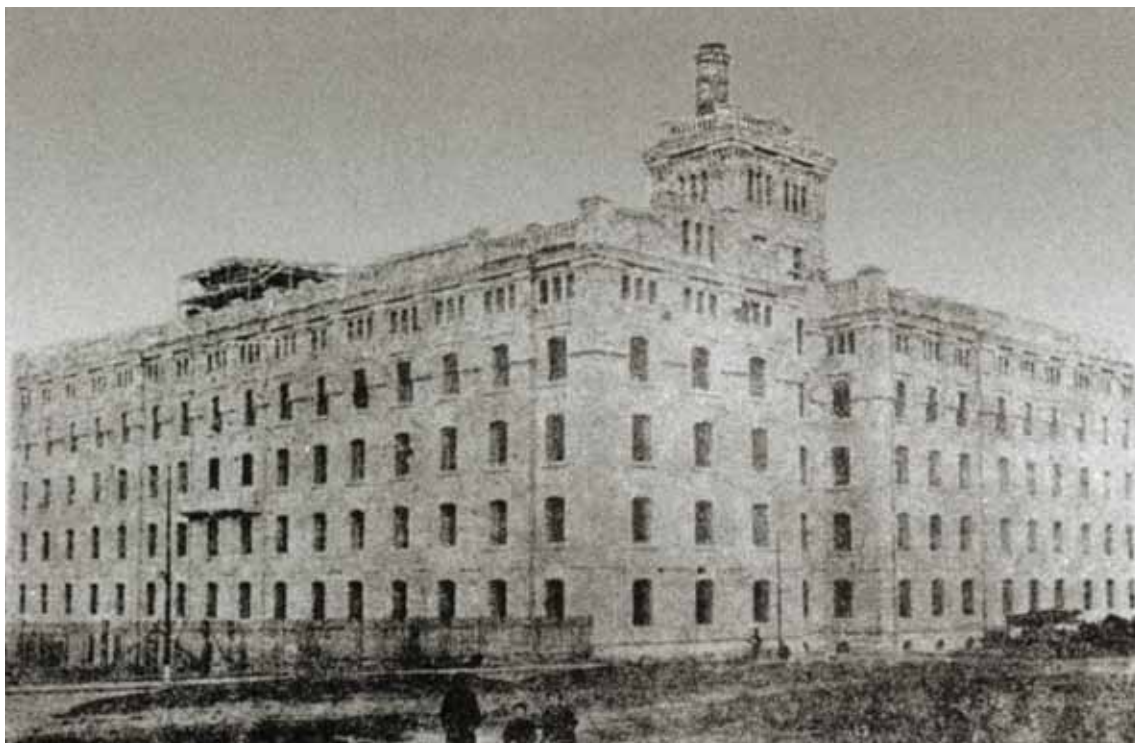
Ευαγγελία Ν. Γεωργιτσογιάννη

Οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες υπήρξαν ιδιαίτερα προσφιλής τόπος της νεοελληνικής Διασποράς, ήδη από τα χρόνια που ακολούθησαν την Άλωση της Πόλης. Γι' αυτό και στις χώρες εκείνες η βυζαντινή πολιτική παράδοση ήταν πάντοτε ισχυρή. Μεγάλη ακμή του παραδουνάβιου Ελληνισμού σημειώθηκε τον 18ο και τον 19ο αιώνα, τόσο κατά την περίοδο των Φαναριωτών Ηγεμόνων (1711-1821) όσο και στην περίοδο που ακολούθησε τη συνθήκη της Αδριανούπολης (1829), με την οποία ξεκίνησε η διαδικασία σχηματισμού του ρουμανικού κράτους (1857). Οι πολλαπλές οικονομικές δυνατότητες που προσφέρονταν στην περιοχή, λειτούργησαν ως πόλος έλξης για τη δημιουργία ισχυρού μεταναστευτικού ρεύματος από πολλά μέρη του ελληνικού χώρου, κυρίως όμως από την Ήπειρο, τη Μακεδονία και τα Επτάνησα, ιδιαίτερα την Κεφαλονιά και την Ιθάκη. Υπολογίζεται ότι στα μέσα του 19ου αιώνα ο αριθμός των Ελλήνων που εγκαταστάθηκαν εκεί έφτασε ίσως τα 35-40.000 άτομα, ενώ στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα –εποχή της μεγαλύτερης ακμής του ελληνισμού της Ρουμανίας– πλησίαζε τις 60.000 ψυχές.

Οι Έλληνες της Ρουμανίας ασχολήθηκαν με επιτυχία με όλους τους τομείς της οικονομίας, ιδιαίτερα όμως με το εμπόριο, κυρίως των σιτηρών και της ξυλείας, τη ναυτιλία (κατείχαν το μεγαλύτερο μέρος του εμπορικού στόλου του Δούναβη) και την εκμετάλλευση της γης. Κι ακόμα, ανέπτυξαν δραστηριότητες ως βιομήχανοι, βιοτέχνες, τραπεζίτες, γιατροί, δικηγόροι, εκπαιδευτικοί, εκδότες, δημοσιογράφοι, τυπογράφοι, υπάλληλοι. Ο ελληνικός πληθυσμός της Ρουμανίας ήταν στην πλειοψηφία του αστικός. Μερικές, μάλιστα, μικρές ομάδες είχαν προωθηθεί και στην ανώτερη κοινωνική τάξη της χώρας.

Οι ελληνικές κοινότητες είχαν υψηλό βιοτικό και πολιτισμικό επίπεδο. Οι σπουδαιότερες ιδρύθηκαν στα λιμάνια της Βραϊλας, του Γαλατσίου, της Κωνσταντζας, του Σουλινά, του Γιούργεβου και της Τούλτσας, καθώς και στην πρωτεύουσα της χώρας, το Βουκουρέστι. Την εποχή των Φαναριωτών υπήρχε σημαντική ελληνική κοινότητα και στο Ιάσιο, που αργότερα παρήκμασε. Σημειώνονται, επίσης, οι ελληνικές κοινότητες στο Μπρασόβ και το Σιμπίου της Τρανσυλβανίας. Έλληνες ζούσαν, επίσης, και στις πόλεις Ισμαήλι, Ρένι και Κισνόβι (Κίσινεφ) της Βεσσαραβίας. Οι ελληνικές κοινότητες ήταν άριστα οργανωμένες με τις εκκλησίες και τα σχολεία τους, τους συλλόγους, τις βιβλιοθήκες και τις εφημερίδες τους.

Οι σχέσεις των Ελλήνων με τους ντόπιους ήταν σε γενικές γραμμές καλές. Πολλοί υπήρξαν, εξάλλου, οι Έλληνες που ευεργέτησαν όχι μόνο την πατρίδα τους, αλλά και τη χώρα που τους φιλοξένησε. Από τους σημαντικότερους Έλληνες της Ρουμανίας υπήρξαν οι: Ευαγγέλης και Κωνσταντίνος Ζάππας, μεγαλογαιοκτήμονες και βιομήχανοι, εμπνευστές και χορηγοί των *Ολυμπίων* (προδρόμων των Ολυμπιακών Αγώνων), Απόστολος Αρσάκης, γιατρός, ιδρυτής των Αρσακείων εκπαιδευτηρίων, Παναγής Χαροκόπος, ενοικιαστής μεγάλων κτημάτων και έμπορος, ιδρυτής της Χαροκοπέιου Σχολής, Νικόλαος Χρυσοβελώνης και Χριστοφής Ζερλέντης, τραπεζίτες με πλούσια κοινωφελή δραστηριότητα, Κωνσταντίνος Ξενοκράτης, έμπορος, και Γεώργιος Κυριαζής, γιατρός, ιδρυτές νοσοκομείου στο Βουκουρέστι και Σχολών στο Μεσολόγγι. Ορισμένοι Έλληνες αναμίχθηκαν και στην πολιτική της Ρουμανίας, με προεξάρχουσα τη μορφή του Απόστολου Αρσάκη, που

165

διετέλεσε και υπουργός των Εξωτερικών της χώρας.

Από τον 17ο και περισσότερο κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα οι Έλληνες των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών είχαν δείξει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον τους για την παιδεία και τον πολιτισμό. Γι' αυτό και καλλιέργησαν σε μεγάλο βαθμό τα γράμματα και τις επιστήμες (ιδιαίτερα την ιατρική), αλλά και τις τέχνες (το νεοελληνικό θέατρο δημιουργήθηκε ουσιαστικά στις Ηγεμονίες). Την ανάπτυξή τους ευνόησαν πολύ και οι φαναριώτες ηγεμόνες, καθώς και η λειτουργία των Ακαδημιών του Βουκουρεστίου και του Ιασίου, όπου δίδαξαν σπουδαίοι έλληνες λόγιοι, οι οποίοι συνέβαλαν αποφασιστικά στη διάδοση της ευρωπαϊκής παιδείας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Προς την κατεύθυνση αυτή βοήθησε και η ανάπτυξη της ελληνικής τυπογραφίας στις χώρες αυτές, και η έκδοση πολλών ελληνικών βιβλίων και, αργότερα (από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα) και εφημερίδων. Γενικά η παρουσία του Ελληνισμού στη Ρουμανία υπήρξε πολύ ισχυρή και η ελληνική γλώσσα ήταν για μεγάλα διαστήματα διαδεδομένη, τόσο στην παιδεία όσο και στο εμπόριο. Ωστόσο η εξέλιξη ανακόπηκε κατά καιρούς (αρχικά στα μέσα του 19ου αιώνα, στη συνέχεια κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου και τελικά και κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια).

Παρόλα αυτά η ελληνική παρουσία στη Ρουμανία δεν εξέλιπε. Καταρχάς έχουμε την εγκατάσταση εκεί –αμέσως μετά τον ελληνικό Εμφύλιο– περίπου 7.500 πολιτικών προσφύγων. Το Βουκουρέστι, άλλωστε, χρησίμευσε για ένα διάστημα ως έδρα του ΚΚΕ. Σήμερα οι πολιτικοί πρόσφυγες έχουν κατά το μεγαλύτερό τους μέρος επαναπατριστεί, αλλά η ελληνική παρουσία στη Ρουμανία ανανεώθηκε με τη μετάβαση –κυρίως από τη δε-

καετία του 1970– μεγάλου αριθμού ελλήνων φοιτητών για σπουδές (ιδίως ιατρικής) στα πανεπιστήμια της χώρας. Μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, εξάλλου, πολλές ελληνικές επιχειρήσεις άρχισαν να δραστηριοποιούνται στη χώρα. Σήμερα υπάρχουν 2.826 ελληνικές επιχειρήσεις, όπου εργάζονται πολλοί Έλληνες, οι οποίοι ζουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα σε ρουμανικές πόλεις. Υπολογίζεται ότι στη χώρα ζουν περίπου 15.000 Έλληνες, απόγονοι των παλαιών Ελλήνων της Ρουμανίας ή των πολιτικών προσφύγων. Έχουν συγκροτήσει από το 1990 την Ένωση Ελλήνων της Ρουμανίας, καθώς και ελληνικούς συλλόγους σε μεγάλες πόλεις. Έχουν επίσης εκλέξει και έλληνα βουλευτή.

Η μόνη ελληνική εκκλησία που λειτουργεί σήμερα στη Ρουμανία είναι αυτή του Βουκουρεστίου (δωρεά του Παναγή Χαροκόπου το 1899), που υπάγεται στην ελληνική πρεσβεία. Εκδίδονται, επίσης, από την Ένωση Ελλήνων Ρουμανίας, το δίγλωσσο περιοδικό *Ελπίς* και η μηνιαία εφημερίδα *Διάλογος*. Η ανθηρή Ρουμανική Εταιρεία Ελληνικών Σπουδών, που εδρεύει στο Βουκουρέστι, αλλά διαθέτει ελληνόφωνα μέλη σε ολόκληρη τη χώρα, εκδίδει το επιστημονικό περιοδικό *Buletinul Societății Române de Studii Neoeleene* (Δελτίο της Ρουμανικής Εταιρείας Ελληνικών Σπουδών). Ας σημειωθεί, τέλος, ότι η νέα ελληνική γλώσσα διδάσκεται στα Πανεπιστήμια του Βουκουρεστίου και του Ιασίου.

ΜΟΛΔΑΒΙΑ

Στην ανεξάρτητη Δημοκρατία της Μολδαβίας ζουν λίγοι απόγονοι των παλαιών Ελλήνων, που, μαζί με μερικούς νεήλυδες, έχουν συγκροτήσει έναν ελληνικό πολιτιστικό σύλλογο. Εδώ και μερικά χρόνια, εξάλλου, έχουν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους στη Μολδαβία και μερικές ελληνικές επιχειρήσεις. Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα –με την οποία η χώρα είχε μακρόχρονες σχέσεις– αποτυπώνεται και στη λειτουργία σχολείων για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, αλλά και στις προσπάθειες που καταβάλλουν μερικοί ελληνικοί δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς για την ανασύνδεση των Μολδαβών με τον ελληνικό κόσμο. Ανοίγματα προς την ελληνική παιδεία σημειώνονται επίσης και μεταξύ των τουρκόφωνων ορθόδοξων Γκαγκαούζων, που κατοικούν σε πολλές περιοχές της Μολδαβίας, αλλά και στη ρουμανική επαρχία της Δοβρουτσάς.

ΑΛΒΑΝΙΑ

Ευαγγελία Ν. Γεωργιτσογιάννη

Στην περίπτωση της Αλβανίας δεν παρατηρήθηκε μετανάστευση Ελλήνων, αλλά στο αλβανικό κράτος περιλήφθηκαν και οι περιοχές της Βορείου Ηπείρου με ελληνικό πληθυσμό, που ως το 1913-1914 ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Συνεπώς το ελληνικό στοιχείο της χώρας αυτής δεν ανήκει στη Διασπορά, αλλά στο λεγόμενο “περιφερειακό” Ελληνισμό. Σημαντικότερες εστίες του ελληνικού στοιχείου στην αλβανική επικράτεια ήταν το Δέλβινο, οι Άγιοι Σαράντα, η Χιμάρα, το Αργυρόκαστρο, η Πρεμετή και η Κοριτσά. Η προσπάθεια του αλβανικού κράτους να περιορίσει το ελληνικό στοιχείο στη χώρα άρχισε κατά τον Μεσοπόλεμο, κυρίως με την παρεμπόδιση της ελληνικής εκπαίδευσης. Στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του κομμουνιστικού καθεστώτος, που επακολούθησε, οι Έλληνες της Αλβανίας έγιναν επίσης θύματα μιας πολιτικής αφελληνισμού και εξαλβανισμού της ελληνικής μειονότητας, με τον περιορισμό των ορίων της “μειονοτικής ζώνης”. Η τακτική αυτή εμφάνι-

ζε την ελληνική μειονότητα να αριθμεί μόνο 58.000 άτομα, ενώ στην πραγματικότητα ο αριθμός της ήταν υπερδιπλάσιος (μερικοί υπολογίζουν ότι πλησίαζε τα 300.000 άτομα).

Μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, το 1991, οι Έλληνες της Αλβανίας δημιούργησαν τη Δημοκρατική Ένωση της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας *Ομόνοια*, με στόχο την πολιτική εκπροσώπησή τους στο πλαίσιο του αλβανικού κράτους και την προάσπιση των εθνικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων τους. Όμως μετά την απόφαση της αλβανικής κυβέρνησης να απαγορεύσει τη συμμετοχή στις εκλογές κομμάτων με εθνικό ή θρησκευτικό υπόβαθρο, η ελληνική μειονότητα εκπροσωπείται πλέον από την Ένωση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Παράλληλα έγινε δυνατή και η άσκηση της ορθόδοξης λατρείας, με την ανασυγκρότηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας υπό τον Αρχιεπίσκοπο Τιράνων Αναστάσιο. Παρόλα αυτά οι πολιτικές, κοινωνικές και κυρίως οι οικονομικές συνθήκες, που επικρατούν ακόμα στην Αλβανία ανάγκασαν σημαντικό τμήμα του ελληνικού στοιχείου της Αλβανίας να περάσει, μαζί με τους αλβανούς μετανάστες, στην Ελλάδα, προς αναζήτηση εργασίας. Η κατάσταση άρχισε να βελτιώνεται τα τελευταία χρόνια, με την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας σε ορισμένα αστικά κέντρα (κυρίως την Κοριτσά). Έτσι, στη ζώνη της μειονότητας λειτουργούν τώρα αρκετά σχολεία, όπου φοιτούν συνολικά 540 μαθητές. Εκτός αυτών, στα Τίρανα λειτουργεί και το Αρσάκειο Σχολείο, το οποίο απευθύνεται τόσο σε Έλληνες όσο και σε αλβανούς μαθητές. Η πλήρης, εξάλλου, αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών σχέσεων διευκόλυνε και την εγκατάσταση στην Αλβανία ελληνικών επιχειρήσεων (περίπου 270) και αρκετών Ελλήνων που εργάζονται σ' αυτές.

Στην Αλβανία κυκλοφορούν σήμερα οι μειονοτικές εφημερίδες *Ρωμισούνη*, *Ταχυδρόμος της Ηπείρου*, *Vision 2000*, *Μπουλιαράτι* και *Πολίτσανη*. Μέχρι πρόσφατα εκδίδονταν επίσης και οι εφημερίδες *Λαϊκό Βήμα* (επί πενήτηκονταετία), *Η Φωνή της Ομόνοιας* (επί δεκαπέντε χρόνια), *Λεσίνισσα* και *Δρόβιανη*. Στη δημόσια ραδιοφωνία του Αργυροκάστρου και των Αγίων Σαράντα μεταδίδονται και εκπομπές στην ελληνική γλώσσα. Τέλος, από το 1993 λειτουργεί έδρα Νεοελληνικής Γλώσσας στο Πανεπιστήμιο *Ε. Τσαμπέι*, του Αργυροκάστρου.

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Οι ρίζες των ελληνικών κοινοτήτων της Βουλγαρίας χάνονται βαθιά μέσα στο χρόνο. Εγκαταστάσεις ελληνικών φύλων στα σημερινά εδαφικά όρια της Βουλγαρίας μαρτυρούνται ήδη από τον 7ο π.Χ. αιώνα, με σημαντικότερους σταθμούς, αναμφίβολα, τον εποικισμό του Δυτικού Ευξείνου Πόντου από Έλληνες της Μικράς Ασίας και την ίδρυση της Φιλιππούπολης, το 341 π.Χ., από το βασιλιά της Μακεδονίας, Φίλιππο Β'. Ο Ελληνισμός της περιοχής γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα όταν –δίπλα στις παλιές εστίες των Ελλήνων– σχηματίστηκαν πολλές νέες, ιδιαίτερα στην περιοχή της Ανατολικής Ρωμυλίας. Τότε ήταν που οι Έλληνες της περιοχής διακρίθηκαν για τις επιδόσεις τους στα γράμματα και τις τέχνες, ιδρύοντας μεγαλοπρεπή εκπαιδευτικά ιδρύματα, φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους, φιλανθρωπικές αδελφότητες, θεατρικές ομάδες κ.ά. σε πόλεις όπως η Αγκίαλος, η Σωζόπολη, η Βάρνα, ο Πύργος (Μπουργκάς) και η Φιλιππούπολη. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα, αλλά συχνά αντικρουόμενα, απογραφικά στοιχεία, στα τέλη του 19ου αιώνα οι Έλληνες της Βουλγαρίας υπερέβαιναν τις 100 χιλιάδες.

Αλλά η είσοδος του 20ού αιώνα, σε συνδυασμό με τη σύγκρουση των εθνικισμών των

βαλκανικών κρατών, οδήγησαν στη σταδιακή συρρίκνωσή τους. Οι ανθελληνικοί διωγμοί του 1906, η μετανάστευση ελληνικού πληθυσμού την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και η ανταλλαγή των “φυλετικών, γλωσσικών και θρησκευτικών” μειονοτήτων ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία σε εφαρμογή της Συνθήκης του Νείγι, το 1919, αποτέλεσαν το κύκνειο άσμα για έναν πληθυσμό που σφράγισε για αιώνες, με την ενεργό παρουσία του, το χώρο της κεντρικής Βαλκανικής. Τη δεκαετία του 1940, μάλιστα, η καθεστωτική αλλαγή στη Βουλγαρία, που οδήγησε στην εθνικοποίηση της γης και των επιχειρήσεων, έβαλε την ταφόπλακα στην ελληνική παρουσία.

Σήμερα είναι δύσκολο, ελλείψει αξιόπιστων απογραφικών στοιχείων, να γίνει ακριβής προσδιορισμός του εναπομείναντος Ελληνισμού της Βουλγαρίας. Μπορεί, όμως, να παρατηρήσει κανείς πως σε κάθε περίπτωση η αφομοίωσή του έχει προχωρήσει σε πολύ μεγάλο βαθμό. Χονδρικά η ελληνική παρουσία στη γειτονική χώρα μπορεί να διακριθεί σε τρεις κατηγορίες: στους ελληνικής καταγωγής εναπομείναντες κατοίκους των παλαιών ελληνικών κοινοτήτων, στους Σαρακατσάνους και τους πολιτικούς πρόσφυγες του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, και τους επιχειρηματίες που εγκαταστάθηκαν εκεί μετά το 1989. Κατά προσέγγιση υπολογίζεται πως περίπου 28.500 άτομα ελληνικής καταγωγής εξακολουθούν να διαβιούν στην περιοχή της Βουλγαρίας διασκορπισμένοι κυρίως στη Βάρνα, τον Πύργο, την Αγκιάλο, τη Σωζόπολη, τη Μεσημβρία, την Αγαθούπολη, τον Άσπρο και τον Κόζιακα. Από αυτούς οι 15.000 είναι Σαρακατσάνοι, οι 2.000 πρώην πολιτικοί πρόσφυγες, οι 8.000 “παλαιοί Έλληνες” και οι υπόλοιποι 2.000 επιχειρηματίες και μέλη των οικογενειών τους.

Μετά το 1989 και τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις στη Βουλγαρία έγιναν διάφορες προσπάθειες από ελληνικής καταγωγής βούλγαρους πολίτες για τη σύσταση πολιτιστικών συλλόγων. Η πρώτη έγινε στη Μεσημβρία από την αρχαιολόγο Ευτέρπη Θεοκλίεβα-Στόιτσεβα, με αποτέλεσμα την ίδρυση του συλλόγου «για την πολιτιστική και ανθρωπιστική συνεργασία μεταξύ των Βουλγάρων και Ελλήνων πολιτών *Μεσημβρία*». Σκοπός του συλλόγου ήταν η ανάπτυξη των πολιτιστικών ανταλλαγών ανάμεσα στις δύο χώρες και η ενίσχυση έτσι, των φιλικών σχέσεων ανάμεσα στους δύο λαούς. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη διδασκαλία μαθημάτων ελληνικής γλώσσας, τη διοργάνωση εκπαιδευτικών εκδρομών καθώς και την αποστολή παιδιών ελληνικής καταγωγής σε θερινές κατασκηνώσεις στην Ελλάδα. Το παράδειγμα της *Μεσημβρίας* σύντομα ακολούθησαν και πολλοί άλλοι σύλλογοι στην Αγκιάλο, τη Σωζόπολη, τη Βάρνα, τον Κόζιακα και την Αγαθούπολη. Ιδιαίτερη ζέση έδειξαν, προς την κατεύθυνση αυτή, οι ομάδες των Σαρακατσάνων που κατάφεραν να κρατήσουν το συμπαγή τους χαρακτήρα. Μάλιστα τον Δεκέμβριο του 1990, 395 αντιπρόσωποι Σαρακατσάνων από όλη τη Βουλγαρία συγκεντρώθηκαν στην πόλη Σλίβεν και ίδρυσαν την Ένωση Σαρακατσάνων Βουλγαρίας, η οποία διατηρεί παραρτήματα σε άλλες 16 πόλεις. Όλοι αυτοί οι σύλλογοι δραστηριοποιούνται έως σήμερα ενεργά, αποτελώντας γέφυρα φιλίας και συνεργασίας ανάμεσα στις δύο χώρες.

Τα τελευταία χρόνια παρακολουθείται επίσης η σταδιακή δημιουργία νέων ελληνικών πυρήνων σε βουλγαρικά αστικά κέντρα, όπου αναπτύσσονται οι δραστηριότητες ελληνικών επιχειρήσεων. Αξιοσημείωτο είναι πως η Ελλάδα έχει εξελιχθεί σε δεύτερο επενδυτή στη Βουλγαρία, καλύπτοντας το 10,2% των συνολικών επενδύσεων στη χώρα. Σύμφωνα με ελληνικά στοιχεία, περίπου 1.200-1.500 ελληνικές επιχειρήσεις δραστηριοποιούνται στη βουλγαρική αγορά, έχοντας επενδύσει, στην περίοδο 1992-2005, ποσά που ξεπερνούν το 1,8 δισ. ευρώ. Δεσπόζουσα είναι και η παρουσία των ελληνικών τραπεζών, που μοιράζονται το 25-30% της αντίστοιχης αγοράς της Βουλγαρίας. Η μικρή απόσταση που χωρίζει τις δύο επικράτειες, οι διμερείς διακρατικές συμφωνίες για τη διευκόλυνση της επικοινωνίας, καθώς και η επιχειρηματική δραστηριότητα ευνοούν την ανάπτυξη του ελληνικού στοιχείου στη γείτονα χώρα.

ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ

Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης

Η μεταναστευτική κίνηση Ελλήνων προς τις χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας ξεκίνησε από τα μέσα, κιόλας, του 15ου αιώνα, ως απόρροια της κλιμακούμενης ανασφάλειας κατά την περίοδο της εξάπλωσης της οθωμανικής κυριαρχίας στην ελληνική χερσόνησο. Ωστόσο με τις μετακινήσεις εκείνες, δεν δημιουργήθηκαν συμπαγείς ελληνικές εστίες. Το ίδιο έγινε και κατά τους δύο επόμενους αιώνες: η ελληνική παρουσία περιοριζόταν σε μεμονωμένες προσωπικότητες, κυρίως λογίους και εκκλησιαστικούς αξιωματούχους του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η κατάσταση άρχισε να αλλάζει προς τα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αιώνα, με τις μετακινήσεις κυρίως των Μακεδόνων, των Θεσσαλών και των Ηπειρωτών “πραματευτάδων” προς τις βορειότερες βαλκανικές χώρες και την επικράτεια της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας. Στις μετακινήσεις αυτές η Σερβία, κυρίως, αλλά και η Σλοβενία χρησίμευσαν ως ενδιάμεσος σταθμός προς την Ουγγαρία και την Αυστρία, αντίστοιχα. Ένα μικρό, επίσης, κύμα ελλήνων προσφύγων κατέφυγε σε σερβικά εδάφη μετά τις αποτυχημένες εξεγέρσεις στη Μακεδονία κατά τη διετία 1821-1822. Από τα μέσα ως το τέλος του 19ου αιώνα οι μετακινήσεις ευνοήθηκαν και από τις αγαθές σχέσεις που είχαν στο μεταξύ αναπτύξει το ανεξάρτητο ελληνικό βασίλειο και η αυτόνομη Σερβία.

Στις πόλεις του Σεμλίνου/Ζέμουν και της Νίσσας/Νις σχηματίστηκαν ίσως οι πρώτες ελληνικές παροικίες σε σερβικό έδαφος. Στο Ζέμουν η ελληνική παρουσία σημειώνεται ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα. Στη Νις ζούσαν, κατά τα μέσα του 19ου αιώνα, περίπου 50 οικογένειες, κυρίως από τη Δυτική Μακεδονία, αλλά και από τα Άγραφα. Λίγο βορειότερα, στο Κραγκούγιεβατς, δημιουργήθηκε επίσης μία ισχυρή ελληνική ορθόδοξη παροικία, από άτομα που δραστηριοποιούνταν κυρίως στον χώρο του εμπορίου. Μικρότερες ελληνικές ορθόδοξες κοινότητες δημιουργήθηκαν ακόμη στο Κρούσεβατς, το Βάλιεβο, το Ποζάρεβο, το Σμεντέρεβο και το Σάμπατς. Δραστήρια ελληνική παροικία δημιουργήθηκε και στο Βελιγράδι, όπου στα μέσα του 19ου αιώνα ζούσαν περίπου 500 Έλληνες, από διάφορες ελληνικές περιοχές, κυρίως όμως από την Κλεισούρα και τη Σιάτιστα. Βορείως του Βελιγραδίου πόλο έλξης ελληνικών οικογενειών αποτέλεσε το γειτονικό Ζέμουν, όπου στην περίοδο της ακμής (τέλη 18ου-μέσα του 19ου αιώνα) το ελληνικό στοιχείο αποτελούσε το ένα ένατο του συνολικού πληθυσμού της πόλης. Αξιόλογο ελληνορθόδοξο στοιχείο βρίσκουμε και στη Μιτροβίτσα, το Βούκοβαρ, τα Καρλοβίκια και το Βανάτο. Στην περιοχή της Κροατίας, εξάλλου, Έλληνες κατοικούσαν στις πόλεις Σλαβόνσκι Μπροντ, Κάρλοβατς, Όσιγιεκ και Ζάγκρεμπ. Ελληνικές εστίες, πάντως, είχαν δημιουργηθεί, ήδη από τον 16ο αιώνα, και σε μερικές πόλεις των βενετοκρατούμενων, τότε, παραλίων της Δαλματίας και κυρίως της Ιστρίας (στην Πόλα). Στη Σλοβενία οι ελάχιστοι Έλληνες προτιμούσαν το Λάμπιαχ. Ωστόσο, η παραμονή των Ελλήνων στις βορειοδυτικές αυτές βαλκανικές χώρες, με την εξαίρεση της ελληνικής κοινότητας της Πόλας (που διέθετε και ελληνορθόδοξη εκκλησία), ήταν και περιορισμένη και πρόσκαιρη.

Από τα τέλη –και σε ορισμένες περιοχές από τα μέσα, κιόλας– του 19ου αιώνα άρχισε η σταδιακή παρακμή των ελληνικών κοινοτήτων στις νοτιοσλαβικές χώρες. Μια από τις αιτίες ήταν, καταρχάς, η κατάργηση των караβανιών για το διαμετακομιστικό εμπόριο και η αντικατάστασή τους από τα ατμόπλοια. Αλλά και η ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνι-

κού βασιλείου παρακίνησε πολλούς από τους μετανάστες να επιστρέψουν στην ελεύθερη πατρίδα. Πολλοί στράφηκαν σε άλλες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Οι λίγοι, που απέμειναν, αφομοιώθηκαν σταδιακά από τον ντόπιο πληθυσμό, κυρίως μέσω μικτών γάμων. Μερικές οικογένειες, πάντως, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική της χώρας φιλοξενίας (όπως π.χ. η θρακιώτικη οικογένεια Κουμανούδη), κατάφερε να διατηρήσει τους δεσμούς της με τους συγγενείς που ζούσαν στην Ελλάδα και γενικά με την πατρίδα των προγόνων τους.

Μετά τη χάραξη των ελληνοσερβικών συνόρων, στο τέλος των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913), ένα τμήμα του ελληνικού στοιχείου που ζούσε επί αιώνες σε πόλεις της βόρειας και βορειοδυτικής Μακεδονίας (στη Γευγελή, το Μοναστήρι, το Κρούσοβο, τον Περλεπέ κ.α.) παρέμεινε εντός της σερβικής –και μετέπειτα γιουγκοσλαβικής– επικράτειας. Νέες, επίσης, ελληνικές εστίες δημιούργησαν και οι περιπέτειες του ελληνικού Εμφυλίου. Οι περισσότεροι, βέβαια, πολιτικοί πρόσφυγες απλώς πέρασαν από τα γιουγκοσλαβικά εδάφη, κατευθυνόμενοι σε άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Ωστόσο μεμονωμένες ομάδες είτε παρέμειναν στη Γιουγκοσλαβία κατά την εποχή της “εξόδου” είτε επέστρεψαν σ’ αυτήν αργότερα, με απώτερο στόχο τον επαναπατρισμό τους.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, όλες σχεδόν οι χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας δέχτηκαν μια νέα κατηγορία προσωρινών ελλήνων μεταναστών, τους φοιτητές, που επέλεγαν –για οικονομικούς κυρίως λόγους– να φοιτήσουν σε κάποιο από τα κεντρικά ή και τα περιφερειακά πανεπιστήμια. Η έναρξη του πολέμου, που οδήγησε στο διαμελισμό των εδαφών της άλλοτε ενωμένης Γιουγκοσλαβίας, μείωσε δραματικά και το δικό τους αριθμό και τον αριθμό των άλλων Ελλήνων. Σήμερα π.χ. στη Σλοβενία μένουν μόνιμα, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή, μόνο 64 Έλληνες. Ωστόσο με τη σταδιακή αποκατάσταση της ηρεμίας στις επιμέρους ανεξάρτητες, πλέον, κρατικές οντότητες, άρχισε και η μετακίνηση προς αυτές ελλήνων επιχειρηματιών, τόσο προς τη Σερβία όσο –κυρίως– προς την κοντινή πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Ας σημειωθεί ότι οι ελληνικές εξαγωγές στην πΓΔΜ αντιπροσωπεύουν το 35% όλων των εξαγωγών που πραγματοποιούνται προς τη χώρα αυτή από ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Οι μόνες, ίσως, περιοχές όπου δεν είναι αισθητή η ελληνική παρουσία (με την εξαίρεση, βέβαια, των ελληνικών σωμάτων που σταθμεύουν εκεί προσωρινά) είναι η Βοσνία-Ερζεγοβίνη και το Κοσσυφοπέδιο. Ωστόσο, στην πρώτη η Ελλάδα έχει ξεκινήσει τις επιχειρηματικές της προσπάθειες. Παράλληλα αναζωπυρώθηκε (από τα τέλη του 2004) και το ενδιαφέρον για τις ελληνικές σπουδές, με σχολές για τη νεοελληνική γλώσσα που άνοιξαν στο Σεράγιεβο και την Μπάνια Λούκα.

B. ΚΟΙΝΟΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

1. ΟΥΚΡΑΝΙΑ – ΛΕΥΚΟΡΩΣΙΑ – ΡΩΣΙΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ – ΚΕΝΤΡΟΑΣΙΑΤΙΚΕΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΕΣ

Θεοδώρα Γιαννίτση – Άντα Διάλλα – Ι. Κ. Χασιώτης

Χρονικό των ελληνικών μετοικεσιών στο χώρο της Ουκρανίας και της Ρωσίας

Ο ευρασιατικός χώρος, τον οποίο καταλαμβάνουν σήμερα οι Δημοκρατίες της Κοινοπολιτείας των Ανεξάρτητων Κρατών (ΚΑΚ), πέρασε κατά τη διάρκεια των αιώνων, αλλά και κατά την εποχή μας, από αρκετές αλλαγές συνόρων (εξωτερικών και “εσωτερικών”), που μετέβαλλαν –σε μερικές περιπτώσεις δραματικά– τον πολιτικό χάρτη, τόσο στο σύνολο όσο και τις επιμέρους περιοχές. Το γεγονός αυτό καθιστά μερικές φορές προβληματική την ιστορική ή και τη διοικητική ακόμα ένταξη του ελληνικού στοιχείου στη μία ή την άλλη εθνική επικράτεια. Εδώ αναγκαστικά, αφού πρώτα αναφερθούμε συνοπτικά στην προεπαναστατική περίοδο, θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας καταρχάς στα σοβιετικά χρόνια και τη μετασοβιετική εποχή. Για λόγους ιστορικούς και τεχνικούς η ελληνική παρουσία στις χώρες της Βαλτικής και της Υπερκαυκασίας εξετάζεται αναλυτικότερα σε άλλη ενότητα.

Οι αρχαιότερες ελληνικές εγκαταστάσεις στα βόρεια και δυτικά παράλια του Ευξείνου, που ανάγονται ως και τον 8ο π.Χ. αιώνα, επιβίωσαν και στα επόμενα χρόνια, παρά τις αλλαγές στους κυριάρχους των περιοχών αυτών. Κατά τον ύστερο Μεσαίωνα το ελληνορθόδοξο στοιχείο, στον ίδιο περίπου χώρο, ενισχύθηκε με τις νέες μετοικεσίες, κυρίως προς τη χερσόνησο της Κριμαίας. Παράλληλα αναπτύχθηκαν στενές εκκλησιαστικές και πολιτιστικές σχέσεις του Βυζαντίου με το Κίεβο. Οι ελληνορωσικές σχέσεις αναθερμάνθηκαν και μετά την πτώση του Βυζαντίου, τη φορά αυτή με πρωτοβουλίες κυρίως του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο μάλιστα προχώρησε το 1589 στην ανακήρυξη του Πατριαρχείου της Μόσχας. Τα δεδομένα αυτά ευνόησαν την ανάπτυξη ανάμεσα στον ελληνικό κόσμο και τη Ρωσία μιας ιδιαίζουσας διορθόδοξης αλληλεγγύης, η οποία καλλιεργήθηκε από την παρουσία στις “ρωσικές” χώρες μερικών σημαντικών προσωπικοτήτων της ελληνορθόδοξης Ανατολής. Γενικά το πλήθος των επωνύμων ή και ανωνύμων λογίων κληρικών, κωδικογράφων, ζωγράφων και διδασκάλων της ελληνικής γλώσσας, που έδρασαν στη Μοσχοβία, επηρέασε βαθιά όχι μόνο τους προσανατολισμούς της ρωσικής Εκκλησίας, αλλά και την πνευματική και πολιτιστική εξέλιξη γενικότερα του Μεγάλου Δουκάτου.

Από το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα, εξάλλου, είχε αρχίσει και η ανανέωση τις ελληνικής παρουσίας στην Κριμαία, με νέες μετοικεσίες στις θέσεις των παλαιότερων μεσαιωνικών εστιών. Στις πρώτες δεκαετίες μάλιστα του 16ου αιώνα ο ελληνορθόδοξος πληθυσμός στο νότιο τουλάχιστον τμήμα της χερσονήσου (που βρισκόταν υπό οθωμανική κυριαρχία) ανερχόταν σε 19.038 άτομα σε σύνολο 35.986 κατοίκων, με εντυπωσιακή υπερο-

184

χή έναντι των Τατάρων, των Οθωμανών (7.373) και, ακόμα περισσότερο, έναντι των άλλων συνοίκων εθνοθρησκευτικών κοινοτήτων (Αρμένιοι: 7.832, Εβραίοι: 1.271, διάφοροι: 472). Το ελληνορθόδοξο στοιχείο της Κριμαίας άρχισε σταδιακά να χάνει την υπεροχή αυτή προς όφελος του μουσουλμανικού, αλλά χωρίς να αποβάλλει το συμπαγή του χαρακτήρα: στο τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα ξεπερνούσε τις 20.000 ψυχές. Στο μεταξύ, κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, είχαν ήδη δημιουργηθεί και άλλες ελληνικές εστίες σε βορειότερες ρωσικές χώρες. Από αυτές γνωστές έγιναν οι ελληνικές κοινότητες του Λβοφ (του σημερινού ουκρανικού Λβιβ), του Οστρόγκ και, κυρίως, της Νίζνας (Νιέζιν).

Προς τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα το ελληνορθόδοξο στοιχείο στον ευρύτατο αυτόν γεωγραφικό χώρο αυξάνεται και αναδιανέμεται. Καταρχάς τον Σεπτέμβριο του 1779 μετακινήθηκε μαζικά το μέγιστο τμήμα του ελληνικού πληθυσμού της Κριμαίας (18.395 άτομα) προς τις πρόσφατα κατακτημένες από τους Ρώσους παράλιες περιοχές της Προαζοφικής. Τότε ουσιαστικά αναδείχθηκε ο ελληνικός χαρακτήρας της νεόδμητης Μαριούπολης και των χωριών της. Ακολούθησαν στην επόμενη δεκαετία –κυρίως μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1788-1792– νέοι μαζικοί ελληνικοί εποικισμοί στη “Νέα Ρωσία” με στρατιωτικούς, ναυτικούς, αλλά και απλούς μετανάστες από διάφορες περιοχές της ελληνικής Ανατολής, κυρίως από τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, τη Θράκη, την Ήπειρο και τη Μικρά Ασία. Ως καταλύτης στην προσέλευση ξένων εποίκων στις νεοκατακτημένες επαρχίες της κάτω Ουκρανίας λειτούργησε, από τα μέσα της δεκαετίας του 1790, η ίδρυση (στη θέση τού ως τότε άσημου ταταρικού χωριού Χατζήμπεη) της Οδησού, μιας πόλης που έμελλε να αποκτήσει για τον Ελληνισμό της Νότιας τουλάχιστον Ρωσίας θρυλικό χαρακτήρα. Είναι πιθανόν ότι η ίδια η επιλογή της ονομασίας της (που δικαιολογήθηκε με το επιχείρημα ότι η νέα πόλη ιδρύθηκε “κοντά”, 45 βέρστια ανατολικά, της αρχαίας ελληνικής Οδησού) να έγινε για να προκαλέσει περισσότερο το ενδιαφέρον των ελλήνων εμπόρων και εποίκων. Τέλος, ένα ακόμα κύμα φυγής Ελλήνων προς τη “Νέα Ρωσία” σημειώθηκε κατά τη διάρκεια της ελληνικής Επανάστασης, στην αρχή από τις γειτονικές παραδουνάβιες ηγεμονίες και στη συνέχεια από διάφορα μέρη της επαναστατημένης Ελλάδας, τα νησιά του Αιγαίου, τα μικρασιατικά παράλια και την Κωνσταντινούπολη. Ο χαρακτήρας των μετοικεσιών προς τη Ρωσία άρχισε τώρα να αλλάζει: οι μεμονωμένες εγκαταστάσεις ατόμων ή μικρών ομάδων εξελίχθηκαν σταδιακά σε συστηματικότερες μεταναστεύσεις. Η αλλαγή αυτή θα πρέπει να αποδοθεί σε πολλούς παράγοντες, από τους οποίους οι δύο σημαντικότεροι ήταν η ρωσική εποικιστική πολιτική (που ενθάρρυνε τις εγκαταστάσεις χριστιανικών πληθυσμών στις νέες κτήσεις) και οι δυσμενείς συνθήκες που δημιουργήθηκαν για τον χριστιανικό πληθυσμό στην τουρκοκρατούμενη ελληνική Ανατολή (άλλοτε εξαιτίας των καταχρήσεων των οθωμανικών αρχών και άλλοτε εξαιτίας των εθνικών εξεγέρσεων, με πρώτη την ελληνική).

Προς τα μέσα του 19ου αιώνα έχει ήδη σχηματιστεί μια ζώνη ελληνικών εγκαταστάσεων, που εκτείνεται από το Ισμαήλι της νεοκατακτημένης (1812) Βεσσαραβίας στα δυτικά ως το Ταγανρόγκ (Ταϊγάνιο) και το Ροστόβ επί του Δον στα ανατολικά ή ακόμα και ως το Αστραχάν. Τότε ο συνολικός ελληνικός πληθυσμός της Ευρωπαϊκής Ρωσίας αριθμεί, σύμφωνα με υπολογισμούς της εποχής, 46.733 άτομα, με την εξής κατανομή κατά διοικητικές επαρχίες: Βεσσαραβία 3.353, Ποδολία 50, Αικατερινοσλάβ 32.633, Χερσώνα 3.500, Ταυρίδα/Κριμαία 5.426, Τσέρνικοβ 1.791 και Αστραχάν 20. Στους υπολογισμούς αυτούς δεν συμπεριλαμβάνονται οι μαζικότερες μετοικεσίες των Ελλήνων του Πόντου προς τις χώρες του Αντικαυκάσου, όπου είχαν ήδη εγκατασταθεί πάνω από 40.000 άτομα. Ο συνολικός

ελληνικός πληθυσμός της ρωσικής επικράτειας θα υπερδιπλασιαστεί ως το τέλος του αιώνα. Έτσι, στην πρώτη επίσημη τσαρική απογραφή του 1897, έφτασε τα 207.536 άτομα, από τα οποία 105.169 ζούσαν στις χώρες του Καυκάσου, 101.945 στην Ευρωπαϊκή Ρωσία και τα υπόλοιπα σε περιοχές της Σιβηρίας (165), της Κεντρικής Ασίας (107) και των διοικητικών ενοτήτων που κάλυπταν τη σημερινή Λευκορωσία και τις χώρες της Βαλτικής (150).

Την ίδια, ωστόσο, εποχή άρχισε και η σταδιακή συρρίκνωση του Ελληνισμού της Ευρωπαϊκής Ρωσίας. Η εξέλιξη αυτή οφειλόταν σε πολλά αίτια. Καταρχάς ένα τμήμα των Ελλήνων, ιδιαίτερα εκείνο που προερχόταν από παλαιότερες μετοικεσίες και είχε εγκατασταθεί σε μεγάλα αστικά κέντρα, άρχισε να ενσωματώνεται κοινωνικά στο ρωσικό περίγυρο (κατά κανόνα περνώντας από τη δημόσια Διοίκηση και το Στρατό) και, με τη διαδοχή των γενιών, να αφομοιώνεται. Μετά το πέρασμα, εξάλλου, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα άρχισε και η παρακμή της ελληνικής επιχειρηματικότητας στα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Οδησού, του Νικολάιεφ, της Συμφερόπολης, ακόμα και του Ταγανρόγκ, άλλοτε εξαιτίας εσωτερικών αιτίων (του ανταγωνισμού με άλλες εθνοθηρησκευτικές ομάδες ή της συγκεντρωτικής οικονομικής πολιτικής του τσαρικού καθεστώτος ή των μετακινήσεων του ίδιου του ελληνικού πληθυσμού μέσα και έξω από τη ρωσική επικράτεια) και άλλοτε εξαιτίας εξωτερικών παραγόντων (όπως ήταν π.χ. η αλλαγή των προσανατολισμών της διεθνούς ζήτησης στο εμπόριο των σιτηρών και τη ναυσιπλοΐα).

Η δημογραφική ανάπτυξη του ελληνοποντιακού στοιχείου στον Αντικαύκασο

Αντίθετα ο αγροτικός, στην πλειονότητά του, ελληνορθόδοξος πληθυσμός των ανατολικών παραλίων της Μαύρης Θάλασσας, της Αζοφικής και των χωρών της Υπερκαυκασίας, χάρη στο συμπαγή χαρακτήρα των οικισμών του, διατήρησε σταθερότερη την εθνική του ταυτότητα. Επιπλέον, ενισχυόταν με νέες μετοικεσίες, ιδιαίτερα από τον Πόντο. Στις πρώτες δεκαετίες μετά τη ρωσική επέκταση στην επαρχία του Καρς (1878) άρχισαν να συρρέουν εκεί μαζικά, κατά εκατοντάδες, Έλληνες από διάφορες περιοχές της ποντιακής ενδοχώρας. Μόνο κατά την τετραετία 1878-1882 είχαν μετοικήσει στο ρωσοκρατούμενο Καύκασο 17.100 άτομα.

Δύο ήταν οι βασικοί λόγοι για τον “χειμάρρο” εκείνο των χριστιανικών μετοικεσιών: Από τη μια μεριά οι δελεαστικές προτάσεις των Ρώσων προς τους επίδοξους εποίκους των νέων χωρών και, από την άλλη, οι δυσμενείς συνθήκες που προκάλεσε στον Πόντο η μαζική εγκατάσταση δεκάδων χιλιάδων άστεγων και εξαθλιωμένων μουσουλμανικών πληθυσμών, που κατέφευγαν από τον Καύκασο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πάντως σημαντικό μερίδιο στις μετοικεσίες αυτές είχαν και οι μετακινήσεις των εποχιακών εργατών, όπως π.χ. των κατοίκων της Κρώμνης και της Σάντας, που ασκούσαν παραδοσιακά το επάγγελμα του χτίστη. Υπολογίστηκε π.χ. ότι κατά την περίοδο εκείνη 300, κατά μέσο όρο, Σανταίοι πήγαιναν κάθε χρόνο στη Ρωσία σε αναζήτηση εργασίας· από αυτούς πάρα πολλοί εγκαθίσταντο εκεί, προσκαλώντας και άλλα μέλη της οικογένειάς τους. Τελικά, στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ολόκληρη η “Αντιβασιλεία” του Καυκάσου είχε ήδη 180.123 Έλληνες κατοίκους, από τους οποίους οι περισσότεροι ζούσαν στα “Κυβερνεία” της Τιφλίδας (50.306), του Καρς (48.994), του Κουμπάν (28.300), του Σοχούμ (20.095) και της Μαύρης Θάλασσας (16.682).

Οι αριθμοί αυτοί αυξάνονται για άλλη μια φορά δραματικά, κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου, προπάντων μετά την κατάρρευση του ρωσικού μετώπου στον Αντι-

καύκασο (1917). Μερικοί ιστορικοί υπολόγισαν το μέγεθος αυτής της νέας και εσπευσμένης μετακίνησης των Ελλήνων του Πόντου προς διάφορες περιοχές του Καυκάσου, αλλά και άλλων περιοχών της ρωσικής επικράτειας, σε 85.800 ψυχές. Στα 1919 το ελληνικό στοιχείο ολόκληρης της Ρωσίας ανερχόταν σε 593.700 άτομα, που κατανέμονταν ως εξής, κατά τις χώρες που αναδύθηκαν μετά τη διάλυση της τσαρικής αυτοκρατορίας ή κατά περιοχές: Αζερμπαϊτζάν: 15.000, Αρμενία: 30.350, Γεωργία: 112.850, Ουδέτερη ζώνη (μεταξύ Αρμενίας-Γεωργίας-Αζερμπαϊτζάν) 7.500, Περιφέρειες Σότσι και Λαζαρόφσκι (υπό μπολσεβικικό έλεγχο): 18.000, Βόρειος Καύκασος και Νότια Ρωσία: 375.000, Βόρεια Ρωσία: 35.000.

Η αρχή της “εξόδου”, οι διωγμοί και οι εσωτερικές “μετοικεσίες”

Αλλά την ίδια ακριβώς εποχή –με αποκορύφωμα την τριετία 1919-1921– αρχίζει και η πρώτη μεγάλη “εξοδος” των Ελλήνων από τη σοβιετοποιημένη πια Ρωσία προς την Ελλάδα, σε δύο, τουλάχιστον, μεγάλα κύματα: το ένα από περιοχές της άλλοτε “Νέας Ρωσίας”· το άλλο από τα ανατολικά παράλια του Ευξείνου και την Υπερκαυκασία. Το πρώτο –που είχε ως αποτέλεσμα την εκρίζωση περίπου 60 χιλιάδων Ελλήνων από τα αστικά, κυρίως, κέντρα της Ουκρανίας– οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην άτυχη ελληνική εμπλοκή στην αντιμπολσεβικική συμμαχική επέμβαση στη Νότια Ρωσία και τη χερσόνησο της Κριμαίας· το δεύτερο –που οδήγησε στην ολοκληρωτική σχεδόν εξαφάνιση του ελληνικού στοιχείου από την επαρχία του Καρς– προκλήθηκε από την πανικόβλητη φυγή των χριστιανών κατοίκων μπροστά στην αιματηρή τουρκική προέλαση προς τον Αντικαύκασο. Αλλά και η ανώμαλη κατάσταση, που επικράτησε σε ολόκληρη την επικράτεια της Σοβιετικής Ρωσίας στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια και στη διάρκεια του εμφυλίου, ανάγκασε αρκετές ακόμα χιλιάδες Ελλήνων –ιδίως από τις ομάδες εκείνες που διατηρούσαν την ελληνική τους ιθαγένεια– να ζητήσουν καταφύγιο στην Ελλάδα. Σύμφωνα με επίσημες στατιστικές, από το 1921 ως το 1928 επαναπατρίστηκαν 58.526 άτομα. Τους ακολούθησαν, κατά την αμέσως επόμενη τετραετία 1929-1933, άλλα 7.000 άτομα, στα οποία προστέθηκαν, στα τέλη της δεκαετίας, μερικές, ακόμα, χιλιάδες (κυρίως γυναικόπαιδα).

Κατά την ίδια περίοδο ωστόσο, το ελληνικό στοιχείο της Σοβιετικής Ένωσης, ιδίως της περιοχής του Κουμπάν και της Γεωργίας, πέρασε (όπως και άλλες μικρές εθνότητες της χώρας) άλλη μια οδυνηρή περιπέτεια, που είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια χιλιάδων ανθρώπων και τον ξεριζωμό ακόμα περισσότερων από τις εστίες τους: την εμπλοκή των Ελλήνων στις πρώτες μεγάλες σταλινικές “εκκαθαρίσεις” του 1937-1938 και στην πολιτική του βίαιου εκρωσισμού. Στην περίοδο εκείνη υπολογίζεται ότι εξοντώθηκαν (με φυλακίσεις και εκτελέσεις) πάνω από 30 χιλιάδες άτομα ελληνικής καταγωγής. Η περιπέτεια επαναλήφθηκε μερικά χρόνια αργότερα, από το 1942 ως το 1949, με τους μαζικούς εκτοπισμούς συμπαγών ελληνικών πληθυσμών από τα ευρωπαϊκά και καυκασιανικά εδάφη της ΕΣΣΔ σε κεντροασιατικές χώρες και τη Σιβηρία. Μόνο από την Κριμαία εκτοπίστηκαν τότε γύρω στους 14.000 Έλληνες (άντρες, γυναίκες και παιδιά). Στην περιοχή του Κρασνοντάρ οι εκτοπισμοί εκμηδένισαν εντελώς την εκεί άλλοτε σφριγηλή ελληνική παρουσία, και από την Αμπχαζία και την Ατζαρία απομακρύνθηκαν 34.000 περίπου άτομα ελληνικής καταγωγής. Συνολικά, υπολογίζεται από ορισμένους μελετητές, ότι κατά τους νέους αυτούς διωγμούς εκτοπίστηκαν πάνω από 60 χιλιάδες Έλληνες.

Την ίδια εποχή άρχισαν να καταφθάνουν στην ΕΣΣΔ και οι πρώτοι πολιτικοί πρόσφυγες του Εμφυλίου. Οι περισσότεροι από αυτούς μάλιστα –γύρω στις 12.000– διοχε-

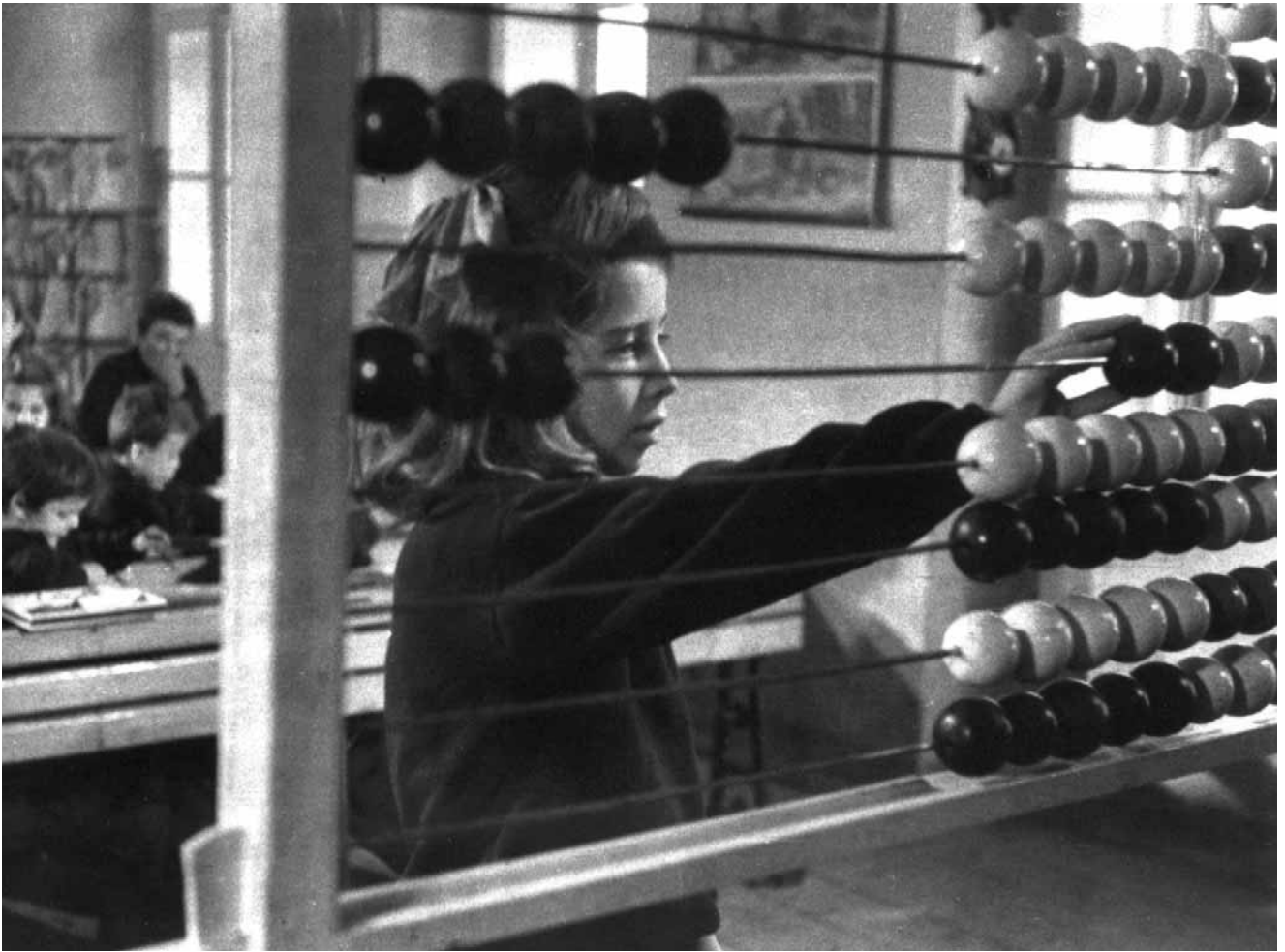
τεύτηκαν στην Τασκένδη, αλλά χωρίς να έρθουν σε στενή επαφή με το εκτοπισμένο ελληνικό στοιχείο του Ουζμπεκιστάν, το οποίο, άλλωστε, είχε σκορπιστεί σε αγροτικούς, κυρίως, οικισμούς της ενδοχώρας. Οι πολιτικοί πρόσφυγες χρησιμοποιήθηκαν κατά κανόνα στη βιομηχανία και –μετά τους καταστρεπτικούς σεισμούς του 1966– στην ανοικοδόμηση της κατεστραμμένης ουζμπεκικής πρωτεύουσας.

Κοινοτική οργάνωση και παροικιακές δραστηριότητες

Τα παλαιότερα διαθέσιμα δείγματα κοινοτικής οργάνωσης των Ελλήνων των “ρωσικών” χωρών συνδέονται με τις εμπορικές παροικίες του Λβοφ (σημ. Λβιφ), του Χαρκόβου και κυρίως της Νίζνας (Νιέζιν), και χρονολογούνται από τον 17ο αιώνα, όταν τα μέλη τους είχαν καταφέρει να εξασφαλίσουν από τη Μόσχα ειδικά προνόμια για την οργάνωσή τους σε Αδελφότητα. Κατά την ίδια εποχή οι ελληνικές επίσης πόλεις και τα συχνά αμιγή ελληνορθόδοξα χωριά της Κριμαίας διέθεταν δικούς τους ναούς και ελληνόφωνους κληρικούς, που υπάγονταν στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία των μητροπόλεων της Γοτθίας και του Καφφά (Καφατιανής). Με το πέρασμα επίσης στον 18ο αιώνα τόσο οι Έλληνες της Κριμαίας, που μετοίκησαν στην περιοχή της Μαριούπολης, όσο κι εκείνοι που ήρθαν στη “Νέα Ρωσία” μετά τους δύο ρωσοτουρκικούς πολέμους της Αικατερίνης Β΄, εξασφάλισαν από την τσαρίνα ειδικά προνόμια, τα οποία, σε ορισμένες περιπτώσεις, έφταναν ως το επίπεδο της περιορισμένης διοικητικής αυτονομίας.

Η κοινοτική οργάνωση των Ελλήνων των ρωσικών χωρών, κατά τα τέλη του 18ου και στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, στηρίχθηκε στις βασικές παραμέτρους των αντίστοιχων συσσωματώσεων της ευρύτερης νεοελληνικής Διασποράς: καταρχάς στην οικοδόμηση ιδιόκτητου ναού, τη σύσταση ελληνικών σχολείων, τη διασφάλιση κοινωνικής πρόνοιας για τους παροίκους και την ανάπτυξη του ιδιαίτερου εθνικού χαρακτήρα των μελών. Το πρώτο δεν συνάντησε στη Ρωσία τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι ελληνορθόδοξες κοινότητες της ρωμαιοκαθολικής “Δύσης”. Ωστόσο η ομόδοξη ρωσική Εκκλησία διεκδίκησε συχνά τον πλήρη έλεγχο των θρησκευτικών εκδηλώσεων των παροίκων, συναντώντας όμως συχνά την αντίδρασή τους, εφόσον επέμεναν να καλύπτουν τις εκκλησιαστικές τους ανάγκες με ελληνόφωνους κληρικούς του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Η ίδρυση σχολείων και κοινωφελών ιδρυμάτων εξαρτήθηκε από τις οικονομικές δυνατότητες των παροίκων, και οι ιδεολογικές διεργασίες από τις κοινωνικές και πολιτιστικές προϋποθέσεις.

Η ελληνική παροικία της Οδησού αποτελεί ενδεικτική περίπτωση της παραγωγικής λειτουργίας αυτών των δεδομένων. Καταρχάς στην Οδησό, πριν καλά καλά ολοκληρωθεί η εγκατάσταση των πρώτων ελλήνων εποίκων, θεμελιώθηκε το 1794, από τον έλληνα μητροπολίτη Χερσώνας Γαβριήλ, ο πρώτος ελληνορθόδοξος ναός της νέας πόλης, προς τιμήν του Αγ. Νικολάου και της Αγ. Αικατερίνης. Την ίδια εποχή συστήθηκε και η “Επιτροπή Ελλήνων Αποίκων”. Στα επόμενα χρόνια και ως τα μέσα σχεδόν του 19ου αιώνα, η παροικία επέδειξε εξαιρετική δραστηριότητα στον εμπορικό και οικονομικό, αλλά και στον πολιτιστικό και διοικητικό τομέα, που ξεπερνούσε κατά πολύ τα στενά όρια μιας μειονοτικής παροικίας. Τα εκπαιδευτικά της ιδρύματα, προπάντων το ιδρυμένο το 1814 “Ελληνικό Εμπορικό Σχολείο των Γραικών” (από το 1817 *Ελληνεμπορική Σχολή*), προσείλκυαν ακόμα και αλλοεθνείς σπουδαστές. Στο μεταξύ είχε ήδη αρχίσει να λειτουργεί, από το 1812, η Σχολή του Κυρίλλου Μπούμα στο Νιέζιν και η *Εμπορική Γραικική Ακαδημία* της Μόσχας. Πάντως η ελληνική παροικία της Οδησού φάνηκε πρωτοπόρος σε άλ-

185

λους τομείς. Το 1818 άνοιξε το πρώτο (αλλά όχι μοναδικό) ελληνικό τυπογραφείο της περιοχής, και από το 1814-1815 άρχισαν να παρουσιάζονται στο κοινό της πόλης οι πρώτες ελληνικές θεατρικές παραστάσεις, στις οποίες (από το 1817) χρησιμοποιούσαν επιλεγμένα ελληνικά δραματικά έργα (από τα πρώτα της νεοελληνικής θεατρικής ιστορίας). Με τις προϋποθέσεις αυτές είναι ευεξήγητος ο σημαντικός ιδεολογικός ρόλος τόσο της ελληνικής κοινότητας της Οδησού όσο και των άλλων πόλεων της “Νέας Ρωσίας” αρχικά στις δραστηριότητες της ιδρυμένης, το 1814, Φιλικής Εταιρείας και στη συνέχεια σε πολλές και ποικίλες φάσεις (πολεμικές, οικονομικές κ.λπ.) της Εθνεγερσίας του 1821. Σύμφωνα με ορισμένες πηγές, μεταξύ των πρώτων γνωστών μελών της Φιλικής Εταιρείας 100 τουλάχιστον προέρχονταν από την Οδησό και άλλα 40 από την ελληνική κοινότητα του Ισμαηλίου της γειτονικής Βεσσαραβίας.

Ωστόσο, παρά τα δείγματα αυτά, η καθαυτό κοινοτική οργάνωση των Ελλήνων της τσαρικής Ρωσίας πραγματοποιήθηκε με αρκετή καθυστέρηση. Η ελληνική παροικία π.χ.

της Οδησού εμφανίζεται ως συγκροτημένη με καταστατικό *Αγαθοεργός Ελληνική Κοινότης* μόνο το 1871. Ακολούθησαν η σύνταξη, το 1901, του καταστατικού της *Ελληνικής Αγαθοεργού Κοινότητος* του Ροστόβ του Δον, μετά από μερικά χρόνια, το 1905, η έναρξη της ελληνικής σχολής της πόλης και μόλις το 1909 τα εγκαίνια της ιδιόκτητης μεγαλοπρεπούς ελληνικής εκκλησίας της Θεοτόκου.

Μεγάλη καθυστέρηση παρατηρήθηκε και στην οργάνωση των αγροτικών, στην πλειονότητά τους, ελληνικών εστιών της Υπερκαυκασίας. Σε πολλά χωριά (ιδιαίτερα στα τουρκόφωνα) δεν υπήρχαν καθόλου ελληνικά σχολεία ως τις παραμονές της Οκτωβριανής Επανάστασης. Η κατάσταση αυτή χαρακτήριζε ακόμα και το ελληνικό στοιχείο στα αστικά κέντρα. Οι Έλληνες π.χ. στο Σοχούμ οργανώθηκαν σε κοινότητα το 1906, απέκτησαν το δικό τους –λαμπρό– σχολείο το 1909 και εκκλησία μόλις το 1915. Στο Βατούμ η ελληνική παροικία, αν και διέθετε εκκλησία από το 1871, απέκτησε οργανωμένο σχολείο μόλις το 1895 και κοινοτικό κανονισμό (ως *Φιλόπτωχος Αδελφότης*) το 1905. Η καθυστέρηση οφειλόταν, σε μεγάλο βαθμό, στην εσωτερική πολιτική του τσαρικού καθεστώτος. Μόνο μετά την επανάσταση του 1905 άρχισαν να χαλαρώνουν οι περιορισμοί, με αποτέλεσμα να αρχίσουν να συγκροτούνται επίσημα σε κοινότητες αρκετές ελληνικές παροικίες της Νότιας Ρωσίας, του Βορείου Καυκάσου και της Υπερκαυκασίας, και να αποκτούν επίσημα αναγνωρισμένα ελληνικά σχολεία. Στην εξέλιξη αυτή σημαντικό, βέβαια, ρόλο είχε και η Ελλάδα, που ενίσχυσε την παρουσία των προξενικών και διπλωματικών της εκπροσώπων στις ρωσικές πόλεις. Τελικά, στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, λειτουργούσαν στα “Κυβερνεία” του Καυκάσου τουλάχιστον 78 ελληνικά σχολεία με 123 δασκάλους.

Την ίδια εποχή της “πολιτικής άνοιξης” κυκλοφόρησαν και οι πρώτες ελληνικές εφημερίδες της Ρωσίας, *Κόσμος* (1906-1914), *Φως* (1909-1911) και *Ελληνικός Αστήρ* (1913-1916), όλες στην Οδησό. Παράλληλα, άρχισε και η έκδοση (1908-1914) των αξιολογών εφημερίδων του Βατούμ *Εθνική Δράσις* (στη συνέχεια ως *Εθνική Φωνή* στο Αικατερινοντάρ και από το 1913 στο Ροστόβ) και *Αργοναύτης* (1912-1918). Όλες αυτές οι εφημερίδες, παρά τις ιδεολογικές τους διαφορές, καλλιέργησαν συστηματικά την ιδέα της ένωσης, σε ενιαίο φορέα, όλων των Ελλήνων της Ρωσίας.

Η ιδέα αυτή θα αρχίσει να τίθεται σε εφαρμογή στη διάρκεια του πρώτου *Πανρωσικού Συνεδρίου* των Ελλήνων της Ρωσίας, που συγκλήθηκε στο Ταγανρόγκ στις 29 Ιουνίου 1917. Η σύγκλησή του, που έγινε με την ενθάρρυνση και του εθνικού κέντρου, εντάχθηκε στο πλαίσιο των νέων συνθηκών που προκάλεσε η κατάρρευση του τσαρικού συγκεντρωτισμού και οι επαγγελίες της Προσωρινής Κυβέρνησης, για το σεβασμό των ελευθεριών όλων των εθνοτήτων της ρωσικής επικράτειας ή ακόμα και της κοινοτικής τους οργάνωσης. Οι ηγεσίες των ελληνικών κοινοτήτων επιδίωκαν καταρχάς τη λύση συγκεκριμένων προβλημάτων της ομογένειας, από τα οποία το σοβαρότερο ήταν η επιβίωση των χιλιάδων ελλήνων προσφύγων που είχαν καταφύγει στη Ρωσία από την Τουρκία το διάστημα 1917-1918. Οι προσπάθειες συνεχίστηκαν και μετά την παγίωση του σοβιετικού συστήματος, αλλά με πενιχρά αποτελέσματα. Καταστροφικό ρόλο, βέβαια, είχε παίξει και η συμμετοχή της Ελλάδας στην αντιμπολσεβικική εκστρατεία του 1919, αλλά και η αρνητική στάση που κράτησε ένα τμήμα του ελληνικού πληθυσμού των αστικών, τουλάχιστον, κέντρων έναντι της Οκτωβριανής Επανάστασης. Τελικά οι Έλληνες της Σοβιετικής Ρωσίας –και της μετέπειτα Σοβιετικής Ένωσης– δεν πέτυχαν ποτέ να κατοχυρώσουν συνταγματικά κάποια μορφή “εθνοτική” αυτοδιάθεσης, εκτός από τις σχετικά ελεύθερες –ως τα μέσα της δεκαετίας του 1930– εκπαιδευτικές και πολιτιστικές τους δραστηριότητες (ελληνικά σχολεία και εφημερίδες, θεατρικές παραστάσεις κ.λπ.).

Πάντως και οι δραστηριότητες αυτές εξυπηρετούσαν τη διάδοση –μέσω της παιδείας, του Τύπου, των φιλολογικών, λογοτεχνικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων– της κομμουνιστικής κοσμοθεωρίας. Στα τέλη του 1922 άρχισαν να λειτουργούν ελληνικά σχολεία (κρατικά ή με την έγκριση του κράτους) σε αρκετά μεγάλα αστικά κέντρα της Νότιας Ρωσίας: το Ροστόβ, το Κρασνοντάρ, το Νοβοροσίσκ, το Γκρόζνι, τη Σεβαστούπολη και σε μικρότερες πόλεις. Παράλληλα λειτουργούσαν, επίσης στη δεκαετία του 1920 –μαζί με τα κρατικά– και κοινοτικά σχολεία. Το 1926, πάντως, με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (που επέβαλε τη δημοτική, αντικαθιστώντας ταυτόχρονα την ιστορική με τη φωνητική γραφή), όλα τα ελληνικά σχολεία έγιναν κρατικά. Γενικά παρουσιάζεται, κατά την ευοίωνη εκείνη περίοδο, μια εντυπωσιακή ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας μεταξύ του ελληνικού στοιχείου της σοβιετικής επικράτειας, ιδιαίτερα σε περιοχές (όπως π.χ. η Μαριούπολη) που ως τότε αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα αναλφαβητισμού.

Από τις πολλές ελληνικές εφημερίδες της μετεπαναστατικής Ρωσίας σημειώνουμε εδώ ενδεικτικά την –πρώτη χρονολογικά– *Χαράνγη*, του Βατούμ (1917-1918) και τις μακροβιότερες *Σπάρτακος*, από το 1920 στο Νοβοροσίσκ, *Κομμουνιστής* (σύμφωνα με τη φωνητική γραφή) από το 1928 στο Ροστόβ του Δον και *Κοκκινός Καπνός* (από το 1932) στο Σοχούμ. Σύντομα (από το 1928) άρχισαν να λειτουργούν σε διάφορα μέρη της χώρας ελληνικά τυπογραφεία (“εκδοτικά”) για την εκτύπωση εκπαιδευτικών, κομματικών και λογοτεχνικών έργων, περιοδικών, εφημερίδων κ.λπ., με πρώτο το “εκδοτικό” *Κομμουνιστής* (που εξέδιδε και την ομώνυμη εφημερίδα, αλλά και πλήθος επιστημονικών έργων, ανάμεσά τους και τη σημαντική για την εποχή της *Γραμματική των νεοελνικισ γλωσσας* του Κ. Τοπχαρά-Κανονίδη) και δεύτερο (από τις αρχές της δεκαετίας του 1930) το *Κολεκτιβιστής*, στο Ντονέσκ και το Ντονμπάς, που εξέδιδε, επίσης από το 1930 και στα μαριουπολίτικα, την ομώνυμη εφημερίδα. Στενός συνεργάτης του *Κολεκτιβιστή* ήταν και ο ποιητής Γιώργιος Κοστοπράβ (1903-1937), η σημαντικότερη, ίσως, φυσιογνωμία στο χώρο της ελληνόφωνης σοβιετικής λογοτεχνίας.

Οι διωγμοί 1936-1938 και 1941-1949

Όλες οι εκπαιδευτικές και πολιτιστικές επιδόσεις των Ελλήνων της ΕΣΣΔ ανακόπηκαν, το 1936 κατά την καταστροφική, για πολλές εθνότητες της χώρας, τριετία των “εκκαθαρίσεων”. Οι διώξεις σε πολλές περιοχές με συμπαγή ελληνικό πληθυσμό πήραν τη μορφή πογκρόμ, με την εξορία δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων στην Κεντρική Ασία και τη Σιβηρία, την εκτέλεση των ηγετικών στελεχών και ιδιαίτερα της διάνοησης και τη διάλυση όλων, σχεδόν, των συλλογικών οργάνων των ελληνικών κοινοτήτων, ακόμα και των καθαρά κομματικών. Ο συνολικός αριθμός των θυμάτων των ελληνικών διωγμών δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένος ούτε και πρόκειται, μάλλον, να γίνει γνωστός. Από τις γενικές, πάντως, εκτιμήσεις φαίνεται ότι ήταν αρκετά υψηλός, για τα δημογραφικά δεδομένα του ελληνικού πληθυσμού της ΕΣΣΔ.

Τη φυσική και ηθική εξόντωση ακολούθησε και η εκπαιδευτική και πολιτιστική καταστροφή. Τον Αύγουστο του 1938 έκλεισαν τα περισσότερα ελληνικά σχολεία –που τότε ανέρχονταν σε 104– ή μετατράπηκαν σε εθνικά ή πολυεθνικά εκπαιδευτήρια των κατά τόπους Δημοκρατιών. Ταυτόχρονα η διδασκαλία της ελληνικής αντικαταστάθηκε με τη ρωσική ή τη γλώσσα της τοπικής αυτόνομης Δημοκρατίας (όπως έγινε π.χ. με την αμπχαζική στα σχολεία της Αμπχαζίας και κυρίως με τη γεωργιανική σε ολόκληρη σχεδόν τη Γεωργία). Παράλληλα σημειώθηκαν και αρκετές συλλήψεις ελλήνων δασκάλων. Πάντως, και

182

μετά το κλείσιμο των σχολείων, ορισμένοι εκπαιδευτικοί συνέχισαν κρυφά να παραδίδουν μαθήματα ελληνικής γλώσσας. Ταυτόχρονα σχεδόν άρχισε και το ξήλωμα του ελληνοσοβιετικού Τύπου και της ελληνικής τυπογραφίας, και γενικά εξαρθρώθηκαν οι μηχανισμοί των αξιόλογων πολιτιστικών δραστηριοτήτων του Ελληνισμού της χώρας.

Πριν καλά καλά συνέλθει το ελληνικό στοιχείο της ΕΣΣΔ από τις “εκαθαρίσεις” της φοβερής τριετίας 1936-1938, πέρασε από νέα δοκιμασία: τους “εθνικούς” εκτοπισμούς της περιόδου 1941-1949. Παρά την ενεργό συμμετοχή του στον “μεγάλο πατριωτικό πόλεμο”, όχι μόνο δεν απέφυγε τις διακρίσεις σε βάρος του, αλλά υπέστη, επιπλέον, τις ίδιες σχεδόν διώξεις με τις εθνότητες εκείνες που είτε είχαν συμπράξει με τους Γερμανούς είτε απλώς θεωρούνταν ύποπτοι συνεργασίας. Υπολογίστηκε ότι μόνο το 1944 εκτοπίστηκαν 16.375 Έλληνες από τα εδάφη της Γεωργίας, της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν και 14.760 από την Κριμαία. Οι περισσότεροι μεταφέρθηκαν σιδηροδρομικώς, και κάτω από άθλιες συνθήκες, στις κεντροασιατικές Δημοκρατίες (κυρίως στο Καζαχστάν και

το Ουζμπεκιστάν) και τη Σιβηρία. Οι εκτοπισμοί συνεχίστηκαν και μετά τη λήξη του πολέμου, γεγονός που δείχνει ότι η αιτιολόγησή τους από τις σοβιετικές αρχές ήταν εντελώς προσχηματική. Τελικά, οι “ειδικές μετοικεσίες”, όπως αποκαλούνταν επίσημα οι εθνικοί εκτοπισμοί, εντάσσονταν στους στόχους της γενικότερης σοβιετικής τακτικής των δημογραφικών ανακατατάξεων, που απέβλεπαν βραχυπρόθεσμα στην απαλλαγή των συνοριακών επαρχιών της χώρας από τις μη “έμπιστες” εθνότητες και μακροπρόθεσμα στην επιτάχυνση του εκρωσισμού τους. Παράλληλα εξυπηρετούνταν και άλλοι στόχοι: η εθνολογική αλλοίωση των κεντροασιατικών Δημοκρατιών και η τροφοδότησή τους με το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό που θα βοηθούσε στην υλοποίηση των μεγαλεπήβολων σχεδίων της σοβιετικής ηγεσίας για την εντατικοποίηση της μεταπολεμικής τους εκβιομηχάνισης. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, οι εκτοπισμοί εκείνοι του ελληνικού στοιχείου της ΕΣΣΔ τραυμάτισαν θανάσιμα τις σχέσεις του με το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα της χώρας στην οποία ζούσαν, τόσο σε πανενωσιακό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Επανήλθε λοιπόν –τη φορά αυτή ισχυρότερο– το όραμα της τελικής καταφυγής τους στη μακρινή πατρίδα τους, την Ελλάδα.

Η επέκταση της “παλιννόστησης”

Οι περισσότεροι από τους Έλληνες της ΕΣΣΔ, που εκτοπίστηκαν στη δεκαετία του 1940, επεδίωξαν, μετά την “αποσταλινοποίηση” του 1956, να ξαναγυρίσουν στις παλιές τους εστίες, χωρίς όμως πάντοτε να καταφέρουν να ανακτήσουν τα σπίτια και τις χαμένες τους περιουσίες (που είχαν, στο μεταξύ, περάσει σε ξένα χέρια). Μερικοί αναζήτησαν οριστική λύση στην “παλιννόστηση” στην Ελλάδα. Η τάση άρχισε να κερδίζει έδαφος στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και, παρά την απριλιανή δικτατορία του 1967, συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια. Υπολογίζεται ότι μεταξύ του 1965 και του 1985, πριν δηλαδή αρχίσει το μεγάλο κύμα των “παλιννοστήσεων” των ομογενών της ΕΣΣΔ, έφτασαν σε ελληνικό έδαφος 30.000 άτομα, από τα οποία, όμως, πολλά ήταν επαναπατριζόμενοι πολιτικοί πρόσφυγες του Εμφυλίου. Η προοπτική της “παλιννόστησης” θα γίνει ρεαλιστικότερη μετά την κατάρρευση του σοβιετικού συγκεντρωτικού συστήματος (1989), τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, την πλήρη ανεξαρτητοποίηση των επιμέρους Δημοκρατιών και την ένταξή τους (με την εξαίρεση των Βαλτικών Χωρών και της Γεωργίας) στην Κοινοπολιτεία των Ανεξάρτητων Κρατών (Δεκέμβριος 1991).

Πάντως, λίγο πριν ολοκληρωθεί η κατακλυσμαία αυτή διαδικασία, ο Ελληνισμός της ΕΣΣΔ ανερχόταν, σύμφωνα με τη στατιστική του 1989, σε 358.000 άτομα. Το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού αυτού ήταν συγκεντρωμένο στη Γεωργία (100.324), την Ουκρανία (98.500), τη Ρωσία (91.699), το Καζαχστάν (46.400), το Ουζμπεκιστάν (10.400) και την Αρμενία (4.600). Οι ίδιοι οι Έλληνες της ΕΣΣΔ υπολόγιζαν στο διπλάσιο τα ελληνικά δεδομένα της απογραφής, προσμετρώντας και τις μικτές, λόγω επιγαμιών, οικογένειες. Ακόμα και αν δεν λάβουμε υπόψη τους υπολογισμούς αυτούς κατά γράμμα, το ελληνικό στοιχείο των χωρών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αποτελούσαν, πριν από την έναρξη της νέας μεγάλης “εξόδου” προς την Ελλάδα (που έφερε στο εθνικό κέντρο πάνω από 100.000 ομογενείς), το δεύτερο σε μέγεθος (μετά τους Έλληνες των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής) τμήμα του Ελληνισμού της Διασποράς.

Από τους 98.578 Έλληνες της Ουκρανίας, η συντριπτική πλειονότητα ήταν εγκατεστημένη στη Μαριούπολη (24.078) και τα χωριά της (περίπου 50.000 ψυχές), το Ντονέσκ (12.000) και την Κριμαία (4.500). Στην ευρύτερη περιφέρεια της Οδησσού ήταν

εγκατεστημένοι 1.740, ενώ μέσα στην πόλη κατοικούσαν 1.060. Στο Καζαχστάν ζούσαν ακόμα 46.700 Έλληνες, αντιπροσωπεύοντας το 0,1% του συνόλου του πληθυσμού της Δημοκρατίας. Στο Ουζμπεκιστάν αριθμούσαν 10.500 άτομα, συμπεριλαμβανομένων και των πολιτικών προσφύγων (το 0,1% του συνολικού πληθυσμού της Δημοκρατίας). Στην Κιργιζία επισημάνθηκαν μόνο μερικές μεμονωμένες ελληνικές οικογένειες.

Η σύγχρονη δημογραφική κατάσταση

Η έλλειψη επίσημων στοιχείων για την υπάρχουσα, σήμερα, δημογραφική και εθνολογική κατάσταση των χωρών της ΚΑΚ, σε συνδυασμό με την εν εξελίξει, ακόμα, διαδικασία της “παλιννόστησης” των ομογενών, δεν μας επιτρέπει να σχηματίσουμε μια σταθερή εικόνα για το μέγεθος και την κατανομή του εναπομένου Ελληνισμού των χωρών αυτών. Τα απογραφικά στοιχεία π.χ. της Γεωργίας είναι μάλλον αφερέγγυα, όχι μόνο εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο συγκεντρώθηκαν, αλλά και του χαρακτήρα των ελληνικών μετοικεσιών της τελευταίας, τουλάχιστον, δεκαετίας. Περισσότερο έγκυρα θεωρούνται τα δεδομένα της τελευταίας απογραφής (του έτους 2002) του πληθυσμού της Ρωσικής Ομοσπονδίας, τα οποία εμφανίζουν 97.827 έλληνες κατοίκους, με μεγαλύτερη τη συγκέντρωσή τους στη λεγόμενη Νότια Ομοσπονδιακή Περιφέρεια, με 70.736 άτομα.

Συζητήσιμα είναι επίσης τα στοιχεία της τελευταίας (του 1999) απογραφής του πληθυσμού στη Δημοκρατία της Λευκορωσίας, που εμφανίζουν μόνο 743 Έλληνες. Ο πραγματικός αριθμός, ωστόσο, των Ελλήνων της χώρας αυτής, σύμφωνα τουλάχιστον με εκτιμήσεις των εκεί ομογενειακών κύκλων, ανέρχεται σε 4.000 άτομα.

Γενικά, τα δεδομένα των απογραφών –όταν και όπου υπάρχουν– δεν δίνουν τα ακριβή μεγέθη του ελληνικού πληθυσμού των χωρών που ανήκαν στην πρώην ΕΣΣΔ. Οι δυσκολίες οφείλονται σε πολλούς και ποικίλους παράγοντες, από τους οποίους οι σημαντικότεροι είναι, ίσως, η ενσωμάτωση με τους μικτούς γάμους, και γενικά η αναπόφευκτη αφομοίωση από τους πολυπληθέστερους συνοίκους λαούς, αλλά και η ιδιόμορφη διαδικασία των παλιννοστήσεων. Αρκετές χιλιάδες από το σύνολο των “επαναπατρισθέντων” Ελλήνων της πρώην ΕΣΣΔ (που ξεπέρασε προ πολλού τα 100.000 άτομα), δεν εγκαθίστανται ακόμα οριστικά στη Ελλάδα, αλλά μετακινούνται παλινδρομικά μεταξύ των χωρών της ως τώρα φιλοξενίας τους και του εθνικού κέντρου.

2. ΥΠΕΡΚΑΥΚΑΣΙΑ

Ελευθέριος Χαρατσιδης

Οι πανάρχαιες ελληνικές εγκαταστάσεις στα δυτικά παράλια του Ευξείνου –που διαιωνίστηκαν σε διασωζόμενα, ακόμα και σήμερα, τοπωνύμια– δεν παρουσιάζουν τεκμηριωμένη, τουλάχιστον, σχέση με τις νεότερες μετοικεσίες των Ελλήνων στους ίδιους ή γειτονικούς χώρους, και συνεπώς δεν εντάσσονται στο πλαίσιο του κειμένου αυτού. Το ίδιο αφορά και στις μαρτυρημένες επίσης μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών σε εδάφη της σημερινής Αρμενίας και Γεωργίας, τόσο κατά την ελληνοστική όσο και κατά τη βυζαντινή περίοδο. Οι πληροφορίες, εξάλλου, που διαθέτουμε για την παρουσία Ελλήνων στο Καχέτι και σε άλλες γεωργιανικές περιοχές, κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, είναι γενικές και οπωσδήποτε δεν αφορούν σε συμπαγείς πληθυσμικές ομάδες. Παρά την ύπαρξη, λοιπόν, συχνών επαφών ανάμεσα στον ελληνικό κόσμο και τους λαούς της γεωγραφικής περιοχής, που σήμερα ονομάζεται Υπερκαυκασία, δεν μπορούμε να μιλούμε για νεοελληνικές μετοικεσίες στο χώρο αυτό πριν τον 18ο αιώνα. Τότε συγκροτήθηκαν και οι πρώτες ελληνικές εστίες στην Τιφλίδα, τη βορειοδυτική Αρμενία, αλλά και σε περιοχές του βορείου Καυκάσου. Μερικοί ιστορικοί ανεβάζουν τον αριθμό των Ελλήνων, που εγκαταστάθηκαν κατά τα μέσα του 18ου αιώνα σε οικισμούς στο Αλαβερντί (Μαντάν), το Σαμλούγκ και το Αχταλά (Άνω και Κάτω) σε περίπου 800 οικογένειες.

Οι μετοικεσίες της περιόδου αυτής συνδέθηκαν με τις προσπάθειες του γεωργιανού βασιλιά Ηρακλείου Β' (1744-1798) να αξιοποιήσει και πάλι τα παλιά μεταλλεία του Αχταλά, φέροντας εξειδικευμένους μεταλλωρύχους από γνωστές μεταλλοφόρες περιοχές του Πόντου, κυρίως από την Αργυρούπολη (Gümüşhane) και τη Θεοδοσιούπολη (Ερζερούμ). Οι προσπάθειες αυτές συνεχίστηκαν και μετά το πέρασμα στον 19ο αιώνα, τη φορά αυτή από τους νέους κυριάρχους της Υπερκαυκασίας, τους Ρώσους, οι οποίοι, εκτός από την αξιοποίηση των ελληνικών μεταλλωρύχων, επιζητούσαν και τη δημογραφική, ενίσχυση στις νέες κτήσεις τους, του χριστιανικού στοιχείου έναντι του μουσουλμανικού. Γι' αυτό και συστηματικοποίησαν τους εποικισμούς σε διάφορες περιοχές του Καυκάσου και του Αντικαυκάσου, διευκολύνοντας την εγκατάσταση –σε διάφορες φάσεις, που άρχισαν από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα και έληξαν τις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου– χριστιανικών πληθυσμών (ελληνικών και αρμενικών) από την οθωμανική, κυρίως, αλλά και από την περσική επικράτεια.

Με τη ρωσοτουρκική συνθήκη, μάλιστα, της Αδριανούπολης (1829) οι Ρώσοι πέτυχαν τη διεύρυνση των εποικισμών αυτών με χριστιανούς φυγάδες και μετανάστες, που προέρχονταν από τις περιοχές του Καρς, του Ερζερούμ και του Μπαγιαζίτ. Οι μέτοικοι αυτοί διοχετεύθηκαν προς τον Βόρειο Καύκασο και –κυρίως– την κεντρική Γεωργία (το Τσιντοκάρο, το Ντμανίσι, το Μαγκλίσι και κυρίως στο Τριαλέτι της περιοχής της Τσάλκας). Τελικά η Τσάλκα έγινε το σημαντικότερο, τότε, κέντρο των ελληνικών –αγροτικών, αυτή τη φορά– εποικισμών στη Γεωργία. Έτσι, από τις 2.600 ψυχές που κατοικούσαν στην περιοχή της Τσάλκας το 1830, οι 1.900 ήταν Έλληνες και οι υπόλοιποι Αρμένιοι. Την Άνοιξη του 1832 καταγράφηκαν στην ίδια περιοχή 18 ελληνικοί οικισμοί με 532 οικογένειες (3.381 άτομα, από τα οποία τα 1.336 ήταν παιδιά). Ανάλογες εγκαταστάσεις έχουμε και σε περιοχές της Αρμενίας. Αρχικά στην επαρχία Κατάρ (κοντά στην πόλη Καπάν), στα χωριά Κογές και Γιαγντάν, κοντά στο σημερινό Στεπαναβάν της περιφέρειας Λόρι, και στη συνέχεια στην περιφέρεια των πόλεων Γκιουμρί (πρώην Αλεξαντροπόλ/Λε-

67

νινακάν) και Ουρμόντς Μαϊλά ή Γκρέτσεσκάγια Σλομποντά (Ελληνικός Συνοικισμός).

Πάντως ο πρώτος μεγάλος όγκος Ελλήνων που μετακινήθηκε προς την Υπερκαυκασία (κατά κανόνα από περιοχές του Πόντου), εγκαταστάθηκε εκεί στα χρόνια που ακολούθησαν τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856) και το ρωσοτουρκικό πόλεμο 1877-1878. Στη δεκαετία π.χ. του 1850 εγκαταστάθηκαν έλληνες ναυτικοί στο Οτσαμτσόρι και το Πιτσούντα. Δέκα χρόνια αργότερα, ομάδες ελλήνων μεταναστών από την επαρχία της Τραπεζούντας ίδρυσαν, κοντά στην πόλη Μπορζόμι της ανατολικής Γεωργίας, τον οικισμό Τσιχισβάρι, ενώ άλλοι μέτοικοι σχημάτισαν στην περιοχή του Τετριτσκάρο τα χωριά Μικρή και Μεγάλη Ίραγκα, Τζιγκρασένι, Ιβάνοβκα και Βιζίροβκα. Η βασική ασχολία των κατοίκων των χωριών αυτών ήταν η επεξεργασία της πέτρας και του μαρμάρου. Αντίθετα οι ελληνικοί πληθυσμοί που στρέφονταν προς την Αμπχαζία ήταν κυρίως αγρότες. Πά-

ντως, την ίδια περίπου εποχή, έλληνες ναυτικοί από την Τραπεζούντα σχημάτισαν στην πόλη Σουχούμι ολόκληρη συνοικία, το “Συνοικισμό των Ναυτών” (Ματρόσκαϊα Σλομποντά). Στην ίδια, πάντως, πόλη ήταν ήδη εγκατεστημένη και μια ευάριθμη ομάδα ελλήνων τεχνιτών και εμπόρων. Παράλληλα, μέτοικοι προερχόμενοι από την περιοχή της Σάντας, έχτισαν νέους οικισμούς (Ντάγκβα, Κιβιρίκι κ.ά.) και στην Ατζαρία, ιδιαίτερα γύρω από Βατούμ. Οι εγκαταστάσεις Ελλήνων (κατά μεγάλο μέρος από την επαρχία της Τραπεζούντας) στα μέρη αυτά συνεχίστηκαν και στα επόμενα χρόνια, ως τη δεκαετία του 1920. Στις αρχές π.χ. του 20ού αιώνα υπολογίζεται ότι μετακινήθηκαν από την Τουρκία προς διάφορες περιοχές της ανατολικής Υπερκαυκασίας 6.400, περίπου, έλληνες φυγάδες ή μετανάστες. Ο αριθμός αυτός θα πρέπει ασφαλώς να προστεθεί στο συνολικό αριθμό των 105.189 Ελλήνων του Καυκάσου, όπως αυτός εμφανίζεται –μειωμένος, μάλλον, σε σχέση με την πραγματικότητα– στην πρώτη επίσημη ρωσική απογραφή του 1897 (το σύνολο των ατόμων που καταγράφηκαν ως “Έλληνες” σε ολόκληρη την τσαρική επικράτεια ανερχόταν στους 207.536). Σύμφωνα, εξάλλου, με σχετικά έγκριτους υπολογισμούς, στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ζούσαν στις χώρες του Καυκάσου 180.123 Έλληνες. Στον αριθμό, πάλι, αυτό θα πρέπει να προστεθούν αρκετές δεκάδες χιλιάδες Ελλήνων, που άρχισαν να καταφεύγουν σε διάφορες περιοχές του Αντικαυκάσου μετά την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από τον Πόντο (1917) και την έναρξη των τουρκικών διωγμών.

Η φυγή εκείνη βέβαια δεν περιορίστηκε μόνο στις χώρες του Καυκάσου, αλλά συμπεριέλαβε και άλλες επαρχίες της Ρωσίας και της Κριμαίας. Υπολογίζεται ότι το 1919 βρίσκονταν στην Υπερκαυκασία, τον Βόρειο Καύκασο, τη “Νότια” και Βόρεια Ρωσία (εννοείται και στην Ουκρανία) 593.700 Έλληνες. Από αυτούς 30.350 ήταν διασκορπισμένοι στην Αρμενία, 112.850 στη Γεωργία, 15.000 στο Αζερμπαϊτζάν, 18.000 στις περιφέρειες του Σότσι και του Λαζαρόβσκι, 375.000 στον Βόρειο Καύκασο και τη Νότια Ρωσία (με μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στις περιοχές της Σταυρούπολης και του Πιετιγκόρσκ, με 20.000, του Κουμπάν με 30.000, του παλιού “Κυβερνείου της Μαύρης Θάλασσας” με 25.000, στη χερσόνησο της Κριμαίας με 70.000, στην περιοχή της Μαριούπολης με 170.000, και στη Χερσώνα, το Νικολάιεφ και την Οδησό με 35.000 άτομα). Τέλος, 35.000 Έλληνες βρίσκονταν διάσπαρτοι σε διάφορες περιοχές της “Βόρειας” Ρωσίας.

Οι έλληνες μέτοικοι δεν εγκαθίσταντο πάντοτε ούτε αμέσως στους νέους τόπους. Συχνά αναγκάζονταν να αναζητήσουν συνθήκες κατάλληλες για διαβίωση, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα τη διάχυση της μετανάστευσης σε μια τεράστια έκταση της Υπερκαυκασίας. Δεν ήταν, εξάλλου, σπάνιο το φαινόμενο να υποχρεώνονται –από ασθένειες, επιδημίες ή ακόμη και από την στενότητα του προσφερόμενου καλλιεργήσιμου χώρου– να φεύγουν από κάποια μέρη, αναζητώντας άλλα καταλληλότερα. Σύμφωνα με τοπικές παραδόσεις, οι κάτοικοι ορισμένων οικισμών της Τσάλκας, εξαιτίας της ανεπάρκειας της διαθέσιμης γης, μετοίκησαν, κατά τα τέλη μάλλον του 19ου αιώνα, στο “Κυβερνείο της Σταυρούπολης”, από όπου, όμως, αναγκάστηκαν να φύγουν και πάλι (αρκετοί γυρνώντας πίσω) εξαιτίας του πυρετού που είχε εξαπλωθεί στην περιοχή.

Στις διαρκείς αυτές μετακινήσεις σημαντικό ρόλο έπαιξαν και τα πολεμικά γεγονότα, ιδιαίτερα όταν αυτά κατέληγαν σε αλλαγή της κυριαρχίας. Σε ορισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις οι πολεμικές περιπέτειες οδήγησαν και στον οριστικό ξεριζωμό των ελληνικών πληθυσμών, με μαζικότερο το παράδειγμα της επαρχίας του Καρς. Στα 1914 π.χ., μετά την έναρξη των τουρκικών επιθέσεων στο Κυβερνείο του Καρς, περίπου 20.000 Έλληνες

της περιοχής αναγκάστηκαν να μετακινηθούν εσπευσμένα προς τις ανατολικές και βορειοανατολικές επαρχίες της Υπερκαυκασίας. Οι 35.000, περίπου, Έλληνες, που είχαν εγκατασταθεί στην επαρχία αυτή κατά τη διάρκεια και λίγο μετά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους του 19ου αιώνα, αλλά και όσοι είχαν καταφύγει εκεί κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αναγκάστηκαν να την εγκαταλείψουν σε μια δραματική “έξοδο” προς το λιμάνι του Βατούμ και από εκεί προς την Ελλάδα. Η “έξοδος” εκείνη –που μετατράπηκε σε “παλιννόστηση”– άρχισε το Φθινόπωρο του 1919 και έκλεισε τον Αύγουστο του 1920.

Η καταφυγή στη μακρινή και μάλλον άγνωστη ελληνική πατρίδα των ελλήνων Καρσλήδων δεν ήταν η μόνη. Την ίδια ταραγμένη εποχή σημειώθηκαν και άλλα κύματα επαναπατριζόμενων ομογενών από διάφορες περιοχές της άλλοτε μεγάλης Ρωσικής Αυτοκρατορίας και στη συνέχεια της Σοβιετικής Ρωσίας και της ΕΣΣΔ. Από τις Σοβιετικές Δημοκρατίες της Υπερκαυκασίας έφυγαν επίσης αρκετοί ομογενείς, τόσο κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου όσο και στο Μεσοπόλεμο.

Στα 1989, λίγο πριν αρχίσει, δηλαδή, η μεγάλη, μαζική παλιννόστηση των Ελλήνων της ΕΣΣΔ –που ερήμωσε κυριολεκτικά τις εναπομένουσες, παρά τις περιπέτειες, ελληνικές εστίες της Υπερκαυκασίας– καταγράφηκαν στη Γεωργία 100.304 Έλληνες (που αντιπροσώπευαν το 1,9% του συνόλου του πληθυσμού της Δημοκρατίας και το 27,9% του συνολικού ελληνικού στοιχείου της ΕΣΣΔ). Από αυτούς 14.663 ήταν εγκατεστημένοι στην Αμπχαζία και 7.379 στην Ατζαρία. Στην Τιφλίδα καταγράφηκαν 21.722 άτομα, στο Ρουστάβι 6.000 περίπου, στις περιοχές της Τσάλκας 36.000, του Τετρισκάρου 10.000, του Ντιμανίσι 17.400, του Τσιχοβάρι 1.700, του Σοχούμ 14.000 και του Βατούμ 8.000. Στην Αρμενία κατοικούσαν 4.650 Έλληνες (2.231 άρρενες και 2.419 γυναίκες), εγκατεστημένοι κυρίως σε έξι “ελληνικά” χωριά, και στο Αζερμπαϊτζάν περί τα 1.000 άτομα, στην πλειονότητά τους στην πρωτεύουσα, Μπακού.

Η δραματική δημογραφική πτώση των Ελληνισμού της Υπερκαυκασίας άρχισε λίγα χρόνια μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και την έναρξη των εθνικών ανταγωνισμών στην ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου. Για ποικίλους, λοιπόν, πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους άρχισαν να καταφτάνουν στην Ελλάδα, ιδίως μετά το πέρασμα στη δεκαετία του 1990, αρκετές χιλιάδες ομογενών. Σήμερα, ποσοστό μεγαλύτερο από το 85% του ελληνικού πληθυσμού της περιοχής αποτελούν συνταξιούχοι και γέροντες, που δεν είναι πια σε θέση ή δεν επιθυμούν, για άλλη μια φορά στη ζωή τους, να αφήσουν τις εστίες τους, αναζητώντας νέες, έστω κι αν αυτές βρίσκονται στη πατρίδα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το εθνογραφικό προφίλ των Ελλήνων της Υπερκαυκασίας. Όσον αφορά στη γλώσσα τους, την αυτονομασία τους και τα βασικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους μπορούν να καταταχθούν σε μια ορισμένη ενιαία πολιτισμική κοινότητα. Ωστόσο στο εσωτερικό της φαινομενικά ενιαίας αυτής κοινότητας μπορούν να διακριθούν αρκετές τοπικές ομάδες, με ιδιαίτερα, για την κάθε μια από αυτές, διακριτικά γνωρίσματα, τα οποία διαμορφώθηκαν μέσα από τις οικονομικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, είτε στους τόπους της προέλευσης των προγόνων τους είτε στις χώρες που φιλοξενήθηκαν επί δεκαετίες ή επί αιώνες.

Γενικά, τους Έλληνες της Υπερκαυκασίας, ανάλογα με τις γλωσσικές τους ιδιαιτερότητες, μπορούμε να τους διακρίνουμε σε ελληνόφωνους και τουρκόφωνους. Η αυτονομασία των πρώτων είναι “Ρωμαίος” για τους άνδρες και “Ρομαίισα” για τις γυναίκες, και τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται με τον πρόσθετο τοπικό προσδιορισμό “Πόντιος” και “Πόντια”. Αυτοί μιλούν την “ποντιακή” διάλεκτο της Μαύρης θάλασσας (ή όπως την

αποκαλούν οι ίδιοι, την «ρωμέικη γλώσσα»). Η αυτονομασία της δεύτερης ομάδας είναι “Ουρούμι” (που είναι, βέβαια, η απόδοση του “Ρωμικός”). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι “Ουρούμι”, όταν αναφέρονται στον εαυτό τους, μιλώντας ρωσικά, χρησιμοποιούν το ρωσικό όρο “Γκρέκι” (Έλληνες) και τη γλώσσα τους την αναφέρουν ως «τη δική μας ελληνική». Αυτή, άλλωστε, και δήλωναν ως μητρική τους γλώσσα στις απογραφές πληθυσμού. Γενικά στη Γεωργία αναγνωρίζουν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική, το 95% των ελλήνων κατοίκων της. Σύμφωνα, εξάλλου, με στοιχεία των ετών 1970 και 1979, το 80% των Ελλήνων που διαβιούσαν στην Αρμενία δήλωναν την ελληνική ως μητρική τους γλώσσα, περίπου το 13% τη ρωσική και το 7% την αρμενική. Σε έρευνα του 1989 το 85% των 4.650 Ελλήνων της Αρμενίας δήλωσαν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική, πράγμα που συνδέεται με την ενίσχυση της εθνικής τους αυτοσυνειδησίας, τις εντεινόμενες, ολοένα και περισσότερο, σχέσεις με τη σημερινή ιστορική τους πατρίδα και με τη μαζική “μετανάστευσή τους” στην Ελλάδα. Η ελληνογλωσσία ενισχύεται ακόμα περισσότερο, τόσο στη Γεωργία όσο και στην Αρμενία, με τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε περιοχές όπου ζουν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί.

Στη σημερινή Υπερκαυκασία έχουν, επίσης, σχηματιστεί σταδιακά οργανωμένες ελληνικές κοινότητες και σύλλογοι, ακόμα και σε περιοχές με διάσπαρτες ομάδες ελλήνων κατοίκων. Οι βασικοί προσανατολισμοί των δραστηριοτήτων των κοινοτήτων και των συλλόγων αυτών –ή και άλλων ελληνικών κοινωνικών οργανώσεων– συνδέονται με την αναδημιουργία και αναγέννηση του εθνικού και εθνοπολιτισμικού τους προσώπου, την παγίωση των σχέσεών τους με την Ελλάδα, τη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας, την εξασφάλιση ελληνικών βιβλίων και γενικά την αξιοποίηση κάθε είδους πολιτιστικών στοιχείων που προέρχονται –άμεσα ή και έμμεσα– από την ιστορική τους πατρίδα.

200

Γ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΑΣΙΑ

Αναστάσιος Μ. Τάμης

Ώς τον 18ο αιώνα η ελληνική παρουσία στην Ασία περιοριζόταν σε μεμονωμένα άτομα, που για ποικίλους λόγους –συχνά με τρόπο τυχοδιωκτικό– έζησαν ένα μέρος της ζωής τους σε μία η περισσότερες χώρες της ηπείρου. Περισσότερο γνωστή είναι η περίπτωση του Κωνσταντίνου Γεράκη (1647-1688) από την Κεφαλληνία, που μετά από περιπλανήσεις στη Νοτιοανατολική Ασία κατέληξε, στα μέσα του 17ου αιώνα, στην Ταϊλάνδη. Από τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα άρχισαν να εγκαθίστανται σε ορισμένες ασιατικές χώρες (κυρίως της ευρύτερης Ινδίας) φιλοπερίεργοι έμποροι από τη Βαλκανική και τη Μικρά Ασία, χιώτες και επτανήσιοι νησιώτες ναυτικοί και τυχοδιώκτες από τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αλεξάνδρειας, της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης, της Οδησού και της Φιλιππούπολης. Αυτό, τουλάχιστον, μαρτυρούν οι ταφόπετρες στο κοιμητήριο του καθολικού ναού της Παναγίας στο προάστιο Murghihatta της Καλκούτας, όπου είναι θαμμένοι αρκετοί από αυτούς. Ορισμένοι από τους 150 πρωτοπόρους Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στην περίοδο 1770-1835 στην Καλκούτα, όταν η πόλη άκμαζε ως πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας των Ινδιών, στην Ντάκα (του σημερινού Μπαγκλαντές) και στην ευρύτερη περιοχή της Βεγγάλης, κατόρθωσαν να πλουτίσουν. Λιγότεροι ακολούθησαν τη μακρύτερη πορεία προς το Πεκίνο και τη Σαγκάη. Στην Καλκούτα οι περίπου 50 Έλληνες συνεργάστηκαν με τους πορτογάλους και τους αρμενίους εμπόρους, χρησιμοποίησαν κοινό ναό και κοινότητα, την οποία και ενεργέτησαν με τέσσερα οικήματα ως το 1781, οπότε ιδρύθηκε ο ελληνικός ναός τους. Ο συμπαγέστερος όγκος των πρωτοπόρων αυτών Ελλήνων προερχόταν από τη Μικρά Ασία, και αποτελούνταν από εμπόρους και τεχνίτες. Ελάχιστοι ήταν εγγράμματοι, όπως ο Δημήτριος Γαλανός (1760-1833), ο πρώτος έλληνας ινδολόγος που είχε μελετήσει τη σανσκριτική στην Οξφόρδη. Στην Ντάκα είχαν εγκατασταθεί λιγότεροι, όπως π.χ. ο Παναγιώτης Αλεξίου από τη Φιλιππούπολη το 1772.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα χιώτες έμποροι, που είχαν αναπτύξει επιχειρηματικά δίκτυα με κέντρα το Λονδίνο, το Μάντσεστερ και το Λίβερπουλ σε όλα τα ευρωπαϊκά και μαυροθαλασσίτικα λιμάνια, επεκτάθηκαν προς στην Ινδία και την Κίνα. Το πρώτο υποκατάστημα του ισχυρού αγγλοχιώτικου εμπορικού οίκου των αδελφών Ράλλη –που ανέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα στις Ινδίες και δημιούργησε ένα είδος “εμπορικής αυτοκρατορίας”– άνοιξε στην Καλκούτα το 1851, με διευθυντές τον Ιωάννη Ευστρατίου Ράλλη και τον Νικόλαο Γεωργίου Πασπάτη. Η εταιρεία των αδελφών Ράλλη επεξέτεινε τις επιχειρήσεις της στη Βομβάη, το Καράτσι και το Μαδράς, εγκαθιστώντας ένα μεγάλο πλέγμα πρακτορείων σε τουλάχιστον 30 πόλεις της Ινδίας. Εκτός των Ράλληδων, στην Ινδία εγκαταστάθηκαν και άλλες χιώτικες οικογένειες, όπως οι Βλαστού, Ζίφου, Πετροκόκκινου και Σκυλίτση, με αποτέλεσμα να λειτουργήσει ακόμη και Αδελφότητα Χιωτών στην περιοχή (1851). Αρκετοί, εξάλλου, από εκείνους που εγκαταστάθηκαν εκεί στα μέσα της δεκαετίας του 1850 συνεργάζονταν με τη βρετανική Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών. Ευαγή ιδρύματα, μνημεία και μουσεία στην Καλκούτα και την Ντάκα προδίδουν την ανθρωπιστική και οικονομική παρέμβαση των ελλήνων εμπόρων κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Στις αρχές του 20ού αιώνα η μετανάστευση προς τις χώρες της Ασίας, κυρίως την Κίνα, συνεχίστηκε με γρηγορότερους ρυθμούς από Έλληνες των λιμανιών του Αιγαίου και του Ιονίου, σε μεγάλο βαθμό Κεφαλονίτες και Χιώτες, εγκατεστημένους στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας. Συνήθης πορεία των Ελλήνων ήταν το ταξίδι διαμέσου της Οδησού και του υπεραιβηρικού σιδηρόδρομου, προς τη Μαντζουρία και από εκεί στο Chefoo (σημερινό Yantai) της επαρχίας Shantung της βόρειας Κίνας. Για παράδειγμα, ο ποιητής Νίκος Καββαδίας γεννήθηκε το 1910 σε μια μικρή πόλη της Μαντζουρίας, κοντά στο Χαρμπίν, από γονείς Κεφαλονίτες. Οι Χιώτες στην καταγωγή, Ηλίας και Επαμεινώνδας Παραδείσης, με άλλα τέσσερα αδέρφια τους που είχαν γεννηθεί στη Σμύρνη, εγκαταστάθηκαν το 1900 στην πόλη Chefoo και στο μεγάλο λιμάνι του Tientsin της επαρχίας Hopeh. Στην πόλη Chefoo, όπου ήδη είχαν εγκατασταθεί και οι αδελφοί Παϊζη, έφεραν αργότερα τα παιδιά τους, και εκεί γεννήθηκε ο Αριστείδης Παραδείσης (1923), ο οποίος –ελλείψει ορθόδοξου ναού– βαπτίστηκε στην αγγλικανική εκκλησία της περιοχής. Το 1932 ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων του Chefoo ανερχόταν σε 11 ψυχές. Σύμφωνα με έγγραφες πηγές και προφορικές μαρτυρίες Ελλήνων που έζησαν στην Κίνα, την εποχή αυτή Έλληνες είχαν εγκατασταθεί στις πόλεις Chefoo, Σαγκάη, Tientsin, αλλά ακόμη και στο Kunming της επαρχίας Yunnan.

Στη Σαγκάη είχαν εγκατασταθεί πριν το 1920 πέντε οικογένειες Σαμίων και Δωδεκανησίων, ως εισαγωγείς κρασιού και ξηρών καρπών στην Κίνα, καθώς και κεφαλονιτών ναυτικών, ναυλομεσιτών και εφοπλιστών. Οι σάμιοι αδελφοί Ιγγλέση εξήγαγαν ελληνικά προϊόντα στη Μαντζουρία και Κορέα. Το 1928, επειδή αναμείχθηκαν και στη ναυτιλιακή βιομηχανία, προσκάλεσαν στην Κίνα τον ανειψιό τους, Γεώργιο Βακάκη, ώστε να αναλάβει τις εμπορικές επιχειρήσεις, μαζί με τον Πλάτωνα Θεοφάνη. Ακολούθησαν οι εγκαταστάσεις στη Σαγκάη των Μανόλη και Θεμιστοκλή Βακάκη (1929) και του Βύρωνα Θεοφάνη (1938). Ο τελευταίος εγκαταστάθηκε το 1939 στην πόλη Χαρμπίν της Μαντζουρίας, με τον αδελφό του, Γεώργιο, και τη νύφη του, Μαρία. Στη Σαγκάη, τη δεκαετία του 1930, είχε δημιουργηθεί μια αξιοσημείωτη ελληνική παροικία με εμπορικές και ναυτιλιακές επιχειρήσεις. Το πιο σημαντικό εφοπλιστικό γραφείο της Σαγκάης το 1938 ήταν εκείνο του Κεφαλονίτη Εμμανουήλ Γιαννουλάτου.

Οι πολιτικές αναταραχές οδήγησαν τους Έλληνες της Κίνας είτε στην Ιαπωνία είτε στην Αυστραλία. Ο Θεμιστοκλής Βακάκης το 1948 μετανάστευσε στη Μελβούρνη, όπου και πέθανε το 2003 σε ηλικία 103 ετών. Αντίθετα, ο Βύρων Θεοφάνης έφυγε το 1946 από τη Μαντζουρία και εγκαταστάθηκε στο Τόκιο και αργότερα στη Γιοκοχάμα της Ιαπωνίας, από όπου το 1956 πέρασε στη Μελβούρνη της Αυστραλίας, όπου και σταδιοδρόμησε ως έμπορος καφέ. Στη Γιοκοχάμα ο Θεοφάνης είχε συνδεθεί με την οικογένεια του έμπορου μετάλλων Αντώνιου Παπαδόπουλου (που υπηρετούσε, τότε, εκεί ως επί τιμή πρόξενος της Ελλάδας), καθώς και με την οικογένεια του ιάπωνα ευπατρίδη Τ. Φουκοζάβα, νυμφευμένου με την Ελληνίδα Ακριβή. Στη Γιοκοχάμα ήταν ήδη εγκατεστημένες επτά οικογένειες ελλήνων εμπορευομένων και ναυτικών με την εγκατάσταση λοιπόν του Βύρωνα Θεοφάνη ιδρύθηκε και λειτούργησε, με εφήμερη διάρκεια (1948-1959), και η Ελληνοϊαπωνική Εταιρεία. Στο Τόκιο είχαν εγκατασταθεί τουλάχιστον δέκα οικογένειες ελληνοαμερικανών στρατιωτικών και νομικών, μέλη της αποστολής των ΗΠΑ στη χώρα αυτή την περίοδο 1946-1960. Το ελληνο-ευρωπαϊκό πνεύμα στη χώρα του Ανατέλλοντος Ηλίου, όμως, είχε ήδη φέρει από τον 19ο αιώνα ο Λευκάδιος Χερν (1850-1904), Ελληνοϊρλανδός, ο οποίος εγκαταστάθηκε το 1890 στην Ιαπωνία, όπου και αναδείχθηκε (με το όνομα Κοϊζούμι) σε έναν από τους εθνικούς ποιητές της χώρας.

Οι ελληνοϊαπωνικές σχέσεις έγιναν πιο στενές στις δεκαετίες 1950 και 1960, όταν άρχισαν οι αθρόες ναυπηγήσεις ελληνικών πλοίων, φορτηγών και δεξαμενόπλοιων στα ιαπωνικά

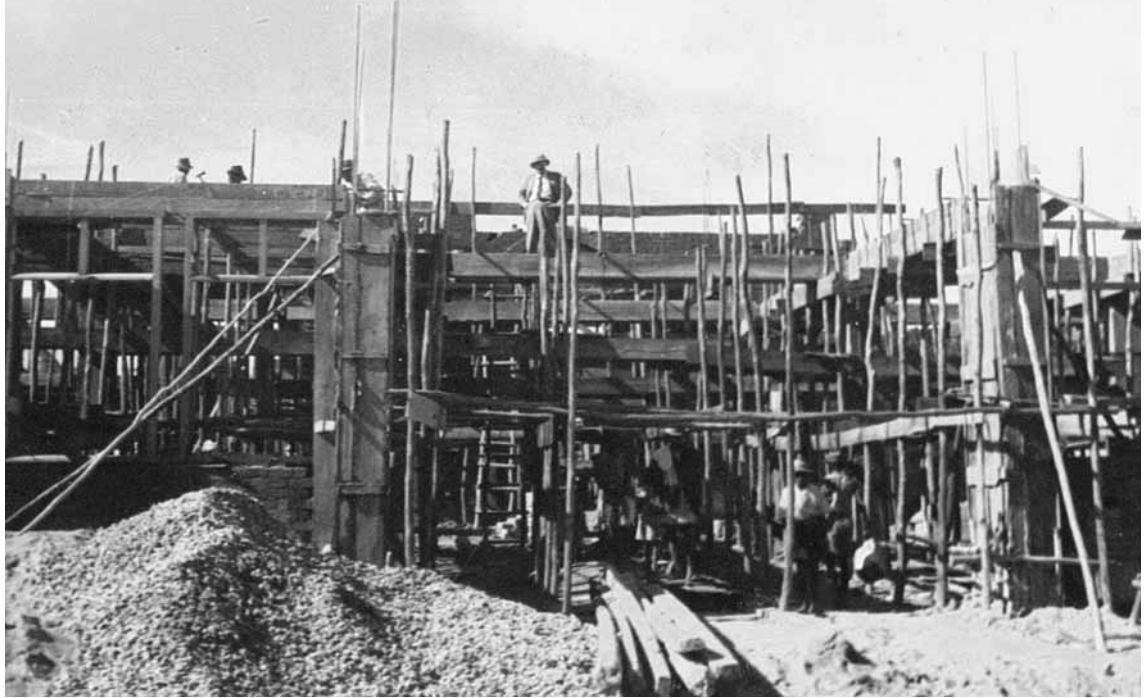
ναυπηγεία. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου υπάρχει διαρκής ροή ελλήνων εφοπλιστών και υπαλλήλων ναυτιλιακών επιχειρήσεων, οι οποίοι εγκαθίστανται, ορισμένες φορές με τις οικογένειές τους, για ένα ή δύο χρόνια στην Ιαπωνία (για την παρακολούθηση των ναυπηγήσεων). Το 1970 και 1980 οι ναυπηγήσεις των ελληνικών εφοπλιστικών εταιρειών διοχετεύονται στα κορεατικά ναυπηγεία, ενώ από το 1990 οι Έλληνες εφοπλιστές άρχισαν να ναυπηγούν τα νέα τους πλοία σε κινεζικά ναυπηγεία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο εφοπλιστής Βασίλης Κωνσταντακόπουλος, στις αρχές του 21ου αιώνα, δημιούργησε το Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού στο πανεπιστήμιο του Πεκίνου. Οι στενές σχέσεις του ελληνικού εφοπλισμού με την Ανατολική Ασία επεκτείνονται και στη ναυτολόγηση σε πλοία ελληνικής πλοιοκτησίας Ινδών, Πακιστανών, Φιλιππινέζων, Κορεατών και Κινέζων. Ειδικά γραφεία πληρωμάτων για τους Έλληνες εργοδότες εγκαθίστανται στα μεγαλύτερα ασιατικά λιμάνια από τη δεκαετία του 1980, ενώ η Ναυτική Ακαδημία των Φιλιππίνων χρηματοδοτείται από Έλληνες εφοπλιστές.

Η πολιτιστική και θρησκευτική ετερότητα, η ασταθής κοινωνική και οικονομική κατάσταση και το δυσπρόσιτο των ανατολικών γλωσσών υπήρξαν τα κύρια αίτια της συγκρατημένης μετανάστευσης των Ελλήνων προς τις ασιατικές χώρες. Κατά τον 19ο αιώνα η κυμαινόμενη και περιστασιακή εποίκιση των Ελλήνων στον ευρύτερο χώρο της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ασίας καθορίστηκε από το βαθμό και την έκταση των σχέσεων, και τη συνεργασία τους με τις αποικιακές δυνάμεις της Μ. Βρετανίας, της Ολλανδίας και της Πορτογαλίας. Στην περίοδο αυτή υπολογίζεται ότι συνολικά πάνω από 6.000 Έλληνες είχαν εγκατασταθεί στην ευρύτερη περιοχή, με κύριες εστίες τις μεγαλουπόλεις των Ανατολικών Ινδιών και της Κίνας.

Τον 20ό αιώνα η ελληνική παρουσία στις χώρες της Ασίας εκφράστηκε με σταθερότερους και διαχρονικούς άξονες, άλλοτε ως έκφανση αποστολικής διακονίας της Ορθοδοξίας (Ινδία, Νότια Κορέα, Ιαπωνία), άλλοτε ως κυβερνητικά ελεγχόμενη και ενθαρρυνόμενη εγκατάσταση (Χονκ Κονγκ), και τέλος ως οικονομική εγκατάσταση ελληνικών εμπορικών και ναυτιλιακών οίκων, καθώς και πολυεθνικών βιομηχανιών (Κίνα, Ταϊλάνδη, Σιγκαπούρη, Ινδονησία). Είναι ενδιαφέρον να διαπιστώνει κανείς στις καθελκύσεις των εκατοντάδων πλοίων ιαπωνικής και κορεατικής ναυπήγησης τους αγιασμούς από Ιάπωνες ή κορεάτες ορθοδόξους ιερείς. Σε όλα τα λιμάνια της ανατολικής και νοτιοανατολικής Ασίας, στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, υπάρχει έντονη παρουσία ελληνικών πλοίων και ελλήνων ναυτικών.

Το 2005 (σύμφωνα με εκθέσεις διπλωματικών και ανώτερων κληρικών, προξενικά έγγραφα και μαρτυρίες των εποίκων της περιοχής και άλλο αρχειακό υλικό) ο αριθμός των κατοίκων ελληνικής καταγωγής που είναι εγκατεστημένος στις χώρες της ασιατικής ηπείρου δεν ξεπερνά τις 2.000 ψυχές. Συγκεκριμένα 35 οικογένειες Ελλήνων έχουν εγκατασταθεί στην Ιαπωνία, 38 στην Ινδία (οι περισσότερες επίγονοι παλαιότερων ελληνικών εγκαταστάσεων, κυρίως στην Καλκούτα), 11 στην Ινδονησία (κυρίως σε τουριστικά θέρετρα του Μπαλί και της Ιάβας), 16 στην Ταϊλάνδη (και στο θέρετρό της, το Phuket), 3 οικογένειες Ελλαδιτών και 2 Κυπρίων στην Παπούα-Νέα Γουινέα, 27 στην Κίνα, 14 στη Νότια Κορέα, 30 στις Φιλιππίνες, πάνω από 110 στο Χονκ Κονγκ (όπου ο ελληνικός πληθυσμός παραμένει φερέοικος και ανανεώσιμος εξαιτίας της συνεχούς αλλά προσωρινής εργοδοσίας), ενώ άλλες 25 οικογένειες είναι εγκατεστημένες στις υπόλοιπες χώρες της Ασίας και των νησιών του Ειρηνικού.

Οι πρωτοπόροι Έλληνες των Ινδιών παρέμειναν ουσιαστικά χωρίς εκκλησιαστική ποίμανση. Το 1760 στις Ινδίες οι Έλληνες έμποροι, οι οποίοι εξήγαγαν τα ντόπια προϊόντα στην οθωμανική αγορά, συνεργάστηκαν με τους αρμένιους ομοτέχνους τους, προκειμένου να χρησιμοποιούν τον αρμενικό ναό, καταβάλλοντας ετησίως, ο καθένας, μια ρούπια. Αργότερα, με προεξάρχοντα τον καφέμπορο Αλέξη Χατζηαργύρη και σε συνεργασία με τους

204

Πορτογάλους, λειτούργησαν χριστιανικό ναό, τιμώμενο στο όνομα της Παναγίας (1772), ενώ στα 1782 ίδρυσαν ανεξάρτητο, πλέον, ελληνορθόδοξο ναό (της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος), με χρήματα που διέθεσε η οικογένεια του ευεργέτη Χατζηαργύρη (κυρίως ο Παναγιώτης Αλέξανδρου Αργύρης). Την ίδια χρονιά οι 40 περίπου Έλληνες της Καλκούτας και περιχώρων συνέπηξαν κοινότητα με τον τίτλο Ελληνική Αδελφότητα Ελλήνων της Καλκούτας. Τις πνευματικές ανάγκες των πιστών εξυπηρετούσαν ιερείς που απέστειλε αρχικά το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και στη συνέχεια το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, και σε όλο το διάστημα της αποικιοκρατίας στις Ινδίες και στην Κίνα, τόσο η ελληνική όσο και η αρμενική κοινότητα παρέμειναν ισχυρές, με πλούσια κοινωνική και πολιτιστική δράση. Το 1947 η παροικία των 80, περίπου, Ελλήνων της Σαγκάης ίδρυσε κοινότητα, την οποία υπηρέτησε ως πρόεδρος ο Γεώργιος Παραδείσης, με γραμματέα τον Γεράσιμο Μέξη, και μέλη τον επί τιμή πρόξενο της Ελλάδας Εμμανουήλ Γιαννουλάτο και αργότερα τον εγκατεστημένο στην πόλη αυτή από το Μεσοπόλεμο εφοπλιστή Παύλο Γιαννουλάτο.

Η ανεξαρτησία των κρατών της Ασίας από τους Βρετανούς, Ολλανδούς, Γάλλους και Πορτογάλους αποικιοκράτες οδήγησε σε εθνικοποιήσεις και βέβαια σε απελάσεις, περιορισμούς και τελική έξοδο των Ελλήνων από την Ινδία, κυρίως μετά το 1955. Έτσι, ενώ στα 1950 οι Έλληνες της Καλκούτας έφταναν τις 300 οικογένειες, με το πέρασμα στην επόμενη δεκαετία ο αριθμός τους μειώθηκε κατακόρυφα. Στο εξής ελάχιστοι Έλληνες παρέμειναν στην Καλκούτα και την Ντάκα, είτε ως υπερήλικες μαγαζάτορες είτε ως μέλη ορθόδοξων ιεραποστολών και κληρικών. Αντίθετα, στην Κίνα σημειώθηκε, μετά το 1994, έντονη εμπορική και οικονομική κινητικότητα ελλήνων επιχειρηματιών, κυρίως προς τη Σαγκάη και το Πεκίνο. Η πρόσκαιρη παρουσία ελλαδικών εμπόρων, καθώς και ελλήνων εισαγωγέων από την Αυστραλία, δεν επέτρεψε τη δημιουργία ελληνικών κοινοτήτων και άλλων μορφών κοινωνικής ενσωμάτωσης των Ελλήνων στην περιοχή (με εξαίρεση μερικούς μικτούς γάμους). Το 2005 καταγράφηκαν συνολικά 30 οικογένειες εμπορευόμενων Ελλήνων στη Σαγκάη.

Το 1996, στο πλαίσιο ευρύτερης αναδιοργάνωσης της Ελληνικής Ορθόδοξου Εκκλησίας στη Διασπορά, το Οικουμενικό Πατριαρχείο απέσπασε την Ινδία, την Κορέα, την Κίνα, την Ινδονησία και τις Φιλιππίνες από τη Μητρόπολη της Νέας Ζηλανδίας και ίδρυσε την Ιερά Μητρόπολη Χονκ Κονγκ, με πρώτο προκαθήμενο τον σεβασμιότατο Νικήτα Λούλια.

ΤΟΥΡΚΙΑ

Εξετάζοντας τον Ελληνισμό στην Τουρκία δεν θα περιλάβουμε την προ του 1922 περίοδο, η οποία βεβαίως διαφέρει όχι μόνο ως προς την ιστορία και την ανάπτυξη των ελληνικών κοινοτήτων και το ρόλο της Εκκλησίας, αλλά και ως προς τη φύση του οθωμανικού/τουρκικού κράτους. Αυτό ισχύει τόσο για το ελληνικό στοιχείο της μικρασιατικής χερσονήσου (που εκμηδενίστηκε μετά το 1922-1923), αλλά και των νησιών Ίμβρου και Τενέδου και της μείζονος Κωνσταντινούπολης. Η σύντομη αυτή ανασκόπηση θα καλύψει κυρίως την ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης.

Την αποχώρηση της Αντάντ, τον Οκτώβριο 1922, ακολούθησε μεγάλη φυγή Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης προς την Ελλάδα και αλλού. Ο αριθμός των Ελλήνων, που εκδιώχθηκαν από την περιοχή κατά την περίοδο 1922-1924, υπολογίζεται σε περίπου 155.000 άτομα. Ο αριθμός αυτός περιλαμβάνει έλληνες πολίτες, Έλληνες μη ανταλλάξιμους, Έλληνες που είχαν εισέλθει στην πόλη μετά το 1918 και κατοίκους των προαστίων της. Συνολικά, κατά την περίοδο 1924-1934 ο ελληνικός πληθυσμός της μείζονος Κωνσταντινούπολης μειώθηκε από 297.788 σε 111.200 άτομα.

Τα αίτια αυτής της τραγικής συρρίκνωσης του ελληνικού στοιχείου της Κωνσταντινούπολης (η σειρά της Ίμβρου και Τενέδου θα έρθει αργότερα) θα πρέπει να αναζητηθούν στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ασφυξία που δημιουργούσαν οι πολιτικές του κεμαλικού κράτους. Με βασικό στόχο τον –ακόμα και με βίαια μέσα– εκτουρκισμό της οθωμανικής κοινωνίας, το τουρκικό κράτος ανάγκασε χιλιάδες Έλληνες να χάσουν τη δουλειά τους, αλλά και επιχειρηματίες να εκποιήσουν τις επιχειρήσεις τους σε Τούρκους αντί πολύ χαμηλού τιμήματος. Παράλληλα, με την πρόφαση της προσβολής ή της μη άσκησης προπαγάνδας υπέρ του τουρκικού κράτους και του κεμαλικού καθεστώτος, απομακρύνθηκαν από τα καθήκοντά τους δεκάδες δάσκαλοι των ελληνικών σχολείων, με αποτέλεσμα την υποβάθμιση της λειτουργίας τους. Η υποβάθμιση αυτή, σε συνδυασμό με τη διοικητική αποκοπή των σχολείων από τα κοινοτικά όργανα της διοίκησής τους και τον προνομιακό διορισμό τουρκοδιδασκάλων, επέφερε δραματική μείωση των ελλήνων μαθητών, από 24.269, το 1921, σε 5.923 το 1928.

Ανάλογη πίεση δέχτηκαν και οι διάφορες κοινοτικές οργανώσεις φιλανθρωπικού και πολιτιστικού χαρακτήρα. Ενδεικτικό είναι το κλείσιμο του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως και η κατάσχεση της πολύτιμης βιβλιοθήκης και του αρχείου του. Το 1935 τουρκικός νόμος αφαιρούσε από τα χέρια των νομίμως εκλεγμένων εφορειών τη διοίκηση και τον οικονομικό έλεγχο των κοινοτικών κοινωφελών ιδρυμάτων και τον παρέδιδε σε διοικητές διορισμένους από το τουρκικό κράτος.

Κατά την ίδια περίοδο άρχισε να υπονομεύεται συστηματικά και η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το κεμαλικό κράτος αμφισβήτησε καταρχάς τον οικουμενικό χα-

ρακτήρα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, προσπαθώντας για πρώτη φορά το 1923 να το παρουσιάσει ως θεσμό εσωτερικού τουρκικού δικαίου. Επίσης η υπονόμηση συνεχίστηκε με την υποστήριξη του τουρκικού κράτους προς τον αυτοαναγορευθέντα επικεφαλής της λεγόμενης «Τουρκικής Ορθόδοξου Εκκλησίας», παπά Ευτύμ Καραχισαρίδη, ο οποίος άρχισε από το 1924 να σφετερίζεται εκκλησίες του Πατριαρχείου μαζί με τις περιουσίες τους.

Οι τουρκικές πολιτικές συνεχίστηκαν και στα επόμενα χρόνια, με διάφορες μορφές και με καταπάτηση διεθνών συνθηκών και συμφωνιών. Με την επιστράτευση των νέων Ελλήνων στα εξοντωτικά τάγματα εργασίας του τουρκικού στρατού και την επιβολή, στα 1942, του περιβόητου “Varlık vergisi” (ειδικού φόρου επί της περιουσίας των ομογενών με επαχθείς όρους πληρωμής) έγινε πρωτοφανής επίθεση στο έμφυχο δυναμικό και τις περιουσίες των ομογενών. Οι εχθρικές αυτές πολιτικές κορυφώθηκαν με τα πογκρόμ του Σεπτεμβρίου 1955 (“Σεπτεμβριανά”) και των διωγμών-απελάσεων των ελλήνων υπηκόων, μόνιμων κατοίκων της Κωνσταντινούπολης, με παράλληλη δέσμευση της περιουσίας τους. Οι απαγορευτικοί νόμοι και τα διατάγματα της περιόδου 1964-1967 (που αφορούσαν τώρα και στους Έλληνες της Ίμβρου και της Τενέδου), αποτέλεσαν ορόσημο στο ξεκλήρισμα της ομογένειας ολόκληρης της Τουρκίας.

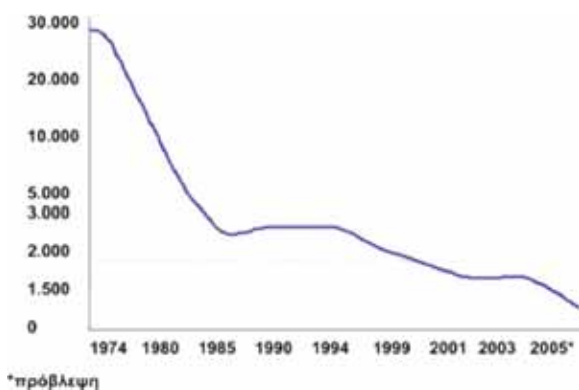
Τα μέτρα αυτά αφορούσαν σε απαγορεύσεις στη λειτουργία των σχολείων, τη διακίνηση ελληνικών βιβλίων και περιοδικών για νέους, άρνηση χορήγησης άδειας ανοικοδόμησης σχολικών κτιρίων, κλείσιμο οικοτροφείων, απολύσεις και απαγόρευση εργασίας ομογενών εκπαιδευτικών (καθώς και των διορισμών εκπαιδευτικών από την Ελλάδα), φόρους επί των κοινωφελών ιδρυμάτων κ.ά.

Αντίστοιχα είναι και τα προβλήματα που το τουρκικό κράτος δημιουργεί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι τουρκικές εθνικιστικές πολιτικές έθεταν τον ασφυκτικό περιορισμό της λειτουργίας του Πατριαρχείου ως βασικό σκοπό της ανθελληνικής τους τακτικής στην Κωνσταντινούπολη. Μετά το 1954 και με αφορμή την κορύφωση της κυπριακής κρίσης, οι τούρκοι εθνικιστές στράφηκαν εναντίον του Πατριαρχείου και μάλιστα κατά του Πατριάρχη Αθηναγόρα. Πέρα από τις βιαιότητες και τους βανδαλισμούς, που υπέστησαν ιερωμένοι και εκκλησίες, το τουρκικό κράτος προέβη σε απηνή διωγμό της πολιτιστικής και ποιμαντικής αποστολής του Πατριαρχείου. Τα μέτρα του 1964 περιλάμβαναν κλείσιμο του τυπογραφείου και απαγόρευση έκδοσης περιοδικού, την αποκοπή της Εκκλησίας από τα κοινοτικά σχολεία, την αμφισβήτηση τίτλων κυριότητας του Πατριαρχείου και τη στέρηση της τουρκικής ιθαγένειας και την απέλαση μητροπολιτών, στενών συνεργατών του Αθηναγόρα. Το σπουδαιότερο μέτρο ήταν το κλείσιμο του πανεπιστημιακού τμήματος της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, στις 9 Ιουλίου 1971. Άλλος άξονας της τουρκικής πολιτικής, έναντι του Πατριαρχείου ως σήμερα, είναι η συνεχής αμφισβήτηση του οικουμενικού χαρακτήρα του.

Σκληρές ανθελληνικές πολιτικές του τουρκικού κράτους οδήγησαν επίσης στη δημογραφική συρρίκνωση των Ελλήνων της Ίμβρου και την εξαφάνιση του ελληνικού στοιχείου στην Τένεδο. Η Ίμβρος είχε, το 1927, 6.972 Έλληνες κατοίκους, ενώ το 1987 το ελληνικό στοιχείο δεν υπερέβαινε τους 400 γέροντες. Στην Τένεδο ο ελληνικός πληθυσμός από 2.500 άτομα συρρικνώθηκε σε λιγότερα από 150 στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Αυθαίρετες απαλλοτριώσεις γαιών, παράνομοι εποικισμοί, ουσιαστική μετατροπή της Ίμβρου σε φυλακή με εκατοντάδες τούρκους εγκληματίες βαρυνποινίτες να κυκλοφορούν ανεξέλεγκτοι στο νησί και ο ουσιαστικός αποκλεισμός από την ελληνική κοινοτική εκπαίδευση, οδήγησαν στον αφελληνισμό της Ίμβρου και της Τενέδου, κατά παράβαση της Συνθήκης

της Λωζάννης, του διεθνούς δικαίου και οποιασδήποτε έννοιας ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Οι 80.000, περίπου, Έλληνες, που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη το 1955, μειώθηκαν στους 47.000 το 1965 και σε λιγότερους από 5.000 το 1984, με τον αριθμό αυτό να μειώνεται διαρκώς. Σήμερα η ελληνική μειονότητα υπολογίζεται σε 1.850 άτομα με συνεχή πτωτική τάση. Ο πληθυσμός έχει φανερά σημάδια προϊούσης γήρανσης, ενώ το μεταναστευτικό ρεύμα των νέων είναι περισσότερο έντονο από ποτέ. Τα δώδεκα ελληνικά σχολεία έχουν μόλις 145 μαθητές, από τους οποίους οι 35 είναι σύροι ορθόδοξοι. Φημισμένα ιδρύματα έχουν σήμερα ελάχιστους τροφίμους. Το Ζάππειο φιλοξενεί 32 παιδιά, το Ζωγράφειο 47, ενώ το πολυπληθέστερο γυμνάσιο-λύκειο, η Μεγάλη του Γένους Σχολή, έχει 58 παιδιά. Από τα 137 παιδιά, που φοιτούν στα τρία γυμνάσια-λύκεια της Κωνσταντινούπολης, πάνω από 40 είναι σύροι ορθόδοξοι. Ο συνολικός πληθυσμός της μειονότητας, που έχει ηλικία 3-30 ετών, δε ξεπερνά τους 600. Το σπουδαίο νοσοκομειακό συγκρότημα του Βαλουκλή, αν και ανακαινισμένο, κινδυνεύει να παρακμάσει από την αδυναμία ανανέωσης ανθρώπινου δυναμικού (έλλειψη αιτήσεων).

Η δημογραφική εξέλιξη της Ελληνικής Μειονότητας της Κωνσταντινούπολης μετά το 1974

Για την τουρκική πολιτική, η ασφυκτική πίεση στο ελληνικό στοιχείο αποτελούσε μοχλό πίεσης προς την ελληνική κυβέρνηση και την ελληνική εξωτερική πολιτική, αφού τόσο ο αριθμός όσο –πολύ περισσότερο– ο οικονομικός δυναμισμός και η παρουσία των ελληνικών κοινοτήτων ήταν κατά πολύ υπέρτερος της μουσουλμανικής κοινότητας στη Θράκη. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα είχε να χάσει πολύ περισσότερα από την Τουρκία από την απώλεια του Ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης. Πολλές φορές, λοιπόν, η τουρκική πίεση έχει συνδυαστεί με γεγονότα και κρίσεις όπως το Κυπριακό. Είναι δυνατόν, όμως, να παρατηρήσουμε ότι και σε περιόδους ύφεσης ή και φιλίας (Μεσοπόλεμος, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η περίοδος μετά το 1999) η πολιτική της Τουρκίας παραμένει σταθερά εχθρική προς τον Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης και το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Συνεπώς, θα πρέπει να αναζητήσουμε επιπλέον αίτια της πολιτικής αυτής στον ίδιο τον εθνικιστικό-αυταρχικό χαρακτήρα του τουρκικού κράτους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο πληθυσμός των ελληνόφωνων μουσουλμάνων (Σουντιών) του Πόντου. Η απογραφή του 1965 τους ανεβάζει στους 4.500 περίπου, ενώ άγνωστος είναι ο σημερινός αριθμός τους. Ο χαρακτήρας των ποντιακών αυτών κοινοτήτων παραμένει αδιευκρίνιστος και δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Οι ίδιοι δηλώνουν Τούρκοι, αλλά διατηρούν την ποντιακή ελληνική διάλεκτό τους και ελληνικά έθιμα.

ΤΑ ΟΡΘΟΔΟΞΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Σε σύγκριση με άλλα κεφάλαια της ιστορίας της νεοελληνικής Διασποράς, η εξέλιξη των Πατριαρχείων Ιεροσολύμων και Αντιοχείας ως “ιδιότυπων”, ίσως, φορέων του Ελληνισμού παρουσιάζει αρκετές και σημαντικές ιδιαιτερότητες. Καταρχάς τα Πατριαρχεία αυτά είχαν δυσανάλογα μεγαλύτερο ρόλο στην κοινωνική, θρησκευτική και πολιτιστική ζωή της περιοχής σε σύγκριση με τις εκεί ελληνικές κοινότητες. Γι’ αυτό και η μακροβιότητα και ανθεκτικότητά τους τα κατέστησαν βασικούς παράγοντες στη διαμόρφωση της ιστορίας της Μέσης Ανατολής. Αντίθετα, οι ελληνικές κοινότητες, που ήταν και παραμένουν μικρές πληθυσμιακά, βρίσκονταν μάλλον στο περιθώριο της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των περιοχών όπου ζούσαν και αποτελούσαν προέκταση των ελλαδικών, κυρίως, επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, χωρίς να εξελιχθούν σε αυτοδύναμους φορείς δραστηριότητας, ενταγμένους στο πλέγμα της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας. Επίσης δεν αποτέλεσαν σε καμία στιγμή της σύγχρονης ιστορίας εναλλακτικό, ως προς τα Πατριαρχεία, πόλο του Ελληνισμού και της ελληνικής επίδρασης στην περιοχή. Δεν είχαν π.χ. σε καμία φάση της ιστορίας τους τη δυνατότητα ανάπτυξης παράλληλης προς τις ελληνικές κοινότητες της Αιγύπτου. Τέλος, τις περισσότερες φορές οι κοινότητες αυτές ήταν στενά προσδεδεμένες στις ελληνικές διπλωματικές αρχές (προξενεία Καΐρου, Ιεροσολύμων κ.λπ.) χωρίς αυτόνομη παρουσία.

Το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων

Η ιστορία του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων χαρακτηρίζεται από την προσπάθειά του να εξασφαλίσει το μεγαλύτερο δυνατό βαθμό αυτονομίας έναντι των τοπικών κρατικών αρχών (μουσουλμανικών, οθωμανικών, βρετανικών, ιορδανικών ή ισραηλινών). Με άλλα λόγια το Πατριαρχείο επέλεγε να ακολουθήσει –ή τουλάχιστον να μην εναντιωθεί– στην κρατική πολιτική, προκειμένου να διατηρήσει το δικό του “χώρο” ακέραιο από κρατικές επεμβάσεις. Στην περίπτωση του Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων, ο “χώρος” αυτός ήταν τα δικαιώματά του ως κατέχοντος και φύλακα των περισσότερων Ιερών Προσκυνημάτων των Αγίων Τόπων.

Το Πατριαρχείο είναι οργανωμένο ως Μονή και διοικείται από την Αδελφότητα του Παναγίου Τάφου (Αγιοταφική Αδελφότητα). Ηγούμενος της Αγιοταφικής Αδελφότητας είναι και ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων. Ο μοναστικός αυτός χαρακτήρας δεν επέτρεπε για αιώνες τη συμμετοχή των λαϊκών στη διοίκηση του Πατριαρχείου ή την εκλογή Πατριάρχη. Πρέπει, εδώ, να υπογραμμιστεί ότι ενώ η ιεραρχία του Πατριαρχείου είναι πλήρως ελληνόφωνη και προέρχεται από τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή παράδοση του *Γένους των Ρωμαίων*, οι ορθόδοξοι πληθυσμοί της Παλαιστίνης, που εκπροσωπούνται από το Πατριαρχείο, είναι αραβόφωνοι. Ο χαρακτήρας της ισλαμικής κατάκτησης, δηλαδή η ανοχή προς τις θρησκείες του ιουδαϊσμού και του χριστιανισμού και η οργάνωση των “millet” με αρχηγούς τους προκαθήμενους των αντίστοιχων εκκλησιών (στην περίπτωση των Ορθοδόξων ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης) συνέβαλαν στη διατήρηση της βυζαντινής παράδοσης και της ελληνικής γλώσσας. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, της οθωμανικής κυριαρχίας το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων θα συνδεθεί ακόμα πιο στενά με το Οικουμενικό της Κωνσταντινούπολης. Το γεγονός αυτό θα το βοηθήσει να αξιοποιήσει και τον κόσμο των Φαναριωτών στην προώθηση διαφόρων ζητημάτων του σε σχέση με την οθωμανική διοίκηση και γραφειοκρατία.

Ο 19ος αιώνας αποτέλεσε κρίσιμη περίοδο στην ιστορική πορεία του Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων. Κατά τη διάρκειά του σημειώνονται τέσσερις βασικές εξελίξεις. Πρώτον, η ανάπτυξη της ρωσικής επιρροής και δράσης στον χώρο της ορθόδοξης Μέσης Ανατολής· δεύτερον, η διαφοροποίηση των αράβων ορθοδόξων από την ελληνική Αγιοταφική Αδελφότητα· τρίτον, η επαναφορά της έδρας του Πατριάρχη στα Ιεροσόλυμα· τέταρτον, η αποδυνάμωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου με την ανάπτυξη των βαλκανικών εθνικισμών και την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Η σύγκρουση μεταξύ της ελληνικής Αδελφότητας και του αραβικού της ποιμνίου έδωσε τη δυνατότητα να εκδηλωθεί σημαντικό ρεύμα ενός πρωτογενούς αραβικού εθνικισμού ανάμεσα στους αραβόφωνους ορθοδόξους, ο οποίος θα αποτελέσει και το προοίμιο για την ένταξη της ορθόδοξης αραβικής διανοήσης στο κίνημα του παλαιστινιακού αραβικού εθνικισμού που εκδηλώθηκε στις δεκαετίες του 1920 και του 1930.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θα φέρει νέα δεδομένα. Πρώτον, τη διάλυση της Οθωμανικής και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας· δεύτερον, την ανάδειξη της Βρετανίας ως κυρίαρχης δύναμης στην Παλαιστίνη, την Αίγυπτο και το Ιράκ, και της Γαλλίας στη Συρία· τρίτον, τη δημιουργία της Εβραϊκής Εθνικής Εστίας στην Παλαιστίνη και την ανάπτυξη της Εβραϊκής Εταιρείας (Jewish Agency), που προετοίμασαν την ίδρυση εβραϊκής κρατικής οντότητας στην Παλαιστίνη και τέταρτον, την ανάδειξη της Ελλάδας ως περιφερειακής δύναμης έως το 1922 και την αναγνώριση της Αθήνας ως του μοναδικού μητροπολιτικού κέντρου του Ελληνισμού μετά την πλήρη αποδυνάμωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το ίδιο το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων είχε να αντιμετωπίσει και τεράστιες οικονομικές δυσχέρειες, αφού έχασε το μεγαλύτερο μέρος των πηγών προσόδων του που ήταν μονές, γαίες και γενικότερα ιδιοκτησίες που βρίσκονταν στη Ρουμανία και τη Σοβιετική, κατόπιν πια, Ρωσία.

Το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και ο τερματισμός της βρετανικής εντολής δημιούργησαν νέα ζητήματα και νέους παράγοντες στη ζωή του Πατριαρχείου. Το πρώτο ήταν ο χαρακτήρας της Ιερουσαλήμ. Σύμφωνα με την απόφαση των Ηνωμένων Εθνών, το 1947, στην πρώην υπό βρετανική εντολή Παλαιστίνη δημιουργούνταν ένα εβραϊκό κράτος, το Ισραήλ, και ένα αραβικό παλαιστινιακό κράτος. Η ευρύτερη περιοχή της Ιερουσαλήμ και η Ναζαρέτ, δηλαδή η περιοχή των Αγίων Τόπων, θα βρίσκονταν υπό διεθνή έλεγχο, υπό τον Ύπατο Αρμοστή του ΟΗΕ, ενώ τα ζητήματα που θα ανέκυπταν, θα εκδικάζονταν από διεθνές διαιτητικό δικαστήριο.

Το ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων ήταν επιφυλακτικό απέναντι στις προτάσεις και τις αποφάσεις για το διεθνή χαρακτήρα της Ιερουσαλήμ. Πίστευε ότι το ισχυρό στη διεθνή διπλωματία Βατικανό θα εξασφάλιζε τα κατάλληλα ερείσματα και θα ήλεγχε ή θα επηρέαζε τα διεθνή διοικητικά και δικαστικά όργανα υπέρ των ρωμαιοκαθολικών συμφερόντων στους Αγίους Τόπους. Οι απόψεις του Πατριαρχείου βρίσκονταν εκείνη την στιγμή εγγύτερα στις απόψεις του νεότευκτου κράτους του Ισραήλ, που ήθελε για δικούς του λόγους να αποτρέψει τη διεθνοποίηση της Ιερουσαλήμ.

Ο πόλεμος μεταξύ Αράβων και Ισραηλινών το 1967 και η κατάληψη της ανατολικής Ιερουσαλήμ και της Δυτικής Όχθης του Ιορδάνη από το Ισραήλ άλλαξαν εντελώς το σκηνικό. Δύο βασικοί παράγοντες ήρθαν να βάλουν σε δοκιμασία τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε το Πατριαρχείο κατά τους τελευταίους αιώνες. Πρώτον, η πολιτική του Ισραήλ για όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ανάπτυξη του εβραϊκού-ισραηλινού χαρακτήρα της Ιερουσαλήμ και της ευρύτερης περιοχής, και, δεύτερον, η μετά το 1988 εξέγερση των Παλαιστίνιων στα κατεχόμενα από το Ισραήλ εδάφη (Ιντιφάντα).

Σε κάθε περίπτωση, η πορεία του ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου απορρέει από τον κεντρικό ρόλο του ως θεματοφύλακα των δύο τρίτων των χριστιανικών Αγίων Τόπων και της Εκκλησίας, με το μεγαλύτερο ποίμνιο στην ιστορική Παλαιστίνη και συγκεκριμένα την Ιερουσαλήμ. Σε οποιοδήποτε πολιτικό διακανονισμό μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστίνιων, ιστορικοί μη-κυβερνητικοί θεσμοί, όπως είναι το ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ, που δεν έχει καμία πολιτική διασύνδεση είτε με το κράτος του Ισραήλ είτε με την Παλαιστινιακή Αρχή, είναι σε θέση να παίζουν το ρόλο γέφυρας, διατηρώντας την ενότητα της Ιερής Πόλης.

Το Πατριαρχείο Αντιοχείας

Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας το Πατριαρχείο Αντιοχείας έχασε ικανό μέρος της εμβέλειάς του, αφού επικεφαλής όλης της κοινότητας (millet) των ορθόδοξων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ορίστηκε ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Αλλά και η πόλη της Αντιόχειας παρήκμασε. Ύστερα, μάλιστα, από τον καταστρεπτικό σεισμό του 1531 η έδρα του Πατριαρχείου μεταφέρθηκε οριστικά στη Δαμασκό.

Το Πατριαρχείο είχε κι αυτό κατά πλειοψηφία άραβες πιστούς, αν και σε αντίθεση με το Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων είχε και μεγάλο αριθμό ελληνόφωνων ορθόδοξων στην περιοχή της σημερινής Νοτιοανατολικής Τουρκίας. Χάρη στην επίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στο θρόνο του Πατριάρχη εκλέγονταν έλληνες αρχιερείς. Το βασικό, όμως, χαρακτηριστικό του Πατριαρχείου Αντιοχείας ήταν η ύπαρξη ικανού αριθμού αράβων επισκόπων και μητροπολιτών, που αποτελούσαν την πλειοψηφία της Ιεράς Συνόδου. Ήταν, πάντως, τόσο μεγάλη η επιρροή του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ώστε ως το 1899 η αραβική πλειοψηφία να μην μπορεί να εκλέξει ένα μέλος της στο θρόνο της Αντιόχειας. Πατριάρχες εκλέγονταν συνήθως μέλη της Αγιοταφικής Αδελφότητας, δηλαδή από το Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων.

Στον 19ο αιώνα οι πολιτικές αλλαγές δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την αλλαγή του σκηνικού στην κορυφή του Πατριαρχείου. Η ελληνική επανάσταση του 1821, η δημιουργία του ελληνικού κράτους και η γενικότερη ανάπτυξη του εθνικισμού στη Βαλκανική οδήγησαν στη μείωση της επιρροής του Οικουμενικού Πατριαρχείου ως ηγετικού πόλου των Ορθόδοξων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Δεύτερον, η ρωσική επιρροή που αναπτύχθηκε στην ορθόδοξη Εγγύς Ανατολή, και τρίτον, η συγκρότηση ισχυρών κοινωνικών ηγετικών ομάδων των αράβων Ορθόδοξων στη Βηρυτό και τη Δαμασκό είχαν ως αποτέλεσμα να εκλεγεί άραβας Πατριάρχης στο δαμασκηνό θρόνο. Ο Μελέτιος, άραβας επίσκοπος της Λατάκειας (Λαοδικείας), εκλέχτηκε Πατριάρχης Αντιοχείας το 1899.

Παρά τον αραβικό του χαρακτήρα, το Πατριαρχείο Αντιοχείας διατηρεί τους στενούς δεσμούς του με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και κυρίως με την Εκκλησία της Ελλάδας. Το Ορθόδοξο Πανεπιστήμιο του Βαλαμάνδ συντηρεί και προσπαθεί να αναπτύξει τους δεσμούς αυτούς. Στενές σχέσεις επίσης έχουν αναπτυχθεί μεταξύ του θρόνου της Αντιοχείας και του ρωσικού Πατριαρχείου.

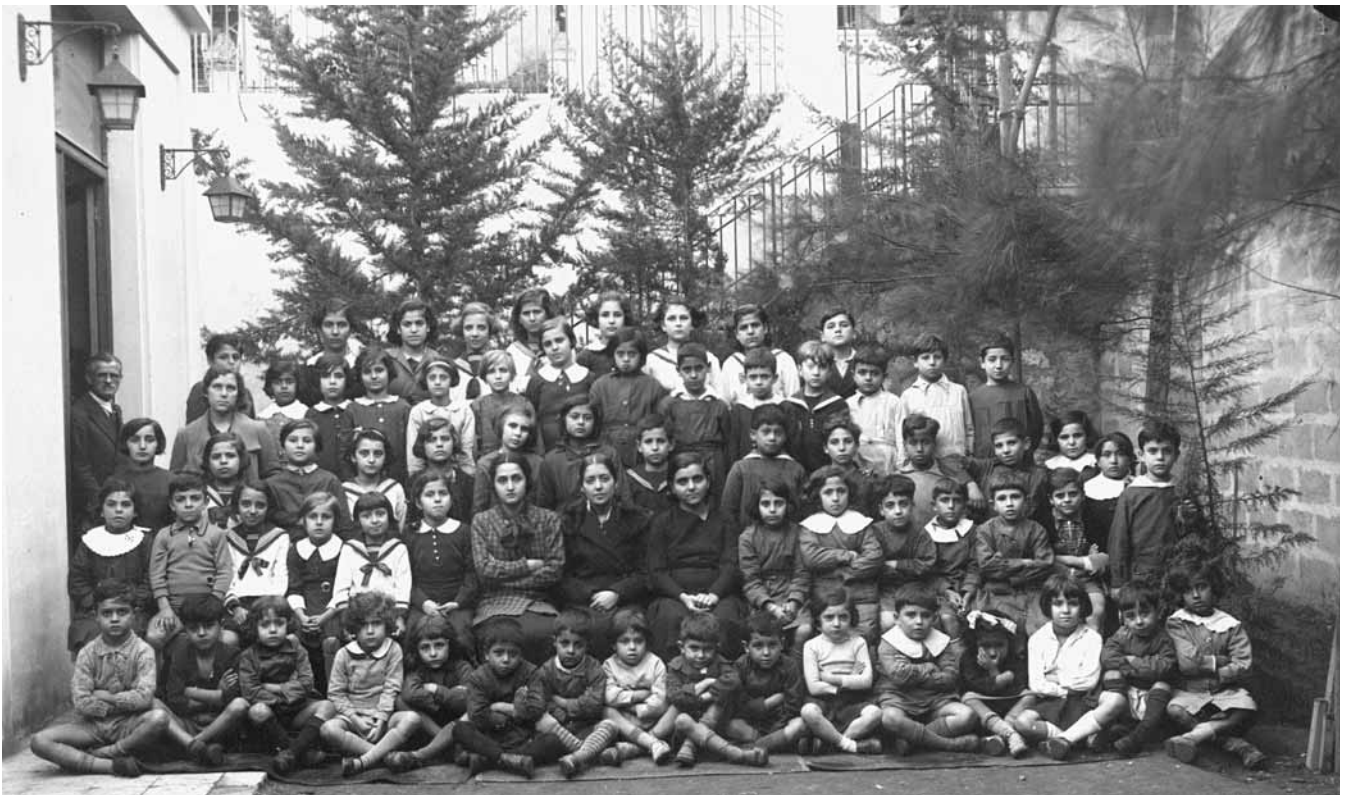
ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΙΟΡΔΑΝΙΑ

Η ελληνική παρουσία στην Ιορδανία είναι πραγματικά ισχνή και υπολογίζεται σε 500, περίπου, άτομα. Βασικό στοιχείο στην παρουσία αυτή αποτελούν Ελληνίδες, που έχουν συνάψει μικτούς γάμους με Ιορδανούς, οι οποίοι κατά κύριο λόγο έχουν σπουδάσει σε πανεπιστήμια της Ελλάδας.

Το ελληνικό στοιχείο δεν είναι οργανωμένο σε συγκροτημένη και επίσημη ελληνική κοινότητα, αλλά δραστηριοποιείται μέσω τριών συλλόγων: του “Ελληνοϊορδανικού Συνδέσμου Φιλίας”, του “Συλλόγου Αποφοίτων Ελληνικών Πανεπιστημίων” και του “Συλλόγου Ελληνίδων Ιορδανίας”.

Τα παιδιά των μικτών αυτών γάμων φοιτούν σε αραβικά σχολεία, και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων –υπό την εκκλησιαστική διοίκηση του οποίου υπάγεται η Ιορδανία– ίδρυσε πρόσφατα και ένα ελληνορθόδοξο αραβόφωνο σχολείο.

ΙΣΡΑΗΛ – ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

Η παλαιότερη ελληνική κοινότητα στην περιοχή είναι η κοινότητα της Χάιφας που ιδρύθηκε το 1919. Σήμερα αριθμεί περί τα 50 μέλη με βασικό εκφραστή το “Σύνδεσμο Φιλίας Ισραήλ-Ελλάδας”, που απαρτίζεται από Εβραίους ελληνικής καταγωγής, που μετανάστευσαν στην Παλαιστίνη λίγο πριν ή λίγο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο Ισραήλ υπάρχουν, σύμφωνα με γενικές ενδείξεις, κάπου 30.000 Εβραίοι ελληνικής καταγωγής, αλλά μόνο 1.500, περίπου, δραστηριοποιούνται στον τομέα της σύνδεσης με την Ελλάδα. Για τους υπολοίπους δεν υπάρχουν ούτε καν στατιστικά στοιχεία.

Στα Ιεροσόλυμα οι ομογενείς δεν ξεπερνούν τους 500. Είναι οργανωμένοι στις κοινότητες της Παλαιάς και της Νέας Πόλης της Ιερουσαλήμ και στο Φιλόπτωχο Σωματείο Κυριών Ιεροσολύμων.

ΛΙΒΑΝΟΣ

Ο αριθμός των Ελλήνων που παραμένουν στο Λίβανο μετά την έναρξη του εμφυλίου πολέμου εκτιμάται σε 2.500 άτομα, τα περισσότερα ηλικιωμένοι. Η πλειονότητα, περίπου 2.000 άτομα, κατοικούν στη Βηρυτό, όπου έχουν ιδρύσει, από το 1926, ελληνική κοινότητα, στις δραστηριότητες της οποίας περιλαμβάνεται και η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Στη Βηρυτό υπάρχει και Ελληνική Λέσχη, η οποία είχε διακόψει τη λειτουργία της την εποχή του λιβανικού εμφυλίου πολέμου.

Στην Τρίπολη (δεύτερη σε μέγεθος πόλη του Λιβάνου) είναι εγκατεστημένα περίπου 180 άτομα. Λειτουργεί ελληνική λέσχη, όπου γίνεται και διδασκαλία βασικών στοιχείων ελληνικής γλώσσας. Οι υπόλοιποι Έλληνες είναι εγκατεστημένοι στη Σιδώνα, την Τύρο και το Ζάχλε.

ΣΥΡΙΑ

Το ελληνικό στοιχείο στη Συρία αριθμεί περί τα 1.000 άτομα. Η πλειονότητα ζει στη Δαμασκό, ενώ οι υπόλοιποι ζουν κυρίως στο Χαλέπι και τη Λαοδίκεια. Στην πλειοψηφία τους δεν μιλούν την ελληνική και ανήκουν στην κατώτερη μεσαία τάξη, με ελάχιστες εξαιρέσεις επιστημόνων και επιχειρηματιών.

Η ελληνική παρουσία στη Συρία οφείλεται κυρίως στην αναγκαστική μετακίνηση κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922. Πολλοί, όμως, από αυτούς μετακινήθηκαν προς τη Βηρυτό, όπου είναι μεγαλύτερη η εμπορική και η οικονομική κίνηση και περισσότερες οι ευκαιρίες. Το δεύτερο, μικρότερο, κύμα Ελλήνων έφτασε το 1939, μετά την παράδοση της Αλεξανδρέττας από τους Γάλλους στους Τούρκους.

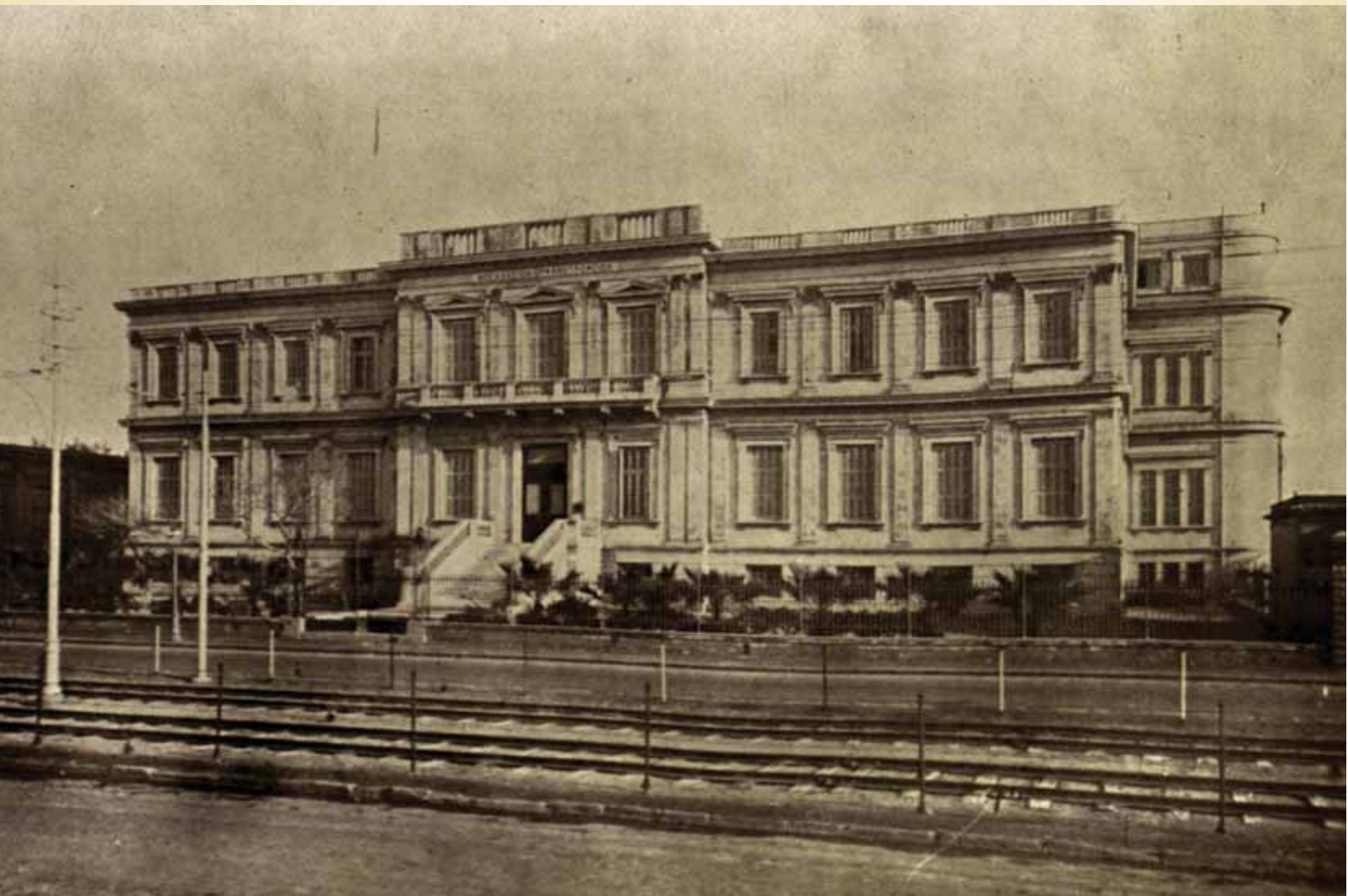
Σήμερα οι Έλληνες είναι συγκροτημένοι σε κοινότητα και διατηρούν ιδιωτικό σχολείο, το οποίο όμως, πλέον, ακολουθεί το συριακό αραβικό πρόγραμμα και οι μαθητές του είναι στην πλειονότητα αραβόφωνοι χριστιανοί.

ΣΑΟΥΔΙΚΗ ΑΡΑΒΙΑ

Η ανάπτυξη μιας σειράς δραστηριοτήτων στη βιομηχανία πετροχημικών και τα μεγάλα τεχνικά έργα δημιούργησε μια σημαντική, για τα μέτρα της περιοχής, ελληνική παροικία, που είναι εγκατεστημένη στο Ριάντ, το Νταχράν, την Τζέντα και το Ράμπιχ. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 ζούσαν στη χώρα περί τους 1.500 Έλληνες, που εργάζονταν κυρίως στην PETROLA και την ΑΡΧΙΡΟΔΟΝ. Υπάρχει και ένας αριθμός ναυτικών, που εργάζονται σε πλοία σαουδαρικών ή ελληνικών ναυτιλιακών εταιρειών. Στην Τζέντα υπάρχει ελληνική κοινότητα με λέσχη και όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, από νηπιαγωγείο ως λύκειο.

Παρά το υψηλό βιοτικό επίπεδο και τους υψηλούς μισθούς, ο μέσος όρος παραμονής των Ελλήνων στη Σαουδική Αραβία δεν ξεπερνά την πενταετία, και αυτό οφείλεται στην αυστηρή κοινωνική πειθαρχία που επιβάλλει ο ισλαμικός νόμος της χώρας.

Το Μπενάκειο Ορφανοτροφείο Θηλέων στην Αλεξάνδρεια

1. ΑΙΓΥΠΤΟΣ ΚΑΙ ΣΟΥΔΑΝ

Ευθύμιος Σουλογιάννης

ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Ιστορικό περίγραμμα και περιόδισηση

Οι μικρές ομάδες ελλήνων ορθοδόξων, που ζούσαν στη χώρα του Νείλου κατά τον 16ο, 17ο ή ακόμα και κατά τον 18ο αιώνα –κατά κανόνα γύρω από το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και τη Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά– δεν οργανώθηκαν σε κοινότητες ούτε συνδέθηκαν οργανικά με τις μεταγενέστερες αξιόλογες σε μέγεθος και κοινωνική σημασία ελληνικές παροικίες. Πάντως στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Πατριαρχείου λειτούργησαν, κατά περιόδους, μερικά υποτυπώδη, ως επί το πλείστον, ελληνικά σχολεία, άλλοτε στη Μονή του Αγίου Γεωργίου στο παλαιό Κάιρο (στα μέσα του 17ου αιώνα) και άλλοτε στη Μονή του Αγίου Σάββα της Αλεξάνδρειας.

Η ιστορία, λοιπόν, του αιγυπτιακού Ελληνισμού αρχίζει ουσιαστικά στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Η ιστορία αυτή διαιρείται σε τέσσερις περιόδους. Στην πρώτη (1830-1881) έχουμε τις πρώτες μεγάλες ελληνικές εγκαταστάσεις στην Αλεξάνδρεια, τις παλιές και τις νεότευκτες πόλεις του Δέλτα και της Διώρυγας και στο Κάιρο. Στην περίοδο αυτή ιδρύθηκαν και οι πρώτες οργανωμένες –και αναγνωρισμένες από την αιγυπτιακή πολιτεία– ελληνικές συσσωματώσεις (κοινότητες, αδελφότητες, σωματεία κ.λπ.). Η δεύτερη περίοδος (1882-1913) αποτελεί την εποχή της ακμής, με τις εντυπωσιακές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές επιδόσεις των Ελλήνων της Αιγύπτου. Η ακμή συνεχίστηκε και στην επόμενη περίοδο (1914-1940). Αλλά κατά την 25ετία αυτή οι ελληνικές κοινότητες της Αιγύπτου έζησαν τις πρώτες μεγάλες δημογραφικές αναταράξεις και την έναρξη της “εξόδου” των μελών τους από τη χώρα. Τέλος, στην τέταρτη περίοδο (που ξεκινά από το 1940 και φτάνει ως τις μέρες μας) αρχίζει η σταδιακή –και από τη δεκαετία του 1950 επιταχυνόμενη– συρρίκνωση των ελληνικών παροικιών της Αιγύπτου, άλλοτε με επαναπατρισμούς και άλλοτε με τη μετεγκατάσταση των αιγυπτιακών Ελλήνων στην Αυστραλία, σε άλλες χώρες της Αφρικής (κυρίως τη Νότια) και στην αμερικανική ήπειρο (Βόρεια και Νότια).

Δημογραφική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Ο ελληνικός πληθυσμός στην Αίγυπτο υπολογίστηκε αριθμητικά κατά καιρούς, αλλά χωρίς ακρίβεια. Πάντως στα τέλη του 19ου αιώνα θα πρέπει να ξεπερνούσε τις 75.000 ψυχές. Σύμφωνα με την πρώτη επίσημη αιγυπτιακή απογραφή του 1907, οι Έλληνες της

χώρας ανέρχονταν σε 131.947 άτομα, από τα οποία 62.973 είχαν ελληνική υπηκοότητα, 40.000 προέρχονταν από τουρκοκρατούμενες περιοχές και 30.000 δεν ήταν ανεγνωρισμένης υπηκοότητας (“απάτριδες”). Το 1932 πατριαρχική πηγή ανεβάζει το ποίμνιο του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας στην Αίγυπτο σε 152.000 ορθοδόξους, από τους οποίους το 88% (κάπου 134.000) ήταν Έλληνες κατά το γένος. Πέντε χρόνια αργότερα, το 1937, αιγυπτιακή απογραφή ανεβάζει τους Έλληνες της Αιγύπτου συνολικά σε 187.770 άτομα. Τα μεγέθη αυτά άρχισαν να μειώνονται με δραματικούς ρυθμούς από τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Το 1962 απέμειναν στην Αίγυπτο, σύμφωνα με έναν προξενικό υπολογισμό, 27.500 άτομα, ενώ το 1972, κατά την ίδια πηγή αυτή, ο ελληνικός πληθυσμός δεν υπερέβαινε τα 15.000 άτομα. Σήμερα υπολογίζεται ότι στο Κάιρο και την Αλεξάνδρεια διαβιούν 1.000, περίπου, Έλληνες, γόνοι αμιγών ελληνικών και μικτών γάμων.

Με βάση τις ασχολίες και τα επαγγέλματα, καθώς και τα διαθέσιμα δεδομένα για τα περιουσιακά τους στοιχεία, οι Έλληνες της Αιγύπτου μπορούν να ταξινομηθούν ως εξής :

A. Με άμεση εξάρτηση από τον καθαρά οικονομικό κλάδο:

(α) τραπεζίτες, μεγαλέμποροι, μεγαλοεπιχειρηματίες, γαιοκτήμονες· (β) έμποροι μικρομεσαίοι, καταστηματάρχες· (γ) χειροτέχνες, βιοτέχνες, υπάλληλοι (λογιστές, πωλητές μεγάλων, καταστημάτων, ασφαλιστικών εταιρειών κ.λπ.)· (δ) εργάτες, μικροτεχνίτες, μικροϋπάλληλοι· και (ε) άποροι, υποαπασχολούμενοι κ.ά. Οι δύο πρώτες κατηγορίες αποτελούσαν το ένα πέμπτο του συνολικού ελληνικού πληθυσμού, η τρίτη τα δύο πέμπτα, η τέταρτη το ένα πέμπτο, και η πέμπτη το υπόλοιπο ένα πέμπτο.

B. Με άμεση εξάρτηση από τον επιστημονικό ή πνευματικό κλάδο: επιστήμονες, γιατροί, νομικοί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, εκπαιδευτικοί, κληρικοί, δημοσιογράφοι κ.ά.

Στα αστικά επαγγέλματα οι αριθμοί και οι αναλογίες αποτελούν εντυπωσιακά στοιχεία για τη δραστηριότητα του Ελληνισμού στην Αίγυπτο. Στη χρονική περίοδο από το 1829 ως το 1927 εργάστηκαν 619 έλληνες γιατροί (σε σύνολο 4.480 ολόκληρης της χώρας), 72 οδοντίατροι (σε σύνολο 506), 126 φαρμακοποιοί (σε σύνολο 1.236), 126 βοηθοί φαρμακοποιοί (σε σύνολο 439), 104 μαίες (σε σύνολο 725).

Κοινοτική οργάνωση

Οι Έλληνες της Αιγύπτου ίδρυσαν και συντήρησαν συνολικά 40 κοινότητες και περίπου 100 συλλόγους σε ολόκληρη τη χώρα. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων των κοινοτήτων λειτούργησαν σχολεία, ναοί, νοσοκομεία, γηροκομεία, ορφανοτροφεία και συσσίτια, με κύριο στόχο την ενίσχυση του συνόλου των παροίκων. Τα σωματεία ανέπτυξαν επίσης τον αθλητισμό, την πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση και την ψυχαγωγία.

Σημαντικό σταθμό αποτελεί η ίδρυση, το 1843, της ελληνικής κοινότητας της Αλεξανδρείας. Η κοινότητα, έχοντας την οικονομική στήριξη των πλούσιων μελών της (π.χ. των αδελφών Μιχαήλ, Κωνσταντίνου και Θεοδώρου Τσοσίτσα, του Ν. Στουρνάρη, του Σ. Ζιζίνια, του Δ. Αναστάση κ.ά.), προχώρησε ευθύς εξαρχής στην ίδρυση δημοτικού σχολείου (την *Τοσιπσαία Σχολή*, σήμερα έδρα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας) και την ανέγερση ναού (αφιερωμένου στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου). Αργότερα ιδρύθηκαν νοσοκομείο, σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, γηροκομείο και διάφορες εκκλησίες, με χορηγούς τους Γ. Αβέρωφ, Ε. Μπενάκη, Γ. Ζερβουδάκη, Κ. Σαλβάγου και άλλους. Στα 1856 ιδρύθηκε και η Ελληνική Κοινότητα Καΐρου με σχολεία, νοσοκομείο, γηροκομείο και ναούς, με χορηγούς μέλη των οικογενειών Αχιλλόπουλου, Σπετσερόπουλου, Μελαγχροϊνού, Ξενάκη, Αμπέτ κ.ά.

240

Από το 1860 ως και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα ιδρύθηκαν και άλλες κοινότητες και σύλλογοι στις πόλεις του Δέλτα (Μανσούρα, Τάντα, Καφρ ελ Ζαγιάτ, Ζαγαζίκ κ.α.), της Διώρυγας (Πορτ-Σαϊντ, Ισμαηλία και Σουέζ), στην Κεντρική και Άνω Αίγυπτο (Φαγιούμ, Μίνια, Ασιούτ, Λούξορ, Ασουάν κ.α.). Και οι μικρότερες αυτές κοινότητες ανέπτυξαν ανάλογη παροικιακή, φιλανθρωπική και εν γένει κοινωνική δραστηριότητα. Στην πόλη π.χ. της Μανσούρας λειτουργούσαν δημοτικό και γυμνάσιο σχολείο (με δωρεές των ευεργετών Δήμα, Γρηγορίου, Ράλλη και άλλων). Οι κοινότητες, επίσης, Πορτ-Σαϊντ, Ισμαηλίας, Ζαγαζίκ και Σουέζ διέθεταν σχολεία, ναούς, συλλόγους και πλούσια κοινωνική ζωή.

Η οικονομική ανάπτυξη των Ελλήνων της Αιγύπτου ευνοήθηκε από τις ιστορικές συνθήκες, καταρχάς από τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του ιδρυτή της μοναρχικής δυναστείας της χώρας, Μοχάμετ Άλι, και στη συνέχεια από τις ευκαιρίες που δημιούργησε η βρετανική παρουσία στην Αίγυπτο. Αρχικά η αγγλική αποικιοκρατία αντιμετώπισε αρνητικά την οικονομική ευρωστία των μεγάλων ελληνικών οικογενειών, ευνοώντας τις δραστηριότητες νέων, της δικής της επιρροής. Άλλά οι επιδόσεις των Ελλήνων στον το-

μέα της οικονομίας παρέμειναν για δεκαετίες αδιαφιλονίκητες· επιπλέον, οι Έλληνες συνετέλεσαν και στον εκσυγχρονισμό της χώρας, αρχικά στην καλλιέργεια της γης (στις καλλιέργειες βαμβακιού και αμπελιού) και στη συνέχεια στην ανάπτυξη του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου, του τραπεζικού συστήματος και της βιομηχανίας.

Επιστημονικές και πολιτιστικές επιδόσεις

Σημειώθηκε ήδη η σημαντικότερη παρουσία των Ελλήνων στην επιστημονική και γενικά την πνευματική ζωή της Αιγύπτου. Γιατροί, νομικοί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, εκπαιδευτικοί, επιστήμονες όλων των ειδικοτήτων έθεσαν τις βάσεις στην πρόοδο της παροικίας και της χώρας. Τη δραστηριότητα αυτή συμπλήρωσε το δημιουργικότατο έργο πολλών και αξιόλογων λογοτεχνών, ζωγράφων, γλυπτών, μουσουργών και ερμηνευτών φωνητικής και συμφωνικής μουσικής, ηθοποιών, σκηνοθετών, δημοσιογράφων κ.ά. Ο χώρος δεν επιτρέπει παρά να αναφερθούν ενδεικτικά μόνο μερικά ονόματα, με αδιαμφισβήτητη αναγνώριση της προσφοράς τους σε ελληνικό και σε πανευρωπαϊκό επίπεδο: στη λογοτεχνία (ποίηση, πεζογραφία, κριτική) διακρίθηκαν οι Κωνσταντίνος Καβάφης, Στρατής Τσίρκας, Τίμος Μαλάνος, Γλαύκος Αλιθέρης και Πέτρος Μάγνης. Στις εικαστικές τέχνες οι Παρθένης, Λίτσας, Αγγελόπουλος, Ματσάκης, Κιούσης, Μαγγανάρης και Κυρίτσης. Στη μουσική οι Οδ. Λάμπας (τραγούδι), Γιώργος Θέμελης (πιάνο), Γιάννης Χρήστου και Μάνος Λοϊζος (σύνθεση).

Αξιόλογο, οπωσδήποτε, ήταν η παραγωγή των εντύπων. Πάνω από 4.000 τίτλοι τυπώθηκαν από Έλληνες συγγραφείς σε ελληνικά τυπογραφεία της Αιγύπτου. Τα βιβλία αυτά, μαζί με 400, περίπου, περιοδικά και εφημερίδες, κυκλοφορούσαν στο ελληνικό κοινό επί 130 χρόνια (1853-1983). Εντυπωσιακός είναι και ο αριθμός των περιοδικών εκδόσεων, κυρίως παροικιακού χαρακτήρα, όπως οι εφημερίδες *Μεταρρύθμιση*, *Τηλέγραφος*, *Ομόνοια*, *Αίγυπτος*, *Ταχυδρόμος*, *Εφημερίς*, *Ανατολή*, *Ημερήσια Νέα* (στην Αλεξάνδρεια), *Κάιρον*, *Κέκροψ*, *Κλειώ*, *Πάροικος*, *Φως* (στο Κάιρο) και *Σύνδεσμος* (Πορτ-Σαϊντ). Τα σπουδαιότερα περιοδικά που κυκλοφόρησαν στην Αίγυπτο ήταν τα φιλολογικά *Γράμματα*, *Νέα Ζωή*, *Αλεξανδρινή Τέχνη*, *Αθήναιον*, *Ελλήνιον*, *Μουσείον*, αλλά και τα οικονομικά *Δελτίο του Ελληνικού Εμπορικού Επιμελητηρίου Αλεξανδρείας*, *Εμπορικός Μηνύτωρ* κ.ά. Στις περιοδικές αυτές εκδόσεις θα πρέπει να προστεθούν και τα πατριαρχικά *Πάνταινος*, *Εκκλησιαστικός Φάρος*, *Ανάλεκτα* κ.ά., καθώς και τα *Δελτία* των διαφόρων σωματείων, που περιλαμβάνουν ποικίλη ύλη. Αξιόλογο, επίσης, υλικό περιέχουν και τα πολλά δακτυλογραφημένα-πολυγραφημένα και λιθογραφημένα φυλλάδια.

ΣΟΥΔΑΝ

Ιστορική εξέλιξη

Η ελληνική παρουσία στο Σουδάν χρονολογείται από τα μέσα του 19ου αιώνα. Οι πρώτοι ολιγάριθμοι Έλληνες (153 άτομα) πάροικοι, αξιοποιώντας την κατάληψη της χώρας από τον Μοχάμετ Άλι, μετέφεραν εκεί τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Η αιματηρή, όμως, εξέγερση (1881) του σουδανού θρησκευτικού ηγέτη, Μαχντί, ανέκοψε με τρόπο δραματικό την ανάπτυξη της πρώτης εκείνης παροικίας. Η ελληνική, ωστόσο, παρουσία θα γίνει και πάλι αισθητή μετά την κατάληψη της χώρας από τον αγγλοαιγυπτιακό στρατό (1899) και τη μετεγκατάσταση –κυρίως στο Χαρτούμ– Ελλήνων της Αιγύπτου, οι οποί-

οι θα δημιουργήσουν, με την πάροδο του χρόνου, εύρωστες και άριστα οργανωμένες κοινότητες. Κατά τη δεκαετία του 1930 οι κοινότητες αυτές είχαν περίπου 2.000 μέλη, ενώ στη δεκαετία του 1960 έφτασαν στα 6.000. Οι ελληνικές παροικίες αναπτύχθηκαν κυρίως στο Χαρτούμ και δευτερευόντως στο Πορτ-Σουδάν, την Ατιμπάρα, το Ουάντ-Μέντανι, το Ουάντι-Χάλφα, το Ελ-Ομπέιτ, το Γκεντάρεφ, το Ουάου, τη Τζούμπα και την Κασάλα. Οι Έλληνες του Σουδάν ήταν κυρίως έμποροι, επιχειρηματίες, βιομήχανοι, εργολάβοι, υπάλληλοι, τεχνίτες, καθώς και επιστήμονες με επιτυχή συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας.

Με την ανεξαρτητοποίηση του Σουδάν, το 1956, και τον εμφύλιο πόλεμο, που ακολούθησε, δημιουργήθηκαν και πάλι για τους εκεί εγκατεστημένους Έλληνες δυσμενείς συνθήκες, που τους ανάγκασαν σχεδόν όλους να εγκαταλείψουν τη χώρα. Σήμερα ζουν ελάχιστοι Έλληνες στο Χαρτούμ, έδρα και της ορθόδοξης μητρόπολης Νουβίας.

Κοινοτική οργάνωση και κοινωνική δραστηριότητα

Η πρώτη –και σημαντικότερη– ελληνική κοινότητα του Σουδάν ιδρύθηκε το 1902 στο Χαρτούμ. Σημαντικά μέλη της υπήρξαν εύπορες οικογένειες, όπως οι Καπάτου, Κρυσταλλίδη, Λοΐζου, Γεωργαντέλλη, Καββαδία, προερχόμενες κυρίως από την Κεφαλληνία και την Κύπρο. Ξεχωρίζει ο Γεράσιμος Κοντομίχαλος, που διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας Χαρτούμ, μέγας ευεργέτης και ιδρυτής του εκεί γυμνασίου, που ονομάστηκε *Κοντομιχάλειος Σχολή*. Παράλληλα ένας άλλος ευεργέτης, ο Παναγιώτης Τράμπας, ίδρυσε δημοτικό σχολείο, την *Τράμπειο Σχολή*. Η κοινοτική επιτροπή του Χαρτούμ, λόγω και της απουσίας ελληνικών προξενικών αρχών ως το 1956, είχε αναλάβει αυξημένες αρμοδιότητες και συνεργαζόταν στενά τόσο με την κυβέρνηση της χώρας όσο και με το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Συχνές, επίσης, ήταν και οι προσφορές τους προς την Ελλάδα, προπάντων κατά τις περιόδους πολεμικών κρίσεων.

Οι Έλληνες του Σουδάν ανέπτυξαν έντονη κοινωνική δραστηριότητα. Ίδρυσαν εθνοτικοτοπικούς συλλόγους (Λεσβιακή Αδελφότης, Ηπειρωτική Αδελφότης, Φιλεκπαιδευτικός Καρπαθιακός Σύλλογος *Η Ομόνοια*, Πανελλήνιος Σύνδεσμος), φιλανθρωπικές οργανώσεις, λέσχες, αθλητικά σωματεία και καλλιτεχνικές ομάδες, που έδιναν μουσικές και θεατρικές παραστάσεις με ερασιτέχνες, κυρίως, ηθοποιούς. Αισθητή περισσότερο ήταν στον τομέα αυτόν η δράση του *Προοδεντικού Συλλόγου Χαρτούμ* (1925-1933). Στο Σουδάν εκδίδονταν, επίσης, ελληνικές εφημερίδες (*Τα Χρονικά του Σουδάν, Σουδάν, Σουδανικά Νέα*).

227

2. ΒΟΡΕΙΑ ΑΦΡΙΚΗ (ΤΥΝΗΣΙΑ, ΛΙΒΥΗ, ΑΛΓΕΡΙ, ΜΑΡΟΚΟ)

Μαρία Αγαθαγγελίδου

Ιστορική εξέλιξη

Οι πρώτες ελληνικές παροικίες στη Βόρεια Αφρική συγκροτήθηκαν τον 17ο αιώνα από απελεύθερους σκλάβους, θύματα των πειρατών της Μεσογείου, αλλά και ελεύθερους Έλληνες εμπόρους, που εγκαταστάθηκαν στα εμπορικά κέντρα της περιοχής, στο πλαίσιο της εσωτερικής μετανάστευσης μέσα στα όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πρώτες ήταν οι κοινότητες της Τρίπολης και της Τύνιδας, που ανάγονται στο 1647. Λίγα χρόνια αργότερα ιδρύθηκαν η κοινότητα του Αλγερίου και η παλιά κοινότητα της Τζέρμπας, οι οποίες, όμως, έσβησαν προς τα τέλη του 18ου αιώνα. Αλλά οι οργανωμένες και σταθερές ελληνικές παροικίες στη Βόρεια Αφρική άρχισαν να σχηματίζονται από τα μέσα του 19ου αιώνα με την ανάπτυξη της σπογγαλιείας. Την εποχή εκείνη ιδρύθηκε η νέα κοινότητα στη Τζέρμπα και οι κοινότητες στο Σφαξ και τη Βεγγάζη (όπου, μάλιστα, υπήρχε ήδη πυρήνας από απελεύθερους σκλάβους των προηγούμενων αιώνων). Τέλος, στις αρχές του 20ού αιώνα έγινε η σύσταση μιας μικρής παροικίας Ελλήνων στο Οράν, καθώς και της ελληνικής κοινότητας του Μαρόκου με έδρα την Καζαμπλάνκα.

Οι κοινότητες αυτές γνώρισαν μεγάλη ακμή κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Με την απαγόρευση, όμως, της σπογγαλιείας κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και εξαιτίας της κρίσης στην οποία εξακολούθησε να βρίσκεται ο κλάδος αυτός και μετά τον πόλεμο (κυρίως λόγω της ρύπανσης της Μεσογείου), οι κοινότητες της Τζέρμπας και του Σφαξ, που ιδρύθηκαν και συντηρούνταν καθαρά από τη σπογγαλιεία, παρήκμασαν και σύντομα έσβησαν εντελώς. Η κοινότητα της Τύνιδας συρρικνώθηκε, και σήμερα έχει ελάχιστα άτομα. Η εγκατάσταση Ελλήνων στο Οράν διήρκεσε μόλις μερικές δεκαετίες, αφού τα μέλη της μικρής παροικίας μετακινήθηκαν σε προσφορότερες περιοχές ήδη από τη δεκαετία του 1930. Η κοινότητα της Καζαμπλάνκας συρρικνώνεται συνεχώς.

Αντίθετα, οι κοινότητες της Λιβύης συνέχισαν να αναπτύσσονται και μετά τον πόλεμο. Όταν οι Έλληνες της Λιβύης επέστρεψαν από τα ιταλικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως μετά το τέλος του πολέμου, παρά την καταστροφή που είχαν υποστεί τα ακίνητα και οι περιουσίες τους, έσπευσαν να ανασυγκροτήσουν τη ζωή τους, τις οργανώσεις και τους φορείς τους. Ο πληθυσμός τους αυξήθηκε με την έλευση μεγάλου αριθμού Ελλήνων που μετακινήθηκαν από την Αίγυπτο κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Παράλληλα άρχισε και η εκμετάλλευση των πετρελαιοφόρων κοιτασμάτων στη Λιβύη, ένα γεγονός που ενόησε την εγκατάσταση στη χώρα αρκετών ελληνικών κατασκευαστικών εταιρειών. Οι ελληνικές, λοιπόν, κοινότητες της Τρίπολης και της Βεγγάζης, παρά τη συρρίκνωσή τους κατά τη δεκαετία του 1970, εξακολουθούν να επιζούν μέχρι σήμερα.

Δημογραφική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Οι ελληνικές κοινότητες της Βόρειας Αφρικής δεν ήταν ποτέ πολυάνθρωπες. Για τις παροικίες της πρώτης περιόδου (17ος-18ος αιώνας) δεν έχουμε ακριβή αριθμητικά στοιχεία, πέρα από αναφορές σε μικρές παροικίες εμπόρων και “μαστόρων”. Κάποια στοιχεία, επίσης, δυτικών παρατηρητών δεν είναι αξιόπιστα ως προς την εθνικότητα των εκεί χριστιανών σκλάβων.

Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα τα μέλη των παροικιών στα σπογγαλιευτικά κέντρα (Τρίπολη, Βεγγάζη, Τύνιδα, Τζέρμπα, Σφαξ) αυξήθηκαν αισθητά. Οι μόνιμοι κάτοικοι στις κοινότητες αυτές κυμαίνονταν από 400 έως 600 άτομα, αλλά σε κάθε μία υπήρχε και ένας αριθμός μετακινούμενων ελλήνων σπογγαλιέων μεταξύ 1.000 και 3.000 ατόμων, που ζούσε στην περιοχή από την Άνοιξη ως το Φθινόπωρο. Οι κυριότερες οικονομικές δραστηριότητες των Ελλήνων είχαν άμεση ή έμμεση σχέση με τη σπογγαλιεία (δύτες, σπογγαλιείς, ναυτικοί, πλοιοκτήτες, έμποροι σπόγγων, αλλά και ξενοδόχοι, εστιατόρες κ.ά.).

Η κοινότητα του Οράν αριθμούσε μερικές δεκάδες άτομα, τα οποία είχαν καφενεία, εστιατόρια και ξενοδοχεία. Οι Έλληνες του Μαρόκου έφταναν τους 1.200 κατά τη δεκαετία του 1930-1940. Ζούσαν κυρίως στην πρωτεύουσα Καζαμπλάνκα και τις πόλεις Φεζ, Μεκνές, Τάζα και Ούζντα. Οι περισσότεροι ασχολούνταν με το εμπόριο. Υπήρχαν όμως και πολλοί τεχνίτες, οικοδόμοι και ξυλουργοί, που προέρχονταν κυρίως από την Κάρπαθο. Είχαν έρθει για να εργαστούν στην κατασκευή κτιρίων, δημοσίων έργων και σιδηροδρομικών γραμμών, που είχαν ξεκινήσει οι Γάλλοι κατά την περίοδο στην οποία είχαν μετατρέψει το Μαρόκο σε αποικία.

Οι παροικίες της Τρίπολης και της Βεγγάζης έφτασαν στη μεγαλύτερη αριθμητική ανάπτυξη κατά την εικοσαετία 1950-1970. Η πρώτη αριθμούσε τότε 1.000 άτομα και η δεύτερη περίπου 3.000 άτομα. Οι περισσότεροι ήταν υπάλληλοι μεγάλων εταιρειών, ελληνικών και ντόπιων, κρατικοί υπάλληλοι και ελεύθεροι επαγγελματίες.

Κοινοτική οργάνωση

Για τις παροικίες της πρώτης περιόδου, η ίδρυση των ναών τον 17ο αιώνα μπορεί να θεωρηθεί αφετηρία για κάποια υποτυπώδη οργάνωση, με κύριο σκοπό την καλή λειτουργία των ναών και των άλλων κοινοτικών ιδρυμάτων, όπου υπήρχαν, καθώς και την κάλυψη των εξόδων τους. Τη διοίκηση ασκούσαν εκλεγμένες επιτροπές από 2 έως 4 άτομα, οι οποίες κρατούσαν και ανάλογα βιβλία. Η κοινότητα της Τύνιδας είχε σφραγίδα από το 1830 και της Τρίπολης από το 1838.

Γραπτό καταστατικό απέκτησαν πρώτη η κοινότητα της Τύνιδας το 1888 και μερικά χρόνια αργότερα του Σφαξ. Η κοινότητα της Τρίπολης συνέταξε τον πρώτο κανονισμό λειτουργίας της το 1912. Η κοινότητα του Μαρόκου απέκτησε το καταστατικό της το 1927 και η κοινότητα της Βεγγάζης μόλις το 1951-1952. Για τις κοινότητες του Αλγερίου, του Οράν, αλλά και της Τζέρμπας δεν υπάρχουν αναφορές για ύπαρξη γραπτού καταστατικού.

Οι πρώτοι ορθόδοξοι ναοί της περιοχής είναι του Αγίου Γεωργίου στην Τρίπολη (1647) και του Αγίου Αντωνίου στην Τύνιδα. Λίγο αργότερα ιδρύθηκε ο ναός της Παναγίας στο Αλγέρι και του Αγίου Γεωργίου στη Τζέρμπα. Το 1890 χτίστηκε ο ναός της Ευαγγελίστριας στη Βεγγάζη, το 1893 εγκαινιάστηκε ο ναός της Αγίας Τριάδας στο Σφαξ και το 1895 ο νέος ναός του Αγίου Νικολάου στη Τζέρμπα, αφού ο παλιός ναός του Αγίου Γεωργίου είχε καταστραφεί από την εγκατάλειψη. Στο Μαρόκο λειτούργησε από το 1927 ο ευκτήριος οίκος του Ευαγγελισμού και από το 1931 και δεύτερος ευκτήριος οίκος, του Αγίου Μελετίου, στην Καζαμπλάνκα. Υπήρχε, επίσης, άλλος ένας ναός στο Φεζ, αφιερωμένος στην Παναγία. Στην Τύνιδα, στη θέση του παλιού ναού του Αγίου Αντωνίου, χτίστηκε το 1901 η μεγάλη εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Δεν υπάρχουν ίχνη του ναού του

Αγίου Γεωργίου στο Αλγέρι, ενώ το ναό του Αγίου Νικολάου στη Τζέρμπα σήμερα τον φροντίζει μια ντόπια οικογένεια.

Από τους ναούς της περιοχής, αυτός του Αγίου Γεωργίου της Τρίπολης και ο ναός της Ευαγγελίστριας στη Βεγγάζη λειτουργούν αδιάκοπα από την εποχή της ίδρυσής τους. Σήμερα συγκεντρώνουν, εκτός από τους Έλληνες, και όλους τους βαλκάνιους ορθοδόξους της περιοχής.

Στην Τρίπολη ιδρύθηκε ελληνικό σχολείο το 1889 και λειτουργεί μέχρι σήμερα. Η παροικία της Βεγγάζης απέκτησε το δικό της ελληνικό σχολείο μόλις το 1954. Από το 1978 λειτουργεί πλήρες δημοτικό, γυμνάσιο και λύκειο, αναγνωρισμένα από το ελληνικό κράτος. Στις υπόλοιπες κοινότητες δεν λειτούργησαν ποτέ οργανωμένα ελληνικά σχολεία, κατά καιρούς, όμως, δημιουργήθηκαν σε όλες απογευματινά τμήματα ελληνικής γλώσσας, καθώς και κατηχητικά σχολεία, όπου συνήθως δίδασκαν οι εφημέριοι των κοινοτήτων. Στο πλαίσιο των κοινοτήτων συγκροτήθηκαν επίσης μερικοί σύλλογοι και αρκετές γυναικείες οργανώσεις.

Κοινωνική ενσωμάτωση

Οι Έλληνες της Βόρειας Αφρικής είχαν γενικά καλές σχέσεις με τις αρχές των χωρών υποδοχής. Από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας οι Έλληνες είχαν ξεχωριστά προνόμια, που τους είχαν παραχωρηθεί από κάποιους ελληνικής καταγωγής τοπικούς κυβερνήτες, ήδη από τον 17ο και τον 18ο αιώνα. Στο τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα οι χώρες της Βόρειας Αφρικής έγιναν αποικίες, η Λιβύη των Ιταλών, η Τυνησία, η Αλγερία και το Μαρόκο των Γάλλων. Οι Έλληνες, ως Ευρωπαίοι, είχαν πολιτιστική συγγένεια με τους λαούς αυτούς και φυσικά υπήρχε μια αλληλεπίδραση στον κοινωνικό, πολιτιστικό και πολιτικό τομέα.

Από την άλλη μεριά, οι ευρωπαίοι αποικιοκράτες, σε πολλές περιπτώσεις, έθιγαν τα συμφέροντα των ελλήνων παροίκων. Για παράδειγμα οι Ιταλοί στη Λιβύη, με τις ρυθμίσεις τους για το εμπόριο των σπόγγων, έπληξαν τους Έλληνες σπογγαλιείς, καθώς έκαναν τη σπογγαλιεία ασύμφορη γι' αυτούς. Έφτασαν, μάλιστα, το 1940 με την κήρυξη του πολέμου, να απαιτήσουν από τους Έλληνες της Λιβύης να πάρουν την ιταλική υπηκοότητα, ειδάλλως θα αντιμετώπιζονταν ως εχθροί. Κανείς δεν δέχτηκε να αλλάξει υπηκοότητα και όλοι μαζί πήραν το δρόμο για τα ιταλικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως.

Με τον ντόπιο πληθυσμό είχαν πάντοτε καλές σχέσεις, παρά τις διαφορές της θρησκείας και της κουλτούρας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ελληνική κοινότητα της Λιβύης εξέφρασε την υποστήριξή της στην ανεξαρτητοποίηση της χώρας στην αρμόδια επιτροπή του Ο.Η.Ε. το 1949.

223

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΦΡΙΚΗ

ΕΡΥΘΡΑΙΑ

Μαρίνα Πετρονότη

Οι μεγάλες και πλούσιες κοινότητες που περιγράφει η ιστορία της νεοελληνικής Διασποράς, και που εντοπίζονται σε πολλές περιοχές της αφρικανικής ηπείρου, δεν φιλοξενούνται στην Ερυθραία. Ωστόσο, στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, μερικοί έλληνες μετανάστες άρχισαν να καταφθάνουν και στη χώρα αυτή, για να εργαστούν στα βιομηχανικά ή δημόσια έργα που άρχισαν να κατασκευάζουν οι ιταλοί αποικιοκράτες.

Πρωταρχική εστία του ελληνικού στοιχείου είναι τα υψίπεδα του Hamasien και ειδικότερα η Ασμάρα, πρωτεύουσα και κομβικό οικονομικό, διοικητικό και πολιτικό σημείο. Από τους 469 Έλληνες που καταγράφονται στην Ερυθραία το 1902, οι 323 ήταν εγκατεστημένοι στην πόλη αυτή. Το βιοτικό επίπεδο, η δράση και οι σχέσεις των παροίκων διαφοροποιούνται σημαντικά ανάλογα με τα εκπαιδευτικά τους εφόδια, τις μετεξελίξεις στη διάρθρωση της τοπικής αγοράς και διεθνείς μεταβολές. Ιδίως τα πρώτα χρόνια, πολλοί από αυτούς ζουν όπως οι γηγενείς: αμείβονται ελάχιστα, δεν έχουν ιατρική περίθαλψη, μένουν σε “καλύβες” χωρίς νερό και ηλεκτρικό ρεύμα.

Με την πάροδο του χρόνου οι εγγενείς, στους κόλπους των παροικιών, ανισότητες αμβλύνονται ή οριστικοποιούνται. Έτσι, αν και ορισμένοι Έλληνες παραμένουν μισθωτοί, άλλοι αυτονομούνται, επενδύοντας μικρά ποσά σε παντοπωλεία ή εστιατόρια, και κάποιοι δημιουργούν μεγάλες βιομηχανίες, ασφαλιστικές, μεταφορικές, ναυτιλιακές ή εμπορικές εταιρείες. Οι τελευταίοι απαρτίζουν την πλέον προνομιούχο τάξη επιχειρηματιών: διοχετεύοντας την προσοχή τους σε συμπληρωματικούς τομείς της οικονομίας, εξυφαίνουν εκτενή επαγγελματικά δίκτυα και γεφυρώνουν την ερυθραϊκή με άλλες αγορές στην Αφρική, την Ευρώπη, ακόμη και την Αμερική.

Ουσιαστικά οι Έλληνες εδραιώνουν, παρά αμφισβητούν, την κατανομή των σχέσεων εξουσίας και τους όρους συμμετοχής στο κοινωνικό γίγνεσθαι, επειδή ενεργούν ως διάμεσοι μεταξύ αποικιοκρατών και αποικιοκρατούμενων. Αυτό σημαίνει ότι αν και δεν έχουν πρόσβαση στη λήψη πολιτικών αποφάσεων, έχουν, ωστόσο, τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν προς όφελός τους τις οικονομικές υποδομές, υπερέχοντας, με τον τρόπο αυτό, έναντι των Ερυθραίων, οι οποίοι υπόκεινται σε πολύ αυστηρότερους περιορισμούς από τις αποικιοκρατικές δυνάμεις.

Έχοντας ως αφετηρία τις πολιτισμικές και φυλετικές διακρίσεις, που εμποτίζουν την τοπική διαστρωμάτωση, οι πάροικοι άλλοτε ιεραρχούν τη λευκή φυλή ως ανώτερη της μαύρης και άλλοτε προτάσσουν την “ανθρωπιά” ως μέσο διαχωρισμού από τους “στυγνούς” Ιταλούς. Καθοριστικός, για την κοινωνική τους διαφοροποίηση, είναι ο μετασχηματισμός του κεφαλαίου που συσσωρεύουν σε καταναλωτικά και συμβολικά αγαθά: σε αρχοντικές κατοικίες στη “γειτονιά των Ευρωπαίων”, ηγετικούς ρόλους στην οργάνωση της παροικίας, πανεπιστημιακή εκπαίδευση των παιδιών τους, δωρεές για την κατασκευή κοινοτικών κτιρίων, συναναστροφές με άτομα παρόμοιας εθνικής και κοινωνικής προέλευσης κ.λπ.

Οι επιρροές τις οποίες δέχονται οι πάροικοι από τις εθνοτικές ομάδες που συγκροτούν την ερυθραϊκή κοινωνία δεν μπορούν εύκολα να διαπιστωθούν. Εθνικιστικές αξίες, εσωστρεφείς νοοτροπίες και αναπαραστάσεις αντιπαρατίθενται, αλλά και συνυπάρχουν,

αλληλεπιδρούν, με τοπικά ήθη και συμπεριφορές, τροφοδοτώντας σύνθετες και ευπροσάρμοστες στα κοινωνικά συμφραζόμενα ταυτότητες. Για παράδειγμα, ενώ οι Έλληνες της Ερυθραίας εμφορούνται από την ιδέα της καθαρότητας του ελληνικού πολιτισμού, τελούν γάμους με ντόπιες νύφες και ενσωματώνουν πολλές ερυθραϊκές παραδόσεις στον καθημερινό βίο. Ταυτόχρονα, όμως, επιδιώκουν να διασώσουν την εθνική κληρονομιά, μεταβιβάζοντας στους “έγχρωμους” απογόνους τους την πατρογονική ορθόδοξη θρησκεία, την ελληνική υπηκοότητα, τελετουργικές πρακτικές, ενδυματολογικές συνήθειες.

Η αμφισημία που χαρακτηρίζει τις στάσεις αυτές, αποτυπώνεται καθαρά στους δεσμούς που διατηρούν οι πάροικοι με την Ελλάδα. Αν και η χώρα καταγωγής αποτελεί σταθερό σημείο πολιτισμικών και ιστορικών αναφορών, η “επιστροφή” δεν συγκαταλεγόταν στα σχέδιά τους. Την προοπτική αυτή την απόδιωχνε η ευημερία που απολάμβαναν στην καινούργια πατρίδα, η ανάμνηση των στερήσεων του παρελθόντος και οι επιφυλάξεις που έτρεφαν για το ελληνικό κράτος. Για το λόγο αυτό από την Ερυθραία δεν έφευγαν ηθελημένα, αλλά αυτό τους το επέβαλλαν δραματικές καταστάσεις, όπως η εισβολή των αιθιοπικών στρατευμάτων το 1961 και ο επακόλουθος μακροχρόνιος και καταστρεπτικός πόλεμος που κράτησε ως την τελική ανεξαρτητοποίηση της Ερυθραίας, το 1993. Μόνο τότε, όταν δηλαδή η προσωπική ασφάλεια και η βιωσιμότητα των επιχειρήσεών τους φαίνονταν προβληματικές, οι πάροικοι στρέφονταν στην Ελλάδα, όπου πάλι γίνονταν δεκτοί ως “λιγότερο” Έλληνες σε σύγκριση με εκείνους που δεν εγκατέλειψαν ποτέ τα εθνικά εδάφη ούτε ήρθαν σε επαφή με ανοίκειους πολιτισμούς.

ΑΙΘΙΟΠΙΑ

Αλέκα Μπουτζουβή

Η ελληνική παρουσία στην Αιθιοπία άρχισε, ουσιαστικά, τον 18ο αιώνα και συνδέεται με την καταφυγή εκεί μεμονωμένων ατόμων από τη Σμύρνη και τα νησιά του Αιγαίου, αλλά και με τις επαφές των αβησουνιακών εκκλησιαστικών παραγόντων με το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Αλλά οι μονιμότερες ελληνικές εγκαταστάσεις στη χώρα αυτή άρχισαν από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής. Πάντως οι Έλληνες προηγήθηκαν των άλλων Ευρωπαίων. Την υποδοχή και την εγκατάστασή τους ευνόησε το κλίμα των σχέσεων που οι Αιθίοπες είχαν αναπτύξει στο παρελθόν με την Αλεξάνδρεια, το Βυζάντιο και γενικά τον ελληνορθόδοξο κόσμο. Από τις σχέσεις αυτές αντλούνται πληροφορίες για την τεκμηρίωση της αιθιοπικής ιστορίας, καταγεγραμμένης, κατά πολύ, ανεπαρκώς. Η διαμονή των Ελλήνων στην Αιθιοπία, η ιστορία της οποίας φθάνει έως τη βασίλισσα του Σαβά, Μακέδα, και τον Σολωμόντα, παρακολουθεί στους νεότερους χρόνους την πορεία συγκρότησης της πολυφυλετικής αιθιοπικής αυτοκρατορίας, και επηρεάζεται από τη στάση που τηρεί απέναντί τους το ελληνικό κράτος.

Από το 1869, με τη διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ, το ως τότε απομονωμένο αιθιοπικό οροπέδιο, άρχισε να δεσπάζει πάνω από την ακτή της Ερυθράς Θάλασσας και να αποκτά, έτσι, γεωστρατηγική και οικονομική σημασία. Το 1887 η επιλογή της Αντίς Αμπέμπα ως πρωτεύουσας συνοδεύεται από γρήγορους ρυθμούς ανοικοδόμησης. Συνεργεία ελλήνων μαστόρων, που εργάζονταν στη Διώρυγα και τα έργα των φραγμάτων του Ασουάν, κατευθύνθηκαν στην Αιθιοπία μέσω του Τζιμπουτί. Η άφιξη των Ελλήνων στην Αιθιοπία, ασαφής και νεφελώδης ως προς τις συνθήκες μετακίνησης, αρχίζει –μεμονωμένα ή μετά

από πρόσκληση– το 1872, επί αυτοκρατορίας του Γιοχάννες Δ΄ (1871-1889). Στα χρόνια του διαδόχου του, Μενελίκ Β΄ (1889-1913), η μετακίνησή τους συντελείται πιο οργανωμένα και συνεχίζεται ως το 1974 με την ανατροπή του αυτοκράτορα Χαϊλέ Σελασιέ.

Στους Ευρωπαίους, που καταφτάνουν αναζητώντας την τύχη τους στη χώρα, ο Μενελίκ προσφέρει δωρεάν εκτάσεις γης με τίτλους ιδιοκτησίας, προκειμένου να διευκολύνει την παραμονή και την ενσωμάτωσή τους. Παράλληλα τους παραχωρεί και το μονοπώλιο δερμάτων, άλατος, τα δικαιώματα εκμετάλλευσης του υπεδάφους και καλλιέργειας της γης. Με τις διευκολύνσεις αυτές οι Έλληνες επιδίδονται σε κερδοφόρες δραστηριότητες: ιδρύουν πριονιστήρια για να καλύψουν τις ανάγκες της ανοικοδόμησης, αλευρόμυλους, εργοστάσια ελαιουργίας-σαπωνοποιίας, οινοπνευματωδών ποτών, κλωστοϋφαντουργίας και μακαρονοποιίας. Η παραγωγή τους καλύπτει την εσωτερική αγορά, περιορίζοντας, κατά συνέπεια, τις εισαγωγές, με αποτέλεσμα οι αυτόχθονες να αποκλείονται ουσιαστικά από το προσοδοφόρο εξωτερικό εμπόριο, και μάλιστα με την ανοχή του κράτους.

Παράλληλα αρκετοί Έλληνες ασχολούνται με το εμπόριο, διορίζονται σε έμπιστες θέσεις συμβούλων, διευθυντών και γραμματέων στα ανάκτορα και τον κρατικό μηχανισμό, ενώ άλλοι εργάζονται στη χάραξη δρόμων, την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών και το χτίσιμο των πρώτων οικοδομών ευρωπαϊκού τύπου. Ιδρύουν τα πρώτα ξενοδοχεία, καφενεία, παντοπωλεία, και λειτουργούν τον πρώτο κινηματογράφο στην αιθιοπική πρωτεύουσα.

Τον Ιανουάριο του 1908 ο Ανδρέας Καββαδίας εκδίδει την πρώτη αιθιοπική χειρόγραφη πολιτική εφημερίδα *Αϊμιρό* (Γνώση), με ειδήσεις από το Εξωτερικό. Η κυκλοφορία της διακόπτεται δύο φορές (1913-1914 και 1914-1916), αλλά από τον Ιούλιο του 1924 γίνεται η ουσιαστική επίσημη Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Οι ανταποκρίσεις του Καββαδία και αυτές του Σωκράτη Προκοπίου –σε Αθήνα, Κάιρο, Σμύρνη– συντηρούν το μύθο της Αιθιοπίας στον ελληνικό Τύπο.

Λίγο μετά το θάνατο του Μενελίκ (1913), το ευνοϊκό, για τους Ευρωπαίους, καθεστώς αγοράς γης καταργείται και αντικαθίσταται με τη δυνατότητα ενοικίασής της για 99 χρόνια. Την εποχή του διαδόχου αντιβασιλέα Ρας Τάφαρι, του μετέπειτα αυτοκράτορα Χαϊλέ Σελασιέ (1916-1960), οι ευρωπαϊκές κοινότητες έχουν ήδη σχηματιστεί, ιδίως στην Αντίς Αμπέμπα, μετατρέποντάς την σε κοσμοπολίτικο κέντρο. Την εποχή αυτή οι Έλληνες εξακολουθούν να διορίζονται σε έμπιστες υψηλόβαθμες θέσεις στα ανάκτορα και τον κρατικό μηχανισμό. Το 1935 ο Ανδρέας Καββαδίας διευθύνει τη φιλολογική εφημερίδα *Ατμπιγιά Κοκέμπ* (Εωθινός Αστήρ), που κυκλοφορεί για έξι μόνο μήνες. Την ίδια περίοδο, το ναό της Αγίας Τριάδας στην αιθιοπική πρωτεύουσα κοσμούν οι αγιογραφίες του Βάσου Γερμενή και τα γλυπτά των αετωμάτων του Γεωργακά.

Το 1918, όταν ιδρύεται η Ελληνική Κοινότητα της Αντίς Αμπέμπα, λειτουργούν ο Καρπαθιακός Εκπαιδευτικός Σύλλογος και ο Παρροδιακός Εκπαιδευτικός Σύλλογος. Μετά την κατάληψη της Δωδεκανήσου από τους Ιταλούς, οι δύο σύλλογοι συγκρούονται, αφού τα μέλη του πρώτου αρνούνται στην πλειονότητά τους να γίνουν ιταλοί υπήκοοι, σε αντίθεση με τα μέλη του δεύτερου. Η αντιπαλότητα αυτή οφείλεται και στην απουσία αντιπροσώπου του ελληνικού κράτους, τον οποίο από την εποχή του Μενελίκ εκπροσωπεί άλλοτε ο ρώσος, ο βρετανός ή ο γερμανός πρόξενος της Αντίς Αμπέμπα. Μόλις το 1917 εγκαθιδρύεται στην πρωτεύουσα το πρώτο ελληνικό προξενείο, αλλά και πάλι για σύντομο διάστημα. Στη συνέχεια, με προτροπή του διαδόχου Ρας Τάφαρι, διορίζεται ως άμισθος πρόξενος ο γιατρός του, Ιάκωβος Ζερβός. Η αντιπαλότητα των δύο δωδεκανησιακών συλλόγων εντείνεται το 1922, κορυφώνεται το 1927 (με μέτωπο τον Ζερβό), και αποτυπώνεται στο βραχύβιο αντι-

κοινοτικό έντυπο *Ο Αιθιοπικός Κόσμος*. Το κλίμα εξομαλύνεται μόλις το 1930, όταν το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών διορίζει γενικό πρόξενο τον Δημήτριο Νικολόπουλο.

Το 1916, πριν από τη σύσταση της ελληνικής κοινότητας, η Ελευθερία Κοσμά, το γένος Δασκαλάκη, από το Ρέθυμνο, ιδρύει το πρώτο ελληνικό Σχολείο της Αντίς Αμπέμπα για τα λίγα παιδιά που προέρχονταν κυρίως από μικτές οικογένειες. Το σχολείο λειτουργεί ως το 1930, οπότε ιδρύεται το κοινοτικό, η λειτουργία του οποίου διακόπτεται επί ιταλικής κατοχής (1939-1941). Το 1945 λειτουργεί Δημοτικό και Ημιγυμνάσιο, και τα παιδιά συνεχίζουν τις σπουδές τους στην Αίγυπτο και την Ελλάδα ως το 1947, με την αναγνώριση των σχολείων αυτών από το υπουργείο Παιδείας. Το 1957 δημιουργείται Εμπορικό Τμήμα τριετούς φοίτησης, δανειστική κοινοτική βιβλιοθήκη και οικοτροφείο.

Από το 1926 χώρο συσπείρωσης των ομογενών αποτελεί η εκκλησία του Αγίου Φρουμεντίου και από το 1944 η Ελληνική Αθλητική Ένωση *Ολυμπιακός*, που ιδρύεται με σκοπό την ανάπτυξη του αθλητισμού και την ψυχαγωγία. Οι συνθήκες επιβάλλουν, το 1970, τη δημιουργία φιλανθρωπικού τομέα, προκειμένου να ενισχυθούν οικονομικά οι ανίκανοι προς εργασία, και να καλυφθεί η περίθαλψη των αναξιοπαθόντων.

Δεύτερη σε πληθυσμό ελληνική κοινότητα της Αιθιοπίας δημιουργείται στην Ντιρέ Ντάουα, στο σταθμό της σιδηροδρομικής γραμμής Τζιμπουτί-Αντίς Αμπέμπα. Εκεί εγκαθίστανται Έλληνες, που εργάζονται ως υπάλληλοι της γαλλικής Εταιρείας Σιδηροδρόμων, ενώ άλλοι ανοίγουν ξενοδοχεία, καφενεία και καταστήματα. Το 1920 ιδρύεται η ελληνική κοινότητα της πόλης αυτής, το 1926 λειτουργεί το κοινοτικό σχολείο και το 1930 χτίζεται ο ναός της Αγίας Τριάδος. Το 1947 ιδρύεται Ημιγυμνάσιο, που αναγνωρίζεται από το ελληνικό υπουργείο Παιδείας το 1957.

Σαφώς μικρότερη είναι η ελληνική παρουσία σε άλλες πόλεις της χώρας. Το 1897 ζουν στο Τζιμπουτί λίγες δεκάδες Ελλήνων. Ο αριθμός τους αυξάνεται ως το 1908, οπότε και χτίζουν εκκλησία, αλλά τελικά δεν συγκροτούν κοινότητα ούτε αποκτούν ελληνικό σχολείο. Αντίθετα, η ίδρυση, το 1948 στο Ντέμπι Ντόλο, ελληνικής κοινότητας έγινε με βασικό σκοπό τη λειτουργία ελληνικού δημοτικού σχολείου.

Την περίοδο της ακμής τους οι Έλληνες της Αιθιοπίας ανέρχονται περίπου σε 1.500 άτομα. Από αυτούς οι περισσότεροι ζουν στην Αντίς Αμπέμπα, λιγότεροι στην Ντιρέ Ντάουα και κάποιοι κτηματίες και έμποροι στο εσωτερικό της χώρας. Μετά το 1960, έτος καταστολής του κινήματος εναντίον του Χαϊλέ Σελασιέ, η ανησυχία των Ευρωπαίων είναι έκδηλη. Ο αυτοκράτορας προχωρεί σε μεταρρυθμίσεις, μεταξύ των οποίων και η επαναφορά της δυνατότητας αγοράς γης, προκειμένου να αναστείλει την τάση των Ευρωπαίων να εγκαταλείψουν τη χώρα. Ωστόσο η διαρροή συνεχίζεται και ο επαναπατρισμός των Ελλήνων ολοκληρώνεται το 1974 με την επανάσταση του συνταγματάρχη Μεγκίστου Χαίλε Μάριαμ.

KENYA, TANZANIA, ΟΥΓΚΑΝΤΑ, ΡΟΥΑΝΤΑ, ΜΠΟΥΡΟΥΝΤΙ, ΜΑΛΑΟΥΙ, ΜΟΖΑΜΒΙΚΗ, ΖΙΜΠΑΜΠΟΥΕ, ΖΑΜΠΙΑ

Ελένη Λαζίδου - Νίκος Μεταξίδης

Ιστορική επισκόπηση

Οι πρώτοι Έλληνες έφτασαν στην Ανατολική και Νοτιοανατολική Αφρική (Κέννα, Ταγκανίκα/Τανζανία, Ουγκάντα, Ρουάντα, Μπουρούντι, Νιασαλάνδη/Μαλάουι, Μοζαμ-

*Ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου από την ελληνική κοινότητα Ασμάρας Ερυθραίας, 1955
ΥΠΕΞ, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου*

βίκη, Νότια Ροδεσία/Ζιμπάμπουε και Βόρεια Ροδεσία/Ζάμπια) στα τέλη του 19ου αιώνα, και συνέχισαν να μεταναστεύουν στην ίδια περιοχή ως τα τέλη της δεκαετίας του 1960, οπότε και άρχισαν να αποχωρούν λόγω των εθνικοποιήσεων στα πρόσφατα ανεξαρτητοποιημένα κράτη. Οι πρωτοπόροι εργάστηκαν αρχικά ως υπάλληλοι γερμανικών κατασκευαστικών εταιρειών στην Μέση Ανατολή. Όταν οι Γερμανοί ξεκίνησαν, στη δεκαετία του 1890, την κατασκευή σιδηροδρόμων στις αποικίες τους στην ανατολική Αφρική (οι οποίες ως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου κάλυπταν τα εδάφη της σημερινής Τανζανίας, του Μπουρούντι και της Ρουάντα), οι Έλληνες τους ακολούθησαν και παρέμειναν στην περιοχή ακόμη και μετά την ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων, στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συνεχίζοντας στο εξής τη δράση σε συνεργασία με τους Βρετανούς. Οι τελευταίοι τους επέτρεψαν να αγοράσουν τα εγκαταλελειμμένα αγροκτήματα των Γερμανών, γεγονός που έπεισε και άλλους Έλληνες μετανάστες να στραφούν προς την Ανατολική Αφρική. Στη Νοτιοανατολική Αφρική οι Έλληνες εμφανίστηκαν κυρίως ακολουθώντας την κατασκευή των σιδηροδρομικών δικτύων που κατασκεύαζαν οι άγγλοι αποικιοκράτες. Οι εργασίες στις σιδηροδρομικές γραμμές από το Σόλσμπουρι (το σημερινό Χαράρε, πρωτεύουσα της Ζιμπάμπουε) ως την Μπέιρα (Μοζαμβίκη) (1899) και τη Νότια Αφρική (1904), που κατασκεύαζε η British South Africa Comprany, προσήλκυσαν Έλληνες, τόσο ως εργάτες και εργολήπτες, στην κατασκευή τους, όσο και ως υπαλλήλους των σιδηροδρόμων, αργότερα.

Η ανεξαρτησία όμως των περισσότερων κρατών της περιοχής στη δεκαετία του 1960 δημιούργησε δυσμενείς συνθήκες για τους ξένους επιχειρηματίες. Η εσωτερική πολιτική π.χ. του Νιερέρε στην Τανζανία έπεισε την πλειονότητα των Ελλήνων της χώρας να την εγκαταλείψουν. Η φυγή των Ελλήνων της Τανζανίας, που αποτελούσαν τον κύριο μοχλό του Ελληνισμού της Ανατολικής Αφρικής, επέφερε το μαρασμό σε όλες της ελληνικές κοινότητες της περιοχής. Οι περισσότεροι είτε επέστρεψαν στην Ελλάδα είτε μετανάστευσαν σε νοτιότερα κράτη της υποσαχάριας Αφρικής.

Δημογραφική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Το 1913 περισσότεροι από 200 Έλληνες ζούσαν στην Ταγκανίκα (σημερινή Τανζανία) και μετά τους Γερμανούς και τους Βρετανούς αποτελούσαν την τρίτη σε μέγεθος κοινότητα ξένων στη χώρα. Ός το 1929 ο αριθμός τους τριπλασιάστηκε. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία μας, ως και τη δεκαετία του 1960 ζούσαν στην Κένυα και την Τανζανία 2.500 περίπου Έλληνες, από τους οποίους απομένουν σήμερα μόλις 200 άτομα. Το 85% ζούσε και εργαζόταν στην Τανζανία. Οι σημαντικότερες πόλεις ελληνικών εγκαταστάσεων στην Τανζανία ήταν το Νταρ ες Σαλάαμ, η Τάνγκα, η Αρούσα, το Μόσι και η Ιρίνγκα. Η Ζάμπια (πρώην Βόρεια Ροδεσία) προσήλκυσε ελάχιστους Έλληνες, αντίθετα με τη Ζιμπάμπουε (πρώην Νότια Ροδεσία), όπου αναπτύχθηκαν, μερικές από τις ακμαιότερες ελληνικές κοινότητες. Οι Έλληνες της Ζιμπάμπουε εγκαταστάθηκαν στις μεγάλες πόλεις, το Σόλομπουρι, Μπουλαγουάγιο και Ουμάλι. Αντίθετα στην Κένυα, πάνω από το 80% των Ελλήνων εγκαταστάθηκε στην πρωτεύουσα Ναϊρόμπι και τα περίχωρά της. Στην Ουγκάντα και το Μπουρούντι οι περισσότεροι Έλληνες ζούσαν επίσης στις αντίστοιχες πρωτεύουσες.

Ός το 1950 το 30% των Ελλήνων των χωρών αυτών προερχόταν από νησιά του Αιγαίου και συγκεκριμένα κατά 85% από την Κρήτη, τη Σάμο, την Τένεδο, τη Λέσβο, τη Ρόδο, τη Χίο, τη Λήμνο και την Ίμβρο, το 25% από την Κύπρο και το υπόλοιπο 45% από την ηπειρωτική Ελλάδα (30%) και τη Μικρά Ασία (15%). Οι Έλληνες της Νότιας Ροδεσίας κατάγονταν κυρίως από τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Η Νότια Ροδεσία προσήλκυσε και παιδιά Ελλήνων της Μοζαμβίκης, των οποίων οι γονείς ήθελαν να τα μορφώσουν με το αγγλικό εκπαιδευτικό σύστημα, στέλνοντάς τα είτε εκεί είτε στη Νότιο Αφρική. Από το 1950 ο αριθμός των Ελλήνων της περιοχής αυξήθηκε χάρη στις γεννήσεις, αλλά και στην άφιξη συμπατριωτών τους από άλλα κράτη της Αφρικής, κυρίως από την Αίγυπτο. Από το 1950, λοιπόν, το ένα τρίτο σχεδόν αποτελούνταν από Έλληνες που είχαν γεννηθεί και μεγαλώσει στην Αφρική. Στα χρόνια, μάλιστα, της ακμής (1940-1965), το 90% περίπου των παιδιών των ελλήνων μεταναστών της περιοχής είχαν γεννηθεί στην ανατολική Αφρική από Έλληνες γονείς ή μικτά ζευγάρια. Οι Έλληνες της Μοζαμβίκης προέρχονταν κυρίως από τη Νότιο Αφρική, στην οποία και κατέληξαν όταν, εξαιτίας των εθνικοποιήσεων αλλά και του εμφυλίου πολέμου, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα μετά το 1975, οπότε κηρύχθηκε ανεξάρτητη. Η ελληνική παροικία της Μοζαμβίκης αποτελούνταν κυρίως από νησιώτες στην καταγωγή (Κάσο, Λήμνο, Κρήτη), οι οποίοι εργάστηκαν είτε σε ατμοπλοϊκές εταιρείες είτε δραστηριοποιήθηκαν σε ελεύθερα επαγγέλματα (εστιατόρια, ζαχαροπλαστική, φούρνους, ξενοδοχεία). Σήμερα οι Έλληνες της παροικίας είναι ελάχιστοι (λιγότεροι από 20 άτομα).

Τα θεμέλια, ωστόσο, της οικονομικής δραστηριότητας των Ελλήνων στην Ανατολική Αφρική είχαν θέσει οι πρωτοπόροι των αρχών του 20ού αιώνα. Ανάμεσά τους και Έλληνες που ασχολήθηκαν με τη γεωργία, πριν από την αποχώρηση των Γερμανών. Οι Έλληνες

αγρότες καθιέρωσαν στην περιοχή την καλλιέργεια του καφέ και ανέπτυξαν την καλλιέργεια του σχινόδεντρου και του βαμβακιού. Οι Έλληνες, εξάλλου, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εισαγωγή της καλλιέργειας του καπνού στη Ροδεσία. Έτσι, παρά το γεγονός ότι καταγράφηκαν 41 διαφορετικά επαγγέλματα Ελλήνων, τέσσερα μόνο αντιπροσωπεύουν πάνω από το 80% του συνόλου τους: πρόκειται για ιδιοκτήτες αγροκτημάτων και τους υπαλλήλους τους, για εργολάβους και μηχανικούς. Τα τέσσερα αυτά επαγγέλματα είναι ουσιαστικά εκείνα που άσκησαν οι πρώτοι Έλληνες και τα οποία συνέχισαν όσοι τους διαδέχτηκαν, εδραιώνοντας τη φήμη τους μεταξύ Ευρωπαίων και αυτοχθόνων. Αξίζει εδώ να σημειωθεί, πως με τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ως τα τέλη του Εμφύλιου στην Ελλάδα, ένας στους πέντε Έλληνες της περιοχής ασχολήθηκε με το εμπόριο. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, αυτής της πενταετίας, οι Έλληνες προσπάθησαν να πάρουν τα ηνία του εμπορίου από τους Ινδούς, χωρίς, όμως, τελικά να το κατορθώσουν. Σύμφωνα με την έρευνα του Ιωάννη Τσόντου, μεταξύ των Ελλήνων υπήρξαν και 120 χρυσοθήρες, που διέμεναν στην περιοχή της Λούπα (Τανζανία) από το 1923 ως το 1946, οπότε και την εγκατέλειψαν λόγω δυσμενών συνθηκών. Το γεγονός, λοιπόν, ότι περισσότερο από το 80% ασχολήθηκε ουσιαστικά με δύο τομείς, τη γεωργία και την κατασκευή έργων, οδήγησε στη συσπείρωση των ελληνικών κοινοτήτων της περιοχής και την αλληλεξάρτηση των μελών τους.

Στη Νότια Ροδεσία το εμπόριο και οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις αποτελούσαν επίσης τις κύριες δραστηριότητες των Ελλήνων, καθώς η οικονομία της χώρας βασιζόταν στη γεωργική παραγωγή και την εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 το εμπόριο απασχολούσε το 63% των Ελλήνων, ενώ το 8,5% ήταν υπάλληλοι στους σιδηροδρόμους, το 7,5% καπνοπαραγωγοί, το 2,5% κτηνοτρόφοι και το 2,2% ασχολούνταν με την οικοδομή. Στη Νότια Ροδεσία σημειώθηκε την περίοδο αυτή μια ιδιαίτεροτητα που αφορούσε στην ανάπτυξη της βιομηχανίας, η οποία προσήλκυσε πολλούς Έλληνες και Κύπριους. Έτσι η μετανάστευση Ελλήνων και Κυπρίων προς την περιοχή αυτή συνεχίστηκε. Το αποδεικνύουν και οι αριθμοί, καθώς ενώ το 1941 οι Έλληνες της Νότιας Ροδεσίας δεν ξεπερνούσαν τη χιλιάδα, το 1956 έφταναν τους 2.500. Στη Βόρεια Ροδεσία υπήρχαν περίπου 500 Έλληνες τη δεκαετία του 1950, ενώ τη δεκαετία του 1990 ζούσαν περίπου 700 Έλληνες, από τους οποίους οι μισοί ήταν κυπριακής καταγωγής. Στο Μαλάουι οι Έλληνες, στην πλειοψηφία τους, ήταν ιδιοκτήτες αγροκτημάτων με κύρια καλλιέργεια τα καπνά. Στο Μπουρούντι, στην πόλη Μπουζουμπούρα, Έλληνες, ήδη από το 1930, ασχολούνταν με την αλιεία στη λίμνη Ταγκανίκα. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο απαντούν στη περιοχή Έλληνες, καταγόμενοι από τη Μυτιλήνη και τη Σάμο, να ασχολούνται με την αλιεία. Το 1958 υπήρχαν δώδεκα αλιευτικά σκάφη στη λίμνη, που ανήκαν σε Έλληνες.

Κοινοτική οργάνωση και κοινωνικές δραστηριότητες

Με εξαίρεση τους Ιμβρίους, οι Έλληνες της Ανατολικής Αφρικής προτίμησαν να οργανωθούν σε κοινότητες σύμφωνα με την πόλη διαμονής τους στην Αφρική και όχι τον τόπο γέννησής τους στην Ελλάδα (Ελληνική Κοινότητα Αρούσας, Τανζανίας ή Ανατολικής Αφρικής).

Το Νοέμβριο του 1942, με παρέμβαση του μητροπολίτη Αξώμης Νικόλαου, δημιουργήθηκε η Ένωση Ελλήνων Τανζανίας, η οποία αποφάσισε την ίδρυση ενός κεντρικού εθνικού ταμείου για την Ανατολική Αφρική, στο οποίο καλούνταν να συμβάλλουν και οι Έλληνες της Κένυας και της Ουγκάντας. Σκοπός του ταμείου ήταν η ίδρυση σχολείων και

εκκλησιών, η πληρωμή ιερών, καθώς και η οικονομική ενίσχυση των άπορων ομογενών. Στο μεταξύ οι Έλληνες της ανατολικής Αφρικής, με πρωτοστάτες τους κατοίκους του Νταρ ες Σαλαάμ, είχαν συστήσει ήδη από το Δεκέμβριο του 1940 την *Επιτροπή Περιθάλψεως Απόρων Οικογενειών Επιστράτων*, με μηνιαία συνδρομή 1.665 λιρών και σκοπό τη συνδρομή των ομογενών που δοκιμάζονταν από τις συνέπειες του Πολέμου. Αξίζει, επίσης, να σημειώσουμε πως αμέσως μετά την λήξη του Εμφύλιου στην Ελλάδα, οι Έλληνες της Τανζανίας ψήφισαν καινούργιο καταστατικό, με κύριο σκοπό την ένωσή τους, ανεξάρτητα από τις πολιτικές τους πεποιθήσεις.

Εκτός από τις οργανώσεις τοπικού χαρακτήρα, οι Έλληνες ίδρυσαν και σωματεία κοινωνικού χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα οργανώσεις γυναικών ή αθλητικά σωματεία, που είχαν ως αποτέλεσμα την επαφή με άτομα άλλων εθνοτήτων. Στην περίπτωση, ωστόσο, της υποσαχάριας Αφρικής οφείλουμε να σημειώσουμε το διαχωρισμό μεταξύ κοινωνικής ενσωμάτωσης στο πλαίσιο του αποικιοκρατικού καθεστώτος και των ανεξάρτητων κρατών. Στην πρώτη περίπτωση, οι σχέσεις των Ελλήνων, αρχικά με τους Γερμανούς και στη συνέχεια με τους Βρετανούς, ήταν άριστες. Παρά την αποδοχή, πάντως, των νέων αφρικανικών καθεστώτων, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για κοινωνική ενσωμάτωση των Ελλήνων στο νέο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον. Αυτός ήταν, άλλωστε, και ένας από τους κύριους λόγους που εγκατέλειψαν την Ανατολική Αφρική στη δεκαετία του 1960. Εξαίρεση, ίσως, σε αυτόν τον κανόνα αποτέλεσαν οι Έλληνες της Κένυας και της Ζιμπάμπουε. Στην πρώτη, μετά την απελευθέρωση, έχουμε την εκλογή ενός υπουργού ελληνικής καταγωγής και την ανάδειξη ενός μικρού αριθμού Ελλήνων σε συμβούλους και συνεργάτες αφρικανών πολιτικών. Στη Ζιμπάμπουε, παρά το γεγονός ότι τα ελληνικά συμφέροντα συμπορεύτηκαν με αυτά των λοιπών Ευρωπαίων, μετά την ανεξαρτησία της χώρας (1980) η ελληνική παροικία παρέμεινε ισχυρή, αν και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980 πάνω από 250.000 λευκοί μετανάστευσαν –έστω και προσωρινά, όπως φάνηκε αργότερα– στη Νότια Αφρική. Στη χώρα αυτή οι Έλληνες πέτυχαν οικονομική και κοινωνική καταξίωση. Εκτός από επιτυχημένοι επιχειρηματίες, υπήρξαν και σημαντικές προσωπικότητες στους τομείς των γραμμάτων και της επιστήμης. Συγκεκριμένα στη Ζάμπια υπήρξε η ιδιαίτερα ξεχωριστή περίπτωση του Α. Σαρδάνη, από την Κύπρο, τον οποίο ο πρόεδρος Κάουντα διόρισε το 1965 πρόεδρο της Industrial Development Corporation, σκοπός της οποίας ήταν η προώθηση της ανάπτυξης της έως τότε ανύπαρκτης βιομηχανίας της χώρας, και το 1969 γραμματέα του Υπουργείου Εμπορίου, Βιομηχανίας και Ορυχείων.

Όσον αφορά στις πολιτιστικές επιδόσεις των Ελλήνων, μπορούμε να πούμε ότι η λήξη του Εμφύλιου στην Ελλάδα σημάδεψε μια νέα εποχή στην ιστορία της αναδιοργάνωσης των κοινοτήτων, με τη σύσταση καινούργιων εθνικών και πολιτιστικών συλλόγων. Από τις αρχές του 1950 ξεκίνησε και η έκδοση του περιοδικού *Το Μήνυμα*, με στόχο την πολιτιστική αφύπνιση των ομογενών. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η δεκαετία του 1950 αποτέλεσε τη “χρυσή” εποχή τους, η εξάρτησή τους από τη Βρετανία είχε καταστροφικές συνέπειες στη μετέπειτα τύχη τους.

Σήμερα, παρά το μικρό αριθμό Ελλήνων που παραμένει στην περιοχή, γίνονται ακόμη προσπάθειες για την αναδιοργάνωση των κοινοτήτων τους και τη διάσωση των περιουσιών τους. Η ορθόδοξη ελληνική ιεραποστολή του Ναϊρόμπι, μια από τις πιο δραστήριες σε ολόκληρη την ήπειρο, βοηθά με κάθε τρόπο στην ανάπτυξη αγαθών σχέσεων ανάμεσα στους ομογενείς και τους αυτόχθονες κατοίκους της Ανατολικής Αφρικής.

*Έλληνες του Κογκό, αρχές 20ού αι.
ΥΠΕΞ, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου*

4. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΑΦΡΙΚΗ

Νίκος Μεταξίδης

Ιστορική εξέλιξη

Η ελληνική παρουσία στην υποσαχάρια Αφρική ανάγεται στα τέλη του 19ου αιώνα. Το συντριπτικά μεγαλύτερο τμήμα της ελληνικής μετανάστευσης προς την αφρικανική ήπειρο κατευθύνθηκε προς την Κεντρική Αφρική –την Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό (πρώην Βελγικό Κονγκό, που ονομάστηκε Ζαΐρ το 1971 από τον πρόεδρο Μομπούτου), το Κονγκό, το Γκαμπόν, την Ισημερινή Γουινέα και το Καμερούν– και την Ανατολική και Νότια Αφρική. Πολύ πιο αραιή είναι η ελληνική παρουσία στη Δυτική Αφρική –τη Σενεγάλη, την Γουινέα, τη Σιέρα Λεόνε, τη Λιβερία, την Ακτή του Ελεφαντοστού, τη Γκάνα (πρώην Χρυσή Ακτή), το Τόνγκο, το Μπενίν και τη Νιγηρία.

Στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό οι Έλληνες έφτασαν από το νότιο Σουδάν. Ανάμεσα στους πρωτοπόρους υπήρχαν έμποροι ελεφαντόδοντου, που ακολούθησαν τον ποταμό Νείλο προς τα νότια, κατευθυνόμενοι στα βορειοανατολικά του Βελγικού Κογκό. Άλλοι έφτασαν προερχόμενοι από τη Νότια Αφρική και τη Ροδεσία, για να εργαστούν στα ορυχεία της Κατάνγκα. Οι πρώτοι Έλληνες της Δυτικής Αφρικής αφίχθηκαν στη Γουινέα και τη Σιέρα Λεόνε. Στη δυτική Αφρική πήγαν για να εργαστούν σε μεγάλες ευρωπαϊκές εταιρείες, μεταξύ των οποίων και κάποιες ελληνικών συμφερόντων, όπως η A. G. Leventis (Γκάνα, Νιγηρία), η Paterson-Zohonis, η A. J. Tangalakis Company και η τεχνική εταιρεία ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ-ΜΑΝΤΑΚΑΣ (Νιγηρία). Στο Καμερούν οι Έλληνες εμφανίστηκαν τη δεκαετία του 1920. Ήρθαν κυρίως από τη Μικρά Ασία (μέσω Μασσαλίας), την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Η δεύτερη φάση αποδημίας τους στο Καμερούν χρονολογείται στη δεκαετία του 1950, κυρίως μετά από πρόσκληση φίλων, συγγενών ή και συντοπιτών, που είχαν ήδη εγκατασταθεί εκεί.

Ύστερα από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το Βελγικό Κογκό υπήρξε ο βασικός προορισμός των Ελλήνων προς την αφρικανική ήπειρο, μετά τη Νοτιοαφρικανική Ένωση. Στη δεκαετία του 1950, εξαιτίας των εθνοποιήσεων του Νάσερ στην Αίγυπτο, ένα νέο κύμα αιγυπτιωτών Ελλήνων έφτασε στο Ζαΐρ. Κατά τη διάρκεια, όμως, της πολιτικής κρίσης, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, πολλοί Ευρωπαίοι, και μεταξύ τους αρκετοί Έλληνες, εγκατέλειψαν τη χώρα. Παρά ταύτα, στην επταετία 1961-1968 πάνω από 1.500 Έλληνες πήγαν στο Ζαΐρ. Οι Έλληνες ήταν κυρίως συγκεντρωμένοι στα ανατολικά της χώρας, και ασχολούνταν ιδιαίτερα με το εμπόριο. Από το 1974 οι συνθήκες άλλαξαν προς το χειρότερο, καθώς το κράτος εθνοποίησε σημαντικούς τομείς της οικονομίας, όπως ήταν οι αγροτοβιομηχανικές επιχειρήσεις. Τα μέτρα αυτά έπληξαν και τους Έλληνες, που έχασαν περιουσίες χωρίς να αποζημιωθούν. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 ελήφθησαν πολιτικές αποφάσεις για επιστροφή των επιχειρήσεων στους παλαιούς τους κατόχους. Πολλοί Έλληνες επέστρεψαν τότε, για να διεκδικήσουν τις περιουσίες τους, αλλά εμπλέχθηκαν σε δικαστικές περιπέτειες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 υπογράφηκε στην Αθήνα συμφωνία μεταξύ των δύο χωρών για την αποζημίωση των περιουσιών που εθνοποιήθηκαν, αλλά δεν αφορούσε στα ελληνικής υπηκοότητας άτομα που έκαναν χρήση του δικαιώματος επανάκτησης των περιουσιών τους. Δυστυχώς, λόγω των δυσχερειών στην οικονομία της χώρας και της πολιτικής αστάθειας, η κατάσταση παραμένει ρευστή, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση του Ελληνισμού.

Η πολιτική αυτή αστάθεια στην Κεντρική Αφρική, οι “αφρικανοποιήσεις” των περιουσιών και το γεγονός ότι πολλές –ακμαίες στο παρελθόν– ελληνικές εταιρείες της Δυτικής Αφρικής αγοράστηκαν από άλλες μεγαλύτερες και πιο ισχυρές (κυρίως με πολυεθνικά κεφάλαια), περιόρισε δραματικά την εκεί ελληνική παρουσία. Ένα τμήμα, ωστόσο, των Ελλήνων της περιοχής προτίμησε, αντί του τελικού επαναπατρισμού στην Ελλάδα, τη μετακίνησή του από το ένα κράτος της ηπείρου σε άλλο. Το Καμερούν, για παράδειγμα, χώρα με σχετική πολιτική σταθερότητα και ασφαλέστερη από άλλες, αποτέλεσε τόπο υποδοχής Ελλήνων από το Ζαΐρ, την Κεντροαφρικανική Δημοκρατία και άλλες περιοχές.

Δημογραφική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Στο Ζαΐρ, ως το 1921, οι Βέλγοι αντιπροσώπευαν το 50% των μη αφρικανών ξένων. Έχοντας περιορισμένο ενδιαφέρον για το εμπόριο, το 53%, σχεδόν, της εμπορικής δραστηριότητας ανήκε σε Έλληνες, Πορτογάλους και Ινδούς. Οι Ινδοί και οι Έλληνες έδειξαν ιδιαίτερα μεγάλο ενδιαφέρον για το λιανικό εμπόριο, καθώς ήταν διατεθειμένοι να ζήσουν και να δραστηριοποιηθούν στο εσωτερικό της αφρικανικής ηπείρου, κοντά στους σιδηροδρομικούς και τους παραποτάμιους σταθμούς, συντηρώντας μικρά μαγαζιά που πωλούσαν εισαγόμενα είδη, όπως παπούτσια, κονσέρβες, υφάσματα, αγροτικά εργαλεία και είδη οικιακής χρήσης, και διοχετεύοντας, αντίστοιχα, τα ντόπια προϊόντα για εξαγωγή. Ασχολήθηκαν επίσης με την καλλιέργεια εξαγωγίμων αγροτικών προϊόντων, όπως του καφέ, της αγαύης, του ζαχαροκάλαμου και του καπνού. Το αποικιακό καθεστώς τους παραχωρούσε, προνομιακά, εδάφη, αρχικά με μίσθωση. Στη συνέχεια αυτοί αποκτούσαν την κυριότητα των εδαφών που καλλιεργούσαν. Οι Έλληνες ζούσαν κυρίως στα βορειοανατολικά (στο Στάνλειβίλ, το σημερινό Κισαγκάνι), στα νοτιοδυτικά (στην επαρχία Κατάνγκα και ειδικά στις πόλεις Λικάσι και Ελίζαμπεθβίλ, τη σημερινή Κινσάσα). Έλληνες ασχολήθηκαν και με την εμπορευματική αλιεία στη λίμνη Ταγκανίκα. Το 1917, σύμφωνα με επίσημη απογραφή, ήταν περίπου 100 άτομα. Το 1941 ξεπερνούσαν τους 1.000 και η ελληνική παροικία βρισκόταν στην πέμπτη θέση μετά τους Βέλγους, τους Πορτογάλους, τους Ιταλούς και τους Βρετανούς. Στη δεκαετία του 1960 οι Έλληνες του Ζαΐρ ανέρχονταν σε 20.000, αλλά σε μια δεκαπενταετία, περίπου, μειώθηκαν στους 5.000. Ήταν στην πλειονότητά τους έμποροι, ενώ μερικοί από αυτούς ήταν ιδιοκτήτες μεταφορικών επιχειρήσεων και βιομηχανικών μονάδων. Στα βορειοανατολικά σύνορα της χώρας είχαν ιδρύσει αγροτικές μονάδες καλλιέργειας, κτηνοτροφικές μονάδες και ασχολούνταν με την υλοτομία.

Στη Δυτική Αφρική οι Έλληνες ήταν αισθητά λιγότεροι σε σύγκριση με την Κεντρική Αφρική. Ένας από τους λόγους είναι ότι στη Δυτική Αφρική δεν εμφανίστηκαν πολυπληθείς κοινότητες Ευρωπαίων. Κατά τη γνώμη μας, ένας άλλος εξίσου σημαντικό λόγος είναι η έντονη παρουσία των Συρο-Λιβανέζων, που εγκαταστάθηκαν στις γαλλικές αποικίες της Δυτικής Αφρικής. Στη δεκαετία του 1960 οι Έλληνες της Γουινέας έφταναν τους 100, ενώ στο Καμερούν ήταν περίπου 800. Ήταν καταρχάς αντιπρόσωποι των μεγάλων εμπορικών ευρωπαϊκών οίκων και αργότερα ιδρυτές των δικών τους επιχειρήσεων, στις οποίες προσλάμβαναν συγγενείς ή συμπατριώτες τους. Η πιο γνωστή περίπτωση αυτής της κατηγορίας στη Δυτική Αφρική υπήρξε του Ζοχώνη από τη Σπάρτη, που εγκαταστάθηκε στη Σιέρα Λεόνε στα 1870. Λίγα χρόνια αργότερα (1879) συνεταιρίστηκε με τον Paterson ιδρύοντας την Paterson-Zochonis (γνωστή ως “PZ”), που επεκτάθηκε σταδιακά σε όλη τη Δυτική Αφρική. Η PZ αγόραζε εξαγωγίμα προϊόντα, όπως καφέ, φοινικέλαιο, δέρματα, φυστίκια, και αντίστοιχα εισήγε βαμβακερά υφάσματα, καπνό, αλκοολούχα ποτά, εργαλεία, παστά

ψάρια, σκευή οικιακής χρήσης κ.ά. Η εταιρεία εγκαταστάθηκε στο Καμερούν το 1922. Από τη δεκαετία του 1970 εξειδικεύθηκε στον τομέα της τεχνολογίας, εγκαταλείποντας το γενικό εμπόριο στα χέρια των ντόπιων. Από το 1977 η ΠΖ-Καμερούν ΑΕ πήρε τη σκυτάλη από την Paterson Zochonis and Company Limited, που είχε έδρα το Μάντσεστερ, για όλες τις εμπορικές δραστηριότητες στο Καμερούν, με έδρα την Ντουάλα. Στόχος της εταιρείας ήταν η “καμερουνοποίηση” των στελεχών της, σύμφωνα με την πολιτική της χώρας. Με τον τρόπο αυτό μειώθηκε ιδιαίτερα ο αριθμός των ευρωπαϊών απασχολουμένων στις μεγάλες εταιρείες, και κατά συνέπεια ελαττώθηκαν και οι θέσεις των Ελλήνων σ’ αυτές. Μια ακόμη άξια μνείας ελληνική παρουσία στη Δυτική Αφρική και συγκεκριμένα στην Ακτή του Ελεφαντοστού, είναι του Νικόλαου Βλαχάκη, ο οποίος εγκαταστάθηκε εκεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, αναπτύσσοντας σημαντική επιχειρηματική δραστηριότητα στις θαλάσσιες μεταφορές και το ναυτιλιακό και βιομηχανικό τομέα.

Οι πρωτοπόροι στο Καμερούν ασχολήθηκαν με το εμπόριο αγροτικών προϊόντων μεγάλων αποδόσεων (αγορά και συγκέντρωση καφέ, κακάο, μπανάνας). Ζούσαν σε απομονωμένες περιοχές κοντά στις καλλιέργειες του κακάο και του καφέ, και παράλληλα ανέπτυξαν εμπορική δραστηριότητα στις πόλεις (κυρίως στο λιμάνι Ντουάλα), εξάγοντας αγροτικά προϊόντα και εισάγοντας παντός είδους μεταποιημένα εμπορεύματα. Ο αριθμός τους έφτασε τους 2.500 στη δεκαετία του 1970. Μεταξύ των Ευρωπαίων η πολυπληθέστερη ομάδα –μετά τους Γάλλους– ήταν οι Έλληνες. Η οικονομική κρίση άγγιξε την κοινότητα σε πρώτη φάση μετά το 1985, με αποτέλεσμα την πτώση του αριθμού των μελών της στα 1.200 άτομα το 1987. Ακολούθησε η υποτίμηση του νομίσματος της χώρας (1993), με συνέπεια τη μείωση του αριθμού των ομογενών, στα 450 άτομα. Σήμερα ο αριθμός τους δεν ξεπερνά τα 200 άτομα, τα οποία στη συντριπτική πλειονότητά τους ζουν στις δυο μεγάλες πόλεις, Ντουάλα και Γιαουντέ.

Μεταξύ των μεγάλων εισαγωγικών επιχειρήσεων ξεχωρίζουν τα ελληνικά ονόματα των καταστημάτων Τσεκένης, Αρνόπουλος (Sté ARNO), Σταματιάδης (είδη οικοδομών και κιγκαλερίας), και μεταξύ των μεγαλύτερων εξαγωγικών οίκων (κυρίως στην εμπορία και την εξαγωγή κακάο) οι Χριστοδουλίδης και Κρητικός. Παλαιότερα υπήρχαν Έλληνες που δραστηριοποιούνταν στις υπεραστικές μεταφορές· σήμερα οι δραστηριότητες αυτές βρίσκονται στα χέρια ντόπιων και Λιβανέζων. Τα προϊόντα ένδυσης και υπόδησης, οι βιοτεχνίες πλεκτών και υφασμάτων, τα ψιλικά και τα είδη ταξιδιού αποτελούν επίσης μερικές από τις δραστηριότητες των Ελλήνων. Στο Καμερούν οι Έλληνες διατηρούν και αρτοποιεία-ζαχαροπλαστεία, ταξιδιωτικά γραφεία, εστιατόρια, καταστήματα πώλησης ηλεκτρικών ειδών οικιακής χρήσης, χαρτικά, είδη κιγκαλερίας, επιπλοποιεία κ.ά. Κάποιοι ασχολούνται και με την αλιεία ανοικτής θάλασσας. Μόνο ένας Έλληνας ασχολείται με την υλοτομία και το εμπόριο ξυλείας.

Κοινοτική οργάνωση και παροικιακές συσσωματώσεις

Στην Κεντρική Αφρική άνθησαν σημαντικές ελληνικές κοινότητες. Στο Ζαΐρ οι κοινότητες Ισίρο και Μπούνιας, στα βορειοανατολικά, Κολουέζι (1951), Λικάσι και Λουμπούμπασι (1923), στα νοτιοανατολικά, Κινσάσα (1951) στα δυτικά της χώρας, ενώ στο Καμερούν διακρίθηκαν οι κοινότητες Γιαουντέ (1951) και Ντουάλα. (1948). Ελληνόφωνη εκπαίδευση δεν υπάρχει στη Δυτική Αφρική, καθώς εκεί είναι περιορισμένη και η κοινοτική οργάνωση. Στην Κεντρική Αφρική περιορίζεται –παρουσιάζοντας έντονα φθίνουσα τάση– μόνο στο Ζαΐρ.

Στο Ζαΐρ όλες οι ελληνικές κοινότητες διαθέτουν ναό και σχολείο. Σύμφωνα με στοιχεία του υπουργείου Εξωτερικών (1992), λειτουργεί δημοτικό, γυμνάσιο και λύκειο στην Κινσάσα και γυμνάσιο στη Μπούνια. Η Ελληνική Κοινότητα Γιαουντέ και Περιχώρων διατηρεί γραφείο, εντευκτήριο, δημοτικό σχολείο και κατοικία του δασκάλου. Εκεί εδρεύει η Μητρόπολη, η οποία διατηρεί γραφείο και κατοικία του μητροπολίτη, σε χώρο που ανήκει στην κοινότητα. Στο ελληνικό σχολείο διοργανώνονται τμήματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας για Καμερουνέζους. Αντίστοιχα στη Ντουάλα υπάρχουν δύο ελληνορθόδοξοι ναοί, σύγχρονο εντευκτήριο στην κοινότητα και αθλητικές εγκαταστάσεις. Στη Δυτική Αφρική, εκτός της Νιγηρίας (κοινότητες Λάγος και Μπενίν) και της Σενεγάλης (κοινότητα Ντακάρ), οι Έλληνες δεν ήταν οργανωμένοι σε κοινότητες.

Κοινωνική ενσωμάτωση

Η ελληνική παρουσία στον κλάδο των οικοδομών –και συνακόλουθα στη διαμόρφωση του αστικού περιβάλλοντος– είναι έντονη στην Κεντρική, αλλά απύσχα στη Δυτική Αφρική. Ούτως ή άλλως η οικοδομική δραστηριότητα είναι εντονότερη στις πόλεις που προσελκύουν Ευρωπαίους, οι οποίοι μαζί με τους Λιβανέζους και τους πλούσιους Αφρικανούς, έχτιζαν τις κατοικίες τους –χρησιμοποιώντας ντόπιο εργατικό δυναμικό– στις ευρωπαϊκές συνοικίες. Υπήρχαν, ιδίως παλαιότερα, εμπορικοί δρόμοι όπου τα καταστήματα ήταν σχεδόν αποκλειστικά ελληνικής ιδιοκτησίας. Στις πόλεις οι Έλληνες έκτισαν οικοδομές όπου στέγασαν τις επιχειρήσεις τους, και αυτό αποτελεί σημαντικό στοιχείο της παρουσίας τους και της συμμετοχής τους στην εδραίωση του αστικού περιβάλλοντος. Λαμπρό παράδειγμα αρχιτεκτονικής αποτελούν κτίρια που στέγασαν τις επιχειρηματικές δραστηριότητες των Ελλήνων, όπως το Μέγαρο Τσεκένη στη Ντουάλα του Καμερούν, που κτίστηκε το 1952, το ξενοδοχείο AKWA PALACE, χτισμένο από τον Γεράσιμο Μαυρομμάτη (που υπήρξε και το πρώτο ξενοδοχείο στη Ντουάλα), το Μέγαρο Χριστοδουλίδη, όπου στεγάζεται το δημαρχείο της Γιαουντέ.

Έκτισαν επίσης εκκλησίες στις κυριότερες πόλεις όπου έζησαν, ως συστατικό στοιχείο της κοινοτικής τους οργάνωσης, αλλά και σε απομακρυσμένες περιοχές, ώστε να συνοδεύουν την παρουσία της ελληνορθόδοξης ιεραποστολής στην ύπαιθρο. Στο Ζαΐρ υπάρχουν πολλοί ναοί σε διάφορες πόλεις (Λουμπούμπασι, Κινσάσα, Κολβέζι, Ισίρο, Μπούνια, Λικάσι, Κολβέζι, Κασένγκα), στο Καμερούν στις πόλεις Γιαουντέ, Νκονγκσάμπα, Ντουάλα, ενώ στη Δυτική Αφρική συναντώνται στη Γκάνα (στην πρωτεύουσα Άκρα) και στη Νιγηρία (Λάγος). Οι ορθόδοξες εκκλησίες προσελκύουν, εκτός των λίγων ορθόδοξων Αφρικανών, και πολλούς Αφρικανούς άλλων δογμάτων. Για παράδειγμα η ορθόδοξη εκκλησία στην περιοχή Μποναμπέρι της Ντουάλα (που χτίστηκε με δωρεά του Αρνόπουλου) προσελκύει Καμερουνέζους, οι οποίοι στην πλειονότητά τους δεν είναι ορθόδοξοι.

Οι ποικίλες επιχειρηματικές δραστηριότητες των Ελλήνων συνεισφέρουν σημαντικά στις οικονομίες των χωρών στις οποίες διαβιούν, δίνοντας εργασία σε εκατοντάδες ντόπιους, αλλά και συμβάλλοντας στην ανάπτυξη των τομέων της οικονομίας στους οποίους οι Έλληνες έχουν σχεδόν τον απόλυτο έλεγχο. Στο Ζαΐρ, για παράδειγμα, οι Έλληνες κατέχουν –σύμφωνα με στοιχεία του υπουργείου Εξωτερικών (1995)– το 80% της συνολικής παραγωγής ψωμιού, σαπουνιών, υφασμάτων και καφέ. Σε πολλές περιπτώσεις εισάγουν στη χώρα καινοτομίες, που αφορούν στην αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή και τη λιμναία αλιεία.

Με την πολιτική δεν ασχολούνται, επειδή πιστεύουν ότι η ανάμιξή τους δεν είναι συμβατή με τα επιχειρηματικά τους συμφέροντα. Σε όλη την Κεντροδυτική Αφρική η ελληνόφωνη ενημέρωση είναι ανύπαρκτη. Έτσι οι Έλληνες, που ζουν εκεί, δεν είναι ενημερωμένοι για τις εξελίξεις στην Ελλάδα. Αλλά και το μητροπολιτικό κέντρο δεν φαίνεται να παρακολουθεί από κοντά τα προβλήματα που τους απασχολούν.

Οι ελληνικές κοινότητες οδηγούνται, εκ των πραγμάτων, σε συρρίκνωση. Ανάμεσα στους λόγους, που συντελούν σε αυτό, είναι και το γεγονός ότι σήμερα μεταναστεύουν προς την Κεντροδυτική Αφρική όλο και λιγότεροι Έλληνες. Πρόκειται, αφενός, για μεμονωμένα άτομα, που αποφασίζουν τον επίπονο δρόμο της μετανάστευσης είτε για προσωπικούς λόγους είτε γιατί είχαν δεσμούς με κάποια γειτονική αφρικανική χώρα (που έπαψε, όμως, να είναι φιλόξενη προς αυτούς) και, αφετέρου, για άτομα που έρχονται ακολουθώντας τον ή τη σύζυγό τους, που διατηρεί συγγενικούς και επιχειρηματικούς δεσμούς με την περιοχή. Κάποιοι μάλιστα ζουν το μεγαλύτερο μέρος του έτους στην Ευρώπη και επισκέπτονται την Αφρική για λίγους μήνες, προκειμένου να παρακολουθούν τις εκεί επιχειρήσεις τους.

226

5. ΝΟΤΙΟΑΦΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

Benjamin Hendrickx

Εριφύλη Θάνου - Σταμάτιος Παυλής

Ιστορική ανασκόπηση

Υπάρχουν ασαφείς αναφορές στην περιστασιακή, μάλλον «παρουσία Ελλήνων στη Νότια Αφρική κατά τα τέλη του 18ου και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ωστόσο οι εξακριβωμένες πληροφορίες ανάγονται σε νεότερη περίοδο και αφορούν σε μια μικρή ομάδα δώδεκα, περίπου, Ελλήνων που ζούσαν στην Πόλη του Ακρωτηρίου (Cape Town) στα 1876. Ο αριθμός αυτός θα αυξηθεί αισθητά από τα τέλη του 19ου αιώνα και εξής, και θα συνδεθεί με την ανακάλυψη του χρυσού και των διαμαντιών στις περιοχές Kimberley και Witwatersrand. Ένα μέρος αυτών των πρώτων ελλήνων μεταναστών, που βρέθηκαν στη Νότια Αφρική, πήρε μέρος –για ιδεολογικούς ή επιχειρηματικούς λόγους– στον πόλεμο των Άγγλων με τους Μπόερς (1899-1902) για την ανεξαρτησία των κρατιδίων Transvaal και Free State. Οι νέοι μετανάστες που ήρθαν στις αρχές του 20ού αιώνα στο Transvaal ήταν ανειδίκεντοι εργάτες.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 και με κύριες αιτίες τη Μικρασιατική Καταστροφή και τους μεταναστευτικούς περιορισμούς που έθεσαν οι ΗΠΑ, άρχισαν να καταφτάνουν στη Νότια Αφρική –μέσω της “αλυσιδωτής μετανάστευσης” και της εγγυημένης προσφοράς εργασίας εκ μέρους συγγενών επιχειρηματιών– τα πρώτα, ουσιαστικά, κύματα ελλήνων μεταναστών. Ο αριθμός τους αυξήθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1940 μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1950, ως αποτέλεσμα των προβλημάτων που δημιούργησε στην Ελλάδα ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι μεταπολεμικές περιπέτειες της χώρας. Η ελληνική μετανάστευση προς τη Νοτιοαφρικανική Ένωση επιταχύνθηκε κατά την περίοδο 1961-1970, αφενός εξαιτίας των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών, που επικρατούσαν στην Ελλάδα, και αφετέρου επειδή μετριάστηκαν οι μεταναστευτικοί κανονισμοί που ίσχυαν για τη χώρα υποδοχής. Το 1961 οι Νοτιοαφρικανοί ίδρυσαν Τμήμα Μετανάστευσης, για να προσελκύσουν εξειδικευμένους λευκούς μετανάστες από την Ευρώπη, επειδή το ισχύον νομοθετικό καθεστώς (άπαρτχάιντ), το οποίο απέκλειε τους ιθαγενείς από τις τέχνες και τα επαγγέλματα, δημιούργησε έλλειψη σε αυτούς τους κλάδους. Οι Έλληνες που ήρθαν εκείνη την περίοδο στη Νότια Αφρική ήταν κατά κανόνα εξειδικευμένοι τεχνίτες και επιστήμονες. Αλλά και οι πολιτικές αλλαγές, που συντελέστηκαν σε διάφορες αφρικανικές χώρες (Αίγυπτο, Σουδάν, Ταγκανίκα, Μοζαμβίκη, Αγκόλα, Ροδεσία) στις δεκαετίες 1950-1970, ανάγκασαν πολλούς από τους Έλληνες που ζούσαν εκεί να καταφύγουν στη Νοτιοαφρικανική Ένωση. Σημειώθηκε, επίσης τότε, και ένα σημαντικό μεταναστευτικό ρεύμα από την Κύπρο.

Στη δεκαετία του 1980 η μετανάστευση από την Ελλάδα στη Νότια Αφρική μειώθηκε εξαιτίας της πολιτικής αστάθειας, της αύξησης της τρομοκρατίας και της διεθνούς αποδοκιμασίας του καθεστώτος των φυλετικών διακρίσεων. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 άρχισε ο εκδημοκρατισμός της χώρας. Ένα μέρος, όμως, των Ελλήνων της Νοτιοαφρικανικής Ένωσης εξακολουθεί να θεωρεί το μέλλον της χώρας αυτής πολιτικά αβέβαιο. Εξάλλου, η υψηλή εγκληματικότητα δημιουργεί αισθήματα ανασφάλειας στην ελληνική παροικία. Γι' αυτό και πολλά μέλη της επιλέγουν είτε την οδό της παλιννόστησης (οι μεγαλύτεροι στην ηλικία) είτε, οι νεότεροι, τη μετεγκατάσταση σε άλλες χώρες, κυρίως την Αυστραλία.

Δημογραφική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Οι πρώτες νοτιοαφρικανικές πόλεις, που δέχτηκαν έλληνες μετανάστες (ναυτικούς στην πλειονότητά τους), ήταν τα παραθαλάσσια αστικά κέντρα Cape Town, Durban και Port Elisabeth. Το 1891 ζούσαν στην επαρχία του Cape Town 92 Έλληνες, 77 άνδρες και 15 γυναίκες. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1904, ο αριθμός τους πολλαπλασιάστηκε (931 άνδρες και 31 Ελληνίδες). Την ίδια χρονιά (1904) στο Transvaal ο ελληνικός πληθυσμός ανερχόταν στα 378 άτομα, στο Natal στα 140 και στο Free State στα 50. Στο διάστημα 1902-1911 σημειώθηκε μεγάλη μετακίνηση Ελλήνων προς το Transvaal, λόγω της ανακάλυψης των διαμαντιών και του χρυσού, φτάνοντας στα 1.157 άτομα (1.101 άνδρες και 156 γυναίκες).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 σημειώθηκε, όπως αναφέραμε, νέο κύμα μεταναστών προς τη Νότια Αφρική. Στατιστικά στοιχεία της εποχής δείχνουν ότι από το 1931 ως το 1940 έφτασαν στην χώρα 412 Έλληνες. Από το 1948 ως το 1950, 275 μετανάστες και 155 επισκέπτες (από τους τελευταίους ένα μεγάλο ποσοστό υπέβαλε αργότερα αίτηση για μόνιμη εγκατάσταση). Από το 1951 ως το 1960 μετανάστευσαν 2.341, ενώ δηλώθηκαν και 1.076 επισκέπτες. Στο τέλος της δεκαετίας 1961-1970 καταγράφηκαν 10.790 Έλληνες μετανάστες και 4.650 επισκέπτες. Στους αριθμούς αυτούς θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και μη καταγεγραμμένους εδώ τους Έλληνες που μετακινούνταν στην Ένωση από άλλες χώρες της αφρικανικής ηπείρου, καθώς επίσης και τους κύπριους μετανάστες. Το 1985 η νοτιοαφρικανική στατιστική υπηρεσία κατέγραψε 7.736 άτομα με ελληνική υπηκοότητα και το 1991 17.595 άτομα με την ελληνική ως μητρική τους γλώσσα. Σύμφωνα με πρόσφατες εκτιμήσεις, σήμερα ζουν στη Νότια Αφρική περίπου 40.000 Έλληνες. Πάντως, στην ακμή της η παροικία αριθμούσε περί τα 120.000 άτομα.

Οι Έλληνες ξεκίνησαν αρχικά να εργάζονται ως ανειδίκευτοι εργάτες στα ορυχεία και τους σιδηροδρόμους. Η απασχόλησή τους, όμως, αυτή ήταν βραχύβια, εξαιτίας των άσχημων συνθηκών εργασίας στα ορυχεία και των μικρών οικονομικών απολαβών στους σιδηροδρόμους. Έτσι στράφηκαν στη δημιουργία μικρών ιδιωτικών επιχειρήσεων, κυρίως καφενείων, παντοπωλείων, καταστημάτων γενικού εμπορίου και εστιατορίων. Ορισμένοι ασχολήθηκαν, επίσης, με την ελαφρά βιομηχανία (βιομηχανία προϊόντων καπνού, εμφιάλωσης νερού και αναψυκτικών, ζαχαρωδών προϊόντων, κεριών, τούβλων κ.ά.), ανοίγοντας έτσι ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία των Ελλήνων της Νότιας Αφρικής.

Οι Έλληνες αποτελούν σήμερα μία από τις πιο εύπορες παροικίες στη χώρα και εξακολουθούν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικονομία της. Έλληνες επιχειρηματίες και ελεύθεροι επαγγελματίες απασχολούν, ως εργοδότες, περίπου 150.000 έως 200.000 άτομα.

Κοινοτική οργάνωση

Στην πολυεθνική κοινωνία της Νότιας Αφρικής, η ελληνική παροικία είναι αρκετά οργανωμένη. Οι Έλληνες μετανάστες ίδρυσαν κοινότητες σε πολλές πόλεις, όπου υπήρχε μεγάλος αριθμός ομογενών, όπως στο Cape Town, την Pretoria, το Johannesburg, το East Rand, το Durban, το Rustenburg, το Port Elisabeth και αλλού. Η πρώτη, πάντως, οργανωμένη παρουσία των Ελλήνων στη χώρα σημειώθηκε στα 1898, όταν ιδρύθηκε ο Σύλλογος

Αλληλοβοηθείας στο Cape Town με σκοπό την παροχή βοήθειας στους καινούργιους μετανάστες και την εκπροσώπηση των Ελλήνων στις τοπικές αρχές. Ο παραπάνω σύλλογος μετατράπηκε το 1902 στην πρώτη κοινότητα της ελληνικής παροικίας στην Νότια Αφρική.

Το 1906 ο Γεώργιος Γκολφινόπουλος ίδρυσε στην Pretoria και το Johannesburg την οργάνωση *Hellenismo*, που υπήρξε το κυριότερο μέσο διατήρησης της ελληνικής παράδοσης και γλώσσας ως τη δημιουργία των ελληνικών κοινοτήτων στις πόλεις αυτές, το 1908. Κύριοι στόχοι κάθε κοινότητας ήταν η ανέγερση εκκλησίας, η προσφορά βοήθειας σε άπορους συμπατριώτες και η ίδρυση ελληνικού σχολείου.

Το επίσημο όργανο της ελληνικής παροικίας στη Νότια Αφρική, είναι η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων και Σωματείων, που ιδρύθηκε το 1982 και αναγνωρίζεται από τις ελληνικές και τις νοτιοαφρικανικές αρχές.

Η ελληνική ομογένεια και το “άπαρτχάιντ”

Η ελληνική ομογένεια στη Νότια Αφρική ακολούθησε την εξέλιξη της αποικιοκρατίας στη χώρα αυτή. Ο καταμερισμός εργασίας, που εφάρμοζαν οι αποικιοκράτες ανάμεσα στους ίδιους (διαχείριση της οικονομίας, διευθυντικές θέσεις στις επιχειρήσεις, απασχόληση σε εξειδικευμένους τεχνικούς τομείς, διοίκηση) και στους ιθαγενείς (χειρωνακτικές εργασίες με χαμηλές αμοιβές) άφηνε “κενά”, τα οποία έδιναν την ευκαιρία σε τρίτους, κυρίως λευκούς μετανάστες, να διεισδύσουν. Έτσι ερμηνεύεται το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των Ελλήνων της Νότιας Αφρικής ασχολήθηκε με το εμπόριο, αλλά και ότι δεν ταυτίστηκε πλήρως ούτε με τους αποικιοκράτες ούτε με τους ιθαγενείς. Οι έλληνες επιχειρηματίες έγιναν από τα πιο δραστήρια μέλη των εμπορικών συλλόγων των περιοχών, όπου διέμεναν, προκαλώντας έτσι οξύτατα προβλήματα ανταγωνισμού με το αγγλικό κεφάλαιο.

Η ενότητα, όμως, του ελληνικού στοιχείου άρχισε να κλονίζεται στην περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο χωρισμός τους σε βενιζελικούς και βασιλικούς έδωσε την αφορμή, που επί χρόνια ζητούσε το αγγλικό κεφάλαιο, για να χτυπήσει τον εμπορικό ανταγωνισμό των Ελλήνων. Ο αγγλόφωνος πληθυσμός της χώρας στράφηκε ανοιχτά εναντίον των Ελλήνων στο διάστημα των ετών 1915-1917, με αποκορύφωμα τις επιθέσεις κατά των ελληνικών επιχειρήσεων και καταστημάτων, πολλά από τα οποία καταστράφηκαν ολοσχερώς. Οι αντιξοότητες αυτές ανάγκασαν τους Έλληνες να επανασυσπειρωθούν, ώστε να αντισταθούν στο εχθρικό αυτό κλίμα και να ξεκινήσουν μια νέα προσπάθεια για τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και της Ορθοδοξίας.

Από το 1948 εφαρμόστηκε στη χώρα η πολιτική του “άπαρτχάιντ”, που δεν απέκλειε μόνο τους ιθαγενείς, αλλά και εκείνους τους μετανάστες (όπως οι Έλληνες), που δεν προέρχονταν από τους παλαιούς δυτικοευρωπαίους αποίκους. Στο πλαίσιο της πολιτικής αυτής η νοτιοαφρικανική κυβέρνηση έκλεισε όλα τα ημερήσια ξενόγλωσσα σχολεία. Έκτοτε η ελληνική γλώσσα διδάσκονταν σε απογευματινά και κυριακάτικα σχολεία, που είχαν, βέβαια, περιορισμένη επίδοση. Στα κρατικά σχολεία η αφομοιωτική πίεση ήταν έντονη. Παρόλα αυτά οι Έλληνες αντιστέκονταν στην αφομοίωση, εξοργίζοντας τους πιο σκληρούς στυλοβάτες του συστήματος. Πολλά, πάντως, από τα μέλη της παροικίας φαίνεται ότι συμβιβάστηκαν με το καθεστώς του άπαρτχάιντ απέναντι στο μαύρο πληθυσμό ή τουλάχιστον δεν αντιτάχθηκαν σ’ αυτό.

Το Σύνταγμα της χώρας, το οποίο ψηφίστηκε μετά την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος της Νότιας Αφρικής το 1994, προστατεύει τα δικαιώματα όλων των εθνοτήτων που ζουν στην χώρα σε ό,τι αφορά τη διατήρηση της ταυτότητας, της θρησκείας και της γλώσσας τους. Αναφέρεται, μάλιστα, ειδικά και στην προστασία της ελληνικής γλώσσας.

Επιστημονικές και πολιτιστικές επιδόσεις

Το μορφωτικό επίπεδο της ελληνικής παροικίας άρχισε να ανεβαίνει με την εκπαίδευση των νέων. Οι Έλληνες κατόρθωσαν να διαπρέψουν σε όλους τους τομείς των επιστημών. Ένας από τους πιο διακεκριμένους δικηγόρους για τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι ο Γεώργιος Μπίζος, που ήταν από τους συνηγότερους του Νέλσον Μαντέλα στη δίκη της Ριβονία. Σήμερα υπάρχουν πολλοί έλληνες ακαδημαϊκοί σε διάφορα νοτιοαφρικανικά πανεπιστήμια, καθώς και πολλοί επιστήμονες.

Από το 1984 λειτουργεί, ενταγμένη στο Πανεπιστήμιο του Johannesburg, η μοναδική έδρα νεοελληνικών σπουδών σε όλη την Αφρική, με καθηγητή τον Benjamin Hendrickx, συνεπικουρούμενο από τις Θέκλα Σανσαρίδου-Hendrickx, Κορίννα Ματζούκη και Μαριλένα Πιπερίδη. Η έδρα, επίσημα αναγνωρισμένη και από την Ελλάδα, ενισχύει τη θέση του απόδημου Ελληνισμού της Νότιας Αφρικής, καλύπτοντας και τις ανάγκες της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Αξιοσημείωτη είναι και η παρουσία των Ελλήνων της Ένωσης στη λογοτεχνία. Χαρακτηρίζεται από πολυμορφία και αξιοσημείωτη ποιότητα με σημαντικό αριθμό ελληνόγλωσσης παραγωγής και συνεχώς αυξανόμενο αριθμό κειμένων στην αγγλική γλώσσα. Ενδεικτικά αναφέρονται εδώ μόνο τα ονόματα των λογοτεχνών Δημήτρη Λέου, Λεωνίδα Θεοφιλόπουλου, Φίλιππου Νικολαΐδη, Ντόλλης Νταλκά, Στέλλας Βασιλείου-Παπά, Μαρούλας Πανάγου, Ιωάννας Παπαδογιάννη-Δερουκάκη, Απόστολου Παριανού, Ευάγγελου Μάντζαρη, Μάκη Τζιλιάνου, Νίκου Κωνσταντάρα και Μαρίας Κατράκη.

Σημαντικό τμήμα της πολιτιστικής παρουσίας των ομογενών καλύπτει η Ελληνική Πνευματική Κίνηση Νοτίου Αφρικής (Ε.ΠΝΕ.Κ.), που ιδρύθηκε το 1978. Σκοπός της είναι η προβολή του ελληνικού πολιτισμού και οι πολιτιστικές ανταλλαγές μεταξύ Νότιας Αφρικής και Ελλάδας. Αποτελείται από επιτροπές λογοτεχνίας, θεάτρου, μουσικής, εικαστικών τεχνών, ψυχαγωγίας, κινηματογράφου, ελληνικών χορών, νεολαίας και δημοσίων σχέσεων, οι οποίες έχουν οργανώσει και έχουν συμμετάσχει σε πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις στη Νότια Αφρική και την Ελλάδα. Από το 1987 λειτουργεί, επίσης, τμήμα του Λυκείου Ελληνίδων με πολλές και αξιόλογες δραστηριότητες και με κορυφαία την προσπάθεια για συγκέντρωση του υπάρχοντος αρχαιακού υλικού του Ελληνισμού της Νότιας Αφρικής.

Σοβαρή προσπάθεια για τη διατήρηση και προβολή της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς γίνεται και από την Ελληνική Εκκλησία (με τον παρόντα μητροπολίτη κ. Σεραφείμ Κυκκώτη), καθώς και τον ελληνικό ραδιοφωνικό σταθμό *Νέα Πανελλήνια Φωνή*, ο οποίος ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1995. Ο ελληνικός Τύπος, εξάλλου, κατέχει ξεχωριστή θέση στην ιστορία της ομογένειας της Νότιας Αφρικής. Η πρώτη ελληνική εφημερίδα της Ένωσης ήταν *Η Αποκάλυψη*, που κυκλοφόρησε το 1902 στο Κέιπ Τάουν από τον Γεώργιο Κωστάλα. Στη συνέχεια εκδόθηκαν και άλλες: *Νέα Ελλάς*, *Αφρικανίς*, *Ελληνικός Τύπος*, *Ακρόπολις*. Έχουν κυκλοφορήσει, επίσης, και ορισμένα πολύ αξιόλογα λογοτεχνικά περιοδικά. Μέσα από τις στήλες του *Σταυρού του Νότου*, της *Απολλωνίας*, της *Γνώμης* έκαναν τα πρώτα τους λογοτεχνικά βήματα, ποιητές και πεζογράφοι της Νότιας Αφρικής. Σήμερα τα *Ελληνικά Νέα*, του Τάκη Κωνσταντόπουλου, απομένει η μοναδική παροικιακή εφημερίδα που εκδίδεται στο Γιοχάννεσμπουργκ. Μαζί με το μηνιαίο περιοδικό *Πανόραμα*, που εκδίδει, η εφημερίδα συνεχίζει την προσφορά της στη λογοτεχνική δραστηριότητα των Ελλήνων της χώρας, με ανταποκρίσεις από όλη τη Νότια Αφρική.

*Καρτ ποστάλ με το υπερωκεάνειο Κυρήνεια που μετέφερε μετανάστες στην Αυστραλία
Πρεσβεία της Αυστραλίας*

1. ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ

Σταθμός στην ελληνική μετανάστευση της Αυστραλίας

Η μετανάστευση των Ελλήνων στην Αυστραλία διακρίνεται στην πρώιμη (1830-1869) και την εποικιστική περίοδο (1870-1974). Η πρώιμη περίοδος περιλαμβάνει την άφιξη των πρώτων εκτοπισμένων Ελλήνων των βρετανικών δικαστηρίων, την έλευση τυχοδιωκτών, ελλήνων ναυτικών του βρετανικού ναυτικού και φυγάδων (1830-1850), καθώς και χρυσοθηρών, ταξιδιωτών και φιλοπερίεργων νησιωτών, που ως τα τέλη της δεκαετίας του 1870 διέμεναν σποραδικά και προσωρινά σε διάφορες αποικίες της Αυστραλίας. Η εποικιστική περίοδος, ανάλογα με τη φύση και το ρυθμό της μετανάστευσης, γνώρισε διάφορες φάσεις. Ός το 1924 παρέμεινε αουστηρά νησιωτική, αφού η συντριπτική πλειοψηφία των πρωτοπόρων προερχόταν από τα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου. Από τη χρονιά αυτή, εξαιτίας του περιορισμού στον αριθμό των μεταναστών, που επέβαλαν οι ΗΠΑ, αλλά και των πολιτικών και δημογραφικών συνεπειών, που προκάλεσε η Μικρασιατική Καταστροφή (1922), άρχισε η μαζική μετανάστευση από την ηπειρωτική Ελλάδα (1924) με πρώτους τους Μακεδόνες. Ο τύπος αυτός της μετανάστευσης λειτούργησε με πρόσκαιρους περιορισμούς ως το 1945. Έκτοτε άρχισε η έλευση ανύπαντρων γυναικών και εξαρτώμενων μελών οικογενειών, προκειμένου να εναρμονισθεί η δυσαναλογία ανδρών-γυναικών μεταναστών (70 προς 30), η οποία δημιουργούσε σοβαρά κοινωνικά προβλήματα στους αυστραλιώτες Έλληνες.

Οι πρώτοι Έλληνες έφτασαν στην Αυστραλία το 1829, ως κατάδικοι, ενώ οι πρώτοι μετανάστες άρχισαν να φτάνουν σε μεγάλους αριθμούς μετά το 1850. Την εποχή εκείνη είχε γίνει γνωστή σε ολόκληρη την Ευρώπη η ανακάλυψη του χρυσού στην Αυστραλία. Φιλοπερίεργοι, τυχοδιώκτες και χρυσοθήρες από τα Επτάνησα και την Κρήτη ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στα χρυσορυχεία της Βικτώριας και της Νέας Νότιας Ουαλίας. Ζούσαν ομαδικά και εργάζονταν από την ανατολή ως τη δύση του ηλίου, και σε μια περίπτωση ίδρυσαν ακόμη και δικό τους χωριό, το οποίο οι ξένοι ονόμασαν *Greek Town*. Φιλόδοξοι και φίλεργοι σκορπίστηκαν στην αχανή και αρχικά αφιλόξενη ήπειρο, για να ζήσουν τη μισοξένεια και την καταφρόνια. Οι περισσότεροι ασχολήθηκαν με εποχικά επαγγέλματα, που δεν καταδέχονταν να ασκήσουν οι Αγγλοκέλτες. Ταξιδεύοντας σε μεγάλες αποστάσεις στην ενδοχώρα, κρατήθηκαν μακριά από τις πόλεις και τις ελάχιστες βιοτεχνίες, πρόνομο αποκλειστικό των εποίκων βρετανικής καταγωγής.

Στα μεγάλα αστικά κέντρα εμφανίσθηκαν οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες μετά το 1870, αρχικά στο Σίδνεϊ και την Πέρθη και αργότερα (1880) στη Μελβούρνη. Οι περισσότεροι ήταν νησιώτες από τα Κύθηρα, την Ιθάκη και τη Σάμο, και αρκετοί Μικρασιάτες. Όσοι βρέθηκαν στις πόλεις, επιβίωσαν ασκώντας τα επαγγέλματα που έφεραν από την ιδιαίτερη πατρίδα τους – ζαχαροπλάστες, οπωροπώλες, ψαράδες, χαμάληδες στα λιμάνια, καταστηματάρχες και εστιάτορες. Στην επαρχία τα επαγγέλματα ποίκιλλαν ανάλογα με

την προέλευση του μετανάστη. Οι νησιώτες επιδόθηκαν στην αλιεία, και απασχολήθηκαν στα ορυχεία, τις απέραντες φυτείες ζαχαροκάλαμου της βόρειας Κουινσλάνδης ή διακρίθηκαν στην υλοτομία, την αποψίλωση αγροκτημάτων και την καλλιέργεια αμπελιών, καπνού, λαχανόκηπων και φρούτων. Στις αρχές του 1900 Έλληνες άνοιξαν δικές τους καφετέριες και μικρεστιατόρια σε όλες σχεδόν τις κωμοπόλεις και τα χωριά της Νέας Νοτίου Ουαλίας και της Βικτωρίας. Εκεί, δουλεύοντας πολλές ώρες με την οικογένειά τους, πλούτισαν και άνοιξαν αργότερα μεγαλύτερα εστιατόρια στις μεγάλες πόλεις της Αυστραλίας. Άλλοι αγόρασαν φάρμες και έγιναν μεγαλοκτηνοτρόφοι, άλλοι καλλιέργησαν τα απέραντα χωράφια τους και έγιναν χονδρέμποροι λαχανικών και φρούτων. Οι περισσότεροι, πάντως, που άνοιξαν επιχειρήσεις τροφίμων στο Σίδνεϊ, τη Μελβούρνη και την Πέρθη, έγιναν έμποροι.

Μετά το 1923 άρχισαν να έρχονται πολλοί μετανάστες από τη Δυτική Μακεδονία, κυρίως την Κοζάνη, τη Φλώρινα και την Καστοριά. Επίσης ήρθαν πολλοί πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής. Όσοι απέκτησαν χρήματα, πήγαν στην Ελλάδα, παντρεύτηκαν γυναίκες από τα χωριά τους και επέστρεψαν. Αρκετοί Έλληνες εργάστηκαν σε επαρχιακές πόλεις, όπως αυτή του Port Pirie στη Νότια Αυστραλία. Εκεί αρχικά βάφτισαν τα παιδιά τους με αγγλικανούς ιερείς, αργότερα έχτισαν ξύλινο ορθόδοξο ναό και εργάστηκαν στα απέραντα χυτήρια μετάλλου. Μετά το 1927, εξαιτίας της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, έχασαν τη δουλειά τους στα μεταλλουργεία και αναγκάστηκαν να φύγουν στην Αδελαιίδα και τη Μελβούρνη. Πολλοί αγρότες απασχολήθηκαν στις απέραντες φυτείες ζαχαροκάλαμου στην Κουινσλάνδη. Εκεί έκτισαν τα νοικοκυριά τους και αναγκάστηκαν να γίνουν οι ίδιοι δάσκαλοι και ιερείς, διδάσκοντας ελληνικά και βαφτίζοντας τα παιδιά τους.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την υπογραφή της μεταναστευτικής συμφωνίας μεταξύ Ελλάδας και Αυστραλίας, το 1952, άρχισαν να εγκαθίστανται σε μεγάλους αριθμούς και στις άλλες Πολιτείες της Αυστραλίας, σπάζοντας, έτσι, τα προπολεμικά εποικιστικά μοντέλα. Πάντως η μεταπολεμική εγκατάσταση των Ελλήνων ελεγχόταν πλήρως από την κυβέρνηση της Αυστραλίας, η οποία, με την ίδρυση του Υπουργείου Μετανάστευσης (1945), είχε θέσει ως στόχους της την ετήσια αύξηση του πληθυσμού της χώρας κατά 2% με την εγκατάσταση Νοτιοευρωπαίων και την κοινωνικοοικονομική διαμόρφωση των μεγάλων αστικών της κέντρων, εφαρμόζοντας την εργασιακή αποκέντρωση των νεομεταναστών σε πόλεις και βιομηχανίες που προκαθόριζε ο γραφειοκρατικός μηχανισμός της χώρας.

Δημογραφική εξέλιξη

Η δημογραφική και εποικιστική εξέλιξη των ελληνικών παροικιών της Αυστραλίας πέρασε από διάφορες φάσεις. Ός το 1926 οι πολιτείες της Νέας Νότιας Ουαλίας (NNO) και Δυτικής Αυστραλίας (ΔΑ.) συγκέντρωναν περίπου το 60% των πρωτοπόρων μεταναστών. Η Βικτώρια, η Κουϊνσλάνδη και η Νότια Αυστραλία (ΝΑ) τους υπόλοιπους. Ελάχιστοι νησιώτες από τα Κύθηρα ζούσαν στο Hobart της Τασμανίας. Δεν είναι, λοιπόν, άσχετες οι παραπάνω δημογραφικές εξελίξεις με το ότι στο Σίδνεϊ ιδρύθηκε η πρώτη οργανωμένη ελληνική κοινότητα (1896), στην Πέρθη της ΔΑ η πρώτη ελληνική Αδελφότητα της Αυστραλίας (1912) και στη Μελβούρνη άρχισε η πρώτη οργανωμένη εμφάνιση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας (1892).

Στα χρόνια 1952-1974 εγκαταστάθηκαν στην Αυστραλία περίπου 270.000 Έλληνες, Ελλαδίτες και Κύπριοι. Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους (87%) οι μετανάστες αυτοί ήταν αγρότες και ανειδίκεντοι εργάτες των αστικών κέντρων. Το πληθυσμικό αυτό απόθεμα των Ελλήνων της Αυστραλίας έκτοτε διανθίζεται, εμπλουτίζεται, αναμορφώνεται και

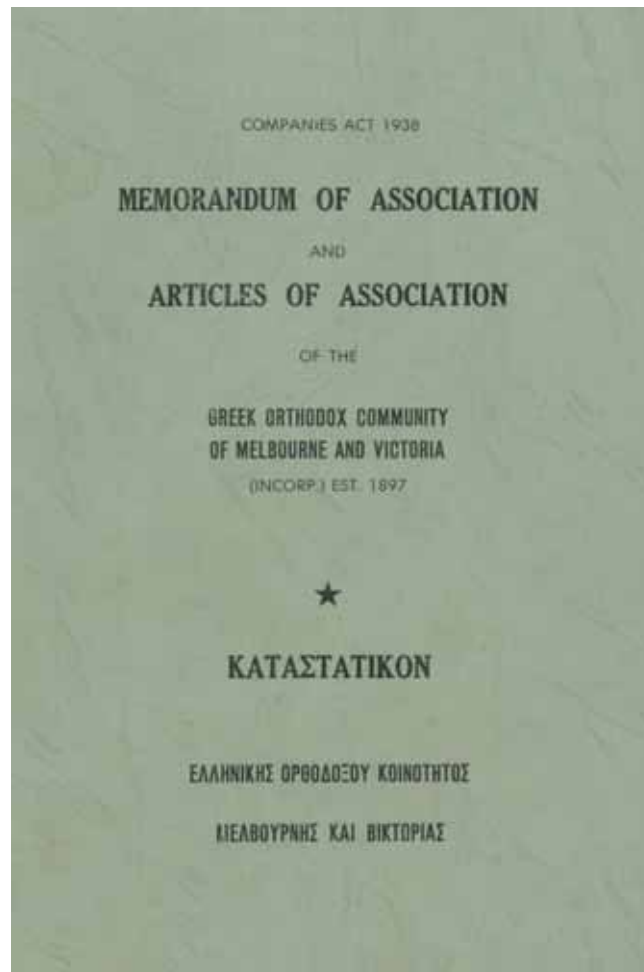
αναζωογονείται με τεχνοκράτες και επιστήμονες σε τέσσερις φάσεις: (α) το 1953 με την εμφάνιση 5.000 Ελλήνων από τη Ρουμανία, (β) στην περίοδο 1954-1958 με την άφιξη περίπου 9.000 Ελλήνων από την Αίγυπτο και τη Μέση Ανατολή, (γ) το 1974 με τον ερχομό 11.000 Κυπρίων και (δ) στην περίοδο 1994-2003 με την μετεγκατάσταση 3.000 Ελλήνων από τη Νοτιοαφρικανική Ένωση, κυρίως επιχειρηματιών και εμπόρων.

Με βάση την τελευταία απογραφή του 2001, ο αριθμός των “ελλαδογεννημένων” ανερχόταν σε 116.621 άτομα, ενώ με συνεκτιμήσεις και διασταυρώσεις ο αριθμός των Ελλήνων που γεννήθηκαν στην Κύπρο και σε άλλες χώρες της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής ανερχόταν περίπου σε 28.000. Ο αριθμός των “αυστραλογεννημένων” ελληνικής καταγωγής, συμπεριλαμβανομένων και αυτών με έναν εκ των δύο γονέων τους ελληνικής καταγωγής, εκτιμάται σε 324.000 (το 1981 είχαν καταγραφεί περίπου 240.000 αυστραλογεννημένοι). Ο συνολικός αριθμός εποίκων της Αυστραλίας ελληνικής καταγωγής εκτιμάται σε 495.000. Από αυτούς το 49%, που αντιστοιχεί σε 228.907 άτομα (188.229 Ελλαδίτες και 40.678 Ελληνοκύπριοι), είναι εγκατεστημένοι στη Μελβούρνη, το εθνογλωσσικό κέντρο του Ελληνισμού της Αυστραλίας. Η δεύτερη μεγάλη και διαρκώς αυξανόμενη συγκέντρωση ελληνικού πληθυσμού εμφανίζεται στη Νέα Νότια Ουαλία, κυρίως στην πρωτεύουσά της, το Σίδνεϊ, όπου σήμερα ζουν 153.114 άτομα ελληνικής καταγωγής. Ακολουθεί η Νότια Αυστραλία με 44.181 Έλληνες, από τους οποίους οι περισσότεροι είναι εγκατεστημένοι στην Αδελαΐδα. Πάντως, κατά τα τελευταία χρόνια, σημειώνεται εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των Ελλήνων που στρέφονται προς την Κουινσλάνδη (32.342 άτομα). Στα 2004 ο αριθμός των Ελλήνων της Δυτικής Αυστραλίας ανερχόταν σε 19.204 άτομα, οι περισσότεροι στην πρωτεύουσα, Πέρθη. Σχετικά σταθερός παραμένει ο αριθμός των Ελλήνων στη Βόρεια Επικράτεια και κυρίως στο Ντάργουιν, όπου οι περίπου 4.200 Έλληνες αποτελούν το 9% του πληθυσμού της πόλης. Τέλος οι Έλληνες της Τασμανίας ανέρχονται σε 2.575 άτομα και είναι εγκατεστημένοι κυρίως στο Χόμπαρτ και το Λόσεστον.

Από το 1958, ο αριθμός των Ελλήνων της Αυστραλίας παραμένει αριθμητικά ο δεύτερος μεγαλύτερος από τις μη βρετανικές εθνότητες που έχουν εποίκησει τη *Μεγάλη Χώρα του Νότου*, μετά τους Ιταλούς. Η συντριπτική πλειοψηφία των ελλαδογεννημένων, ήτοι το 85%, μετανάστευσαν στην περίοδο 1952-1974. Ως το 1962 υπήρχε στην Αυστραλία σοβαρότατη ανισότητα στον αριθμό των φύλων, σε αναλογία 100 άνδρες προς 53 γυναίκες, επειδή ασκούσαν δρακόντιοι περιορισμοί στη μετανάστευση ανύπαντρων γυναικών, αλλά και επειδή, εξαιτίας της δύσκολης οικονομικής κατάστασης και των δυσκολιών της πρώτης εγκατάστασης, πολλοί έγγαμοι είχαν αφήσει αρχικά τις οικογένειές τους στην Ελλάδα. Η ανισότητα αυτή, η οποία προκαλούσε σωρεία κοινωνικών και ψυχολογικών προβλημάτων στους πρωτοπόρους της μεταπολεμικής περιόδου, αντιμετωπίστηκε συνετά μετά το 1962, όταν προγραμματίστηκε, διακρατικά, η μόνιμη εγκατάσταση χιλιάδων ανύπαντρων γυναικών (έμειναν στην αυστραλιανή ιστορία με το όνομα *οι νύφες*) από την Ελλάδα.

Άμυνα στην εθνογλωσσική αφομοίωση

Το 2003 πάνω από 350.000 αυστραλιώτες Έλληνες συνέχιζαν τη γλωσσική και πολιτιστική τους παρουσία στους Αντίποδες, ενώ η ελληνική διατηρούσε τον υψηλότερο δείκτη γλωσσικής σύγκλισης και συγκράτησης σε σύγκριση με τις γλώσσες των υπόλοιπων εθνικών μειονοτήτων της χώρας. Πρόσφατες έρευνες πιστοποιούν ότι η ελληνική εξακολουθεί να είναι η τρίτη δημοφιλέστερη γλώσσα της Αυστραλίας (μετά την αγγλική και την ιταλική) και ότι οι έλληνες έποικοι και τα παιδιά τους αντιστέκονται στην εθνογλωσσική αφομοίωση

περισσότερο από τις άλλες μεταναστευτικές και εθνοτικές ομάδες της χώρας. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, την ελληνική εξακολουθούν να μιλούν 259.000 πολίτες άνω των 5 ετών, ενώ άλλοι 78.000 της ίδιας ηλικίας την κατανοούν, αλλά δεν την χρησιμοποιούν – συνολικά το 2,2% του πληθυσμού της χώρας. Το 53,7% των ομογενών, που δήλωσε ότι χρησιμοποιεί την ελληνική, έχει γεννηθεί στην Ελλάδα ή την Κύπρο και το 46,7% στην Αυστραλία. Το αντίστοιχο ποσοστό για τους 78.000 που την κατανοούν είναι 7%.

Από την ανάλυση των στατιστικών δεδομένων προκύπτει ότι οι Έλληνες της δεύτερης και τρίτης γενιάς διατηρούν, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη εθνική ομάδα, τη μητρική τους γλώσσα. Για παράδειγμα, το ποσοστό των αυστραλογεννημένων Ελλήνων (δεύτερη και τρίτη γενιά) που χρησιμοποιούν την ελληνική ανέρχεται σε 46,7% (και με την αυξομείωση αυτών που την κατανοούν) σε 64,8%, ενώ το αντίστοιχο των Ιταλών είναι 40,7%, των Γερμανών 18,9% και των Ισπανών 15,2%. Σημειώνεται ότι συνολικά 2.580.000 πολίτες της Αυστραλίας άνω των πέντε ετών (15,5% του πληθυσμού) ομιλεί μία γλώσσα πέραν της αγγλικής. Οι περισσότεροι κάτοικοι της Αυστραλίας που μιλούν την ελληνική και αυτοί που απλά την κατανοούν, ζουν κατά το 49,7% στη Μελβούρνη και κατά το 31% στο Σίδνεϊ. Από τα ίδια στοιχεία προκύπτει ότι η Ορθοδοξία συνεχίζει, το 2001, να είναι αριθμητικά η τέταρτη μεγαλύτερη θρησκεία της χώρας, με 474.000 άτομα ή το 2,8% του λαού να δηλώνουν Ορθόδοξοι.

Οι Έλληνες, ωστόσο, αν και διατηρούν περισσότερο από τις άλλες εθνοτικές ομάδες τα εθνογλωσσικά και πολιτιστικά τους χαρακτηριστικά, εντούτοις έρχονται πρώτοι στις πολιτογραφήσεις, έναντι των άλλων εθνικών ομάδων, αφού το 96,1% των ομογενών έχουν πολιτογραφηθεί ήδη αυστραλοί πολίτες. Παράλληλα η διατήρηση και καλλιέργεια της ελληνικής στην Αυστραλία βρίσκεται σε δύσκολη καμπή. Από το 1974 έχει σταματήσει η μετανάστευση, και η ελληνική διδάσκεται πλέον ως δεύτερη και ξένη γλώσσα σε ομογενείς δεύτερης και τρίτης γενιάς, με υψηλό δείκτη διεθνικών γάμων (33%), σε ένα αχανές κράτος και με προοπτικές να καταστεί η διγλωσσία φαινόμενο στατικό. Οι κοινωνικοπολιτιστικές και γλωσσικές προϋποθέσεις, τα κίνητρα μάθησης και οι προσδοκίες των μαθητών σε διαγενεαλογικό επίπεδο διαφοροποιούνται σημαντικά από εκείνες των προηγούμενων γενεών.

Κοινωνική και οικονομική ένταξη

Στη Μελβούρνη, που παραμένει το βιομηχανικό κέντρο, και στο Σίδνεϊ, που είναι το εμπορικό κέντρο της Αυστραλίας, είναι εγκαταστημένο το 83% των Ελλήνων και, κατά συνέπεια, οποιαδήποτε κρίση στο χώρο της οικονομίας έχει σοβαρότατες επιπτώσεις στους ανειδίκεντους, τους ημειδικευμένους εργάτες και τη νεολαία των πόλεων αυτών. Οι ραγδαίες οικονομικές και τεχνολογικές αλλαγές, που σημειώθηκαν στην αυστραλιανή και την παγκόσμια αγορά κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, είχαν ως αποτέλεσμα να οδηγήσουν εκτός εργασίας δεκάδες χιλιάδες Ελληνίδες στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, κυρίως στη Μελβούρνη και το Σίδνεϊ, με αποτέλεσμα να μειωθεί αισθητά το οικογενειακό εισόδημα και να επηρεαστεί κοινωνικοοικονομικά η ελληνική οικογένεια. Το 2005, το 55% των “ελλαδογεννημένων” ήταν εκτός εργασιακής δύναμης, κυρίως εξαιτίας της εξόδου των Ελληνίδων από τις πάλαι ποτέ κραταιές βιομηχανίες υφαντουργίας, ραπτικής και υφασμάτων. Οι “ελλαδογεννημένοι” συνεχίζουν να εργάζονται κατά κύριο λόγο στις βιομηχανίες παραγωγής, σχεδόν σε διπλάσιο ποσοστό, εάν συγκριθούν με το μέσο όρο του αυστραλιανού πληθυσμού. Με την κατάρρευση των βιοτεχνιών, μετά το 1980, οι περισσότερες εργαζόμενες Ελληνίδες στράφηκαν σε επαγγέλματα προσφοράς υπηρεσιών, ως πωλήτριες, καθαρίστριες και άλλα συναφή επαγγέλματα. Το 2005 το 24% των Ελλήνων της Αυστραλίας έχει σχέση με μικρές επιχειρήσεις, σε ποσοστό μιάμιση φορά μεγαλύτερο από το μέσο όρο του πληθυσμού της χώρας.

Οι Έλληνες παρουσιάζουν τη σημαντικότερη και ταχύτερη ένταξη στην κοινωνική και οικονομική ζωή της Αυστραλίας, σε σύγκριση με οποιαδήποτε άλλη εθνική ομάδα. Διακρίθηκαν ως προικισμένοι επιχειρηματίες στο χώρο των αναπτυξιακών έργων και του εμπορίου των μαργαριταριών, επιτήδειοι έμποροι τροφίμων και βιομήχανοι επεξεργασίας και παραγωγής τροφίμων, ικανότατοι επιχειρηματίες στους χώρους φιλοξενίας, του τουρισμού και γενικά της προσφοράς υπηρεσιών. Το 2003 το 37% του διαμετακομιστικού εμπορίου της Αυστραλίας διακινήθηκε από ελληνικά και κυπριακά πλοία.

Κύριο χαρακτηριστικό της αυστραλιανής ομογένειας παραμένει η σημαντικότητα επαγγελματική ανέλιξη και οι ιδιαίτερες επιδόσεις των Ελλήνων στους χώρους της κοινωνίας, της τέχνης και της οικονομίας. Τα τελευταία 20 χρόνια της κοινωνικοοικονομικής εδραίωσης του Ελληνισμού (1982-2002), αυστραλογεννημένοι επιστήμονες κατέκτησαν θέσεις-κλειδιά στα λεγόμενα “προνομιούχα επαγγέλματα”. Ιδιαίτερες επαγγελματικές επιδόσεις σημείωσαν στο χώρο των επιχειρήσεων, ως διευθυντές επιχειρήσεων και στελέχη βιομηχανιών. Διακρίθηκαν, επίσης, και ως δημοσιογράφοι, παραγωγοί και διευθυντές τηλεοπτικών θεαμάτων και προγραμμάτων, σκηνοθέτες και παραγωγοί ταινιών και όπερας,

δικαστικοί, εισαγγελείς, πολιτικοί, διευθυντές πολυεθνικών επιχειρήσεων, υψηλόβαθμοι λειτουργοί πολυμέσων και πληροφορικής. Με την ανατολή του 21ου αιώνα οι Έλληνες της Αυστραλίας ελέγχουν τη βιομηχανία κατασκευής επίπλων, έχοντας το 80% της αγοράς, ενώ κυριαρχούν στην αλιεία, τα οστρακοειδή και τα μαργαριτάρια. Εκατοντάδες είναι οι Έλληνες που ασχολούνται με την προσφορά υπηρεσιών ως ιδιοκτήτες ταξί, μικροεπιχειρηματίες καθαρισμού, μικροβιοτέχνες ενδυμάτων. Πολλοί Έλληνες εντάχθηκαν στα εργατικά συνδικάτα, υπηρετώντας με συνέπεια τα εργατικά συμφέροντα των μεταναστών.

Κοινοτική και εκκλησιαστική οργάνωση

Η ευρεία ανάπτυξη και η γεωγραφική εξάπλωση των ελληνικών παροικιών στην Αυστραλία γέννησε διεσπαρμένες και δημογραφικά ασθενείς παροικίες, κυρίως στα αστικά κέντρα (92%) και την αγνή επαρχία. Οι παροικίες αυτές ήταν βασικά εθνοκεντρικές και θρησκευτικές εστίες, με στόχο τη διατήρηση των ιδεολογιών που έθεσαν και διαμόρφωσαν οι ελλαδογεννημένοι έποικοι. Στα τέλη του 19ου αιώνα οι πρωτοπόροι μετανάστες ένιωσαν την ανάγκη να ιδρύσουν τις πρώτες κοινότητες και να λειτουργήσουν τους πρώτους ναούς τους. Το 1897 το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων έστειλε τους πρώτους ιερείς, τον Αθανάσιο Καντόπουλο και τον Σεραφείμ Φωκά. Οι εφημέριοι αυτοί γνώριζαν ελληνικά και αραβικά, για να εξυπηρετούν όλους τους ομοδόξους. Κατά τη διάρκεια της προπολεμικής περιόδου κοινότητες των Ελλήνων λειτούργησαν σχεδόν σε όλες τις πρωτεύουσες των Πολιτειών της Αυστραλίας, με εξαίρεση το Hobart της Τασμανίας και το Darwin της Βόρειας Επικράτειας. Κοινότητες, όμως, λειτούργησαν και σε ορισμένες επαρχιακές κωμοπόλεις με συμπαγή ελληνικό πληθυσμό, όπως στο Townsville, το Innisfail, το Home Hill της Κουινσλάνδης και το Port Pirie της Νότιας Αυστραλίας. Οι κοινότητες λειτούργησαν ως κέντρα εθνικής και θρησκευτικής καλλιέργειας των μελών τους. Οργάνωναν εθνικές εορτές, φιλοξενούσαν πολιτιστικές εκδηλώσεις, θεατρικές παραστάσεις, χορούς, υποδέχονταν μετανάστες, μεριμνούσαν για τους ανέργους και τους απόρους, διενεργούσαν εράνους και υποστήριζαν τα θέματα που αφορούσαν στην Ελλάδα και τους Έλληνες. Ως θρησκευτικά σωματεία ανήγειραν ναούς και σχολεία, ίδρυσαν κατηχητικά και φιλόπρωχες αδελφότητες, πλήρωναν τους μισθούς των ιερέων και μεριμνούσαν για τις θρησκευτικές ανάγκες των πιστών. Μετά τον Πόλεμο οι παλιές κοινότητες αναβάθμισαν το ρόλο τους, ανέπτυξαν πλούσια κοινωνική δράση, ανεγείροντας γηροκομεία και γηριατρεία, παιδικούς σταθμούς, κέντρα προνοίας. Μεγάλη, επίσης, ήταν η εκπαιδευτική και πολιτιστική παρουσία τους. Αρκετές από αυτές στήριξαν δίγλωσσα σχολεία, διατήρησαν και βελτίωσαν τα απογευματινά τους σχολεία και ανέλαβαν σημαντικές πολιτιστικές πρωτοβουλίες.

Στη διάρκεια των πρώτων ετών από την εμφάνιση των πρωτοπόρων μεταναστών, το ελληνικό στοιχείο της Αυστραλίας παρέμεινε εκκλησιαστικά αποίμαντο, εθνικά ακέφαλο και κοινοτικά ανοργάνωτο. Το έμπρακτο ενδιαφέρον της ελληνικής πολιτείας δεν ευαισθητοποιούνταν, εξαιτίας της τυραννίας της απόστασης, της γεωγραφικής απομόνωσης, της έλλειψης επαρκούς επικοινωνίας, αλλά και επειδή δεν συνέτρεχαν εμπορικοί λόγοι. Το 1924 ιδρύθηκε η Ελληνική Ορθόδοξη Μητρόπολη, με στόχο την εξυπηρέτηση των πνευματικών αναγκών της ομογένειας. Οι περισσότερες κοινότητες, όμως, παρέμειναν παγιδευμένες στα πρότυπα του παρελθόντος, με αποτέλεσμα να βρίσκονται σε συνεχείς προστριβές με την Εκκλησία και να μην ενεργοποιούν παραγωγικά τον πολιτιστικό, κοινωνικό και εκπαιδευτικό τους ρόλο.

Από το 1912 ο πλουραλισμός των ελληνικών εθνοτοπικών αδελφοτήτων και σωμα-

τείων, που έγινε για τη διατήρηση της τοπικής παράδοσης, ναρκοθέτησε τη συνεκτικότητα του Ελληνισμού, αποδυνάμωσε τους πανελλήνιους οργανισμούς, αποχύμωσε τον ενθουσιασμό των μελών τους και κατέστρεψε προοπτικές και προϋποθέσεις μιας ενιαίας και συλλογικής παρουσίας των Ελλήνων της Αυστραλίας. Το 2005 η χρεοκοπία ήταν εμφανής σε όλα τα επίπεδα, με την πλήρη απουσία των αυστραλογεννημένων επιγόνων από τις εθνοτοπικές οργανώσεις, το μαρασμό και την ερήμωση εκατοντάδων κτιρίων, που αγοράστηκαν χωρίς περίσκεψη τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, και την πώληση ή προσωρινή ενοίκιασή τους σε οργανισμούς Ασιατών.

Τα σοβαρότατα οργανωτικά προβλήματα, που ακολούθησαν τη μαζική μετανάστευση, η ύπαρξη μέτριων ηγετών και ακόμη πιο μέτριων κληρικών, αλλά και η τάση (από το 1958) της εκκλησιαστικής ηγεσίας να επωμίζεται, πέρα από τον πνευματικό, και εθναρχικό έλεγχο, προκάλεσαν διοικητική καχεξία και διχαστασία. Το 1959 το πρότυπο της κοινοτικής διάρθρωσης –με την ύπαρξη ενός κοινοτικού φορέα για κάθε πόλη, υπό τη διοικητική και οργανωτική κυριαρχία της βάσης– καταργήθηκε και επίσημα, και εισήχθη το μοντέλο της κοινότητας-ενορίας. Με την υιοθέτηση, από το 1975, του διορισμού των επιτρόπων των ενοριών αφαιρέθηκε ουσιαστικά η συμμετοχή της ευρείας βάσης στις υποθέσεις της ενορίας, ενώ ταυτόχρονα συρρικνώθηκαν επικίνδυνα και οι πηγές εισοδήματος από τις αιρετές κοινότητες. Η εξέλιξη αυτή, από το ένα μέρος, προκάλεσε συγκρούσεις στο εσωτερικό της ομογένειας, από το άλλο διασφάλισε κάποια ελληνοκεντρική συνέχεια και σταθερότητα στην Ορθοδοξία και, έμμεσα, στην ελληνική γλώσσα και την παιδεία. Εξάλλου η Ελληνική Ορθόδοξη Αρχιεπισκοπή Αυστραλίας, μέσα από το σύστημα των κοινοτήτων-ενοριών, λειτούργησε δικά της κέντρα κοινωνικής πρόνοιας, δημιούργησε ιδρύματα προστασίας γερόντων και ασθενών Ελλήνων και ανέπτυξε υπηρεσίες με στόχο την ανακούφιση των απόρων.

Με τον τερματισμό της ελληνικής μετανάστευσης στην Αυστραλία εμφανίστηκε η δεύτερη γενιά Ελληνοαυστραλών και ιδρύθηκε ο τέταρτος τύπος της οργάνωσης των ελληνικών παροικιών, με κοινωνικοοικονομικούς και πολιτιστικούς στόχους. Οι νέες οργανώσεις εγκατέλειψαν την εξάρτησή τους από την κοινότητα και την Εκκλησία, στηρίχθηκαν σε νέο έμφυλο δυναμικό και διεκδίκησαν ρόλο και σχέσεις με την αυστραλιανή πολιτεία. Χρησιμοποιώντας πηγές και εισόδημα της αυστραλιανής πολιτείας, εξασφάλισαν ευρωστία, διάρκεια και ζωτικότητα. Οι νέοι οργανισμοί απέσπασαν από το αυστραλιανό κράτος ρόλους και υπηρεσίες, που στόχευαν στην κοινωνική πρόνοια και φροντίδα των μεταναστευτικών ομάδων, γεγονός που τους εξασφάλισε αυτάρκεια και επομένως διάρκεια και σταθερότητα.

Πολιτικές και πολιτιστικές δραστηριότητες

Οι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στην Αυστραλία κατά την προπολεμική περίοδο, δοκίμασαν την προκατάληψη και την ξενοφοβία των Αυστραλών. Πολλοί Έλληνες έπεσαν θύματα ρατσισμού και κατατρογμού και αρκετοί αναγκάστηκαν να φύγουν στην απέραντη ύπαιθρο, για να εργαστούν, ή ζήτησαν καταφύγιο στις κουζίνες των εστιατορίων των πρώτων Ελλήνων. Μετά την επιστροφή των 17.000 αυστραλών στρατιωτών, το 1945, από τα ελληνικά μέτωπα της Μακεδονίας και της Κρήτης, καλλιεργήθηκαν σχέσεις φιλίας μεταξύ των ελλήνων εποίκων και των Αυστραλών. Οργανώθηκαν εκστρατείες για τη βοήθεια προς τα θύματα του πολέμου στην Ελλάδα, τους πρόσφυγες και τους απόρους που κατά εκατοντάδες είχαν συγκεντρωθεί στα μεγάλα αστικά κέντρα της Μακεδονίας. Η Αυστραλία μεθόδευσε ανθρωπιστική εκστρατεία και φοροαπαλλαγές στα προϊόντα που μεταφέρονταν στην Ελλάδα, ειδικές αποστολές τροφίμων, φαρμακευτικού υλικού, μαλλιού και

ρουχισμού. Εξάλλου, από το 1972 και εξής, η Αυστραλία –χώρα μεταναστών με 120 εθνικές ομάδες– άρχισε να καλλιεργεί τον “πολυπολιτισμό” ως το ιδανικό σύστημα διακυβέρνησης, προσφέροντας την ευκαιρία στις εθνικές ομάδες της χώρας να διατηρήσουν και να καλλιεργήσουν τον πολιτισμό που έφεραν από τις πατρογονικές τους εστίες. Λειτουργήσε πολυεθνικός κρατικός σταθμός ραδιοφωνίας και τηλεόρασης, διαμορφώθηκε εθνική πολιτική για τις γλώσσες πέραν της αγγλικής, προστατεύτηκαν και λειτούργησαν, στα κρατικά σχολεία, οι γλώσσες των μεταναστών και γενικά δόθηκε έμφαση στη σπουδαιότητα των πολιτισμικών στοιχείων που έφεραν μαζί τους οι μετανάστες. Η αρμονική συνοίκηση διάφορων εθνικών ομάδων οδήγησε στην ευκολότερη επικοινωνία μεταξύ τους και την αβίαστη ανταλλαγή εθίμων και τρόπων ζωής.

Οι έλληνες επιχειρηματίες, έμποροι, βιομήχανοι και γενικά όσοι πλούτισαν στην Αυστραλία επηρεάζουν σημαντικά τις σχέσεις της ομογένειας με τις κυβερνήσεις της χώρας, ενισχύοντας έτσι την πολιτική δύναμη του Ελληνισμού. Γενικά η εξωτερική πολιτική της Αυστραλίας, όσον αφορά στα εθνικά θέματα της Ελλάδας, επηρεάστηκε σοβαρά όχι μόνο από την αριθμητική δύναμη των Ελληνοαυστραλών, αλλά και από την πολιτική πίεση που ασκούν οι επιτυχημένοι εκπρόσωποί τους. Η ωρίμανση της ομογένειας και το γόητρο που απολαμβάνει ως η πλέον ισχυρή εθνική ομάδα της χώρας, μαζί με τους Ιταλούς, προκαλεί συχνά το θαυμασμό των άλλων εθνικών ομάδων. Εξάλλου, δεκάδες έλληνες επιχειρηματίες και έμποροι στήριξαν οικονομικά τις δραστηριότητες των ομοεθνών τους στα γράμματα, τις τέχνες και τον πολιτισμό, με δωρεές και επιχορηγήσεις. Ο γαιοκτήμονας Νικόλαος Λουράντος χρηματοδότησε την έδρα των Ελληνικών στο Πανεπιστήμιο του Σίδνεϊ και προέκισε τον Ελληνισμό της περιοχής με γηροκομείο. Αρκετοί επιχειρηματίες αναπτυξιακών έργων και κατασκευών αναδείχθηκαν μεγάλοι ευεργέτες, με την ανέγερση ναών και σχολείων. Για παράδειγμα, η οικογένεια του Ευάγγελου και της Σωτηρίας Λιάγκη ανήγειρε ναό στη Νέα Νότια Ουαλία και τον ελληνόγλωσσο νηπιακό σταθμό στην Καμπέρα, ενώ ο μεγαλοεπιχειρηματίας Σπύρος Σταμούλης, από τη Μελβούρνη, βοήθησε οικονομικά την ανέγερση σχολείου στη Βόρεια Ήπειρο. Ο Σιατιστινός Ζήσης Δαρδάλης, ο οποίος μετανάστευσε το 1960 και αναδείχθηκε επιτυχημένος βιομήχανος παραγωγής τροφίμων, με πλούσια δράση στον αθλητισμό και την παιδεία, διακρίθηκε για τις γενναιόδωρες προσφορές του στον ελληνικό αθλητισμό, τον πολιτισμό και την πανεπιστημιακή εκπαίδευση, αλλά και με τη δράση του ως φιλανθρώπου και ευεργέτη νοσοκομείων, γηροκομείων και άλλων ιδρυμάτων.

Σχέσεις με το εθνικό κέντρο

Ός το 1974 η Ελλάδα δεν είχε δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Έλληνες της Αυστραλίας. Οι πρώτες ελληνοαυστραλιανές συμφωνίες ήταν περιστασιακές και δεν είχαν ουσιαστικό αποτέλεσμα, με εξαίρεση τη συμφωνία μετανάστευσης που υπογράφηκε το Μάρτιο του 1952. Η έλλειψη διακρατικών συμφωνιών σε θέματα μετανάστευσης και πολιτιστικών και κοινωνικών θεμάτων στερήσε τις κοινότητες από τη δυνατότητα διεκδίκησης δικαιωμάτων, αλλά και καλύτερης επικοινωνίας με την Ελλάδα. Ουσιαστικά η πρώτη σημαντική επιστημονική συμφωνία υπογράφηκε όταν επισκέφτηκε επίσημα την Αυστραλία ο έλληνας Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Κωνσταντίνος Καραμανλής (Μάρτιος 1982). Τότε δημιουργήθηκαν και οι προϋποθέσεις συνεργασίας μεταξύ πανεπιστημίων, πόλεων, εμπορικών και βιομηχανικών οργανώσεων των δύο χωρών, αλλά και επιστημόνων και ανθρώπων της τέχνης.

Οι περισσότεροι Έλληνες έγιναν πολίτες της Αυστραλίας και επομένως διατήρησαν

τη διπλή υπηκοότητά τους. Αυτό, παρά τα μεγάλα πλεονεκτήματα, προκάλεσε σοβαρά κοινωνικά προβλήματα. Η υποχρεωτική στρατολόγηση στην Ελλάδα, η συνταξιοδότηση, το διαφορετικό νομικό καθεστώς, η άγνοια των Ελλήνων να δηλώνουν οικογενειακή μερίδα στην Ελλάδα κ.λπ. προκαλούσαν σοβαρά προβλήματα στις σχέσεις των εποίκων με την παλιά τους πατρίδα. Ο Ελληνισμός της Αυστραλίας διατήρησε ακμαία τη συνείδηση της εξάρτησής του από την Ελλάδα. Οι μετανάστες και τα παιδιά τους γενναιόδωρα πρόσφεραν σε στιγμές κρίσης και εθνικής συμφοράς (πολέμους, σεισμούς και καταστροφές). Για τα εθνικά θέματα του Ελληνισμού οργάνωσαν εράνους, πορείες και διαδηλώσεις, ακόμη και όταν αυτές στρέφονταν εναντίον της αυστραλιανής κυβέρνησης. Παράλληλα, ωστόσο, οι ελληνικές κοινότητες και η Ορθόδοξη Εκκλησία συμμετείχαν και σε εκδηλώσεις ευρύτερου κοινωνικού ενδιαφέροντος, με εράνους και δωρεές υπέρ αυστραλιανών κοινωφελών ιδρυμάτων, απόρων και ανέργων πολιτών και θύματα φυσικών καταστροφών. Η ομογένεια, επίσης, συμμετείχε σε εκδηλώσεις συμπαραστάσης και αφοσίωσης προς την Αυστραλία, με τη συμμετοχή χιλιάδων στρατιωτών στα μέτωπα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ωστόσο δεν έλειψαν και οι αντιθέσεις των Ελλήνων με το επίσημο κράτος, προπάτων σε ζητήματα που αφορούσαν στα δίκαια του Ελληνισμού. Οι κοινότητες προσπάθησαν να δείξουν την ορθότητα των θέσεών τους με συγκεντρώσεις διαφώτισης, εράνους, θεατρικά έργα, μουσικούς αγώνες και μαθητικούς διαγωνισμούς. Τελικά, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι αντιδράσεις και οι πιέσεις της ομογένειας έπεισαν τις κυβερνήσεις της χώρας να πάρουν ευνοϊκές, για την Ελλάδα και τους Έλληνες, θέσεις. Το Μακεδονικό Ζήτημα και η τουρκική εισβολή στην Κύπρο ήταν τα δύο εθνικά θέματα που υπηρέτησε με πάθος ο αυστραλιώτης Ελληνισμός. Από το 1969, εξάλλου, είχε αρχίσει το ελληνικό στοιχείο της χώρας να διεκδικεί καλύτερες συνθήκες σε θέματα κοινωνικής πρόνοιας και διατήρησης της πολιτιστικής του ταυτότητας. Σε στενή συνεργασία με τις μεγάλες, αριθμητικά, εθνοτικές ομάδες των Ιταλών και των Γερμανών, κατόρθωσε να εξασφαλίσει το δικαίωμα μεταφοράς των συντάξεων στην Ελλάδα (1972), να έχει λόγο και να εισηγείται στην κυβέρνηση απόψεις σε θέματα ανεργίας (1969), να πιέζει συστηματικά την πολιτεία σε θέματα μεταναστευτικής πολιτικής (1983-1985) κ.λπ.

Μετά το 1960 Έλληνες με έντονη πολιτική συνείδηση εντάχθηκαν σε αυστραλιανές τοπικές κομματικές οργανώσεις και αποτέλεσαν τα ελληνόφωνα τμήματά τους. Από το 1984 η συμμετοχή των Ελλήνων στα συνέδρια των κομμάτων, όπου χαράσσονταν τα προγράμματα και η πολιτική τους, ήταν εμφανής. Την ίδια εποχή μέλη της ομογένειας άρχισαν να εκλέγονται υπουργοί και βουλευτές, γερουσιαστές και δήμαρχοι, σύμβουλοι της τοπικής αυτοδιοίκησης και διευθυντές πρωθυπουργικών γραφείων. Το 2005 οι εκλεγμένοι πολιτικοί ελληνικής καταγωγής ήταν 28, ενώ πλέον των 120 ήταν δήμαρχοι και δημαρχιακοί σύμβουλοι. Οι κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Κύπρου σε πολλές περιπτώσεις ζήτησαν και πρόθυμα έλαβαν την έμπρακτη βοήθεια βουλευτών ελληνικής καταγωγής της Αυστραλίας, προκειμένου να ασκήσουν αποτελεσματικότερη εξωτερική πολιτική στο χειρισμό εθνικών θεμάτων.

Πολιτιστικές δραστηριότητες και αθλητισμός

Με τον τερματισμό της μετανάστευσης, το 1975, το μέλλον της ελληνικής γλώσσας στην Αυστραλία θα πρέπει να αξιολογηθεί επίσης με γνώμονα τη θεσμική διάρθρωση και οργάνωση της ελληνικής παροικίας, τους περιορισμούς και τις δυνατότητες της ομογένειας να αξιοποιήσει λειτουργικά τις οικονομικές και επαγγελματικές ευκαιρίες που γεννά η διγλωσ-

οία, και την ικανότητα της ομογένειας να σπάσει τα περιορισμένα δικά της σύνορα και να προωθήσει την ελληνική γλώσσα στην ευρύτερη αυστραλιανή κοινωνία. Η κύρια γλωσσική (κοινωνικοοικονομική) επικράτεια, όπου χρησιμοποιείται η ελληνική γλώσσα στην Αυστραλία παραμένει το οικογενειακό περιβάλλον και λειτουργεί ως οικόλεκτος, ως όργανο επικοινωνίας μεταξύ των ελλαδογεννημένων, καθώς επίσης και σε πολιτιστικές και κοινοτικές εκδηλώσεις. Το 2005 η ελληνική και οι διάλεκτοί της (κυρίως ποντιακή και κυπριακές) χρησιμοποιούνταν ως γλώσσα θεάτρου, μουσικών συνθέσεων, όπερας και άλλων δημιουργιών, για παράδειγμα, δισκογραφιών. Η ελληνική χρησιμοποιούνταν επίσης ως γλώσσα της Ελληνικής Εκκλησίας (Ορθόδοξη Αρχιεπισκοπή, Παλαισημερολογίτες, Αυτοκέφαλη Εκκλησία, Ευαγγελικοί, Χιλιαστές κ.ά.), ως γλώσσα στους χώρους του Τύπου και λοιπών μέσων ευρείας ενημέρωσης, συμπεριλαμβανομένης και της τηλεόρασης, του τουρισμού, του εμπορίου, των γηροκομείων, των παιδικών σταθμών, των προσχολικών κέντρων εκπαίδευσης, των ημερήσιων ελληνικών σχολείων, των τριτοβάθμιων ιδρυμάτων, και λιγότερο ως γλώσσα κέντρων υγείας, κοινωνικής πρόνοιας και λοιπών κέντρων κοινωνικών υπηρεσιών.

Οι πρώτοι Έλληνες της Αυστραλίας από πολύ νωρίς πανηγύρισαν με ενθουσιασμό τις νίκες της Ελλάδας στους Βαλκανικούς Πολέμους και την απελευθέρωση της Ελλάδας το 1945, καθιερώνοντας την *Ημέρα της Ελλάδας* (Greek Day) με παρελάσεις και εκδηλώσεις στις οποίες συμμετείχαν και οι Αυστραλοί. Στις εορταστικές αυτές εκδηλώσεις, εκτός από τις παρελάσεις και τις ομιλίες, διενεργούνταν έρανοι υπέρ της Ελλάδας και καλλιεργούνταν σχέσεις εκτίμησης με τους Αυστραλούς. Από το 1952 οι Έλληνες γιορτάζουν με μεγάλη λαμπρότητα την Ημέρα της Εθνικής Ανεξαρτησίας, με δημόσιες παρελάσεις και σχολικές εκδηλώσεις, στις οποίες, μετά το 1974, προστέθηκαν πολιτιστικές εκδηλώσεις, αλλά και μουσικοί και θεατρικοί αγώνες. Ιδιαίτερες πολιτιστικές γιορτές, με πανελλήνια συμμετοχή, υπήρξαν το Πολιτιστικό Φεστιβάλ *Δημήτρια* της Παμμακεδονικής, οι εκδηλώσεις μνήμης της Μάχης της Κρήτης και οι εκδηλώσεις μνήμης της Γενοκτονίας των Ποντίων. Αξιόλογοι, από την άποψη της μαζικής συμμετοχής, παραμένουν οι εορτασμοί των Θεοφανείων, τα Φεστιβάλ *Αντίποδες* της Μελβούρνης, *Ελληνικό Φεστιβάλ* του Σίδνεϊ και *Οδύσσειας* της Αδελαΐδας, αλλά και τοπικές παραδοσιακές εορτές λατρείας, όπως η *Γιορτή του Ταύρου* από τους Μυτιληνιούς, της *Φασουλάδας* από τους Φλωριναίους, της *Σαρδέλας* από τους Χαλκιδικιώτες, του *Μελιού* από τους Επτανήσιους, του *Κρασιού* από τους Κύπριους, της *Ντομάτας* από τους Μακεδόνες κ.λπ.

Στην προπολεμική περίοδο οι Έλληνες περιορίστηκαν σε τοπικές αθλητικές δραστηριότητες. Πολλοί εντάχθηκαν σε αυστραλιανά αθλητικά σωματεία, όπου επιδόθηκαν σε αθλήματα της εποχής, με αποτέλεσμα να γίνουν περισσότερο κοινωνικά αποδεκτοί. Αρκετοί διέπρεψαν σε ιστιοπλοϊκές και ναυτιλιακές λέσχες, άλλοι ως παίκτες του ράγκμπι, του κρίκετ και του πόλο. Λειτουργήσαν, όμως, και ελληνικά ποδοσφαιρικά σωματεία στις πρωτεύουσες των Πολιτειών, στα οποία οι ιδρυτές τους έδωσαν αρχαία ελληνικά ονόματα (*Αθηνά*, *Απόλλων*, *Ολυμπιακός*, *Πανελλήνιος*), εξαιτίας της μεγάλης δημοτικότητας των κλασικών σπουδών, καθώς επίσης και γυναικείες αθλητικές ομάδες δικτυόσφαιρας (net ball).

Στη μεταπολεμική περίοδο, με την άφιξη εκατοντάδων χιλιάδων νέων μεταναστών, η έμφαση δόθηκε στις αθλητικές δραστηριότητες που έφεραν μαζί τους οι νεήλυδες, με κυριότερη το ποδόσφαιρο. Λειτουργήσαν μεγάλα ελληνικά ποδοσφαιρικά σωματεία, των οποίων οι αντιπρόσωποι έλεγξαν κυριολεκτικά τη διοίκηση του Εθνικού Πρωταθλήματος της χώρας. Στη διάρκεια των τελευταίων 25 χρόνων του 20ού αιώνα, 5 από τα 12 σωματεία του Εθνικού Πρωταθλήματος Ποδοσφαίρου της Αυστραλίας ήταν ελληνικά.

Τύπος και ΜΜΕ

Παρά τους περιορισμούς και την αντιμεταναστευτική νοοτροπία, που καλλιεργήθηκε στην Αυστραλία ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1880-1935, μεγάλος ήταν ο αριθμός των ελληνόγλωσσων εφημερίδων που εκδόθηκαν στη χώρα, με προεξάρχουσα την πόλη της Μελβούρνης. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιοποιεί αυτή η έρευνα, από το 1913, οπότε και τυπώθηκε η πρώτη ελληνόγλωσσα εφημερίδα, εκδόθηκαν συνολικά 204 εφημερίδες και περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας σε όλες τις πρωτεύουσες των Πολιτειών, αλλά και σε αρκετές κωμοπόλεις της επαρχίας.

Ανάλογα με το εύρος και τον τύπο του αναγνωστικού κοινού, δύο υπήρξαν οι κυριότερες κατηγορίες των εφημερίδων που κυκλοφόρησαν: (α) τα έντυπα ειδικής αναφοράς, με εθνοτοπικό ή εξειδικευμένο χαρακτήρα και περιορισμένη κυκλοφορία, και (β) τα έντυπα γενικής και πανελλήνιας αναφοράς με εμπορικά, κυρίως, κίνητρα. Κύρια χαρακτηριστικά του ελληνόγλωσσου Τύπου ήταν η βραχυβιότητα των εντύπων και ο πλουραλισμός τους. Κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου (1949-2001), η ένταση στις σχέσεις των οργανισμών του Ελληνισμού της Αυστραλίας και η οξύτητα της ιδεολογικής σύγκρουσης είχαν ως αποτέλεσμα να εμφανιστούν δεκάδες εφημερίδες και περιοδικά με εφήμερη διάρκεια. Ο αριθμός τους, η ποιότητα και η διάρκεια κυκλοφορίας των εντύπων ήταν συνάρτηση του μεγέθους της έντασης, των οικονομικών δυνατοτήτων των εκδοτών και των σκοπιμοτήτων που υπηρετούσαν. Ως προς το χαρακτήρα, εμφανίστηκαν έγκριτες εφημερίδες, αλλά και έντυπα μειωμένου κύρους, με ποικίλο περιεχόμενο πολιτικό, εκκλησιαστικό, κοινοτικό, κοινωνικοοικονομικό, πολιτιστικό, συντεχνιακό και αθλητικό. Η ύπαρξη ισχυρής βάσης αναγνωστών του ελληνόγλωσσου Τύπου (το 2005 ο αριθμός των Ελληνοαυστραλών που γνώριζαν και χρησιμοποιούσαν την ελληνική στην Αυστραλία ανερχόταν περίπου σε 300.000 άτομα) είχε ως αποτέλεσμα να διατηρείται υψηλός ο βαθμός της αποδεκτικότητας του ελληνόγλωσσου Τύπου και να υπάρχει λειτουργικότητα. Την περίοδο 1949-2005 κυκλοφόρησαν εφημερίδες με περιεχόμενο πολιτικό, εκκλησιαστικό, κοινοτικό, κοινωνικοοικονομικό, πολιτιστικό, συντεχνιακό και αθλητικό. Οι περισσότερες εκδόσεις πραγματοποιήθηκαν στη Μελβούρνη, που παραμένει κέντρο του αυστραλιώτη Ελληνισμού. Ο ελληνόγλωσσος Τύπος βοήθησε (α) στην εδραίωση του Ελληνισμού στην Αυστραλία, (β) στις σχέσεις του με τα δύο εθνικά κέντρα του Ελληνισμού, Αθήνα και Λευκωσία και την Καμπέρα (διακρατικός ρόλος), (γ) στη διατήρηση και ανάπτυξη της ελληνικής γλώσσας και παιδείας (εθνογλωσσικός ρόλος), και (δ) στις σχέσεις του με το ευρύτερο δημοσιογραφικό καθεστώς της χώρας (ιστορικός ρόλος).

Κατά τα τελευταία δέκα χρόνια κυκλοφόρησαν οι πλέον επιτυχημένες εφημερίδες των Ελλήνων της Αυστραλίας. Στη Μελβούρνη το συγκρότημα Ethnic Publications, του Χιώτη Δ. Γκόγκου, διατηρεί το μεγαλύτερο ποσοστό της διαφημιστικής αγοράς με τις εφημερίδες του *Νέος Κόσμος* (1957) και *Νέα Ελλάδα* (1972), στο Σίδνεϊ το συγκρότημα Foreign Language Publications, του Λάκωνα Θεόδωρου Σκάλκου, κυριαρχεί στην τυπογραφική αγορά και εκδίδει τον *Πανελλήνιο (Ελληνικό) Κήρυκα* (1926) και τη *Νέα Πατρίδα* (1968), ενώ, τέλος, πάλι στη Μελβούρνη, το Media Press, του ηπειρώτη επιχειρηματία Σπύρου Σταμούλη, εκδίδει την εφημερίδα *Ta Nέα* (1994).

Το 1951 άρχισε η εκπομπή του πρώτου ελληνόφωνου ραδιοφωνικού προγράμματος στην κωμόπολη Wangaratta, 200 χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Μελβούρνης. Έκτοτε λειτούργησαν διάφορα ελληνόφωνα προγράμματα, συνήθως διάρκειας 60 λεπτών, σε αυστραλιανούς ραδιοφωνικούς σταθμούς. Το 1975 η Κοινοπολιτειακή Κυβέρνηση ίδρυσε

τον Πολυεθνικό Κρατικό Σταθμό Ραδιοφωνίας (2ΕΑ στο Σίδνεϊ και 3ΕΑ στη Μελβούρνη) και Τηλεόρασης (SBS), προσφέροντας ελληνόγλωσσα προγράμματα και προβάλλοντας ελληνικές ταινίες. Από το 1982 άρχισαν να λειτουργούν ελληνόφωνα ραδιοφωνικά προγράμματα σε όλες τις πρωτεύουσες των Πολιτειών. Στη δεκαετία 1984-1994 λειτούργησαν ελληνόγλωσσοι ραδιοφωνικοί σταθμοί περιορισμένης εμβέλειας. Το 1994 ο επιχειρηματίας Σπύρος Σταμούλης ίδρυσε τον πρώτο ραδιοφωνικό σταθμό επί 24ώρου βάσεως στη Μελβούρνη, τον 3ΧΥ. Το 2005 λειτουργούσαν τρεις ραδιοφωνικοί σταθμοί, δύο στη Μελβούρνη, ένας στο Σίδνεϊ και ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα διάρκειας τριών ωρών, με τίτλο TV-Hellas.

Καλές Τέχνες και εκδοτική δραστηριότητα

Από την εποχή που εμφανίστηκε ο πρώτος θεατρικός όμιλος (1916) στο Σίδνεϊ, περισσότεροι από 40 θεατρικοί θίασοι λειτούργησαν στην Αυστραλία. Το 1919 ιδρύθηκε η Ελληνική Εταιρεία Φίλων του Δράματος στη Νέα Νότια Ουαλία, που ανέπτυξε πλούσια καλλιτεχνική και ανθρωπιστική δράση. Το 1924 ανέβηκε το πρώτο θεατρικό έργο του αυστραλιώτη Ελληνισμού, γραμμένο από τον μελβουρνιώτη γιατρό Κωνσταντίνο Κυριαζόπουλο με τίτλο *Ο Αδιάκριτος Μουσαφίρης*. Το 1936 ο Γιώργος Παϊζης ίδρυσε τον Ελληνικό Θεατρικό Όμιλο Αυστραλίας, με δική του ορχήστρα που διηύθυνε ο Όμηρος Παλμίστρας. Ακολούθησε η ίδρυση θεατρικών θιάσων σε όλες τις πρωτεύουσες των Πολιτειών, με κύριο στόχο τον εκπορισμό εισοδημάτων για αλτρουιστικούς στόχους. Στα δημιουργικά χρόνια της ελληνικής εγκατάστασης (1970-1995), η Μελβούρνη αναδείχθηκε σε πολιτιστικό κέντρο του Ελληνισμού της Αυστραλίας, με τη λειτουργία θεατρικών θιάσων και επαγγελματικών θεατρικών σχολών, από τις οποίες αποφοίτησαν δεκάδες ηθοποιοί. Αρκετοί έλληνες καλλιτέχνες μπήκαν και διακρίθηκαν στο αυστραλιανό θέατρο και τον κινηματογράφο, ως ηθοποιοί, σκηνοθέτες, παραγωγοί, ενδυματολόγοι και χορογράφοι.

Η δημιουργικότητα του Ελληνισμού της Αυστραλίας στον εικαστικό και μουσικό χώρο ξεκινά από την προπολεμική περίοδο, με την εμφάνιση καταξιωμένων ζωγράφων και σκιτσογράφων με παναυστραλιανό κύρος. Στην περίοδο 1975-2005 πάνω από 200 ελληνοαυστραλοί καλλιτέχνες έδρασαν ως ζωγράφοι, γλύπτες, σχεδιαστές και δημιουργικοί αρχιτέκτονες. Η μουσική παρουσία των ελληνοαυστραλών συνθετών, μουσικών, στιχουργών και διευθυντών ορχήστρας χαρακτηρίζεται από την έντονη αγωνία τους να μπολιάσουν την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά (αρχαία, βυζαντινή και δημοτική), με τα νέα αυστραλιανά δεδομένα και τους ιθαγενείς. Οι περισσότεροι έχουν συνθέσει έργα για το θέατρο και τον κινηματογράφο, ορισμένοι για όπερα, ενώ αρκετοί διέπρεψαν στην κλασική και μεταμοντέρνα μουσική.

Από το 1916 που εκδόθηκε το πρώτο ελληνοαυστραλιανό βιβλίο από τον Ιωάννη Δ. Κόμηνο, πάνω από 370 βιβλία τυπώθηκαν και κυκλοφόρησαν στην Αυστραλία από σχεδόν 140 έλληνες συγγραφείς. Τα περισσότερα εκδόθηκαν στην ελληνική γλώσσα από τυπογραφεία, εφημερίδες, εκδοτικούς οίκους και πανεπιστημιακά κέντρα της Μελβούρνης και του Σίδνεϊ, καλύπτοντας θέματα που είχαν σχέση με τη λογοτεχνία, το θέατρο και την ιστορία. Μετά το 1970 σημειώθηκε ιδιαίτερη πρόοδος στην έκδοση λογοτεχνικών έργων, με την καθιέρωση κυβερνητικών χορηγιών και την κοινωνική καταξίωση των λογοτεχνών. Μετά το 1980, με την ίδρυση πανεπιστημιακών εδρών και κέντρων ελληνικών σπουδών (στο Σίδνεϊ, τη Μελβούρνη, την Αδελαΐδα κ.α.), εκδόθηκαν αξιόλογα μυθιστορήματα και ποιητικές συλλογές, ενώ αυξήθηκε και η παραγωγή θεατρικών έργων.

280

2. ΝΕΑ ΖΗΛΑΝΔΙΑ

Αναστάσιος Μ. Τάμης

Ο σχηματισμός της παροικίας

Σύμφωνα με τις διαθέσιμες πηγές, ο πρώτος έλληνας έποικος της Νέας Ζηλανδίας ήταν ο Ιθακήσιος Νικόλαος Μάντζαρης, που εγκαταστάθηκε στο Ουέλινγκτον το 1840. Ακολούθησε αλυσιδωτή μετανάστευση μερικών δεκάδων νησιωτών, κυρίως από τα Επτάνησα και την Κρήτη. Μετά το 1924 άρχισαν να καταφτάνουν περισσότεροι, αλλά πάντοτε σε σχετικά χαμηλούς αριθμούς, αφού η πλειονότητα προτιμούσε την Αυστραλία. Εξάλλου, ως το 1952 οι Έλληνες της Νέας Ζηλανδίας δυσκολεύονταν να βρουν εργασία στα αστικά κέντρα: οι λιγοστές θέσεις εργασίας στα εργοστάσια και τα καταστήματα αποτελούσαν προνόμιο των βρετανών υπηκόων. Η μισοξενία και η καχυποψία προκαλούσε σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα στους πρωτοπόρους, που αποκομμένοι στην ύπαιθρο προσπαθούσαν να επιβιώσουν ασκώντας επαγγέλματα ανεπιθύμητα στους ντόπιους.

Μετά το 1952 άρχισε να καταφτάνει στη Νέα Ζηλανδία μεγαλύτερο ρεύμα ελλήνων μεταναστών, στο οποίο υπερίσχυαν οι προερχόμενοι από τη Ρουμανία. Αυτοί, τελικά, μετά την εγκατάστασή τους στο Ουέλινγκτον, αναβάθμισαν την κοινωνική και οικονομική κατάσταση των ομογενών, και –κυρίως μέσω του Συλλόγου τους, *Απόλλων*– το πνευματικό τους επίπεδο. Πάντως, ένα μέρος των Ελλήνων της Ρουμανίας σύναψαν γάμους με Ρουμάνους και Ρουμάνες, με αποτέλεσμα τα παιδιά τους να αποσχιστούν αργότερα (1971), ιδρύοντας τη Ρουμανική Ορθόδοξη Εκκλησία της Αγίας Μαρίας. Παρόλα αυτά, διατήρησαν πάντα αγαστές και λειτουργικές σχέσεις και με τη μητρόπολη και με την ελληνική κοινότητα.

Οι περίπου 1.700 έλληνες μετανάστες, που εγκαταστάθηκαν στη Νέα Ζηλανδία στην 30ετία 1945-1975, ήταν κυρίως αγρότες και ανειδίκευτοι εργάτες από τη Μακεδονία και την Πελοπόννησο. Με την άφιξη των 1.500 Ελλήνων από τη Ρουμανία και την Αίγυπτο –στην πλειονότητά τους εγγράμματων, τεχνιτών και επιστημόνων– ακολούθησε έντονη κοινωνική και οικονομική ανέλιξη του ελληνικού στοιχείου. Ωστόσο η εγκατάσταση των Ελλήνων αυτών, πέρα από τις ευεργετικές της συνέπειες, προκάλεσε και διχοστασία, επειδή ορισμένοι ομογενείς, παρακινούμενοι από έναν παράλογο εθνοτοπικό σοβινισμό, απέκλεισαν τους Ελληγορουμάνους από την ιδρυμένη από το 1923 Πανελλήνια Ένωση. Το γεγονός αυτό τους ώθησε να ιδρύσουν το δικό τους σύλλογο, τον προαναφερθέντα Απόλλωνα (1952).

Το 1961 η Κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας, σε πλήρη συμφωνία με την αυστραλιανή πολιτική, ενέκρινε πρόγραμμα για την άφιξη ανύπαντρων Ελληνίδων, προκειμένου να συμβάλει στα κοινωνικά προβλήματα που προκαλούσε η σχεδόν αποκλειστικά ανδροκρατική μετανάστευση των Ελλήνων. Στα επόμενα δύο χρόνια 268 κορίτσια εγκαταστάθηκαν στη χώρα, για να εργαστούν ως βοηθοί και καθαρίστριες σε νοσοκομεία και ξενοδοχεία. Πολλές παντρεύτηκαν λίγες μόνο μέρες μετά την άφιξή τους, ορισμένες έπεσαν θύματα εκμετάλλευσης.

Το 2005 ο αριθμός των Ελλήνων δεν ξεπερνούσε τους 4.500, με κύριο πληθυσμιακό κέντρο την πρωτεύουσα Wellington, που αποτελούσε και έδρα του μητροπολίτη. Η μείωση του αριθμού των Ελλήνων από τους περίπου 7.000 του 1986 οφείλεται εν πολλοίς στη μετακίνηση των νέων προς την Αυστραλία και την παλιννόστηση των ηλικιωμένων. Το

2002 το ποσοστό των διεθνικών γάμων, σύμφωνα με τα αρχεία της μητρόπολης, ανερχόταν στο 59% και το ποσοστό των παιδιών σχολικής ηλικίας, που απέχουν από τα ελληνόγλωσσα προγράμματα, σε 46%.

Κοινοτική οργάνωση - Εκκλησία

Μέχρι το 1930, που εμφανίστηκε στο Ουέλιγγκτον ο μικρασιάτης αρχιμανδρίτης Γερμανός Ηλιού, οι Έλληνες και οι αλλογενείς ομόδοξοι παρέμεναν απούμενοι. Πρόνοια για τις πνευματικές τους ανάγκες είχε προσφέρει μόνο η Αγγλικανική Εκκλησία. Το 1932 και το 1937 πέρασε από το Ουέλιγγκτον ο δεύτερος μητροπολίτης των ορθοδόξων της Αυστραλίας και Νέας Ζηλανδίας Τιμόθεος Ευαγγελινίδης (1932-1947).

Το 1923 οι ογδόντα και πλέον έλληνες πρωτοπόροι οργάνωσαν στο Wellington την Πανελλήνιον Ένωσιν ως φορέα αλληλοβοήθειας. Η Πανελλήνιος Ένωσις έκανε φιλότιμες προσπάθειες να ιδρύσει σχολείο και να υπηρετήσει τις πνευματικές ανάγκες των μελών της, χωρίς όμως μεγάλη επιτυχία. Η πρώτη ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε μόλις το 1945. Στη συνέχεια ο μητροπολίτης διόρισε εκεί, ως εφημέριο, τον αρχιμανδρίτη Χρυσόστομο Βογιατζόγλου. Είχε προηγηθεί (1938) η δωρεά οικοπέδου για την ανέγερση ναού από το ζεύγος Ιωάννη και Ευθυμίας Καθιστιδη. Το 1948 η Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα Νέας Ζηλανδίας του Ουέλιγγκτον αναγνωρίστηκε νομικά από την κυβέρνηση. Έναν χρόνο πρωτότερα, τον Απρίλιο του 1947, ο αποχωρών μητροπολίτης Τιμόθεος εγκαινίασε τον αυτοσχέδιο ναό-παράπηγμα του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου στο ιδιόκτητο οικόπεδο της κοινότητας, πριν αναγερθεί εκεί περικαλλής ναός, το Νοέμβριο του 1971. Στις 8 Ιανουαρίου 1970, ως συνέπεια της εκκλησιαστικής διένεξης που ταλάνιζε την Αρχιεπισκοπή Αυστραλίας και Νέας Ζηλανδίας, ιδρύθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο η μητρόπολη Νέας Ζηλανδίας και Εξαρχία Άπω Ανατολής, με πρώτο προκαθήμενό της τον επίσκοπο Ναζιανζού, Διονύσιο Ψιάχα. Τον διαδέχτηκε το 2003 ο χαρισματικός ιεράρχης Ιωσήφ Χαρκιολάκης.

Το 2005 λειτουργούσαν ελληνικές κοινότητες και σύλλογοι, εκτός από το Wellington, στις πόλεις Christchurch, Palmerston North, Hutt Valley, Auckland, Wanganthi και New Plymouth. Η κοινότητα του Ουέλιγγκτον απαρτιζόταν από 450 εγγεγραμμένα μέλη, με σημαντική αντιπροσώπευση της δεύτερης και τρίτης γενιάς και γυναικών. Η ελληνική κυπριακή κοινότητα, που ιδρύθηκε στις 9 Μαΐου 1948 στο Ουέλιγγκτον, αντιπροσώπευε συνολικά 195 οικογένειες Ελληνοκυπρίων. Στο Ουέλιγγκτον λειτουργούσαν επίσης η Επιτροπή της Αγίας Ελένης, ο Πολιτιστικός Αθλητικός Σύλλογος *Ο Ολυμπιακός* (από νέους κυρίως τρίτης γενεάς), ο Σύλλογος Αιτωλοακαρνανών, η Μυτιληνιακή Αδελφότητα, η Ένωση Κυριών Νέας Ζηλανδίας, η Ένωση Νεολαίας, ο Σύλλογος Ελλήνων Αποστράτων, η Αδελφότητα των Κρητών, η Κοινότητα Κυπρίων, η Αδελφότητα Ιθακησίων *Οδυσσέας*. Από τους μακροβιότερους οργανωμένους φορείς, με πλούσια κοινωνική, πολιτιστική και εθνική δράση, παραμένει ο Πανελλήνιος Σύλλογος, που διατηρεί επιβλητικότατο πολυώροφο κτίριο στην καρδιά του Ουέλιγγκτον, και η Παμμακεδονική Αδελφότητα Νέας Ζηλανδίας. Ο Πολιτιστικός Σύλλογος *Απόλλων*, που ιδρύθηκε το 1952 από Ελληνορουμάνους, διατηρεί επίσης επιβλητικότατο κτίριο στο κέντρο της πρωτεύουσας. Ο Πανελλήνιος Σύλλογος των ΑΧΕΠΑΝΣ διατηρεί δύο “στοές”, μία για τους άνδρες και μία για τις γυναίκες (“Πηνελόπες”). Το Ελληνικό Κογκρέσο ιδρύθηκε ως ομάδα πολιτικής πίεσης για θέματα που σχετίζονται με τα δικαιώματα των μεταναστών και τα εθνικά ζητήματα. Οι περισσότεροι συλλογικοί φορείς του οργανωμένου Ελληνισμού της Νέας Ζηλανδίας ιδρυ-

σαν κατά καιρούς οργανισμούς νεολαίας, με εφήμερη, όμως, διάρκεια. Εφήμερη λειτουργία είχαν και άλλα συλλογικά όργανα των Ελλήνων, με ισχνό αριθμό μελών γεγονός που δεν επέτρεψε την αναγνώρισή τους από τις αρχές της Νέας Ζηλανδίας.

Η ελληνική κοινότητα του Christchurch, που ιδρύθηκε το 1961 ως η μόνη ελληνική ορθόδοξη κοινότητα του Νότιου Νησιού της Νέας Ζηλανδίας, λειτούργησε αμέσως ελληνόγλωσσο πρόγραμμα, και δέκα χρόνια αργότερα (23 Νοεμβρίου 1973) εγκαινίασε τον ορθόδοξο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Η κοινότητα του Hutt Valley ιδρύθηκε το 1971 και τέσσερα χρόνια αργότερα ανήγειρε το ναό του Αγίου Νεκταρίου. Η κοινότητα του Palmerston North ιδρύθηκε το 1968 και τα 30 μέλη της ίδρυσαν εκεί το ναό του Αγίου Ιωάννου, χωρίς να μπορέσουν να συνεχίσουν τη λειτουργία των ελληνόγλωσσων προγραμμάτων τους. Τοπική ελληνική κοινότητα ιδρύθηκε και στην πολυπληθέστερη πόλη της Νέας Ζηλανδίας, το Auckland το 1967, και το 1970 άρχισαν εκεί ελληνόγλωσσα μαθήματα για τις 135 οικογένειες των Ελλήνων, από τις οποίες όμως το 85% έχει συνάψει διεθνικούς γάμους. Στο New Plymouth λειτουργεί Ελληνική Λέσχη, ενώ στο νοτιότατο άκρο του Νότιου Νησιού, στην πανεπιστημιούπολη Dunedin, λειτουργεί από το 1957 Σύλλογος Ελλήνων Παλαιών Πολεμιστών (Greek Ex-Servicemen's Association). Το 2003 μικρές ομάδες Ελλήνων διέμεναν στις πόλεις Napier και στην ευρύτερη περιοχή του Hastings (30 άτομα), στο Hamilton (6 άτομα), στο Masterton, όπου, το 1980, ο έλληνας επιχειρηματίας Γεώργιος Παντελής ανήγειρε εκεί, με τη βοήθεια 9 άλλων εποίκων της περιοχής το ναό της Μεταμόρφωσης.

Κοινωνική κατάσταση. Σχέσεις με το εθνικό κέντρο

Με τον τερματισμό της νοτιοευρωπαϊκής μετανάστευσης (1974) και την αθρόα έξοδο των ελλαδογεννημένων εποίκων, οι εναπομείναντες παλιοί μετανάστες στη Νέα Ζηλανδία παραμένουν, στη συντριπτική τους πλειοψηφία (92%), εκτός εργασιακής δύναμης, λαμβάνοντας συντάξεις και επιδόματα. Επίσης μικρό είναι το ποσοστό των Ελλήνων της δεύτερης και τρίτης γενιάς που παραμένουν άνεργοι (4%). Η έλλειψη ελληνοεοζηλανδικής διακρατικής συμφωνίας για τη μεταφορά των συντάξεων δεν επιτρέπει την παραμονή των Ελληνοεοζηλανδών στην Ελλάδα για διάστημα πέραν του εξαμήνου, ενώ σε όσους λαμβάνουν επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας και αναπηρίας δεν τους επιτρέπεται καν η έξοδος από τη χώρα.

Οι Έλληνες της Νέας Ζηλανδίας αρχικά εργάστηκαν ως βιομηχανικοί εργάτες και τεχνίτες. Μετά το 1960 η πλειονότητα στράφηκε στην προσφορά υπηρεσιών (καφενεία, εστιατόρια, φροντάδικα και παντοπωλεία). Αρκετοί εργάζονται ως μικροεπιχειρηματίες στη διανομή τροφίμων, την αλιεία και τα οστρακοειδή, σε μικρά αναπτυξιακά έργα, κατασκευές και οικοδομές, στη βιομηχανία αλιείας και την εξόρυξη μεταλλευμάτων, κυρίως σιδήρου, στις κατασκευές και τις αγορές ακινήτων. Μερικοί πρόσφεραν υπηρεσίες στην ομογένεια χρηματοδοτώντας τη λειτουργία σχολείων και την ανέγερση ορθόδοξων ναών. Η γεωγραφική απόσταση της Νέας Ζηλανδίας από την Ελλάδα και οι περιορισμένες διακρατικές εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών δεν ενθαρρύνουν τις επενδύσεις στη μακρινή πατρίδα. Πάντως μικρός αριθμός Ελλήνων, κυρίως αυτοί με προοπτική μόνιμης παλιννόστησης, επενδύουν στην Ελλάδα, ιδιαίτερα σε κτήματα και κατασκευές.

Οι σχέσεις της ομογένειας με τις Αρχές και την πολιτική ηγεσία της χώρας φιλοξενίας υπήρξαν θετικές. Το 1905 πρώτος επί τιμή πρόξενος της Ελλάδας στη χώρα είχε διοριστεί ο γαμπρός του πρωθυπουργού Seddon, Joseph Frank Dyer ως το θάνατό του, το

1937. Το θεσμό έκτοτε υπηρέτησαν έξι πρόξενοι, ώσπου το 1984 διορίστηκε ο πρώτος διπλωμάτης καριέρας (Γεώργιος Τσώνης). Η Ελλάδα αναβάθμισε σε πρεσβεία την αντιπροσωπεία της το 1999. Στο διάστημα αυτό, τα εθνικά κέντρα της Ελλάδας και της Κύπρου τίμησαν τον νεοζηλανδικό Ελληνισμό με επισκέψεις πολιτικών, στρατιωτικών και προσωπικοτήτων της τέχνης και των γραμμάτων.

Η ομογένεια της Νέας Ζηλανδίας δεν διαθέτει ένα συλλογικό σώμα που να ασκεί πολιτική πίεση και να προωθεί δυναμικά τα αιτήματά της στην κεντρική κυβέρνηση, αν και οι Έλληνες, ιδιαίτερα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, είχαν δημιουργήσει αγαστές σχέσεις με τους Νεοζηλανδούς. Οι σχέσεις αυτές καλλιεργήθηκαν εντονότερα με την άφιξη στη Νέα Ζηλανδία των “νυμφών του Πολέμου”, των εκατοντάδων Ελληνίδων από την Ελλάδα και ιδιαίτερα από την Κρήτη, οι οποίες είχαν παντρευτεί νεοζηλανδούς στρατιώτες κατά τη διάρκεια της συμμετοχής των τελευταίων στο Ελληνικό Μέτωπο. Οι ελλείψεις που προκαλούν στον Ελληνισμό της Νέας Ζηλανδίας το ασύνεκτο των δομήσεων των οργανωμένων φορέων του, εξαιτίας της απόστασης και των ενδοκοινοτικών ερίδων, καλύπτονται μερικώς από τις στενές σχέσεις που δημιουργήθηκαν με την Ελλάδα και τις υπηρεσίες της και από τις συχνές επισκέψεις των ομογενών στις γενέτειρες.

Εκπαίδευση - Τύπος - Καλές Τέχνες

Η ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης στη Νέα Ζηλανδία αρχίζει με την εμφάνιση της Εκπαιδευτικής Ένωσης (Education Union), που ίδρυσε το 1937 ο Αντώνιος Τζανής, προσκαλώντας από την Αυστραλία την εκπαιδευτικό Λευκοθέα Αμπατζή (1938-1941). Έκτοτε, παρά τους δημογραφικούς περιορισμούς, ελληνόγλωσσα προγράμματα λειτουργήσαν ανελλιπώς στο Ουέλιγγτον, αλλά και σε άλλα αστικά κέντρα. Οι μικρές, λοιπόν, αριθμητικά παρκοικές των Ελλήνων της Νέας Ζηλανδίας εστίασαν την προσοχή τους σε θέματα ελληνομάθειας, αν και το 2003 η αποχή των παιδιών σχολικής ηλικίας από τα ελληνόγλωσσα προγράμματα ξεπέρασε, όπως αναφέρθηκε, το 40%. Στην πρωτεύουσα Ουέλιγγτον, όπου, άλλωστε, είναι μόνιμα εγκαταστημένο το 68% των Ελλήνων της χώρας, λειτουργεί ειδικό δίγλωσσο προσχολικό τμήμα στην ελληνική, τα έξοδα του οποίου καλύπτονται από την κυβέρνηση. Από το 1937 λειτουργεί επίσης εκεί το ελληνικό σχολείο της κοινότητας του Ουέλιγγτον με δασκάλους που διόριζε και εκμίσθωνε η παρκοικία και από το 1978 με τη συνδρομή του Υπουργείου Παιδείας της Ελλάδας. Η κοινότητα διατηρούσε το 2005 τρεις σχολικές μονάδες: το απογευματινό σχολείο για τους σπουδαστές σχολικής ηλικίας (41 μαθητές), τα τμήματα ενηλίκων με 14 σπουδαστές και τα τμήματα προσχολικής ηλικίας (40 μαθητές), τα οποία και επιδοτούνταν από την κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας. Ωστόσο ο δείκτης συγκράτησης των ελληνόγλωσσων προγραμμάτων παραμένει ασθενής.

Το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα αναδύθηκε στη Νέα Ζηλανδία η δεύτερη και τρίτη γενιά των Ελλήνων, κατακτώντας θέσεις επιρροής και αναβαθμίζοντας το γόητρο της ομογένειας. Αρκετοί διακρίθηκαν ως γιατροί, δικηγόροι, οικονομολόγοι, μηχανολόγοι και αρχιτέκτονες, άλλοι στις τέχνες και τα γράμματα. Πολιτιστική δράση σημειώθηκε ουσιαστικά μόνο μετά την άφιξη στη Νέα Ζηλανδία των Ελλήνων από τη Ρουμανία και την Αίγυπτο. Μέσα από τον πολιτιστικό και αθλητικό *Απόλλωνα* οι νεήλυδες ανέπτυξαν πλούσιο πολιτιστικό πρόγραμμα, που περιλάμβανε θεατρικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες.

Η πρώτη ελληνόγλωσση εφημερίδα που κυκλοφόρησε στη Νέα Ζηλανδία ήταν η σατιρική *Ελληνική Σάλπιγγα* (Hellenic Trumpet) του Ελληνορουμάνου Παναγιώτη Παπαφλωράτου. Ο εκδότης της, αμέσως μετά την άφιξή του (1951), είχε διοριστεί στο Κρατικό Τυπογραφείο, γεγονός που τον ώθησε με μικρά σχετικά έξοδα να προχωρήσει στην έκδοση της εφημερίδας του το Δεκέμβριο του 1952. Τον Οκτώβριο του 1982 ο Π. Μικελάτος αποφάσισε να εκδώσει το μηνιαίο *Ελληνικό Τύπο*, που συνέχιζε την έκδοσή του είκοσι χρόνια αργότερα σε άτακτα διαστήματα και ασυνεπές τεχνικό ύφος. Από το 1952 η ελληνική κοινότητα της Νέας Ζηλανδίας είχε αρχίσει την έκδοση ενημερωτικής εφημερίδας, άλλοτε ως *Κοινοτικών Δελτίων* και αργότερα ως *Κοινοτικά Νέα* και *Κοινοτικές Ειδήσεις*. Η έκδοση του δελτίου συνεχιζόταν περιοδικά ως και το 2003. Από το 1980 λειτουργεί, με ευθύνη της κοινότητας, κυριακάτικο ελληνόφωνο πρόγραμμα διάρκειας 30 λεπτών στο ραδιοσταθμό των Εθνικών Κοινοτήτων Access Radio, ενώ η μητρόπολη συνεχίζει να εκδίδει τον *Ορθόδοξον Λόγον*, που διανέμεται δωρεάν.

Το 1964 λειτούργησε ο Ελληνικός Καλλιτεχνικός Οργανισμός Νέων Νέας Ζηλανδίας (ΕΚΟΝ), με εφήμερη αλλά πλούσια θεατρική δραστηριότητα. Ο οργανισμός αυτός έδρασε ως τα τέλη του 20ού αιώνα. Με ιδιαίτερη λαμπρότητα και καθολική συμμετοχή γιορτάζεται τα τελευταία 20 χρόνια η *Ελληνική Εβδομάδα*, με την ευκαιρία των εορταστικών εκδηλώσεων της εθνικής εορτής, με θεατρικές παραστάσεις, λαϊκό γλέντι, εκθέσεις φωτογραφίας και εικαστικών τεχνών, επίδειξη μαγειρικής και μόδας και διαλέξεις.

Στις αρχές του 1986 κυκλοφόρησε η πρώτη δισκογραφική εργασία των Ελλήνων της Νέας Ζηλανδίας με τον τίτλο *Μύθος*. Η συλλογή έγινε αποδεκτή στο αγγλόφωνο κοινό, στην τοπική ραδιοφωνία και τηλεόραση, ενώ 2 από τα 10 τραγούδια της περιλήφθηκαν στο μουσικό πρόγραμμα των διεθνών αερογραμμών της *Air New Zealand*. Ακολούθησαν και άλλες ανάλογες εργασίες, καθώς και τηλεοπτικές σειρές με θέμα τον ελληνικό πολιτισμό.

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΙΟΥΛΙΟΣ
1931
JULY
1931

ATLANTIS

25^c

MONTHLY ILLUSTRATED ATLANTIS

JIM LONDOS
Ο ΕΛΛΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΡΩΤΟΘΛΑΚΙΣΤΗΣ

1. ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ

Ιωάννα Λαλιώτου

Η μετανάστευση στις ΗΠΑ

Η ιστορία της ελληνικής υπερπόντιας μετανάστευσης ξεκινά στο τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα και εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των μεταναστεύσεων από τη Νότια Ευρώπη, κυρίως προς τις ΗΠΑ και τον Καναδά, αλλά επίσης και προς τη Νότια Αμερική, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Η μετανάστευση προς τις ΗΠΑ ήταν ένα πολύπλοκο φαινόμενο, ιδιαίτερα όσον αφορά στα δημογραφικά του χαρακτηριστικά. Ο αριθμός των ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ δεν είναι σαφής, για λόγους που αφορούν κυρίως στον τρόπο καταγραφής τους στη χώρα υποδοχής. Τα αρχεία, πάντως, των αμερικανικών υπηρεσιών καταγράφουν τη χώρα προέλευσής τους. Στην περίπτωση των Ελλήνων υπάρχουν κάποιες ιδιαιτερότητες: Όσοι προέρχονταν από περιοχές, που κατά την περίοδο της μετανάστευσης δεν εντάσσονταν στο ελληνικό κράτος, δεν καταγράφονταν σε πολλές περιπτώσεις ως Έλληνες.

Το μεγαλύτερο μέρος των πρώτων μεταναστών προερχόταν από την Πελοπόννησο. Από αυτούς μεγάλο μέρος επέστρεψε στην Ελλάδα. Μελετητές αυτού του φαινομένου του επαναπατρισμού υπολογίζουν ότι περίπου το 61% όσων μετανάστευσαν, επέστρεψαν στην πατρίδα κατά την περίοδο 1908-1939, είτε για μόνιμη εγκατάσταση είτε για μικρό χρονικό διάστημα. Ο αριθμός των ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ αυξανόταν ως την περίοδο 1922-1924, οπότε η αλλαγή της μεταναστευτικής νομοθεσίας στη χώρα υποδοχής και η εισαγωγή του συστήματος των ποσοστώσεων μείωσε δραστικά τον αριθμό των εισερχομένων μέχρι και το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Στην απογραφή του 1930 καταγράφηκαν 200.000 Έλληνες στις ΗΠΑ (με βάση τη δήλωση μητρικής γλώσσας), ενώ άλλοι υπολογισμοί ανεβάζουν το μέγεθος της ελληνοαμερικανικής κοινότητας εκείνη την περίοδο στις 350.000 ψυχές.

Οι περισσότεροι μετανάστες εγκαταστάθηκαν στα αστικά κέντρα των πολιτειών που βρίσκονται στη βόρεια και κεντρική ακτή του Ατλαντικού, ενώ σημαντικό τμήμα των πρώτων μεταναστών κατευθύνθηκε προς τις μεσοδυτικές πολιτείες (κυρίως τη Γιούτα και το Κολοράντο) και στην Καλιφόρνια, όπου εργάστηκαν τόσο στα ορυχεία όσο και στα έργα κατασκευής του σιδηροδρομικού δικτύου. Σταδιακά, και παρά τις δυσκολίες που προκάλεσε η μεγάλη οικονομική ύφεση της δεκαετίας του 1930, το μεγαλύτερο μέρος στράφηκε προς επιχειρηματικές δραστηριότητες. Η πλειονότητα των πρώτων μεταναστών ήταν βέβαια άντρες, αλλά ο αριθμός των μεταναστριών αυξανόταν σε όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου, μια αύξηση που συνέβαλε ιδιαίτερα στη συγκρότηση ελληνικών κοινοτήτων και τη δημιουργία των συνθη-

κών για μόνιμη εγκατάσταση των Ελλήνων στις ΗΠΑ. Η αύξηση, μάλιστα, του αριθμού των γυναικών μεταναστριών κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα ήταν τέτοια, που οδήγησε την ελληνική πολιτεία στη θέσπιση σχετικής νομοθεσίας που απαγόρευε τη μετανάστευση γυναικών –και παιδιών– χωρίς τη συνοδεία ενός στενού συγγενούς, ανδρικού γένους.

Τα αίτια της ελληνικής υπερατλαντικής μετανάστευσης συνδέονται με την ανάπτυξη μιας παγκόσμιας αγοράς εργατικού δυναμικού, που προσέλκυσε στις αρχές του 20ού αιώνα εκατομμύρια εργάτες και εργάτριες προς την αναπτυσσόμενη Δύση. Παράλληλα, οι οικονομικές κρίσεις στην Ελλάδα –με χαρακτηριστικό παράδειγμα την κρίση στην αγορά της σταφίδας στα τέλη του 19ου αιώνα– ώθησαν δεκάδες χιλιάδες Έλληνες προς τις ΗΠΑ. Η “Αμερική” έγινε σταδιακά ένας δυνατός πόλος έλξης για εργαζόμενους ανθρώπους, που ριψοκινδύνευαν να ξεκινήσουν μια καινούργια ζωή πέρα από τον Ατλαντικό. Οι αλυσιδωτές μετακινήσεις, η δράση των μεταναστευτικών πρακτορείων στις πόλεις και τα χωριά της ελληνικής υπαίθρου, η αλληλογραφία με μέλη της οικογένειας ή της ευρύτερης κοινότητας, που είχαν ήδη μεταναστεύσει, συγκρότησαν ισχυρά δίκτυα επικοινωνίας μεταξύ της πατρίδας και των τόπων της ξενιτιάς. Οι πληροφορίες, που διακινούνταν μέσω αυτού του δικτύου, ενθάρρυναν νέους μετανάστες και σταδιακά φιλοτέχνησαν την εικόνα της “Αμερικής” ως ενός μυθικού, σχεδόν, τόπου εύκολου πλουτισμού, προόδου και ευημερίας.

Η ζωή στις νέες πατρίδες

Η ζωή των Ελλήνων στις ΗΠΑ χαρακτηρίζεται από πολυμορφία, που συνδέεται με την ποικιλία των τόπων εγκατάστασης, των επαγγελματικών δραστηριοτήτων και του μετασχηματισμού των πολιτικών και οικονομικών συνθηκών στη χώρα υποδοχής. Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα το κλίμα προς τους μετανάστες, και μάλιστα προς τους Νοτιοευρωπαίους, ήταν ιδιαίτερα δυσμενές. Η μετανάστευση ορίστηκε τότε ως πρόβλημα που συνόψιζε όλες τις μείζονες πτυχές του “κοινωνικού ζητήματος”, και αποτέλεσε έτσι μια πρόκληση για τους κοινωνικούς μεταρρυθμιστές και τους διαμορφωτές πολιτικής. Το κράτος και οι μεταρρυθμιστικοί φορείς διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στον ορισμό της μετανάστευσης ως κοινωνικού προβλήματος, με πρωταγωνιστές τους ίδιους τους μετανάστες. Οι πολέμοι της μετανάστευσης βασίζονταν συχνά σε φυλετικά επιχειρήματα, σύμφωνα με τα οποία η “νέα μετανάστευση” από τη Νότια Ευρώπη θα αλλοίωνε τα φυλετικά χαρακτηριστικά του αγγλοσαξονικού αμερικανικού έθνους, οδηγώντας, έτσι, σε μια ευρύτερη πτώση του πολιτικού και πολιτισμικού επιπέδου των ΗΠΑ. Οι συνήγοροι αυτής της άποψης επιθυμούσαν τον άμεσο περιορισμό ή και την απαγόρευση της μετανάστευσης των “κατώτερων” αυτών λαών. Η πολιτική τους επιρροή, μάλιστα, ήταν τόσο ισχυρή, ώστε σε μεγάλο βαθμό η κινητοποίησή τους οδήγησε στη θέσπιση του Νόμου για τον Περιορισμό της Μετανάστευσης, το 1924. Ο νόμος αυτός στόχευε στον περιορισμό της μετανάστευσης, επιβάλλοντας ένα σύστημα εθνικών ποσοστώσεων που καθόριζε τον αριθμό των νέων αφίξεων μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Με το νόμο αυτόν ουσιαστικά περιορίστηκε στο ελάχιστο η είσοδος νέων ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ. Το κλίμα της ξενοφοβίας και του ρατσισμού εντάθηκε ιδιαίτερα στην περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μέσα σε ένα πλαίσιο γενικευμένης καχυποψίας προς τους ξένους, ιδιαίτερα, βέβαια, προς εκείνους που προέρχονται από χώρες που είχαν συμμαχήσει με τη Γερμανία. Η δραστηριοποίηση ρατσιστικών οργανώσεων, όπως η Κου Κλουξ Κλαν, οδήγησε σε ξεσπάσματα βίας απέναντι στους μετανάστες, απειλώντας τη θέση τους στο εσωτερικό της αμερικανικής κοινωνίας.

Οι πρώτες ελληνικές κοινότητες στις ΗΠΑ συγκροτήθηκαν μέσα σε αυτές τις αντίξοες και συχνά εχθρικές συνθήκες. Βασικό χαρακτηριστικό αυτής της πρώιμης περιόδου

ήταν η δημιουργία πολιτικών, κοινωνικών και φιλανθρωπικών οργανώσεων των Ελλήνων στις ΗΠΑ. Έντονος ήταν τότε και οι αντιπαραθέσεις βασιλικών και βενιζελικών. Στα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα δημιουργήθηκε η οργάνωση Πανελλήνιος Ένωσις, που σκοπό είχε τη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των μεταναστών και του ελληνικού κράτους. Αργότερα, και συγκεκριμένα στις αρχές της δεκαετίας του 1920, δημιουργούνται οι οργανώσεις ΑΗΕΡΑ (American Hellenic Progressive Association) και GAPA (Greek American Progressive Association) στο εσωτερικό των ελληνικών κοινοτήτων. Σκοπός και των δύο αυτών οργανώσεων ήταν η αντιμετώπιση των ξενοφοβικών και ρατσιστικών επιθέσεων και των πιέσεων για αφομοίωση που δέχονταν οι πρώτες ελληνικές κοινότητες στις ΗΠΑ. Η οργάνωση ΑΗΕΡΑ δραστηριοποιήθηκε με σκοπό τη μαζική πολιτογράφηση των Ελλήνων, που θα εξασφάλιζε την ομαλότερη ένταξή τους στην αμερικανική κοινωνία. Η οργάνωση GAPA έδινε, αντίθετα, μεγαλύτερη έμφαση στη διατήρηση της ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας και κληρονομιάς, χωρίς παράλληλα να αντιτίθεται στον πολιτικό εξαμερικανισμό και την πολιτογράφηση των μεταναστών. Οι δύο οργανώσεις αντιπαρατέθηκαν, κάποιες φορές έντονα, ως προς τις αντιλήψεις και τα οράματά τους για τους διαφορετικούς τρόπους ένταξης των Ελλήνων μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία.

Η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο ομογενειακών οργανώσεων αμβλύθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 και εξής. Την ίδια περίοδο, εξάλλου, οι πολιτικές αφομοίωσης και το γενικότερο κλίμα προς τους μετανάστες διαφοροποιείται στις ΗΠΑ, καθώς οι ακραίες φυλετικές αντιλήψεις σταδιακά χάνουν την πολιτική τους επιρροή και τη θέση τους παίρνουν προσεγγίσεις προς το μεταναστευτικό ζήτημα, που εμπνέονταν από τις αρχές του πολιτισμικού πλουραλισμού. Σύμφωνα με αυτές τις αρχές, η ομαλή ένταξη και αφομοίωση των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία όχι μόνο δεν απειλούνταν, αλλά και ενισχύονταν από τη διατήρηση κάποιων από τα στοιχεία της εθνοτικής τους κληρονομιάς και κουλτούρας. Αυτές οι παράλληλες διαδικασίες αφομοίωσης, αλλά και ανάπτυξης της κοινοτικής ζωής των μεταναστών, καταγράφονται και μέσα από την έντονη εκδοτική δραστηριότητα των Ελλήνων της Αμερικής την περίοδο αυτή. Ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα ιδρύονται εφημερίδες και περιοδικά, τόσο ελληνόγλωσσα όσο και αγγλόφωνα, όπως ο *Εθνικός Κήρυξ* και η *Ατλαντίς* στη Νέα Υόρκη, το *American Hellenic World* στο Σικάγο, ο *Προμηθεύς* στο Σαν Φρανσίσκο κ.ά. Παράλληλα εμφανίζονται ελληνοαμερικανοί συγγραφείς και αναπτύσσονται διάφορες πολιτισμικές δραστηριότητες, όπως θεατρικές και μουσικές παραστάσεις, παρελάσεις, χοροί και εκδηλώσεις. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της ελληνοαμερικανικής δημόσιας σφαίρας έπαιξε και η Ελληνική Ορθόδοξη Αρχιεπισκοπή, κυρίως όσον αφορά στην οργάνωση των ελληνικών σχολείων, αλλά και άλλες δραστηριότητες και πτυχές του κοινοτικού βίου των ελλήνων μεταναστών και των απογόνων τους στις ΗΠΑ.

Η επίδραση της υπερατλαντικής μετανάστευσης στην Ελλάδα

Η νέα εμπειρία της υπερατλαντικής εργατικής μετανάστευσης στις ΗΠΑ άσκησε τεράστια επίδραση στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ εθνικής ταυτότητας και Διασποράς στην Ελλάδα. Η εργατική μετανάστευση των Ελλήνων παρήγε εικόνες, αντιλήψεις, αναπαραστάσεις, στερεότυπα και ιδεολογικά σχήματα, που καθόρισαν το κοινωνικό και πολιτικό προφίλ του μετανάστη στην ελληνική κοινωνία για πολλές δεκαετίες.

Αρχικά οι κοινωνικοί επιστήμονες και οι αναλυτές της εποχής αντιλήφθηκαν τη μετανάστευση ως πολύπλευρο φαινόμενο, που άγγιζε τους σημαντικότερους τομείς του δημόσιου συμφέροντος. Οι απόψεις, βέβαια, για τα υπέρ και τα κατά της μετανάστευσης ποίκιλλαν. Κάποι-

οι υποστήριζαν ότι η Ελλάδα μετά το 1920 είχε καταλάβει τη θέση της κατεξοχόν χώρας εξαγωγής μεταναστών στη διεθνή οικονομία, εφόσον αποκόμιζε πολύ περισσότερα έσοδα από την εξαγωγή εργατικού δυναμικού παρά από την εξαγωγή υλικών οικονομικών αγαθών. Άλλοι ήταν περισσότερο επιφυλακτικοί και διατύπωναν υποθέσεις για τον πολύπλευρο χαρακτήρα του μεταναστευτικού φαινομένου. Η συζήτηση δεν εξαντλήθηκε στα οικονομικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματά του, αλλά επεκτάθηκε και σε άλλες σημαντικές πτυχές, όπως η δημογραφική, η υγειονομική, η εθνική, η ηθική και η στρατιωτική. Οι οικονομολόγοι έθεταν ερωτήματα όπως τα ακόλουθα: Η μετανάστευση προκαλεί πληθυσμική συρρίκνωση ή μήπως ενδέχεται ακόμη και να μειώνει το ρυθμό της πληθυσμικής αύξησης; Η μετανάστευση έχει επιπτώσεις στην εθνική υγεία, συμβάλλοντας στη διάδοση άγνωστων ή σπάνιων ασθενειών; Νεκρώνει την εθνική συνείδηση των μεταναστών και των απογόνων τους; Μήπως επιδεινώνει τη στρατηγική θέση της Ελλάδας σε σύγκριση με τους βαλκάνιους γείτονές της, εφόσον πάρα πολλοί επίστρατοι δεν θα παρουσιαστούν για να εκτελέσουν τη στρατιωτική τους θητεία;

Μολοντί από οικονομική άποψη η μετανάστευση θεωρήθηκε “φυσική” και αναμφίβολα θετική εξέλιξη, οι πολιτισμικές και οι εθνικές συνέπειές της έπρεπε να αποτιμηθούν με ύψιστη προσοχή. Το σημαντικότερο, μάλιστα, ήταν ότι οι αρχές όφειλαν να αναλάβουν πολιτικές πρωτοβουλίες, προκειμένου να διαχειριστούν τις επιπτώσεις της· συνεπώς κρινόταν απαραίτητη η κρατική παρέμβαση. Το ελληνικό Κοινοβούλιο από το 1905 ως το 1912 ανέθεσε σε διάφορους κρατικούς ιθύνοντες να συγκεντρώσουν στοιχεία και να υποβάλουν λεπτομερείς εκθέσεις για τη μετανάστευση από την Ελλάδα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Στόχος των αναφορών αυτών ήταν να περιγράψουν τα βασικά χαρακτηριστικά του φαινομένου, να πληροφορήσουν την κυβέρνηση, να προτείνουν κατάλληλα νομοθετικά μέτρα, να ανταποκριθούν στις λαϊκές αντιδράσεις και να βοηθήσουν το κράτος να απαντήσσει δεόντως στις κατηγορίες για αδιαφορία απέναντι στην “εθνική απειλή”, οι οποίες εκτοξεύονταν δημόσια από διάφορες πλευρές. Το 1912, σύμφωνα με τις υποδείξεις των διάφορων επιτροπών, υποβλήθηκε στη Βουλή ένα νομοσχέδιο για τη μετανάστευση. Η πρόταση νόμου υποστήριζε ότι το κράτος όφειλε να αναλάβει διαχειριστικό ρόλο, ο οποίος δεν θα αποσκοπούσε στην ενθάρρυνση ή την αποθάρρυνση της μετανάστευσης, αλλά στη ρύθμιση των μεταναστευτικών διαδικασιών και πρακτικών. Στις σχετικές εκθέσεις διαφαίνεται πως οι ελληνικές επιτροπές άντλησαν διδάγματα, μελετώντας παλαιότερα νομοθετικά κείμενα άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Ως παράδειγμα χρησιμοποιήθηκε ιδίως η ιταλική περίπτωση, εξαιτίας των ομοιοτήτων του φαινομένου στις δύο χώρες. Μολοντί η μετανάστευση συνιστούσε συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα κάθε έλληνα πολίτη, το κράτος, τελικά, εφάρμοσε συγκεκριμένα περιοριστικά μέτρα, που αφορούσαν μόνο στη μετανάστευση γυναικών και ανηλίκων. Η επικοινωνία ανάμεσα στην Ελλάδα και τις υπό διαμόρφωση μεταναστευτικές κοινότητες αποτέλεσε επίσης αντικείμενο κρατικού ενδιαφέροντος. Πολλές επιτροπές για τη μετανάστευση επισήμαναν ότι ήταν απαραίτητο να αυξηθεί η συχνότητα και η ταχύτητα των μεταφορών που συνέδεαν την Ελλάδα με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Παρότρυναν, λοιπόν, την κυβέρνηση να υποστηρίξει και να ενθαρρύνει τις ελληνικές ατμοπλοϊκές εταιρείες, με το επιχείρημα ότι αυτό θα συνέβαλλε στην καλλιέργεια στενότερων σχέσεων ανάμεσα στο έθνος και τους μετανάστες του στις ΗΠΑ.

Καθώς, ωστόσο, μεσολάβησαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και οι επόμενες πολιτικές κρίσεις στην Ελλάδα, ο σχετικός νόμος ψηφίστηκε πολύ αργότερα, μόλις το 1920. Ο Νόμος περί Μεταναστεύσεως και Εκπατρισμού δεν καθόριζε μόνο πώς το κράτος θα αναλάμβανε τη διαχείριση και την επίβλεψη των μεταναστευτικών πρακτικών και τον έλεγχο όσων επωφελούνταν οι

318

κονομικά από αυτές (δηλαδή των μεταναστευτικών πρακτορείων και των ατμοπλοϊκών εταιρειών)· περιλάμβανε επίσης και τον επίσημο ορισμό του “μετανάστη” ως διακριτής κοινωνικής φυσιογνωμίας. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, στο μετανάστη και τη μετανάστευση αποδίδονται τρία χαρακτηριστικά: η διηπειρωτική μετακίνηση, η κοινωνικά και οικονομικά μειονεκτική θέση και ο συλλογικός χαρακτήρας. Τούτα τα τρία στοιχεία καθιστούσαν αδιαμφισβήτητη τη μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες διακριτή κατηγορία πληθυσμικής μετακίνησης. Ο Ίων Δραγούμης, ο οποίος ασχολήθηκε εκτενώς με τον Ελληνισμό στις αρχές του 20ού αιώνα, παρατήρησε ότι «άλλες χώρες είναι εκείνες όπου οι Έλληνες είναι ίθαγενείς, καί άλλες εκείνες, όπου είναι άποικοι, πάροικοι, μέτοικοι, μετανάσται, απόδημοι. Στην Ανατολική Ρωμυλία οι Έλληνες είναι ίθαγενείς. Στην Αμερική είναι πάροικοι». Οι Ηνωμένες Πολιτείες, ως χώρα υποδοχής μεταναστών, θεωρούνταν εξωτική για τον Ελληνισμό. Η διάχυση της Αμερικής στη δημόσια φαντασία της εποχής σχετιζόταν, ασφαλώς, με την αυξανόμενη πολιτική επιρροή των ΗΠΑ στην Εγγύς Ανατολή, με τη σταδιακή συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η χώρα αυτή εξελισσόταν σε παγκόσμια δύναμη πρώτου μεγέθους και με τις λαϊκές αναπαραστάσεις της ζωής εκεί, τις οποίες διέδιδαν οι παλινοστούντες μετανάστες στην Ελλάδα.

Η σταδιακή διάδοση των ιστοριών για τις δυσκολίες της ζωής στην ξενιτιά, τις διακρίσεις και τη σκληρότητα που αντιμετώπιζαν οι μετανάστες συνέβαλαν στη δημιουργία μιας εικόνας του έλληνα μετανάστη που συνόψιζε ένα μεγάλο μέρος των ιστορικών αντιξοοτήτων τις οποίες έπρεπε να αντιπαλέψει το ελληνικό έθνος συνολικότερα. Το θέατρο,

ιδιαίτερα η σάτιρα και οι επιθεωρήσεις, τα δημοτικά τραγούδια, η λογοτεχνία και αργότερα ο κινηματογράφος κατέγραψαν αυτή τη σκληρή πλευρά της μετανάστευσης. Ωστόσο, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η αντίληψη της ελληνικής κοινωνίας για τη μετανάστευση κυριαρχείται από τις ιστορίες επιτυχίας, που υπερτόνιζαν τις ευκαιρίες για κοινωνική ανέλιξη που παρείχαν οι συνθήκες ζωής στην Αμερική. Γενικότερα οι αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας για τη μετανάστευση στην Αμερική διατήρησαν σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα μια αμφιθυμία, καθώς περιλάμβαναν τόσο θετικές αποτιμήσεις της “προκοπής” των Ελλήνων στην ξενιτιά όσο και φόβους για τις κακουχίες του εκπατρισμού.

Η μεταπολεμική μετανάστευση

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο νέες μεταναστεύσεις σημάδεψαν την ιστορία του ελληνικού κράτους. Οι πολιτικές διαμάχες, οι οικονομικές δυσκολίες, οι ευρύτεροι κοινωνικοί μετασχηματισμοί και οι διεθνείς συγκυρίες οδήγησαν χιλιάδες Ελλήνων να μεταναστεύσουν προς τη Δυτική Ευρώπη, την Αυστραλία και τη Βόρεια Αμερική. Αλλάζοντας τη μεταναστευτική τους πολιτική, στο πλαίσιο προγραμμάτων που είχαν στόχο την υποστήριξη πληθυσμών που εκτοπίστηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι ΗΠΑ δέχονται μεγαλύτερους αριθμούς ελλήνων μεταναστών. Η μαζικότητα της μετανάστευσης εκείνη την εποχή προκάλεσε πολύ έντονες δημόσιες συζητήσεις στην Ελλάδα, που αφορούσαν στις αιτίες, αλλά και τα οικονομικά, κυρίως, πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της μετακίνησης του εργατικού δυναμικού. Η λαϊκή κουλτούρα των δεκαετιών 1960 και 1970 είναι πλούσια σε καταγραφές αυτών των νέων μετακινήσεων. Ο Έλληνας μετανάστης γίνεται, τότε, πρωταγωνιστής σε λαϊκά τραγούδια και κινηματογραφικές ταινίες, που αφορούσαν στα αδιέξοδα του εθνικού μας βίου, κυρίως στο επίπεδο της πολιτικής και της οικονομίας.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εδραίωση των ελληνικών κοινοτήτων στις ΗΠΑ. Η ελληνική αντίσταση στη γερμανική κατοχή, στο πλευρό των συμμαχικών δυνάμεων, δημιούργησε πολύ θετικές και ηρωικές εικόνες του Ελληνισμού στις ΗΠΑ. Μετά το τέλος του Πολέμου, οι Έλληνες στις ΗΠΑ επιτυγχάνουν σημαντική οικονομική, πολιτική και πολιτιστική άνοδο, και πολλοί διακρίνονται στην πολιτική, τις επιστήμες και τις τέχνες. Εξάλλου, αν και οι σχέσεις μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης γενιάς των ελλήνων μεταναστών δεν ήταν πάντα ομαλές, εντούτοις οι ελληνοαμερικανικές κοινότητες ενισχύθηκαν σημαντικά από τα νέα ρεύματα μετανάστευσης από την Ελλάδα. Κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες αυξάνεται και η παρουσία των Ελληνοαμερικανών στην Ελλάδα, κυρίως σε οικονομικό επίπεδο, μέσω των εμβασμάτων στα μέλη της οικογένειας που παρέμεναν στην πατρίδα, αλλά και μέσω δωρεών και έργων που πραγματοποιούνταν στην ελληνική ύπαιθρο, με χρηματοδοτήσεις εύπορων ομογενών.

Οι ρυθμοί της ελληνικής μετανάστευσης προς τις ΗΠΑ μειώνονται σταδιακά από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και μετά. Η μετακίνηση αφορά πια κυρίως στην πραγματοποίηση σπουδών, αλλά και την απασχόληση εξειδικευμένου επιστημονικού προσωπικού από την Ελλάδα στις ΗΠΑ. Εξάλλου η χώρα μας, κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, έχει μετατραπεί σε χώρα υποδοχής μεταναστών, προσελκύοντας χιλιάδες ανθρώπων από τα Βαλκάνια, τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, αλλά και από την Αφρική και την Ασία. Στο σύγχρονο πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ μετατρέπεται σταδιακά σε σημαντικό κομμάτι της εθνικής μας μνήμης, της ιστορίας και της παράδοσης και οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και ελληνικής ομογένειας στην Αμερική αφορούν κυρίως στο επίπεδο των πολιτισμικών ανταλλαγών και της επικοινωνίας.

ΤΟΜ. Β', ΑΡ. 1
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ
1916

ΜΗΝΙΑΙΟΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΣ
ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ
MONTHLY ILLUSTRATED NATIONAL HERALD

VOL. II, NO. 1
JANUARY
1916

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1916

Ελληνική Κοινότητα Μητροπολιτικού Τορόντο

30 THORNCLIFFE PARK DRIVE, TORONTO, CANADA

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ

Ο μαθητής Νίκος Σκέντζος
του Γιάννη κάτοικος Τορόντο παρακολούθησε τα
μαθήματα της ΣΤ τάξης του Δημοτικού Σχολείου THE ELMS κατά το σχολικό
έτος 1985... - 1986... και απολύεται
με χαρακτηρισμό προόδου «Πολύ καλά» (A)

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Γιάννης Μυλοπούλο
ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΥΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΟΥ ΕΚΠ/ΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Θέμις Μητροπούλου
ΘΕΜΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τορόντο 22 Ιανυρίου 1986.

Ο ΔΙΣΚΑΛ
ΠΑΝΟΣ ΜΠΙΣΚΟΝΗΣΙΟΣ

2. ΚΑΝΑΔΑΣ

Στέφανος Κωνσταντινίδης

Οι πρώτες αφίξεις

Η ελληνική μετανάστευση στον Καναδά είναι συνδεδεμένη, από τα τέλη του 19ου αιώνα ως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με το μεταναστευτικό ρεύμα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Είναι πολύ πιθανόν έλληνες ναυτικοί να είχαν επισκεφτεί τις καναδικές ακτές πολύ πριν τον 19ο αιώνα. Αναφέρονται, για παράδειγμα, μερικά ελληνικά ονόματα ανάμεσα στους πρώτους ισπανούς και γάλλους εξερευνητές των καναδικών ακτών του 16ου και του 17ου αιώνα. Υπάρχουν, επίσης, γενικές μαρτυρίες για παρουσία Ελλήνων στον Καναδά και κατά τον 18ο αιώνα. Ωστόσο, οι πρώτες σαφείς αναφορές αφορούν σε Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στον Καναδά από το 1843 και εξής. Η καναδική απογραφή του 1891 επιβεβαιώνει την ελληνική παρουσία στη χώρα, που όμως ήταν ασήμαντη: μόλις 39 άτομα σε ολόκληρη την επικράτεια. Στην απογραφή του 1901 ο αριθμός αυτός θα ανέβει στους 291 και λίγα χρόνια αργότερα ακόμα περισσότερο (ανάμεσα στο 1900 και το 1907 εγκαταστάθηκαν στον Καναδά 2.540 μετανάστες). Οι περισσότεροι ήταν φτωχοί αγρότες και προέρχονταν κυρίως από τα νησιά και την Πελοπόννησο. Χωρίς ειδίκευση και αγνοώντας τη γλώσσα του τόπου, αναγκάστηκαν να πάρουν τις πιο δύσκολες δουλειές με χαμηλούς μισθούς και κάτω από σκληρές συνθήκες.

Παρόλα αυτά ο αριθμός τους αυξανόταν συνεχώς. Το 1911 υπολογίζονται σε 3.014 και το 1921 σε 5.740 άτομα. Μια δεκαετία αργότερα, το 1931, θα φτάσουν τους 9.444 και το 1941 τους 11.692. Το 1951, οπότε και θα αρχίσει το δεύτερο μεγάλο κύμα της μεταπολεμικής μετανάστευσης προς τον Καναδά, ο αριθμός των ελλήνων μεταναστών είχε ανέλθει σε 13.966 άτομα.

Κοινοτική οργάνωση

Με την αύξηση του αριθμού των Ελλήνων στις διάφορες περιοχές του Καναδά άρχισε και η δημιουργία, στις μεγάλες πόλεις, των πρώτων ελληνικών κοινοτήτων. Με βάση τις μαρτυρίες που έχουμε, η πρώτη κοινότητα δημιουργήθηκε στο Μόντρεαλ, το 1906, που ήταν, άλλωστε, και η μητρόπολη του καναδικού Ελληνισμού. Το 1907 η κοινότητα θα αποκτήσει δική της εκκλησία και δικό της ιερέα. Η δεύτερη κοινότητα θα ιδρυθεί στο Τόροντο, το 1909. Το 1927 θα ιδρυθεί η τρίτη Κοινότητα, στο Βανκούβερ, ενώ την ίδια εποχή μικρότερες κοινότητες ιδρύθηκαν και σε άλλα μέρη του Καναδά, όπως το Χάλιφαξ, η Οτάβα, η πόλη του Κεμπέκ, το Έντμοντον, κ.λπ. Παράλληλα με τη δημιουργία κάποιων παροικιακής ζωής, αρχίζουν να ιδρύονται επίσης και διάφοροι σύλλογοι δίπλα στις κοινότητες. Στην αρχή επρόκειτο για μορφωτικούς συλλόγους χωρίς τοπικό χαρακτήρα, αλλά στη συνέχεια δημιουργήθηκαν οι πρώτοι εθνικοτοπικοί σύλλογοι, που συγκέντρωναν άτομα από την ίδια περιοχή, την ίδια πόλη και κάποιες φορές και από ένα μόνο χωριό. Ο πρώτος εθνικοτοπικός σύλλογος δημιουργήθηκε, κατά πάσα πιθανότητα, στο Μόντρεαλ από Κρητικούς, στις αρχές του 20ού αιώνα.

Οι πρώτοι έλληνες μετανάστες, ξεκομμένοι, ακόμη, από την καναδική ζωή, μεταφέρουν μαζί τους την ελληνική πραγματικότητα: τα έθιμα, τη θρησκεία και τα προβλήματα της πατρίδας. Έτσι, στους Βαλκανικούς Πολέμους θα κινητοποιηθούν, για να βοηθήσουν την Ελλάδα, μερικοί, μάλιστα, κατατασσόμενοι ως εθελοντές στον ελληνικό στρατό. Με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο θα μεταφερθούν και στις ελληνικές κοινότητες του Καναδά οι

συνέπειες του Εθνικού Διχασμού. Στο Μόντρεαλ, για παράδειγμα, δημιουργήθηκε το 1925 μια δεύτερη κοινότητα με δική της εκκλησία και δικό της σχολείο. Μονάχα όταν κόπασαν, κάπως, οι αντιπαραθέσεις στην Ελλάδα, θα επανέλθει και η σχετική ενότητα στην ομογένεια, κυρίως μετά το 1930. Στην περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου πολλοί Ελληνοκαναδοί υπηρέτησαν στον καναδικό στρατό. Επίσης, την ίδια περίοδο, δημιουργήθηκε το Ελληνικό Ταμείο Αρωγής Πολέμου (Greek War Relief Fund), για να βοηθήσει την Ελλάδα. Μέσω του Καναδικού Ερυθρού Σταυρού, οι Έλληνες του Καναδά έστειλαν χιλιάδες δολάρια στην Ελλάδα σε τρόφιμα, ρούχα και φάρμακα, προπάντων στα χρόνια της κατοχής.

Η μεταπολεμική μετανάστευση

Οι μικρές ελληνικές κοινότητες του Καναδά θα αλλάξουν ριζικά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με το δεύτερο μεγάλο κύμα ελληνικής μετανάστευσης στη χώρα αυτή. Τα έτη 1945 και 1971 εγκαταστάθηκαν στον Καναδά ως μετανάστες 107.780 Έλληνες. Από αυτούς περίπου το 10% δεν προερχόταν από τη μητροπολιτική Ελλάδα, αλλά από άλλες παροικίες του Εξωτερικού (από την Αίγυπτο π.χ.), που αντιμετώπιζαν, τότε, σοβαρά προβλήματα επιβίωσης. Αλλά και η μετανάστευση από τη μητροπολιτική Ελλάδα επηρεάστηκε από τα προβλήματα που είχαν προκαλέσει ο πόλεμος, η Κατοχή και ο Εμφύλιος. Ο μεγάλος, πάντως, αριθμός των ελλήνων μεταναστών έφτασε στον Καναδά στα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, με αποκορύφωση το 1967 (10.650 μετανάστες). Από το 1974 άρχισε η σταδιακή πτώση της ελληνικής μετανάστευσης, που θα μηδενιστεί, σχεδόν, στα χρόνια που ακολούθησαν το 1985. Αντίθετα, σημαντική είναι η παλινδρόσηση, που άρχισε αμέσως μετά την μεταπολίτευση στην Ελλάδα, το 1974, και συνεχίστηκε σε πιο έντονους ρυθμούς τη δεκαετία του '80.

Η πλειονότητα των μεταναστών της περιόδου 1950-1974 προερχόταν από την ελληνική ύπαιθρο. Τα κοινά χαρακτηριστικά τους ήταν η περιορισμένη μόρφωση, η άγνοια της γλώσσας της χώρας υποδοχής και το όνειρο της γρήγορης επιστροφής στην πατρίδα με κάποιες οικονομίες. Κατά κανόνα αυτοί που προέρχονταν από μη ελλαδικές ελληνικές εστίες (Τουρκία, Αίγυπτο, Κύπρος) είχαν ζήσει σε αστικά κέντρα, ήταν σχετικά μορφωμένοι, ήξεραν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής και είχαν κάποια επαγγελματική ειδίκευση. Θα πρέπει, επίσης, να γίνει ειδική αναφορά σε μια ομάδα μεταναστριών του 1955. Πρόκειται για τις Ελληνίδες που έρχονταν στον Καναδά μέσω ειδικών πρακτορείων, για να εργαστούν ως οικιακές βοηθοί μετά από πρόσκληση πλούσιων, συνήθως, οικογενειών παλιών ελλήνων μεταναστών ή και Καναδών. Οι γυναίκες αυτές εργάστηκαν τις περισσότερες φορές κάτω από άθλιες συνθήκες για πολλά χρόνια, χωρίς καμιά προστασία.

Οι μεταπολεμικοί Έλληνες μετανάστες θα εγκατασταθούν κυρίως στις δύο μεγάλες καναδικές πόλεις, το Μόντρεαλ και μετά το 1960 κατά προτίμηση στο Τορόντο. Σήμερα ο ελληνικός πληθυσμός του Τορόντο υπολογίζεται σε 100 χιλιάδες, περίπου, και του Μόντρεαλ σε 80 χιλιάδες. Η διαφορά αυτή συνδέεται με το γεγονός ότι το Τορόντο, επειδή αναπτύχθηκε με γοργούς ρυθμούς, εξελίχθηκε σε οικονομική μητρόπολη του Καναδά. Το τρίτο κέντρο, όπως και προπολεμικά, θα παραμείνει το Βανκούβερ, ενώ μικρότερες παροικίες αναπτύχθηκαν στο Έντμοντον, το Κάλγκαρι, το Γουϊνιπεγκ, την Οτάβα, το Χάλιφαξ και αρκετές μικρές πόλεις της επαρχίας του Οντάριο.

Όπως ήταν φυσικό, οι μεταπολεμικοί μετανάστες άλλαξαν την όψη των ελληνικών παροικιών του Καναδά. Η κινητικότητα, όμως, μέσα στις παροικίες ευνοούσε τους παλιούς μετανάστες, που έλεγχαν και την οργανωτική τους δομή (κοινότητες, εκκλησίες, σωματεία, σχολεία, κ.λπ.). Τα παιδιά των παλιών μεταναστών, που είχαν στο μεταξύ ενταχθεί στην

καναδική κοινωνία, αναδείχθηκαν μεταπολεμικά ως ελεύθεροι επαγγελματίες, έμποροι και ακαδημαϊκοί. Πάντως, όσο προχωρούσε η ενσωμάτωση τόσο περιοριζόταν και το ενδιαφέρον τους για την Ελλάδα, ενώ, αντίθετα, οι νέοι μετανάστες παρέμειναν, εύλογα, περισσότερο δεμένοι με τον τόπο της καταγωγής τους. Πάντως και ανάμεσα στη νεότερη γενιά των μεταπολεμικών μεταναστών θα αρχίσει κάποια κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα, με την ανάδειξη, δίπλα στους εργάτες, μικροεπιχειρηματιών, μικροκαταστηματαρχών, ιδιοκτητών εστιατορίων και βιοτεχνών. Σε γενικές γραμμές, όμως, οι συνθήκες ζωής των νέων μεταναστών στα πρώτα χρόνια είναι πολύ σκληρές. Επιπλέον, οι παλιοί μετανάστες δεν τους δέχονταν πάντοτε με ενθουσιασμό. Θα δημιουργηθεί, έτσι, ένα σχίσμα ανάμεσα στους παλιούς και τους νέους μετανάστες, που θα επεκτείνεται όσο αυξάνεται η μετανάστευση. Η απριλιανή δικτατορία στην Ελλάδα θα βαθύνει το χάσμα αυτό. Το κατεστημένο των ελληνικών παροικιών, καθώς και η Εκκλησία, έμμεσα ή άμεσα, υποστήριξαν τη δικτατορία, ενώ, αντίθετα, οι αντιδικτατορικές οργανώσεις βρήκαν κυρίως υποστήριξη στους νέους μετανάστες. Η παρουσία αρκετών πολιτικών εξορίστων θα ενισχύσει την αντιδικτατορική κίνηση. Ανάμεσά τους και ο μετέπειτα πρωθυπουργός της Ελλάδας, Ανδρέας Παπανδρέου, που πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της επταετίας στο Τorόντο.

Κοινοτική οργάνωση - Εκπαίδευση

Η ρήξη ανάμεσα στους νέους μετανάστες και τους “παλιούς”, που έλεγχαν την οργανωτική δομή των παροικιών, ιδίως τις κατά τόπους κοινότητες, οδήγησε με πρωτοβουλία των πρώτων στη δημιουργία μιας σειράς νέων οργανισμών, κυρίως μορφωτικών και εκπαιδευτικών, με κύριο στόχο τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και κουλτούρας στα Ελληνόπουλα, αλλά και την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων. Η πτώση της δικτατορίας και ο χρόνος γεφύρωσαν τις διαφορές ανάμεσα στις προηγούμενες και τις νεότερες γενιές, ανανέωσαν τα μέλη των ελληνικών κοινοτήτων και συνέβαλαν στον εκδημοκρατισμό των φορέων της ομογένειας. Πάντως εξακολουθεί να υφίσταται η διαφορά προσέγγισης των ομογενειακών πραγμάτων, με την Εκκλησία να θέλει τις κοινότητες ενορίες και τους νέους μετανάστες να επιδιώκουν να τις μετατρέψουν σε αστικούς οργανισμούς. Τελικά οι μεγαλύτερες κοινότητες του Μόντρεαλ και του Τorόντο πέτυχαν ένα ημιαστικό καθεστώς, χωρίς, όμως, να διακόψουν τη συνεργασία τους με την Εκκλησία. Τα δημοκρατικά εκλεγμένα συμβούλια των κοινοτήτων διαχειρίζονται τα περιουσιακά τους στοιχεία και έχουν την ευθύνη για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση, καθώς και τις πολιτιστικές και πολιτικές δραστηριότητες των οργανισμών τους. Η Εκκλησία έχει την ευθύνη στα καθαρά εκκλησιαστικά θέματα, αλλά οι ναοί είναι ιδιοκτησία των κοινοτήτων, οι οποίες πληρώνουν και τους ιερείς.

Η ελληνική ορθόδοξη Εκκλησία στον Καναδά ήταν αρχικά επισκοπή, υπαγόμενη στην Αρχιεπισκοπή Αμερικής. Από το 1996 αναβαθμίστηκε σε Μητρόπολη και υπάγεται απευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Στις 27 Απριλίου 1982, και ύστερα από προσπάθειες αρκετών ετών, ιδρύθηκε ένας συντονιστικός φορέας των διαφόρων ελληνοκαναδικών οργανώσεων, το λεγόμενο Ελληνοκαναδικό Κογκρέσο. Στο Κογκρέσο ανήκουν, θεωρητικά τουλάχιστον και εφόσον το θελήσουν, οι διάφορες κοινότητες, σύλλογοι και οργανισμοί των Ελληνοκαναδών. Η προσπάθεια του Κογκρέσου ήταν και είναι να αναδειχθεί στον κατεξοχήν αντιπροσωπευτικό οργανισμό, που θα προασπίζεται τα συμφέροντα των Ελληνοκαναδών και του Ελληνισμού, γενικότερα, προς την πλευρά των καναδικών Αρχών (ομοσπονδιακή κυβέρνηση, επαρχιακές κυβερνήσεις, τοπικές αρχές) και –σε όσα αφορούν στους ίδιους τους μετανάστες–

προς την πλευρά της Ελλάδας. Ας σημειωθεί ότι και άλλες εθνικές ομάδες της χώρας έχουν δημιουργήσει ανάλογες οργανώσεις, ακολουθώντας, όχι πάντοτε με επιτυχία, τη δομή των αντίστοιχων συντονιστικών φορέων της εβραϊκής Διασποράς. Στην περίπτωση του Ελληνοκαναδικού Κογκρέσου υπάρχουν ακόμα αρκετές αδυναμίες, που το εμποδίζουν να αναδειχθεί σε μια δυναμική τριτοβάθμια αντιπροσωπευτική οντότητα. Επιπλέον, δεν διαθέτει την αναγκαία οικονομική δύναμη που θα του επέτρεπε να εκπληρώσει τους σκοπούς του. Εκτός από το “εθνικό” Κογκρέσο, υπάρχουν και άλλοι οργανισμοί, με παρόμοιο σχήμα, οι οποίοι κινούνται σε περιφερειακό επίπεδο. Πρόκειται για τα επαρχιακά Κογκρέσα.

Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στον Καναδά έχει μακρόχρονη παράδοση. Με τη δημιουργία των πρώτων κοινοτήτων στις αρχές του 20ού αιώνα οι Έλληνες δημιούργησαν ταυτόχρονα ελληνικό σχολείο και εκκλησία, με ευθύνη της κοινότητας. Πρόκειται για το γνωστό τρίπτυχο Κοινότητα-Σχολείο-Εκκλησία. Οι μεταπολεμικοί μετανάστες θα επεκτείνουν το ελληνόγλωσσο σχολικό δίκτυο, επειδή οι κοινότητες αδυνατούσαν να τους εξυπηρετήσουν. Έτσι δημιουργήθηκαν τάξεις ελληνικών από συλλόγους και ομοσπονδίες γονέων, αλλά και από εθnikοτοπικούς συλλόγους και ιδιώτες. Το πρώτο ελληνικό σχολείο στον Καναδά και σε ολόκληρη τη Βόρεια Αμερική ήταν ο *Πλάτων*, που ιδρύθηκε στο Μόντρεαλ το 1910. Ως συνέχεια του *Πλάτωνα*, από το 1926 και εξής, θεωρείται το ημερήσιο σχολείο *Σωκράτης*, που λειτουργεί ως τις μέρες μας στο Μόντρεαλ (65% γαλλικά, 25% ελληνικά και 10% αγγλικά) με ευθύνη της εκεί ελληνικής κοινότητας. Το σχολείο αυτό ακολουθεί το πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας του Κεμπέκ, από το οποίο, άλλωστε, και επιχορηγείται.

Σήμερα κάπου 10 χιλιάδες μαθητές στον Καναδά φοιτούν στα ελληνόγλωσσα σχολεία των διαφόρων παροικιακών φορέων, σε πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο επίπεδο. Ως τη δεκαετία του '80 ο αριθμός αυτός κυμαινόταν στις 17 χιλιάδες. Η μείωση του μαθητικού πληθυσμού των ελληνόγλωσσων εκπαιδευτικών φορέων θα πρέπει να αποδοθεί στο πέρασμα από την πρώτη γενιά των ελλήνων μεταναστών στη δεύτερη και την τρίτη.

Οικονομική δραστηριότητα

Ο καναδικός ελληνισμός περνά σήμερα ένα μεταβατικό στάδιο. Η μάζα των μεταπολεμικών μεταναστών στις δεκαετίες του '70 και του '80 ήταν συγκεντρωμένη σε ορισμένους τομείς της καναδικής οικονομικής ζωής, με βασικότερους τα εστιατόρια, τις βιομηχανίες ρούχων, τις υπηρεσίες καθαρισμού κτιρίων και το μικροεμπόριο. Τα εστιατόρια αποτέλεσαν πάντα, από την αρχή, έναν τομέα επιλογής των ελλήνων μεταναστών. Ήδη σε μια καταγραφή που έγινε το 1953, το 64% των επιχειρήσεων, τις οποίες είχαν οι Έλληνες, ήταν εστιατόρια και καφενεία. Πρόκειται, στις περισσότερες περιπτώσεις, για οικογενειακές επιχειρήσεις στις οποίες εργάζονται από 10 ως 15 ώρες την ημέρα όλα τα μέλη της οικογένειας, συμπεριλαμβανομένων, πολλές φορές, και των παιδιών. Θα πρέπει να σημειωθεί, πάντως, πως οι Ελληνοκαναδοί της δεύτερης γενιάς αποφεύγουν πια τον τομέα αυτόν της οικονομικής δραστηριότητας των ομοεθνών τους, προφανώς αποζητώντας άλλους τρόπους κοινωνικής ανόδου και καταξίωσης. Γενικά, εξάλλου, στη δεύτερη και την τρίτη γενιά των Ελληνοκαναδών υπάρχει μια κοινωνική κινητικότητα, που οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στην εκπαίδευση. Μια πρόσφατη μελέτη, βασισμένη στα στοιχεία της καναδικής απογραφής του 1996, έδειξε ακριβώς τις σημαντικές αλλαγές που συντελούνται στις ελληνοκαναδικές παροικίες. Στον τομέα της εκπαίδευσης π.χ. οι Έλληνες που ήρθαν ως μετανάστες, μόνο 16% στους άντρες και 17,2% στις γυναίκες είχαν απολυτήριο γυ-

μνασίου. Σε όσους, όμως, γεννήθηκαν στον Καναδά τα ποσοστά ανεβαίνουν σε 22,2% για τους άντρες και 24,3% για τις γυναίκες. Ακόμη πιο δραματική είναι η διαφορά στα ποσοστά αυτών που έχουν πανεπιστημιακό πτυχίο. Στους Ελληνοκαναδούς που ήρθαν ως μετανάστες το ποσοστό αυτό ήταν 9,6% για τους άντρες και 7,7% για τις γυναίκες, ενώ στους Ελληνοκαναδούς, τους γεννημένους στον Καναδά, τα ποσοστά είναι 23,3% και 29,7%, αντίστοιχα. Οι σημαντικές αυτές διαφορές όσον αφορά στο επίπεδο της εκπαίδευσης αντικατοπτρίζονται και στη διαφορά του εισοδήματος και της επαγγελματικής θέσης στην καναδική κοινωνία για κάθε κατηγορία. Έτσι το μέσο ετήσιο εισόδημα των Ελληνοκαναδών, που γεννήθηκαν στον Καναδά, είναι 31.160 δολάρια για τους άντρες και 23.046 για τις γυναίκες. Για τους Έλληνες που γεννήθηκαν εκτός Καναδά (μετανάστες) το μέσο εισόδημα είναι 26.900 και 15.668 δολάρια, αντίστοιχα.

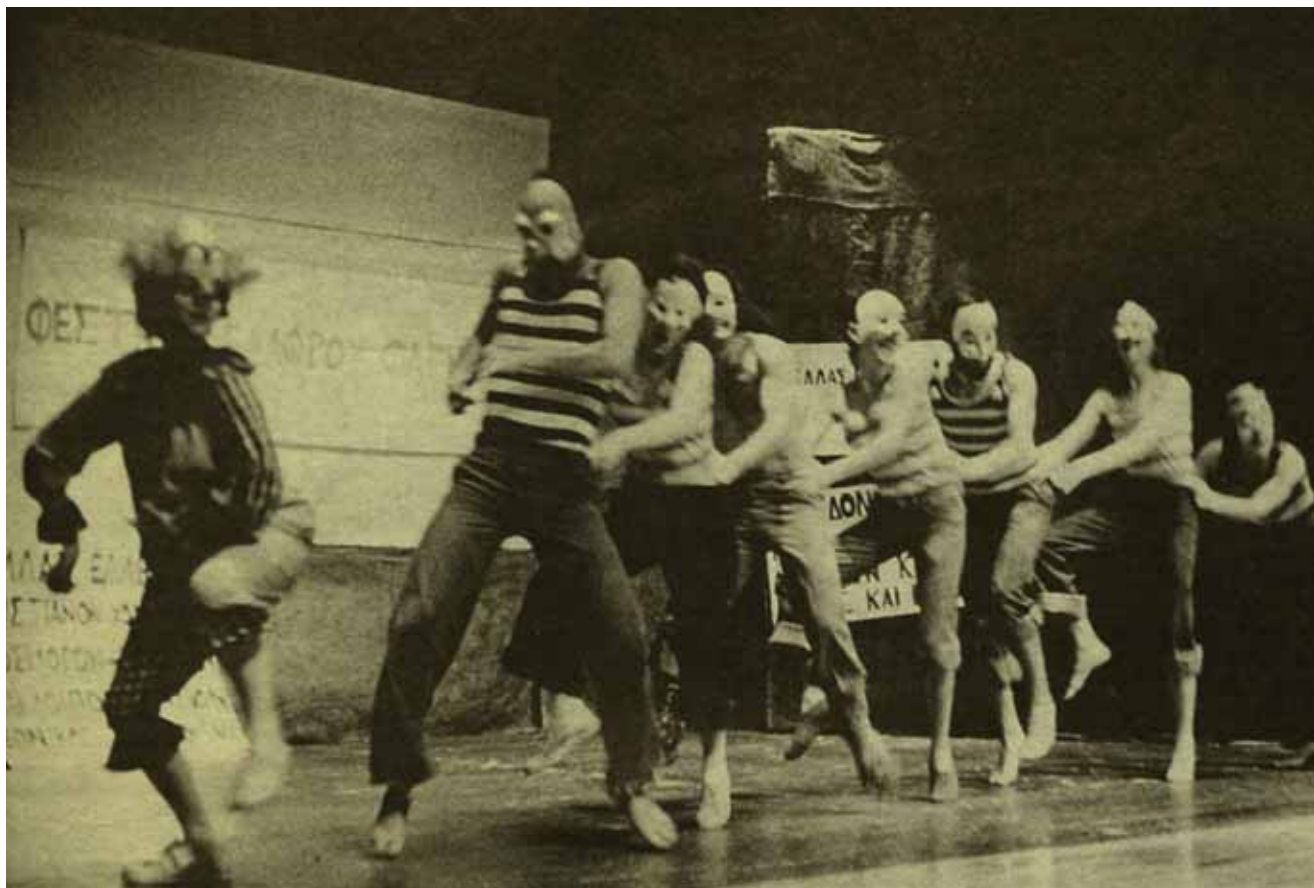
Κοινωνική ενσωμάτωση

Ο βαθμός της κοινωνικής ενσωμάτωσης των Ελληνοκαναδών πιστοποιείται σήμερα και από τα πολιτικά τους ενδιαφέροντα και την πολιτική τους παρέμβαση στην καναδική ζωή. Ενώ οι μετανάστες της πρώτης γενιάς αναπαρήγαν, ως επί το πλείστον, την ελληνική πολιτική ζωή, με περιορισμένο ενδιαφέρον για την αντίστοιχη καναδική, οι Ελληνοκαναδοί της δεύτερης και της τρίτης γενιάς έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους στη καναδική πολιτική ζωή, και ελάχιστα τους ενδιαφέρει η αντίστοιχη ελληνική. Σήμερα υπάρχουν βουλευτές ελληνικής καταγωγής στην καναδική Ομοσπονδιακή Βουλή και τα διάφορα επαρχιακά κοινοβούλια. Ελληνική παρουσία υπάρχει, επίσης, και στην τοπική αυτοδιοίκηση. Στον χώρο των πολιτικών δραστηριοτήτων των Ελληνοκαναδών εντάσσονται και οι προσπάθειες του ελληνοκαναδικού “λόμπι” υπέρ των ελληνικών εθνικών θεμάτων. Η ομάδα αυτή δραστηριοποιήθηκε στον αντιδικτατορικό αγώνα, το Κυπριακό, το Μακεδονικό και σε μια σειρά από άλλα πολιτικά θέματα που ενδιέφεραν άμεσα τον Ελληνισμό.

Η κοινωνική ενσωμάτωση των Ελλήνων πιστοποιείται ακόμη και με την έντονη παρουσία τους στους χώρους των ελευθέρων επαγγελμάτων (γιατροί, δικηγόροι, αρχιτέκτονες, λογιστές κ.λπ.), το χώρο της επιστήμης, της οικονομικής ζωής και της εκπαίδευσης.

Τύπος, ΜΕΕ, εκδοτική και πολιτιστική δραστηριότητα

Στη διάσωση της γλώσσας και του πολιτισμού των Ελληνοκαναδών σημαντικό ρόλο, εκτός από την εκπαίδευση, έπαιξαν και παίζουν ακόμη τα ελληνόγλωσσα μέσα ενημέρωσης. Από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας των ελληνικών παροικιών του Καναδά, δίπλα στα ελληνικά σχολεία, έκαναν την εμφάνισή τους και οι πρώτες ελληνικές εφημερίδες. Πρόκειται για προσπάθειες που συνάντησαν τεράστιες δυσκολίες, ιδιαίτερα στον τεχνικό και οικονομικό τομέα. Αυτοί που πρωτοστάτησαν στη δημιουργία των μέσων ενημέρωσης του ελληνισμού του Καναδά δεν ήταν καν επαγγελματίες δημοσιογράφοι: η έκδοση ενός εντύπου ήταν ένα είδος πάρεργου. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο ότι η ζωή πολλών εντύπων που είδαν το φως μέσα στις ελληνικές παροικίες του Καναδά ήταν γενικά εφήμερη. Η πρώτη ελληνική εφημερίδα εκδόθηκε στο Μόντρεαλ το 1923 με το όνομα *Εστία*. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μηνιαίο περιοδικό. Στη συνέχεια θα εκδοθούν και άλλες εφημερίδες τόσο στο Μόντρεαλ όσο και στο Τορόντο και το Βανκούβερ. Από το 1925 ως το 1977 εκδόθηκαν στον Καναδά τουλάχιστον 31 ελληνικές εφημερίδες. Από το 1957 ως το 1977 το 70% των εφημερίδων αυτών είχε κατά μέσο όρο 3 χρόνια ζωής. Στις μέρες μας, βέβαια, στα ελληνόφωνα μέσα ενημέρωσης εντάσσονται και οι ραδιοφωνικές και τη-

320

λεοπτικές εκπομπές. Ακόμη θα πρέπει να γίνει μνεία και της απευθείας παρακολούθησης και ακρόασης ελλαδικών τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών δικτύων. Στο Μόντρεαλ και το Τορόντο οι ραδιοφωνικές εκπομπές είναι καθημερινές (αλλά ποικίλης χρονικής διάρκειας), ενώ οι τηλεοπτικές εκπομπές είναι συνήθως εβδομαδιαίες και χρονικά περιορισμένες.

Δεν έχουμε μαρτυρίες για την ύπαρξη λογοτεχνικής δημιουργίας στην πρώτη περίοδο της ζωής των ελληνοκαναδικών παροικιών. Η όποια λογοτεχνική παραγωγή εμφανίζεται στη μεταπολεμική περίοδο, μετά το πέρασμα, δηλαδή, στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Στην περίοδο αυτή έχουμε την περίπτωση του Νίκου Καχτίτη, που έζησε και δημιούργησε το έργο του στο Μόντρεαλ και που πέτυχε να αναγνωριστεί και να ενσωματωθεί ως καταξιωμένος συγγραφέας στη νεοελληνική λογοτεχνία. Υπάρχουν, όμως, και άλλοι ελληνοκαναδοί λογοτέχνες, που γράφουν στα ελληνικά και που είναι λιγότερο γνωστοί στην Ελλάδα. Στο Μόντρεαλ, μάλιστα, δραστηριοποιείται από το 1979 ο Όμιλος Ελλήνων Λογοτεχνών Μόντρεαλ. Υπάρχουν, επίσης, Ελληνοκαναδοί που γράφουν και δημοσιεύουν είτε στα αγγλικά είτε στα γαλλικά. Στον τομέα του θεάτρου παρατηρήθηκε επίσης έντονο ενδιαφέρον. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι ερασιτεχνικοί θίασοι ανέβασαν ελληνικά θεατρικά έργα προπολεμικά, ενώ η παράδοση αυτή συνεχίστηκε ακόμα πιο ζωντανή στη μεταπολεμική περίοδο. Εκτός από τους ερασιτεχνικούς θιάσους το θέατρο καλλιεργείται επίσης και

στα ελληνικά σχολεία. Αξιόλογες επιδόσεις έχουν να παρουσιάσουν οι Ελληνοκαναδοί και στους τομείς της μουσικής, του χορού, της ζωγραφικής, και της αρχιτεκτονικής. Τέλος, στον τομέα του πολιτισμού και της καλλιέργειας των ελληνικών γραμμάτων θα πρέπει να σημειωθεί και η παρουσία των νεοελληνικών σπουδών σε πανεπιστήμια του Μόντρεαλ, του Τορόντο και του Βανκούβερ. Προς την κατεύθυνση αυτή δραστηριοποιείται και το Κέντρο Ελληνικών Ερευνών Καναδά (ΚΕΕΚ), που εδώ και αρκετά χρόνια εκδίδει το επιστημονικό περιοδικό *Études helléniques/Hellenic Studies*.

Το φάσμα της αφομοίωσης

Συμπερασματικά, η κοινωνική κινητικότητα των Ελληνοκαναδών και η ενσωμάτωσή τους στην καναδική κοινωνία βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο. Ο γλωσσικός δείκτης ενσωμάτωσης παρουσιάζει, επίσης, τους Ελληνοκαναδούς δεύτερης και τρίτης γενιάς να είναι κατά κανόνα τρίγλωσσοι στο Κεμπέκ (αγγλικά, γαλλικά, ελληνικά) και τουλάχιστον δίγλωσσοι στον υπόλοιπο Καναδά (αγγλικά, ελληνικά). Παράλληλα, όμως, ενώ η ενσωμάτωση βρίσκεται πια σε προχωρημένο στάδιο και δεν είναι αναστρέψιμη, κάνει απειλητική την εμφάνισή του και ο κίνδυνος της αφομοίωσης. Προπάντων επειδή η ελληνική μετανάστευση προς τον Καναδά έχει σταματήσει και επομένως οι ελληνοκαναδικές παροικίες δεν ανανεώνονται. Βεβαίως η αφομοίωση δεν είναι ακόμα απολύτως αισθητή, και επιφανειακά, τουλάχιστον, οι ελληνοκαναδικές παροικίες δεν παύουν να τονίζουν έντονα την ελληνικότητά τους. Δεν διαφεύγει, όμως, της προσοχής του προϋδεασμένου παρατηρητή και προπάντων του κοινωνικού επιστήμονα η διεύρυνση της αφομοιωτικής διαδικασίας. Η σταδιακή μείωση του ελληνόφωνου στοιχείου π.χ. στα παραδοσιακά ελληνικά “γκέτο” στις μεγάλες πόλεις του Μόντρεαλ, του Τορόντο του Βανκούβερ και αλλού είναι περισσότερο από εμφανής. Η πτώση του μαθητικού πληθυσμού των ελληνόγλωσσων σχολείων τα τελευταία χρόνια είναι επίσης έντονη. Η εισαγωγή της αγγλικής γλώσσας στην παροικιακή κοινωνική ζωή, ακόμα και στην ορθόδοξη εκκλησία, λειτουργεί πια σε βάρος της ελληνικής. Το ποσοστό των μикτών γάμων έχει ξεπεράσει το 60%.

Εάν η ενσωμάτωση είναι επιθυμητή και αναγκαία, η αφομοίωση δεν είναι ασφαλώς ευκαταία για τους Ελληνοκαναδούς. Το βασικό, επομένως, πρόβλημα των ελληνοκαναδικών παροικιών, όπως άλλωστε και της ελληνικής Διασποράς, γενικότερα, συνίσταται πλέον στην προσπάθεια της “εθνικής” επιβίωσής τους. Η επιβίωση αυτή εξαρτάται από τη δική τους δυναμική και τη στήριξη που θα έχουν από την ελλαδική μητρόπολη. Οι αφομοιωτικές τάσεις που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες τεχνολογικές κοινωνίες είναι πολύ ισχυρές. Ταυτόχρονα, όμως, η τεχνολογική πρόοδος μπορεί να αποδειχθεί και ένας πολύτιμος σύμμαχος στον αγώνα εναντίον της αφομοίωσης, αφού επιτρέπει την εύκολη καθημερινή επαφή με το εθνικό κέντρο. Ασφαλώς ο ρόλος της ελληνόγλωσσας εκπαίδευσης και των κοινοτικών θεσμών είναι αποφασιστικός για το μέλλον των ελληνοκαναδικών παροικιών· ταυτόχρονα, όμως, θα πρέπει να απαγκιστρωθούμε και από την αντίληψη εκείνη που θέλει την ελληνική Διασπορά και τις ελληνοκαναδικές παροικίες, ειδικότερα, να παραμένουν εσαεί μεταναστευτικές κοινότητες. Η ελλαδοκεντρική επίσης προσέγγιση της ελληνικής Διασποράς είναι εκτός χρόνου (και στον Καναδά εκτός τόπου). Σε έναν ραγδαία εξελισσόμενο κόσμο ο αγώνας για τη διατήρηση της “εθνικής” ταυτότητας ελληνοκαναδικού Ελληνισμού (όπως άλλωστε του συνολικού Ελληνισμού της Διασποράς) δεν αποτελεί μόνο πρόκληση, αλλά και ηθική υποχρέωση που κανένας, πλέον, δεν μπορεί να αγνοεί.

334

3. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΑΜΕΡΙΚΗ

Μαρία Δαμηλάκου

Γεωγραφικός καταμερισμός

Η κατανομή του απόδημου Ελληνισμού στις χώρες της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής παρουσιάζει αρκετή ανομοιογένεια. Είναι, λοιπόν, αναγκαίος ο διαχωρισμός της περιοχής σε επιμέρους ζώνες, που δεν αποτελούν μόνο γεωγραφική ενότητα, αλλά έχουν και παρόμοια ιστορική εξέλιξη. Λαμβάνοντας υπόψη γεωγραφικά και ιστορικά κριτήρια θα μπορούσε να διακρίνει κανείς:

- α) την Κεντρική Αμερική, στην οποία περιλαμβάνονται το Μεξικό, οι υπόλοιπες μικρότερες χώρες της περιοχής και ο Παναμάς
- β) την Καραϊβική
- γ) την περιοχή των Άνδεων, στην οποία περιλαμβάνονται η Κολομβία, η Βενεζουέλα, η Βολιβία, το Περού και ο Ισημερινός
- δ) και τη Νότια Αμερική, στην οποία περιλαμβάνονται η Αργεντινή, η Βραζιλία, η Χιλή, η Ουρουγουάη και η Παραγουάη.

Κυριότεροι πόλοι έλξης των Ελλήνων που αποφάσισαν να μεταναστεύσουν στην Κεντρική και Νότια Αμερική υπήρξαν, αναμφισβήτητα, οι νοτιότερες χώρες της περιοχής και συγκεκριμένα η Αργεντινή και η Βραζιλία, κατά κύριο λόγο, και δευτερευόντως η Χιλή και η Ουρουγουάη. Από τις χώρες της Κεντρικής Αμερικής και της Καραϊβικής η πιο σημαντική, αριθμητικά, ελληνική παροικία βρίσκεται στο Μεξικό, ενώ στην ευρύτερη περιοχή των Άνδεων, η μόνη αξιόλογη ελληνική μεταναστευτική κίνηση σημειώθηκε στη Βενεζουέλα. Η εξέλιξη, γενικά, των επιμέρους παροικιών δεν υπήρξε γραμμική και ομοιόμορφη, και για το λόγο αυτό είναι αναγκαία η προσπάθεια κάποιας περιοδίκησης. Η μεταναστευτική κίνηση προς τις χώρες της Κεντρικής –και κυρίως της Νότιας– Αμερικής γνώρισε αρκετές αυξομειώσεις ανάλογα με τις τοπικές και διεθνείς συγκυρίες. Ορισμένες ελληνικές παροικίες συγκροτήθηκαν κυρίως προπολεμικά (Μεξικό, Κούβα), με αποτέλεσμα σήμερα να υπερισχύουν οι Έλληνες δεύτερης, τρίτης και τέταρτης γενιάς· άλλες ενισχύθηκαν σημαντικά κατά την μεταπολεμική περίοδο (Βενεζουέλα, Βραζιλία), ενώ σε κάποιες άλλες περιπτώσεις (Αργεντινή, Ουρουγουάη) παρατηρείται, παρά τις συνεχείς, βέβαια, διακυμάνσεις, μια μεταναστευτική κίνηση μοιρασμένη μεταξύ της προπολεμικής και μεταπολεμικής περιόδου, με αποτέλεσμα τη συνύπαρξη ατόμων διαφόρων γενεών και με διαφορετικές μεταναστευτικές διαδρομές και εμπειρίες.

Οι πρωτοπόροι

Οι αφίξεις των πρώτων Ελλήνων στη Λατινική Αμερική τοποθετούνται, ωστόσο, στην εποχή των μεγάλων εξερευνήσεων και την αποικιακή περίοδο, κάπου μεταξύ ιστορίας και μύθου: στις ελληνικές παροικίες των χωρών της περιοχής γίνεται λόγος για τολμηρούς Έλληνες, κυρίως νησιώτες, οι οποίοι συμμετείχαν στις εξερευνητικές αποστολές των Ισπανών, σε εκστρατείες και ναυμαχίες της αποικιακής περιόδου, αλλά και στους αγώνες για την ανεξαρτησία των χωρών της Νότιας Αμερικής, στις αρχές του 19ου αιώνα. Οι ελληνικές παροικίες της Λατινικής Αμερικής συμπεριλαμβάνουν στη γενεαλογία τους μια σειρά Ελλήνων, προερχόμενων κυρίως από τα νησιά της Ελλάδας που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία των Βενετών και των Γενοβέζων, οι οποίοι συμμετείχαν στις πρώτες εξε-

ρευνήσεις της περιοχής από τους ισπανούς ποντοπόρους κατά τον 15ο και 16ο αιώνα. Ο Γεώργιος Κρητικός (de Candia), για παράδειγμα, θεωρείται ότι έφτασε με την αποστολή του Cabeza de Baca στην Παραγουάη το 1544, ενώ στην ίδια ομάδα συμμετείχαν οι Μιχαήλ de Candia, Στέφανος Σταματίου “de Candia”, Μιχαλάκης Γραικός (Griego) και Πάυλος Γραικός. Ο Κορνάρος Γραικός συμπεριλαμβανόταν στο πλήρωμα του Μαγγελάνου το 1520, ενώ ο Ιωάννης Γεωργίου από τη Σάμο πήρε μέρος, ως βοηθός του πλοιάρχου Piedrabuena, στα εξερευνητικά ταξίδια της Παταγωνίας κατά το διάστημα 1859-1880. Στην ελληνική παροικία της Αργεντινής τιμώνται ιδιαίτερα ο Νικόλαος Κολμανιάτης από την Ύδρα και ο Μιχαήλ Σπύρου, που έλαβαν μέρος στον αγώνα για την ανεξαρτησία της Αργεντινής από τους Ισπανούς και προς τιμήν των οποίων η αργεντινή κυβέρνηση βράβεισε δύο από τα νέα πολεμικά της πλοία με τα ονόματα *Nicolas Jorge* και *Miguel Spiro*.

Αξίζει, εξάλλου, να σημειωθεί ότι η παρουσία ελλήνων ναυτικών στις χώρες της Λατινικής Αμερικής αποτυπώνεται στις εθνικές απογραφές ορισμένων χωρών από τα μέσα του 19ου αιώνα. Πολλοί από τους ομογενείς έφταναν ως ναυτικά πληρώματα και αποφάσιζαν να εγκατασταθούν στη χώρα, όταν οι πλοιοκτήτες πωλούσαν στις χώρες της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής τα καράβια τους μαζί με τα εμπορεύματα που μετέφεραν από την Ευρώπη. Στην Αργεντινή, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, έφτασε, για παράδειγμα, ο Μανώλης Χατζηδάκης, καπετάνιος από την Κάσο, ο οποίος διορίστηκε πλοίαρχος του πολεμικού ναυτικού και ανέλαβε την καταδίωξη του λαθρεμπορίου, προλαμβάνοντας για το σκοπό αυτό κασιώτες, κρητικούς και κεφαλονίτες ναυτικούς.

Η μεταναστευτική πολιτική των λατινοαμερικανικών κρατών

Αξιόλογα ρεύματα από έλληνες μετανάστες προς ορισμένες, τουλάχιστον, χώρες της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής άρχισαν να σημειώνονται από την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, γεγονός που σχετίζεται και με τη μεταναστευτική πολιτική των εν λόγω χωρών. Μετά την αυστηρά περιοριστική μεταναστευτική πολιτική της αποικιακής περιόδου, οι πρώτες μετεπαναστατικές νοτιοαμερικανικές κυβερνήσεις εφάρμοσαν σε γενικές γραμμές μια μεταναστευτική πολιτική ανοιχτών θυρών, η οποία αποτυπώθηκε και στους συνταγματικούς χάρτες των χωρών τους. Από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα η ευρωπαϊκή μετανάστευση στις χώρες της Νότιας Αμερικής συνδέθηκε, από τις τοπικές πολιτικές ηγεσίες, με τις δημογραφικές ανάγκες τους και κυρίως με τη δημιουργία αγροτικών οικισμών, η οποία στηριζόταν τόσο σε κρατικές όσο και σε ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Η ανάγκη εποικισμού των εκτενών χωρών της Νότιας Αμερικής συνοδεύονταν και από την αντιμετώπιση του ευρωπαϊκού μετανάστη ως “φορέα πολιτισμού”. Η ανοιχτή μεταναστευτική πολιτική των νοτιοαμερικανικών χωρών βρήκε συγκεκριμένη εφαρμογή κατά τη δεκαετία του 1880, οπότε και προωθήθηκε η δημιουργία Γραφείων Πληροφόρησης και Προπαγάνδας σε πόλεις της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης, και ενισχύθηκε η δωρεάν προσφορά εισιτηρίων για τη μετάβαση στις χώρες αυτές. Αξίζει να σημειωθεί ότι μεταξύ των χωρών της Λατινικής Αμερικής αναπτύχθηκε ανταγωνισμός για την προσέλκυση της ευρωπαϊκής μετανάστευσης: συγκεκριμένα, η Αργεντινή δημιούργησε Γραφεία Πληροφόρησης και Προπαγάνδας στο Παρίσι, το Λονδίνο, το Βερολίνο, τη Βιέννη, τις Βρυξέλλες και τη Βέρνη, καθώς και στη Νέα Υόρκη, ενώ η Χιλή δημιούργησε Κέντρα Εποικισμού και Μετανάστευσης στην Ευρώπη, με έδρα τη Γαλλία και αντιπροσωπείες σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Παράλληλα η Ουρουγουάη, μετά την ψήφιση μια σειράς νόμων στα 1881, για τη δημιουργία αγροτικών οικισμών και του μεταναστευτικού νόμου του 1890, έδειξε την πρόθεσή της να ενταχθεί στον αγώνα διεκδίκησης της ευρωπαϊ-

336

κής μετανάστευσης. Σοβαρός πόλος έλξης θεωρήθηκε και η Βραζιλία, η οποία, κυρίως στις κεντρικές πολιτείες της, όπου η ανάγκη εργατικών χεριών που θα αντικαθιστούσαν τους σκλάβους φαινόταν επιτακτική, εφάρμοσε μια επιθετική πολιτική προσέλκυσης ευρωπαίων μεταναστών, που κορυφώθηκε το 1884, με τη δωρεάν παροχή εισιτηρίων σε οικογένειες αγροτών που προορίζονταν να εγκατασταθούν στις φντείες.

Πάντως ο αριθμός των Ελλήνων που κατευθύνθηκε προς τις χώρες της Νότιας Αμερικής, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, ήταν περιορισμένος, και μόνο η Αργεντινή κατάφερε να προσελκύσει αξιόλογες ομάδες ελλήνων μεταναστών, οι οποίες, μάλιστα, ορισμένες φορές ξεπερνούσαν σε αριθμητική δύναμη τις αντίστοιχες μεταναστευτικές ομάδες που εκείνη την περίοδο κατευθύνονταν στον Καναδά. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1906 μπήκαν στην Αργεντινή ως μετανάστες 945 Έλληνες και το 1907 άλλοι 500. Ο αριθμός τους αυξήθηκε στο 1910 με την άφιξη στο λιμάνι του Μπουένος Άιρες 3.289 Ελλήνων. Οι αντίστοιχοι αριθμοί για τα έτη 1911 και 1912 ήταν 1.036 και 3.375. Αντίθετα, μια μικρή μεταναστευτική κίνηση περίπου 500 Ελλήνων, που σημειώθηκε προς τη Βραζιλία στις αρχές του 20ού αιώνα, προερχόμενη κυρίως από την Πελοπόννησο, δεν ευοδώθη-

κε λόγω των δύσκολων οικονομικών και κλιματικών συνθηκών της χώρας, ενώ ορισμένα μεταγενέστερα μεταναστευτικά ρεύματα που σημειώθηκαν κατά τη δεκαετία του 1910 και του 1920 περιελάμβαναν περιορισμένο αριθμό ελλήνων μεταναστών. Συγκεκριμένα κατά το διάστημα 1909-1923 έφτασαν στη Βραζιλία περίπου 2.500 Έλληνες, πολλοί από τους οποίους, μάλιστα, την εγκατέλειψαν σύντομα, αναζητώντας άλλους ελκυστικότερους προορισμούς. Στην ανακοπή της μετανάστευσης προς τη Βραζιλία αναμφίβολα θα συνέβαλε και η προσωρινή απαγόρευση της μετανάστευσης από την Ελλάδα το 1905 προς τη χώρα αυτή, μετά τις ειδήσεις για επιδημία κίτρινου πυρετού στο έδαφός της. Την εποχή αυτή άρχισε να διαμορφώνεται και ο πυρήνας της ελληνικής παροικίας του Μοντεβιδέο της Ουρουγουάης, ενώ αξιομνημόνευτο ελληνικό μεταναστευτικό ρεύμα σημειώθηκε προς τον πλούσιο σε μεταλλεύματα βορρά της Χιλής· συγκεκριμένα, από τα αρχεία του Ληξιαρχείου της πόλης Αντοφαγκάστα προκύπτει ότι μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1920, περίπου 500 Έλληνες είχαν εγκατασταθεί στην ευρύτερη περιοχή της πόλης, που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την παραγωγή νιτρικών αλάτων και χαλκού.

Κατά τη δεκαετία του 1920 ορισμένες χώρες της Νότιας Αμερικής, όπως η Αργεντινή, η Ουρουγουάη και η Χιλή, λειτούργησαν ως εναλλακτικός μεταναστευτικός προορισμός, όταν η πρόσβαση σε άλλες χώρες υποδοχής –και κυρίως στις ΗΠΑ– έγινε δυσκολότερη, ιδιαίτερα μετά την ψήφιση του νόμου των ποσοτώσεων, το 1924. Οι πολιτικές ηγεσίες της Νότιας Αμερικής, παρόλο που την περίοδο εκείνη τόνιζαν την ανάγκη περιορισμού και αυστηρότερης επιλογής της μεταναστευτικής κίνησης, επέλεξαν, τελικά, σχετικά χαλαρές νομοθετικές ρυθμίσεις γύρω από το θέμα. Στην ενίσχυση των ελληνικών παροικιών σε ορισμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής αναμφίβολα συνέβαλε και το γεγονός της Μικρασιατικής Καταστροφής. Στην Αργεντινή, για παράδειγμα, κατά το διάστημα 1922-1927 έφτασαν 2.894 Έλληνες μετανάστες, πολλοί από τους οποίους ήταν μικρασιατικής καταγωγής. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο πραγματικός αριθμός των Μικρασιατών, που μετανάστευσαν τότε, ήταν αρκετά ψηλότερος, αφού πολλοί από αυτούς καταγράφηκαν κατά την είσοδό τους στις χώρες υποδοχής ως οθωμανοί ή τούρκοι υπήκοοι. Στη δεκαετία του 1920 ενισχύθηκε αριθμητικά και η ελληνική παροικία στο Μεξικό, τη μόνη χώρα της Κεντρικής Αμερικής που δέχτηκε αξιόλογο αριθμό ελλήνων μεταναστών (μαζί με τον Παναμά, όπου ορισμένοι Έλληνες απασχολήθηκαν αρχικά στα έργα για τη διάνοιξη της διώρυγας). Πριν τη δεκαετία του 1920 ο αριθμός των Ελλήνων του Μεξικού ήταν πολύ περιορισμένος. Σημαντική υπήρξε, ωστόσο, η παρουσία στη χώρα αυτή του Πλωτίνου Ροδοκανάκη, που συνέδεσε τη δράση του με το μεξικανικό αγροτικό ζήτημα. Στις δεκαετίες του 1920 και του 1930 άρχισαν να φτάνουν στη χώρα και αρκετοί Έλληνες, που τελικό στόχο είχαν την εγκατάστασή τους στις ΗΠΑ. Πάντως, στη δεκαετία του 1930, γενικά, μειώθηκε η μετανάστευση προς όλες, σχεδόν, τις χώρες της Λατινικής Αμερικής, λόγω της αυστηρότερης μεταναστευτικής πολιτικής που άρχισαν να εφαρμόζουν, η οποία βασιζόταν σε εθνικά, φυλετικά και ιδεολογικά κριτήρια.

Η μεταπολεμική μετανάστευση

Κατά τα μεταπολεμικά χρόνια η βιομηχανική ανάπτυξη της Αργεντινής, της Βραζιλίας και της Βενεζουέλας τις κατέστησε επιθυμητό προορισμό για πολλούς Ευρωπαίους, οι οποίοι εγκατέλειπαν τις χώρες τους, ωθούμενοι από την οικονομική κρίση και τους πολιτικούς κλυδωνισμούς που ακολούθησαν τον πόλεμο. Στην Αργεντινή, από το 1946, η περονική κυβέρνηση, έχοντας ως στόχο τη βιομηχανική απογείωση της χώρας, ακολούθη-

σε πολιτική ενίσχυσης της μετανάστευσης, η οποία, παρόλο που στηριζόταν σε επιλεκτικά κριτήρια, ερχόταν σε αντίθεση με την περιοριστική κατεύθυνση της δεκαετίας του '30, αν και σε καμιά περίπτωση δεν επανήλθε στην ανοιχτή πολιτική που είχε επικρατήσει κατά την περίοδο της μαζικής μετανάστευσης. Οι μεταναστευτικές συμφωνίες, που από το 1946 υπέγραψε ο Περόν με την Ιταλία και την Ισπανία, είχαν ως αποτέλεσμα, στα τέλη της δεκαετίας του '40, την αύξηση της έλευσης εξειδικευμένων τεχνιτών και εργατών. Όσον αφορά στους Έλληνες, κατά το διάστημα 1947-1959 έφτασαν στη χώρα 4.366 άτομα, από τα οποία 3.305 δηλώθηκαν ως μόνιμοι μετανάστες. Μετά την υπογραφή ειδικής σύμβασης το 1953, άρχισε να αυξάνεται και ο αριθμός των μεταναστών που πήγαιναν στην Αργεντινή μέσω της Διεθνούς Διακυβερνητικής Επιτροπής, που επιχειρούσε να ρυθμίσει τη μετανάστευση από την Ευρώπη.

Στη Βραζιλία η ευρωπαϊκή μετανάστευση ενισχύθηκε κυρίως κατά τα έτη 1955-1962, γνωστά ως “χρυσά χρόνια”. Ο τότε πρόεδρος, Juscelino Kubitschek, ακολούθησε φιλόδοξο αναπτυξιακό πρόγραμμα, με το οποίο προσπάθησε να προσελκύσει τόσο το ντόπιο όσο και το ξένο κεφάλαιο στον τομέα της ενέργειας, τις συγκοινωνίες, τη βιομηχανία τροφίμων, τη σιδηρουργία και τη βαριά βιομηχανία, μεταξύ άλλων. Στο διάστημα 1955-1968 μετανάστευσαν στη Βραζιλία και κυρίως στο Σάο Πάολο συνολικά 5.089 Έλληνες, μεγάλο ποσοστό των οποίων έφτασε μέσω της ΔΕΜΕ. Παράλληλα, στη Βενεζουέλα, η σημαντικότερη μεταναστευτική κίνηση από την Ευρώπη σημειώθηκε από το 1952 έως το 1957, παρά το δικτατορικό καθεστώς του Marcos Pérez Jiménez, που ανετράπη το 1958. Συγκεκριμένα, στο διάστημα 1955-1968 έφτασαν στη Βενεζουέλα 1.265 Έλληνες μετανάστες, οι περισσότεροι το 1956. Αντίθετα, η μεταπολεμική ελληνική μετανάστευση τόσο στην Ουρουγουάη και τη Χιλή όσο και στο Μεξικό ήταν πολύ περιορισμένη, αφού, σύμφωνα με τις ελληνικές στατιστικές, σε καμιά από τις τρεις περιπτώσεις, στο διάστημα 1955-1968, δεν ξεπέρασε συνολικά τα πενήντα άτομα. Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, κατά την περίοδο 1955-1977 μετανάστευσαν στις χώρες της Λατινικής Αμερικής περίπου 7.740 Έλληνες. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 η ελληνική μεταναστευτική ροή προς τις χώρες της Λατινικής Αμερικής άρχισε να μειώνεται, σε συνδυασμό με τη σημαντική άνοδο του δείκτη παλιννόστησης. Η επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών σε πολλές χώρες υποδοχής, η χαλάρωση των μεταναστευτικών όρων στις ΗΠΑ από το 1965, οι ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες στον Καναδά και την Αυστραλία και κυρίως οι μεταναστευτικές συμφωνίες που υπέγραψε η Ελλάδα το 1955 με τη Γαλλία, το 1959 με το Βέλγιο και κυρίως το 1960 με τη Γερμανία, κατήθυναν την ελληνική μετανάστευση προς άλλες χώρες, που αποτελούσαν προσφορότερο πεδίο για την ανάπτυξη των οικογενειακών στρατηγικών των μεταναστών. Σήμερα παρατηρείται ρεύμα παλιννόστησης από ορισμένες χώρες που αντιμετωπίζουν έντονα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα, όπως η Αργεντινή μετά την κρίση του 2001.

Γεωγραφική προέλευση των μεταναστών

Οι περιοχές προέλευσης των μεταναστών δεν είναι πάντοτε εύκολο να προσδιοριστούν. Όσον αφορά στους Έλληνες της Αργεντινής, από τη μελέτη των προξενικών μητρώων της ελληνικής πρεσβείας στο Μπουένος Άιρες, προκύπτει ότι η Πελοπόννησος, η βασική τροφοδότης της ελληνικής υπερατλαντικής μετανάστευσης, εν μέρει μόνο συνέβαλε στο μεταναστευτικό ρεύμα προς την Αργεντινή, αφού οι Πελοποννήσιοι αντιστοιχούσαν στο 17,3% επί του συνόλου των προπολεμικών μεταναστών. Αντίθετα παρατηρείται ιδιαίτερα

υψηλός αριθμός μεταναστών που προέρχονταν από τα νησιά του βόρειου και ανατολικού Αιγαίου (κυρίως από τη Χίο, τη Σάμο και τη Λέσβο), τη Μακεδονία (κυρίως από τη Θεσσαλονίκη) και την ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά. Ως προς τα νησιά του βόρειου και ανατολικού Αιγαίου εκτιμάται ότι ο αρχικός, τουλάχιστον, μεταναστευτικός πυρήνας διαμορφώθηκε πριν την απελευθέρωσή τους, ως αποτέλεσμα των ισχυρών πιέσεων που ασκούσε το κίνημα των Νεοτούρκων, που υποχρέωνε την κατάταξη των χριστιανών στον οθωμανικό στρατό. Το υψηλό ποσοστό των μεταναστών που προέρχονταν από την ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης θα πρέπει να συνδυαστεί με τη μαζική άφιξη μικρασιατών προσφύγων στα ελληνικά αστικά κέντρα. Εξάλλου σημαντικό ήταν και το ποσοστό των Ελλήνων που προέρχονταν απευθείας από τη Μικρά Ασία και την Κωνσταντινούπολη. Η προπολεμική μετανάστευση στη Βραζιλία, μετά τη διαμόρφωση ενός αρχικού πυρήνα που προερχόταν κατά βάση από την Πελοπόννησο, φαίνεται ότι τροφοδοτήθηκε από ομάδες μεταναστών από την Κρήτη, τη Μικρά Ασία (ξεχωρίζουν ιδιαίτερα τα Άδανα) και το Καστελλόριζο. Κατά τη μεταπολεμική περίοδο αυξήθηκε σημαντικά το ποσοστό των Πελοποννησίων που μετανάστευσαν τόσο στην Αργεντινή όσο και στη Βραζιλία. Στη Βενεζουέλα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, βρίσκονται Έλληνες καταγόμενοι κυρίως από την Καλαμάτα, τη Μακεδονία, τη Χίο και τη Μυτιλήνη. Γενικά φαίνεται ότι καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση των μεταναστευτικών ρευμάτων έπαιξαν τα κοινωνικά δίκτυα που διαμορφώθηκαν μεταξύ ελληνικών εστιών στις χώρες υποδοχής και των περιοχών καταγωγής των μελών τους στην Ελλάδα. Στην περιοχή της Αντοφαγκάστα, για παράδειγμα, στη Βόρεια Χιλή, παρατηρείται, από τις αρχές του 20ού αιώνα, συγκέντρωση από συγκεκριμένες περιοχές της Ελλάδας, όπως ήταν η Φωκίδα, η Νεάπολη Λακωνίας, τα Αντικύθηρα, η Κύμη Ευβοίας, αλλά και η Προύσα της Μικράς Ασίας.

Σημερινή εικόνα

Η σημερινή δύναμη των ελληνικών παροικιών της Λατινικής Αμερικής είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια, επειδή σπανίως εφαρμόζεται ένα ομοιόμορφο κριτήριο για τον υπολογισμό της τρίτης και τέταρτης γενιάς, οι οποίες, τουλάχιστον σε ορισμένες χώρες, αποτελούν σημαντικό ποσοστό των ελληνικών παροικιών. Το βέβαιο είναι ότι ο αριθμός των μεταναστών πρώτης γενιάς είχε μειωθεί πάρα πολύ λόγω της φυσικής φθοράς και της μη ανανέωσης του μεταναστευτικού σώματος κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, οι μεγαλύτερες ελληνικές κοινότητες βρίσκονται σήμερα στη Βραζιλία και την Αργεντινή, όπου υπολογίζεται ότι ζουν 25.000 και 20.000 Έλληνες, αντίστοιχα. Αντίθετα, η αριθμητική δύναμη των Ελλήνων στην Ουρουγουάη και τη Χιλή είναι πλέον μικρή: υπολογίζεται ότι στην καθεμία δεν ξεπερνούν τα 1.000 άτομα, ενώ μόλις 25 άτομα ελληνικής καταγωγής ζουν στην Παραγουάη. Στην ευρύτερη περιοχή των Άνδεων, οι μικρές ελληνικές παροικίες, που είχαν διαμορφωθεί προπολεμικά, συγκεντρώνουν, πλέον, λιγοστά μέλη: συγκεκριμένα, περίπου 25 οικογένειες ελληνικής καταγωγής ζουν στη Βολιβία, 50 οικογένειες στο Περού, 200 άτομα στην Κολομβία και μόλις 10 άτομα στον Ισημερινό. Στη Βενεζουέλα διαμένουν, πλέον, μόνιμα περίπου 2.500 Έλληνες. Στο Μεξικό η δύναμη της ελληνικής παροικίας εκτιμάται σε περίπου 1.000 μέλη, και σε άλλα τόσα αυτή στον Παναμά, ενώ στις υπόλοιπες χώρες της Κεντρικής Αμερικής (Γουατεμάλα, Κόστα Ρίκα) οι κάτοικοι ελληνικής καταγωγής είναι μόλις 100 άτομα. Τέλος, στα νησιά της Καραϊβικής εκτιμάται ότι ζουν μόλις 30 Έλληνες στην Κούβα και περίπου 300 στις Μπαχάμες.

Όσον αφορά στις επαγγελματικές δραστηριότητες, μπορούμε να πούμε ότι σε γενικές γραμμές οι περισσότεροι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στις χώρες της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής ασχολήθηκαν με το εμπόριο και δημιούργησαν επιχειρήσεις μικρής και μεσαίας κλίμακας. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ορισμένες πόλεις ή χώρες δημιουργήθηκαν ελληνικές εθνοτικές επιχειρήσεις, με αποτέλεσμα την εξειδίκευση των ελλήνων μεταναστών σε ορισμένους εμπορικούς κλάδους. Στην Αργεντινή, για παράδειγμα, και κυρίως στο Μπουένος Άιρες, η κατεξοχήν “ελληνική” εμπορική παράδοση δημιουργήθηκε, από τη δεκαετία του 1930, γύρω από το εμπόριο των ζαχαροειδών (περίπτερα και πρατήρια χονδρικής πώλησης), ενώ στην άγονη περιοχή της βόρειας Χιλής από το 1910 οι περισσότεροι Έλληνες ασχολήθηκαν με την προμήθεια των μεταλλείων της περιοχής και των οικισμών που αυτά διατηρούσαν, με βασικά προϊόντα το νερό, το γάλα και το ψωμί. Στη Βραζιλία, σε πολλές περιπτώσεις, συνδύαζαν το χονδρικό εμπόριο με τη βιοτεχνική ή βιομηχανική παραγωγή· το 1938 υπήρχαν περίπου 25 βιοτεχνικές μονάδες διαφόρων κλάδων που ανήκαν σε Έλληνες εγκατεστημένους στο Σάο Πάολο. Μεταξύ των βιοτεχνικών κλάδων, στους οποίους επιδόθηκαν οι Έλληνες μετανάστες στη Βραζιλία, ξεχωρίζουν οι μονάδες παραγωγής ρουχιισμού, μωσαϊκών και οικοδομικών υλικών, ενώ στον εμπορικό χώρο αρκετοί ομογενείς ασχολήθηκαν με την εισαγωγή ελληνικών προϊόντων και την εξαγωγή καφέ, κακάο και ρυζιού. Στον Παναμά οι Έλληνες ασχολούνται με το εμπόριο τροφίμων σε μεγάλη κλίμακα, ενώ στη Βενεζουέλα μεταξύ των δραστηριοτήτων της ομογένειας κυριαρχεί το εμπόριο και η κατασκευή ειδών ρουχιισμού. Πάντως οι περισσότεροι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στη Λατινική Αμερική, τόσο κατά την προπολεμική όσο και κατά τη μεταπολεμική περίοδο χρειάστηκε, πριν τη δημιουργία εμπορικών καταστημάτων και επιχειρήσεων, να περάσουν από μια εργατική φάση προσωρινής απασχόλησης στην κατασκευή δημοσίων έργων (στο σιδηρόδρομο, για παράδειγμα, κατά την προπολεμική περίοδο) και σε διάφορες βιομηχανικές μονάδες. Οι περισσότεροι Έλληνες που μετανάστευσαν μεταπολεμικά μέσω της ΔΕΜΕ, παρά την ελλιπή τεχνική τους κατάρτιση, εργάστηκαν για κάποιο διάστημα σε βιομηχανικές μονάδες, κυρίως της Αργεντινής και της Βραζιλίας, μέχρι να συγκεντρώσουν το απαραίτητο κεφάλαιο και να ασχοληθούν με το εμπόριο. Από την άλλη πλευρά, σε κάθε χώρα υποδοχής ξεχώρισαν πάντα ορισμένοι μετανάστες που δημιούργησαν μεγάλες επιχειρήσεις και των οποίων η οικονομική και κοινωνική θέση τους έκανε να ξεχωρίζουν από το υπόλοιπο μεταναστευτικό σώμα. Γενικά στη Λατινική Αμερική δημιουργήθηκαν σημαντικές υφαντουργίες (για παράδειγμα, του Δημήτριου Δάνδολου, προπολεμικά, καθώς και των Τσοκμετζόγλου-Παλαντζόγλου μεταπολεμικά στην Αργεντινή), ζαχαροβιομηχανίες (η εταιρεία Γεωργάλου, καθώς και η φίρμα *Αβάνα* του Γεώργιου Ηλιάδη στην Αργεντινή), εφοπλιστικά και ναυτιλιακά γραφεία στα μεγάλα λιμάνια, όπως το Μπουένος Άιρες, το Μοντεβιδέο και το Βαλπαράϊσο της Χιλής, ενώ αρκετοί Έλληνες στη Χιλή, τη Βολιβία και τον Ισημερινό δοκίμασαν την τύχη τους στο χώρο των μεταλλείων. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι οικονομικές δυσκολίες που έχουν κατά καιρούς αντιμετωπίσει οι χώρες της Λατινικής Αμερικής (νομιμοματική αστάθεια, υποτίμηση, πληθωρισμός) ευνόησαν την οικονομική κατάσταση ορισμένων επιχειρηματιών.

Κοινοτική οργάνωση

Σε σχέση με τις οργανωτικές προσπάθειες των Ελλήνων στις διάφορες χώρες της Λατινικής Αμερικής, όπου εγκαταστάθηκαν, εύκολα διαπιστώνεται ότι από τις αρχές του 20ού αιώνα δημιουργήθηκε ένας αρκετά μεγάλος αριθμός (δυσανάλογος του μεγέθους των ελληνικών παροικιών) συλλόγων ποικίλου, αλλά εφήμερου χαρακτήρα. Οι πρώτοι σύλλο-

Αποκαλυπτήρια αγάλματος του Ποσειδώνα, στην κεντρική πλατεία του Μπουένος Άιρες, 1998. Αρχείο Ν. Αγγελίδου

γοι που άντεξαν στο χρόνο ήταν οι λεγόμενοι “Αλληλοβοηθητικοί”, που είχαν στόχο την οικονομική υποστήριξη των μελών τους, την παροχή ιατρικής περίθαλψης και γενικότερα την παροχή βοήθειας για την προσαρμογή στη χώρα υποδοχής. Κάποιοι από τους αλληλοβοηθητικούς συλλόγους δημιουργήθηκαν από άτομα συγκεκριμένων περιοχών της Ελλάδας και στόχευαν στην αποστολή βοήθειας στην ιδιαίτερη πατρίδα τους. Κατά τη δεκαετία του 1930 στις περισσότερες χώρες της Λατινικής Αμερικής, όπου εγκαταστάθηκαν Έλληνες, σχηματίστηκαν, με πρωτοβουλία κυρίως των υψηλότερα κοινωνικά ιστάμενων μελών της ομογένειας, μια σειρά οργανώσεων που επεδίωξαν να ξεφύγουν από το τοπικιστικό πνεύμα και να αναλάβουν τη συνολική εκπροσώπηση του ελληνικού στοιχείου στη χώρα υποδοχής, να συντηρήσουν θεσμούς, όπως η Εκκλησία και το σχολείο, και να καλλιεργήσουν δεσμούς με τις τοπικές κοινωνίες. Το πανόραμα των ελληνικών οργανώσεων συμπληρώνουν κάποιοι μορφωτικοί σύλλογοι, που είχαν ως κύριο μέλημα την προβολή και

τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού, οργανώσεις της νεολαίας και σύνδεσμοι που εξυπηρέτησαν συγκεκριμένους στόχους και κυρίως εθνικά θέματα, όπως το ζήτημα των Δωδεκανήσων, της Βορείου Ηπείρου, της Κύπρου ή την αποστολή βοήθειας στην Ελλάδα κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στις περισσότερες χώρες οι κοινότητες διατήρησαν το λαϊκό χαρακτήρα τους. Πάντως, στη Βενεζουέλα, για παράδειγμα, η κοινότητα στο Καρακάς φέρει την επωνυμία Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα Βενεζουέλας και είχε συνδέσει τη δράση της με την Εκκλησία της Αμερικής. Σήμερα εξακολουθούν να υπάρχουν τοπικές ελληνικές κοινότητες, εθνικοτοπικοί σύλλογοι, φιλόπρωχες αδελφότητες και σε ορισμένες περιπτώσεις εμπορικά επιμελητήρια με στόχο τη σύσφιξη των εμπορικών σχέσεων μεταξύ της Ελλάδας και των αντίστοιχων χωρών υποδοχής. Γενικά, πάντως, διακρίνεται η αίσθηση ότι το μέλλον των ελληνικών κοινοτήτων της Λατινικής Αμερικής βασίζεται κατά κύριο λόγο στο φιλελληνισμό και λιγότερο στον ελληνισμό των χωρών της περιοχής. Στην Αργεντινή ξεχωρίζουν η Κεντρική Κοινότητα στη συνοικία Παλέρμο του Μπουένος Άιρες (από το 1928), ο σύλλογος *Πανελλήνιο* στη συνοικία Νουέβα Πομπέγια του Μπουένος Άιρες (από το 1926), ο Αλληλοβοηθητικός Σύλλογος *Άγιος Δημήτριος* (από το 1918), η Κοινότητα *Σωκράτης* στην περιοχή Μπάνφιλντ, στα περίχωρα του Μπουένος Άιρες, η Κοινότητα *Ο Πλάτων* στην περιοχή Μπερίσο λα Πλάτα της επαρχίας Μπουένος Άιρες, οι εθνικοτοπικοί σύλλογοι των Πελοποννησίων και των Λευκαδιτών, καθώς και το Ελληνοαργεντινικό Επιμελητήριο Βιομηχανίας και Εμπορίου. Επίσης, εκτός της επαρχίας Μπουένος Άιρες υπάρχουν οι κοινότητες των περιοχών Σάλτα, Μαρ δελ Πλάτα, Ροσάριο, Ρεσιστένσια και Κομοδόρο Ριβαντάβια. Στη Βραζιλία ξεχωρίζει η Ελληνική Κοινότητα Αγίου Παύλου (από το 1937), που θεωρείται η καρδιά του Ελληνισμού της Βραζιλίας, καθώς και οι μεταπολεμικά ιδρυμένες κοινότητες του Ρίου Ιανείου, Πόρτο Αλέγρε, Φλωριανόπολης, Μπραζίλιας, Κουριτίμπα, Παρανά και Ρεσίφε, μεταξύ άλλων. Στο Μεξικό υπάρχει η Ελληνική Κοινότητα Μεξικού (που ιδρύθηκε το 1934 και διαδέχτηκε τον αλληλοβοηθητικό σύλλογο *Σωκράτης* που είχε συσταθεί κατά τη δεκαετία του 1920), καθώς και η Κοινότητα του Κουλιακάν και δύο σύλλογοι στη Γουαδαλαχάρα, που ιδρύθηκαν στη δεκαετία του 1980. Σε αρκετές χώρες της Λατινικής Αμερικής έχουν συσταθεί τα τελευταία χρόνια ομοσπονδίες των τοπικών ελληνικών κοινοτήτων, ώστε να συντονιστεί καλύτερα η δραστηριότητα των τοπικών συλλόγων.

Οι χώρες της Λατινικής Αμερικής υπάγονται εκκλησιαστικά στην Αρχιεπισκοπή Μπουένος Άιρες. Όσον αφορά στην ελληνική εκπαίδευση, στις περισσότερες χώρες αυτή έχει εναποτεθεί αποκλειστικά στις κοινότητες, που διοργανώνουν απογευματινά μαθήματα μία ή δύο φορές την εβδομάδα. Στο Μπουένος Άιρες ιδρύθηκε, ωστόσο, το 1984, δίγλωσσο ελληνοαργεντινό ημερήσιο δημοτικό σχολείο· η ίδρυσή του έγινε με κληροδότημα του Ιδρύματος Ωνάση, η λειτουργία του επιχορηγείται από το Υπουργείο Παιδείας της Αργεντινής και το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας αποστέλλει εκπαιδευτικό προσωπικό. Κατά τον ίδιο τρόπο λειτουργεί από το 1990 το γυμνάσιο και λύκειο *Αθηναγόρας*, που υπάγεται στην Αρχιεπισκοπή. Στο Σάο Πάολο ιδρύθηκε, επίσης τη δεκαετία του 1980, το Αθηναϊκό Εκπαιδευτικό Ινστιτούτο, στο οποίο στέλνονται αποσπασμένοι εκπαιδευτικοί, όπως και στο κοινοτικό σχολείο στη Μπραζίλια. Στο Καρακάς διδάσκει επίσης ένας αποσπασμένος καθηγητής. Στη Λατινική Αμερική δεν υπάρχει, πλέον, ελληνόφωνος Τύπος, αφού τα τελευταία φύλλα έπαψαν να κυκλοφορούν τη δεκαετία του 1980. Σε ορισμένες χώρες φιλοξενούνται στους τοπικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς εβδομαδιαίες εκπομπές, που πραγματοποιούνται με τη φροντίδα των ελληνικών κοινοτήτων.

Κοινωνική ενσωμάτωση

Η κοινωνική ενσωμάτωση είναι γενικά πολύ υψηλή, δεδομένου, μάλιστα, ότι στις περισσότερες χώρες υπερισχύουν, πλέον, οι μετανάστες δεύτερης και τρίτης γενιάς. Πάντως και οι μετανάστες της πρώτης γενιάς ενσωματώθηκαν σχετικά εύκολα, λόγω του ανοιχτού, γενικά, χαρακτήρα των κοινωνιών υποδοχής και του μάλλον φιλικού κλίματος απέναντι στους ευρωπαίους μετανάστες. Πάντως θα πρέπει να γίνει κάποιος διαχωρισμός μεταξύ των χωρών, όπου κυριαρχούν οι κάτοικοι ευρωπαϊκής καταγωγής (Αργεντινή, Ουρουγουάη, εν μέρει Χιλή) και όπου η προσαρμογή ήταν γενικά πιο εύκολη, από τις χώρες όπου υπάρχει έντονο ιθαγενές και έγχρωμο στοιχείο (χώρες των Κεντρικών Άνδεων και Μεξικό, στην πρώτη περίπτωση, Καραϊβική και Βραζιλία στη δεύτερη). Η διαφοροποίηση δεν ορίζεται μόνο με φυλετικούς όρους αλλά και με βάση την πολιτισμική πολιτική των αντίστοιχων χωρών υποδοχής: ενώ, δηλαδή, οι χώρες όπου κυριαρχεί το ευρωπαϊκό στοιχείο υπήρξαν πολιτισμικά φιλοδυτικές και διακρίνονται για τον έντονο φιλελληνισμό τους (αφού θεωρούν την Ελλάδα ως βάση του πολιτισμού τους), άλλες χώρες με έντονο ιθαγενές και έγχρωμο στοιχείο (με εξαίρεση τη Βραζιλία, που είχε γενικά φιλοευρωπαϊκό προσανατολισμό) τονίζουν την αυτόχθονη παράδοση και διατηρούν κάποια απόσταση από τη “Δύση”, με αποτέλεσμα κάποτε να δημιουργείται αμοιβαία δυσπιστία μεταξύ του ντόπιου πληθυσμού και των ευρωπαίων μεταναστών· ως συνέπεια, στις χώρες αυτές, όπως για παράδειγμα το Μεξικό ή τη Βενεζουέλα, οι ελληνικές παροικίες απέκτησαν πιο κλειστό χαρακτήρα, τουλάχιστον για όσο διάστημα επικρατούσαν οι μετανάστες πρώτης γενιάς. Πάντως, γενικά, οι απόγονοι των μεταναστών είναι ενσωματωμένοι στις χώρες όπου γεννήθηκαν, ενώ η σχέση τους με την Ελλάδα είναι κατά βάση συναισθηματική.

Πολιτιστική δραστηριότητα

Τέλος, στο χώρο του πολιτισμού, από τους Έλληνες που έζησαν ή πέρασαν μέρος της ζωής τους σε χώρες της Λατινικής Αμερικής έχουν ξεχωρίσει στη Βραζιλία ο ποιητής και πεζογράφος Θέων Σπανούδης, στην Αργεντινή ο γεννημένος στη Ρουμανία πεζογράφος Γιώργος Χουρμουζιάδης, ενώ έχουν ξεχωρίσει με το μεταφραστικό τους έργο, στη Χιλή η Δανάη Στρατηγοπούλου και ο Αλέξανδρος Ζορμπάς, και στην Αργεντινή η Νίνα Αγγελίδη. Από τα παιδιά ελλήνων μεταναστών που ασχολούνται με τη λογοτεχνία –και βέβαια γράφουν στην ισπανική γλώσσα– ξεχωρίζουν, στην Αργεντινή ο λογοτέχνης και καθηγητής λογοτεχνίας Αντρές Ομέρο Ατανασίου, η μυθιστοριογράφος Λιμπερτάδ Ντεμιτρόπουλος και ο ποιητής Χόρχε Ζουνίνο (γεννημένος από ελληνίδα μητέρα, το γένος Πολυχρονοπούλου). Στο Μεξικό ξεχωρίζει το όνομα του Όμηρου Αρίτζη, από πατέρα Μικρασιάτη και μητέρα Μεξικανή. Από τους καλλιτέχνες, γνωστός στη Βραζιλία είναι ο γλύπτης Νίκος Βλαβιανός. Στον πανεπιστημιακό χώρο ξεχωρίζει η δραστηριότητα του Κέντρου Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών *Φώτιος Μαλλέρος* στο πλαίσιο του Εθνικού Πανεπιστημίου του Σαντιάγο της Χιλής και αποτελεί τη μοναδική έδρα νεοελληνικής γλώσσας και φιλολογίας στη Λατινική Αμερική. Από το 1968 το κέντρο αυτό, υπό τη διεύθυνση του Μιγκέλ Καστίγιο Ντιντιέ, ασχολείται με την έκδοση ελληνικών έργων στα ισπανικά και γενικότερα με τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού στη Λατινική Αμερική. Αξιόλογη είναι, επίσης, η πολιτιστική δράση του Ιδρύματος Τσάκου στο Μοντεβιδέο μέσω της διοργάνωσης ποικίλων πολιτιστικών εκδηλώσεων, παράδοσης μαθημάτων γλώσσας και χορήγησης υποτροφιών για την Ελλάδα, ενώ στην Αργεντινή οι πολιτιστικοί σύλλογοι *Καρνάτιδες* και Instituto Griego de Cultura διοργανώνουν διαλέξεις που απευθύνονται κατά βάση σε αργεντινούς φιλέλληνες.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

265

A. Η ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

Μιχάλης Δαμανάκης

Οι πολιτικές που συνδιαμορφώνουν ή και καθορίζουν την ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη σύγχρονη ελληνική Διασπορά εκπορεύονται από τρία κέντρα: τις κυβερνήσεις της χώρας προέλευσης (Ελλάδα), τις κυβερνήσεις των χωρών διαμονής και τις ίδιες τις ελληνικές παροικίες. Ποιο από τα τρία κέντρα παίζει, κάθε φορά, πρωτεύοντα ρόλο, εξαρτάται από μια σειρά παραγόντων, μερικοί από τους οποίους συζητούνται παρακάτω. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της παροικίας οι θεσμοί ή οργανώσεις που λαμβάνουν εκπαιδευτικοπολιτικές πρωτοβουλίες και λειτουργούν ως φορείς ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης είναι οι Αστικές Κοινότητες και η Εκκλησία και σπανιότερα ενώσεις προσώπων (Εταιρείες) ή φυσικά πρόσωπα (βλ. *πίνακα 1*, “Φορείς”).

Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, ως φορέας της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης λειτουργεί σχεδόν αποκλειστικά η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία Αμερικής, γεγονός που διασφαλίζει μια σχετική ομοιογένεια της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης ως προς την οργάνωση και τα περιεχόμενά της. Μόλις τα τελευταία χρόνια έχουν εμφανισθεί και άλλοι φορείς, λόγω της εκπαιδευτικής πολιτικής ορισμένων πολιτειών της Αμερικής, οι οποίες προωθούν τα λεγόμενα *Charter Schools*. Αντίθετα, στον γειτονικό Καναδά πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξαν –και συνεχίζουν να παίζουν– οι Κοινότητες. Στην Αυστραλία λειτουργούν ως φορείς τόσο οι Κοινότητες όσο και η Εκκλησία, ενώ σε χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης οι εκπαιδευτικοπολιτικές πρωτοβουλίες πηγάζουν κατά κανόνα από Ομοσπονδίες Ελληνικών Συλλόγων, ενώσεις προσώπων (Εταιρείες) ή και φυσικά πρόσωπα. Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, για διαφορετικούς, όμως, λόγους, σημαντικό ρόλο στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση παίζουν και τα κράτη διαμονής. Οι αυστραλιανές κυβερνήσεις, για παράδειγμα, στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής πολιτικής, εισήγαγαν την ελληνική γλώσσα στο κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα και την προσφέρουν σε κάθε ενδιαφερόμενο ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα, ενώ τα μετασοβιετικά κράτη, κυρίως η Ρωσία, η Ουκρανία και η Γεωργία, έκαναν το ίδιο πράγμα για πολιτικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς, κυρίως, λόγους, τους οποίους αξιοποίησαν παραγωγικά οι ανανεωμένοι, μετά το 1989, ομογενειακοί φορείς.

Σε αντίθεση με όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης η ελληνόγλωσση εκπαίδευση είναι υπό την εποπτεία και συνιστά σχεδόν αποκλειστική ευθύνη των εκπαιδευτικών υπηρεσιών των κρατών διαμονής ή/και της Ελλάδας. Αυτή η ουσιώδης διαφορά μεταξύ της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης σε χώρες της Ε.Ε. και της εκπαίδευσης σε άλλες –κυρίως τις υπερατλαντικές– χώρες ανάγεται κατά κύριο λόγο στη διαφορετική εξέλιξη της ελληνικής μετανάστευσης στις εν λόγω χώρες, αλλά και τις διαφορετικές πολιτικές συγκυρίες. Σε αντίθεση με τους Έλληνες της Ευρώπης, οι οποίοι λειτουργούν συγχρόνως ως ευρωπαίοι και έλληνες πολίτες και διατηρούν μια άμεση θεσμική σχέση με την Ελλάδα, οι Έλληνες στις παραδοσιακές υπερατλαντικές χώρες υποδοχής μεταναστών οργανώθηκαν σε παροικίες, με στόχο την κατά το δυνατό αυτοδύναμη αντιμετώπιση των προβλημάτων προσαρμογής στη νέα πατρίδα.

Στην περίπτωση των χωρών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης η ελληνόγλωσση εκπαίδευση ουσιαστικά οργανώνεται εξ αρχής, μετά από μια μακροχρόνια περίοδο αποδιοργάνωσης ή και παντελούς απουσίας, με πρωτοβουλία των παροικιακών φορέων και των κρατικών αρχών των χωρών διαμονής και με την υποστήριξη του ελληνικού κράτους.

Πίνακας 1: Φορείς και μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης

Μορφές εκπαίδευσης και δέκτες	Τυπολογία φορέων εκπαίδευσης				
	Φορείς της παροικίας			Κρατικές υπηρεσίες της χώρας προέλευσης διαμονής	
	Φυσικά Πρόσωπα	Νομικά πρόσωπα (π.χ. Κοινότητες Σύλλογοι)	Εκκλησία		
	A	B	Γ	Δ	E
1. Προσχολική Αγωγή					
1.1 Αμιγή Νηπιαγωγεία	+	+	+	+	
2.2 Μικτά Νηπιαγωγεία		+	+	+	+
2. Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση					
2.1 Αμιγή Ελληνικά (ιδιωτικά) Σχολεία		+		+	
2.2 Ημερήσια (δίγλωσσα) Σχολεία για ελληνόγλωσσους ή και αλλόγλωσσους μαθητές		+	+		+
2.3 Τμήματα Ελληνικής Γλώσσας για ελληνόγλωσσους (ενταγμένα, απογευματινά, Σαββατιανά κ.λπ.)	+	+	+	+	+
2.4 Κανονικές (δίγλωσσες) Τάξεις στα σχολεία της χώρας υποδοχής με ελληνόγλωσσους ή και αλλόγλωσσους μαθητές					+
2.5 Κανονικές Τάξεις στα σχολεία της χώρας υποδοχής με αλλόγλωσσους μαθητές					+
3. Ευρωπαϊκά Σχολεία				+	+

Οι μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης συναρτώνται άμεσα με τις εκπαιδευτικές ανάγκες των διαφόρων ομάδων μαθητών, και εξαρτώνται από τις εκάστοτε πολιτικές των κρατών διαμονής, της Ελλάδας, αλλά και των ίδιων των παροικιακών φορέων.

Όπως φαίνεται από τον *Πίνακα 1*, λειτουργούν διάφορες μορφές ελληνόγλωσσης

Μαθητές και εκπαιδευτικοί του χωριού Μπελογιάννη

εκπαίδευσης στη Διασπορά, οι οποίες κινούνται μεταξύ δύο πόλων. Από τη μια πλευρά υπάρχουν τα αμιγή Ελληνικά Σχολεία (βλ. 2.1), τα οποία εφαρμόζουν τα ελλαδικά Αναλυτικά Προγράμματα και το αντίστοιχο εκπαιδευτικό υλικό και άρα λειτουργούν σαν να ήταν στην Ελλάδα (τέτοια σχολεία απαντούν κυρίως στη Γερμανία), και από την άλλη υπάρχουν Τμήματα Διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στα κρατικά σχολεία των χωρών διαμονής, στα οποία φοιτούν μαθητές ελληνικής καταγωγής ή/και αλλοεθνείς-αλλόγλωσσοι (βλ. 2.2 και 2.5).

Αυτές οι διαμετρικά αντίθετες μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης ανάγονται σε δύο διαφορετικές παιδαγωγικές και εκπαιδευτικοπολιτικές προσεγγίσεις. Η πρώτη είναι ελλαδοκεντρική και εθνοκεντρική και λειτουργεί σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ η δεύτερη είναι διαπολιτισμικά προσανατολισμένη και λειτουργεί στο πλαίσιο της πολυπολιτισμικής εκπαιδευτικής πολιτικής συγκεκριμένων χωρών, όπως, για παράδειγμα, της Αυστραλίας. Η εθνοκεντρική και η διαπολιτισμική προσέγγιση εκφράζονται με σαφήνεια, ιδιαίτερα στην περίπτωση των λεγόμενων Ημερήσιων Σχολείων (βλ. 2.2), στα οποία φοιτούν οι μαθητές πρωινές ώρες ή ολόημερα, και εκπληρώνουν σε αυτά την υποχρεωτική φοίτησή τους.

Σε αντίθεση προς τα εθνοκεντρικά και ελλαδοκεντρικά αμιγή Ελληνικά Σχολεία, τα

Ημερήσια Σχολεία σε μεγάλα αστικά κέντρα της Αυστραλίας, του Καναδά, των ΗΠΑ, της Ν. Αφρικής και αλλού, είναι ενταγμένα στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας διαμονής και λειτουργούν σύμφωνα με τους κανόνες του· διδάσκεται, όμως από την πρώτη, κιόλας, τάξη ή από το Νηπιαγωγείο και η ελληνική γλώσσα. Με άλλα λόγια, τα Ημερήσια Σχολεία είναι εντός του συστήματος της χώρας διαμονής, ενώ τα αμιγή εκτός. Εκτός συστήματος λειτουργούν κατά κανόνα (αλλά υπάρχουν και εξαιρέσεις) και τα απογευματινά ή Σαββατιανά Τμήματα Διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας (βλ. 2.3). Αυτή είναι και η πλέον συνήθης μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, η οποία απαντάται σε όλες τις “Διασπορές”, και που οι φορείς της είναι, κατά κανόνα, παροικιακοί.

Εκτός από τον “προσανατολισμό τους” και την “ένταξη ή μη-ένταξή τους” στο σύστημα της χώρας διαμονής, οι διάφορες μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν και με βάση τα ακόλουθα τρία κριτήρια: α) νομικό καθεστώς-εποπτεία, β) υποχρεωτικότητα φοίτησης και γ) προγράμματα σπουδών.

Κατηγοριοποίηση 1η, σύμφωνα με το νομικό καθεστώς. Στην ελληνική νομοθεσία και εποπτεία υπάγονται τα αμιγή Ελληνικά Σχολεία και σε αρκετές περιπτώσεις και Απογευματινά Τμήματα, κυρίως στην Ευρώπη. Στη νομοθεσία των χωρών διαμονής υπάγονται όλες οι άλλες μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης και στην ευρωπαϊκή νομοθεσία υπάγονται τα Ευρωπαϊκά Σχολεία.

Κατηγοριοποίηση 2η, σύμφωνα με την υποχρεωτικότητα της φοίτησης. Η εκπλήρωση της υποχρεωτικής φοίτησης συντελείται: στα αμιγή Ελληνικά Σχολεία, τα Ημερήσια (δίγλωσσα) Σχολεία, τα Ευρωπαϊκά Σχολεία και τις Δίγλωσσες Τάξεις. Σε όλες τις άλλες μορφές εκπαίδευσης η φοίτηση είναι προαιρετική.

Κατηγοριοποίηση 3η, σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών. Δίγλωσσο/τρίγλωσσο Πρόγραμμα Σπουδών (Ελληνικά+ν) έχουν: τα Ημερήσια Δίγλωσσα Σχολεία, τα Ευρωπαϊκά Σχολεία, και υπό όρους και τα αμιγή Ελληνικά Σχολεία. Όλες οι λοιπές μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης έχουν ένα συμπληρωματικό ελληνόγλωσσο Πρόγραμμα Σπουδών.

Όπως προαναφέρθηκε, η διαμόρφωση και η εξέλιξη της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης συναρτώνται άμεσα και με την εκπαιδευτική πολιτική, αλλά και με την εν γένει μεταναστευτική πολιτική των χωρών διαμονής. Ενδεικτικά αναφέρονται οι περιπτώσεις της Γερμανίας, του Καναδά και της Αυστραλίας, οι οποίες ανήκουν στην κατηγορία της μεταναστευτικής Διασποράς και είναι σε μεγάλο βαθμό συγκρίσιμες και ως προς το χρόνο αποδημίας από την Ελλάδα και εγκατάστασης των Ελλήνων στην εκάστοτε χώρα υποδοχής. Η σημαντικότερη διαφορά στη μεταναστευτική πολιτική των εν λόγω τριών χωρών είναι ότι στις περιπτώσεις της Αυστραλίας και του Καναδά, που είναι παραδοσιακές χώρες υποδοχής μεταναστών, οι έλληνες μετανάστες είχαν εξαρχής ένα καθεστώς με προοπτικές πολιτογράφησης, μόνιμης εγκατάστασης και απόκτησης πολιτικών δικαιωμάτων. Αντίθετα, η μεταναστευτική πολιτική της Γερμανίας βασίστηκε πρωτίστως στην αρχή της εναλλαγής (Rotationsprinzip), σύμφωνα με την οποία οι φιλοξενούμενοι εργάτες (Gastarbeiter) θα αντικαθιστώνταν, μετά την παρέλευση πενταετίας, από νέους. Η αποτυχία αυτής της πολιτικής οδήγησε, στη συνέχεια, στην πολιτική της διπλής στρατηγικής (Doppelstrategie), δηλαδή την υποστήριξη της ένταξης, για όσους προτίθενται να μείνουν, και προώθηση της παλιννόστησης, για όσους προτίθενται να επαναπατριθούν.

Οι διαφορετικές μεταναστευτικές πολιτικές δημιούργησαν στους Έλληνες του Καναδά και της Αυστραλίας το αίσθημα της σχετικής ασφάλειας, ενώ σε εκείνους της Γερμανίας της ανασφάλειας και της προσωρινότητας. Επίσης, οι διαφορετικές μεταναστευτικές

πολιτικές, σε συνδυασμό και με τις παρεμβάσεις της Ελλάδας, αλλά και με τη γεωγραφική απόσταση μεταξύ της Ελλάδας και των εν λόγω τριών χωρών διαμονής, συνεπάγονται διαφορετικές εκπαιδευτικές πολιτικές και διαφορετικές μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης.

Η πολυπολιτισμική πολιτική της Αυστραλίας και του Καναδά επιτρέπει, εκτός από τη λειτουργία Τμημάτων Διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας –για όσους μαθητές είναι ενταγμένοι στα σχολεία της εκάστοτε χώρας διαμονής– και τη λειτουργία Ημερήσιων Σχολείων, τα οποία αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του εκπαιδευτικού συστήματος κάθε χώρας και επιχορηγούνται από αυτή. Στο πνεύμα αυτό ιδρύθηκαν και λειτουργούν, για παράδειγμα, τα Ημερήσια Σχολεία *Σωκράτης*, στο Μόντρεαλ, και *Δημοσθένης*, στο Λαβάλ, με παρεμφερή προγράμματα σπουδών, καθώς και της *Μεταμορφώσεως*, στο Τορόντο του Καναδά. Το ίδιο ισχύει και για τις γειτονικές ΗΠΑ, όπου λειτουργούν 11 μεγάλες σχολικές μονάδες Ημερήσιων Σχολείων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, κυρίως στη Νέα Υόρκη, το Σικάγο και άλλες 16 μικρότερες (προσχολικά κέντρα και νηπιαγωγεία), φορέας των οποίων είναι η Αρχιεπισκοπή Αμερικής. Το γεγονός ότι φορέας αυτών των σχολείων είναι η Εκκλησία, διασφαλίζει ομοιογένεια ως προς το ελληνόγλωσσο μέρος του Προγράμματος Σπουδών τους και την εν γένει φιλοσοφία τους.

Σε αντίθεση με τα ελληνικά Ημερήσια Σχολεία στον Καναδά και τις ΗΠΑ, τα αντίστοιχα στην Αυστραλία δεν είναι ομοιογενή ως προς τα προγράμματα σπουδών τους και την εν γένει φιλοσοφία τους. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο σχολεία –από τα συνολικά 11 που λειτουργούσαν το έτος 2001 στην Αυστραλία– τα οποία λειτουργούν στην πόλη της Μελβούρνης και εντούτοις διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Το πρώτο, του Αγίου Ιωάννη (St John's Greek Orthodox College), ιδρύθηκε το 1978 ως σχολείο του ορθόδοξου θρησκευόμενου, με πρωτοβουλία της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αυστραλίας, και ως θρησκευτικά προσανατολισμένο δεχόταν μόνο Έλληνες ή και μη Έλληνες, ορθόδοξους στο θρήσκευμα, μαθητές. Το σχολείο ξεκίνησε ως δίγλωσσο, αλλά μετά το 1986 άλλαξε το πρόγραμμά του, μειώνοντας το ελληνόγλωσσο μέρος, κυρίως λόγω της σταδιακής αλλαγής της ελληνομάθειας των μαθητών, αλλά και των ενδιαφερόντων και προσδοκιών των γονέων. Το σχολείο διατηρεί μέχρι σήμερα τον ελληνορθόδοξο χαρακτήρα του, και παρά την υποχώρηση του ελληνόγλωσσου μέρους των προγραμμάτων σπουδών του, η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε συνδυασμό με τη διδασκαλία των θρησκευτικών και της μουσικής καλύπτουν 5 έως 9 ώρες την εβδομάδα, από το νηπιαγωγείο μέχρι τη 12η τάξη.

Σε αντίθεση με τον ελληνορθόδοξο προσανατολισμό του St John's College, το σχολείο που ιδρύθηκε από την Ελληνική Κοινότητα της Μελβούρνης το 1989 είναι θρησκευτικά ουδέτερο. Το Alphington Grammar School έχει μεν μια “ισχυρή βάση” στην ελληνική παροικία της Μελβούρνης, ιδρύθηκε, όμως, με στόχο να είναι “πολυπολιτισμικό σχολείο” (multicultural school), και περισσότεροι από το 50% των μαθητών του προέρχονται από 30 διαφορετικές εθνότητες, πράγμα που σημαίνει ότι η πολυπολιτισμική ετερότητα (cultural diversity) αποτελεί συστατικό στοιχείο του σχολείου αυτού. Παρόλο που περίπου οι μισοί μαθητές του Alphington είναι ελληνικής καταγωγής και η ελληνική διδάσκεται από το νηπιαγωγείο μέχρι τη 12η τάξη, το σχολείο λειτουργεί στο πνεύμα της πολυπολιτισμικής εκπαιδευτικής πολιτικής της Αυστραλίας –δημιούργημα της οποίας είναι και το ίδιο– και φαίνεται να ακολουθεί την εξέλιξη αυτής της πολιτικής. Έτσι, εξάλλου, ερμηνεύεται το γεγονός, ότι το σχολείο προσφέρει την κινεζική γλώσσα ως μάθημα ειδικότητας για την απόκτηση του τίτλου σπουδών VCE (Victorian Certificate of Education) που οδηγεί στην τριτοβάθμια πανεπιστημιακή εκπαίδευση.

Το σχολείο της Ελληνικής Κοινότητας του Μόντε Βιδέο, π. 1940

Από το παράδειγμα των Ημερήσιων Σχολείων προκύπτει ότι στις αγγλόγλωσσες χώρες ΗΠΑ, Καναδά και Αυστραλία, παρά τη φαινομενική θεσμική ομοιογένεια, επικρατεί ως βασικό χαρακτηριστικό η ετερογένεια των ελληνικών εστιών της Διασποράς. Οι ομογενείς είναι ομοιογενείς μόνο ως προς το σκέλος της εθνοπολιτισμικής καταγωγής τους. Κατά τα άλλα διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα, πράγμα που δεν ανάγεται μόνο στον πολιτισμό κάθε χώρας διαμονής, αλλά και στη μεταναστευτική πολιτική της. Στην περίπτωση των Ελλήνων της Γερμανίας η πολιτική της “διπλής στρατηγικής” βρήκε την εκπαιδευτική της έκφραση στην ένταξη των ελλήνων μαθητών στις κανονικές γερμανικές τάξεις (Regelklassen), από τη μία, και στη δημιουργία αμιγών Ελληνικών Σχολείων, που προετοιμάζουν τα παιδιά για το ελλαδικό εκπαιδευτικό σύστημα και την παλιννόστηση, από την άλλη (σπεύδουμε, πάντως, να επισημάνουμε ότι, λόγω της πολιτιστικής αυτονομίας των ομόσπονδων κρατιδίων, υπάρχει ποικιλία εκπαιδευτικών πολιτικών και μορφών ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στη Γερμανία. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα πολλά υποσχόμε-

να και στο πνεύμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης λειτουργούντα Κρατικά Ευρωσχολεία στο Βερολίνο/Staatliche Europaschule Berlin, τα οποία ακολουθούν δίγλωσσο πρόγραμμα σπουδών και των οποίων ο μαθητικός πληθυσμός είναι μικτός, γερμανοελληνικός, γερμανοϊταλικός κ.λπ.). Λογική συνέπεια είναι, τα Ημερήσια Σχολεία στις ΗΠΑ, την Αυστραλία και στο Κεμπέκ του Καναδά, από τη μια, και τα αμιγή Ελληνικά Σχολεία στη Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία της Γερμανίας, από την άλλη, να διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς τις ακόλουθες τρεις σημαντικές κατηγορίες σύγκρισης:

Νομικό καθεστώς – εποπτεία. Τα Ημερήσια Σχολεία αποτελούν μέρος του εκπαιδευτικού συστήματος της εκάστοτε χώρας διαμονής και εποπτεύονται από τις αρμόδιες εκπαιδευτικές υπηρεσίες και από το φορέα τους, ενώ τα αμιγή Ελληνικά Σχολεία λειτουργούν εκτός του γερμανικού εκπαιδευτικού συστήματος και εποπτεύονται από την Ελλάδα.

Προγράμματα Σπουδών. Στα Ημερήσια Σχολεία εφαρμόζονται τα Προγράμματα Σπουδών της χώρας διαμονής προσαρμοσμένα στις ειδικές ανάγκες των ελληνικών Ημερησίων Σχολείων, ενώ στα αμιγή Ελληνικά Σχολεία της Γερμανίας εφαρμόζονται τα ελλαδικά Προγράμματα Σπουδών.

Εκπαιδευτικό προσωπικό. Στα Ημερήσια Σχολεία διδάσκουν ομογενείς και λοιποί εκπαιδευτικοί της χώρας διαμονής, ενώ στα Ελληνικά Σχολεία αποσπασμένοι από την Ελλάδα εκπαιδευτικοί.

Απόρροια των παραπάνω είναι οι τίτλοι σπουδών των Ημερησίων Σχολείων να έχουν το ίδιο νομικό καθεστώς και κύρος με τους λοιπούς τίτλους σπουδών της εκάστοτε χώρας, ενώ οι τίτλοι σπουδών των αμιγών Ελληνικών Σχολείων να μην αναγνωρίζονται στη Γερμανία. Από τα παραπάνω προκύπτει, επίσης, ότι και η σχέση του ελληνικού Υπουργείου Παιδείας με την ελληνόγλωσση εκπαίδευση στις ΗΠΑ, την Αυστραλία, τον Καναδά και τη Γερμανία διαφοροποιείται σημαντικά από περίπτωση σε περίπτωση. Σε αντίθεση με τη Γερμανία, όπου η παρουσία του ελληνικού Υπουργείου Παιδείας είναι ενεργός και συνεχής, στις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αυστραλία οι δυνατότητες παρέμβασής του είναι πολύ περιορισμένες. Γενικότερα, ως προς τη σχέση της Ελλάδας με τις διάφορες μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στη Διασπορά, μπορεί να υποστηριχθεί, ότι οι μορφές εκπαίδευσης που έχουν ως φορέα τους το ελληνικό κράτος έχουν ελλαδοκεντρικό προσανατολισμό. Αντίθετα, όπου λειτουργούν ως φορείς τα κράτη διαμονής ή/και παροικιακές οργανώσεις, ο προσανατολισμός της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης είναι, κατά κανόνα, δι(α)πολιτισμικός.

Από τις παραπάνω αναλύσεις προκύπτει, τέλος, ότι η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη Διασπορά δεν είναι ομοιόμορφη. Οι διαφορές γίνονται εντονότερες όταν συγκριθούν παροικίες από τη λεγόμενη “μεταναστευτική Διασπορά” με παροικίες από την “ιστορική Διασπορά”.

B. ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΑΠΟΔΗΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (ΓΓΑΕ) είναι μία αυτοτελής δημόσια υπηρεσία, που υπάγεται στο Υπουργείο Εξωτερικών, με επικεφαλής τον Υφυπουργό Εξωτερικών, αρμόδιο για θέματα Απόδημου Ελληνισμού. Ιδρύθηκε το 1982 και πρωταρχικός της στόχος είναι η ενίσχυση και προαγωγή της επαφής των Ελλήνων του Εξωτερικού με το εθνικό κέντρο, προκειμένου να διατηρηθεί ζωντανή και ακμαία η εθνική και πολιτιστική τους ταυτότητα. Το έργο της, που από τη φύση του είναι πολυδιάστατο και εξειδικευμένο, καλύπτει ποικίλους τομείς, όπως είναι η φιλοξενία, η εκπαίδευση, ο πολιτισμός, η ενημέρωση, η οικονομική στήριξη ομογενειακών οργανώσεων κ.ά., και μετουσιώνεται σε δράσεις, όπως:

- Στήριξη των δραστηριοτήτων των ομογενειακών οργανώσεων, τόσο με τη μορφή επιχορηγήσεων όσο και με τη συμβουλευτική της παρέμβαση στη ρύθμιση και διευθέτηση διαφόρων ζητημάτων. Η οικονομική ενίσχυση, που παρέχεται στις κοινότητες, συλλόγους και ιδρύματα των Ελλήνων του Εξωτερικού, προορίζεται για την κάλυψη αναγκών των κτιριακών τους εγκαταστάσεων, την προμήθεια υλικού και εξοπλισμού, την κάλυψη δαπανών διοργάνωσης συνεδρίων και πολιτιστικών εκδηλώσεων, τη στήριξη προγραμμάτων εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας, την προμήθεια διδακτικού υλικού και άλλα.
- Διοργάνωση και στήριξη συνεδρίων, συναντήσεων και πολιτιστικών γεγονότων, που πραγματοποιούν ομογενειακοί φορείς τόσο στην Ελλάδα όσο και το Εξωτερικό, για την προαγωγή θεμάτων ελληνικού ενδιαφέροντος και την προβολή του ελληνικού πολιτισμού.
- Οικονομική ενίσχυση πανεπιστημιακών εδρών κλασικών και νεοελληνικών σπουδών του Εξωτερικού, καθώς επίσης και εκπόνηση προγραμμάτων επιμόρφωσης ομογενών εκπαιδευτικών και χορήγησης υποτροφιών.
- Προώθηση της επαφής με φορείς των Απόδημων, μέσω επισκέψεων υπηρεσιακών κλιμακίων στις διάφορες εστίες της ομογένειας.
- Αποστολή εκπαιδευτικού και πολιτιστικού υλικού για τον εμπλουτισμό βιβλιοθηκών σχολείων και κοινοτήτων του Εξωτερικού.
- Εκπόνηση και υλοποίηση προγραμμάτων φιλοξενίας παιδιών, νέων και ατόμων τρίτης ηλικίας στην Ελλάδα. Τα προγράμματα αυτά στοχεύουν τόσο στην τόνωση των δεσμών των απόδημων Ελλήνων με το εθνικό κέντρο, όσο και στη διαφύλαξη της ελληνικής εθνικής συνείδησης και τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και της ελληνικής πολιτισμικής κληρονομιάς. Τα προγράμματα φιλοξενίας απευθύνονται σε παιδιά ηλικίας 8-12 ετών και νέους 18-25 ετών, των οποίων ο ένας, τουλάχιστον, γονέας είναι ελληνικής καταγωγής. Λαμβάνουν χώρα τόσο το καλοκαίρι όσο και το χειμώνα, και μέχρι σήμερα έχουν φιλοξενηθεί χιλιάδες παιδιά, νέοι και άτομα τρίτης ηλικίας από όλα τα μέρη του κόσμου. Οι συμμετέχοντες, επιστρέφοντας στις χώρες διαμονής τους, κομίζουν εμπειρίες, παραστάσεις, εικόνες και γενικά “γεύση” από την Ελλάδα.

- Παράλληλα, η ΓΓΑΕ ενεργοποιεί συνεργασίες και με άλλους φορείς, όπως π.χ. με τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης, για την υλοποίηση παρόμοιων προγραμμάτων, ώστε να εξυπηρετείται ετησίως μεγαλύτερος αριθμός συμμετοχών.
- Οικονομική οργανωτική και ηθική στήριξη του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού (ΣΑΕ).
- Ανάδειξη του καλλιτεχνικού και πολιτιστικού έργου της ομογένειας μέσω της στήριξης και προαγωγής καλλιτεχνικών ομογενειακών σχημάτων τόσο στην Ελλάδα όσο και στο Εξωτερικό.
- Διάδοση του ελληνικού πολιτισμού στις χώρες διαμονής των ομογενών μας, με την ενίσχυση της συμμετοχής ελληνικών καλλιτεχνικών ομάδων στα πολιτιστικά δρώμενα της ομογένειας.
- Ενίσχυση των σχέσεων του Ελληνικού Κοινοβουλίου με τους απόδημους Έλληνες μέσω της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής της Βουλής για τον Απόδημο Ελληνισμό.
- Προώθηση της αμφίδρομης ενημέρωσης και επικοινωνίας ανάμεσα στην Ελλάδα και τους Έλληνες της Διασποράς, μέσω των ΜΜΕ και του Διαδικτύου.
- Συνεργασία με άλλους κρατικούς και μη φορείς, για την προώθηση θεμάτων παιδείας, ιθαγένειας, ασφάλισης και στρατολογίας.

Γ. ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ

Επιστημονική επιμέλεια:

Michel Bruneau

Γεώργιος-Στυλιανός Πρεβελάκης

Χαρτογράφος: Guy Talazac

Εισαγωγή

Οι διασπορές αποτελούν δίκτυα απομακρυσμένων, συχνά, κοινοτήτων, που συνδέονται μεταξύ τους και με τα κέντρα τους (κρατικές, θρησκευτικές ή άλλες αρχές), με συνεχείς ροές ανθρώπων, κεφαλαίων, προϊόντων, ιδεών, συμβόλων κ.λπ. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζουν τη συνοχή τους και ταυτόχρονα συμβάλλουν στη διασύνδεση ευρύτατων ασυνεχών χώρων. Η λειτουργία τους αυτή υπήρξε καταλυτική στο παρελθόν: οι διασπορές είχαν σημαντικό ενοποιητικό ρόλο σε αυτοκρατορικούς χώρους, όπως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή του βρετανικού αποικιακού συγκροτήματος, σε περιθαλάσσια σύνολα όπως η Μεσόγειος κ.α.

Η ανάπτυξη των εθνικών κρατών διέσπασε τις ενότητες αυτές και οδήγησε τις παραδοσιακές διασπορές σε συρρίκνωση, παρακμή και διωγμούς. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες η παγκοσμιοποίηση, δηλαδή η ανάπτυξη της κυκλοφορίας σε παγκόσμια κλίμακα, και οι ποικίλες αμφισβητήσεις του εθνοκρατικού εδαφικού προτύπου –όπως π.χ. η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η οποία αποσκοπεί στην υπέρβαση του έθνους-κράτους– έχουν δημιουργήσει ευνοϊκές συνθήκες για την εκ νέου ανάπτυξη των διασπορών και τη δραστηριοποίηση του ενοποιητικού γεωγραφικού τους ρόλου. Η εξέλιξη αυτή οδηγεί σε σοβαρότατες αναθεωρήσεις και ανατροπές των σχέσεων ανάμεσα στις διασπορές και τα κράτη προέλευσης και υποδοχής, και επηρεάζει σοβαρά τις διεθνείς σχέσεις.

Οι διασπορές διαδραματίζουν έναν τόσο σημαντικό ρόλο, επειδή διαθέτουν σπάνιο συλλογικό κεφάλαιο. Αυτό το κεφάλαιο άλλοτε ενεργοποιείται και άλλοτε παραμένει λανθάνον, απομνημονευμένο στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά (οικογένεια, θρησκεία, εθνικά σύμβολα και εικόνες). Επιτρέπει στις διασπορές να αναπαράγουν τον πολιτισμό τους από γενεά σε γενεά και να αντιστέκονται στην αφομοίωση από το εγγύς γεωγραφικό τους περιβάλλον, χάρη στην ικανότητά τους να παρακάμπτουν τη φθορά της απόστασης. Ο γεωγραφικός χώρος, λοιπόν, και οι προβληματικές που τον διατρέχουν, αποτελεί θεμελιακή διάσταση για την κατανόηση του φαινομένου των διασπορών. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο δεν πρέπει να απουσιάζει η γεωγραφική/χαρτογραφική διάσταση από μian έκθεση που αναφέρεται στην ελληνική Διασπορά. Όμως, το εγχείρημα της χαρτογραφίας της ελληνικής Διασποράς, όπως και κάθε διασποράς, αντιμετωπίζει μια σειρά από εγγενείς δυσκολίες και όρια.

Η πρώτη και κύρια δυσκολία αφορά στα στοιχεία στα οποία βασίζεται η χαρτογράφηση. Αντίθετα με τους πληθυσμούς που πληρούν ένα εδαφικό σύνολο με καθορισμένα όρια (κράτος, περιφέρεια, νομός, δήμος κ.ά.), οι πληθυσμοί που απαρτίζουν μια διασπορά δεν μπορούν να οριστούν με σαφήνεια ούτε, βέβαια, να αποτελέσουν αντικείμενο απογρα-

φής. Τα αριθμητικά δεδομένα που αποτυπώνονται στους χάρτες είναι αποτέλεσμα εκτιμήσεων και προσεγγίσεων, που εμφανίζουν συχνά πολύ μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ τους, ανάλογα με τις πηγές, τις μεθόδους συλλογής, ακόμη και την επιθυμία των φορέων που έχουν την ευθύνη για τη δημοσίευσή τους να τα διογκώσουν ή –αντίθετα– να τα ελαχιστοποιήσουν. Έτσι, λοιπόν, οι χάρτες που παρουσιάζονται δεν αποκλείεται να έχουν και αντιφάσεις μεταξύ τους, καθώς αποτελούν τη γραφική παράσταση στοιχείων τα οποία προέρχονται από διάφορες πηγές και χαρακτηρίζονται από ποικίλες αδυναμίες. Μια άλλη δυσκολία αφορά στην απεικόνιση της δυναμικής πλευράς των διασπορών, δηλαδή τις ροές, τις μετακινήσεις ανθρώπων, αντικειμένων, κεφαλαίων και πληροφοριών ανάμεσα στις διάφορες κοινότητες. Τα σχετικά στοιχεία είναι δυσεύρετα και συχνά καλύπτονται από μυστικότητα.

Πρέπει, τέλος, να αναφερθούν οι δυσκολίες που αφορούν στην ερμηνεία και την πρόσληψη των χαρτογραφικών απεικονίσεων. Οι διασπορές συνιστούν εξαιρετικά ετερογενή σύνολα, καθώς οι κοινότητες που τις αποτελούν αναπτύσσονται σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Το κύριο ενοποιητικό τους στοιχείο είναι οι ροές. Η δυσχέρεια να δοθεί έμφαση σε αυτές, να απεικονιστεί, δηλαδή, ο δυναμικός χαρακτήρας των διασπορών, αδυνατίζει την κατανόηση του ρόλου τους, τη συνειδητοποίηση της σύνθετης σχέσης ανάμεσα στην ενότητα και τη διαφορετικότητα. Επιπλέον, οι στατικές απεικονίσεις που αναγκαστικά κυριαρχούν, όπως π.χ. ο χάρτης που εμφανίζει την παγκόσμια κατανομή του πληθυσμού (*χάρτης 2*), υπαινίσσονται μια άλλη ενότητα, στατική, μάλλον, παρά δυναμική, εν μέρει, μόνο, πραγματική. Οι παραμορφώσεις αυτές μπορούν να συμβάλουν σε “ουσιαστικοποίηση”, τη θεώρηση, δηλαδή, της διασποράς ως ομογενούς διαχωρικού και διαχρονικού συλλογικού υποκειμένου, το οποίο είναι διεσπαρμένο στον οικουμενικό χώρο. Εκτός του ότι η πρόσληψη αυτή δεν ανταποκρίνεται στη σύνθετη, δυναμική και γεμάτη αντιφάσεις πραγματικότητα του φαινομένου των διασπορών, περικλείει και σοβαρούς ιδεολογικούς και πολιτικούς κινδύνους.

Παρά την ατελή ανάπτυξη του χαρτογραφικού εργαλείου σε σχέση με τις προκλήσεις των νέων γεωγραφικών πραγματικοτήτων, παρά τις συνεπακόλουθες δυσκολίες και κινδύνους του χαρτογραφικού αυτού εγχειρήματος, η παρουσίαση της σειράς αυτής με χάρτες επιτρέπει να συνειδητοποιήσουμε το δυναμικό που εκπροσωπεί η ελληνική Διασπορά στο σημερινό κόσμο.

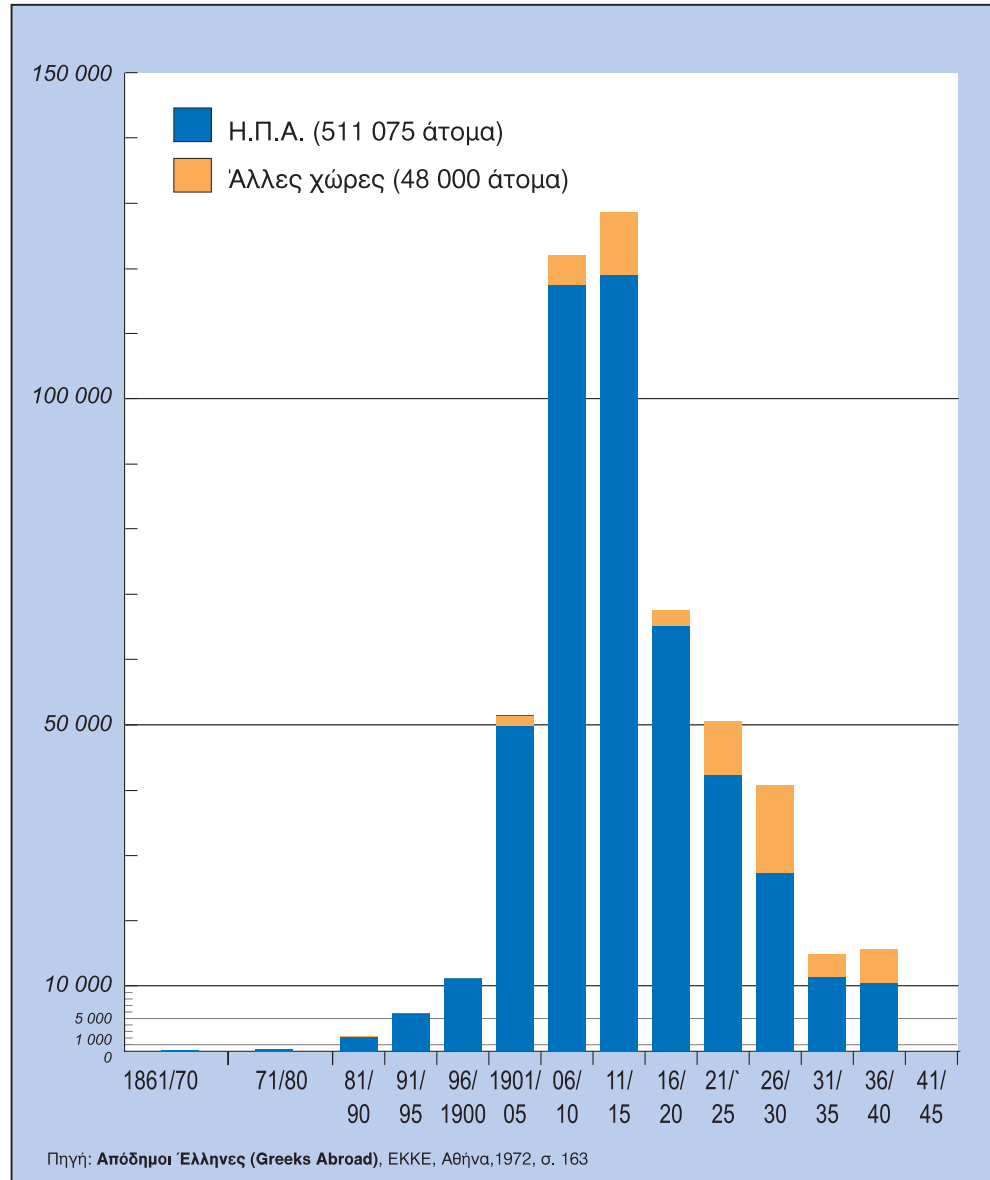
Η πρώτη ενότητα των χαρτών, με τίτλο *Η Ελληνική Διασπορά σε Παγκόσμια Κλίμακα*, αποτυπώνει πλευρές της οικουμενικής διάστασης της ελληνικής Διασποράς και τη συγκρίνει με άλλες διασπορές. Η δεύτερη ενότητα, με τίτλο *Πολιτισμός Κινητικότητα*, παρουσιάζει τους μεταναστευτικούς μηχανισμούς με τους οποίους οι διασπορικοί χώροι συντίθενται και αποσυντίθενται. Τέλος, η τρίτη ενότητα, με τίτλο *Κατανομή του Πληθυσμού και Οργάνωση του Ελληνισμού της Διασποράς*, εμφανίζει τα αντίστοιχα φαινόμενα κατά μέγала περιφερειακά σύνολα.

Το χαρτογραφικό αυτό εγχείρημα παραμένει εξαιρετικά περιορισμένο, σε σχέση με τις απαιτήσεις και τις δυνατότητες τις οποίες θα παρείχε ένας *Άτλας της Ελληνικής Διασποράς*, άξιος της σημασίας του φαινομένου αυτού τόσο για τους Έλληνες όσο και σε παγκόσμια κλίμακα, μπορεί, όμως, να βοηθήσει να γίνουν καλύτερα κατανοητές ορισμένες διαστάσεις του εξωελλαδικού Ελληνισμού. Λειτουργεί, τέλος, συμπληρωματικά προς τις ιστορικές αναλύσεις, καθώς υποδεικνύει τις γεωγραφικές συνέχειες και ασυνέχειες, οι οποίες είναι αναπόσπαστα συνυφασμένες με τις ιστορικές.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΕ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΛΙΜΑΚΑ

Ως συνολικό γεωγραφικό φαινόμενο, η ελληνική Διασπορά έχει γνωρίσει δραματικούς μετασχηματισμούς κατά τους τελευταίους αιώνες. Στο παρελθόν ήταν, κατά βάση, μεσογειακό φαινόμενο, με κύρια εστία την Ανατολική Μεσόγειο. Είχε, όμως, και σημαντικές προεκτάσεις στη ρωσική και στις κεντροευρωπαϊκές αυτοκρατορίες. Η άνοδος των εθνικισμών, κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα, οδήγησε τον παραδοσιακό αυτό ελληνικό διασπορικό χώρο σε συρρίκνωση και πολλές από τις σημαντικές του εστίες σε παρακμή ή εξαφάνιση. Παράλληλα, πρώτος ανάμεσα στις ιστορικές διασπορές της Ανατολικής Μεσογείου (εβραϊκή, αρμενική), ο Ελληνισμός συγκρότησε το εθνικό του κράτος. Το εδαφικό αυτό καταφύγιο αποδείχθηκε πολύτιμο για τους κατατρεγμένους από τους ξένους εθνικισμούς Έλληνες της Διασποράς. Το τρίτο μεγάλο γεωγραφικό φαινόμενο ήταν η δημιουργία ενός νέου διασπορικού χώρου, που τροφοδοτήθηκε πληθυσμιακά από τη συρρίκνωση του παλαιού και από μεταναστευτικές κινήσεις εξόδου από το ελλαδικό έδαφος, ως συνέπεια οικονομικών, πολιτικών ή άλλων δυσκολιών. Η σημερινή εικόνα της γεωγραφίας του Ελληνισμού, λοιπόν, είναι σύνθεση των τριών αυτών μεγάλων φαινομένων, δηλαδή της συρρίκνωσης του παραδοσιακού διασπορικού χώρου, της επέκτασης και εμπέδωσης του εθνικού εδάφους και, τέλος, της δημιουργίας ενός νέου διασπορικού χώρου, σε παγκόσμια, αυτή τη φορά, κλίμακα.

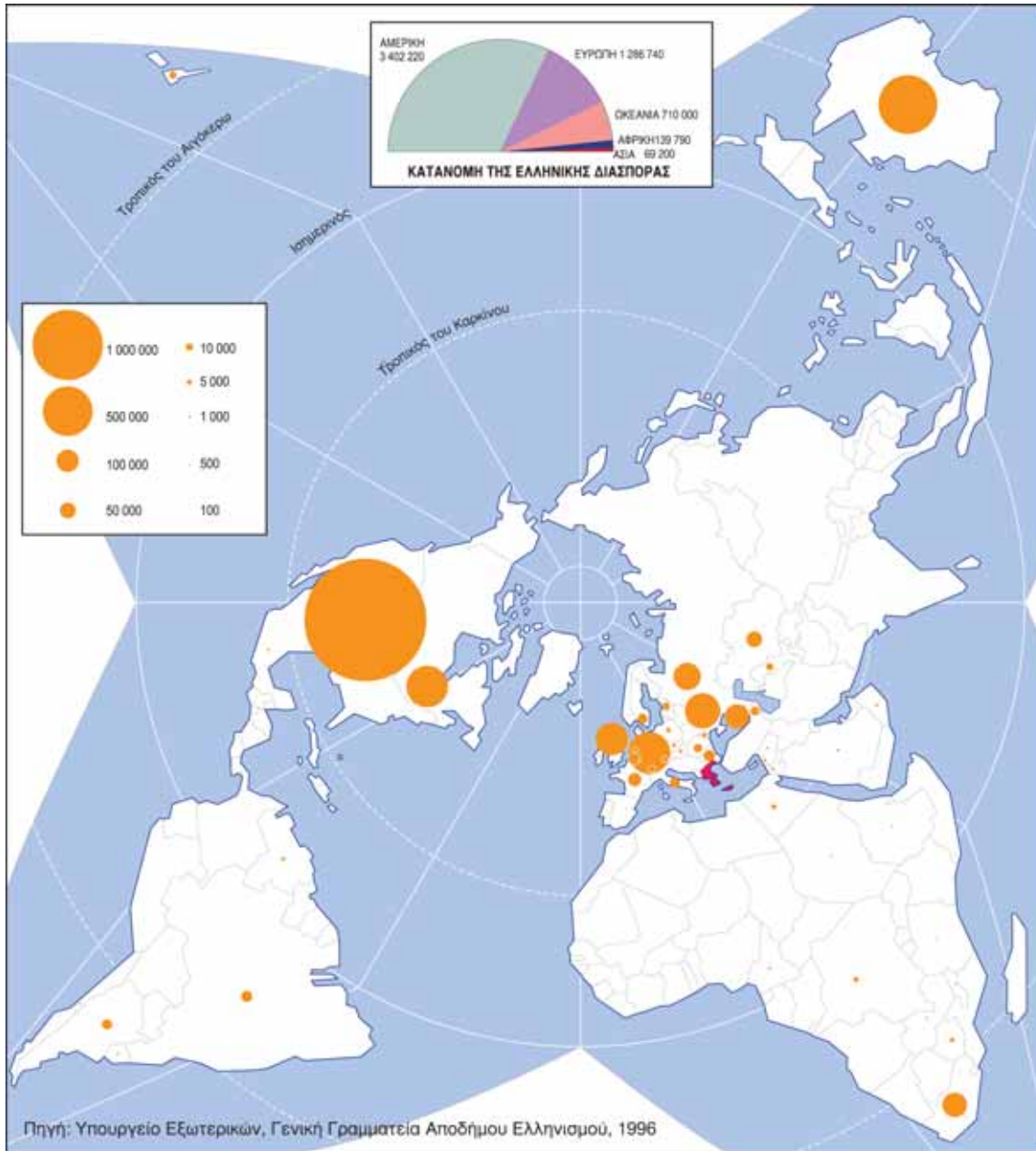
1. Υπερπόντια μετανάστευση από την Ελλάδα (1861-1945)

Αρχή της αναγέννησης του ελληνικού διασπορικού χώρου υπήρξε η υπερπόντια μετανάστευση, που ξεκίνησε όταν η συρρίκνωση του παραδοσιακού διασπορικού χώρου είχε ακόμα πολύ δρόμο να διανύσει. Την ίδια εποχή κατά την οποία στην Αλεξάνδρεια, τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη ανθούσε ο Ελληνισμός, από την “παλαιά Ελλάδα”, αλλά και από τις μελλοντικές “χαμένες πατρίδες”, ξεκινούσαν φτωχοί, αλλά φιλοπρόοδοι Έλληνες, για τη μεταναστευτική τους εποποιία.

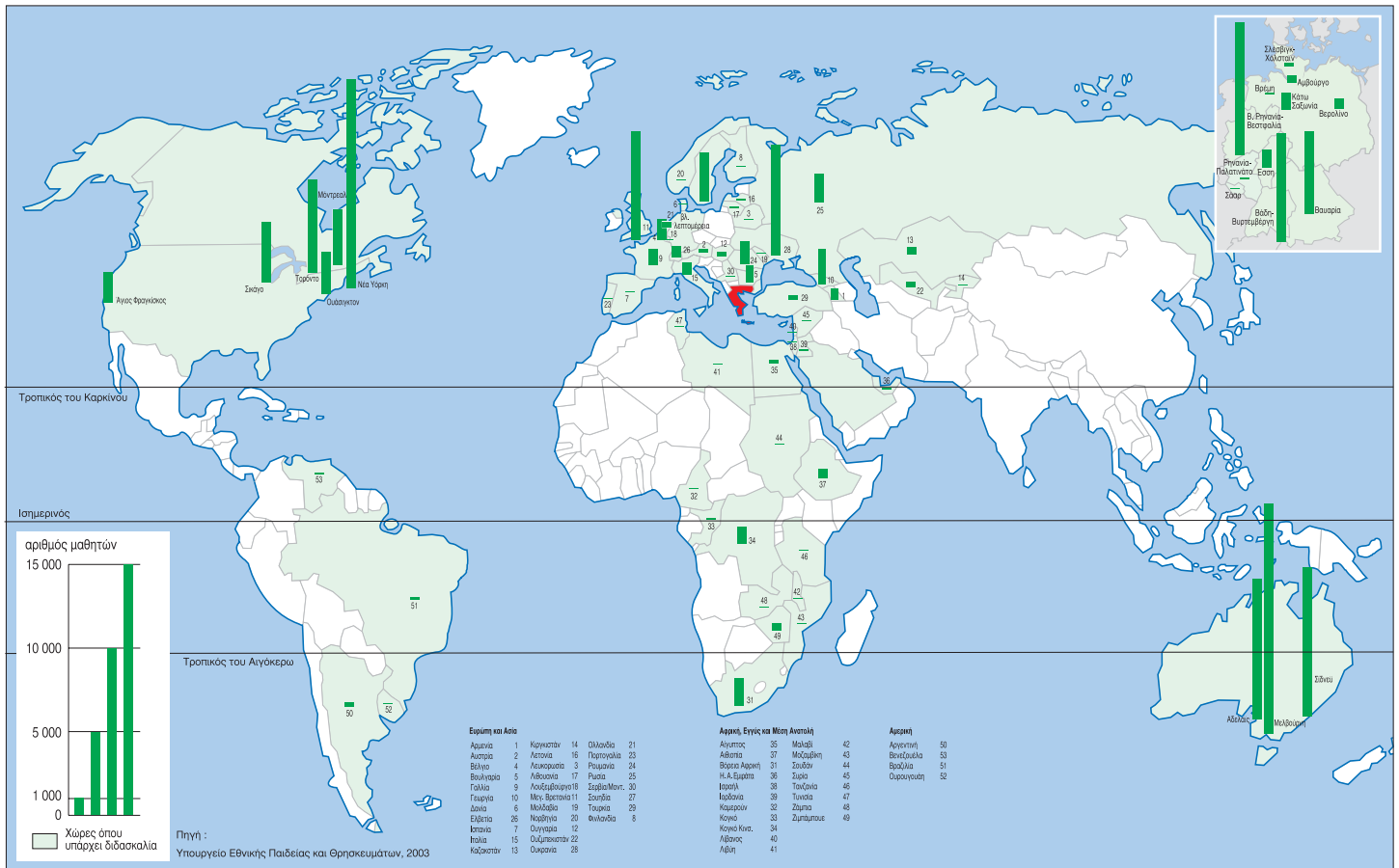
Η γραφική παράσταση της σελίδας αυτής (σχήμα 1) αναδεικνύει τη σημασία της μετανάστευσης προς τις Η.Π.Α., η οποία άρχισε στα τέλη του 19ου και κλιμακώθηκε κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Το κύμα αυτό, στο οποίο προστέθηκαν οι μεταπολεμικές μεταναστεύσεις, εξηγεί το ιδιαίτερο βάρος της ελληνοαμερικανικής πληθυσμιακής ομάδας στο σύνολο της ελληνικής Διασποράς (βλ. *χάρτη 2*).

2. Η ελληνική Διασπορά ανά τον κόσμο

Η ελληνική Διασπορά είχε εκτιμηθεί σε 5.607.950 άτομα το 1996. Η εκτίμηση αυτή στηρίχθηκε σε πληροφορίες τις οποίες συνέλεξαν οι ελληνικές διπλωματικές αρχές, με τα περιορισμένα μέσα που είχαν στη διάθεσή τους. Δεν έχει, επομένως, την αξία απογραφής πληθυσμού· προσφέρει, απλώς, κάποια τάξη μεγέθους. Κύριο συμπέρασμα που προκύπτει από το χάρτη αυτό, είναι η στενή σχέση της ελληνικής Διασποράς με τον αγγλοσαξονικό κόσμο (και κατά συνέπεια και με την παγκοσμιοποίηση), καθώς πάνω από τα τρία τέταρτα των μελών της ελληνικής Διασποράς ζουν σε αγγλόφωνες χώρες.

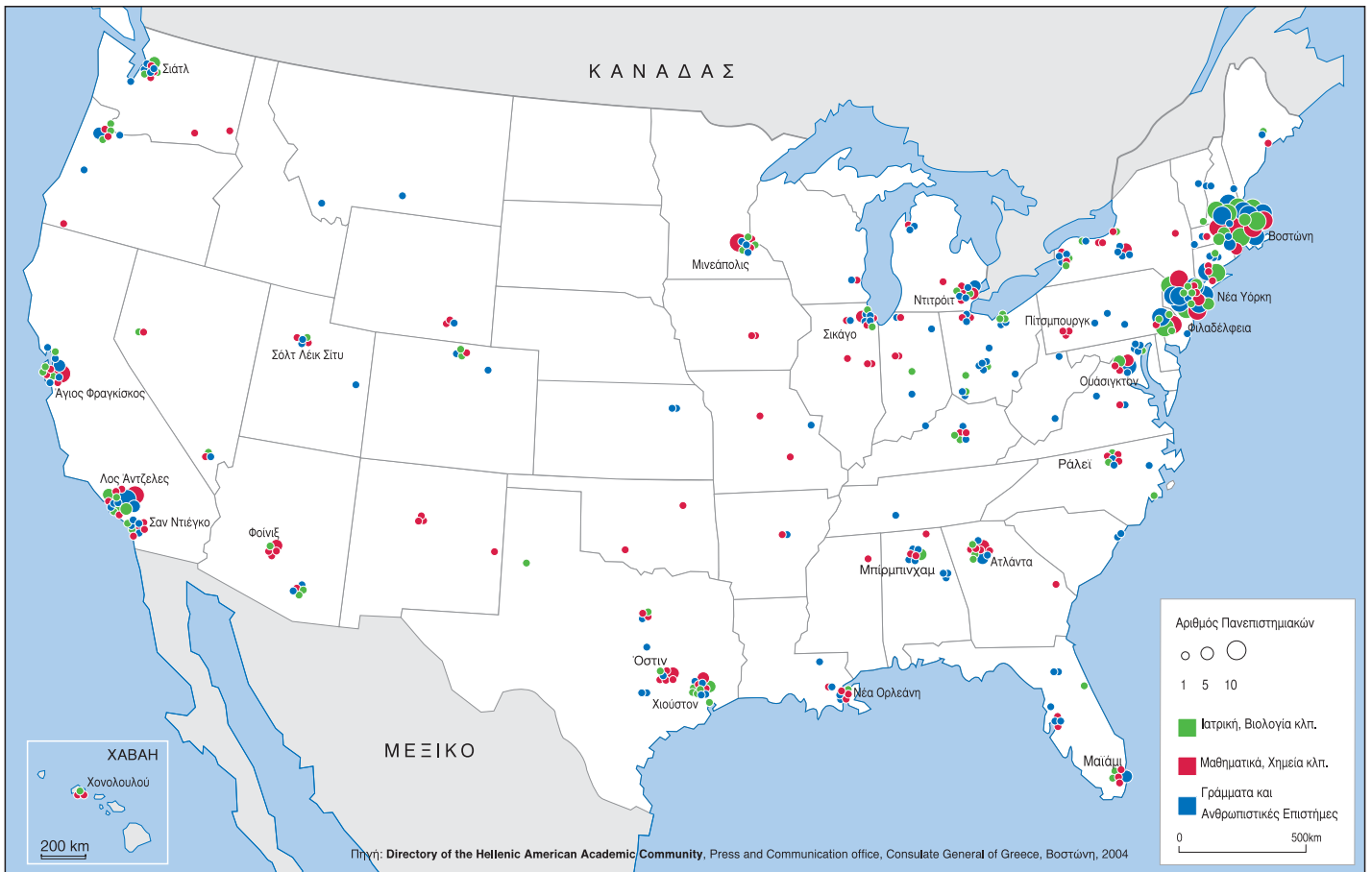
3. Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στη Διασπορά

Η διατήρηση της ελληνικής ταυτότητας, αυτονόητη για όσους ζουν στην Ελλάδα, αποτελεί την κύρια πρόκληση για τη Διασπορά. Η γνώση της ελληνικής γλώσσας, το κύριο συστατικό της, απειλείται σοβαρά από το ξένο γλωσσικό περιβάλλον, όταν, μάλιστα, επικρατεί η διεθνώς κυρίαρχη γλώσσα, η αγγλική. Για το λόγο αυτό οι ελληνικοί φορείς (κράτος, εκκλησία, εθνοτοπικές και άλλες οργανώσεις) καταβάλλουν προσπάθειες για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στις κύριες εστίες της Διασποράς, κατά κανόνα σε συνεργασία με τις αρχές του τόπου υποδοχής. Ο *χάρτης 3* στηρίζεται στις στατιστικές του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων σχετικά με τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ανά τον κόσμο. Πρόκειται για ποικίλες μορφές διδασκαλίας σε ιδρύματα που διαφέρουν από χώρα σε χώρα (ιδιωτικά ελληνόφωνα σχολεία, δημόσια σχολεία της χώρας υποδοχής με προαιρετικά μαθήματα ελληνικής γλώσσας, διδασκαλία με πρωτοβουλία της Εκκλησίας κ.ά.).

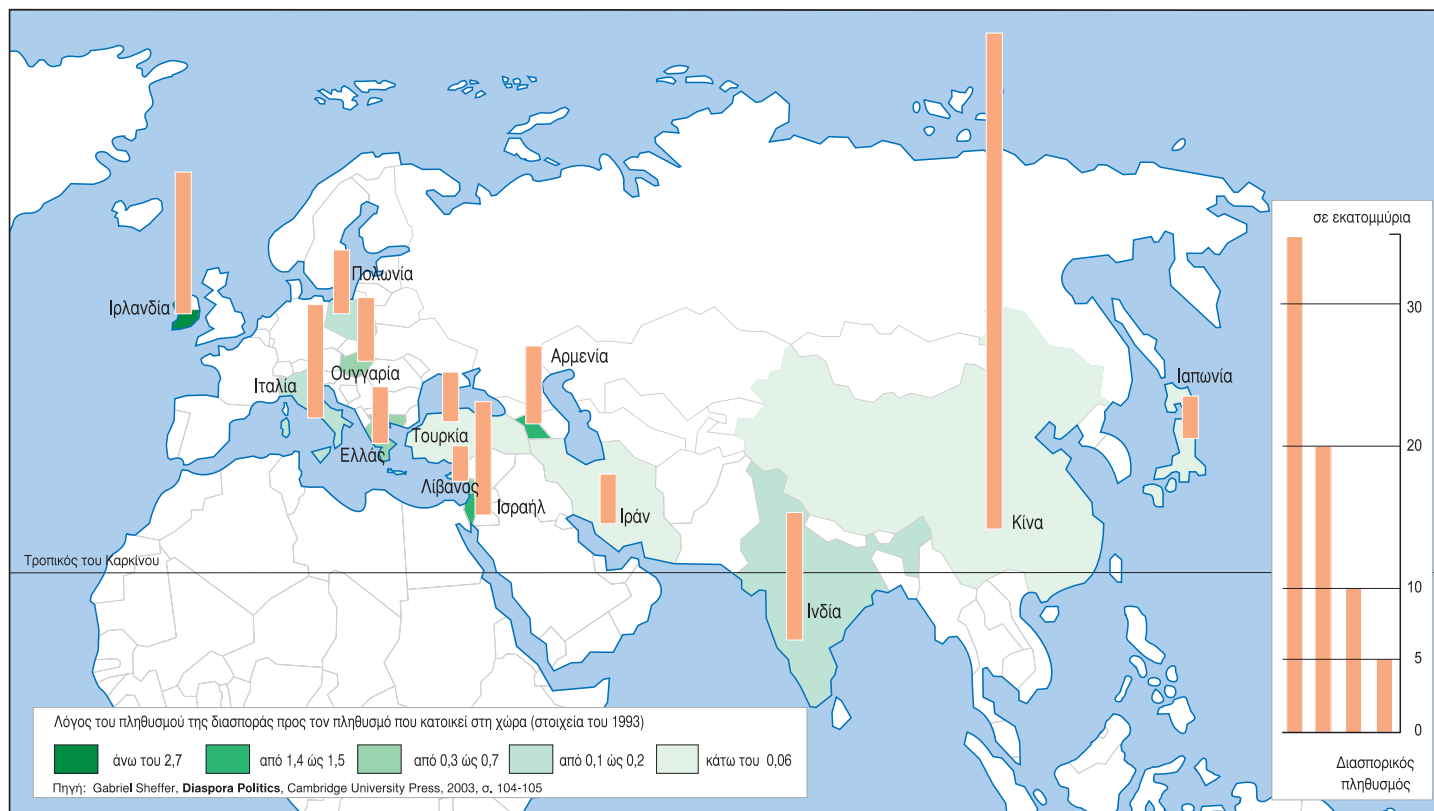
Ο *χάρτης* διαφοροποιεί τις χώρες στις οποίες οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν μαθήματα ελληνικής (πράσινο χρώμα) από τις χώρες οι οποίες δεν διαθέτουν τέτοιες δυνατότητες (λευκό χρώμα) και παρουσιάζει το συνολικό αριθμό των μαθητών ανά χώρα. Η περίπτωση της Γερμανίας παρουσιάζεται χωριστά στο άνω δεξιό μέρος του *χάρτη*, για λόγους ευκρίνειας και λεπτομερειακής παρουσίασης. Ο *χάρτης* αυτός αντανακλά τη γεωγραφική κατανομή της ελληνικής Διασποράς (βλ. *χάρτη 2*), το βαθμό τοπικής κινητοποίησης και οργάνωσης των Ελλήνων και τη στάση του κράτους υποδοχής έναντι της πολυπολιτισμικότητας.

4. Έλληνες καθηγητές και ερευνητές στα πανεπιστήμια των Η.Π.Α.

Η σημασία της Διασποράς δεν ανάγεται μόνο στα πληθυσμιακά μεγέθη, αλλά και στην κοινωνική και επαγγελματική θέση των μελών της. Μια σημαντική διάσταση της ελληνικής Διασποράς είναι η ελληνική ακαδημαϊκή διασπορά. Αποτέλεσμα σύνθετων πολιτισμικών και κοινωνικών διαδικασιών, η εξειδίκευση αυτή παρουσιάζεται με ιδιαίτερη ένταση στις Η.Π.Α., χώρα η οποία συνειδητά προσπάθησε να προσελκύσει ξένους εγκεφάλους κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες (brain-drain). Το δίκτυο της ελληνοαμερικανικής ακαδημαϊκής Διασποράς, το οποίο συνδέεται συχνά με το αντίστοιχο ευρωπαϊκό δίκτυο, διαδραματίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της ταυτότητας, καθώς προσφέρει πνευματική ηγεσία και υποδείγματα στις κατά τόπους κοινότητες. Αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο για τον Ελληνισμό, καθώς λειτουργεί ως σύνδεσμος ανάμεσα στα πρωτοποριακά πανεπιστημιακά και ερευνητικά ιδρύματα του εξωτερικού και το ελληνικό πανεπιστημιακό, ερευνητικό και φοιτητικό περιβάλλον. Φέρνει σε επαφή την Ελλάδα με τα διεθνή ρεύματα και την υποστηρίζει στις προσπάθειές της να προσαρμοστεί στον ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο. Ο *χάρτης 4* στηρίχτηκε σε στοιχεία τα οποία έχει συγκεντρώσει το ελληνικό γραφείο Τύπου της Βοστώνης. Τα στοιχεία αυτά δεν είναι εξαντλητικά, καθώς μόνο ένα μέρος των ελλήνων ακαδημαϊκών έγινε δυνατό να εντοπιστεί (περί το 50%, κατά την εκτίμηση των μελετητών). Επιτρέπουν, όμως, να διαπιστωθεί η παρουσία ελλήνων ακαδημαϊκών σχεδόν σε όλα τα σημαντικά αμερικανικά πανεπιστήμια και κλάδους. Η γεωγραφική κατανομή τους ακολουθεί, όπως είναι φυσικό, τον αμερικανικό πανεπιστημιακό χάρτη, αλλά και την κατανομή της ελληνικής Διασποράς (βλ. *χάρτη 11*).

5. Διασπορικοί πληθυσμοί σε σύγκριση με τον πληθυσμό της χώρας τους

Η ελληνική Διασπορά δεν είναι η μόνη στον κόσμο. Ανήκει, μαζί με την εβραϊκή, την αρμενική και την κινεζική, στην επιλεκτική ομάδα των “ιστορικών” διασπορών, δηλαδή των διασπορών οι οποίες έχουν χιλιετείς ρίζες. Κατά τις τελευταίες, όμως, δεκαετίες οι διασπορές αυτές χάνουν το μονοπώλιο. Νέες διασπορές όχι μόνο πολλαπλασιάζουν τα μέλη τους, αλλά και αποκτούν συνείδηση, διαδραματίζοντας όλο και σημαντικότερο ρόλο στις διεθνείς σχέσεις. Στον ανταγωνισμό των εθνών προστίθεται, λοιπόν, και ο ανταγωνισμός των διασπορών, οι οποίες μπορούν να υποστηρίξουν ή να αμφισβητούν τα εθνικά τους κέντρα, επιδιώκοντας να αποκτήσουν “μια θέση στον ήλιο”.

Σκοπός του *χάρτη 5* είναι να προσφέρει μια όψη από το νέο αυτό τοπίο της παγκοσμιοποίησης: τον κόσμο των διασπορών. Η επιλογή των διασπορών που παρουσιάζονται είναι ενδεικτική: ορισμένες θα μπορούσαν να παραλειφθούν, άλλες που απουσιάζουν να περιληφθούν. Στον χάρτη παρουσιάζονται τα δύο κυριότερα κριτήρια για την αναγνώριση ενός πληθυσμού μεταναστών ως διασποράς: το πληθυσμιακό του μέγεθος (με τις στήλες) και η σχέση του με τον πληθυσμό της χώρας του (ένταση του χρώματος). Έτσι, η κινεζική εντάσσεται στην κατηγορία των διασπορών, λόγω του απόλυτου μεγέθους της, παρά το σχετικά μικρό βάρος της στο συνολικό κινεζικό πληθυσμό. Στους αντίποδες βρίσκεται η λιβανική, η οποία, μολονότι μικρή, εκπροσωπεί ιδιαίτερα υψηλό τμήμα του λιβανικού λαού. Η ελληνική, η εβραϊκή, η αρμενική και η ιρλανδική συνδυάζουν σχετικά μεγάλο μέγεθος με υψηλή συμμετοχή στο σύνολο του πληθυσμού της χώρας τους.

Ο χάρτης αυτός θέτει το ζήτημα της επιβίωσης. Πόσες από τις διασπορές αυτές θα αντέξουν στις πιέσεις της αφομοίωσης και θα βρίσκονται ακόμη μετά από μερικές δεκαετίες στην ιστορική σκηνή;

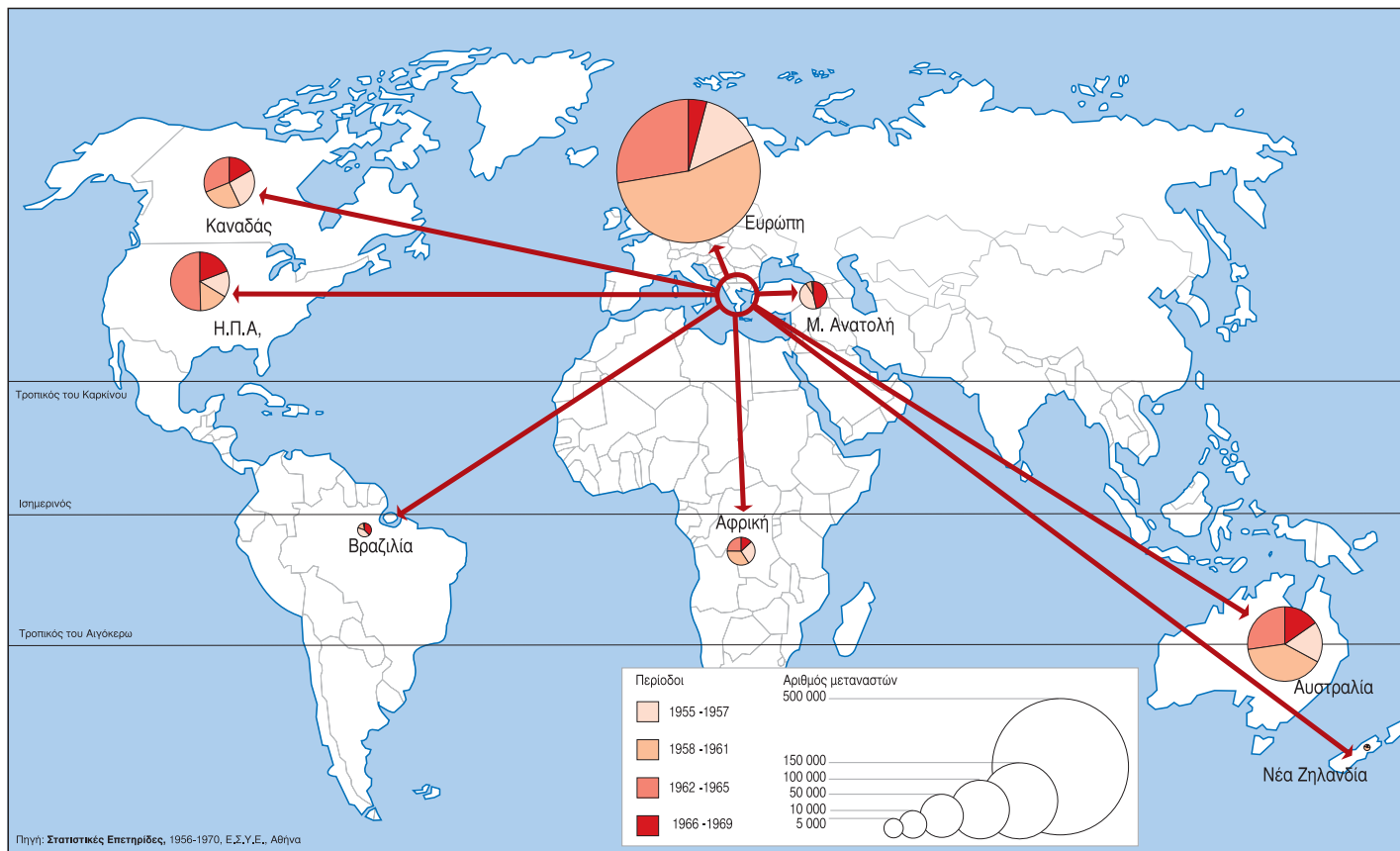
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των διασπορών είναι η κινητικότητα. Η ικανότητα να μετακινούν τις εστίες τους, εξασφαλίζει στους διασπορικούς πληθυσμούς σημαντικά πλεονεκτήματα. Τους επιτρέπει να διαφεύγουν από τους κατατρεγμούς αλλά, το κυριότερο, να αξιοποιούν τις δυνατότητες που προσφέρονται, έστω και παροδικά, σε μακρινά μέρη. Η οικονομική, επαγγελματική και πολιτισμική επιτυχία των παραδοσιακών διασπορών, στην οποία οφείλεται η περίοπτη θέση τους στις χώρες υποδοχής, εξηγείται σε μεγάλο βαθμό από το ότι αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους σε μεγάλους χώρους, οι οποίοι ξεπερνούν κατά πολύ τα πλαίσια του έθνους-κράτους. Η ικανότητα αυτή συνιστά πολιτισμικό χαρακτηριστικό, κληροδότημα μιας μακρόχρονης (χιλιετούς για τις “ιστορικές διασπορές”) εμπειρίας. Στηρίζεται στους οικογενειακούς δεσμούς, καθώς οι μεταναστεύσεις διευκολύνονται από την παρουσία μελών της διευρυμένης οικογενείας σε μακρινούς τόπους. Θεμελιώνεται στην εκπαίδευση στην οποία επενδύει η οικογένεια σημαντικά ποσά και ενέργεια. Τέλος, υποστηρίζεται από θεσμοθετημένα ή άτυπα δίκτυα, τα οποία προσφέρουν πληροφορίες, διασύνδεση και ενίσχυση, ιδιαίτερα κατά την πρώτη κρίσιμη φάση της εγκατάστασης. Στην ελληνική περίπτωση, ο ρόλος της Εκκλησίας έχει αποβεί καθοριστικός: ο νέος μετανάστης γνωρίζει ότι την Κυριακή θα βρει εκεί παρηγοριά, νέους φίλους και συνεργάτες και –σε περίπτωση ανάγκης– προσωρινή φιλοξενία και διατροφή.

Η αντίσταση στην απόλυτη αφομοίωση στη χώρα υποδοχής, η οποία επιτρέπει στις διασπορές να επιβιώνουν αντίθετα προς όλες τις προσδοκίες και προβλέψεις, στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην παράδοση της κινητικότητας. Ο Έλληνας της Αμερικής, ακόμη κι αν ανήκει στην τρίτη και την τέταρτη γενιά, δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να αλλάξει τόπο, ενδεχομένως να “επιστρέψει” στην Ελλάδα. Ο ορίζοντας της κινητικότητας τον ωθεί να διατηρεί τους δεσμούς με τον πολιτισμό της καταγωγής του.

Οι χάρτες που ακολουθούν, εικονογραφούν την αέναη κίνηση που χαρακτηρίζει τον Ελληνισμό, και εξηγούν για ποιο λόγο, παρά την καταστροφή του παραδοσιακού μεσογειακού και ευρωπαϊκού διασπορικού του χώρου και παρά την ισχύ του εθνοκρατικού ήθους το οποίο ανέδειξε κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα, κατόρθωσε, ταυτόχρονα, να δημιουργήσει μια νέα οικουμενική Διασπορά.

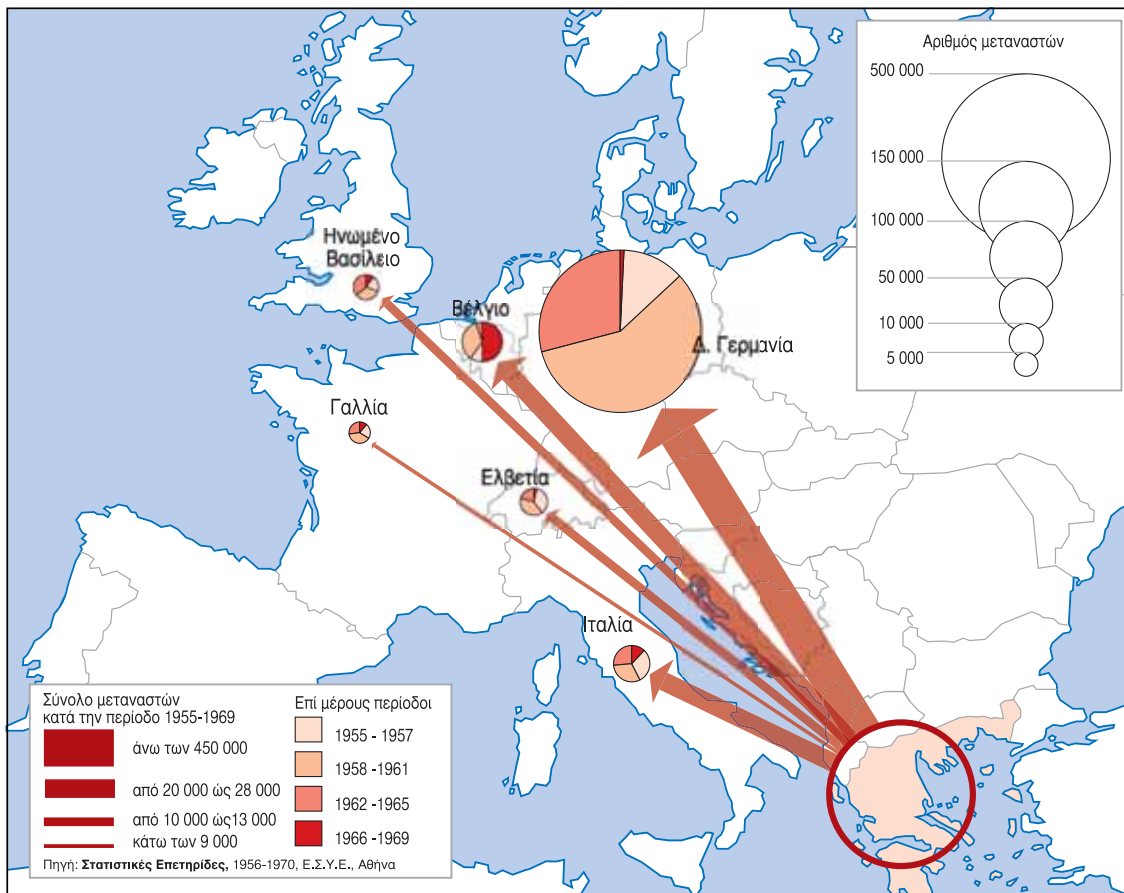
6. Μεταπολεμική μετανάστευση κατά μεγάλα γεωγραφικά σύνολα

Ο *χάρτης 6* παρουσιάζει το δεύτερο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα από την Ελλάδα (μετά το υπερπόντιο των αρχών του 20ού αιώνα), κατά μεγάλες γεωγραφικές περιοχές. Οι κύκλοι είναι ανάλογοι προς τον αριθμό των μεταναστών σε κάθε περιοχή. Οι εσωτερικές τους υποδιαίρεσεις δείχνουν το σχετικό βάρος της κάθε επιμέρους περιόδου. Σε σχέση με τη μετανάστευση κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η μεταπολεμική μετανάστευση μετακίνησε περισσότερο από το διπλάσιο αριθμό Ελλήνων. Υπολογίζεται ότι πάνω από ένα εκατομμύριο Έλληνες εγκατέλειψαν μονίμως την Ελλάδα από το τέλος του εμφυλίου πολέμου (1949) ως τη Μεταπολίτευση (1974), ενώ η υπερπόντια μετανάστευση, κατά την περίοδο 1900-1921, υπολογίζεται σε 420.000. Βέβαια, καθώς ο συνολικός πληθυσμός της Ελλάδας διπλασιάστηκε μεταξύ 1921 και 1971, και στις δύο περιπτώσεις η μετανάστευση αντιπροσωπεύει περί το 10% του πληθυσμού της χώρας στο τέλος της περιόδου. Αξίζει να σημειωθεί ότι, ως τάξη μεγέθους, το ποσοστό αυτό συμπίπτει με το ποσοστό ομογενών και αλλοδαπών που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα από το τέλος του ψυχρού πολέμου (1989) ως σήμερα.

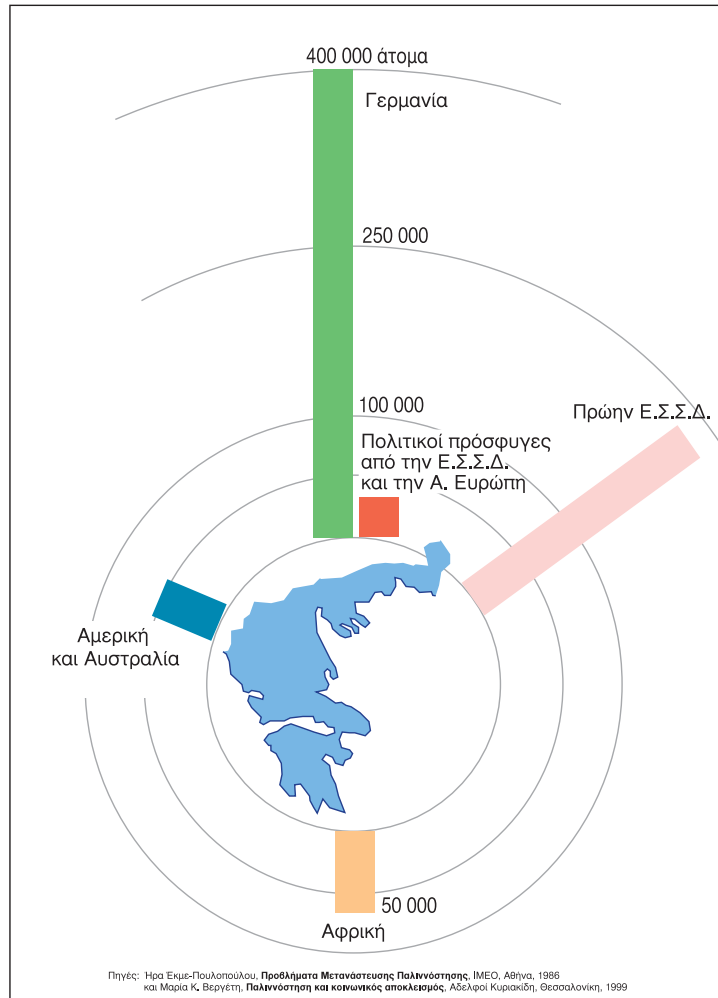
Η μετανάστευση προς τις Η.Π.Α. συνεχίστηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο, και εντάθηκε κατά τη δεκαετία του 1960, ιδιαίτερα μετά τη νέα μεταναστευτική αμερικανική νομοθεσία του 1966. Προστέθηκαν, όμως, νέοι προορισμοί, όπως π.χ. ο Καναδάς και η Αυστραλία. Τη μερίδα του λέοντος απέσπασε, κατά την περίοδο αυτή η Ευρώπη, συγκεντρώνοντας περισσότερο από το 50% της συνολικής μετανάστευσης, δηλαδή περί το μισό εκατομμύριο άτομα. Η Αμερική και η Ωκεανία ακολουθούν με αρκετή διαφορά, καθώς συγκεντρώνουν η κάθε μία περί το ένα πέμπτο του συνόλου. Οι υπόλοιπες περιοχές του κόσμου μοιράζονται το εναπομένον 10%.

7. Μεταπολεμική μετανάστευση από την Ελλάδα στην Ευρώπη

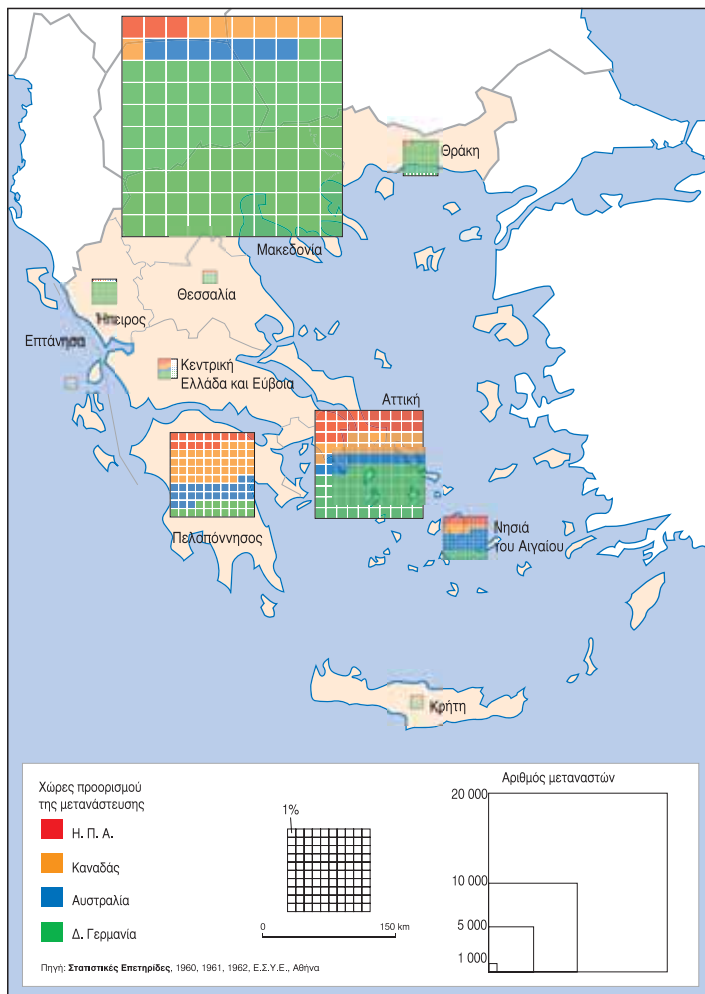
Στον *χάρτη 7* εμφανίζονται οι μεταναστευτικές ροές από την Ελλάδα προς τις ευρωπαϊκές χώρες. Η έντασή τους δηλώνεται με το πάχος των βελών, μπορεί, όμως, να εκτιμηθεί ακριβέστερα με την επιφάνεια των κύκλων. Με την πρώτη ματιά είναι φανερή η σημασία της Δυτικής Γερμανίας (περισσότερα από 450.00 άτομα), σε μεγάλη απόσταση από την επόμενη κατηγορία (20.000-28.000 άτομα) που αντιπροσωπεύεται από το Βέλγιο και την Ιταλία. Το Ηνωμένο Βασίλειο εμφανίζεται στην ίδια κατηγορία με την Ελβετία, όμως η ελληνική παρουσία στην Αγγλία είναι σημαντικότερη, λόγω της κυπριακής μετανάστευσης, η οποία δεν αποτυπώνεται στο χάρτη αυτό, καθώς η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας δεν κατέγραφε τους κυπρίους μετανάστες. Το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής μετανάστευσης τοποθετείται στη δεκαετία του 1960-1970. Κατά την περίοδο αυτή η προσφορά εργασίας στην Ελλάδα εξακολουθούσε να είναι περιορισμένη, ενώ η Δυτική Ευρώπη βρισκόταν στο απόγειο της μεταπολεμικής ανάπτυξης και απεγνωσμένα ζητούσε εργατικά χέρια, για να καλύψει τα δημογραφικά κενά που είχε δημιουργήσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Πρόκειται, επομένως, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη Δυτική Γερμανία και το Βέλγιο, για μια κατεξοχήν “προλεταριακή” μετανάστευση, η οποία χαρακτηρίζεται από ειδικής φύσης συνθήκες, όπως είναι αυτή που σχετίζεται με τα προβλήματα ταυτότητας της δεύτερης γενιάς αλλά και η σημαντική έκταση των επιστροφών. Υπενθυμίζεται, τέλος, ότι τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν επηρεάζονται από τους ορισμούς, τις μεθόδους και τα μέσα καταγραφής των μεταναστών από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας και επομένως δεν αντανακλούν πάντα με απόλυτη ακρίβεια την πραγματικότητα.

8. Οι παλιννοστήσεις από το 1968 ως το 2000

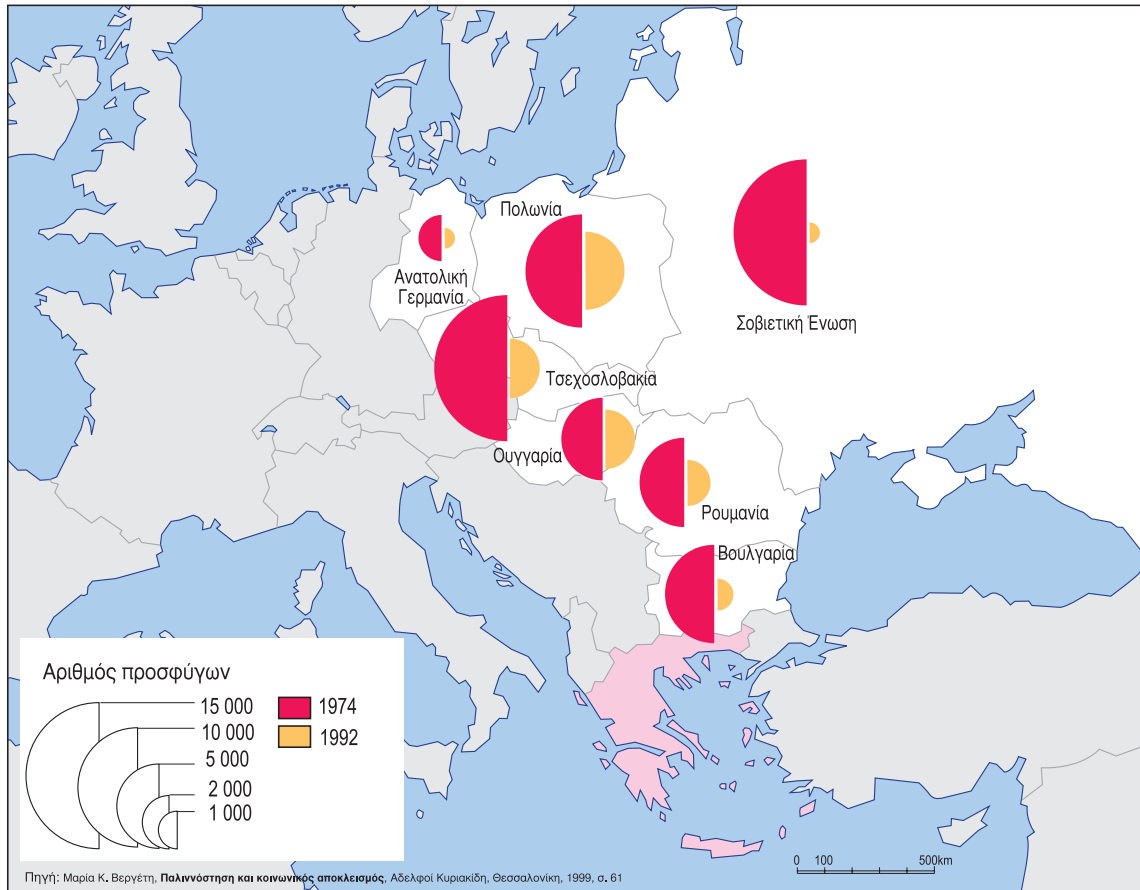
Μόνο μετά το 1971 οι επιστροφές των μεταναστών είναι σημαντικές σε αριθμό. Ο μεγαλύτερος όγκος προέρχεται από τη Δυτική Γερμανία, λόγω του “προλεταριακού” χαρακτήρα της μετανάστευσης στη χώρα αυτή. Από την Αμερική οι επιστροφές παρέμειναν περιορισμένες, ενώ κάπως περισσότερες προήλθαν από την Αυστραλία, η απόσταση της οποίας από την Ελλάδα απετέλεσε σοβαρή πηγή δυσκολιών. Επίσης η Ελλάδα έγινε καταφύγιο για τους Έλληνες της Διασποράς. Έτσι εξηγούνται οι μεταναστεύσεις από την Αφρική (παρακμή παλαιών εστιών, πολιτικά προβλήματα) και η εγκατάσταση ενός μεγάλου αριθμού Ελλήνων από την πρώην ΕΣΣΔ στην Ελλάδα μετά το 1989. Ειδικότερα για τους πολιτικούς πρόσφυγες βλ. *χάρτη 10*.

9. Προορισμοί των μεταναστών ανά περιφέρεια της Ελλάδας

Μόνο για τρία έτη (1959, 1960 και 1961) διαθέτουμε συνδυασμό των στατιστικών στοιχείων της προέλευσης και του προορισμού των μεταναστών. Τα στοιχεία αυτά εμφανίζονται στον *χάρτη 9*. Η Νότια και η Βόρεια Ελλάδα παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές. Παρά την έλξη της Γερμανίας, η υπερπόντια μετανάστευση παρέμενε σημαντική στην “παλαιά” Ελλάδα. Έτσι, περισσότεροι από τους μισούς μετανάστες από την Πελοπόννησο στράφηκαν προς τις Η.Π.Α. και τον Καναδά. Ο λόγος είναι ότι υπήρχαν ήδη στη Βόρεια Αμερική –από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα– πελοποννησιακά οικογενειακά και εθνοτοπικά δίκτυα, τα οποία διευκόλυναν τη μετανάστευση και την εγκατάσταση. Η Βόρεια Ελλάδα, αντίθετα, χαρακτηρίζεται από μαζική ροή προς τη Δυτική Γερμανία. Ιδιαίτερα στη Μακεδονία το μέγεθος της μετανάστευσης δημιουργεί εικόνα φυγής. Στις περιοχές αυτές, στη “νέα Ελλάδα”, είχαν εγκατασταθεί πολλοί πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο. Λιγότερο δεμένοι με τον τόπο, αποφάσιζαν πιο εύκολα το δεύτερο ξεριζωμό. Ο άλλες περιφέρειες τοποθετούνται ανάμεσα στις δύο αυτές ακραίες περιπτώσεις. Η Αττική (δηλαδή, στην πραγματικότητα, το πολεοδομικό συγκρότημα της πρωτεύουσας) εκφράζει μια μέση κατάσταση, καθώς λειτουργούσε ως γέφυρα ανάμεσα στην επαρχία και το εξωτερικό: πολλοί εσωτερικοί μετανάστες, μετά από μερικούς μήνες ή χρόνια άκαρπων προσπαθειών στην Αθήνα ή τον Πειραιά, αποφάσιζαν την τελική αποχώρηση.

10. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του Εμφυλίου, το 1974 και το 1992

Ανάμεσα στις καταστροφές που προκάλεσε, ο εμφύλιος πόλεμος δημιούργησε και το φαινόμενο των πολιτικών προσφύγων που εγκατέλειψαν την Ελλάδα, ως συνέπεια της ήττας του Δημοκρατικού Στρατού (1949), και κατέφυγαν στην ΕΣΣΔ και τις άλλες κομμουνιστικές χώρες της Ευρώπης, θεωρώντας τη μετανάστευση αυτή προσωρινή. Οι περισσότεροι δεν μπόρεσαν, όμως, να επιστρέψουν, παρά μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974, ενώ άλλοι δημιούργησαν αρκετά ισχυρούς δεσμούς με τις νέες πατρίδες τους, ώστε να παραμείνουν εκεί. Ο *χάρτης 10* παρουσιάζει την κατανομή των πολιτικών προσφύγων σε δύο ημερομηνίες, πριν και μετά το άνοιγμα των ελληνικών συνόρων. Η διαφορά ανάμεσα στα δύο ημικύκλια δίνει το μέτρο της παλινοστήσης. Από τις πενήντα, περίπου, χιλιάδες πολιτικούς πρόσφυγες, λίγο περισσότεροι από δέκα χιλιάδες έμειναν ακόμα εκτός Ελλάδος το 1992, επέστρεψαν, επομένως, περί τις σαράντα χιλιάδες. Η πιο έντονη ροή παρατηρείται από την τέως ΕΣΣΔ, όπου οι συνθήκες ζωής ήταν ιδιαίτερα δυσμενείς, καθώς το καθεστώς είχε συγκεντρώσει τους έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες στην Τασκένδη. Αντίθετα, στην Πολωνία και την Ουγγαρία, χώρες που προσπάθησαν να διατηρήσουν κάποιες ελευθερίες, οι έλληνες πρόσφυγες συνάντησαν ευνοϊκότερες συνθήκες. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι δεν εγκατέλειψαν τις χώρες αυτές μαζικά, όταν τους δόθηκε η ευκαιρία να επιστρέψουν στην Ελλάδα.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ

Οι διασπορικοί πληθυσμοί δεν κατανέμονται ομοιόμορφα στις χώρες εγκατάστασης, αλλά, αντίθετα, συγκεντρώνονται σε ορισμένες θέσεις. Οι πόλεις, ιδιαίτερα οι μεγάλες, αποτελούν τους κύριους μαγνήτες, λόγω των ευκαιριών απασχόλησης που προσφέρουν. Οι νεοαφικνούμενοι μετανάστες εγκαθίστανται, κατά κανόνα, εκεί όπου υπάρχουν ήδη εγκατεστημένοι συγγενείς ή συντοπίτες τους. Έτσι η συγκέντρωση σε ορισμένα σημεία ενισχύεται ακόμη περισσότερο. Η άνιση αυτή κατανομή στον χώρο δεν είναι ορατή με χάρτες που παρουσιάζουν την κατανομή κατά χώρες, όπως ο *χάρτης 2*. Απαιτούνται άλλοι, λεπτομερειακοί χάρτες, οι οποίοι θα δείχνουν την ακριβή θέση των πληθυσμιακών συγκεντρώσεων των μεταναστών.

Η δεύτερη σημαντική διάσταση είναι η οργάνωση της Διασποράς σε κάθε χώρα. Ο πυρήνας της οργάνωσης είναι η Κοινότητα. Κατά κανόνα οι ελληνικές κοινότητες συνδέονται στενά με την Εκκλησία, καθώς ο χώρος της συνιστά το αρχικό και κύριο σημείο αναφοράς, ένα είδος ελληνικού διασπορικού εδάφους μέσα στην ξένη επικράτεια. Όμως σε χώρες όπου η θρησκεία περιορίζεται αυστηρά στον ιδιωτικό τομέα –όπως στη Γαλλία– υφίστανται και κοινότητες σαφώς διαχωρισμένες από την Εκκλησία. Η χαρτογράφηση των κοινοτήτων αποτελεί, επομένως, τη σαφέστερη ένδειξη της παρουσίας και της οργανωμένης κινητοποίησης της ελληνικής Διασποράς.

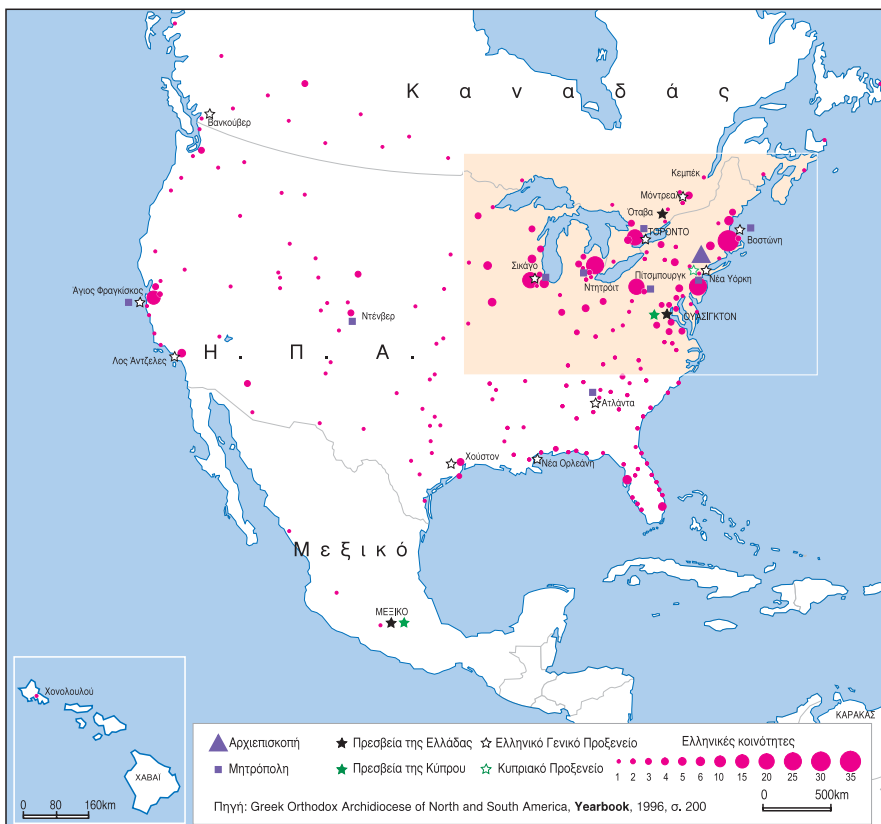
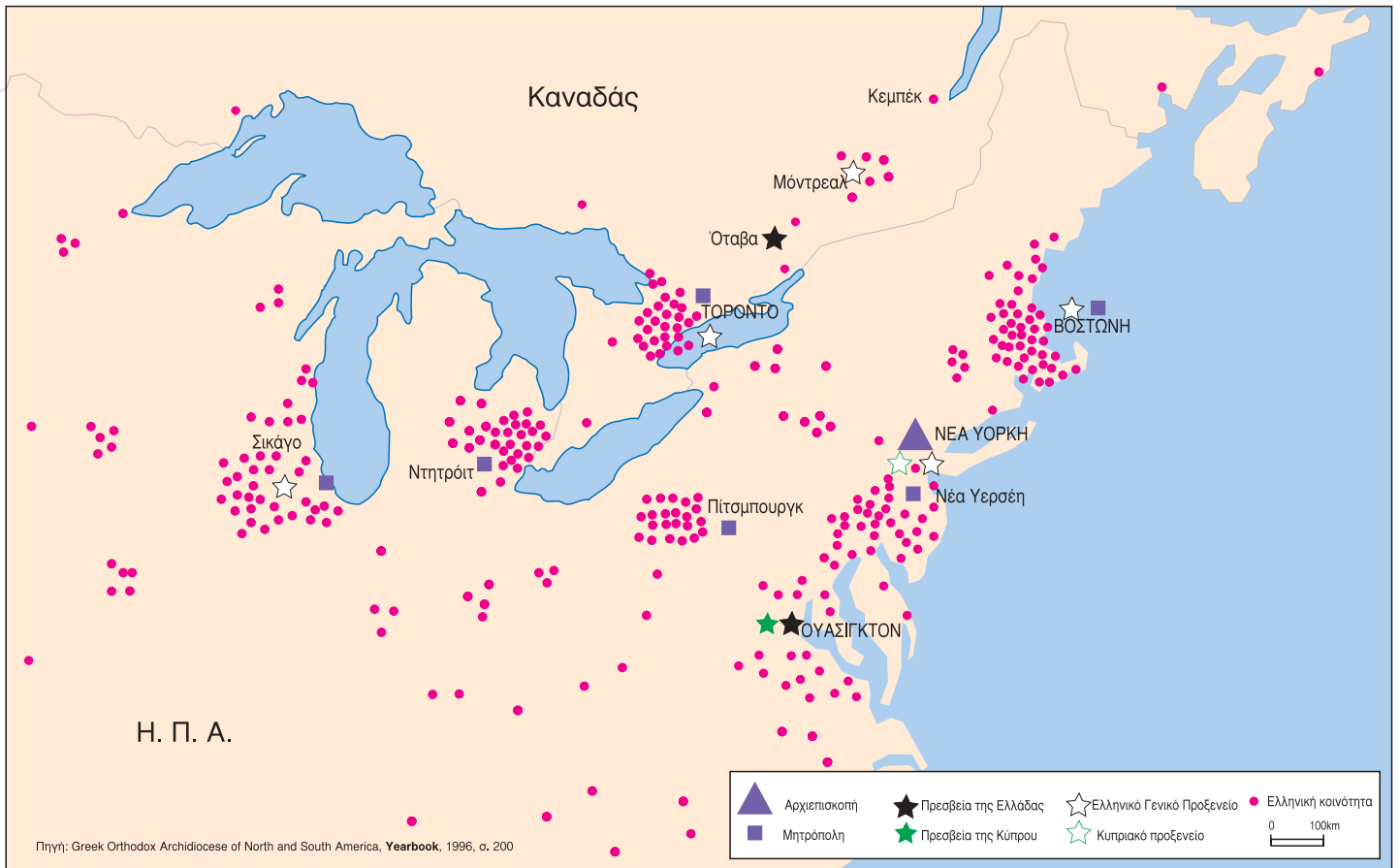
Αν η κοινότητα αποτελεί το κύτταρο της διασπορικής οργάνωσης, υπάρχουν πολλά ακόμη όργανα και επίπεδα. Η Διασπορά δεν συγκροτείται ορθολογικά, όπως μια εθνική κρατική κοινότητα. Αντίθετα, συνυπάρχουν πολλά οργανωτικά σχήματα, τα οποία συμπλέκονται μεταξύ τους σε σχέσεις συνεργασίας, συναγωνισμού ή συνδυασμού των δύο. Μέσα σε αυτά συγκαταλέγονται οι εθνοτοπικοί σύλλογοι (οι Κρήτες, οι Μακεδόνες, οι Πόντιοι κ.λπ.), οι επαγγελματικές συναθροίσεις (π.χ. οι σύλλογοι ελλήνων ιατρών), οι πολιτικού χαρακτήρα οργανώσεις (π.χ. οι σύλλογοι ελληνικής καταγωγής εκλεγμένων πολιτικών), οι οργανώσεις με κοινωνικοπολιτικούς στόχους (π.χ. οι ΑΧΕΠΑΝΣ) κ.ά. Πρέπει, επίσης, να αναφερθεί και η σχετικά πρόσφατη προσπάθεια συντονισμού της Διασποράς, το Συμβούλιο Αποδήμου Ελληνισμού (ΣΑΕ). Από όλα αυτά τα δίκτυα που διατρέχουν και δικτυώνουν την ελληνική Διασπορά, δύο ξεχωρίζουν ως προς τη σημασία, τη συνέχεια και την επιρροή τους: το εκκλησιαστικό και το κρατικό. Έχουν και τα δύο οικουμενική εμβέλεια, διαθέτουν αξιόλογα μέσα, μεγάλη εμπειρία και διεθνή θεσμική αναγνώριση. Για το λόγο αυτόν, στους χάρτες που ακολουθούν, παράλληλα με τις πληθυσμιακές κατανομές και τη χαρτογράφηση των κοινοτήτων, παρουσιάζονται οι κύριοι φορείς με τους οποίους ασκείται η οργανωτική επίδραση της Εκκλησίας και των Κρατών (Ελλάδας και Κύπρου), δηλαδή τα πατριαρχεία, οι μητροπόλεις, οι αρχιεπισκοπές και οι επισκοπές, για την Εκκλησία, και οι πρεσβείες και τα γενικά προξενεία για τα κράτη.

11. Εκκλησιαστική, κοινοτική και κρατική οργάνωση στη Βόρεια Αμερική

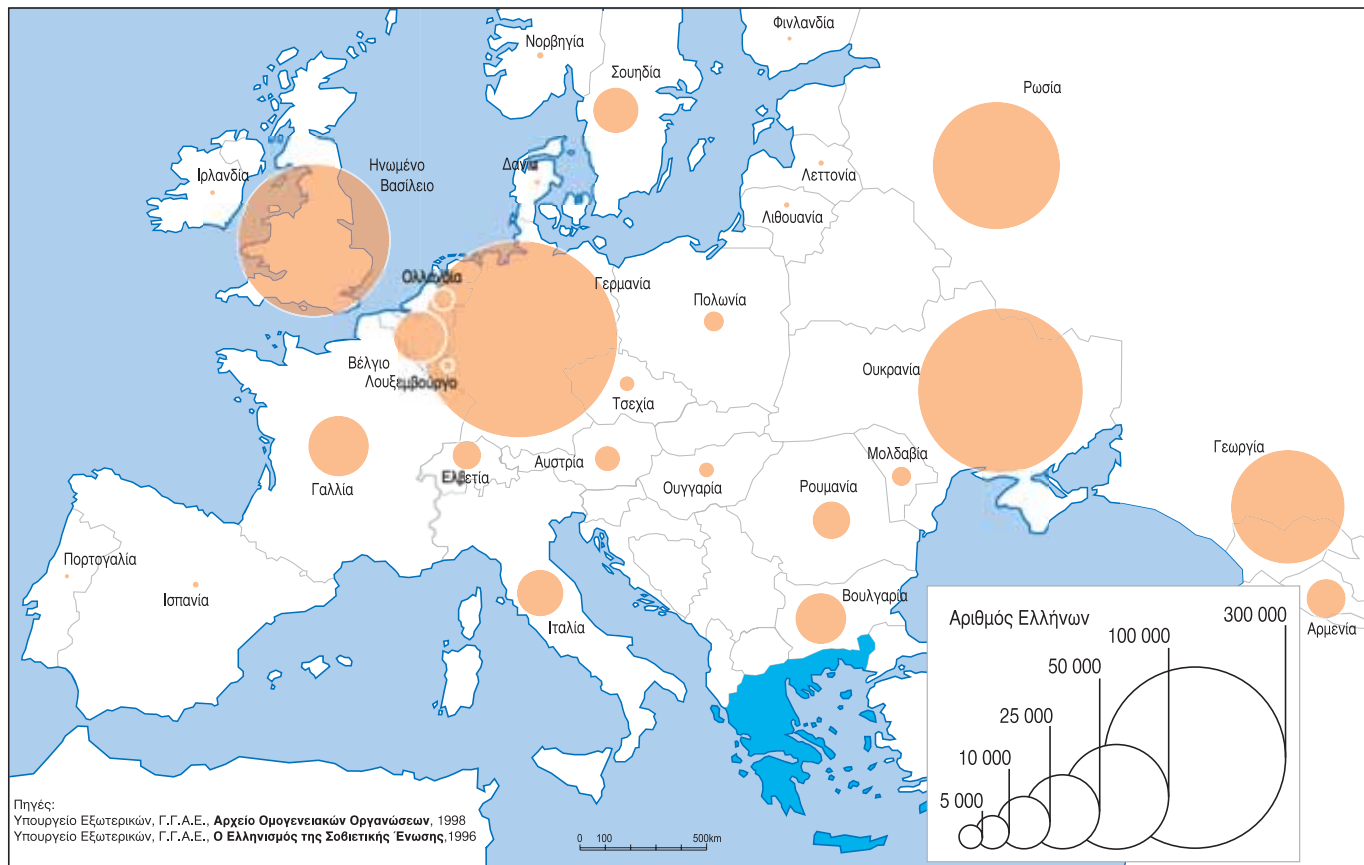
Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής είναι η αφετηρία της αναδημιουργίας της ελληνικής Διασποράς. Η ελληνοαμερικανική κοινότητα διαθέτει, επομένως, τη μακρότερη ιστορία ανάμεσα στις ελληνικές διασπορικές κοινότητες που αναπτύχθηκαν μετά τον 19ο αιώνα. Για το λόγο αυτό είναι ιδιαίτερα πολυσύνθετη κοινωνικά και οργανωτικά. Πρώτη, δεύτερη, τρίτη και τέταρτη γενιά συνυπάρχουν στον ελληνοαμερικανικό χώρο, μολονότι διαφοροποιούνται πολιτισμικά (βαθμός “αμερικανοποίησης”).

Οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις παρατηρούνται στις βορειοανατολικές περιοχές των Η.Π.Α., που παρουσιάζονται στο λεπτομερειακό χάρτη της επόμενης σελίδας. Η περιοχή αυτή, η εγγύτερη στην Ευρώπη, ήταν η θύρα εισόδου στις Η.Π.Α. Οι μετανάστες έφταναν στη Νέα Υόρκη και παρέμεναν εκεί ή μετακινούνταν στις σχετικά κοντινές περιοχές. Επίσης η περιοχή αυτή προσέφερε απασχόληση, καθώς αποτελούσε μια από τις κύριες και ταχύτερα αναπτυσσόμενες βιομηχανικές εστίες του κόσμου. Η διαμόρφωση ενός σημαντικού ελληνοαμερικανικού χώρου στη Βορειοανατολική Αμερική κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, καθόρισε τη γεωγραφική κατανομή της ελληνικής Διασποράς και στο μέλλον, καθώς τα νέα κύματα μετανάστευσης εντάσσονταν και ενίσχυαν τις προηγούμενες γεωγραφικές επιλογές. Στις νοτιοανατολικές Η.Π.Α. υπάρχουν παλιές ελληνοαμερικανικές κοινότητες που σχετίζονται με τις θαλασσινές εργασίες (π.χ. σφουγγαράδες στην Φλόριδα), ενώ στις δυτικές Η.Π.Α. η ελληνική παρουσία έχει ως αφετηρία την κατασκευή σιδηροδρομικών δικτύων, η οποία απασχόλησε μεγάλο αριθμό ελλήνων εργατών στις αρχές του 20ού αιώνα. Ο μεταπολεμικός δυναμισμός της Καλιφόρνιας δεν μπορούσε παρά να προσελκύσει και τους Έλληνες, συχνά δεύτερης και τρίτης γενιάς. Έτσι οι μεγάλες πόλεις, κυρίως το Σαν Φρανσίσκο, διαθέτουν δυναμικές και ιδιαίτερα εύπορες ελληνικές κοινότητες. Στον Καναδά η ελληνική μετανάστευση είναι κατά βάση μεταπολεμική και συγκεντρώνεται στις μεγάλες πόλεις: Τορόντο, Μόντρεαλ και Βανκούβερ.

Στις αρχές του 20ού αιώνα ο ρόλος της Εκκλησίας ήταν ακόμη σημαντικότερος, από ό,τι σήμερα, στη Διασπορά. Επίσης οι παραδόσεις των Η.Π.Α. είναι ιδιαίτερα ευνοϊκές απέναντι στην κοινωνική δραστηριοποίηση των θρησκευτικών θεσμών. Οι δύο αυτοί λόγοι εξηγούν τον καθοριστικό οργανωτικό ρόλο της Εκκλησίας στον ελληνοαμερικανικό χώρο, όπως επίσης το ότι στον γειτονικό Καναδά η Εκκλησία έχει λιγότερη επιρροή. Η Αρχιεπισκοπή της Αμερικής υπάγεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, διαθέτει, όμως, σημαντική αυτονομία. Με ιδιαίτερα συγκεντρωτική δομή στο παρελθόν, τελευταία έχει ακολουθήσει αποκεντρωτική πορεία, με την μετατροπή των επισκοπών σε μητροπόλεις. Η Νέα Υόρκη είναι η έδρα της Αρχιεπισκοπής, μοιράζεται, όμως, τρόπον τινά, την πρωτοκαθεδρία με τη Βοστώνη, όπου στεγάζεται η Ορθόδοξος Θεολογική Σχολή του Τιμίου Σταυρού. Λόγω της σημασίας της ελληνοαμερικανικής κοινότητας και της επιρροής της στην εξωτερική πολιτική των Η.Π.Α., τα προξενεία της Ελλάδας, όπως π.χ. το γενικό προξενείο στη Βοστώνη, διαθέτουν ιδιαίτερη αίγλη.

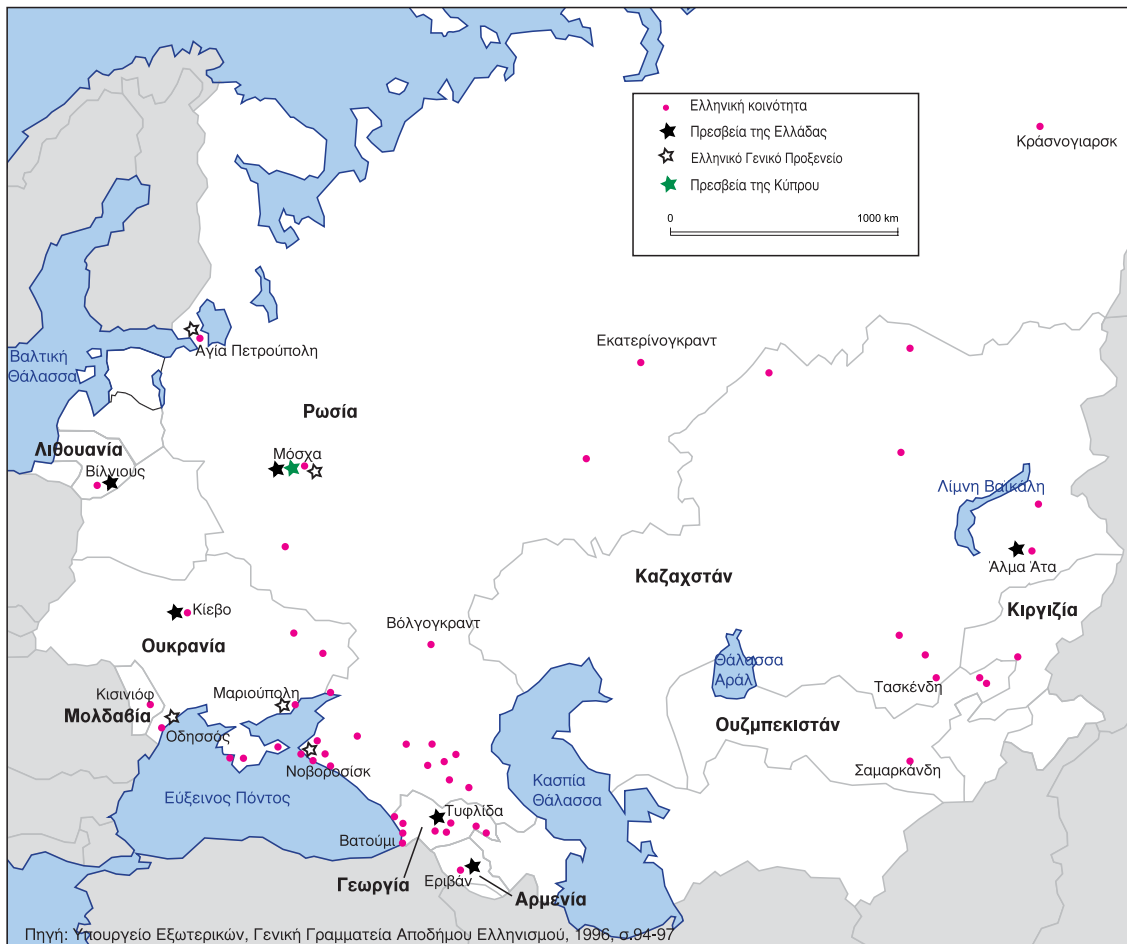

12. Η ελληνική Διασπορά στην Ευρώπη κατά το τέλος του 20ού αιώνα

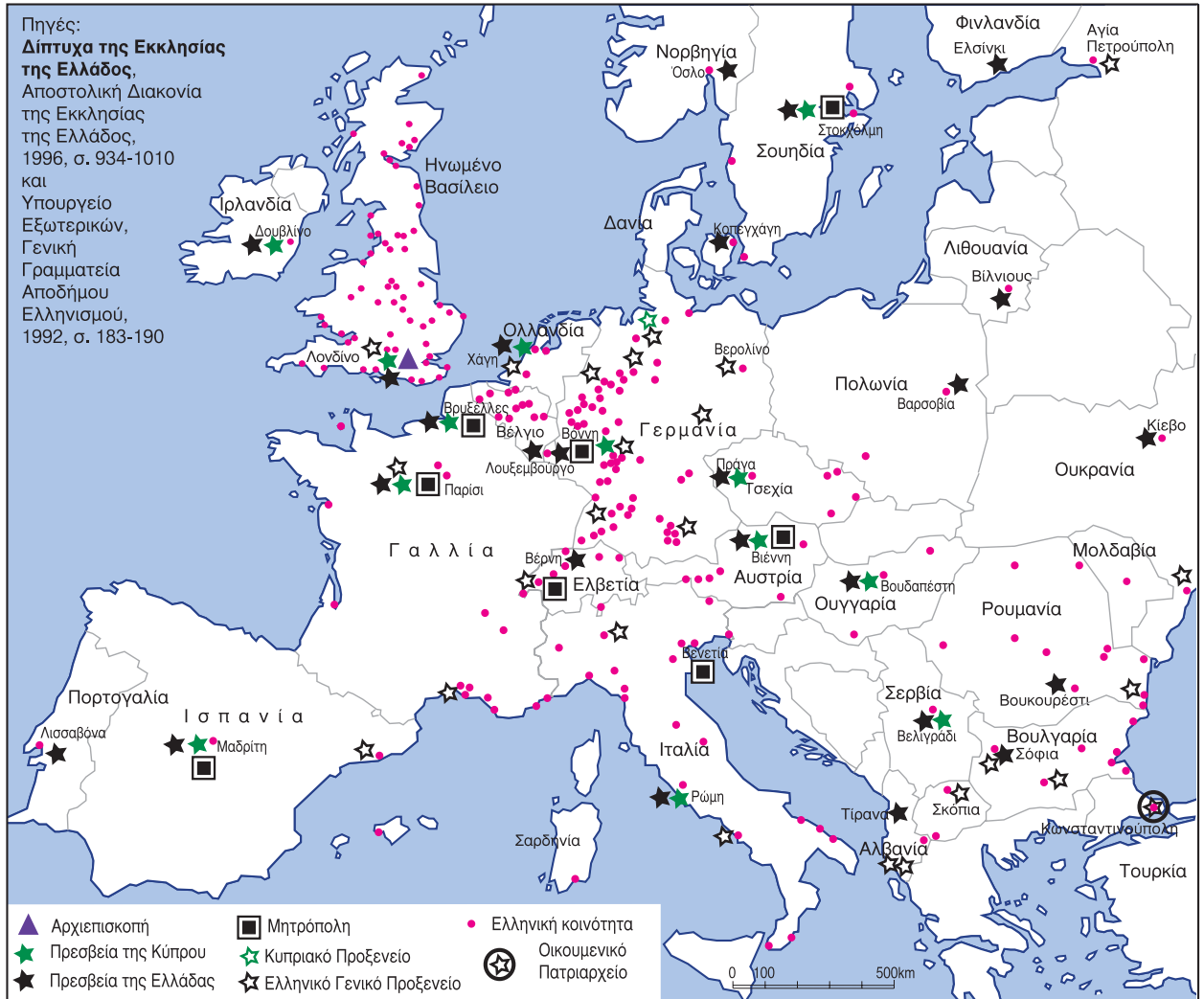
Στην Ευρώπη συναντάται η παλιά και η νέα ελληνική Διασπορά. Η παλιά διασπορά έχει μεγάλο ιστορικό βάθος (15ος-19ος αιώνας) και συνδυάζει πολλές γενιές Ελλήνων. Ορισμένοι έχουν, πλέον, αφομοιωθεί από τις χώρες υποδοχής, και μόνο το οικογενειακό τους όνομα θυμίζει την ελληνική καταγωγή. Άλλοι διατηρούν ως διαφοροποιητικό στοιχείο την ορθόδοξη πίστη. Στο άλλο άκρο βρίσκονται οι πρόσφατοι μετανάστες, πολλοί από τους οποίους σκοπεύουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα όταν συμπληρώσουν τα συντάξιμα χρόνια. Ο ελληνικός διασπορικός χώρος της Ευρώπης αποτελεί, επομένως, ένα “παλίμψηστο”, όπου διακρίνονται –έστω και μισοσβησμένα– τα ίχνη γραφής παλαιών ή και πολύ παλαιών μεταναστευτικών κινήσεων από την Ελλάδα, όπως και από τις “χαμένες πατρίδες” της Μικράς Ασίας, του Πόντου, της Αιγύπτου κ.ά. Παράλληλα νέες μεταναστεύσεις ανανεώνουν την εικόνα και αλλάζουν τους συσχετισμούς. Ο χάρτης των κατανομών (χάρτης 12) αποτυπώνει μια στιγμή της αέναης αυτής κίνησης, μια εικόνα που διαφέρει πολύ από την αντίστοιχη προπολεμική, πριν, δηλαδή, από τη μετανάστευση στη Γερμανία –που αύξησε δραματικά το βάρος της ελληνογερμανικής Διασποράς– ή από τη μαζική αποχώρηση των Ελλήνων από κομμουνιστικές χώρες, όπως η Ρουμανία, στην αρχή, και η ΕΣΣΔ μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο χάρτης αυτός θα γίνει πολύ διαφορετικός μέσα σε λίγες δεκαετίες, όταν θα έχουν λήξει οι παλινοστήσεις που αντιστοιχούν στο μεταναστευτικό κύμα της περιόδου 1950-1970 και όταν θα έχουν φανεί τα αποτελέσματα από την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και το άνοιγμα του ανατολικοευρωπαϊκού χώρου στην ελληνική επιχειρηματικότητα.

13. Κοινωνική και κρατική οργάνωση των Ελλήνων στην πρώην ΕΣΣΔ

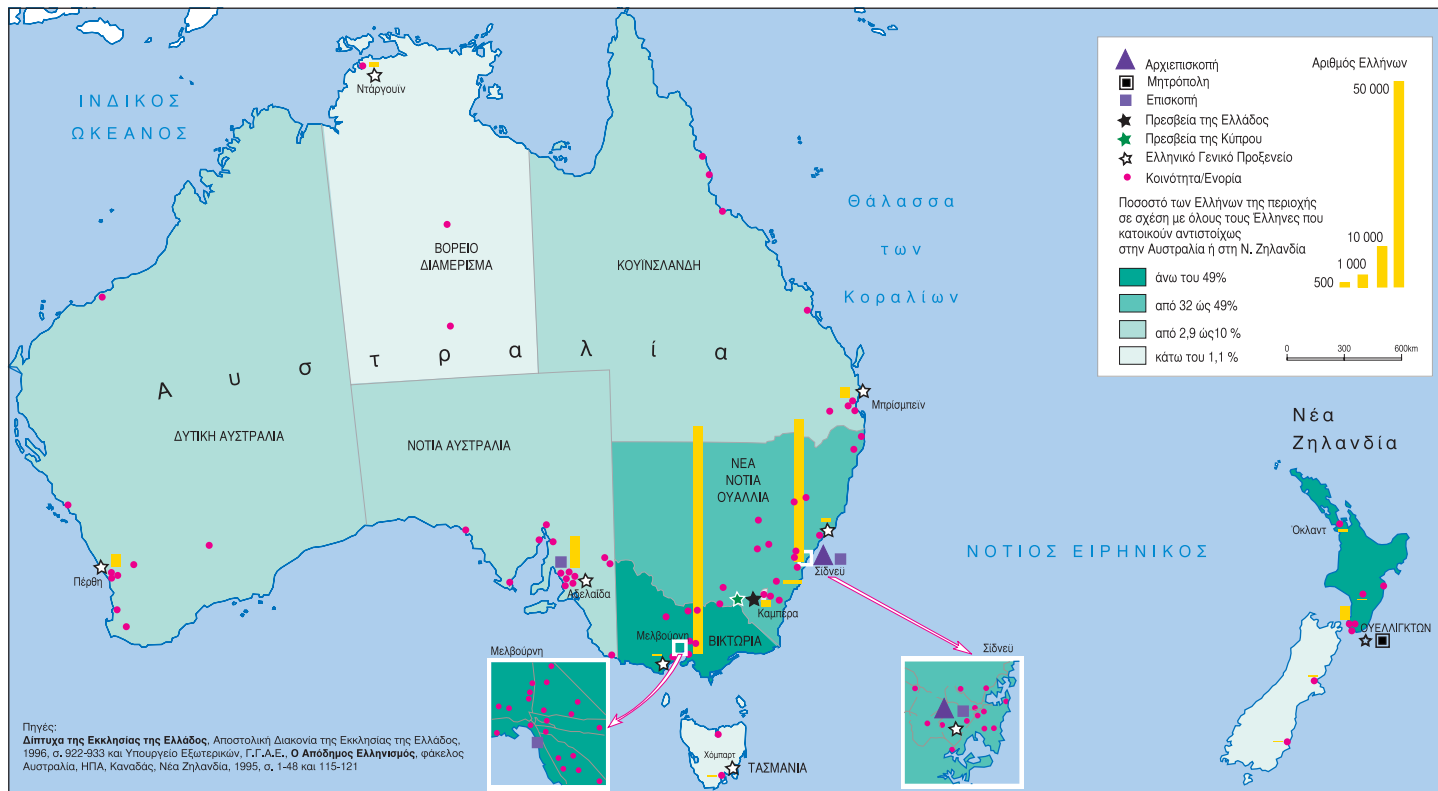
Η παλιά ελληνική Διασπορά είχε ιδιαίτερη παρουσία στον χώρο της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στον Νότο, γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα. Οι πληθυσμοί αυτοί, πολλοί ξεριζωμένοι ήδη μια φορά, καθώς αναζήτησαν καταφύγιο στη Ρωσία μετά τους διωγμούς των Ποντίων στην Τουρκία, υπέφεραν πολύ από το σταλινικό καθεστώς, με εκτοπισμούς στην Κεντρική Ασία, απαγόρευση θρησκείας και γλώσσας κ.ά. Μετά το 1989 παρατηρείται, βέβαια, κάποια αναγέννηση του Ελληνισμού, με την ανάκτηση των εκκλησιών, τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και την ανάπτυξη της πολιτισμικής ζωής. Η εκκλησιαστική οργάνωση παραμένει, όμως, στα χέρια των κατά τόπους εθνικών Εκκλησιών. Ταυτόχρονα, μεγάλο μέρος του πληθυσμού επωφελήθηκε από το άνοιγμα των συνόρων, ώστε να μεταναστεύσει στην Ελλάδα για να ξεφύγει από τις συνέπειες της οικονομικής κατάρρευσης στη Ρωσία ή –ακόμη χειρότερα– από τους εμφυλίους πολέμους, όπως στη Γεωργία. Ο *χάρτης 13* παρουσιάζει, λοιπόν, ότι απέμεινε από μια ελληνορωσική Διασπορά, η οποία είχε κάποτε ιδιαίτερο δυναμισμό, εντασσόταν αρμονικά στην κοινωνία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας χάρη στη θρησκευτική εγγύτητα και την οικονομική συμπληρωματικότητα με τους Ρώσους, και αποτελούσε έναν από τους κύριους πόλους του Ελληνισμού.

14. Εκκλησιαστική, κοινοτική και κρατική οργάνωση των Ελλήνων στην Ευρώπη

Για τους λόγους που εξηγήθηκαν στο σχόλιο του *χάρτη 12*, ο καθαυτό ευρωπαϊκός διασπορικός χώρος είναι ο περισσότερο πολυσύνθετος. Η ιστορία του αντανακλάται στον *χάρτη* της σελίδας αυτής, μέσα από τον πλούτο των εκκλησιαστικών και κρατικών εκπροσωπήσεων που πλαισιώνουν ένα πυκνό πλέγμα από κοινότητες. Η παλιά ελληνική Διασπορά υπέφερε, βέβαια, από τον εθνικισμό και το σταλινισμό στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, αλλά λιγότερο από ό,τι στην ΕΣΣΔ, ενώ στη Δυτική Ευρώπη ουδέποτε γνώρισε ανάλογους διωγμούς. Τα διάφορα στρώματα μετανάστευσης συνθέτουν ποικίλους πολιτισμικούς και κοινωνικούς χώρους, φαινόμενο ιδιαίτερα αισθητό στις μεγάλες ευρωπαϊκές μητροπόλεις, όπως το Παρίσι ή το Λονδίνο, όπου οι εφοπλιστές και οι μεγαλοεπιχειρηματίες συνυπάρχουν με τους πανεπιστημιακούς, τους γιατρούς και δικηγόρους, τους εστιάτορες και τους εργάτες. Η ποικιλία του ευρωπαϊκού χώρου αντανακλάται στη Διασπορά, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται μεγάλες διαφορές ανάμεσα στους Ελληνοάγγλους (όπου το κυπριακό στοιχείο κυριαρχεί), τους Ελληνογάλλους ή τους Ελληνογερμανούς. Η Εκκλησία χαρακτηρίζεται από έντονη αποκέντρωση, κάτω, όμως, από την πνευματική ηγεσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

15. Πληθυσμός και οργάνωση της Διασποράς στην Ωκεανία

Η μετανάστευση στην Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία είναι κατά βάση μεταπολεμική, παρά το γεγονός ότι η πρώτη ελληνική εκκλησία στην Αυστραλία χτίστηκε στη Μελβούρνη, το 1892. Σήμερα κατοικούν στην Αυστραλία περί τους 750.000 Έλληνες και λιγότεροι από 10.000 στη Νέα Ζηλανδία. Ο *χάρτης 15* παρουσιάζει με στήλες τον πληθυσμό ανά περιοχή. Ο χρωματικός τόνος δηλώνει το ποσοστό των Ελλήνων της Αυστραλίας (ή αντίστοιχα, της Νέας Ζηλανδίας), που κατοικεί στην περιφέρεια αυτή. Γίνεται φανερή η συγκέντρωση των Ελλήνων στις παραθαλάσσιες περιοχές με ήπιο κλίμα και ιδιαίτερα στις πόλεις: 300.000 στη Μελβούρνη, 200.000 στο Σίδνεϊ, 80.000 στην Αδελαΐδα. Σε μεγέθυνση παρουσιάζονται στον χάρτη οι δύο μεγαλύτερες πόλεις, ώστε να φανεί η πυκνότητα και η κατανομή των κοινοτήτων. Ένα ξεχωριστό χαρακτηριστικό του Ελληνισμού της Αυστραλίας είναι ότι αποτελεί σχετικά μεγάλο ποσοστό του συνολικού πληθυσμού (περί το 4%), μεγαλύτερο από ό,τι σε κάθε άλλη χώρα υποδοχής. Αυτό εξηγεί το σημαντικό πολιτικό βάρος του στην Αυστραλία. Κύριο γεωγραφικό χαρακτηριστικό της ελληνοαυστραλιανής Διασποράς είναι η απόσταση από τη Ελλάδα, που καθιστά την επικοινωνία δύσκολη και αραιή (ιδιαίτερα όταν τα αεροπορικά ταξίδια ήταν αδύνατα ή οικονομικά απρόσιτα). Ίσως η απόσταση αυτή από το “εθνικό κέντρο” εξηγεί τον ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο τον οποίο διαδραμάτισε η Εκκλησία της Αυστραλίας στην ανάπτυξη του Ελληνισμού και τη διατήρηση της ταυτότητας. Η Εκκλησία της Αυστραλίας οργανώθηκε σύμφωνα με το συγκεντρωτικό πρότυπο της Εκκλησίας της Αμερικής. Ο Αρχιεπίσκοπος Αυστραλίας λειτουργεί ως “εθνάρχης”, στον χώρο της Αυστραλίας, όπως ο Αρχιεπίσκοπος Αμερικής στις Η.Π.Α. Μολονότι αυτό προκάλεσε και προκαλεί κάποιες εντάσεις, εξασφάλισε αποτελεσματικό συντονισμό, οργάνωση και εκπροσώπηση του Ελληνισμού στις δύσκολες συνθήκες της Αυστραλίας.

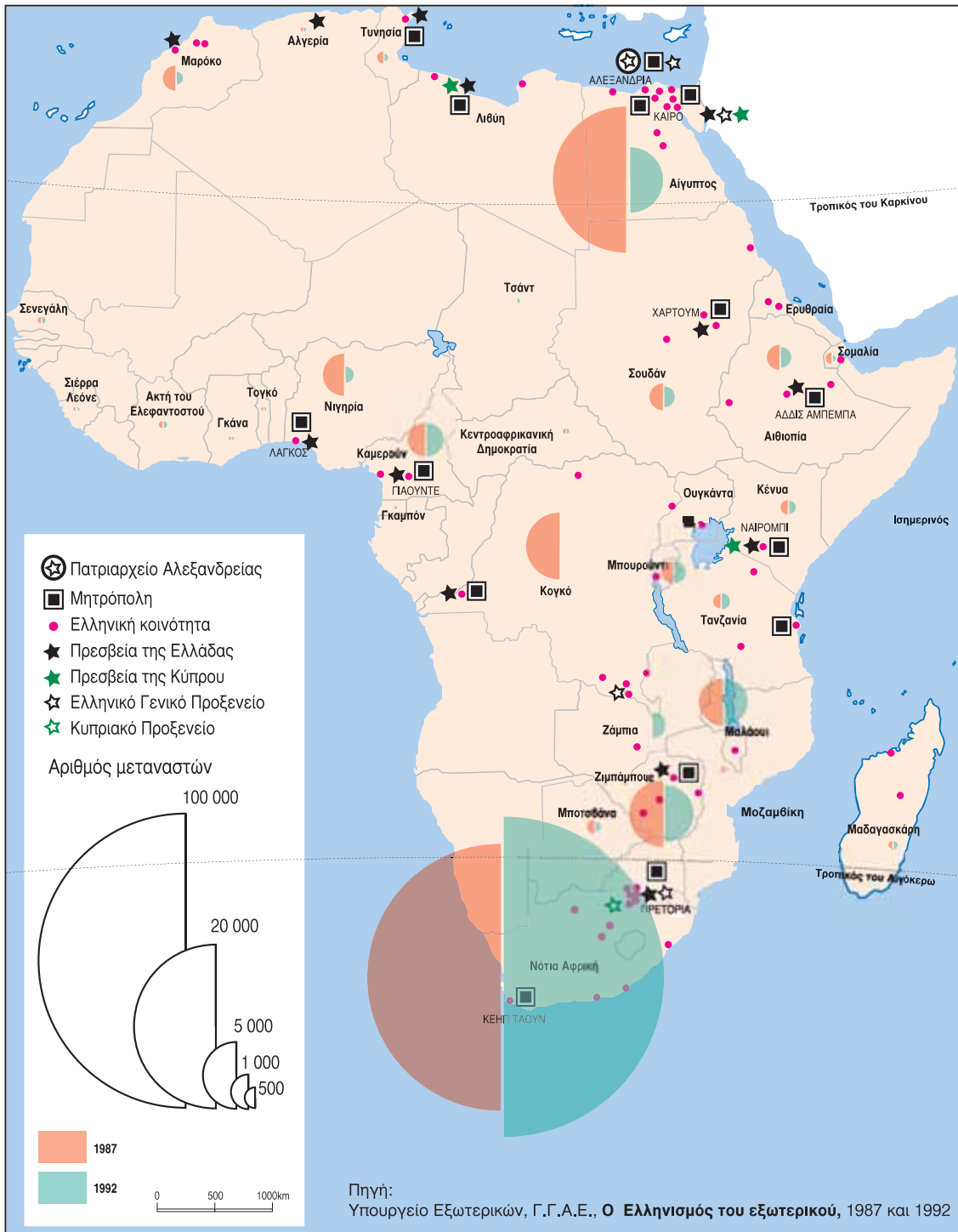
16. Πληθυσμός και οργάνωση της Διασποράς στην Αφρική

Αφετηρία της ελληνικής Διασποράς στην Αφρική ήταν, κατά βάση, η ελληνική κοινότητα της Αιγύπτου, της οποίας η μέγιστη ακμή τοποθετείται στα τέλη του 19ου αιώνα. Μαζί με την Κωνσταντινούπολη και την Αθήνα, η Αλεξάνδρεια ήταν τότε από τα κύρια κέντρα του Ελληνισμού. Οι Έλληνες της Αιγύπτου, περί τους 100.000 στον Μεσοπόλεμο, άρχισαν να αποχωρούν μαζικά κάτω από την πίεση του αιγυπτιακού εθνικισμού, κατά την δεκαετία του 1950, μετά την άνοδο του Νάσερ στην εξουσία και τις εθνικοποιήσεις που ακολούθησαν. Από την ακμάζουσα ελληνική παρουσία στην Αίγυπτο παραμένει σήμερα, ως ανάμνηση, ένας πληθυσμός δύο χιλιάδων ατόμων, πολλές εκκλησίες και, βέβαια, το Πατριαρχείο της Αλεξανδρείας.

Πολλοί από τους Έλληνες της Αιγύπτου εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα και συνεισέφεραν σημαντικά στην ανάπτυξη της χώρας, χάρη στο υψηλό επίπεδο μόρφωσης και τον κοσμοπολιτισμό τους. Άλλοι μετακινήθηκαν προς τον Νότο και ιδιαίτερα στην άλλη άκρη της ηπείρου, τη Νότια Αφρική, όπου η ελληνική κοινότητα αριθμεί σήμερα περί τα εξήντα πέντε χιλιάδες άτομα. Οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στη βιομηχανική περιοχή της Πρετόριας/Γιοχάνεσμπουργκ, όπου ίδρυσαν, με ιδιαίτερη επιτυχία, μεσαίου μεγέθους βιομηχανικές και εμπορικές επιχειρήσεις. Ο *χάρτης 16* παρουσιάζει με ημικύκλια τους ελληνικούς πληθυσμούς σε κάθε χώρα, σε δύο διαφορετικές ημερομηνίες (1987 και 1992), επιτρέποντας, έτσι, να διαπιστωθεί το μέγεθος και οι τάσεις αύξησης ή μείωσης του πληθυσμού. Είναι φανερή η αντίθεση ανάμεσα στην Αίγυπτο, όπου ο ήδη δραματικά μειωμένος ελληνικός πληθυσμός εξακολούθησε να παρακαμάζει ανάμεσα στις δύο αυτές ημερομηνίες, και τη Νότιο Αφρική, όπου η σημαντική συγκέντρωση Ελλήνων της Αφρικής αυξήθηκε ακόμη περισσότερο.

Οι υπόλοιπες χώρες της Αφρικής δέχθηκαν και αυτές μέρος των Αιγυπτιωτών (Ελλήνων της Αιγύπτου), οι οποίοι ασχολήθηκαν με το εμπόριο, τις επιχειρήσεις και τις υπηρεσίες. Διαφέρει, επομένως, η Αφρική από άλλους μεταναστευτικούς προορισμούς της μεταπολεμικής περιόδου, όπως η Γερμανία, ο Καναδάς ή η Αυστραλία όπου οι Έλληνες αναζητούσαν μισθωτές εργασίες χαμηλής εξειδίκευσης (“προλεταριακή” μετανάστευση). Η επιτυχία των Ελλήνων εξηγείται από την καλή σχέση που ανέπτυξαν με τους τοπικούς πληθυσμούς σε μια φάση αποαποικιοποίησης. Ο *χάρτης* μάς δείχνει, επίσης, τη μεγαλύτερη σχέση της ελληνικής Διασποράς με την αγγλόφωνη παρά με τη γαλλόφωνη Αφρική, που δεν είναι άσχετη με το γεγονός ότι αφετηρία της εξόρμησής τους ήταν η Αίγυπτος – για μεγάλο διάστημα υπό βρετανική κυριαρχία.

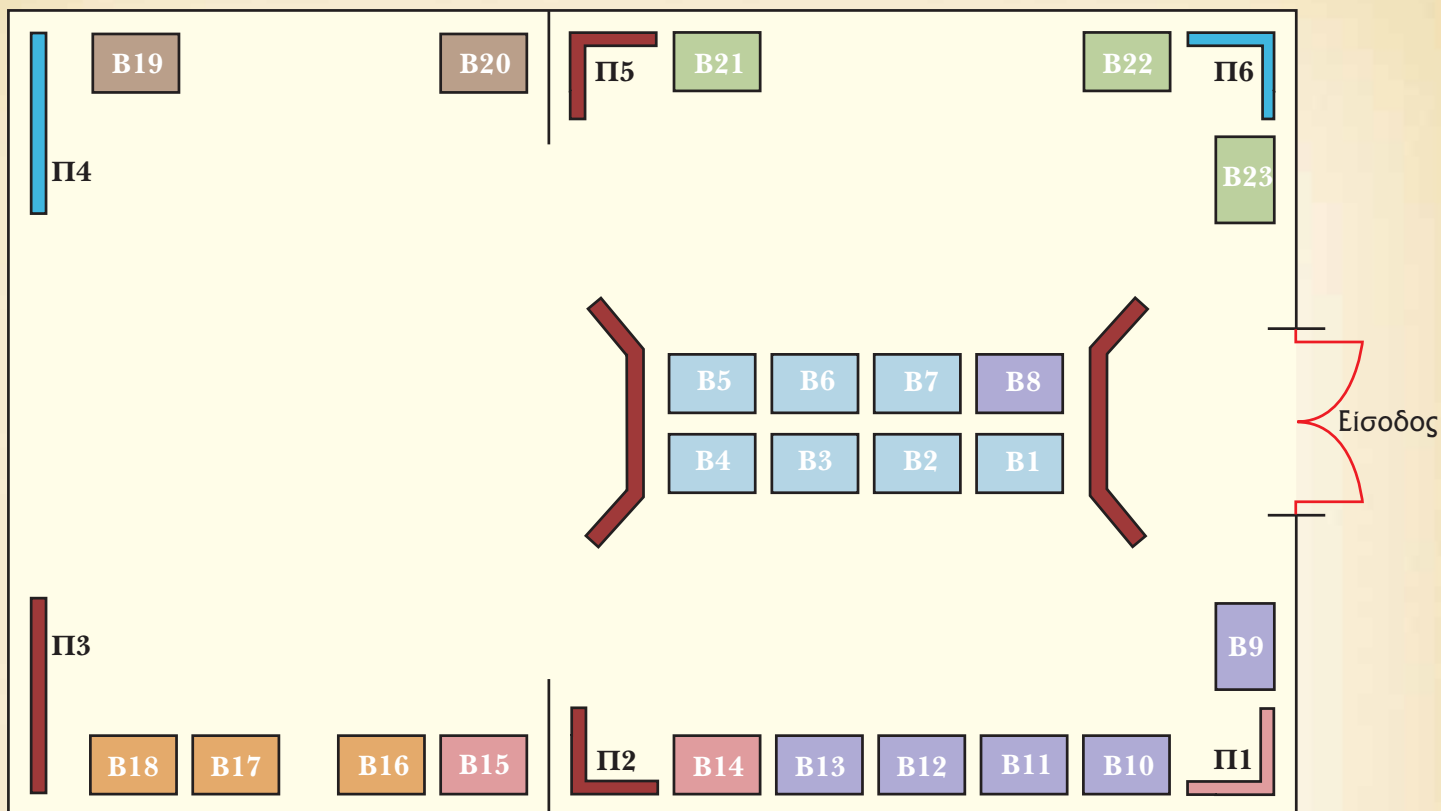
Γεωγραφικά η ελληνική παρουσία στην Αφρική αναπτύσσεται κατά μήκος ενός άξονα Βορρά-Νότου, από το Κάιρο ως το Κέιπ Τάουν, με ενδιάμεσους σταθμούς σε μια σειρά από χώρες, όπως η Νιγηρία, το Καμερούν, το Κογκό, το Μαλάουι, η Ζιμπάμπουε. Στην Αίγυπτο η ελληνική παρουσία δεν μοιάζει να έχει μέλλον ενώ το αντίθετο ισχύει για τη Νότιο Αφρική. Στις υπόλοιπες χώρες οι καταστάσεις είναι αστάθμητες, λόγω της πολιτικής αβεβαιότητας και ρευστότητας που χαρακτηρίζει μεγάλο μέρος της Αφρικής.

Η ΕΚΘΕΣΗ

ΕΚΘΕΣΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΠΟΔΗΜΙΩΝ

B1 B2 B3 B4 B5 B6 B7

ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΚΕΝΤΡΑ ΤΟΥ ΑΠΟΔΗΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΗΜΕΡΑ

Α. ΕΥΡΩΠΗ

B8 B9 B10 B11 B12 B13

Β. ΚΟΙΝΟΠΟΛΙΤΕΙΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ - ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ

Γ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΑΣΙΑ

Π1 B14 B15

Δ. ΤΟΥΡΚΙΑ, ΕΓΓΥΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Ε. ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΗ ΗΠΕΙΡΟΣ

B16 B17 B18

ΣΤ. ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ - ΝΕΑ ΖΗΛΑΝΔΙΑ

B19 B20

Ζ. ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΗΠΕΙΡΟΣ

B21 B22 B23

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ

Π6 Π4

ΕΡΓΑ ΤΕΧΝΗΣ

Π2 Π3 Π5

1. Προσωπογραφία του Γαβριήλ Σεβήρου, τέλη 16ου αιώνα

Ελαιογραφία σε ύφασμα, 103x84,5 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Πρόκειται, πιθανότατα, για έργο του ζωγράφου Θωμά Μπαθά. Ο Σεβήρος, πρώτος μητροπολίτης Φιλαδελφείας στη Βενετία (1577-1616), εικονίζεται καθιστός σε απλό ξύλινο θρόνο, δίπλα σε τραπέζι και ράφια με βιβλία. Είναι ντυμένος με μαύρο μανδύα, φέρει κάλυμμα μοναχού και κρατά με το αριστερό χέρι ποιμαντορική ράβδο από μάργαρο και ταρταρούγα.

2. Η κοίμηση της Θεοτόκου, Α΄ μισό 17ου αιώνα

Ξύλο, 24,5x55 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Η Θεοτόκος παριστάνεται με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος, σε πολυτελή νεκρική κλίνη με πορφυρό κάλυμμα. Στα πλάγια και το κέντρο εικονίζονται τρία κρησπίγια. Στο πίσω μέρος της εικόνας σώζεται καλλιγραφική κεφαλαιογράμμη επιγραφή, πιθανότατα απόσπασμα τροπαρίου. Η εικόνα καταγράφεται για πρώτη φορά στο ευρετήριο της κινητής περιουσίας της ελληνικής Αδελφότητας του 1904.

3. Οι Τέσσερις Ιεράρχες, 17ος αιώνας

Ξύλο, 36x61 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Στην εικόνα παριστάνονται οι Τέσσερις Ιεράρχες, ο Άγιος Βασίλειος, ο Άγιος Αθανάσιος, ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος και ο Άγιος Γρηγόριος, ντυμένοι με άμφια, με το άγιο δισκοπότηρο στη μέση. Η εικόνα επαναλαμβάνει τη σύνθεση του περίφημου κρητικού ζωγράφου Μιχαήλ Δαμασκηνού, στην αψίδα του ιερού του Αγίου Γεωργίου. Αποδίδεται σε κύκλο μαθητών των αδελφών Εμμανουήλ και Κωνσταντίνου Τζάνε. Για πρώτη φορά η εικόνα καταγράφεται στο ευρετήριο της κινητής περιουσίας της ελληνικής Αδελφότητας του 1653.

4. Α΄ Βιβλίο συνδρομών (*Luminarie*) της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας, 1498-1530

Χειρόγραφο, 34x24 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Reg. 129

Στο κατάστιχο μνημονεύονται τα ονόματα των πρώτων μελών της Αδελφότητας, ο τόπος καταγωγής, το επάγγελμα και η συνδρομή που κατέβαλλαν, με χρονολογική σειρά. Το βιβλίο χωρίζεται σε τρία μέρη: 1) καταχωρίσεις συνδρομών των ανδρών, 2) καταχωρίσεις συνδρομών των γυναικών και 3) απογραφή εικόνων, σκευών, επίπλων και λειτουργικών βιβλίων. Στο φύλλο 23r αναγράφεται το όνομα του Μάρκου Μουσούρου (*M. Musuro, filoxofò*), ο οποίος το 1514 κατέβαλε μία λίρα για την εγγραφή του στην Αδελφότητα.

5. Α΄ Βιβλίο πρακτικών συνελεύσεων (*Capitolare I*) της ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας, 1558-1601

Χειρόγραφο, 31x22 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Reg. 188

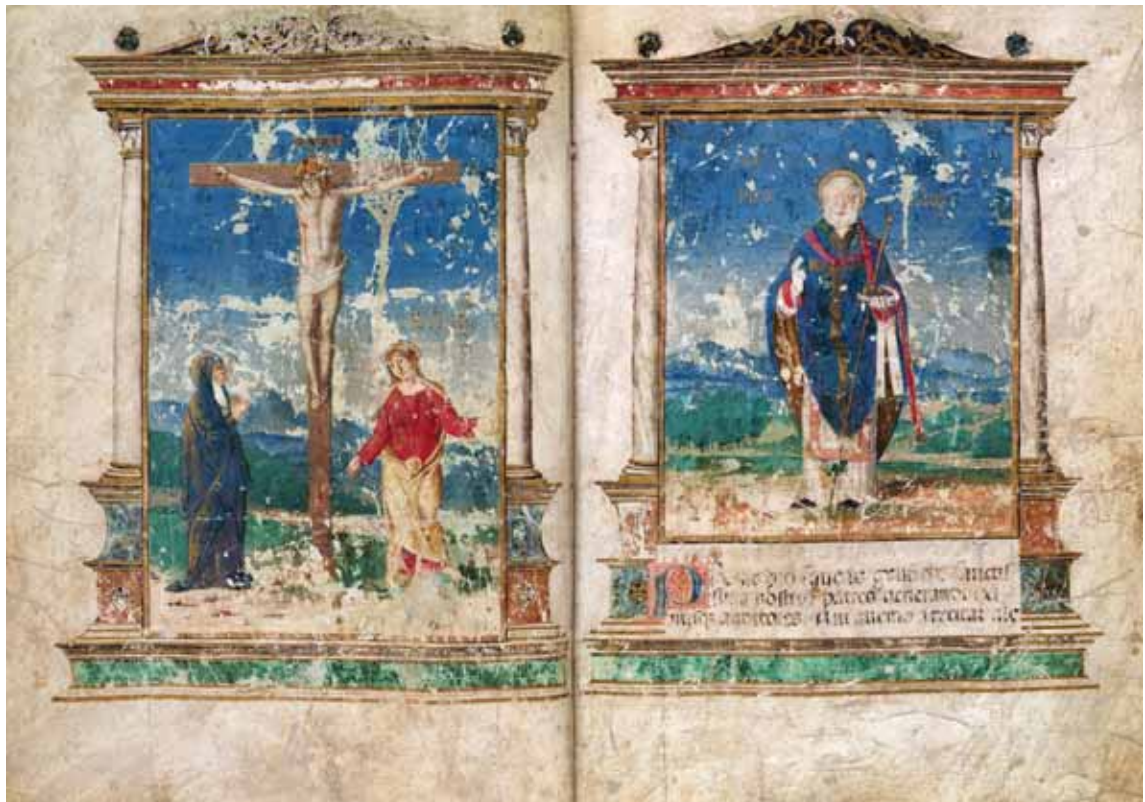
Στο βιβλίο καταγράφονται οι αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης των μελών της Αδελφότητας και του Συμβουλίου των 40, τα πρακτικά των εκλογών των διαφόρων αξιωμάτων, καθώς και διάφορα υπομνήματα προς το προεδρείο της. Η γλώσσα των πράξεων είναι η ιταλική, επειδή τα βιβλία της Αδελφότητας ελέγχονταν και επικυρώνονταν από τις βενετικές αρχές. Στα φύλλα 119r-120n καταχωρίζεται η απόφαση της Αδελφότητας, της 10/20 Ιουνίου 1599, που αφορά στην ίδρυση μονής ευγενών ελληνίδων μοναχών, ύστερα από εισήγηση του μητροπολίτη Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρου.

1

6

11

6. Γράμμα του δόγη της Βενετίας Pasquale Cicogna, 5 Ιουλίου 1593

Περγαμινή, 41x56 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Με γράμμα του δόγη της Βενετίας Pasquale Cicogna προς την Αδελφότητα κοινοποιείται ότι αποφασίστηκε να καταβάλλονται στο μέλλον, από το Δημόσιο Ταμείο της Βενετίας, 25 δουκάτα τον μήνα προς διευκόλυνση του μητροπολίτη Φιλαδελφείας, στον οποίο το Συμβούλιο των Δέκα και η Σύγκλητος παραχωρούσαν βοηθήματα.

7. Συνοδικό γράμμα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Παρθενίου Α', Μάιος 1644, Ινδικτιών 4η

Χαρτί, 56x41 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Με συνοδικό γράμμα του Πατριάρχη Παρθενίου προς την ελληνική Αδελφότητα κοινοποιείται η απόφαση να χορηγηθεί άδεια στον μητροπολίτη Φιλαδελφείας, Αθανάσιο Βελλεριανό, ώστε να φέρει μίτρα και αρχιερατικό σάκκο, καθώς και να κρίνει τις εκκλησιαστικές υποθέσεις των ορθοδόξων εκκλησιών της βενετικής επικράτειας ως πατριαρχικός επίτροπος και έξαρχος. Τα ίδια προνόμια εκχωρούνται και στους διαδόχους του.

8. *Βούλλα του μακαριωτάτου πάπα Λέοντος Ι' περί των προνομίων των Γραικών, και επικύρωσις εις την αυτήν του αγιοτάτου Κλήμεντος Ζ', [...]* Ενετίσιν, παρά Αντωνίω τω Βόρτολι, 1777.

Βιβλιοθήκη της Βουλής

9. *Γραμματική Γεωγραφική ή μάλλον ανάλυσις καθαρά, εξηκριβωμένη, και σύντομος του ολοκλήρου σώματος της νεωτέρας Γεωγραφίας, [...]* πρότερον μεν εις την αγγλικήν συγγραφείσα διάλεκτον, [...] και τελευταίον εις την απλήν των Ελλήνων [...] παρά Γεωργίου ιερέως Φατζέα του εκ Κυθήρων, αφιερωθείσα δε τω ευσεβεστάτῳ γένει των Γραικών, οπού ενοικεί εις την Μητρόπολιν των Ενετιών, Ενετίσιν, παρά Αντωνίω Τζάττα, 1760.

Βιβλιοθήκη της Βουλής

10. Προσωπογραφία του Θωμά Φλαγγίνη, 17ος αιώνας

Ελαιογραφία σε ύφασμα, 128x98,5 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Ο Κερκυραίος Θωμάς Φλαγγίνης (1579-1648) εικονίζεται καθιστός δίπλα σε τραπέζι με χαρτιά και βιβλία. Στο κάτω μέρος του πίνακα έχει αναγραφεί απόσπασμα της διαθήκης του, της 11ης Σεπτεμβρίου 1644, που αφορά στην ίδρυση της ομώνυμης σχολής. Στις αρχές του 19ου αιώνα ο πίνακας συντηρήθηκε από τον Κερκυραίο Σπυρίδωνα Λατράνο, με προτροπή του τελευταίου δασκάλου της Φλαγγινείου Σχολής, Σπυρίδωνα Βλαντή.

11. Καταστατικό της ελληνικής Αδελφότητος Βενετίας (Mariegola), 1470-1691, 1708-1751

Χειρόγραφο, 34x24 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Reg. 219

Κατάστιχο που περιέχει τον κανονισμό λειτουργίας της ελληνικής Αδελφότητας του Αγίου Νικολάου, αντίγραφα αιτήσεων του προεδρείου της προς τις βενετικές Αρχές, αντίγραφα αποφάσεων διαφόρων βενετικών οργάνων που αφορούν στην Αδελφότητα και τον ναό του Αγίου Γεωργίου, ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης κ.ά. Ο κώδικας αποτελείται από 129 φύλλα περγαμινά και 24 χάρτινα, είναι σταχωμένος με ξύλινα εξώφυλλα επενδυμένα με κόκκινο βελούδο, και κοσμείται με δύο παραστάσεις που φιλοτεγήθηκαν στις αρχές του 16ου αιώνα από τον Βενετό Alberto Maffei. Στο φύλλο 6ν βρίσκεται η παράσταση της Σταύρωσης και στο φύλλο 7r εικονίζεται ο Άγιος Νικόλαος, προστάτης της Αδελφότητας.

12. Διαθήκη και κωδίκελλοι του Θωμά Φλαγγίνη, 1640-1644

Χειρόγραφο, 28x21 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Β. 37, φάκ. 525

Η τελευταία διαθήκη του Θωμά Φλαγγίνη συντάχθηκε στα ιταλικά, στις 11 Σεπτεμβρίου 1644, από τον βενετό νοτάριο Domenico Grandi και δημοσιεύθηκε την ημέρα του θανάτου του διαθέτη, στις 23 Φεβρουαρίου 1648. Σύμφωνα με το κείμενο της διαθήκης, η περιουσία του έπρεπε να διατεθεί για τους εξής σκοπούς: α) την ίδρυση της σχολής, β) την εξαγορά αιχμαλώτων, γ) την προικοδότηση απόρων Ελληνίδων και δ) την ίδρυση νοσοκομείου. Σχετικά με τη σχολή, ο Φλαγγίνης είχε ορίσει να διδάσκουν ένας ή δύο ορθόδοξοι δάσκαλοι, εκτός από αυτόν που δίδασκε ήδη στο ελληνικό σχολείο της Αδελφότητας, και να προτιμούνται στην επιλογή των υποτρόφων οι συμπατριώτες του, Κερκυραίοι, και έπειτα οι Κύπριοι.

13. Β΄ Βιβλίο βαπτίσεων, 1655-1701

Χειρόγραφο, 34x25 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Τα κατάστιχα βαπτίσεων άρχισαν να τηρούνται από το 1599, με σχετική απόφαση του μητροπολίτη Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρου. Οι πράξεις καταχωρίζονται αλφαβητικά, σύμφωνα με το βαπτιστικό όνομα του παιδιού, στα ελληνικά, και μερικές φορές στο περιθώριο αναγράφεται η ένδειξη “νόμιμον” ή “νόθος”.

14. Γ΄ Βιβλίο γάμων, 1792-1815

Χειρόγραφο, 32x23 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Τα ληξιαρχικά βιβλία γάμων καθιερώθηκαν –όπως και τα κατάστιχα των βαπτίσεων– το 1599, από τον πρώτο μητροπολίτη Φιλαδελφείας, Γαβριήλ Σεβήρο. Οι πράξεις καταγράφονται από τους εφημέριους του ναού του Αγίου Γεωργίου αλφαβητικά, σύμφωνα με το βαπτιστικό όνομα του γαμπρού, στα ελληνικά.

15. Σπυρίδων Βλαντής, *Λεξικόν της ιταλικής γλώσσης, εν Βενετία*, παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, 1819.

Βιβλιοθήκη της Βουλής

16. Νικόλαος Παπαδόπουλος, *Ερμής ο Κερδώος, ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια, εν Βενετία*, παρά Νικολάω τω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, 1815.

Βιβλιοθήκη της Βουλής

17. Domenico Lovisa, *Άποψη της Βενετίας*, 18ος αιώνας

Χαλκογραφία, 41,5x65,5 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Εικονίζεται το μνημειακό συγκρότημα της Πλατείας των Ελλήνων (*Campo dei Greci*): η Φλαγγίνειος Σχολή (σημερινή έδρα του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας), το κτίριο της Αδελφότητας του Αγίου Νικολάου (σημερινό Μουσείο), ο ναός του Αγίου Γεωργίου και το καμπαναριό.

18. Ιωάννου Προπούτου, *Ο Άγιος Νικόλαος και σκηνές του βίου του*, 1700

Ξύλο, 70x57 εκ.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας

Στο κέντρο της εικόνας εικονίζεται ο Άγιος Νικόλαος ένθρονος· πλαισιώνεται με έντεκα σκηνές από τη ζωή και τα θαύματά του, με επεξηγηματικές επιγραφές. Πρόκειται για αντιγραφή της εικόνας του Θεοδώρου Πουλάκη. Στη σκηνή της κοίμησης του Αγίου βρίσκεται η υπογραφή του ζωγράφου, με κεφαλαία μαύρα γράμματα «ΧΕΙΡ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΡΟΠΟΥΤΟΥ». Η εικόνα καταγράφεται για πρώτη φορά στο ευρετήριο της κινητής περιουσίας της Αδελφότητας του 1700 με τον τίτλο «Μία εικόνα, ο Άγιος Νικόλαος με τα θαύματά του με ζωγραφική γύρω και πλαίσιο μαύρο».

ιββ οκτωβρι ιδ. 14.

Νικόλαος υἱός του κυρίου βαρδολομαῖου Λουκάκου βασιλῆος παρ' ἐ-
μοῦ ἀνατολίου φρεῖ του μακαριου εφμερις εν τω ναῶ του φρου
μεγαλομυρῆ γεωργίου μεγαλων - ἀνάδοχοι.

υββ

αδελφῶν (Sig: διζυγίου ζιβιζα. Sig: κλειση ελσημαρ.
βιβλιον (Sig: τομαλο βαλαδουα. Sig: κλειση μινατρο.
(Sig: κωλιμα κωλιμα. Sig: κλειση κωλιμα, κωλιμα -
σημειωθη ο κλειση κωλιμα -

αχξα φάραρις, κ

Νικόλαος υἱός του κυρίου Κωνσταντῆ Μητιληναῦ κατ' ἑσκειρι
μπεταις ἀπο ταχηνια Εβαπτι. Πρωτοεμου Εμμανουηλ
φρε ζαυε Τελεφομυλ μπαριαλι εφμερις εν τω ναῶ
του ἀφιδ μεγαλομυρῆ γεωργίου των ρωμαίων -

ἀνάδοχος:

Γωάννης μυστερης
Δημητριος χασιαδριανω:

ιββ. μαίχ 31

Νικόλαος υἱός του κυρίου του φικογιου. φραβηδη εφμερις εν τω ναῶ
φρε κωλιμα εν τω ναῶ του κυρίου μεγαλομυρῆ γεωργίου εν τω ναῶ
με - ἀνάδοχοι τοιμαρο κυριου ματθαιο κ κρεγι μαδουα -
φρε κωλιμα γεωργου. + νικόλαος κ κρεγι. + νικόλαος κ κρεγι
+ τομαρος μαδουα

υββ

ιββι ματθαιο. 6.

Νικόλαος υἱός του κυρίου του πετρο κωλιμα κ κωλιμα κρημασι βασιλῆος παρ' ἐμοῦ ἀνατολίου
φρε του μακαριου εν τω ναῶ του κυρίου μεγαλομυρῆ γεωργίου κ κωλιμα
ἀνάδοχοι / γεωργιος κωλιμα ἀνάδοχοι / δημητριος κωλιμα κωλιμα
κωλιμα κωλιμα / κωλιμα κωλιμα κωλιμα
κωλιμα κωλιμα κωλιμα / κωλιμα κωλιμα κωλιμα
κωλιμα κωλιμα κωλιμα / κωλιμα κωλιμα κωλιμα

Trieste: Citta di vecchia e nuova (τέλη 18ου)

21

19

23

19. Δίσκος της ελληνικής κοινότητας Τεργέστης, στον οποίο παρουσιάζονται τα σύμβολά της Σφυρήλατος χαλκός, διάμετρος 80 εκ.
Τεργέστη, Κοινότης των Ορθοδόξων Ελλήνων
20. Άποψη της Τεργέστης. Φαίνονται η ελληνική κοινότητα της Τεργέστης και το Palazzo του Δημητρίου Καρτσιώτη
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Marco Pozzetto, Olga Katsiardi, Apostolos Papaioannou κ.ά., *Il Nuovo Giorno. La comunità greco-orientale di Trieste: Storia e patrimonio artistico-culturale*, Istituto per l'Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, Udine 1982, σ. 40.
21. Η πόλη της Τεργέστης, τέλη 18ου αιώνα
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Marco Pozzetto, Olga Katsiardi, Apostolos Papaioannou κ.ά., *Il Nuovo Giorno. La comunità greco-orientale di Trieste: Storia e patrimonio artistico-culturale*, Istituto per l'Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, Udine 1982, σ. 13.
22. Χειρόγραφες επιστολές προς τον Γεώργιο Δουρούτη, ο οποίος διατηρούσε εμπορικό οίκο στη Σενιγάλια της Ιταλίας, από Έλληνα της Τεργέστης (19 Μαρτίου 1804), από τον Αντώνιο Νούσα στην ίδια περιοχή (27 Απριλίου 1814) και από τον Δ. Παπά στην Αγκώνα (30 Ιουλίου 1823).
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Οικογενειακό αρχείο Δουρούτη, αρ. εισ. 144/1, 144/4 και 144/38.
23. «Εισαγωγή αλφαβηταρίου νέου, ήτοι των κατ' αρχήν και βάσιν εις ανάγνωσιν απηγουμένων και εθιζομένων στοιχείων [...] Αφιερούται ευγνωμόνως τω ευγενεί εν πραγματευταίς κυρίω κ'ω Δημητρίω Κοργιαλώ τω εκ Κεφαλληνίας, τω πρώτως μεν εν Ευρώπη ξενίας αξιώσαντι εις Λιβόρνον, και χείρα δόντι, εν Πίζη 1831».
Βιβλιοθήκη της Βουλής
24. Ιωσήφ Γεωργερίνης, *A description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos, and Mount Athos*, London, printed by W. G. and sold by Moses Pitt, 1678.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
25. *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce: pendant les années V et VI (1797 et 1798 v. st.)* [...], A Londres, Chez Besson, 1800.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
26. Charles Constant le Tellier, *Γραμματική γαλλική*, εν Παρισίοις, εκ της Τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου, 1827.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
27. Κ. Κρεατσούλης, *Λόγοι εκκλησιαστικοί εκφωνηθέντες εις τον εν Μασσαλία ναόν των ανατολικών χριστιανών κατά το έτος 1837*, Εν Σμύρνη, Εκ της Ιωνικής Τυπογραφίας, 1838.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
28. *Όροι και Διαταγαί του Γένους και της Αδελφότητος των Γραικών κατοίκων εις την πόλιν, και λιμένα ελεύθερον του Τριεστίου, υπό την σκέπην του σεβαστού αυτοκράτορος Ιωσήφ Β', ενδόξως βασιλεύοντος* [...], εν Τεργέστη 1835.
Τεργέστη, Κοινότης των Ορθοδόξων Ελλήνων

29. *Μαθήματα της Γραικικής γλώσσης διά το σχολείον των εν Τεργέστη κατοικημένων Γραικών, εν Βενετία, παρά Νικολάω τω Γλυκεί, 1818.*
Βιβλιοθήκη της Βουλής
30. Ανδρέας Κριεζής (1816-1880)
Ρήγας Βελεστίνος. Αφιερώθη η παρούσα εικόν του πρωτομάρτυρος της ελληνικής ελευθερίας τω ενδοξοτάτω Κυρίω Ιωάννη Κωλέττη, τω κατά των της Ελλάδος τυράννων γενναίως αγωνισθέντι, Παρίσι, Lemercier, Benard & Cie, 1840.
Λιθογραφία, 50,4x37,3 εκ.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
31. Η Landstrasse στη Βιέννη, τέλη 18ου αιώνα
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Δήμος Αθηναίων, Πολιτισμικός Οργανισμός – Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, *Το όραμα του Ρήγα. Ο Ρήγας στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες*, Αθήνα, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, 1998, σ. 39
32. Το Μέγαρο Σίνα στη Βιέννη, μετά την ανακαίνισή του, σε σχέδιο του Th. Hansen, 1859.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ιδιωτικό αρχείο
33. Πρόσοψη της ελληνικής εκκλησίας της Αγίας Τριάδας, μετά την ανοικοδόμησή της με χρήματα του Σίμωνος Σίνα, 1859.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ιδιωτικό αρχείο
34. Αυθεντικό αντίγραφο του διπλώματος του 1751, της Αυτοκράτειρας Μαρίας Θηρεσίας της Αυστρίας, με το οποίο παραχωρούσε ιδιαίτερα προνόμια στην ελληνική κοινότητα Τεργέστης.
Τεργέστη, Κοινότης των Ορθοδόξων Ελλήνων
35. Γκραβούρα που αναπαριστά την Αγία Τριάδα και τον Άγιο Νικόλαο, η οποία φιλοτεχνήθηκε για τον καθαγιασμό της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου στην Τεργέστη, το 1787.
Τεργέστη, Κοινότης των Ορθοδόξων Ελλήνων
36. Η πρώτη έδρα της Αδριατικής Ένωσης Ασφαλειών στην Τεργέστη, 1838.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ιδιωτικό αρχείο
37. Το Μέγαρο Στρατή στην Τεργέστη
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Spiridione Nicolaidi, *La presenza Greca a Trieste*, Trieste, edizioni B & M Fachin, 1990, σ. 50.
38. Ιερός Ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου στη Βουδαπέστη, 1801
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ιδιωτικό αρχείο

Die von Seiner Majestät
 römischen Kaiser
Joseph dem II.

denen in der Kaiserl. Residenzstadt Wien Handelnden, der ottomanischen Pforte unterthänigen nicht unirten Griechen, in Betreff ihres Gottesdienstes in der Kapelle des heil. Georgius im Steyerhof allergnädigst ertheilte Freyheit.

ΚΑΙΣΑΡΟΒΑΣΙΛΙΚὸΝ ΠΡΟΝΟΜΙΟΝ

ΧΑΡΙΘΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΑΙΟΤΑΤΟΥ
 ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΤΩΝ ΡΩΜΑΝΩΝ,

ΙΩΣΗΦ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ,

Εἰς τὰς ἐν τῇ Καθεδρακλιῇ πόλει Βιέννῃ πραγματευομένης, μὴ ἀνίτης Ρωμαιοῦς, τὰς υποκειμένης τῆς Οθωμανικῆς ἐξουσίας, διὰ τὴν ἐκκλησίαν, ἣν οὐ κατέδωκεν, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐπὶ ἐπιφανῶν εἰς τὸ Στάϊερ Χόφ.

Παρά Γεωργίου τοῦ εὐγενῆ τοῦ Καρζβεκ, ἀρχιπρ. ἐν Βιέννῃ, τῆς Αὐστρίας.

ИЖЕ ѿ НХЪ ВЪЛНУЕОТВЯ

РЪМСКАГО ІМПЕРАТОРА

ІѦСΗΦА ВТОРАГО,

цѣрковноуимъ градѣ Вѣннѣ тергѣцкимъ Ѧттоманинчикоу Портаѣ подданнымъ недрѣтымъ Грекомъ ко НХЪ ВЪОЛВЖІНІЮ Ѧ Капілау С. Георгіа Ѧ Штајерхофѣ каплѣтнѣѦше дарованау Свобода.

В І Е Н,

bey Joseph Edlen von Kurzbeck, 1783.

39. *Καισαροβασιλικόν προνόμιον χαρισθέν παρά του κραταιοτάτου Καίσαρος των Ρωμάνων, Ιωσήφ του Δευτέρου, εις τους εν τη Καθεδραλική πόλει Βιέννη πραγματευομένους, μη ουνίτους Ρωμαίους, τους υποκειμένους της Οθωμανικής εξουσίας, διά την εκκλησίαν, ήγουν Καπέλλαν, του Αγίου Γεωργίου, οπού ενρίσκεται εις το Στάνερ Χοφ, εν Βιέννη της Αουστρίας, παρά Ιωσήφ τω ευγενεί τω Κουρτζζβέκ, 1783.*
Βιβλιοθήκη της Βουλής
40. *Νομοθεσία του υψηλοτάτου, και ενσεβεστάτου, Αυθέντου και Ηγεμόνος πάσης Ουγγροβλαχίας, κυρίου, κυρίου Ιωάννου Γεωργίου Καραιτζά Βοεβόδα, εν Βιέννη, εν τη Τυπογραφία του Ιωαν. Βαρθ. Τζβεκίου, 1818.*
Βιβλιοθήκη της Βουλής
41. Δημήτριος Δάρβαρης, *Χειραγωγή εις την καλοκαγαθίαν, ήτοι εγχειρίδιον εις ανάγνωσιν τοις σπουδάξουσι νεανίσκοις των Ρωμαίων και Βλάχων*, δαπάνη του τιμιωτ. Κυρίου Ιωάννου Νικολάου του Δαρβάρεως, εν Βιέννη της Αουστρίας, εν τη Τυπογραφία Γεωργ. Βενδότη, εν έτει 1791.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
42. Θωμάς Δημητρίου, *Η Σκριτιούρα Δόππια, ήτοι, Η τάξις των πραγματεντάδικων καταστίκων*, εν Βιέννη της Αουστρίας, Τύποις του Βανομείστέρου, 1794.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
43. Βασίλειος Π. Ευθυμίου, *Αλφαβητάριον απλοελληνικόν [...]*, τύποις δε εκδοθέν δαπάνη πατρική ίνα χαρίζηται τοις πτωχοίς νέοις της Πατρίδος του, εν Βιέννη της Αουστρίας, εν τη Ελληνική Τυπογραφία Γεωργίου Βενδώτη, 1807.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
44. *Παραίνεσις προς τους εν Βιέννη φιλογενείς Έλληνας εις σύστασιν σχολείου Ελληνικού*, εν Βιέννη της Αουστρίας, εκ της Τυπογραφίας Γεωργίου Βενδώτου, [1811].
Βιβλιοθήκη της Βουλής
45. Δημήτριος Βενιέρης, *Επιτομή Γραμματικής*, εν Τριεσιώ, εν τη Τυπογραφία Ιωάννου Βαπτιστού Σπεραϊνδίο, 1799.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
46. *Γραμματική της γερμανικής γλώσσης εν συνόψει*, εν Τεργέστη, παρά Ε. Ε. Βερνέρω των Βιβλιοπώλη, 1835.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
47. Βικέντιος Δαμωδός, *Πράξις κατά συντομίαν εις τας Ρητορικός Ερμηνείας*, εν Πέστη της Ουγγαρίας, εν τη Τυπογραφία Τ. Ιωάννου Τράττνερ, 1815.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
48. Επικύρωση εμπορικών προνομίων των ελληνικών κοινοτήτων Βρασον και Sibiu από τον πρίγκιπα της Τρανσυλβανίας Μιχαήλ Απάφι, 1678.
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Έγγραφα ελληνικών κοινοτήτων Τρανσυλβανίας, αρ. εισ. 134/6.

49. Ο Ναός Σταυροπόλεως στο Βουκουρέστι, η συνοικία του Ρήγα
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Δήμος Αθηναίων, Πολιτισμικός Οργανισμός – Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, *Το όραμα του Ρήγα. Ο Ρήγας στις Παραδονάβιες Ηγεμονίες*, Αθήνα, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, 1998, σ. 27
50. Γενική άποψη του Βουκουρεστίου
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Δήμος Αθηναίων, Πολιτισμικός Οργανισμός – Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, *Το όραμα του Ρήγα. Ο Ρήγας στις Παραδονάβιες Ηγεμονίες*, Αθήνα, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, 1998, σ. 13
51. Franciscus Smith, *Una Principessa Greca di Valacchia*
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Βιβλιοθήκη της Βουλής
52. Louis Dupré, *Le Prince de Moldavie, Michel Soutzo*
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Louis Dupré, *Voyage à Athènes et à Constantinople; ou, Collection de portraits, de vues et de costumes grecs et ottomans, peints sur les lieux [...]*, Paris, Imprimerie de Dondey-Dupré, 1825.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
53. Louis Dupré, *Kan du prince de Moldavie*
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Louis Dupré, *Voyage à Athènes et à Constantinople; ou, Collection de portraits, de vues et de costumes grecs et ottomans, peints sur les lieux [...]*, Paris, Imprimerie de Dondey-Dupré, 1825.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
54. Προσωπογραφία του ηγεμόνα της Βλαχίας, Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου (1711-1769)
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Δήμος Αθηναίων, Πολιτισμικός Οργανισμός – Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, *Το όραμα του Ρήγα. Ο Ρήγας στις Παραδονάβιες Ηγεμονίες*, Αθήνα, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, 1998, σ. 20
55. Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, *Ta Ioudaïká kat' επιτομήν συγγραφέντα*, εν Βουκουρεστίω, παρά του ελαχίστου εν ιερομονάχους Διονυσίου του Φλώρου, 1716.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
56. *Θέατρον πολιτικόν μεταγλωττισθέν εκ της λατινηκής εις την ημετέραν απλήν διάλεκτον*, παρά του υψηλοτάτου, και σοφωτάτου, αυθέντου της Ουγγροβλαχίας, Νικολάου του Μαυροκορδάτου, νυν εκ δευτέρου τύποις εκδοθέν, εν Λιψία της Σαξωνίας, παρά Βερνάρθω Χριστοφόρω Πρέιτσκοφφ, και Υιώ, 1776.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
57. Ιώσηπος Μοισιόδαξ, *Θεωρία της Γεωγραφίας*, [...] εν Ουιέννη της Αουστρίας, παρά τω Ευγενεί, και Αυτοκρατορικό ή Βασιλικό Τυπογράφω Ιωάννη Θωμά τω από Τράττνερ, 1781.
Βιβλιοθήκη της Βουλής

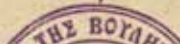

Franciscus Smith del. vivum Pinxit

Apud Theodorum Viro Venetis

Una Principessa Greca di Valacchia.

Princesse Grecque de Valachie.

58

58. *Φροντισματα του εκλαμπροτατου αοιδιμου Αλεξανδρου Μαυροκορδατου του εξ απορητων*. Νυν πρώτον τύποις εκδοθέντα αναλώμασι του υψηλοτάτου και ευσεβεστάτου Αυθέντου και Ηγεμόνος πάσης Μολδοβλαχίας Κυρίου Κυρίου Αλεξάνδρου Κωνσταντίνου Μουρούζη Βοεβόδα, εν Βιέννη της Αουστρίας, εν τη Ελληνική Τυπογραφία Γεωργίου Βενδότη, 1805.

Βιβλιοθήκη της Βουλής

59. Αντίγραφα εγγράφων του Ηγεμόνα της Βλαχίας Ιωάννη Καρατζά προς το Διβάνι και άλλες διοικητικές και εκκλησιαστικές αρχές, για οικονομικά και φορολογικά ζητήματα της Βλαχίας και Μολδαβίας.

Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Ιωάννη Καρατζά και Μιχαήλ Σούτσου, αρ. εισ. 46/φ.1/5.

60. Επιστολή προς τον Βοϊβόδα της Βλαχίας από την Κωνσταντινούπολη, σχετικά με την ανυπακοή του Αλή Πασά Τεπελενλή προς την Υψηλή Πύλη.

Χειρόγραφο, 20 Σαμπάν 1235 (3 Ιουνίου 1820)

Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Συλλογή Οθωμανικών Εγγράφων, αρ. εισ. 35/23

61. Δανιήλ Φιλιππίδης, *Ιστορία της Ρουμανίας: ή έκθεσις των αξιολογωτέρων μνημονομένων συμβάντων εν τοις αριστεροίς κάτω παριστρίοις [...]*, εν Λειψία της Σαξονίας, εν τη Τυπογραφία του Ταουνίτζ, 1816.

Βιβλιοθήκη της Βουλής

62. *Συλλογή διαφόρων τραγωδιών: όσαι παρεστάθησαν εις το θέατρον του Βουκουρεστίου*, [εν Βουκουρεστίω], εκ του εν Βουκουρεστίω νεοουσταίου Τυπογραφείου [...], 1820.
Βιβλιοθήκη της Βουλής

63. Επιστολή του Αλέξανδρου Σούτσου στον Γεώργιο Παπαδόπουλο στο Βουκουρέστι
Χειρόγραφο, Βλαχικό Φοξανίου, 18/30 Απριλίου 1841.
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Συλλογή ποιητών και λογίων, αρ. εισ. 37/3

64. Προικοσύμφωνο, εκ Φιλιππουπόλεως της Άννης θυγατρός του Δημητράκη Καρματζιόγλου, συζευχθείσης τον Στούντζιον Ιωάννη, μεγαλέμπορον [...].
Χειρόγραφο, 19.8.1839
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως, αρ. εισ. 86/1

65. Το κτίριο της Ελληνικής Εμπορικής Σχολής, στη γωνία των οδών De Ribas και Αικατερίνης, το οποίο σήμερα έχει κατεδαφιστεί, 19ος αιώνας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Βασίλης Καρδάσης, *Ο Ελληνισμός του Ευξείνου Πόντου*, Εκδόσεις Μίλητος, χ.χ., σ. 91

66. Όψη της Οδησοού το 1829
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Βασίλης Καρδάσης, *Ο Ελληνισμός του Ευξείνου Πόντου*, Εκδόσεις Μίλητος, χ.χ., σ. 85

67. Το ελληνόκτητο καφενείο *Κωνσταντινούπολις*, στην Οδησό, 19ος αιώνας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Βασίλης Καρδάσης, *Ο Ελληνισμός του Ευξείνου Πόντου*, Εκδόσεις Μίλητος, χ.χ., σ. 119

68. Ο εμπορικός δρόμος της Οδησοού, που κατέληγε στις εγκαταστάσεις του Τελωνείου, 19ος αιώνας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Βασίλης Καρδάσης, *Ο Ελληνισμός του Ευξείνου Πόντου*, Εκδόσεις Μίλητος, χ.χ., σ. 43

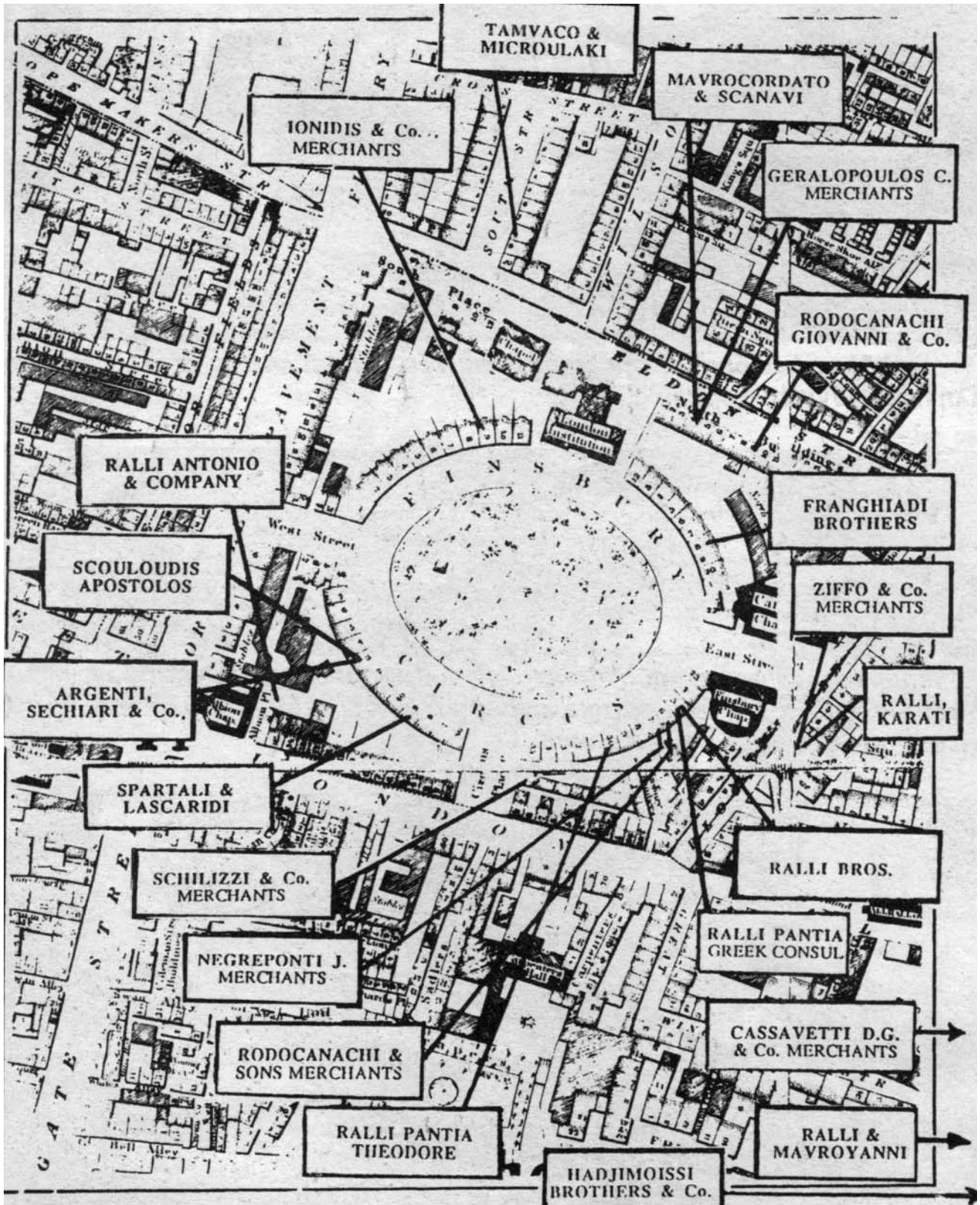
69. Όψεις του σπιτιού του Ιω. Βαρβάκη στο Ταγκανρόγκ, 19ος αιώνας
Σχέδιο με μολύβι
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Ιωάννου Βαρβάκη

70. Φωτογραφία του Ιω. Βαρβάκη, 19ος αιώνας
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Ιωάννου Βαρβάκη

71. Φωτογραφία έλληνα μαθητή γυμνασίου
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Ελ. Χαρατσιδή

72. Φωτογραφία των οικογενειών των αδελφών Χαρατσιδή, χωριό Ιβάνοφκα Γεωργίας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Ελ. Χαρατσιδή

73. Φωτογραφία οικογένειας έλληνα αξιωματικού του τσαρικού στρατού
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Ελ. Χαρατσιόδη
74. Αντίγραφα εκκλησιαστικών εγγράφων για την ίδρυση του Πατριαρχείου Πανρωσίας (1721)
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Ιωάννη Καρατζά και Μιχαήλ Σούτσου, αρ. εισ. 46/φ.3/11
75. Παναγιώτης Νιτζόγλου, *Γραμματική Ρωσικο-Γραικική, ήτοι, Μέθοδος ευκολωτάτη εις την κρήσιν των ομογενών* [...], εν Μόσχα, εν τη Τυπογραφία του Σ. Σελιβανόβσκη, 1810.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
76. Αυτόγραφη επιστολή Αδαμάντιου Κοραή προς τον Ιω. Βαρβάκη στο Ταγκανρόγκ, Α΄ μισό του 19ου αιώνα
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Ιωάννου Βαρβάκη
77. Εφοδιαστικό μέλους της Φιλικής Εταιρείας
Μονόφυλλο
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αρχείο Κοπανίτσα
78. Σφραγίδα του Ιωάννη Καποδίστρια, που φέρει τα αρχικά του Κυβερνήτη «Ι.Κ.»
Βιβλιοθήκη της Βουλής
79. Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος, *Μαθήματα διά τους παίδας*. Εν Οδησώ, Εν τη Τυπογραφία του των Ελλήνων Εμπόρων Σχολείου, 1830.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
80. *Συλλογή εκ διαφόρων Ελλήνων συγγραφέων και ποιητών*, εις χρήσιν των Ελληνικών σχολείων. Εν Οδησώ, Εν τη Τυπογραφία της Ελληνεμπορικής Σχολής, 1833.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
81. Κωνσταντίνος Οικονόμος, *Επιτάφιος λόγος εις τον αείμνηστον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον*. Εκφωνηθείς εν Οδησώ εν τη Ρωσική Μητροπόλει της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, τη 19 Ιουνίου 1821, εν Μοσκόβ, εν τω Τυπογραφείω Αυγούστου Σεμένου, 1821.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
82. Έντυπη επιστολή του Γ. Σκαραμαγκά, με την οποία ενημερώνει τον Π. Φουστάνο, ιδιοκτήτη ατμοπλοίου, για προσφορές φορτίου ξυλείας από το Νοβοροσίσκ, Ταϊγάνιον, 29 Δεκεμβρίου 1904
Αρχείο Γ. Μ. Φουστάνου
83. Έντυπη επιστολή την οποία απευθύνει η εταιρεία *Κωνστ. Σβορώνος και Υιοί* προς τους ιδιοκτήτες ατμοπλοίων, με προσφορές για τη διευκόλυνση φόρτωσης των ατμοπλοίων τους, Κέρτζ, 1 Νοεμβρίου 1907
Αρχείο Γ. Μ. Φουστάνου

84. Η Αγία Σοφία στο Bayswater του Λονδίνου. Η ανοικοδόμηση του ναού διήρκεσε από το 1877 έως το 1882. Σχέδιο εργασίας της δυτικής όψης και της εισόδου του John Oldrid Scott.

Αρχείο σχεδίων RIBA

Αναπαραγωγή από: *Ελλήνων κειμήλια, δωρεές στον καθεδρικό ναό της Αγίας Σοφίας του Λονδίνου*, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα 2002, σ. 33

85. Το κέντρο των ελληνικών επιχειρήσεων και της παροικίας στο City του Λονδίνου, το Finsbury Circus, στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα.

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Ιδιωτικό αρχείο

86. Ο Παντιάς Στεφάνου Ράλλης (1793-1865) υπήρξε ιδρυτής του οίκου Ralli Brothers του Λονδίνου και ηγετική φυσιογνωμία της εκεί ελληνικής κοινότητας.

Αναπαραγωγή από: *Ελλήνων κειμήλια, δωρεές στον καθεδρικό ναό της Αγίας Σοφίας του Λονδίνου*, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα 2002

87. Η οικογένεια Ροδοκανάκη, χιώτικης καταγωγής, ήταν μία από τις σημαντικές οικογένειες της ελληνικής παροικίας του Λονδίνου το 19ο αιώνα.

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Ιδιωτικό αρχείο

88. Τα εγκαίνια του *Μαιευτηρίου Μαρίκα Ηλιάδη-Ίδρυμα Έλενας Βενιζέλου*, από την Έλενα Σκυλίτση-Βενιζέλου (Λονδίνο 1874-Παρίσι 1959). Η κατασκευή του ξεκίνησε το 1927 και ολοκληρώθηκε το 1933.

Αναπαραγωγή από: Έλενα Βενιζέλου, *Στη σκιά του Βενιζέλου*, Αθήνα, Ωκεανίδα 2002

89. Ο Μητροπολίτης Θυατείρων Γερμανός ενώ δίνει συνέντευξη στο BBC

Φωτογραφία

Αρχείο BBC

90. Ο σύλλογος των ελλήνων φοιτητών του Πανεπιστημίου Newcastle-upon-Tyne, 1965-1966

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Ιδιωτικό αρχείο

91. Καθέλκυση του πλοίου *Μαργιώ*, της εταιρείας Ρεθύμνη-Κουλουκουντή. Το Λονδίνο έγινε το επιχειρηματικό κέντρο των ελλήνων εφοπλιστών μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Ιδιωτικό αρχείο

92. Διαδήλωση ελλήνων και ξένων φοιτητών κατά της δικτατορίας του 1967 στην Οξφόρδη

Φωτογραφία: Μαρία Καραβία

93. Βιβλίο εκλογής Βασιλέως. Πρωτόκολλο για την εκλογή βασιλιά της Ελλάδας, Λίβερπουλ, 1/13 Δεκεμβρίου 1862.

Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Πρωτόκολλα δημοψηφίσματος αρ. εισ. 48/107

94. Γενεαλογία της οικογένειας Καβάφη

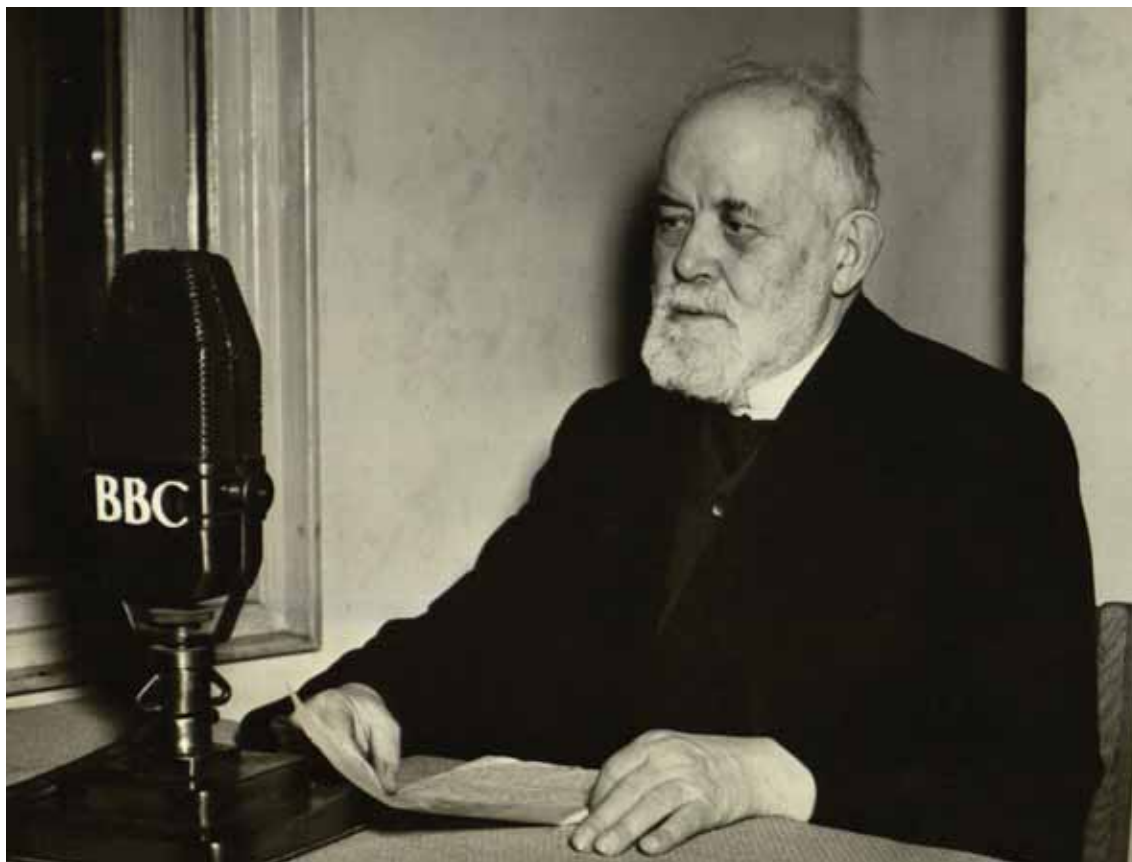
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη

95. The Anglo-Grecian Steamship Company Limited, 1908
Ναυτιλιακό έγγραφο
Αρχείο Γ. Μ. Φουστάνου
96. Έκθεσις της οικονομικής διαχειρίσεως της εν Μαγκεστρία ελληνικής εκκλησίας Ορθοδόξου Εκκλησίας *Ο Ευαγγελισμός*, διά το έτος 1934.
Αρχείο Μ. Χ. Χατζηιωάννου
97. Union Maritime & Shipping Co Ltd, 1938. Ναυτιλιακό έγγραφο στα αγγλικά, σύμφωνα με το οποίο ορίζονται οι τιμές πώλησης της αγοράς.
Αρχείο Γ. Μ. Φουστάνου
98. Μιχαήλ Κωνσταντινίδης, αρχιμανδρίτης, *The Greek Orthodox Church in London*, Oxford University Press 1933. Δίγλωσση εικονογραφημένη έκδοση
Βιβλιοθήκη της Βουλής
99. Ο *Βρεταννικός Αστήρ*, εκδότης Στέφανος Ξένος, Λονδίνο
Βιβλιοθήκη της Βουλής
100. Η ελληνική εκκλησία στο Παρίσι, αφιερωμένη στον Άγιο Στέφανο, 1896
Σχέδιο Karl Fichot
Αναπαραγωγή από τη δίγλωσση έκδοση: *Οικουμενικόν Πατριαρχείον, Ιερά Μητρόπολις Γαλλίας, Εξαρχία πάσης Ιβηρίας, Αναμνηστικός τόμος εκατονταετηρίδος του καθεδρικού Ιερού Ναού του Αγίου Στεφάνου Παρισίων*, Παρίσιοι 1995.
101. Ο Γιάννης Ψυχάρης (1854-1929) στο γραφείο του
Φωτογραφία
Βιβλιοθήκη της Βουλής
102. Έλληνες γουναράδες από την Καστοριά, 1928-1929
Αρχείο Georges Constantin
103. Το πλοίο *Mataroa*, στο οποίο επιβιβάστηκαν περίπου 200 φοιτητές, υπότροφοι του Γαλλικού Ινστιτούτου, στα τέλη του 1945.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ιδιωτικό αρχείο
104. Έλληνες φοιτητές, επιβάτες του *Mataroa*, στην Πανεπιστημιούπολη στο Παρίσι, 1946. Διακρίνονται οι: Μέμος Μακρής, Γ. Καρούζος, Κ. Καχραμάνη, Κ. Παπαϊωάννου, Ν. Καχραμάνη, κ.ά. Η Γαλλία έγινε η δεύτερη πατρίδα τους, όπου πολλοί διέπρεψαν σε ποικίλους τομείς της επιστήμης.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ιδιωτικό αρχείο
105. Αντιδικτατορική αφίσα που κυκλοφόρησε στην Γαλλία με την ευκαιρία της εβδομάδας κατά του φασισμού.
Αναπαραγωγή από: *Ελληνικές Αφίσες*, επιλογή-παρουσίαση-καλλιτεχνική επιμέλεια Σπύρος Καραχρήστος, Αθήνα, Κέδρος 1994, σ. 245.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

συνεισφορῶν τῶν ἐν Λονδίῳ Ἑλλήνων ὑπὲρ ἀνακομιδῆς
τῶν λειψάνων τοῦ ἀειμνήστου ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ, με-
τατυπώσεως τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, κ. τ. λ.

	£	s.		£	s.
Εὐστράτιος Ῥάλλης	300	0	μεταφορὰ	2225	0
Ἰωάννης Στ. Σκυλίτζης . . .	200	0	Δ. Σ. Σεβαστόπουλος καὶ Σα	15	0
Ἀδελφοὶ Ῥάλλη	300	0	Δ. Μερκάτης	5	0
Σπάρταλης καὶ Σα	200	0	Παπαρῥήτωρ καὶ Μαργαρί- της	10	0
Ἀδελφοὶ Βαλλιάνου	150	0	Θεοδ. Ζ. Κορωνιὸς	10	0
Ξεινοφῶν Μπαλλῆς	100	0	Ἄ. Ἄ. Ἰωνίδης	10	0
Ταμβάκος, Μικρουλάκης καὶ Μαυρογορδάτος	100	0	Καβάφης καὶ Σα	10	0
Ἀργέντης Σκυλίτζης καὶ Σα	100	0	Λ. Ζίφος	10	0
Ἀδελφοὶ Ζαρίφη	100	0	Γ. Φ. Σπυρόπουλος	7	0
Ἄ. Ἄ. Ῥάλλης	100	0	Ἰωνίδης καὶ Barker	15	0
Ἀδελφοὶ Πετροκοκκίνου	75	0	Ν. Γ. Ζυγομαλᾶν	10	0
Μαῦρος Βαλιέρης καὶ Σα . . .	50	0	Σπ. Μαυρογιάννης	20	0
Π. Π. Ῥοδοκανάκης καὶ Σα	40	0	Κ. Σ. Σεβαστόπουλος	7	0
Κασσαβέτης καὶ Σα	50	0	Γεωργ. Σ. Σκαρμαγκᾶς	20	0
Ἀγέλαστος καὶ Σαγραντῆς . .	40	0	Γεωργ. Κεφαλᾶς	25	0
Δ. Μ. Κατινάκης	40	0	Ν. Π. Γιούκας	10	0
Π. Κ. Σκλάβος καὶ Σα	30	0	Κ. Ζεβελέκης	10	0
Ἄ. Συγγρὸς	50	0	Δ. Μ. Κόλλας	5	0
Φραγκόπουλος, Ἀγέλαστος καὶ Σα	30	0	Ν. Βογιατζόγλου	10	0
Σκαρμαγκᾶς καὶ Σα	60	0	Σεκιάρης καὶ Σα	10	0
Ἀδελφοὶ Μελά	30	0	Καράτης καὶ Σεβαστόπουλος	5	0
Ἰω. Μ. Καλβοκορέσης	20	0	Ἀντζιλότης, Dart καὶ Σα . .	15	0
Π. Κ. Ῥάλλης	30	0	Κρεμίδης καὶ Σα	20	0
Ἐ. Κ. Ἰωνίδης	15	0	Ν. Τζερλέντης	15	0
Γεωργακόπουλος Παναγόπου- λος καὶ Σα	15	0	Ἄλ. Βαλλῆς	15	0
			Γεωργ. Πιστόλλης	10	0
			Ἄμβρ. Ἰω. Ῥάλλης	5	0
μεταφορὰ	2225	0	μεταφορὰ	2529	0

89

106. Σύμβαση γενομένη εν Αθήναις της 26 Απριλίου 1858 μεταξύ της Γενικής Διευθύνσεως των Ταχυδρομείων του Βασιλείου της Ελλάδος και του κυρίου Αθανασίου Βουτοινά και υιοί, ενεργούντος εν ονόματι της εν Μασσαλία ατμοπλοϊκής εταιρείας των Φωκαέων και επικυρωθείσα την 6 Ιουνίου 1858.

Βιβλιοθήκη της Βουλής

107. *Η εν Μασσαλία Κεντρική Επιτροπή «υπέρ της μετακομιδής των λειψάνων του Αδαμαντίου Κοραή, της εν Αθήναις ανιδρύσεως μανσωλείου και ανεγέρσεως αδριάντος, της εν Παρισίοις ανιδρύσεως κενοταφίου και της μετατυπώσεως των συγγραμμάτων αυτού, όπως διανεμηθέντι δωρεάν εις τα σχολεία της Ελλάδος απόσης», απευθυνθείσα προς τους εν Λονδίνω κους Ευστράτιον Ράλλην και Μιχαήλ Σπάρταλην, εζήτησε δι' αυτών την σύμπραξιν των εν τη πόλει ταύτη Ελλήνων υπέρ του σκοπού της συστάσεώς της, printed by Taylor and Francis, 1872.*

Βιβλιοθήκη της Βουλής

108. Επιστολή του Κ. Κοντουμά από τη Μασσαλία, την οποία απευθύνει προς την Αννέτα Κριαρά στη Σύρο, 28 Φεβρουαρίου 1880.

Αρχείο Γ. Μ. Φουστάνου

CONSULAT DE GRECE AU HAVRE

Au nom du Gouvernement du ROYAUME DE GRECE,
Monsieur, Consul de S.M. Hellénique au Havre,

SIGNALEMENT

Profession *marin*

Age *27 ans*

Taille *moyenne*

Cheveux *châtains*

Yeux *bruns*

Nos *bruns*

Bouche *régulière*

Vinage *régulier*

Teint *brun*

Signe particulier

Commune *Athènes*

Domicile *Athènes*

Signature du Titulaire :

L. Xanthos

prions toutes les autorités Civiles et Militaire
des Pays amis et requérons celles du Royaume de
Grèce, de laisser passer librement

Monsieur Leonard Xanthos

se rendant *en Angleterre*
et de lui prêter, en cas de besoin, toute l'aide
et l'assistance qui dépendent d'elles,

Fait au Havre, aujourd'hui *27 Mars*

Mil neuf cent vingt trois

Est délivré *pour le vu de pièces d'identité*
(le présent passeport est valable Six Mois)

Pro LE CONSUL : *empêché*
Le Chancelier

Xanthos

Από Δ.ν. Γ. - 2 3.25 № 25
Taxe additionnelle 10 %
sur les droits consulaires en
vertu de 10-2729

Draçmas *2.50*

Pro LE CONSUL
Le Chancelier

2.50
№ 25.50

Xanthos

117

109. *Κανονισμός της εν Παρισίοις Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας τιμωμένης επ' ονόματι του Αγίου Στεφάνου, ψηφισθείς υπό της εν Παρισίοις ελληνικής παροικίας κατά την Συνέλευσιν της 13/25 Απριλίου 1898 και εγκριθείς παρά της βασιλικής ελληνικής Κυβερνήσεως, εν Παρισίοις, τυπογραφία Γ. Μαυρίν, 1901.*

Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο

110. *Έκθεσις περί γεωργίας, βιομηχανίας, εμπορίου και ναυτιλίας ανά την προξενικήν περιφέρειαν Μασσαλίας, εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1912. Έντυπο του Υπουργείου Εξωτερικών. Βιβλιοθήκη της Βουλής*

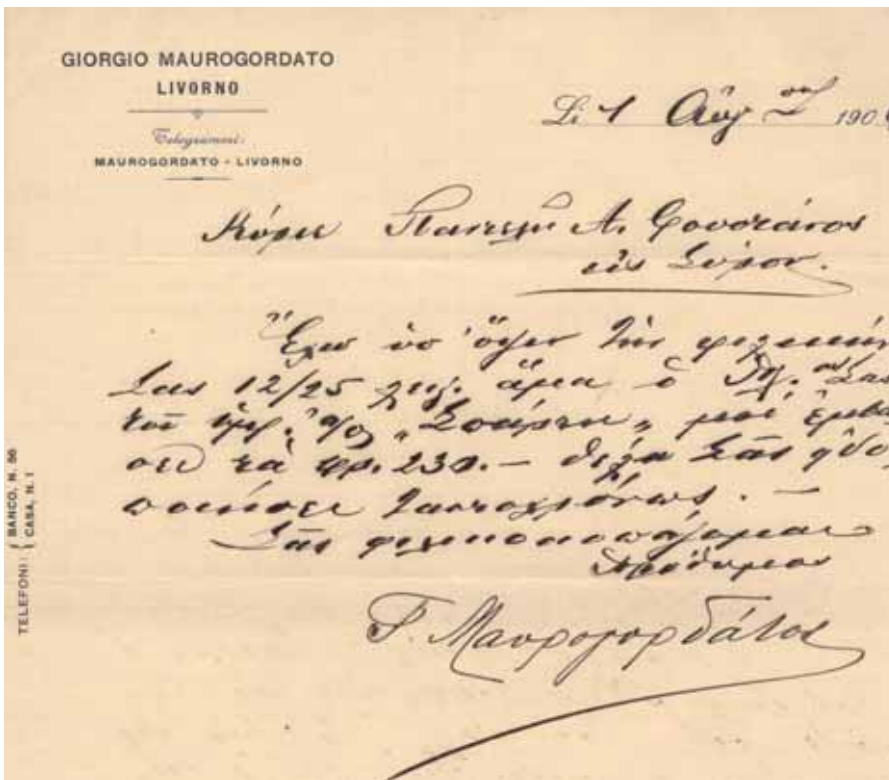
111. Κατάλογος των μελών της Φιλοπτώχου Ελληνικής Αδελφότητας εν Παρισίοις το 1917
Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο

112. Προσωπικά αντικείμενα του Γιάννη Ψυχάρη (1854-1929): επισκεπτήρια, τετράδιο σημειώσεων, πένα, μπλοκ επιταγών, γυαλιά.

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αρχείο Γιάννη Ψυχάρη

113. Δελτίο ελέγχου του φοιτητή Εμμανουήλ Σιφναίου στην École Supérieure Pratique de Commerce et d'Industrie, του τριμήνου 1927-1928.

Αρχείο Κ. Σιφναίου

125

114. Διαβατήριο για τη Μεγάλη Βρετανία, του ναυτικού Leonard Xanthos, εκδομένο στις 28 Μαρτίου 1923 του Ελληνικού Προξενείου της Χάβρης.

Αρχείο Γ. Μ. Φουστάνου

115. Τρίπτυχο τριμηνιαίων ασφαλιστικών εισφορών του Εμμανουήλ Σιφναίου, 1931

Αρχείο Κ. Σιφναίου

116. Έλληνες φοιτητές στο μεταπολεμικό Παρίσι: βόλτα στο πάρκο και θεατρική παράσταση.

Αρχείο Μάνου Ζαχαρία

117. Από τη ζωή ελλήνων και ιταλών ανθρακωρύχων στα ορυχεία του Βελγίου, δεκαετία 1960

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Αρχείο Λ. Βεντούρα

118. Οικογένεια Ελλήνων στο Βέλγιο, δεκαετία 1960

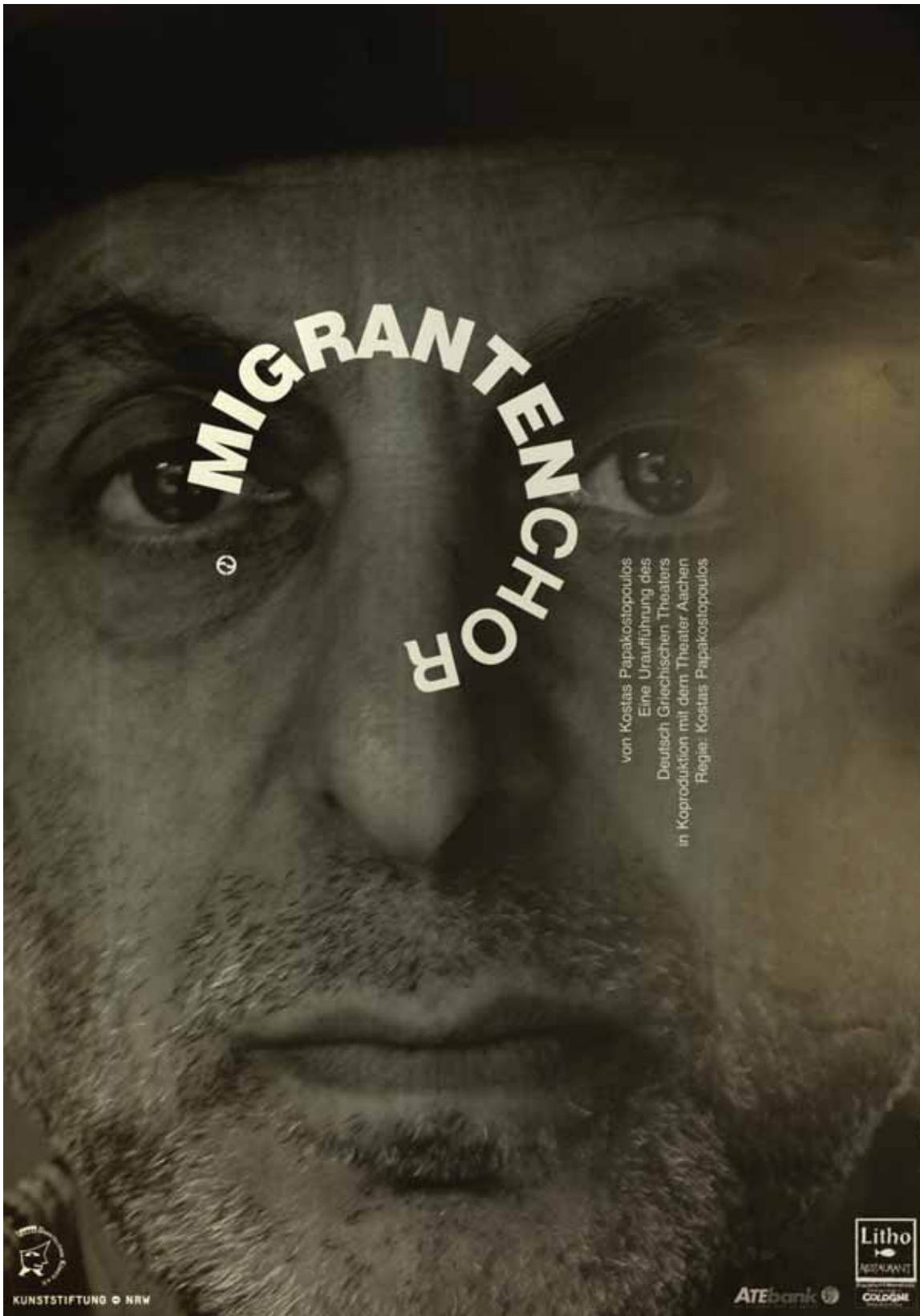
Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Αρχείο Λ. Βεντούρα

119. Η ελληνική ομάδα ποδοσφαίρου Στοκχόλμης με το όνομα *Ακρόπολις*

Αναπαραγωγή από: *Όπου γη Ελλάδα: το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Κτηματική Τράπεζα-Μνήμες, σ. 63

120. Γενική Συνέλευση της Ελληνικής Κοινότητας Στοκχόλμης, 1978
Αναπαραγωγή από: *Όπου γη Ελλάδα: το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Κτηματική Τράπεζα-Μνήμες, σ. 75
121. Μετανάστες σε σιδηροδρομικό σταθμό της Σουηδίας
Φωτογραφία: Γιώργος Θεοδοσιάδης
Αναπαραγωγή από: Ξ. Παγκαλιάς-Κ. Κουκούλης, *25+1 χρόνια με το περιοδικό της Ομοσπονδίας*, Στοκχόλμη, έκδοση ΟΕΣΚΣ, 2002, σ. 81
122. Εκδήλωση με τον ποιητή Τάκη Σινόπουλο στο πλαίσιο της *Ελληνικής Εβδομάδας*, στη Στοκχόλμη, τέλη δεκαετίας 1970.
Αναπαραγωγή από: *Όπου γη Ελλάδα: το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Κτηματική Τράπεζα-Μνήμες, σ. 63
123. Ο ναός του Αποστόλου Ανδρέα και του Αγίου Δημητρίου Μαδρίτης
Αναπαραγωγή από: Κώστας Μπαρούτας, *Οι ναοί των ελλήνων μεταναστών*, εκδόσεις Καρακώτσογλου, 2006, σ. 287
124. «Καλώς Ήλθατε», στο χωριό της Καλαβρίας Bona
Αρχείο Όλγας Κατσιαρδή-Hering
125. Ναυτιλιακή αλληλογραφία του οίκου Giorgio Maurogordato από το Λιβόρνο προς τον Α. Φουστάνο, 1η Αυγούστου 1904.
Αρχείο Γ. Μ. Φουστάνου
126. Δακτυλόγραφη επιστολή της Ομοσπονδίας Ελληνικών Φοιτητικών Συλλόγων Ιταλίας προς τους Διευθυντές όλων των ελληνικών εφημερίδων, Ρώμη 13.7.1961
ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ
127. Σύγχρονες ποικίλες εκδόσεις ελληνικού περιεχομένου στα ιταλικά
Βιβλιοθήκη της Βουλής
128. Η ελληνική παρουσία στο Λουξεμβούργο αποτυπώνεται στα δύο περιοδικά που κυκλοφορούν σήμερα: *Ελληνική Παρουσία/Presence Hellenique/Hellenesch Presenz* και *Το φαινόμενο του Λουξεμβούργου/L'effet du Luxembourg*.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
129. Συμπληρωματικός Κανονισμός της Ελληνικής Κοινότητας Βελγίου, που αναφέρεται στις εκλογές του Συλλόγου, 1947.
Δακτυλόγραφο, 6 σελίδες
ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ
130. Κατάσταση διακινηθέντων εργατών και των μελών οικογενείας των εις Βέλγιον τη δεκαετία 1955-1964.
ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ
131. Δακτυλόγραφη εφημερίδα *Η Αλήθεια μας, Μηνιαία Εφημερίδα για τους Έλληνες εργάτες του Βελγίου*.
ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ

MIGRANTENCHOR

von Kostas Papakostopoulos
Eine Uraufführung des
Deutsches Griechischen Theaters
in Koproduktion mit dem Theater Aachen
Regie: Kostas Papakostopoulos

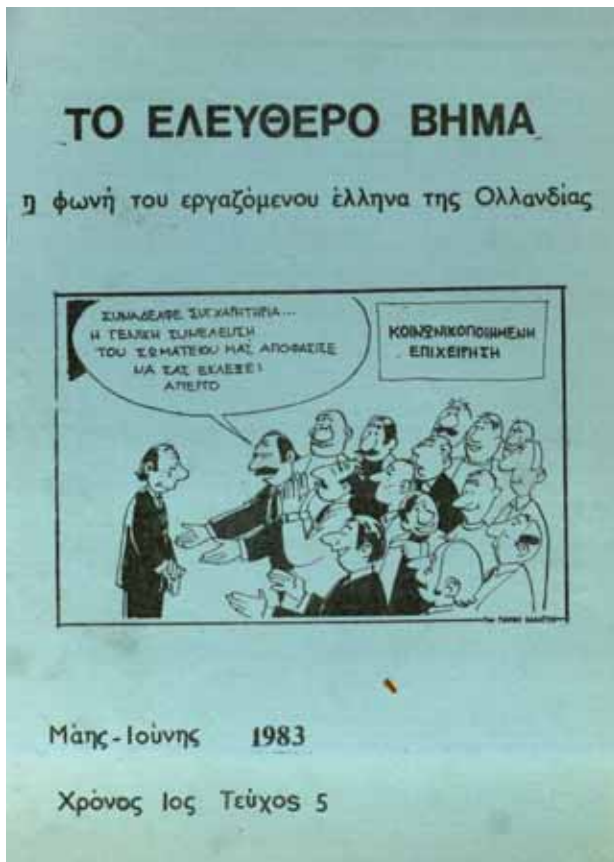

KUNSTSTIFTUNG • NRW

Litho
FESTIVAL

ATEbank

COLDGM

132. Πρόσκληση και εισιτήριο του Συλλόγου Ελλήνων Φοιτητών *Minerva*, σε χορό τής 25.2.1906 στη Γενεύη
Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο
133. Το σύγχρονο ισπανικό ενδιαφέρον για την ελληνική γραμματεία αποτυπώνεται σε ποικίλα έντυπα δημοσιεύματα, μεταφράσεις ελληνικών κειμένων διαφόρων ιστορικών εποχών στα ισπανικά.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
134. Άννα Παπούλια, *Γράφω: μια σειρά φωτογραφικών πορτραίτων. Ελληνίδες και Έλληνες λογοτέχνες στη Γερμανία*, 2001
135. Ελληνική Κοινότητα Χαϊδελβέργης, μάθημα σε παιδιά ελλήνων μεταναστών
Αρχείο Λευτέρη Ξανθόπουλου
136. Νίκη Eideneier, *Οικεία Ξένη*, Θεσσαλονίκη 2006
Βιβλιοθήκη της Βουλής
137. Από το ελληνογερμανικό θέατρο: αφίσες, προγράμματα και φωτογραφίες από παραστάσεις της θεατρικής ομάδας Κολονίας
Αρχείο Κ. Παπακωστόπουλου
138. Οι Άγιοι Πάντες του Μονάχου
Αναπαραγωγή από: Κ. Μπαρουτάς, *Οι Ναοί των Ελλήνων μεταναστών*, Αθήνα, εκδόσεις Καρακώτσογλου 2006, σ. 275
139. Γιώργος Ξ. Ματζουράνης, *Τα παιδιά του Νότου: μας λένε γκασταρμπάιτερ και στην παρτίδα Γερμανούς*, Αθήνα, Gutenberg, 1990.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
140. Επιστολή του Δημάρχου της Βιέννης προς την ελληνική πρεσβεία, με την οποία γνωστοποιείται η πρόθεση της δημοτικής Αρχής να δοθεί το όνομα του Ρήγα Φεραίου σε δρόμο της πόλης. Βιέννη, 31 Ιουλίου 1930.
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Συλλογή Πετρακάκου αρ. εισ. 119/60
141. Κωνσταντίνος Οικονόμου (1876-1931), αυστριακό αναμνηστικό γραμματόσημο για τα 100 χρόνια από τη γέννησή του.
Αρχείο Όλγας Κατσιαρδή-Hering
142. Επιστολή του Γενικού Γραμματέα της ΕΦΕΕ προς τον πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου Ελλήνων Φοιτητών Γκρας, 16.9.1964.
Δακτυλόγραφο έγγραφο
ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ
143. Τηλεγράφημα των “Λαμπράκιδων Βιέννης” προς τον Μίκη Θεοδωράκη, 26.3.1964
ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ

148

153

144. Ψήφισμα: «Οι Έλληνες εργάτες της Ολλανδίας για την Κύπρο», 1964

Δακτυλόγραφο έγγραφο

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ

145. Ανακοίνωση της Ελληνικής Κοινότητας Ουτρέχτης και περιχώρων *Αναγέννηση*, για την αναγνώριση ελληνικού σχολείου από τη Δημαρχία Ουτρέχτης και το Υπουργείο Παιδείας της Ολλανδίας, 17.9.1979.

Δακτυλόγραφο έγγραφο

ΑΣΚΙ, Κληροδότημα Δήμητρας Σιδέρη

146. Προγραμματισμός δραστηριοτήτων του Ελληνικού Συλλόγου της Ουτρέχτης για το 1980

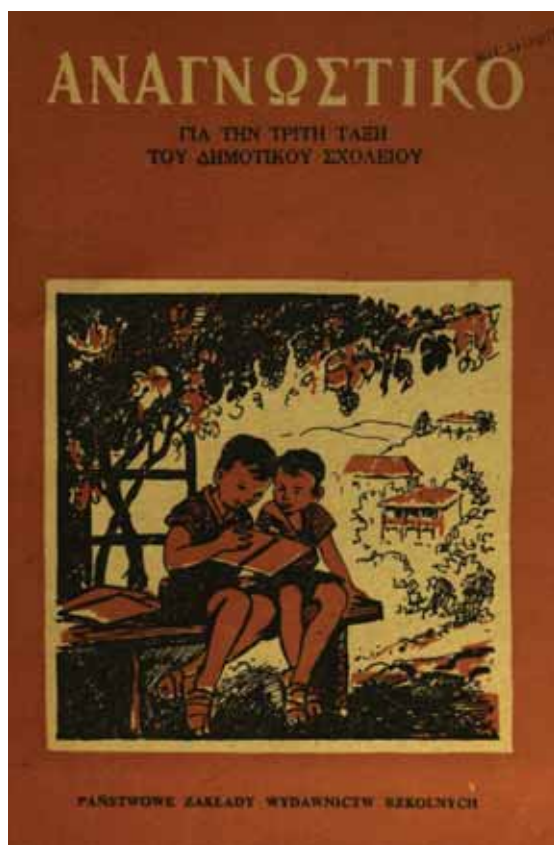
Δακτυλόγραφο έγγραφο

ΑΣΚΙ, Κληροδότημα Δήμητρας Σιδέρη

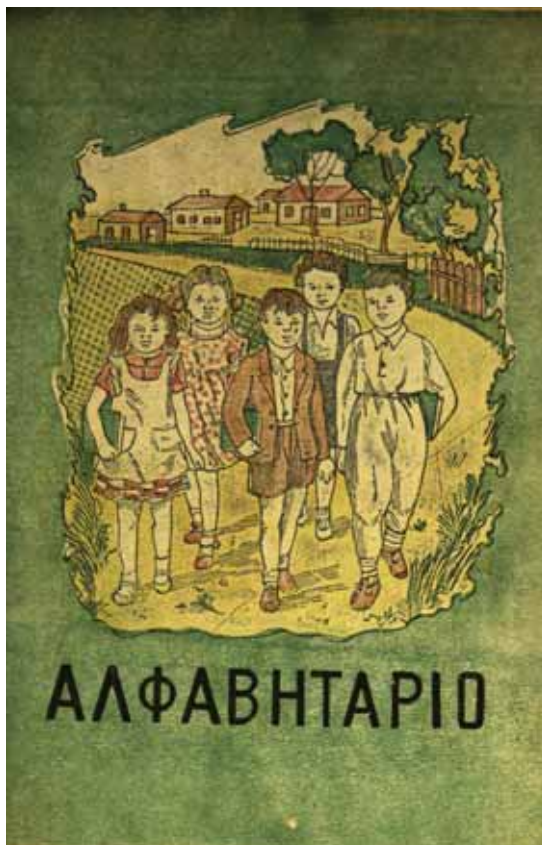
147. Πρόσκληση προς το Διοικητικό Συμβούλιο της Ελληνικής Κοινότητας της Ουτρέχτης και Περιχώρων *Αναγέννηση*, προκειμένου να προγραμματιστούν εκδηλώσεις στο Ελληνικό Σπίτι, 13.10.1978.

Δακτυλόγραφο έγγραφο

ΑΣΚΙ, Κληροδότημα Δήμητρας Σιδέρη

154

155

148. Περιοδικά που κυκλοφορούσαν έλληνες μετανάστες στην Ολλανδία: *Ο Μετανάστης και Το Ελεύθερο Βήμα*

ΑΣΚΙ, Κληροδότημα Δήμητρας Σιδέρη

149. Ο Δημήτρης Χατζής, υπεύθυνος προγράμματος μετεκπαίδευσης σε δασκάλους του χωριού Μπελογιάννη στην Ουγγαρία.

Φωτογραφία

Αρχεία Γ. Ράπτη και Χ. Βλάχου

150. Στιγμιότυπα από τη ζωή ελλήνων πολιτικών προσφύγων στο χωριό Μπελογιάννη της Ουγγαρίας.

Φωτογραφία

Δημαρχείο Μπελογιάννη

151. Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Πολωνία, χτίζοντας το χωριό τους

ΑΣΚΙ, Φωτογραφικό Αρχείο

152. Το Δημοτολόγιο του Δήμου Μπελογιάννη, στο ομώνυμο χωριό της Ουγγαρίας

Αντίγραφο

Βιβλιοθήκη της Βουλής

153. *Λαϊκός Αγών*, δίγλωσση εφημερίδα των πολιτικών προσφύγων της Ουγγαρίας, 1966
Πρεσβεία της Ελλάδας στη Βουδαπέστη
154. Αναγνωστικά για την Γ' και Δ' τάξη του Δημοτικού, Βαρσοβία, 1956 και 1957
ΑΣΚΙ
155. Αλφαβητάριο, έκδοση υπουργείου παιδείας, Τίρανα, 1951
ΑΣΚΙ
156. Αλφαβητάριο για ενηλίκους, Ελληνική Επιτροπή *Βοήθεια στο Παιδί*, Βουδαπέστη
ΑΣΚΙ
157. Γεωγραφία της Ελλάδας, Ελληνική Επιτροπή *Βοήθεια στο Παιδί*, εκδοτικό *Νέα Ελλάδα*
ΑΣΚΙ
158. Φεστιβάλ στην Τσεχοσλοβακία, περιοδικό *Πυρσός*, Δίμηνο εικονογραφημένο εκπαιδευτικό μορφωτικό περιοδικό, τεύχος 2 (1961), σ.15.
ΑΣΚΙ
159. Η ελληνική εκκλησία του Βουκουρεστίου, δωρεά του Παναγή Α. Χαροκόπου, 1899. Βρίσκεται στον περίβολο της ελληνικής πρεσβείας στο Βουκουρέστι.
Αναπαραγωγή από: Δημήτρης Δεληγιάννης, *Ρουμανία: Ελληνισμός-Τέχνη-Ορθοδοξία*, Αθήνα, εκδόσεις Αδάμ 1995, σ. 83
160. Η ελληνική εκκλησία του Ευαγγελισμού στην Τούλτσα της Ρουμανίας
Αναπαραγωγή από: Δημήτρης Δεληγιάννης, *Ρουμανία: Ελληνισμός-Τέχνη-Ορθοδοξία*, Αθήνα, εκδόσεις Αδάμ 1995, σ. 48
161. Το πρώην ελληνικό σχολείο στη Βράιλα της Ρουμανίας
Αναπαραγωγή από: Δημήτρης Δεληγιάννης, *Ρουμανία: Ελληνισμός-Τέχνη-Ορθοδοξία*, Αθήνα, εκδόσεις Αδάμ 1995, σ. 51
162. Η ελληνική κοινότητα της Κωνσταντίας ίδρυσε το ναό της Μεταμορφώσεως το 1862
Αναπαραγωγή από: Δημήτρης Δεληγιάννης, *Ρουμανία: Ελληνισμός-Τέχνη-Ορθοδοξία*, Αθήνα, εκδόσεις Αδάμ 1995, σ. 43
163. Ελληνικά σιτοκάραβα στον Προύθο
Αναπαραγωγή από: Σπυρίδων Γ. Φωκάς, *Οι Έλληνες εις την ποταμοπλοϊαν τον Κάτω Δουνάβεως*, Θεσσαλονίκη 1975
164. Η οικογένεια του Χρήστου και της Αναστασίας Δανιηλοπούλου στο σπίτι τους στην Κωνσταντία, 1928.
Φωτογραφία Γ. Δανιηλοπούλου
Αναπαραγωγή από: Μαριάννα Κορομηλά, *Εντυχισμένος που έκανε το ταξίδι τον Οδυσσέα*, Αθήνα, Άγρα 2005, σ. 167

Aniversare

† SPIRU DANIELOPOL

FONDATORII
FIRMEI
FRATII DANIELOPOL

GHEORGHE DANIELOPOL

DANIEL DANIELOPOL

MAGAZINELE FRATII DANIELOPOL
la Serbările Aniversării

ARISTOCLE DANIELOPOL

TEODOR DANIELOPOL

IANCU DANIELOPOL

165. Αφίσα με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 25 χρόνων (1912-1937) επιχειρηματικής δραστηριότητας των έξι αδελφών Δανηλοπούλου.
Φωτογραφία Γ. Δανηλοπούλου
Αναπαραγωγή από: Μαριάννα Κορομηλά, *Ευτυχισμένοι που έκανε το ταξίδι του Οδυσσέα, Αθήνα, Άγρα 2005*, σ. 181
166. Ο αλευρόμυλος Βαλεριάνου και Λυκιαρδόπουλου στη Βράιλα, 1930
Αναπαραγωγή από: Σπυρίδων Γ. Φωκάς, *Οι Έλληνες εις την ποταμοπολιάν του Κάτω Δουνάβειος*, Θεσσαλονίκη 1975
167. Ευχαριστήρια επιστολή του Ελληνικού Φιλαρμονικού Συλλόγου *Ορφεύς* προς τον Γεώργιο Κύρου, για δωρεά οργάνων. Φιλιππούπολη, 17 Δεκεμβρίου 1902.
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως αρ. εισ. 86/20
168. Απόδειξη του Ταμείου της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Φιλιππουπόλεως για την είσπραξη οκτασίων λεβ από τον Γεώργιο Κύρου. Φιλιππούπολη, 10 Δεκεμβρίου 1902.
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως αρ. εισ. 86/19
169. Απόδειξη αποδοχής κληρονομιάς από την Αμαλία Αλεξάνδρου Δήμισσα. Φιλιππούπολη, 6 Δεκεμβρίου 1902.
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως αρ. εισ. 86/17
170. Κατάστιχο προόδου μαθητών του ελληνικού Λυκείου Γαλατοίου, 1906-1907
Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο
171. Επιστολές του διευθυντή της Ελληνικής Κεντρικής Σχολής Φιλιππουπόλεως, Βλασίου Σκορδέλη (1875-1876).
Χειρόγραφα, 1875
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως
172. Ζ. Παύλου, *Πρακτική βουλγαροελληνική γραμματική: μετά 85 γυμνασμάτων, Βάρνα, εκδίδει το Διεθνές Τυπογραφείον της εφημερίδος Οδησός*, 1891.
Βιβλιοθήκη της Βουλής
173. Πυξίδα Ιζνίκ του 16ου αιώνα, που ανήκε σε ελληνική οικογένεια της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου.
Μουσείο Ισλαμικής Τέχνης, Συλλογή Αντωνίου Μπενάκη
174. Μεταξωτό ύφασμα οθωμανικής τέχνης, κληρονομιά ελληνικής οικογένειας της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου.
Μουσείο Ισλαμικής Τέχνης, Συλλογή Αντωνίου Μπενάκη

182

175. Σαμοβάρι, οικιακό σκεύος της οικογένειας Σταύρου και Ελένης Κεχρμπαρίδου, Βατούμ, τέλη 19ου αιώνα
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού

176. Χειροποίητο χάλκινο σκεύος μαγειρικής, έργο του χαλκουργού Χρήστου Λαζαρίδη
Συλλογή Σοφίας Ελευθεριάδη

177. Χειροποίητο χάλκινο πιάτο φαγητού, έργο του χαλκουργού Χρήστου Λαζαρίδη
Συλλογή Σοφίας Ελευθεριάδη

178. Χειροποίητη χάλκινη κανάτα νερού με καπάκι (κουκούμι), έργο του χαλκουργού Χρήστου Λαζαρίδη.
Συλλογή Σοφίας Ελευθεριάδη

179. Τουφέκι Έλληνα της Αιγύπτου, υπηρετούντα στα στρατιωτικά σώματα της Μέσης Ανατολής κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου
Αρχείο ελληνικής Πρεσβείας Καΐρου

180. Νυφική φωτογραφία του Γιώργου και της Άννας Τοικιρίδου, Σεβαστούπολη, 1906
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού

181. Η Αθηνά Μακρίδη με τη ρωσίδα παραμάνα της, Κρίμσκαγια, 1905-1906
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού

182. Εκδρομή με κάρο στο ελληνικό χωριό Κουντακά, 20 χιλιόμετρα από την Κρίμσκαγια, 1914
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού
183. Η Παρασκευή Κακουλίδου με ελληνική φορεσιά, Μαϊκόπ, 1916
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού
184. Θεατρική παράσταση στην Τραπεζούντα, αρχές 20ού αιώνα
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Φωτογραφικό Αρχείο της έκθεσης *Οδοιπορικό στον Ιστορικό Πόντο*, 2003
Οργάνωση Ο.Π.Σ.Ν.Ε.
185. Παιδιά ελλήνων πολιτικών προσφύγων σε παιδικό σταθμό της Τασκένδης
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
ΑΣΚΙ, Δωρεά Α. Ζέη-Σεβαστίκογλου
186. Οι πολιτικοί πρόσφυγες στο χώρο εργασίας τους
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
ΑΣΚΙ, Αρχείο Γ. Μπέικου
187. Ελληνικής καταγωγής φοιτήτριες του Πανεπιστημίου της Τασκένδης, 2006
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Φωτογραφικό Αρχείο Γεωργίου Τριάρχη
188. Κατάλογος Ελλήνων της περιοχής του Καυκάσου, 1895
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
189. Κρυστάλλινη κοσμηματοθήκη με σκαλιστό διάκοσμο και μεταλλικές ενώσεις, Τραπεζούντα, 1900.
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού
190. Ασημένια θήκη για σημειωματάριο, του τραπεζίτη Ιωάννη Φωστηρόπουλου, από το Βατούμ.
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού
191. Υφασμάτινη φασκιά με κεντητή διακόσμηση (κόκκινη ριζοβελονιά), από το Βατούμ, αρχές 1900.
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού
192. Έγγραφο του υπουργείου Εξωτερικών σχετικό με τις διαθήκες των ελληνικής καταγωγής Γεράσιμου Κολλυβά και Δημήτριου Πλεματά, οι οποίοι έζησαν στη Ρωσία, 6 Φεβρουαρίου 1906.
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
193. Γυναικεία καρφίτσα, π. 1910
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού
194. Λεύκωμα και φωτογραφίες, Ευρασία, αρχές 20ού αιώνα
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού

199

195. Ρωσικό πιστοποιητικό άδειας λειτουργίας εμπορικής επιχείρησης ζαχαροειδών, που χορηγήθηκε σε δύο ελληνικής καταγωγής πόντιους εμπόρους. Σεβαστούπολη, 1917.
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού

196. Στιγμιότυπα από τη θεατρική παράσταση του ελληνοουζμπεκικού παραμυθιού *Το μαργαριτάρι της Ανατολής*, 2006.
Φωτογραφίες
Αρχείο Γεωργίου Τριάρχη

197. Ο αρχαιολόγος Βίκτορας Σαρηγιαννίδης
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Αρχείο Βίκτορα Σαρηγιαννίδη
Επιφανής αρχαιολόγος ελληνικής καταγωγής, γεννήθηκε στην Τασκένδη του Ουζμπεκιστάν το 1929. Από το 1949 έως σήμερα διενεργεί αρχαιολογικές ανασκαφές στην κεντρική Ασία και το Αφγανιστάν, με σπουδαία αποτελέσματα.

198. Ο ελληνικής καταγωγής ρώσος κοσμοναύτης Θεόδωρος Γιουρτσίν Γραμματικόπουλος, Βατούμ Αντζαρίας, 1959.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Δημήτριος Αλεξάνδρου, *Θεόδωρος Γιουρτσίν Γραμματικόπουλος, Ο Έλληνας Κοσμοναύτης & το Σύμπαν*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ερωδιός, 2003
Τον Οκτώβριο του 2002 συμμετείχε σε κοινή ρωσοαμερικανική αποστολή του διαστημικού λεωφορείου *Ατλαντίς*, έχοντας μαζί του μια ελληνική σημαία. Το 2007 πιθανόν να είναι ο αρχηγός στην αποστολή στο διεθνή διαστημικό σταθμό.

199. Ο Μητροπολίτης Νέας Ζηλανδίας Διονύσιος σε λιτάνευση της εικόνας του Αγίου Νικολάου στη Σεούλ της Κορέας, Σεούλ 1971.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
200. Ο ιερέας Ευγένιος Πάππας στη Σεούλ, 1970
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
201. Ο Αριστείδης Παραδείσης (όρθιος, δεύτερος από αριστερά) με συμφοιτητές του στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Σαγκάης απ' όπου αποφοίτησε σε ηλικία μόλις 19 ετών και 11 μηνών, Σαγκάη 1943.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
202. Μέλη ελληνικών οικογενειών που δραστηριοποιούνται στις Ινδίες, 1894
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Διώνη Μάρκου-Ντόντη, *Το χρονικό των Ελλήνων στις Ινδίες, 1750-1950*, δίγλωσση έκδοση, Αθήνα-Ιωάννινα, Εκδόσεις Δωδώνη, 2002, σ. 82.
203. Έλληνες στις Ινδίες (Δημ. Πετροκόκκινος, Πέτρος Βλαστός και Τ. Ξύδης), Καράτσι 1902
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αρχείο Γιάννη Ψυχάρη
204. Η ανέγερση του μεγάρου της ελληνικής κοινότητας στην Ταναβαρίβη της Μαδαγασκάρης
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
205. Υφασμάτινη φασκιά από βαμβακερό πικέ ύφασμα, Ρωσία 1890
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού
206. Φασκιά πλεκτή με το βελονάκι, Κρίμσκαγια, 1904
Μουσείο Ποντιακού Ελληνισμού
207. Ασημένιο ποτήρι από τη Ρωσία, π. 1910
Συλλογή Ευδοκίας Οικονομοπούλου
208. Θεοχάρης Κεσσίδης, *Μελέτες στα ρωσικά και στα ελληνικά*
Αρχείο Θεοχάρη Κεσσίδα
Γεννήθηκε στη Σάντα της Γεωργίας το 1920. Ακαδημαϊκός, ασχολήθηκε με τη φιλοσοφία και έγινε γνωστός για τις μελέτες του στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία
209. Αναφορά του γάλλου προξένου στη Γιοκοχάμα της Ιαπωνίας, ο οποίος είχε αναλάβει την προστασία των εκεί ελλήνων υπηκόων, 6 Ιανουαρίου 1881.
Αντίγραφο φ. 36.24
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου

210. Διαβατήριο έλληνα κατοίκου της Ιαπωνίας, εκδοθέν από το υποπροξενείο του Κόμπε (Kobe), 1935.
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
211. Αίτημα για τον εμπλουτισμό του προγράμματος του ραδιοφωνικού σταθμού του Αγίου Παύλου στο Τόκιο, με ελληνική μουσική και αναφορές στον ελληνικό πολιτισμό, και σχετική απάντηση του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, 1957.
Αντίγραφο, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1957
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
212. Ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου στο Τόκιο, 1977
Αντίγραφο, Αρχείο της ελληνικής πρεσβείας στο Τόκιο, 1986
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
213. Απογραφή των αποδήμων Ελλήνων στην Ιαπωνία, 1986
Αντίγραφο από το Αρχείο της ελληνικής πρεσβείας στο Τόκιο
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
214. Ημερολόγιο της Ιεράς Μητροπόλεως Νέας Ζηλανδίας και Εξαρχίας Ινδιών, Κορέας, Ιαπωνίας, Σιγκαπούρης, Ινδονησίας, Φιλιππίνων και Χονκ-Κονγκ, 1996.
La Trobe Universtiy, Αυστραλία
215. Κάρτα ταυτότητας Ελληνίδας, εγγεγραμμένης στα μητρώα της Εκτελεστικής Επιτροπής των ελλήνων κατοίκων της Σαγκάης, 1943.
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
216. Αλληλογραφία του Πέτρου Βλαστού και του Δήμου Πετροκόκκινου με τον Γιάννη Ψυχάρη, Καράτσι, 4.2.1903, Καλκούτα, 26.1.1904.
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αρχείο Γιάννη Ψυχάρη
217. Έγγραφο σχετικό με τις σχέσεις Ελλάδας και Ιαπωνίας, Παρίσι 1872
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
218. Δημήτριος Γαλανός, ένας Έλληνας στην Ινδία, Αθήνα, 1760-Μπεναρές, 1833
Αφίσα, Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Γιάννη Τριτσιμπίδα
Ασχολήθηκε με τις φιλολογικές, φιλοσοφικές και θρησκευτικές παραδόσεις της Ινδίας και μετέφρασε πολλά κείμενα από τη σανσκριτική στην ελληνική γλώσσα.

219. Η Ελληνική Σχολή Βυρητού, 1934-1935
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου
220. Ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου στον ελληνικό σύλλογο *Ολυμπιακός* της Αντίς Αμπέμπα
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: «Η οικονομία του Απόδημου Ελληνισμού», *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 27.11.1997, σ. 24.
221. Τα μέλη της ελληνικής παροικίας της Ερυθραίας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Μαρίας Πετρονώρα
222. Μέλη των οικογενειών Πανά και Μπουρμπούλη, της ελληνικής παροικίας της Ερυθραίας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Μαρίας Πετρονώρα
223. Η εκκλησία της Ερυθραίας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Μαρίας Πετρονώρα
224. Τάξη του δημοτικού του ελληνικού σχολείου της Ερυθραίας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Μαρίας Πετρονώρα
225. Εορταστική εκδήλωση της κοινότητας Ασμάρα Ερυθραίας, 5 Απριλίου 1938
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Μαρίας Πετρονώρα
226. «Ενθύμιον από τον... πριγκηπικόν μου βίον, Bafang-Cameroun, 1928, Τζων»
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Φώντας Λάδης, *Όπου γη Ελλάδα. Το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Αθήνα, Μνήμες, 1997, σ. 74.
227. Ο οίκος σφουγγαριών του Νικόλα Μαστροβασίλη στο Σφαξ της Τυνησίας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου
228. Έγγραφο για την εκλογή νέου διοικητικού συμβουλίου της Ελληνικής Κοινότητας Τεχεράνης και κατάλογος των μελών της, 1957.
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου
229. Έγγραφο για τη λειτουργία του Ελληνικού Κοινοτικού Σχολείου Τεχεράνης και πίνακας των εγγραφέντων μαθητών, 1958.
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου

230. Αναγγελία της έκδοσης της εφημερίδας *Ιερουσαλήμ. Εβδομαδιαία εικονογραφημένη εφημερίς κοινωνική θρησκευτική πολιτική φιλολογική αρχαιολογική εμπορική και των ειδήσεων* (Ιερουσαλήμ χ.χ.).
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
231. Πίνακας προσφυγικών δημοτικών σχολείων στην Αφρική, τον Λίβανο και την Παλαιστίνη από την έκθεση του επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων προσφυγικών στρατοπέδων, Χρήστου Κεχαγιά, Κάιρο 15.6.1945.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Κεχαγιά
232. Κανονισμός της εν Τύνιδα Ελληνικής Κοινότητας
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου
233. Διαβατήριο Ελλήνων για την Χοδέδα Αραβίας
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου
234. «Οι εν Νοτίω Αφρική Έλληνες», *Εικονογραφημένη Ατλαντίς* Νοέμβριος 1930, σ. 15.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Βιβλιοθήκη της Βουλής
235. Διαβατήριο Ελλήνων για την Αίγυπτο και το Τράνσβαλ
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου
236. Αφίσα για τις εκδηλώσεις που διοργανώθηκαν στο πλαίσιο του Α' Ελληνικού Πολιτιστικού Μήνα στη Νότιο Αφρική, 10-30 Μαρτίου 1999
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Βιβλιοθήκη Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού
237. Τα Ελληνικά Εκπαιδευτήρια Μανσούρας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Ολυμπία Καράγιωργα, *Αίγυπτος, Μανσούρα και η εκεί ελληνική ζωή μας*, Αθήνα 2005, σ. 374
238. Σχολικό Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Μανσούρας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Ολυμπία Καράγιωργα, *Αίγυπτος, Μανσούρα και η εκεί ελληνική ζωή μας*, Αθήνα 2005, σ. 292
239. Σχολή Κοπτικής, Μπενάκειο Ορφανοτροφείο Θηλέων, Αλεξάνδρεια
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Ευθύμιος Σουλογιάννης, *Η ελληνική κοινότητα Αλεξάνδρειας (1843-1993)*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1994
240. Το παλιό Ελληνικό Νοσοκομείο στην Αλεξάνδρεια
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Ραλ. Ραδόπουλος, *Εισαγωγή εις την ιστορίαν της ελληνικής κοινότητος Αλεξανδρείας 1830-1927*, Αλεξάνδρεια, Τυπογραφείον Κασιμάτη & Ιωνά, 1928

241. Θεμελίωση του Κοιτοκείου Νοσοκομείου στην Αλεξάνδρεια, 1932
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Ευθύμιος Σουλογιάννης, *Η ελληνική κοινότητα Αλεξάνδρειας (1843-1993)*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1994
242. Η ελληνική Τράπεζα Α. Τζώνου και Σίας στην Αλεξάνδρεια
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Ι. Μ. Χατζηφώτης, *Αλεξάνδρεια. Οι δύο αιώνες του νεώτερου ελληνισμού, 19ος-20ός αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Publications, χχ., σ. 247
243. Μεταφορά βαμβακιού στην Αίγυπτο στις αρχές του 20ού αιώνα
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Ι. Μ. Χατζηφώτης, *Αλεξάνδρεια. Οι δύο αιώνες του νεώτερου ελληνισμού, 19ος-20ός αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Publications, χχ., σ. 223
244. Ομάδα Αλεξανδρινών νέων. Στην πίσω σειρά διακρίνεται ο Στρατής Τσίρκας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Ι. Μ. Χατζηφώτης, *Αλεξάνδρεια. Οι δύο αιώνες του νεώτερου ελληνισμού, 19ος-20ός αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Publications, χχ., σ. 165
245. Η ομάδα του *Ολυμπιακού* της Αλεξάνδρειας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Ι. Μ. Χατζηφώτης, *Αλεξάνδρεια. Οι δύο αιώνες του νεώτερου ελληνισμού, 19ος-20ός αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Publications, χχ., σ. 275
246. Αυτόγραφο ποίημα του Κωνσταντίνου Καβάφη, *Κερίά*, 1893
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Καβαφικά Χειρόγραφα, αρ. εισ. 175/4
247. Αυτόγραφο ποίημα του Κωνσταντίνου Καβάφη *Τείχη*, 1896
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Καβαφικά Χειρόγραφα, αρ. εισ. 175/10
248. Επιστολή των πρακτόρων της *Navigazione Orientale* "P. Pantaleon" προς τον Ιούλιο Βαρδαβά στην Ισμαηλία, με σκοπό να ενημερωθούν οι Κάσσοι κάτοικοι της περιοχής για το απευθείας δρομολόγιο του ατμόπλοιου *Βυζάντιον*, από την Αλεξάνδρεια στην Κάσσο, Αλεξάνδρεια 13/25 Μαΐου 1898.
Αρχείο Γ. Μ. Φουστάνου
249. Φύλλο της *Παναγιυπτίας* (αρ. 14, 4.2.1928), εικονογραφημένου περιοδικού για παιδιά, εφήβους και κορίτσια. Συνοδεύεται από επιστολή του διευθυντή της *Παναγιυπτίας*, Στέφανου Πάργα, στον Γιάννη Ψυχάρη, 27 Ιουλίου 1928.
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αρχείο Γιάννη Ψυχάρη
250. Έντυπο της τεχνικής εταιρείας *Archimède*, Αλεξανδρείας
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αρχείο Κοπανίτσα
251. *Κανονισμός του εν Αλεξανδρεία Ελληνικού Εμπορικού Επιμελητηρίου*, εν Αλεξανδρεία, Τύποις *Ταχυδρόμου* Γ. Τηνίου, 1901.
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου

**Α' ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ
ΜΗΝΑΣ ΣΤΗ
ΝΟΤΙΑ ΑΦΡΙΚΗ**

**FIRST GREEK
CULTURAL
MONTH IN
SOUTH AFRICA**

ΣΥΝΑΥΛΙΕΣ ΓΥΡΑΦΟΛΟΓΙΑΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΖΑΖ ΜΟΥΣΙΚΗΣ
ΣΥΜΠΟΣΙΑ
ΕΚΘΕΣΕΙΣ
ΠΑΙΔΙΚΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ
ΣΥΝΑΥΛΙΕΣ
ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ
ΧΟΡΟΣ
ROCK AND JAZZ
CONCERTS
SYMPOSIA
ART EXHIBITIONS
CHILDREN'S FAIR
CLASSICAL MUSIC
CONCERTS
DANCE

**ΓΙΩΧΑΝΝΕΣΜΠΟΥΡΓΚ
ΠΡΕΤΟΡΙΑ
ΚΕΪΠ ΤΑΟΥΝ
ΝΤΕΡΜΠΑΝ**

**JOHANNESBURG
PRETORIA
CAPE TOWN
DURBAN**

ΓΑΕ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΑΠΟΔΗΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ,
ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΡΕΣΒΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΕΤΟΡΙΑ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ Ν. ΑΦΡΙΚΗΣ
HELLENIC REPUBLIC MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS
GENERAL SECRETARIAT FOR GREEKS ABROAD
IN COLLABORATION WITH THE GREEK EMBASSY IN PRETORIA
AND THE FEDERATION OF HELLENIC COMMUNITIES OF SOUTH AFRICA

10-30 ΜΑΡΤΙΟΥ 1999
MARCH 10-30

238

252. Διαφημιστικές καταχωρίσεις ελληνικών καταστημάτων της Αλεξάνδρειας
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Θεολόγου Νικολούδη

253. Χαρακτικό που σχεδιάστηκε ως ενθύμιο «επί τοις εγκαινίοις του εν Καΐρω ιερού ναού των Αγίων Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, χορηγούντος Νέστορος Τσανακλή».
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο οικογένειας Γ. Διαμαντόπουλου

254. Τσιγαροθήκη οικογένειας Ελλήνων του Καΐρου
Αρχείο οικογένειας Γ. Διαμαντόπουλου

255. Δοχείο που περιείχε Kohl για το βάψιμο του περιγράμματος των ματιών, οικογένειας Ελλήνων του Καΐρου.
Αρχείο οικογένειας Γ. Διαμαντόπουλου

256. Μητρώον των εν τη Περιφέρεια του εν Ζαγαζικίω Β. Υποπροξενείου της Ελλάδος μονίμως παρεπιδημούντων πολιτών Ελλήνων, 1934.
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου

257. Επιστολή της Ελληνικής Κοινότητας Ζαγαζίκ στην Αίγυπτο προς τον έλληνα Πρόξενο στην Αλεξάνδρεια, για την ενίσχυση του έργου της Έλδας Λαμπίση, 26 Ιανουαρίου 1925.
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Έλδας Λαμπίση, αρ. εισ. 247/2

SOCIÉTÉ TECHNIQUE "ARCHIMÈDE"

BUREAU D'ARCHITECTURE
ET DE TOUTS TRAVAUX MÉCANIQUES, ENTREPRISES

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΑ, 7 Μαΐου 1909
(Égypte)
Boulevard de Ramsès, No. 28

BETON ARMÉ
Travaux hydrauliques spécialement

Puits artésiens & abaissement
Canaux, ports, Ponts & chaussées

Cadres métalliques
de Windows, Ponts & Toitures en fer

Appareils
travaux géodésiques

REPRÉSENTATION
de tous les articles & Installations, Automobiles, Ascenseurs, électriques & hydrauliques, Moteurs en benzine & en gaz assurant

Plagues mosaïques
Falences
Fourneaux & Cheminées
Préolit
en diverses colorations, le meilleur moyen contre la rouille du fer, moyen d'isolation, servant pour bois, ciment etc.

Laques & Couleurs

Ferrures
en fer & en bois pour Portes & Fenêtres
Portes & Fenêtres en fer
Ferrures pour Portes & Fenêtres
Verres divers

Τὸν ἰσχυρὸν Κύριον
Κ. Καρανίτση
Διευθυντὴν ἑργῶν καὶ ἐπιβλεπὸν τοῦ ἐκ-
τελεστοῦμένου τοῦ Κασοῦ τοῦ Ἰ. Νικητοῦ

Κύριε
ὡς παραδοτέον τὸ ἰσχυρὸν
ἐκτελεστοῦμένου τοῦ Κασοῦ τοῦ Ἰ. Νι-
κητοῦ ἐπιβλεπόμενον ἐν ἐπιβλεπῶν τοῦ
ἐπιβλεπόμενου Κασοῦ περιεχόμενα τὰ σχε-
δια τῶν ὀσίων ἢ ἐπιβλεπόμενα εἶχεν ἀ-
ναγκὴν ἡμεῖς ἐπιβλεπόμενοι ἢ ἡμεῖς ἐπιβ-
λεπόμενοι καὶ τὰ ὀσία παραδοτέον δια-
γνωστέον ἐπιβλεπόμενον ὑπὸ τοῦ ἐπι-
βλεπόμενου τῶν δημοσίων ἔργων: διὲν γνω-
ρίζομεν κατὰ ὅσον τοῦτο εἶναι ἀ-
συνεπὴ, ἰσχυρὸν ὅσον ἐπιβλεπόμενον
συνεπόμενον ἐπιβλεπόμενον, γαμβρο-
μίται ὑπὸ ὄψιν τῶν ἐπιβλεπόμενων
ἐπιβλεπόμενων, ἢ ἐπιβλεπόμενον ἐπιβ-
λεπόμενον ἢ τῶν ἐπιβλεπόμενων

TELEGRAMME "ARCHIMÈDE" ☐ TELEPHONES No. 680.

258. Η Αικατερίνη Πλέσσα-Κράμμερ ήταν η πρώτη Ελληνίδα που έφτασε στην Αυστραλία, το 1835.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Πρεσβεία της Αυστραλίας
259. Ο Κον Ρόντος, μετανάστης στην Αυστραλία κατά την ώρα εργασίας του στους σιδηροδρόμους.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Φώντας Λάδης, *Όπου γη Ελλάδα. Το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Αθήνα, Μνήμες, 1997, σ. 29.
260. Η οικογένεια Γ. Πολίτη, που μετανάστευσε στην Αυστραλία στις αρχές του 20ού αιώνα
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Πρεσβεία της Αυστραλίας
261. Το *Κυρήνεια*, με έλληνες μετανάστες, στο λιμάνι της Μελβούρνης, το 1956
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
262. Ο Μητροπολίτης Αυστραλίας Τιμόθεος Ευαγγελινίδης με προεστούς του ελληνοισμού της Αυστραλίας και τον επίτιμο Πρόξενο της Ελλάδας στη Μελβούρνη, Ανδρέα Νικολαΐδη (άκρο δεξιά), 1932.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
263. Αναμνηστική φωτογραφία της εκκλησιαστικής χορωδίας Βρισβάνης με τον Μητροπολίτη Τιμόθεο Ευαγγελινίδη, 17 Ιουλίου 1935.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
264. Η Αλεξάνδρα Βραχάμη-Βραχνά (μέσον) η οποία μαζί με τον επίτιμο έλληνα Πρόξενο Ανδρέα Νικολαΐδη πρωτοστάτησε στην ίδρυση ελληνικών σχολείων στη Μελβούρνη.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
265. Μαθητές και μαθήτριες των σχολείων της ελληνικής κοινότητας, Αυστραλία 28 Οκτωβρίου 1948.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Πρεσβεία της Αυστραλίας, Αρχείο Στάθη Ραφτόπουλου
266. Δήλωση ευθυνών και υποχρεώσεων ενός μετανάστη
Πρεσβεία Αυστραλίας
267. Βιβλίο *Τα αγγλικά στους Έλληνες*, για την εκμάθηση της γλώσσας από τους μετανάστες
Πρεσβεία Αυστραλίας
268. Καταστατικά ελληνικών κοινοτήτων και συλλόγων της Αυστραλίας
La Trobe University, Αυστραλία

ΘΕΑΤΡΟ

Το ΑΠΟΔΗΜΟ ΘΕΑΤΡΟ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ παρουσιάζει το βραβευμένο θεατρικό έργο του Δημ. Κατσαβού

ΧΑΜΕΝΗ ΓΕΝΙΑ

σε σκηνοθεσία Δημ. Κατσαβού

ΣΑΒΒΑΤΟΚΥΡΙΑΚΑ
29 ΦΕΒΡΟΥΑΡ. & 1, 7, 8 ΜΑΡΤΙΟΥ
COLLINGWOOD THEATRE
VERE ST COLLINGWOOD
(off Wellington St)

ΣΑΒΒΑΤΟΚΥΡΙΑΚΟ
14 & 15 ΜΑΡΤΙΟΥ
PHOENIX THEATRE
221 BURWOOD HWY, BURWOOD
(Victoria College, Burwood Campus)

ΩΡΑ ΕΝΑΡΞΗΣ : ΣΑΒΒΑΤΑ : 8.00 μμ

ΚΥΡΙΑΚΕΣ : 4.00 μμ & 7.00 μμ

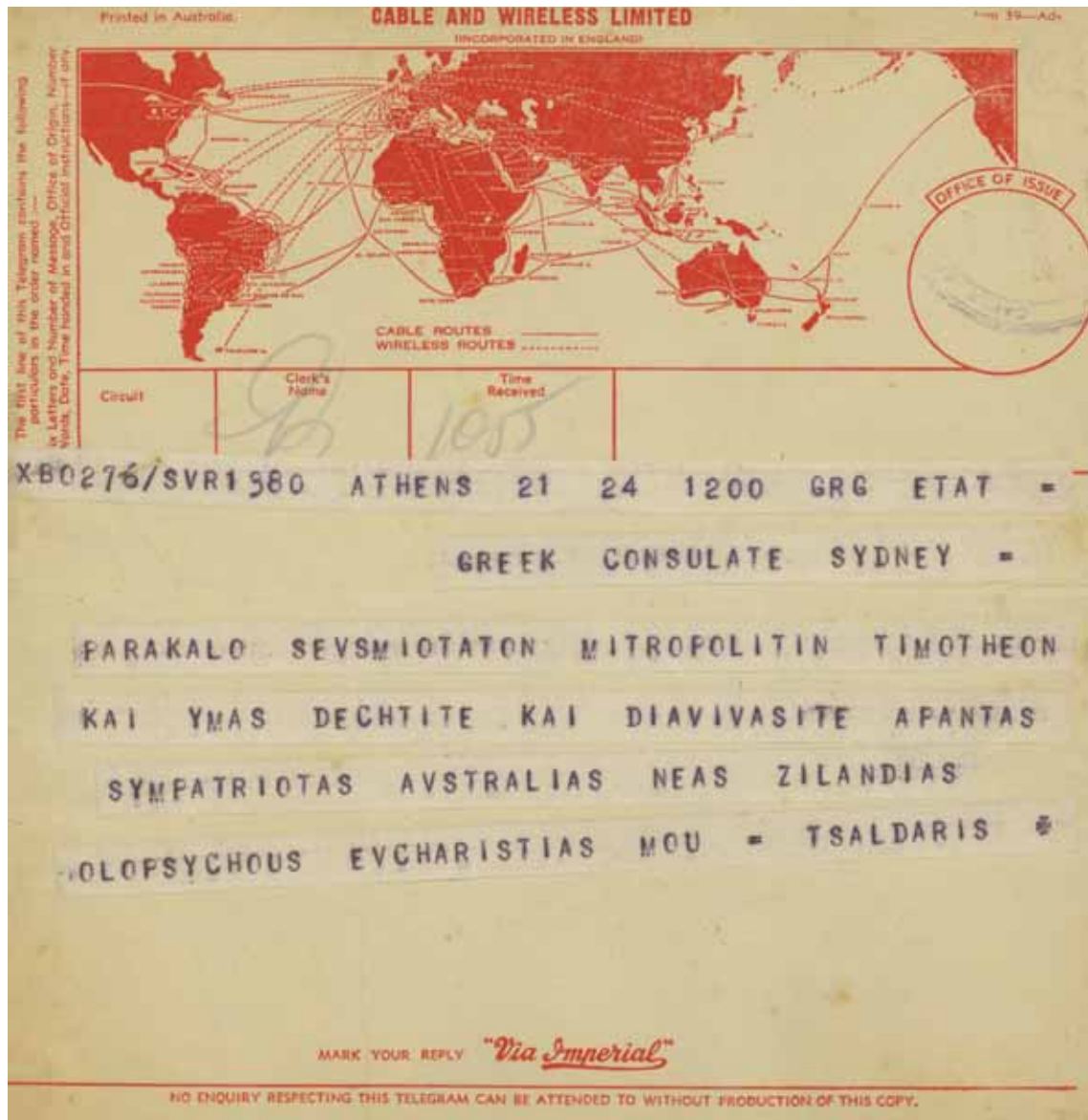
ΕΙΣ
ΥΛΟ

Poster Exhibition
Greek-Australian Community Theatre

Greek-Australian Archive Museum and Learning Centre

Proudly Sponsored
by
Makis Hatzilepos
FORUM IMPORTS
JEWELLER

290

269. Το διαβατήριο του Αρχιμανδρίτη Ιερόθεου Κουρτέση (1921-1992), ο οποίος συμμετείχε στην εδραίωση της ελληνικής Ορθόδοξης Αρχιεπισκοπής Αυστραλίας.

La Trobe University, Αυστραλία

270. Το διαβατήριο του Θησέα Μαρμαρά, ο οποίος μετανάστευσε παιδιά από τη Λήμνο στην Αυστραλία (το 1923) και αναδείχθηκε σε Κοινοτάρχη και Πρόεδρο της Ομοσπονδίας Ποδοσφαίρου της Αυστραλίας.

La Trobe University, Αυστραλία

271. Υπηρεσιακό βιβλιário του τελευταίου Γενικού Προξένου της Ελλάδας στην Αυστραλία, Αιμίλιου Βρυζάκη (1937-1952), πριν την ίδρυση της Ελληνικής Πρεσβείας, το 1953.

La Trobe University, Αυστραλία

272. Επιστολή του Θεμιστοκλή Σοφούλη προς τον εξάδελφό του στην Αυστραλία, λίγο μετά την αποτυχία της επανάστασης των Σαμίων εναντίον των Τούρκων, με την οποία εκφράζει την απόφασή του για νέο ξεσηκωμό και απελευθέρωση της Σάμου, 1909.

La Trobe University, Αυστραλία

273. Πιστοποιητικό Γεννήσεως της Μαρίας Βραχγά (1η Μαΐου 1923) στο προάστιο Randwick, Σύδνεϊ. Η Μαρία ήταν κόρη της Κωνσταντινοπολίτισσας Αλεξάνδρας Βραχγά, η οποία πρωτοστάτησε στην ίδρυση και λειτουργία ελληνικών σχολείων στη Μελβούρνη της Αυστραλίας.

La Trobe University, Αυστραλία

274. Πιστοποιητικό Βαπτίσεως της Ελένης-Καλλιρρόης Βραχγά, Σύδνεϊ 1926

La Trobe University, Αυστραλία

275. Πρόγραμμα σχολικής γιορτής ελληνόπουλων στη Μελβούρνη, με χορηγό την ελληνική εφημερίδα της Αυστραλίας *Φως*, Τετάρτη 28 Δεκεμβρίου 1938.

La Trobe University, Αυστραλία

276. Πρωτότυπες επιστολές με τις οποίες εκφράζεται η ευαρέσκεια και ευγνωμοσύνη δύο Πρωθυπουργών της Κοινοπολιτειακής Κυβέρνησης της Αυστραλίας, του J.B. Chifley και του R. G. Menzies, προς τον Γ. Πρόξενο Αιμ. Βρυζάκη, για τη διατήρηση αγαστών σχέσεων με την Ελλάδα και τις διπλωματικές της Αρχές στην Αυστραλία.

La Trobe University, Αυστραλία

277. Ο Μεγαλόσταυρος του Βασιλέως Παύλου προς τον Άγγελο Λεκατοά, ο οποίος υπηρέτησε τα κοινά για μεγάλο χρονικό διάστημα και τιμήθηκε για τις υπηρεσίες του από τις κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Αυστραλίας, 1954.

La Trobe University, Αυστραλία

278. Αναμνηστική πλακέτα της Pegasus Academy

Βιβλιοθήκη Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού

279. Ανακοίνωση των εγκαινίων του ελληνορθόδοξου ναού της Αγίας Τριάδας στο Σίδνεϊ, 4/16 Απριλίου 1899.

Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου

280. Τα μέλη των Ιθακησίων Μελβούρνης (Ithacan party) σε αναμνηστική φωτογραφία, 1940

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Πρεσβεία Αυστραλίας, Αρχείο Στάθη Ραφτόπουλου

281. Φωτογραφία του τρίτου μητροπολίτη Αυστραλίας, Θεοφύλακτου Παπαθανασόπουλου, ο οποίος σκοτώθηκε σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα το 1958, ενώ κατευθυνόταν σε εορταστική εκδήλωση για τα 10 έτη της ποιμαντορίας του στην Αυστραλία.

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

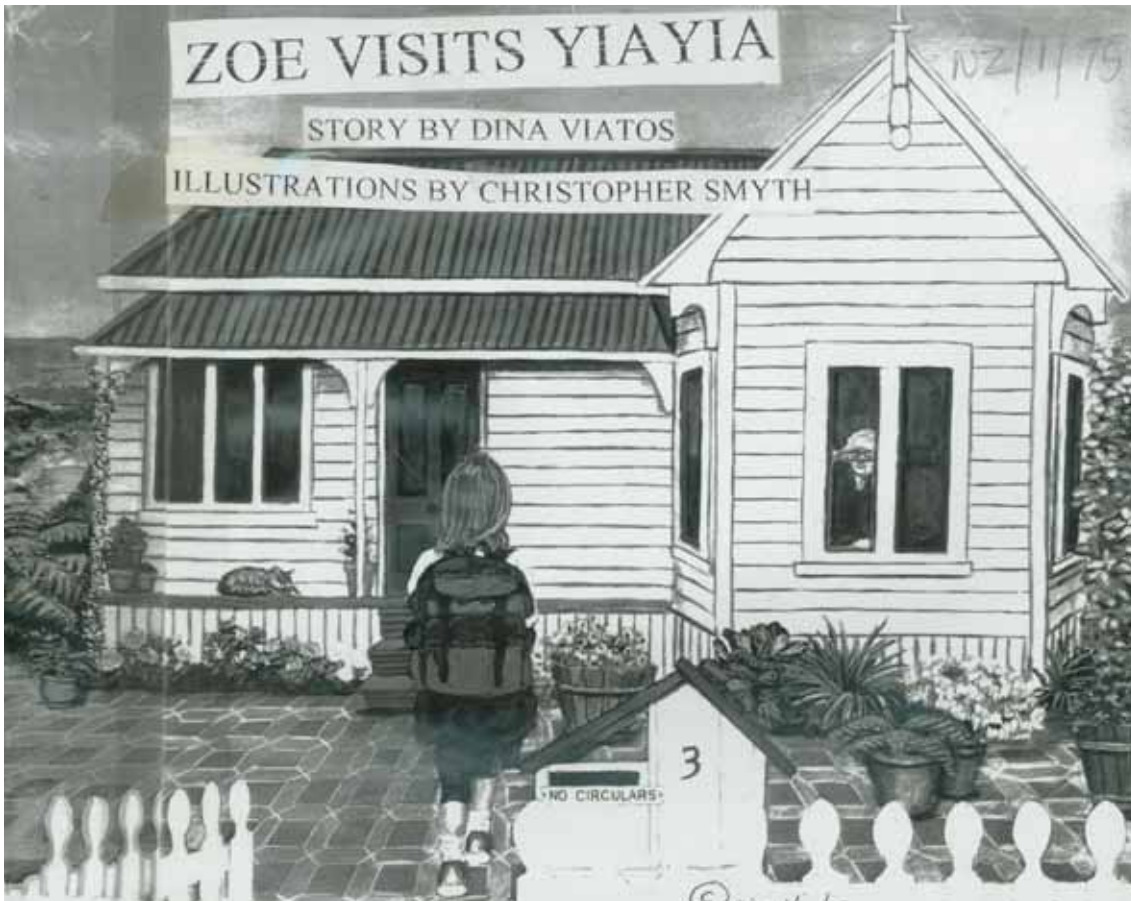
La Trobe University, Αυστραλία

282. Αφίσα για το Αυστραλοελληνικό Κέντρο Ιστορίας και Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου RMIT

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Πρεσβεία της Αυστραλίας

283. Θεατρική αρίσα του Απόδημου Θεάτρου Αυστραλίας για τις παραστάσεις του βραβευμένου θεατρικού έργου του Δημ. Κατσαβού, *Χαμένη Γενιά*.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Πρεσβεία της Αυστραλίας
284. Η ενθρόνιση του μητροπολίτη Νέας Ζηλανδίας Διονυσίου, Ουέλιγγκτον, 8 Μαρτίου 1970
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
285. Μαθητές του απογευματινού ελληνικού σχολείου *Άγιος Ανδρέας*, Νέα Ζηλανδία 1972
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
286. *Οι Έλληνες του Ουέλιγγκτον*, από την ομώνυμη φωτογραφική έκθεση, Νέα Ζηλανδία 1990
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
287. Χειρόγραφο του James Galanis για την ιδιαίτερη πατρίδα του τα Κύθηρα, 1941
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
288. Το *Ελευθερίας Απάνθισμα*, του Ιθακήσιου Στάθη Ραφτόπουλου, η πρώτη ποιητική συλλογή Έλληνα που εκδόθηκε στην Αυστραλία, 1943.
La Trobe University, Αυστραλία
289. Ανεπίδοτες επιστολές και μηνύματα Ελλήνων από την Ελλάδα και τη Μέση Ανατολή σε συγγενείς τους στην Αυστραλία, στα δύσκολα χρόνια του Πολέμου.
La Trobe University, Αυστραλία
290. Τηλεγραφήματα του βασιλέως Γεωργίου Β΄ και του πρωθυπουργού Π. Τσαλδάρη, με τα οποία ευχαριστούν τον Ελληνισμό της Αυστραλίας και Νέας Ζηλανδίας για την υποστήριξή τους, αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.
La Trobe University, Αυστραλία
291. Το σημείωμα που βρέθηκε στην τσέπη του μητροπολίτη Θεοφύλακτου το βράδυ του δυστυχήματος. Ήταν μία ομιλία-σύντομος απολογισμός της δραστηριότητας της Εκκλησίας στην Αυστραλία, που ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε στο κοινό που ανέμενε στην εορτάζουσα ελληνική παροικία.
La Trobe University, Αυστραλία
292. Εισιτήρια και προγράμματα από σύγχρονες καλλιτεχνικές παραστάσεις με έλληνες συντελεστές.
Πρεσβεία Αυστραλίας
293. Ελληνικός τηλεφωνικός κατάλογος Αυστραλίας
Πρεσβεία Αυστραλίας
294. Αναμνηστική σημαία Ελλήνων τρίτης ηλικίας στην Αυστραλία
Βιβλιοθήκη Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού

296

295. Φυλλάδιο της φωτογραφικής έκθεσης που διοργανώθηκε για την ιστορία του Κέντρου υποδοχής μεταναστών BONEGILLA (1947-1971).
Πρεσβεία Αυστραλίας

296. Προσχέδιο του παιδικού μυθιστορήματος της Ντίνας Βιάτου, με τίτλο *Zoe visits Yiayia*, Νέα Ζηλανδία 1997.
La Trobe University, Αυστραλία

297. Ανακοίνωση χοροεσπερίδας που οργάνωσε ο ελληνικός σύλλογος *Απόλλων* για την τρίτη ηλικία, Νέα Ζηλανδία, 1993.
Πρεσβεία Αυστραλίας

298. Το Καταστατικό της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας Ουέλινγκτον και Περιχώρων, Νέα Ζηλανδία, 1972.
La Trobe University, Αυστραλία

299. Αναμνηστικό λεύκωμα για την 30ή επέτειο από την ίδρυση του Ελληνικού Συλλόγου *Απόλλων* στη Νέα Ζηλανδία, 1982.
La Trobe University, Αυστραλία

300. Έντυπο υλικό σχετικό με τη ζωή των Ελλήνων της Αμερικής
Βιβλιοθήκη Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού
301. Το υπερωκεάνιο *Ολυμπία* αποπλέει από το λιμάνι του Πειραιά, μεταφέροντας μετανάστες στις ΗΠΑ, 1955.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: *Η οικονομία του Απόδημου Ελληνισμού, Οικονομικός Ταχυδρόμος* 27.11.1997, φωτογραφία εξωφύλλου
302. Πρώτα μαθήματα αγγλικών στους έλληνες μετανάστες, Μασσαχουσέτη, ΗΠΑ
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Φώντας Λάδης, *Όπου γη Ελλάδα. Το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Αθήνα, Μνήμες, 1997, σ. 22
303. Οι αμερικανικοί σιδηρόδρομοι στους οποίους εργάστηκαν έλληνες μετανάστες
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Φώντας Λάδης, *Όπου γη Ελλάδα. Το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Αθήνα, Μνήμες, 1977, σ. 28
304. Έλληνες εργάτες στην Αμερική, 1912
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: *Εικονογραφημένη Ατλαντίς*, 1912
305. Ο ελληνορθόδοξος ναός του Ευαγγελισμού στην πόλη Mobile της Αλαμπάμα
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Κώστας Μπαρούτας *Οι Ναοί των Ελλήνων Μεταναστών*, Αθήνα, Εκδόσεις Καρακωτσόγλου, 2006, σ. 30
306. Τάρπον Σπρινγκς: τα ελληνικά σπογγαλιευτικά έχουν μόλις ξεφορτώσει τα σφουγγάρια τους στα ντοκ του λιμανιού, 1910.
Φωτογραφική Αναπαραγωγή
Ιδιωτικό αρχείο
307. Στιγμιότυπα από τη ζωή των ελλήνων εργατών στην Αμερική
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: *Εικονογραφημένη Ατλαντίς*, 1912, σσ. 16-17
308. Ελληνικό γλέντι. Φωτογραφία από το δυσεύρετο βιβλίο του Μπάμπη Μαλαφούρη *Έλληνες στην Αμερική, 1528-1948*.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Φώντας Λάδης, *Όπου γη Ελλάδα. Το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Αθήνα, Μνήμες, 1977, σ. 66
309. «*Ελληνική Υπερωκεάνιος Ατμοπλοΐα* [...] τη 14η Μαρτίου αναχωρεί εκ Γυθείου μέσον Καλαμών κατ' ευθείαν διά Νέαν Υόρκην η Λουζιτάνια της Ελλάδος, το μεγαλοπρεπές θαλαμηγόν υπερωκεάνιον, ο κολοσός της Ελλάδος, *ΑΘΗΝΑΙ*».
Διαφημιστικό φυλλάδιο
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Από: Φώντας Λάδης, *Όπου γη Ελλάδα. Το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Αθήνα, Μνήμες, 1977, σ. 16

COMMUNAUTE HELLENIQUE DE MONTRÉAL
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΜΟΝΤΡΕΑΛ

5777 avenue Wilderton, Montréal, Québec H3S 2V7 • Tel: (514) 738-2421 Fax: (514) 348-2586
INSTITUT CULTUREL HELLENIQUE • ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ

Ο ΘΕΑΤΡΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΕΙ

Το Λαϊκό Δράμα του Ιάκωβου Καμπανέλλη

Έβδομη μέρα της δημιουργίας

ΣΕ ΔΥΟ ΜΟΝΟ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

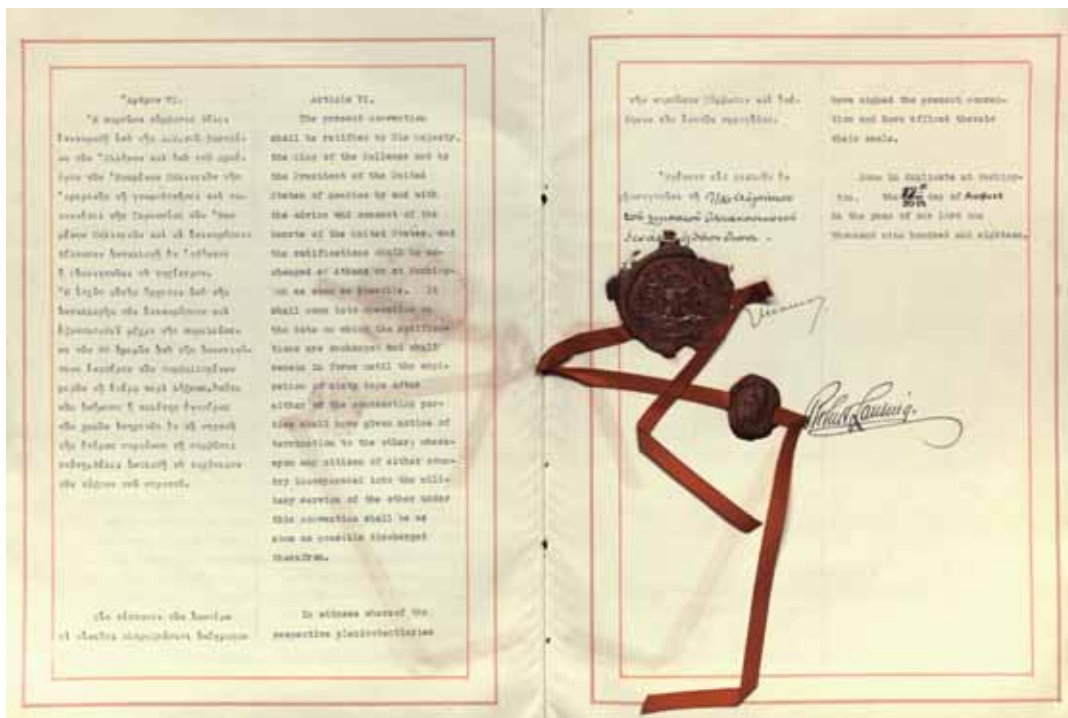
Παρασκευή 12 Νοεμβρίου • Κυριακή 14 Νοεμβρίου

ώρα 7:00

Στη μεγάλη αίθουσα του ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

5757 Wilderton Ave. Montreal

Γενική Είσοδος: \$10.00

310. Περιβραχιόνιο που φορούσαν ελληνοαμερικανοί εθελοντές στην υποδοχή ελλήνων μεταναστών στο Ellis Island.

Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου

311. Επιστολή του Αριστείδη Λαγογιάννη από το Πορτ-ο-Πρενς της Αϊτής, 5.7.1901

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Δαμιανού-Κάββα

Αναφέρεται στην επίσκεψη του καταδρομικού *Ναύαρχος Μιαούλης* στην Αϊτή και την εντύπωση που προκάλεσε η παρουσία του στην τοπική ελληνική κοινότητα.

312. E. A. Sophocles, *Greek Grammar, for the Use of Learners*, Hartford, H. Huntington, 1844

Αρχείο Αθανασίου Αναγνωστόπουλου

313. E. A. Sophocles, *Romaic or Modern Greek Grammar*, Βοστώνη, Hickling, Swan, and Brewer, 1857

Αρχείο Αθανασίου Αναγνωστόπουλου

Ο Σοφοκλής ήταν καθηγητής της ελληνικής γλώσσας στο Χάρβαρντ.

314. *A Practical Method in the Modern Greek Language*, του Ευγενίου Ρίζου-Ραγκαβή (Eugene Rizo-Rangabe), Βοστώνη, The Athenaeum Press, 1896.

Αρχείο Αθανασίου Αναγνωστόπουλου

315. Προσωπογραφία του κεφαλονίτη θαλασσοπόρου Juan de Fuca (Βαλεριάνο Κεφαλονιάς 1532-1602), ο οποίος ανακάλυψε τη βρετανική Κολομβία το 1592.

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Από: περιοδικό *Ελληνική Διασπορά*, τόμ. 97, Μάιος-Ιούνιος 2006, σ. 7

Ο Juan de Fuca καταγόταν από την Κεφαλονιά και το πραγματικό όνομά του ήταν Ιωάννης Φωκάς.

316. Χάρτες που σχετίζονται με την ανακάλυψη της βρετανικής Κολομβίας το 1592 από τον Juan de Fuca.

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Από: περιοδικό *Ελληνική Διασπορά*, τόμ. 97, Μάιος-Ιούνιος 2006, σ. 8

317. Τζιμ Λόντος (Κουτσοχώρι Άργους 1897-Καλιφόρνια 1975)

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Από: *Εικονογραφημένη Ατλαντίς*, 1931

Διάσημος πρωταθλητής στην επαγγελματική πάλη (κατσ).

318. Ο Εθελοντικός Λόχος της Νέας Υόρκης, π. 1912

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Από: Φώντας Λάδης, *Όπου γη Ελλάδα. Το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Αθήνα, Μνήμες 1977, σ. 52

319. Μετανάστης που ταξίδεψε με το *Ολύμπια* και φτάνει στο Τορόντο, 1959

Ψηφιακή Αναπαραγωγή

Από: Φώντας Λάδης, *Όπου γη Ελλάδα. Το έπος της μετανάστευσης σε εικόνες*, Αθήνα, Μνήμες, 1977, σ. 12

NEW YORK

Port of _____

(Signature of seaman to be written across lower left-hand corner of photograph.)

(Left thumb print.)

NAME Isidoros Gafos

Nationality Greece

Place of holder's birth "

Place of father's birth "

Place of mother's birth "

If naturalized abroad, where and when? _____

Age 31 on Aug 12, 1918. Height 5-7 (Feet.) (Inches.)

Vessel Wesport Flag Port

Date of arrival _____

DESCRIPTION: Complexion Fair Hair Dark

Eyes Dark Physical marks or peculiarities Tattoo right arm

1-305

324

320. Στιγμιότυπο από παράσταση ελληνικού θιάσου στον Καναδά, δεκαετία 1970
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ιδιωτικό αρχείο
321. Αφίσα από γιορτή των ελληνοκαναδικών παροικιών
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Βιβλιοθήκη Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού
322. Σχολείο της ελληνικής κοινότητας του μητροπολιτικού Τορόντο, 1985
Αρχείο Φ. Σκέντζου
323. Συμφωνία Ελλάδας-ΗΠΑ για την αμοιβαία κατάταξη των πολιτών των δύο κρατών στο στρατό της χώρας όπου διαμένουν, 30.8.1918
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
324. Κάρτα ταυτότητας ξένου ναυτικού στις ΗΠΑ, στο όνομα του Έλληνα Ισίδωρου Γάφου, 1918
Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
325. Ειδική ταυτότητα “επισκέπτη” για τους ελληνοαμερικανούς τουρίστες, 1951
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Σωτηρίου Παπαστόφα
326. *Κριτική μιας Προσπάθειας*, Έτος Απόδημου Ελληνισμού, 1951
Έντυπο
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Σωτηρίου Παπαστόφα
327. Γάντι και παπούτσι πυγμαχίας του Γκας Λούκας, ενός από τους πρώτους και ελάχιστους ελληνικής καταγωγής πυγμάχους.
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Γκας Λούκας
328. Ελληνική κοινότητα του Τορόντο, Τμήμα Παιδείας, έλεγχος προόδου και απολυτήριο μαθητή, 1985-1986.
Αρχείο Φ. Σκέντζου
329. Έντυπο υλικό σχετικό με τις δραστηριότητες των ελλήνων του Καναδά
Βιβλιοθήκη Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού
330. Αγώνας δρόμου που διοργανώθηκε για την ενίσχυση του ελληνικού Γηροκομείου στο Τορόντο, 1993.
Αρχείο Φ. Σκέντζου
331. Φωτογραφίες από τη ζωή των ελλήνων μεταναστών στην Αμερική
Αρχείο Αθανασίου Αναγνωστόπουλου
332. Πανηγύρι της ελληνικής κοινότητας του Μοντεβιδέο, γύρω στα 1930
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία

333. Η δασκάλα με τους μαθητές του ελληνικού σχολείου της κοινότητας του Μοντεβιδέο, περίπου το 1940.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
334. Η ελληνική κοινότητα του Μπουένος Άιρες στέλνει βοήθεια στα θύματα πολέμου του '40, στην Ελλάδα.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
335. Φεστιβάλ ελληνικών τραγουδιών και χορών στο θέατρο *Θερβάντες* του Μπουένος Άιρες, 1956
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Ν. Αγγελίδου
336. Το εμπορικό πλοίο *Alba*, στο λιμάνι του Μπουένος Άιρες, ελληνικής πλοιοκτησίας, 1956
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Ν. Αγγελίδου
337. Εορτασμός της 25ης Μαρτίου στην ελληνική κοινότητα του Μπουένος Άιρες, 1957
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
Αρχείο Ν. Αγγελίδου
338. Εορτασμός της 25ης Μαρτίου γύρω στο 1970. Κατάθεση στεφάνου από την ελληνική κοινότητα του Καρακάς.
Ψηφιακή Αναπαραγωγή
La Trobe University, Αυστραλία
339. Βιβλίο έλληνα λογοτέχνη μεταφρασμένο στα ισπανικά από την κ. Νίνα Αγγελίδου και πρόγραμμα εκδηλώσεων που διοργανώνουν έλληνες κάτοικοι της Αργεντινής.
Αρχείο Ν. Αγγελίδου
340. Επιστολή από το Ταμείο για τους Σεισμόπληκτους Δωδεκανήσων προς τον Ιερατικός Προϊστάμενο και το Διοικητικό Συμβούλιο της ελληνικής κοινότητας του Μπουένος Άιρες, με την οποία ζητούν οικονομική ενίσχυση για τα θύματα του σεισμού, Νέα Υόρκη, 1933.
La Trobe University, Αυστραλία
341. Επιστολή από το ελληνικό Γενικό Προξενείο του Σαντιάγκο Χιλής προς την ελληνική κοινότητα του Μπουένος Άιρες, αναφορικά με δωρεά για το ελληνικό σχολείο της κοινότητας, Σαντιάγκο, 1933.
La Trobe University, Αυστραλία
342. Επιστολή από τον Ελληνικό Σύλλογο *Σωκράτης* προς την Ελληνική Κοινότητα του Μπουένος Άιρες, με την οποία ζητούν οικονομική στήριξη για την ανοικοδόμηση του σχολείου, Μπουένος Άιρες, 1937.
La Trobe University, Αυστραλία

337

343. Επιστολή από το Διοικητικό Συμβούλιο του ελληνικού φιλανθρωπικού συλλόγου *Άγιος Δημήτριος*, του Μπουένος Άιρες προς το Διοικητικό Συμβούλιο του ελληνικού αλληλοβοηθητικού συλλόγου *Κλεόβουλος*, με την οποία ανακοινώνουν την απόφασή τους να αφιερώσουν στον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό την εκδήλωσή τους και ζητούν τη στήριξή τους, Μπουένος Άιρες, 1940.

La Trobe University, Αυστραλία

344. Επιστολή από την ελληνική ορθόδοξη κοινότητα Βενεζουέλας προς το ελληνικό Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, αναφορικά με τα προβλήματα λειτουργίας του ελληνικού σχολείου της κοινότητας, Καρακάς, 1967.

La Trobe University, Αυστραλία

345. Επιστολή από την ελληνική ορθόδοξη ενορία του Σάντος *Άγιος Γεώργιος* προς την ελληνική κοινότητα του Σάο Πάολο, αναφορικά με τη διοργάνωση ελληνικής βραδιάς, Σάντος 1988.

La Trobe University, Αυστραλία

346. Έντυπο υλικό από τη ζωή των ελληνικών κοινοτήτων της Νότιας Αμερικής
Βιβλιοθήκη Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού

348

347. Βιολί του Θεόδωρου Βλαχόπουλου από την Μασσαλία, 1928
Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο

348. Βραδινή τουαλέτα της Βικί, με την οποία η Κάλλας τραγούδησε σε τηλεοπτικό ρεσιτάλ στο Chelsey Empire Theatre, στις 17 Ιουνίου 1958. Με το ίδιο φόρεμα εμφανίστηκε και στην τηλεόραση στις 31 Ιανουαρίου του 1957, σε ένα εορταστικό πρόγραμμα για την παραμονή της πρωτοχρονιάς, όπου τραγούδησε, σε καλή φόρμα, την άρια “Casta Diva”, από την αγαπημένη της όπερα *Norma* του Bellini.
Συλλογή Ν. Χαραλαμπίδου

Βραδινή τσάντα, με την οποία η Κάλλας εμφανίστηκε στο γκαλά της πρεμιέρας της ταινίας *Φαίδρα*, στις 15 Οκτωβρίου του 1968, συνοδεύοντας το ζεύγος του Προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας G.Pombidou, λίγες ημέρες μετά το γάμο του Ωνάση με την Τζάκι Κένεντι.
Συλλογή Ν. Χαραλαμπίδου

Αντίγραφο από ζευγάρι σκουλαρίκια-αντίκες, ηλικίας 150 ετών, δώρο του Ωνάση στις 15 Αυγούστου του 1970, ημέρα της ονομαστικής εορτής της Κάλλας.
Συλλογή Ν. Χαραλαμπίδου

Χρυσός σταυρός με έβανο της Μαρίας Κάλλας, αγαπημένο κόσμημά της τα τελευταία χρόνια της ζωής της.
Συλλογή Ν. Χαραλαμπίδου

Η δερμάτινη θήκη του αμερικανικού διαβατηρίου της Μαρίας Κάλλας
Συλλογή Ν. Χαραλαμπίδου

Παρτιτούρα τραγουδιού της Μαρίας Κάλλας
Συλλογή Ν. Χαραλαμπίδου

Πρόγραμμα από την όπερα *Μήδεια*, του Κερουμπίνι.
Συλλογή Ν. Χαραλαμπίδου

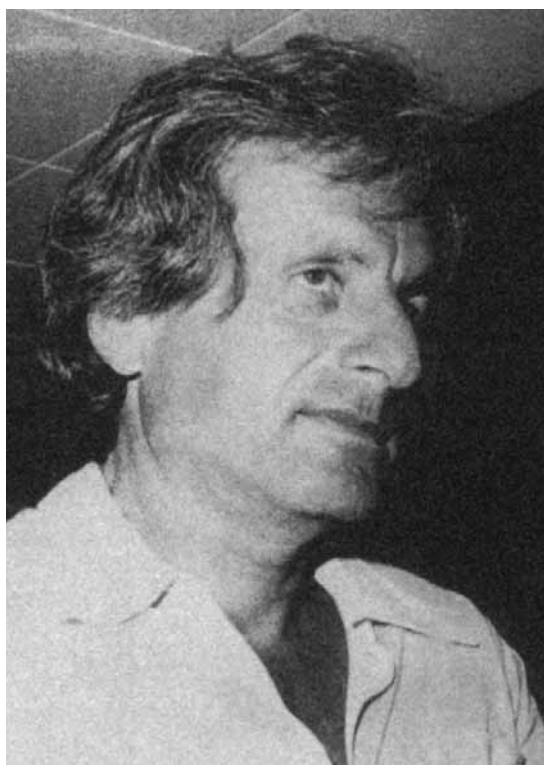
349. ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΑΡΒΑΚΗΣ (Ψαρά π. 1750-Ζάκυνθος 1825)
Πλούτισε από την εκμετάλλευση του χαβιαριού στη Ρωσία. Άφησε μεγάλο μέρος της περιουσίας του για τη δημιουργία κοινωφελών έργων, όπως η Βαρβάκειος Σχολή και η Βαρβάκειος Αγορά της Αθήνας.

350. ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΡΣΑΚΗΣ (Χοταχόβα 1792-Βουκουρέστι 1874)
Έζησε στο Βουκουρέστι όπου εξελίχθηκε σε υπουργό των Εξωτερικών και στη συνέχεια σε πρωθυπουργό της Ρουμανίας. Άφησε όλη του την περιουσία στο ελληνικό κράτος για κοινωφελείς σκοπούς.

351. ΠΑΝΑΓΗΣ ΒΑΛΛΙΑΝΟΣ (Κεραμιές Κεφαλονιάς 1814-Λονδίνο 1902)
Ήταν άνθρωπος χωρίς ιδιαίτερη μόρφωση και μεγάλη κτηματική περιουσία, αλλά εξελίχθηκε σε μεγαλέμπορο και τραπεζίτη με μεγάλες προσφορές, κυρίως στον τομέα του πολιτισμού, τόσο στην ιδιαίτερη πατρίδα του όσο και στην Ελλάδα.

355

361

359

358

352. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΜΑΡΑΣΛΗΣ (Οδησός 1831-1907)

Χρημάτισε δήμαρχος της Οδησού. Διέθεσε μεγάλα ποσά από την τεράστια περιουσία του για τη δημιουργία στην Αθήνα της Μαρσλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Επίσης συνεισέφερε με ποσά που ανέρχονται σε πολλά εκατομμύρια φράγκα σε πολλές πολιτιστικές και άλλες δραστηριότητες στον ελλαδικό χώρο.

353. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΠΕΝΑΚΗΣ (Σύρος 1843-Αθήνα 1929)

Μεγαλέμπορος με δραστηριότητα κυρίως στον χώρο της Αιγύπτου, προσέφερε μεγάλο μέρος της τεράστιας περιουσίας του στο ελληνικό κράτος για την πραγματοποίηση πολλών κοινωφελών έργων.

354. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΥΠΑΡΙΣΣΟΣ (1854-1917)

Διαπρεπής μαθηματικός με διεθνή αναγνώριση. Διετέλεσε μέλος πολλών Ακαδημιών του Εξωτερικού, ενώ αξιοσημείωτη υπήρξε η εκλογή του ως μέλους στην Παπική Ακαδημία της Ρώμης.

355. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ (Βερολίνο 1873-Μόναχο 1950)

Ο Καραθεοδωρή αναδείχτηκε σε κορυφαίο μαθηματικό παγκοσμίως φήμης. Μεγάλη θεωρείται η συμβολή του στην εξέλιξη των σύγχρονων μαθηματικών καθώς και της Θεωρίας της Σχετικότητας, την οποία πολλοί θεωρούν πνευματικό δημιούργημα του Καραθεοδωρή.

356. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ (Κύμη Ευβοίας 1883-Μαϊάμι ΗΠΑ 1962)

Κορυφαίος γιατρός με παγκόσμια αναγνώριση για την πρωτοποριακή κυτταροδιαγνωστική μέθοδό του, γνωστή σε όλους ως “Pap Test”.

357. ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ (Αθήνα 1896-Μιλάνο 1960)

Διάσημος αρχιμουσικός, συνθέτης και διευθυντής ορχήστρας, όπως της Νέας Υόρκης κ.ά. Σε όλη τη διάρκεια της καριέρας του πρέσβευε ότι σκοπός της τέχνης είναι η κατανόηση του ανθρώπου.

358. ΣΤΡΑΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ (Μυτιλήνη 1897-Παρίσι 1983)

Γνωστός και με το γαλλικό καλλιτεχνικό όνομα “Τεριάντ”, ήταν τεχνοκριτικός, εκδότης καλλιτεχνικών εντύπων και συλλέκτης έργων τέχνης. Το 1979 δημιούργησε ομώνυμό του Μουσείο στη Μυτιλήνη. Στον Τεριάντ οφείλεται και η ανακάλυψη του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου.

359. NELLY (Αϊδίνι 1899-Αθήνα 1998)

Κατά κόσμο Έλλη Σουγιουλτζόγλου-Σεραϊδάρη. Σπούδασε στη Γερμανία και εργάστηκε στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Απεικόνισε στις φωτογραφίες της όλη την Ελλάδα, αλλά και την ομογένεια. Το έργο της έτυχε διεθνούς αναγνώρισης.

360. ΜΕΜΟΣ ΜΑΚΡΗΣ (Πάτρα 1913-Αθήνα 1993)

Το 1950, στην περίοδο του ψυχρού πολέμου, απελάθηκε από τη Γαλλία για τη συμμετοχή του σε ειρηνιστικές εκδηλώσεις και εγκαταστάθηκε στη Βουδαπέστη της Ουγγαρίας, όπου και εξελίχθηκε σε έναν από τους πλέον αξιόλογους γλύπτες. Πολλά και διάσημα είναι τα έργα του Μακρή, όπως το *Μνημείο του Μαουτχάουζεν*, το *Μνημείο της Απελευθέρωσης*, το ηρωικό “κεφάλι” στο Πολυτεχνείο για τον Νοέμβρη του 1973 κ.ά.

361. ΙΑΝΝΗΣ ΞΕΝΑΚΗΣ (Βράιλα 1922-Παρίσι 2001)

Διάσημος συνθέτης, πρωτοπόρος της ηλεκτρονικής μουσικής, μαθηματικός, φιλόσοφος, αρχιτέκτονας, μετασχημάτισε τις διάφορες μαθηματικές σχέσεις που εκφράζουν το Σύμπαν σε μουσικές συνθέσεις με τη βοήθεια των ηλεκτρονικών υπολογιστών, δημιουργώντας τη μουσική του μέλλοντος.

362. ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΡΗΣΤΟΥ (Κάιρο 1926-Αθήνα 1970)

Από τους σημαντικότερους συνθέτες και φιλοσόφους της μουσικής του 20ού αιώνα. Ανέπτυξε δικό του φιλοσοφικό σύστημα και ορολογία, για τη δημιουργία μιας μεταφυσικής της μουσικής.

363. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΣ (Ιωάννινα 1753-Μόσχα 1845)

Μεγαλέμπορος στη Ρωσία, προσέφερε μεγάλα ποσά τόσο για την ενίσχυση του Αγώνα του 1821 όσο και για την ενίσχυση του ελευθέρου ελληνικού κράτους, με τη δημιουργία κοινωφελών έργων στην Αθήνα αλλά και την περιφέρεια.

364. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΩΣΙΜΑΣ (Ιωάννινα β' μισό του 18ου αιώνα-1827)

Ανέπτυξε με τους αδελφούς του μεγάλη εμπορική δραστηριότητα στο εξωτερικό και απέκτησε πολλά πλούτη. Διέθεσε μεγάλα ποσά για την υποστήριξη του Αγώνα του 1821, την ίδρυση στα Ιωάννινα της Ζωσιμαίας Σχολής και για υποτροφίες, ενώ η δωρεά της συλλογής των αρχαίων νομισμάτων του στο ελληνικό κράτος αποτέλεσε τη βάση του Νομισματικού Μουσείου.

365. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΙΖΑΡΗΣ (Μονοδένδρι Ζαγορίου 1769-Αθήνα 1841)

Μεγαλέμπορος στη Ρωσία, βοήθησε τον Αγώνα του 1821 ενώ η Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή αποτελεί δείγμα των προσφορών του ίδιου και του αδελφού του προς το ελληνικό κράτος.

366. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΙΝΑΣ (Νίσσα 1783-Βιέννη 1856)

Μεγαλέμπορος και τραπεζίτης, επέδειξε σημαντικότερο κοινωφελές έργο τόσο στην ελληνική παροικία της Βιέννης όσο και στο ελληνικό κράτος, το οποίο με τις χορηγίες του απέκτησε πλήθος φιλανθρωπικών και πνευματικών ιδρυμάτων (Οφθαλμιατρείο Αθηνών, Αστεροσκοπείο κ.ά.).

367. ΜΙΧΑΗΛ ΤΟΣΙΤΣΑΣ (Μέτσοβο 1787-Αθήνα 1856)

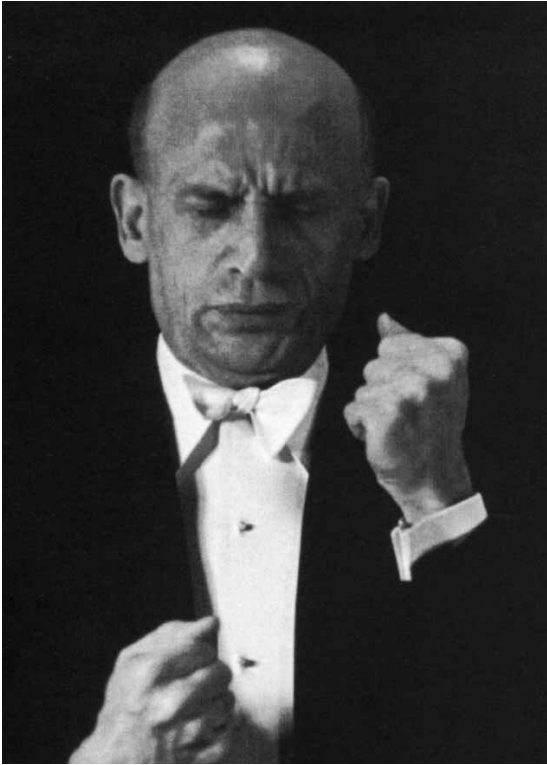
Μεγαλοεπιχειρηματίας, δραστηριοποιήθηκε στο εξωτερικό και διέθεσε τεράστια ποσά για εθνικούς και ανθρωπιστικούς σκοπούς. Μεταξύ των δωρεών ξεχωρίζει η προσφορά του για το Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

368. ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΦΗΣ (Θεσσαλονίκη 1792-Μάλτα 1886)

Πλούσιος επιχειρηματίας, προσέφερε τεράστια ποσά για την ίδρυση και ενίσχυση ιδρυμάτων, τόσο στην Αθήνα όσο και στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Θεσσαλονίκη (Παπάφειο Ορφανοτροφείο κ.ά.).

369. ΕΥΑΓΓΕΛΗΣ ΖΑΠΠΑΣ (Λάμποβο Τεπελενίου 1800-Μπροστένι 1865)

Κάτοχος τεράστιας περιουσίας στη Ρουμανία, προσέφερε μεγάλα ποσά για την ανέγερση του Ζαππειού Μεγάρου, συνεισέφερε στην προώθηση της ιδέας αναβίωσης των Ολυμπιακών Αγώνων με την αναβάθμιση του Παναθηναϊκού Σταδίου, όπου και τελέστηκαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 1896.

357

356

362

360

370. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΟΥΡΝΑΡΗΣ ή ΣΤΟΡΝΑΡΗΣ (Μέτσοβο 1806-Χαλκίδα 1853)

Έμπορος αλλά και άνθρωπος της εξέλιξης, και κυρίως της τεχνολογικής προόδου, με τη διαθήκη του κληροδότησε στο ελληνικό κράτος ένα τεράστιο, για την εποχή του, χρηματικό ποσό, με το οποίο ανεγέρθησαν πολλά πνευματικά ιδρύματα, μεταξύ αυτών και το Πολυτεχνείο (η ανέγερσή του οφείλεται στους Μετσοβίτες Στουρνάρη, Αβέρωφ και Τσοίτσα).

371. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΒΕΡΩΦ (Μέτσοβο 1818-Αλεξάνδρεια 1899)

Εγκαταστάθηκε στην Αλεξάνδρεια, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο και απέκτησε μεγάλη περιουσία. Η κοινωφελής δράση του ξεκίνησε στην Αλεξάνδρεια και συνεχίστηκε στην Ελλάδα, με προφορές εθνικής και πολιτιστικής σημασίας.

372. ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΥΓΓΡΟΣ (Κωνσταντινούπολη 1830-Αθήνα 1899)

Κεφαλαιούχος της Διασποράς, προσέφερε τεράστια ποσά και κατά τη διάρκεια της ζωής του και μετά θάνατον με τη διαθήκη του για κοινωφελείς σκοπούς, όπως την ανέγερση μεγάλων νοσοκομείων, ορφανοτροφείων, μουσείων κ.ά.

373. ΠΑΝΑΓΗΣ ΧΑΡΟΚΟΠΟΣ (Κεφαλονιά 1835-Αθήνα 1911)

Πλούσιος επιχειρηματίας, δραστηριοποιήθηκε στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Ανέπτυξε σημαντική κοινωφελή και εθνική δράση, τόσο κατά το διάστημα της παραμονής του στο εξωτερικό όσο και κατά την επιστροφή του στην Ελλάδα. Η πλέον γνωστή προσφορά του είναι η ίδρυση της Χαροκοπέου Οικοκυρικής Σχολής (σημερινό Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο).

374. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΟΥ (Κωνσταντινούπολη 1857-Παρίσι 1951)

Μεγαλέμπορος και χρηματιστής, δραστηριοποιήθηκε παράλληλα με τις επιχειρησιακές του ενασχολήσεις και στον κοινωνικό τομέα, με δωρεές και τη δημιουργία κοινωφελών ιδρυμάτων στην γενέτειρά του την Κωνσταντινούπολη, αλλά και στην Ελλάδα (Σισμανόγλειο Νοσοκομείο κ.ά.).

375. ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ (Διδυμότειχο 1882-Vevay Ελβετίας 1954)

Ασχολήθηκε αρχικά με το εμπόριο ξυλείας και στη συνέχεια με ναυτιλιακές επιχειρήσεις, και έγινε από τους σημαντικότερους παράγοντες στο χώρο των θαλασσίων μεταφορών. Παράλληλα με τις επιχειρηματικές του δραστηριότητες ασχολήθηκε με τη φιλανθρωπία ενώ το φερόνυμο ίδρυμά του συμβάλλει έως σήμερα στην εκπαίδευση των νέων σε πολλά επιστημονικά πεδία.

376. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΩΝΑΣΗΣ (Σμύρνη 1906-Παρίσι 1975)

Από τους μεγαλύτερους και γνωστότερους εφοπλιστές του κόσμου, ειδικά στον τομέα των πετρελαιοφόρων. Στην Ελλάδα δημιούργησε την Ολυμπιακή Αεροπορία ενώ με τη διαθήκη του κατέλιπε μεγάλα ποσά για κοινωφελείς σκοπούς.

377. Αρχίπ Ιβάνοβιτς Κουντζής (Arkhip Ivanovich Kuinji's), Μαρτιούπολη 1842-Οδησός 1910
 Φωτογραφία, 1907
 Ψηφιακή Αναπαραγωγή
 Από: *Kiriak Konstandi and Greek Painters in Odessa, late XIX early XX Centuries*, Odessa, Druk, 2002
 Θεωρητικός της ζωγραφικής, Ακαδημαϊκός κορυφαίος ζωγράφος της Ουκρανίας και του ευρύτερου ρωσικού χώρου, ελληνικής καταγωγής.
378. Αρχίπ Ιβάνοβιτς Κουντζής (Arkhip Ivanovich Kuinji's), Μαρτιούπολη 1842-Οδησός 1910
Βορνά, Μια Μελέτη
 Ψηφιακή Αναπαραγωγή
 Από: *Kiriak Konstandi and Greek Painters in Odessa, late XIX early XX Centuries*, Odessa, Druk, 2002.
379. Κίριακ Κ. Κωνστάντη (Kiriak Konstandi), Ντοφίνκοβα Ουκρανίας 1852-Οδησός 1921
Ομικλώδης Πέμπτη στο Βορνά, 1904
 Ψηφιακή Αναπαραγωγή
 Από: *Kiriak Konstandi and Greek Painters in Odessa, late XIX early XX Centuries*, Odessa, Druk, 2002
 Ίδρυτής της Νότιας Ρωσικής Σχολής Ζωγραφικής, Ακαδημαϊκός κι ένας από τους μεγαλύτερους ζωγράφους της Ουκρανίας, ελληνικής καταγωγής.
380. Κίριακ Κ. Κωνστάντη (Kiriak Konstandi), Ντοφίνκοβα Ουκρανίας 1852-Οδησός 1921
Αυτοπροσωπογραφία, 1903
 Ψηφιακή Αναπαραγωγή
 Από: *Kiriak Konstandi and Greek Painters in Odessa, late XIX early XX Centuries*, Odessa, Druk, 2002
381. Κίριακ Κ. Κωνστάντη (Kiriak Konstandi), Ντοφίνκοβα Ουκρανίας 1852-Οδησός 1921
 Ο καλλιτέχνης σε φωτογραφία του 1890
 Ψηφιακή Αναπαραγωγή
 Από: *Kiriak Konstandi and Greek Painters in Odessa, late XIX early XX Centuries*, Odessa, Druk, 2002
382. Νικόλαος Μαστερόπουλος, Μόσχα 1948-2003
Γυναικείο πορτρέτο
 Ψηφιδωτό, 36x20 εκ.
 Ιδιωτική Συλλογή
 Έζησε και εργάστηκε στη Ρωσία, αλλά και στην Ελλάδα, κυρίως στο Άγιο Όρος, δημιουργώντας συνθέσεις για τα εκεί μοναστήρια. Θεωρείται από τους καλύτερους δημιουργούς της σύγχρονης ρωσικής ζωγραφικής.
383. Νικόλαος Μαστερόπουλος, Μόσχα 1948-2003
Μια ζωγραφιά από την εικονογράφηση μεσαιωνικού μυθιστορήματος
 Σμάλτο, 18x13,50 εκ.
 Ιδιωτική Συλλογή

384. Νικόλαος Μαστερόπουλος, Μόσχα 1948-2003
ΑΡΚΟΣ, ΛΥΚΟΣ ΜΟΥΧΤΕΡΟΣ ΚΑΙ ΤΗ ΝΥΧΤΑ ΓΥΡΑΙΒΟΣ
 Λάδι σε μουσαμά, 120x100 εκ.
 Συλλογή Φωτεινής Σταυρίδου
385. Γιάννης Κεφαλληνός, Αλεξάνδρεια 1894-Αθήνα 1957
Ο Φελάχος
 Λιθογραφία με τίντα, 32,2x24,9 εκ.
 Βουλή των Ελλήνων
 Χαράκτης, εργάστηκε στην Αθήνα, όπου χρημάτισε καθηγητής και Διευθυντής της Σχολής Καλών Τεχνών.
386. Πάνος Αραβαντινός, Κέρκυρα 1886-Παρίσι 1930
Σκηνή από την Κάρμεν
 Λάδι σε μουσαμά, 77,5x97,5 εκ.
 Βουλή των Ελλήνων
 Ζωγράφος και σκηνογράφος, έζησε και εργάστηκε κυρίως στο Βερολίνο, το Μόναχο και το Παρίσι.
387. Γεράσιμος Στέρης-Σταματελάτος, Κεφαλονιά 1898-Αμερική 1987
Ονειρικό Ακρογιάλι
 Λάδι σε χαρτόνι, 41x50 εκ.
 Βουλή των Ελλήνων
 Σπούδασε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και το Παρίσι, έζησε για μικρό διάστημα στην Ελλάδα και στη συνέχεια στην Αμερική έως το τέλος της ζωής του.
388. Γεράσιμος Στέρης-Σταματελάτος, Κεφαλονιά 1898-Αμερική 1987
Ομηρικό Ακρογιάλι
 Λάδι σε μουσαμά, 41x47 εκ.
 Βουλή των Ελλήνων
389. Τζων Χριστοφόρου, Λονδίνο 1921
Portrait d'un poète inconnu, 1995
 Λάδι σε μουσαμά, 81x65 εκ.
 Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου
 Σπούδασε στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, εργάστηκε όμως στο εξωτερικό και έργα του υπάρχουν σε δημόσιες και ιδιωτικές συλλογές, τόσο στο εξωτερικό όσο και στην Ελλάδα.
390. Θεόδωρος Στάμος, Νέα Υόρκη 1922-Ιωάννινα 1997
Infinity Field, Lefkada Series, 1979
 Ακρυλικό σε μουσαμά, 222x242 εκ.
 Βουλή των Ελλήνων
 Έζησε και εργάστηκε στην Αμερική, όπου θεωρείται από τους κορυφαίους πρωτοποριακούς καλλιτέχνες της.
391. Ιωάννης Αβραμίδης, Βατούμ 1922
Μορφή I, 1959
 Μπρούτζος, ύψος 173 εκ.
 Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου
 Γλύπτης και ζωγράφος, γεννήθηκε στη Ρωσία από έλληνες γονείς. Από το 1943 ζει και εργάζεται στη Βιέννη.

387

392. Νικόλαος Γύζης, Σκλαβοχώρι Τήνου 1842-Μόναχο 1901

Η έξωση

Λάδι σε μουσαμά, 20,6x8,5 εκ.

Βουλή των Ελλήνων

Σπούδασε στην Αθήνα και το Μόναχο. Το 1888 έγινε τακτικός καθηγητής στην Ακαδημία Καλών Τεχνών του Μονάχου. Ασχολήθηκε με ηθογραφικά, ιδεαλιστικά και θρησκευτικά θέματα.

393. Περικλής Πανταζής, Αθήνα 1849-Βρυξέλλες 1884

Γυναίκα που πλέκει

Λάδι σε μουσαμά, επικολλημένο σε ξύλο, 103x74 εκ.

Βουλή των Ελλήνων

Σπούδασε στην Αθήνα και την Ακαδημία Καλών Τεχνών του Μονάχου. Το 1872 εγκαταστάθηκε στις Βρυξέλλες. Ασχολήθηκε με προσωπογραφίες, νεκρές φύσεις και ηθογραφικά θέματα.

394. Περικλής Πανταζής, Αθήνα 1849-Βρυξέλλες 1884

Νεκρή Φύση

Λάδι σε μουσαμά, 54x63,5 εκ.

Βουλή των Ελλήνων

395. Παύλος Προσαλέντης, Κέρκυρα 1857-Αλεξάνδρεια 1894

Πλοία στη θάλασσα

Λάδι σε μουσαμά, 80x120 εκ.

Βουλή των Ελλήνων

Σπούδασε στην Αθήνα, τη Νάπολη και το Παρίσι. Έζησε και εργάστηκε στην Αλεξάνδρεια. Ασχολήθηκε με προσωπογραφίες και θέματα εμπνευσμένα από την Ανατολή.

396. Κωνσταντίνος Μαλέας, Κωνσταντινούπολη 1879-Αθήνα 1928

Ο Σηκουάνας στο Αρζαντέγ

Λάδι σε μουσαμά, 24x34 εκ.

Βουλή των Ελλήνων

Σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη και το Παρίσι. Ασχολήθηκε κυρίως με την τοπιογραφία.

397. Δημήτριος Γαλάνης, Αθήνα 1879-1966

Επαρχιακό τοπίο με φιγούρα

Λάδι σε μουσαμά, 60,5x77,5 εκ.

Βουλή των Ελλήνων

Σπούδασε στην Αθήνα και το Παρίσι. Εξελέγη μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας και αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Ασχολήθηκε με τοπία, νεκρές φύσεις και μυθολογικές σκηνές.

392

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

1. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ)

α. Γενικές θεωρήσεις

Άτλας της Ελληνικής Διασποράς, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ. Αλέξανδρος, 2001.

Δένδιας Μιχαήλ Α., *Αι ελληνικαί παροικίαι ανά τον κόσμον, ήτοι Οι Έλληνες εις Ρωσίαν, Ρουμανίαν, Αίγυπτον, Ηνωμένας Πολιτείας και πάσας εν γένει τας άλλας χώρας*, Αθήνα 1919.

Έμκε-Πουλοπούλου Έρα, *Προβλήματα μετανάστευσης-παλιννόστησης*, Αθήνα, Ινστιτούτο Μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας, Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών, 1986.

Κατσιαρδή-Heiring Όλγα, «Η ελληνική Διασπορά. Το εμπόριο ως γενικευμένη εξειδίκευση», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, τόμ. 1, Αθήνα, Τα Ελληνικά Γράμματα/Εφημ. *Τα Νέα*, 2003, σσ. 87-112.

Κατσιαρδή-Heiring Όλγα, «Η ελληνική Διασπορά. Η γεωγραφία και τυπολογία της» και «Τα δίκτυα της ελληνικής Διασποράς», επιμ. Σπύρος Ασδραχάς κ.ά., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τόμ. 1, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2003, σσ. 237-274, 461-481.

Νιώτης Γρηγόρης Δ. (επιμ.), *Ο Ελληνισμός στον Παγκόσμιο Χώρο: Η πρότασή μας*, Θεσσαλονίκη, Συνέλευση του Συμβουλίου Αποδήμου Ελληνισμού, 1995.

Σελέκου Ολυμπία, *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων της Διασποράς*, Αθήνα, Εθν. Κέντρο Κοινων. Ερευνών, 2004.

Σκανδαλάκης Παναγιώτης Ν., *Ελληνική Διασπορά*, Αθήνα, Αλέξανδρος, 2003.

Τσολάκιδης Ιορδάνης Α., *Ελληνισμός της Διασποράς*, Θεσσαλονίκη, Αδελφοί Κυριακίδη, 2004.

Υπουργείο Εξωτερικών/Διεύθυνση Αποδήμων, *Ο Ελληνισμός του Εξωτερικού*, β' έκδ., Αθήνα 1992.

Χασιώτης Ι. Κ., *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής Διασποράς*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1993.

Χασιώτης Ι. Κ., «Η νεοελληνική Διασπορά και ο Απόδημος Ελληνισμός», *Θέματα Ιστορίας*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1998, σσ. 173-215.

Χασιώτης Ι. Κ., «Η μεταπολεμική μετανάστευση και ο Απόδημος Ελληνισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 16, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σσ. 226-245.

Ψυρούκης Νίκος, *Το νεοελληνικό παροικιακό φαινόμενο*, β' έκδ., Αθήνα, Επικαιρότητα, 1975.

*Η βιβλιογραφία για τη νεοελληνική Διασπορά είναι τεράστιας ευρύτητας. Εδώ έγινε επιλογή μεταξύ των μελετών που χρησιμοποιήθηκαν στη σύνταξη των επιμέρους ενότητων και μάλιστα των σχετικά νεότερων. Μερικά από τα παλαιότερα δημοσιεύματα παρατίθενται στις περιπτώσεις που δεν έχουν υποκατασταθεί από τη σύγχρονη βιβλιογραφία. Τα ονόματα των συγγραφέων ή των εκδοτικών φορέων παρουσιάζονται σε αλφαβητική σειρά, πρώτα τα ελληνικά και μετά οι υπόλοιπες γλώσσες με λατινικούς χαρακτήρες. Οι διαδικτυακοί τόποι βρίσκονται στο τέλος κάθε ενότητας.

β. Συλλογικά έργα και πρακτικά συνεδρίων

Βεντούρα Λίνα – Τρουμπέτα Σεβαστή (επιμ.), «Σύγχρονες θεωρήσεις του μεταναστευτικού φαινομένου», Αφιέρωμα, *Σύγχρονα Θέματα*, έτος 29, περίοδος Β', τεύχος 92 (Ιανουάριος-Μάρτιος 2006).

Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού (έκδ.), *Α' Παγκόσμιο Συνέδριο Αποδήμων Ελλήνων. Πρακτικά και πορίσματα*, Αθήνα 1985.

Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού-ΕΡΤ 3 (επιμ.), *Ιστορία και πολιτισμός των Ελλήνων της Διασποράς*, Θεσσαλονίκη, Αδελφοί Κυριακίδη, 2004.

Δαμανάκης Μιχάλης (επιμ.), *Παιδεία Ομογενών. Θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις*, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 1999.

Δαμανάκης Μ. – Καρδάσης Β. – Μιχελακάκη Θ. – Χουρδάκης Α. (επιμ.), *Ιστορία της νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και διδασκαλία*, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2004.

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (έκδ.), *Απόδημοι Έλληνες/Greeks Abroad*, Αθήνα 1972.

Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης, *Πρακτικά 1ου Συνεδρίου Αποδήμων Κοζάνης*, Κοζάνη, Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης, 1998.

Νικολινάκος Μάριος (επιμ.), *Οικονομική Ανάπτυξη και μετανάστευση στην Ελλάδα, Εισηγήσεις από σεμινάριο στο Παρίσι 1973*, Αθήνα, Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης-Κάλβος, 1974.

Στασινοπούλου Μαρία Α. – Χατζιωάννου Μαρία-Χριστίνα (επιμ.), *Διασπορά-Δίκτυα-Διαφωτισμός*. Αφιέρωμα, *Τετράδια Εργασίας* 28 (2005).

Τουλουμάκος Ιω. (επιμ.), *Η Ελλάδα έξω από τα σύνορα (Ένα μικρό αφιέρωμα στον Ελληνισμό της Διασποράς)*, Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης, 1996.

Τσοκαλίδου Ρούλα – Παπαρούση Μαρίτα (επιμ.), *Θέματα ταυτότητας στην ελληνική Διασπορά: Γλώσσα και λογοτεχνία*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2005.

Χάρης Κ. Π. – Πετρουλάκης Ν. Β. (επιμ.), *Ο Ελληνισμός της Διασποράς και η ελληνική παιδεία του*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1995.

Baghdiantz McCabe, Ina – Gelina Harlaftis – Ioanna Minoglou (επιμ.), *Diaspora Entrepreneurial Networks. Five Centuries of History*, Οξφόρδη, Berg Publications, 2005.

Cohen Robin (επιμ.), *The International Library of Studies on Migration*, τόμ. 1-9, Brookfield, Edward Elgar, 1996-1999.

Clogg Richard (επιμ.) *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, Οξφόρδη, St Antony's College, 2000 (ελληνική μετάφραση: *Η ελληνική Διασπορά στον 20ό αιώνα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2004).

Constas D. C. – Platias A. G. (επιμ.), *Diasporas in World Politics: The Greeks in Comparative Perspective*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, MacMillan, 1993.

Fossey John M., (επιμ.) *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora*, τόμ. 1-2, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 1991.

Irmscher Johannes – Mineemi Marika (επιμ.), *Ο Ελληνισμός εις το Εξωτερικόν – Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der neueren Zeit*, Βερολίνο, Akademie Verlag, 1968.

Konstantinu Evangelos (επιμ.), *Griechische Migration in Europa. Geschichte und Gegenwart*, Φραγκφούρτη, Peter Lang, 2000.

Lucassen Leo – Lucassen Jan (επιμ.), *Migration, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives*, Βέρνη, Peter Lang, 1997 (γ' έκδ. 2005).

Prénélaakis Georges (επιμ.), *Les Réseaux des Diasporas/The Networks of Diasporas*, Λευκωσία-Παρίσι, ΚΥΚΕΜ-L'Harmattan, 1996.

γ. Ειδικές μελέτες

Βεντούρα Λίνα, *Μετανάστευση και Έθνος. Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, Αθήνα, εκδ. Μνήμων, 1994.

Γουσιδής Δημήτρης, *Όπου ζεις, δεν πατριζεις: Η νέα προσφυγιά, μια ακόμα ελληνική τραγωδία*, Αθήνα 1975.

Δαλκαβούκης Βασίλειος Κ., *Μετοικεσίες Ζαγορησίων (1750-1922). Προσεγγίσεις στις διαδικασίες προσαρμογής μιας τοπικής κοινωνίας στην ιστορική συγκυρία*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Ριζαρείου Σχολής, 1999.

Δαμανάκης Μιχάλης, *Μετανάστευση και εκπαίδευση*, Αθήνα, Gutenberg, 1987.

Ζολώτας Ξενοφών, *Μετανάστευσις και οικονομική ανάπτυξις*, Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδος, 1966.

Κασιμάτη Κούλα, *Μετανάστευση, παλιννόστηση: Η προβληματική της δεύτερης γενιάς*, Αθήνα, Ελληνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1984.

Κατσιαρδή-Heiring Όλγα, «Εκπαίδευση στη Διασπορά. Προς μια παιδεία ελληνική ή προς “θεραπεία” της πολυγλωσσίας;», *Ελληνική Παιδεία και Κοινωνία, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένον στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1995, σσ. 153-176.

Κατσιαρδή-Heiring Όλγα, «Από τις “ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού” στην ιστοριογραφία του μεταναστευτικού φαινομένου (15ος-19ος αι.)», *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, επιμ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης – Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών*, τόμ. 2, Αθήνα 2004, σσ. 223-250.

Μουσούρου Λ. Μ., *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Αθήνα, Gutenberg, 1991.

Μπόμπας Λεωνίδας Χ., *Ελληνογλώσση εκπαίδευση στο Εξωτερικό*, Αθήνα 1992.

Μπαρούτας Κώστας, *Οι ναοί των Ελλήνων μεταναστών*, Αθήνα, εκδόσεις Καρακώστογλου, 2006.

Σταυράκης Γ. Κ., *Κάτω από ξένους ουρανούς τέσσερα εκατομμύρια Έλληνες*, Αθήνα 1987.

Τωμαδάκης Ν. Β., *Η συμβολή των ελληνικών κοινοτήτων του εξωτερικού εις τον αγώνα της ελευθερίας*, Αθήνα 1953.

Χαρλαύτη Τζελίνα, «Το εμποροναυτιλιακό δίκτυο των Ελλήνων της Διασποράς και η ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας τον 19ο αιώνα: 1830-1860», *Μνήμων*, 15 (1993), σσ. 69-127.

Χαρλαύτη Τζελίνα, *Η ιστορία της ελληνοκτητης ναυτιλίας, 19ος-20ός αι.*, Αθήνα, Νεφέλη, 2001.

Χατζηωσήφ Χρ., «Εμπορικές παροικίες και ανεξάρτητη Ελλάδα. Ερμηνείες και προβλήματα», *Ο Πολίτης*, αριθ. 62 (Σεπτ. 1983), σσ. 29-30.

Chatzioannou Maria Christina, “L'émigrazione commerciale greca dei secoli XVIII-XIX: Una sfida imprenditoriale”, *Proposte e Ricerche*, 42 (anno XXII, 1999), σσ. 22-38.

Geanakoplos Deno J., “The Diaspora Greeks: The Genesis of Modern Greek National Consciousness”, *Hellenism and the First Greek War of Liberation, 1821-1830*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1976, σσ. 59-77.

Gounaris, B. C. “Emigration from Macedonia in the Early Twentieth Century”, *Journal of Modern Greek Studies*, 7 (1989), σσ. 133-153.

Harlaftis Gelina, “Mapping the Greek Maritime Diaspora from the Early Eighteenth to the Late Twentieth Centuries”, *Diaspora Entrepreneurial Networks. Five Centuries of History*, επιμ. Ina Baghdiantz McCabe – Gelina Harlaftis – Ioanna Minoglou, Οξφόρδη, Berg Publications, 2005, σσ. 147-171.

Hassiotis I. K., “Continuity and Change in the Modern Greek Diaspora”, *Journal of Modern Hellenism*, 6 (1989), σσ. 9-24.

Hassiotis I. K., “Typology and Periodization in Modern and Contemporary Greek Migrations”, *Griechische Migration in Europa. Geschichte und Gegenwart*, επιμ. Evangelos Konstantinu, Φραγκούρη, Peter Lang, 2000, σσ. 85-94.

Hassiotis I. K., “Past and present in the History of Modern Greek Diaspora”, *Diaspora, Identity and Religion. New Directions in Theory and Research*, επιμ. Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan, Carolin Alfonso, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2004, σσ. 93-101.

Ikonomu Th. P., *Ethnische Institutionen in der Diaspora. Das Beispiel der Griechen*, Salzburg (Πανεπιστήμιο Salzburg, Habilitationsschrift), 1989.

Kitroeff Alexander, “The Transformation of Homeland-Diaspora Relations. The Greek Case in the 19th-20th Centuries”, *Proceedings of the 1st International Congress on the Hellenic Diaspora from Antiquity to Modern Times*, επιμ. J. M. Fossey, τόμ. 2, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 1991, σσ. 233-250.

Minoglou Ioanna, “Toward a Typology of Greek-diaspora Entrepreneurship”, *Diaspora Entrepreneurial Networks. Five Centuries of History*, επιμ. Ina Baghdiantz McCabe – Gelina Harlaftis – Ioanna Minoglou, Οξφόρδη, Berg Publications, 2005, σσ. 173-189.

Papamiltiades-Czeher Chr., “Les migrations internationales de la Grèce”, *Cahiers Balkaniques*, 13/I (1957), σσ. 59-103.

Stojanovich Trajan, “The Conquering Balkan Merchant”, *Journal of Economic History*, 20 (1960), 234-313 (ελληνική μετάφραση «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος», *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αι.)*, επιμ. Σπ. Ασδραχάς, Αθήνα, Μέλισσα, 1979, σσ. 289-345.

Tsakonas Panayiotis J., “The Hellenic Diaspora and the Macedonian Issue”, *Journal of Modern Hellenism*, 14 (1997), σσ. 139-158.

<http://www.fhm.gr/projects/migration/15-19> (ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού για τον Παροικιακό Ελληνισμό. Τα κείμενα συντάχθηκαν από ομάδα συνεργατών υπό την εποπτεία της Όλγας Κατσιαρδή-Hering).

<http://elliniki-diaspora.arch.uoa.gr>

2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΖΩΝΕΣ

Α. Ευρώπη

Αλεξίου Α., «Η παρουσία των Ελλήνων στο Βέλγιο», *Η εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων στο Βέλγιο και στη Γαλλία*, επιμ. Μ. Δαμανάκης, Αθήνα, Gutenberg, 1997, σσ. 15-28.

Αμήρα Α. – Μαράντου-Αλιπράντη Λ., «Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, 1960-1981», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 51 (1983), σσ. 120-142.

Απρίλε Ρόκκο, *Η Ελλάδα τον Σαλέντο*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1996.

Βακαλόπουλος Α., «Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας», *Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1980, σσ. 403-448.

Βελουδής Γιώργος, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκιάδων στη Βενετία (1670-1854). Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1987.

Βεντούρα Λίνα, *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999.

Βεντούρα Λίνα, «Έλληνες μετανάστες στο μεταπολεμικό Βέλγιο: Διαδικασίες διαμόρφωσης κοινότητας και ταυτοτήτων», *Ιστορία της νεοελληνικής διασποράς. Έρευνα και διδασκαλία*, επιμ. Μ. Δαμανάκης – Β. Καρδάσης – Θ. Μιχελακάκη – Α. Χουρδάκης, τόμ. 2, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών του Πανεπιστημίου Κρήτης, 2004, σσ. 63-69.

Βερέμης Θ. – Κουλουμπής Θ. – Νικολακόπουλος Η. (επιμ.), *Ο Ελληνισμός της Αλβανίας*, Αθήνα, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, 1993.

Βλάμη Δέσποινα, *Το φιορίνι, το σιτάρι και η οδός Κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο, 1750-1868*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2000.

Βλάσση Δέσποινα, «Ο εποικισμός της Ακυλίας από Έλληνες (ΙΗ' αι.) και ο ανταγωνισμός Αυστρίας-Βενετίας. Ανέκδοτα έγγραφα», *Θησαυρισματα*, 15 (1978), σσ. 177-214.

Γεωργιτογιάννη Ευαγγελία, *Παναγής Α. Χαροκόπος (1835-1911). Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα, Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνης, 2000.

Γκριτζώνας Κώστας, *Τα παιδιά του Εμφυλίου Πολέμου. Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1998.

Γλυτσός Ν., *Θεωρητική και εμπειρική ανάλυση της μεταναστευτικής κίνησης και της ροής εμβασμάτων μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας*, Αθήνα, ΚΕΠΕ, 1991.

Γουγουλάκης Π., «Η ελληνική κοινότητα της Σουηδίας», *Η ελληνική διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*, επιμ. Γ. Πετρόχειλος, Αθήνα, Βασιλόπουλος, 1985, σσ. 148-172.

Δαμανάκης Μιχάλης (επιμ.), *Η Εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων στο Βέλγιο και στη Γαλλία*, Αθήνα, Gutenberg, 1997.

Δαμανάκης Μιχάλης, *Ελληνικά σχολεία και τμήματα μητρικής γλώσσας στη Γερμανία (1986-1998)*, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2003.

Δεληγιάννης Δ., *Ρουμανία. Ελληνισμός-Τέχνη-Ορθοδοξία*, Αθήνα, εκδ. Αδάμ, 1995.

Δημοσία Ιλαρία. 500 Χρόνια από την ίδρυση της ελληνορθόδοξης κοινότητας Βενετίας, 1498-1998, Βενετία, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, 1999.

Διαλεκτόπουλος Θ., «Ιστορική προσέγγιση της παρουσίας των Ελλήνων στις Κάτω Χώρες από το 1600 μέχρι την εποχή της μετανάστευσης του 1950», *Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και διδασκαλία*, επιμ. Μ. Δαμανάκης – Β. Καρδάσης – Θ. Μιχελακάκη – Α. Χουρδάκης, τόμ. 2, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2004, σσ. 70-81.

Διεθνές Κέντρο Απόδημου Ελληνισμού/ΔΙΚΑΕ (έκδ.), *Ο Ελληνισμός στην Ενωμένη Ευρώπη*, Βρυξέλλες 1992.

Ευστρατιάδης Σωφρόνιος, *Ο εν Βιέννη ναός του Αγίου Γεωργίου και η κοινότης των Οθωμανών υπηκόων*, Αλεξάνδρεια 1912 (ανατύπωση, Αθήνα, Κ. Χ. Σπανός, 1997).

Ζορμπαλά Κωνσταντίνα, «Οι Έλληνες φοιτητές στα γερμανικά πανεπιστήμια τον 19ο αιώνα», *Οι χρόνοι της Ιστορίας. Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Πρακτικά Διεθνούς συμποσίου*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 1998, σσ. 55-62.

Ινστιτούτο Ιστορικής Σπουδής, *Το παιδομάζωμα: Ντοκουμέντα 1940-1949*, Αθήνα, Νέος κόσμος, 1982.

Καζάκος Π. (επιμ.), *Ο Ελληνισμός στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1995.

Καζάκος Π. (επιμ.), *Ο Απόδημος Ελληνισμός στις Σκανδιναβικές Χώρες (Σουηδία, Φινλανδία) και στην Κεντρική Ευρώπη (Ουγγαρία, Τσεχία, Σλοβακία, Πολωνία και Αυστρία)*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1999.

Καιροφύλας Ι. Κ., *Έλληνες στη Γερμανία, 1700-1966*, Αθήνα 1966.

Καναβάκης Μ., «Οργάνωση και στόχοι των ελληνικών κοινοτήτων στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας», *Ιστορία της Νεοελληνικής διασποράς. Έρευνα και διδασκαλία. Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 4-6 Ιουλίου 2003*, επιμ. Μ. Δαμανάκης – Β. Καρδάσης – Θ. Μιχελακάκη – Α. Χουρδάκης, τόμ. 2, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2004, σσ. 20-33.

Καραθανάσης Α. Ε., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1975 (β' έκδ. 1986).

Καραθανάσης Α. Ε., *Οι Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714). Συμβολή στη μελέτη της ελληνικής πνευματικής κίνησης στις παραδονάβιες ηγεμονίες κατά την προφαναριωτική περίοδο*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1982.

Καστανάκης Α., «Μετανάστευση και Εκκλησία: Κριτική θεώρηση της κοινωνικοπολιτικής και πολιτισμικής λειτουργίας της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας Γερμανίας», *Η ελληνική Διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*, επιμ. Γ. Πετρόχειλος, Αθήνα, Βασιλόπουλος, 1985, σσ. 66-87.

Κατσιαρδή-Heiring Όλγα, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, τόμ. 1-2, Αθήνα, Ίδρυμα Σαριπόλου, 1986.

Κατσιαρδή-Heiring Όλγα, *Λησμονημένοι ορίζοντες Ελλήνων εμπόρων: Το πανηγύρι στη Senigallia (18ος-αρχές 19ου αιώνα)*, Αθήνα, Καραβίας, 1989.

Κατσιαρδή-Heiring Όλγα, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων. Από την Θεσσαλία στην Κεντρική Ευρώπη (18ος-αρχές 19ου αι.). Επίμετρο: Η Αμπελακιώτικη Συντροφιά (1805)*, Αθήνα-Αμπελάκια, εκδ. Ηρόδοτος, 2003.

Κόντης Α., «Ο Ελληνισμός στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας», στο: *Ελληνισμός της Διασποράς*, τόμ. 2: *Ο Ελληνισμός της Διασποράς στην Ευρώπη*, Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2003, σσ. 39-98.

Κόντου Μ., «Η μεταναστευτική πολιτική των εργατικών συνδικάτων και πολιτικών κομμάτων στο Βέλγιο, τη Σουηδία και την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Συγκριτική μελέτη», *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας-παλιννόστησης του ελληνικού πληθυσμού*, τόμ. 1, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1990, σσ. 393-416.

Κοτσαγεώργη-Ζυμάρη Ξανθίππη, «Η ανθρωπογεωγραφία και τα εθνικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων της Βουλγαρίας, 1888-1934. Τα στοιχεία των βουλγαρικών απογραφών και ο έλεγχος αξιοπιστίας τους», *Βαλκανικά σύμμεικτα*, 9 (1997), σσ. 121-184.

Κοτσαγεώργη Ξανθίππη (επιμ.), *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας. Ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1999.

Κουζινόπουλος Σπύρος, «Οι δραστήριοι Έλληνες της Φινλανδίας», *Ελληνική Διασπορά*, αρ. 72 (Φεβρ. 2003), σσ. 4-5.

Κουμαριανού Αικατερίνη (επιμ.), *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Βιέννη-Παρίσι (1784-1821)*, Αθήνα-Βιέννη, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, 1995.

Κουτμάνης Σωτήρης, «Όψεις της εγκατάστασης των Ελλήνων στη Βενετία τον 17ο αιώνα», *Θησαυρίσματα*, 35 (2005), σσ. 300-330.

Λάιος Γεώργιος Σ., *Σίμων Σίνας*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1972.

Λάιος Γεώργιος Σ., *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιζαήλ και Μανούση (17ος-19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική Βιβλιοθήκη, 1982.

Λασκαρίδης Χρήστος, *Το Καταστατικό της Ελληνικής Εμπορικής Κοινότητας στη Νίζνα της Ουκρανίας*, Ιωάννινα 1997.

Λιθοξόπουλος Κώστας, *Οι δρόμοι της οδύνης. Οι Έλληνες της Βιέννης και οι αντιστασιακές-αντιφασιστικές οργανώσεις τους (1947-1982)*, Δράμα 1996.

Λουκάτος Σπύρος, «Ο πολιτικός βίος των Ελλήνων της Βιέννης κατά την Τουρκοκρατία και τα αυτοκρατορικά προς αυτούς προνόμια», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 15 (1961), σσ. 287-350.

Μαγκριώτης Δ., «Η δημογραφική ιστορία της ελληνικής εμπορικής παροικίας του Λονδίνου (1837-1881)», *Τα Ιστορικά*, 3/6 (Δεκέμβριος 1986), σσ. 349-368.

Μαγόπουλος Ν., *Από Άγραφα-Πολωνία*, Καρδίτσα 1997.

Μαλτέζου Χρύσα, «Οι Έλληνες μέτοικοι στη Βενετία μετά την Άλωση. Ταυτότητα και εθνική συνείδηση», *Θησαυρίσματα*, 35 (2005), σσ. 175-184.

Μανδουλαρά Άννα, «Η διείσδυση των ελληνικών επιχειρηματικών δικτύων στις αγορές της Δυτικής Μεσογείου: Η περίπτωση της Μασσαλίας (1860-1890)», *Τα Ιστορικά*, 33 (2000), σσ. 253-270.

Μανούσας Μ. Ι., «Βιβλιογραφία του Ελληνισμού της Βενετίας. Μέρος Α': Γενικά», *Θησαυρίσματα*, 10 (1973), σσ. 7-87, 17 (1980), σσ. 7-21.

Μανούσας Μ. Ι., «Επισκόπηση της ιστορίας της Ελληνικής Ορθόδοξης Αδελφότητας της Βενετίας (1498-1953)», *Τα Ιστορικά*, 11 (1989), σσ. 243-264.

Μανούσας Μ. Ι., «Οι μεγάλες ελληνικές παροικίες της Ιταλίας (Βενετία, Νεάπολη, Λιβόρνο, Τεργέστη) από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) ως σήμερα», *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora*, επιμ. John M. Fossey, τόμ. 2, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 1991, σσ. 1-12.

Μαράτου-Αλιπράντη Λ., «Ο Ελληνισμός στις Κάτω Χώρες (Βέλγιο, Ολλανδία) και στη Γαλλία», *Ελληνισμός της Διασποράς*, τόμ. 2, Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2003, σσ. 131-135.

Ματζουράνης Γ., *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (Γκασταρμπάιτερ)*, β' έκδ., Αθήνα, Gutenberg, 1974.

Ματζουράνης Γ., *Τα παιδιά του Νότου. Μας λένε Γκασταρμπάιτερ... και στην πατρίδα «Γερμανούς»*, Αθήνα, Gutenberg, 1990.

Ματζουράνης Γ., *Ανάμεσα σε δύο κόσμους. Συγγραφείς στη Γερμανία με ελληνικό διαβατήριο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1994.

Ματζουράνης Γ., *Όπου κι αν είμαι, ξένος. Οι ιστορίες των Γκασταρμπάιτερ*, Αθήνα, Καστανιώτης³ 2000.

Μαυροειδής Λ., *Από τον σταλινισμό στην περεστρόικα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988.

Μεργιανού Ανζέλ, *Ταξιδεύοντας στα ελληνόφωνα χωριά της Κάτω Ιταλίας*, Αθήνα, εκδ. Ακρίτας, 1973.

Μεταξάς-Λασκαράτος Διονύσιος, *Ελληνικά παροικία Ρωσσίας και Ρωμανίας*, Βραϊλα 1900.

Μεττής Χάρης, *Οι ρίζες του παροικιακού Ελληνισμού της Μεγάλης Βρετανίας*, Αθήνα, εκδ. Αθηνά, 2000.

Μητσόπουλος Θανάσης, *Μείναμε Έλληνες*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1979.

Μιχελακάκη Θεοδοσία, *Η εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας για τα παιδιά των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία (1975-'85)*, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2001.

Μοσχόπουλος Γ. Ν., *Οι Έλληνες της Βενετίας και Ιλλυρίας (1768-1797). Η μητρόπολη Φιλαδελφείας και η σημασία της για τον Ελληνισμό της Β. Αδριατικής*, Αθήνα 1980.

Μπελιά Ελένη, «Ο Ελληνισμός της Ρουμανίας κατά το διάστημα 1835-1878», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 26 (1983), σσ. 6-62.

Μπενέκος Δ. Σ., *Η ελληνική ομογένεια της Γερμανίας*, Αθήνα, Τυπωθήτω, 2002.

Μπλιούμη Α., «Πολιτιστική ένταξη απόδημων Ελλήνων στη Δυτική Γερμανία: Παραδείγματα από τη λογοτεχνία και το θέατρο», *Ιστορία της Νεοελληνικής διασποράς. Έρευνα και διδασκαλία. Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 4-6 Ιουλίου 2003*, επιμ. Μ. Δαμανάκης – Β. Καρδάσης – Θ. Μιχελακάκη – Α. Χουρδάκης, τόμ. 2, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2004, σσ. 47-55.

Μποντίλα Μαρία, *Πολύχρονος να ζεις, μεγάλη Στάλιν. Η εκπαίδευση των παιδιών των πολιτικών προσφύγων στα Ανατολικά Κράτη (1950-1964): Πλαίσιο και κοινωνικοποίηση*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2003.

Νεράντζης Παύλος, «Ο Ελληνισμός της Φινλανδίας», *Ελληνική Διασπορά*, αρ. 28 (Μάιος 1998), σσ. 8-9.

Νίκας Κωνσταντίνος, «Οι Έλληνες στη Νεάπολη από τον 16ο αιώνα μέχρι σήμερα», *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora*, επιμ. John M. Fossey, τόμ. 2, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 1991, σσ. 13-28.

Νικολαΐδης Δ., *Από τη μια Ελλάδα στην άλλη. Αναπαράσταση των νέο-Ελλήνων από τη Γαλλία της Επανάστασης*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998.

Νικολαΐδου Ελευθερία, «Συμβολή στην ιστορία τεσσάρων ελληνικών κοινοτήτων της Αυστροουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar)», *Δωδώνη*, 9 (1980), σσ. 323-373.

Ξανθοπούλου-Κυριακού Άρτεμη, *Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866), Διοικητική και οικονομική οργάνωση, εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1978.

Οικονόμου Θ., «Η ελληνική Διασπορά της Σουηδίας», *Ελληνισμός της Διασποράς*, τόμ. 2, Πάτρα, Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, 2003, σσ. 113-126.

Ουλμ Μελέτιος (πρεσβύτερος), «Η μαρτυρική Εκκλησία της Εσθονίας», *Άγιος Κοσμάς* (περιοδικό Ορθοδόξου Εξωτερικής Ιεραποστολής), Β' τρίμηνο 2006, σσ. 496-500.

Παπαγαλάνη Λίντα – Καλαφάτης Θανάσης, «Εργατική Μετανάστευση: Οι Έλληνες στη Γερμανία και τη Δυτική Ευρώπη», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, τόμ. 9, Αθήνα, Τα Ελληνικά Γράμματα/Εφημ. *Τα Νέα*, 2003, σσ. 329-338.

Παπαγεωργίου Γ. Π., «Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής παροικίας της Αγκώνας κατά τον 19ο αι.», *Δωδώνη*, 4 (1975), σσ. 293-340.

Παπαδόπουλος Χ., «Μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο Βέλγιο», *Η εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων στο Βέλγιο και στη Γαλλία*, επιμ. Μ. Δαμανάκης, Αθήνα, Gutenberg, 1997, σσ. 37-56.

Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος-19ος αι.). Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1988.

Παπαδριανός Ι. Α., *Οι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ός αιώνας)*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1993.

Παπαδριανός Ιωάννης Α. *Οι Έλληνες της Σερβίας*, Εκδόσεις περιοδικού *Ενδοχώρα*, Αθήνα 2001.

Παπαϊωάννου Σ., «Σύστημα κοινωνικής οργάνωσης και επικοινωνίας των κοινωνικο-πολιτιστικών και οικονομικών σχέσεων των Ελλήνων μεταναστών. Το παράδειγμα της Νυρεμβέργης», *Ιστορία της Νεοελληνικής διασποράς. Έρευνα και διδασκαλία. Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 4-6 Ιουλίου 2003*, επιμ. Μ. Δαμανάκης – Β. Καρδάσης – Θ. Μιχελακάκη – Α. Χουρδάκης, τόμ. 2, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2004, σσ. 11-19.

Παπακωνσταντίνου Αικατερίνη, *Ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις στην Κεντρική Ευρώπη το β' μισό του 18ου αιώνα. Η οικογένεια Πόνδικα*, Διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2002.

Πετρόχειλος Γ. (επιμ.), *Η ελληνική Διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*, Αθήνα, Σ. Δ. Βασιλόπουλος, 1985.

Πλουμίδης Γεώργιος Σ., *Το βενετικόν τυπογραφείον του Δημητρίου και του Πάνου Θεοδοσίου (1755-1824)*, Αθήνα 1969.

Πλουμίδης Γεώργιος Σ., «Σχολεία στην Ελλάδα, συντηρούμενα από κληροδοτήματα Ελλήνων της Βενετίας (1603-1797)», *Θησαυρίσματα*, 9 (1972), σσ. 236-249.

Πλουμίδης Γιώργος «Εμπορικές ανταλλαγές Ελλάδας και Βουλγαρίας στις αρχές του 20ού αι.», *Δωδώνη*, 15/1 (1986), σσ. 169-173.

Πλουμίδης Σπυρίδων, «Ο Σύνδεσμος Ελληνοβουλγαρικής Φιλίας (1935-1941)», *Τα Ιστορικά*, 35 (2001), σ. 421-431.

Πνευματικές και Πολιτιστικές Σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων από τα μέσα του ΙΕ' έως τα μέσα του ΙΘ' αιώνα. Α' Ελληνοβουλγαρικό Συμπόσιο (22-25 Σεπτεμβρίου 1978). Πρακτικά, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1980.

Πρόντζας Ευάγγελος, *Από την ενορία στο χρηματιστήριο: Η ελληνική κοινότητα της Μασσαλίας (1820-1979)*, Αθήνα 2005.

Ράπτης Μ., *Τυχεροί μέσα στην ατυχία. Οδοιπορικό των παιδιών του Οδυσσέα (των προσφυγόπουλων) στις «Κόκκινες πατρίδες»*, Αθήνα, Γραφ. Τέχνες Κ. Πετρούλια, 1999.

Σβορώνος Ν. Γ., «Η ελληνική παροικία της Μινόρκας. Συμβολή στην ιστορία του ελληνικού εμπορικού ναυτικού τον 18ον αιώνα», *Mélanges Octave et Mébro Merlier offerts à l'occasion du 25e anniversaire de leur arrive en Grèce*, τόμ. 1, Αθήνα 1956, σσ. 323-349.

Σειρηνίδου Βασιλική, *Έλληνες στη Βιέννη, 1780-1850*, Διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2002.

Σιδέρη Αλόη, *Έλληνες φοιτητές στο Πανεπιστήμιο της Πίζας (1806-1861)*, τόμ. 1, Αθήνα 1989.

Σκουβαράς Βαγγέλης, *Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789). Η ελληνική παροικία του Άμστερνταμ, η σχολή και η βιβλιοθήκη Ζαγοράς*, Αθήνα 1964.

Στάικος Μιχαήλ Θ., *Γερμανός Καραβαγγέλης, Μητροπολίτης Αμασειας και Έξαρχος Κεντρίας Ευρώπης (1924-1935)*, Θεσσαλονίκη 1998.

Στεργίου Ανδρέας, «Σοσιαλιστικό και εθνικό ιδεώδες: Η σοσιαλιστική εθνική διαπαιδαγώγηση μέσα από το παράδειγμα του παιδομαζώματος», *Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, αριθ. 5/6 (φθινόπωρο 2000/άνοιξη 2001), σσ. 103-126.

Στεργίου Ανδρέας, «Ο βίος και η δράση των πολιτικών προσφύγων στο Ανατολικό Μπλοκ», *Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς*, επιμ. Μ. Δαμανάκης – Β. Καρδάσης – Θ. Μιχελακάκη – Α. Χουρδάκης, τόμ. 1, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2004, σσ. 180-191.

Στεργίου Ανδρέας, «Ελληνική χούντα και Ανατολική Γερμανία: Μια θερμή ιστορία του Ψυχρού Πολέμου», *Κλειώ*, αρ. 1 (φθινόπωρο 2004), σσ. 123-144.

Σφέτας, Σπυρίδων «Οι ανθελληνικοί διωγμοί στην Ανατολική Ρωμυλία κατά το έτος 1906 στα πλαίσια της βουλγαρικής κρατικής πολιτικής», *Βαλκανικά Σύμμεκτα*, 5-6 (1993-1994), σσ. 75-91.

Τοβιέτκοβιτς Κουρέλετς Βέσνα, «Οι Έλληνες στην Κροατία (τέλη 18ου-αρχές 19ου αιώνα)», *Ο Ελληνισμός στην Ενωμένη Ευρώπη* (εκδ. Διεθνές Κέντρο Αποδήμου Ελληνισμού/ΔΙΚΑΕ), Βρυξέλλες 1992, σσ. 31-38.

Τσιγάρας Γεώργιος Χρ., *Ο ναός του Αγ. Γεωργίου Βιέννης. Ιστορία και τέχνη* (δίγλ. έκδοση ελλ. και γερμ.), Θεσσαλονίκη, Υπουργείο Μακεδονίας και Θράκης, 2005.

Τσιμπιδάρος Βάσος, *Οι Έλληνες στην Αγγλία*, Αθήνα, Αλκαίος, 1974.

Τωμαδάκης Ν. Β., «Ναοί και θεσμοί της ελληνικής κοινότητας του Λιβόρνου», *Επιστημονική Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 16 (1940), σσ. 81-127.

Φωκάς Σπυρίδων, *Οι Έλληνες εις την ποταμοπολιάν του Κάτω Δουνάβεως*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1975.

Φούγιας Μεθόδιος Γ., *Ιστορία της εν Μαγκεστρία ελληνικής κοινότητας, 1843-1966*, Αθήνα 1968.

Χασιώτης Ι. Κ., «Ελληνικοί εποικισμοί στο βασιλείο της Νεάπολης κατά τον δέκατον έβδομο αιώνα», *Ελληνικά*, 22 (1969), σσ. 116-162.

Χασιώτης Ι. Κ., «Ειδήσεις για Πατρινούς φυγάδες στην Κάτω Ιταλία κατά τον ΙΣΤ΄ αιώνα», *Τόμος τιμητικός Κ. Ν. Τριανταφύλλου*, τόμ. 1, Πάτρα 1990, σσ. 301-322.

Χασιώτης Ι. Κ., «Οι Αλεξανίοι της Μινόρκας. Συμβολή στην ιστορία των ελληνικών αποδημιών κατά τον ΙΗ΄ αιώνα», *Ροδωνιά. Τιμή στον Μ. Ι. Μανούσακα*, τόμ. 2, Ρέθυμνο, 1994, σσ. 649-660.

Χατζηπαναγιωτίδη Άννα, «Ελληνόγλωσση Εκπαίδευση στη Ρωσία, Ουκρανία και Γεωργία», *Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο Εξωτερικό. Πρακτικά Πανελληνίου – Πανομογενειακού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 26-28 Ιουνίου 1998*, επιμ. Μ. Δαμανάκης – Θ. Μιχελακάκη, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 1999, σσ. 187-194.

Χοτζάκογλου Χαράλαμπος Γ., *Ελληνικά χειρόγραφα και παλαιότυπα στη Σερβική Ορθόδοξη Βιβλιοθήκη του Αγίου Ανδρέα (Szentendre) Βουδαπέστης*, Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (*Τετράδια εργασίας*, αρ. 24), 2002.

Χουλιάρας Περικλής Γ., «Ο δρόμος είναι άσωτος...». *ΕΛΛΑΣ-ΔΣΕ-Πολωνία, 1941-1958*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2005.

Alexiou A., *La genèse de la communauté des immigrants grecs dans le bassin de Liège (Belgique, 2e moitié du 20e siècle). Essai sur le temps comme facteur d'intégration*, 2 τόμοι, Διδακτορική διατριβή, Université de Liège, Λιέγη 1997.

Ambrasi D., “La comunità greca di Napoli e la sua chiesa. In margine all’immigrazione greca nell’Italia meridionale nei secoli XV e XVI”, *Asprenas*, 8 (1961), σσ. 156-185.

Anthias Floya, *Ethnicity, Class, Gender and Migration: Greek-Cypriots in Britain*, Aldershot, Avebury, 1992.

Botu Antula – Kolečný Milan, *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 1948-1989* (Έλληνες πρόσφυγες. Χρονικά των Ελλήνων στην Βοημία, Μοραβία και Σιλεσία, 1948-1989), Πράγα, Ελληνική Κοινότητα Πράγας, 2005.

Bur Márta, “Handelsgesellschaften-Organisationen der Kaufleute der Balkanländer in Ungarn im 17.-18. Jh”, *Balkan Studies*, 25 (1984), σσ. 267-307.

Bur Márta, “The ‘Greek Company’ in Hungary in the 17-18th century”, *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora, from Antiquity to Modern Times*, τόμ. 2, επιμ. John M. Fossey, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 1991, σσ. 155-166.

Campagnolo Matteo, “La fondation de l’Association gréco-suisse Jean-Gabriel Eynard entre Edouard Chapuisat et Eleuthère Vénizélos (1918-1919)”, *Βουκόλεια, Mélanges offerts à Bertrand Bouvier*, επιμ. A. D. Lazaridis – V. Barras – T. Birchler, Γενεύη 1995, σσ. 371-380.

Carras Costas, “Hellenism and Greek Orthodoxy in the Diaspora”, *Greeks in English-Speaking Countries: Culture, Identity, Politics*, Christos P. Ioannides (επιμ.), New Rochelle, Νέα Υόρκη-Αθήνα, Aristide D. Caratzas, 1997.

Catsiapis Jean, “Les Grecs de France”, *Hellenic Studies/Études Helléniques*, 1/1 (Montreal, άνοιξη 1983), σσ. 33-40.

Catsiyannis Timotheos, *The Greek Community of London*, Λονδίνο, 1993.

Cicanci Olga, *Companiile grecesti din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, Βουκουρέστι 1988.

Cicanci Olga, *Presa de limba greacă din România în veacul al XIX-lea*, Βουκουρέστι, Editura Omonia, 1995.

Cicanci Olga, “La spécificité de la diaspora grecque dans l’espace roumain à l’époque moderne”, *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora, from Antiquity to Modern Times*, τόμ. 2, επιμ. John M. Fossey, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 1991, σσ. 105-114.

Csuk Siglinde, *Schloss Rappoltenkirchen in Niederösterreich: Theophil Hansen und sein Mäzen Simon Georg von Sina*. Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Βιέννης, 2002.

Dalianis-Karambatzakis Mando, “Children in Turmoil during the Greek Civil War, 1946-1949”, *Thetis*, 3 (1996), σσ. 255-269.

Danova Nadya – Todorov Varban, «Ελληνικά έγγραφα από το αρχείο της πόλης Μίσκολτς (Ουγγαρία)», *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora*, επιμ. John M. Fossey, τόμ. 2, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 1991, σσ. 167-189.

Dobrossy István, *A miskolci orthodox templom es sirketje* (Ο ορθόδοξος ναός του Μίσκολτς και το νεκροταφείο του), Μίσκολτς, 2002.

Dowling Th. – Fletcher E. W., *Hellenism in England. A Short History of the Greek People in this Country*, Λονδίνο 1915.

Échinard Pierre, *Grecs et philhellènes à Marseille de la Révolution française à l’indépendance de la Grèce*, Μασσαλία, Institut Historique de Provence, 1973.

Échinard Pierre, “Grecs de Marseille et d’ailleurs...”, *Toute la France: Histoire de l’immigration en France au XXe siècle*, επιμ. L. Gervereau – P. Milza – E. Temime, Παρίσι, SOMOGY, 1998, σσ. 78-82.

Eideneier Νίκη, «Η ποιητική γλώσσα της μετανάστευσης: Ελληνική λογοτεχνία με θέμα τους *Gastarbeiter* στην Γερμανία και στην Ελλάδα», *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora, from Antiquity to Modern Times*, τόμ. 2, επιμ. John M. Fossey, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 1991, σσ. 483-492.

Eideneier Νίκη, *Οικεία ξένη. Έλληνες συγγραφείς – απόδημοι στην καρδιά της Ευρώπης*, Θεσσαλονίκη, Τα τραμάκια, 2006.

Ferre H., *Une migration réussie: Les Grecs de Port-de-Bouc. Réflexions sur l’insertion des immigrés*, Διδακτορική διατριβή, Μασσαλία 1988.

Fusaro Maria, “Coping with transition. Greek merchants and ship owners between Venice and England in the sixteenth century”, *Diaspora Entrepreneurial Networks. Five Centuries of History*, επιμ. Ina Baghdiantz McCabe – Gelina Harlaftis – Ioanna Minoglou, Οξφόρδη, Berg Publications, 2005, σσ. 95-123.

Füves Ödön, «Απογραφές των Ελλήνων παροίκων του νομού της Πέστης», *Μακεδονικά*, 5 (1961), σσ. 194-240.

Füves Ödön, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1965.

Gil Luis, “Griegos en España (siglos XV-XVI)”, *Erytheia*, 18 (1997), σσ. 111-132.

Giura Vincenzo, “La comunità greca di Napoli” (1534-1861), *Clio*, 18/4 (1982), σσ. 524-560.

Gonsa Christian, “Griechen in Linz: Der ‘Arbeitseinsatz’ bei den Reichswerken am griechischen Beispiel”, *NS-Zwangsarbeit: Der Standort Linz der Reichswerke Hermann Göring AG Berlin, 1938-1945*, επιμ. Oliver Rathkolb, τόμ. 1, Βιέννη-Κολωνία-Βαϊμάρη 2001, σσ. 590-624.

Grivaud G. (επιμ.), *La diaspora hellénique en France*, Αθήνα, École Française d’Athènes, 2000.

Guiral P., “Marseille et les Grecs du XIXe siècle à nos jours”, *Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der Neuere Zeit*, επιμ. J. Irmischer – M. Mineemi, Βερολίνο, Akademie Verlag, 1968, σσ. 499-512.

Harlaftis Gelina, “The Role of the Greeks in the Black Sea Trade, 1830-1900”, *Shipping and Trade, 1750-1950: Essays in International Maritime Economic History*, επιμ. Lewis R. Fischer – Helge W. Nordvik, Yorkshire 1990, σσ. 63-95.

Harris Jonathan, *Greek Emigrés in the West, 1400-1520*, Camberley, Surrey, Porphyrogenitus, 1995.

Hassiotis I. K., “La comunità greca di Napoli e i moti insurrezionali nella penisola balcanica meridionale durante la seconda metà del XVI secolo”, *Balkan Studies*, 10 (1969), σσ. 279-288.

Hassiotis I. K., “Sull’organizzazione, integrazione e ideologia politica dei Greci a Napoli (XV-XIX sec.)”, *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 20 (1981), σσ. 411-452.

Haynes Alan, “Greek Nationals in England, 1400-1705”, *History Today*, Μάρτιος 1979, σσ. 179-187.

Hering Gunnar, “Die Griechische Handelsgesellschaft in Tokaj. Ihre innere Ordnung und ihre Auflösung 1801”, *Südost-Forschungen*, 46 (1987), σσ. 79-93.

Hering Gunnar, “Der Konflikt zwischen Griechen und Walachen in der Pester orthodoxen Gemeinde”, *Dimensionen griechischer Literatur und Geschichte. Festschrift für Pavlos Tzermias zum 65. Geburtstag*, επιμ. Gunnar Hering, σειρά Studien zur Geschichte Südosteuropas, τόμ. 10, Φραγκφούρτη 1993, Peter Lang, σσ. 145-160.

Ikonomu Theodor, “Europas griechische Diaspora. Dimensionen einer interdisziplinären Bestandsaufnahme”, *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, ειδικό αφιέρωμα: *Migration und Diaspora*, έτος 16, Heft 3 (1991), σσ. 94-113.

Kamaras Antonis, “A Capitalist Diaspora: The Greeks in the Balkans”, Working Paper, *Hellenic Observatory*, Λονδίνο, London School of Economics, 2001.

Kanonidis D., *Essai sur l’immigration grecque en France au XXe siècle*, Mémoire de Maîtrise, Université de Paris I et Centre de Recherches sur l’Histoire des Mouvements Sociaux et du Syndicalisme, Παρίσι 1992.

Karathanassis Ath. E., *L’Hellénisme en Transylvanie. L’activité culturelle, nationale et religieuse des compagnies commerciales helléniques de Sibiu et de Braşov aux XVIII-XIX siècles*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1989.

Katsakioris C., *L’émigration en Allemagne et la diaspora grecque dans les années soixante*, Mémoire de DEA, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2003.

Katsiardi-Hering Olga, “L’idée de la révolution dans l’horizon politique des Grecs de Hongrie (fin XVIIIe siècle)”, *La Révolution Française et l’Hellénisme moderne*, τόμ. 1, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1989, σσ. 87-118.

Katsiardi-Hering Olga, “La presenza dei Greci a Trieste: Tra economia e società (metà sec. XVIII-fine sec. XIX)”, *Storia economica e sociale di Trieste*, επιμ. Roberto Finzi – Giovanni Panjek, τόμ. 1, Τεργέστη, Lint, 2001, σσ. 519-546.

Kitromilidès P. M. – Tabaki A. (επιμ.) *Relations Gréco-roumaines. Interculturalité et identité nationale*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 2004.

Kolodny E., *Η Σαμοθράκη στις όχθες του Νέκαρ. Έλληνες μετανάστες στη Στουτγάρδη*, Αθήνα, Ελληνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1985.

Konecny Elvira, *Die Familie Dumba und ihre Bedeutung für Wien und Österreich*, Διδακτορική, διατριβή Πανεπιστήμιο Βιέννης, αριθ. 179, Βιέννη 1986.

Kondis B. – Manda E. (επιμ.), *The Greek Minority in Albania: A Documentary Record (1921-1993)*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1994.

Kostić D. Lj., “Die griechisch-serbische Kirchensymbiose in Norddalmatien vom XV. bis zum XIX. Jahrhundert”, *Balkan Studies*, 15/1 (1974), σσ. 21-48.

Kyrris C. P., “Further Documents relating to Cypriote Immigrants in Venice (XVI-XVII Centuries)”, *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 3 (Λευκωσία, 1969-’70), σσ. 145-165.

Lianos Th., “Movement of Greek Labor to Germany”, *Greek Economic Review*, 2/1 (1980), σσ. 71-77.

Mandilara Anna, *The Greek Business Community in Marseille, 1816-1900: Individual and Network Strategies*. Διδακτορική διατριβή, Φλωρεντία, European University Institute, 1998.

Manitakis N., *L’essor de la mobilité internationale à l’âge des États-nations. Une étude de cas: Les étudiants grecs en France (1880-1940)*, Διδακτορική διατριβή, Παρίσι, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2004.

Manoussakas M. I., “The History of the Greek Confraternity (1498-1953) and the activity of the Greek Institute of Venice (1966-1982)”, *Modern Greek Studies Yearbook*, 5 (1989), σσ. 321-394.

Nogaro B., “L’introduction de la main-d’œuvre étrangère pendant la guerre”, *Revue d’économie politique*, 6 (1920), σσ. 718-733.

Papacostea-Danielopolu, Cornelia, *Comunitatile grecești din România în secolul al XIX-lea*, Βουκουρέστι, Editura Omonia, 1996.

Papacostea-Danielopolu Cornelia, “La diaspora hellénique des principautés roumaines et l’eclosion de l’idéologie moderne (1774-1821)”, *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora, from Antiquity to Modern Times*, τόμ. 2, επιμ. John M. Fossey, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 1991, σσ. 97-103.

Papadopoulou Despina, *Les Grecs à Paris à la fin du XIXe siècle: La construction d’une communauté migrante*, Διδακτορική διατριβή, Παρίσι, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2004.

Papp Izabella, *Görög kereskedők Jászoknál: kétszáz év dokumentumaiból* (Έλληνες έμποροι στο Jászoknál: Έγγραφα διακοσίων χρόνων), Szolnok 2004.

Pirjevec Jose, “The Greek Colony in Trieste in the 18th-19th Centuries”, *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora*, επιμ. John M. Fossey, τόμ. 2, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 1991, σσ. 29-34.

Plöchl Willibald M., *Die Wiener Orthodoxen Griechen. Eine Studie zur Rechts- und Kulturgeschichte der Kirchengemeinde zum Hl. Georg und zur Hl. Dreifaltigkeit und zur Errichtung der Metropolis von Austria*, σειρά *Kirche und Recht* 16, Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Βιέννη 1983.

Porfyriou Heleni, *La diaspora greca in Italia dopo la caduta di Costantinopoli*, Βενετία, Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti, 2002.

Roussou Maria (επιμ.), *Greek outside Greece. Cypriots in Britain*, Λευκωσία 1991.

Seirinidou Vasso, “Griechen in Wien im 18. Jahrhundert. Soziale Identitäten im Alltag”, *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, 12 (1997), σσ. 7-18.

Siampos G. – Moussourou L. M., “Sociocultural Integration in Germany and Reintegration of the Migrants Returning Home”, *European Science Foundation*, 1982, σσ. 177-187.

Somogyi Arpad, *Kunstdenkmäler der Griechischen Diasporen im Ungarn*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1970.

Stassinopoulou Maria A., “Kipferl, Melange und Psychoanalyse. Das Bild Wiens in der neugriechischen Prosa seit dem Ersten Weltkrieg”, *Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt*, Βιέννη 1996, σσ. 567-589.

Stergiou Andreas, *Im Spagat zwischen Solidarität und Realpolitik. Die Beziehungen zwischen DDR und Griechenland und das Verhältnis der SED zur KKE*, Mannheim-Möhnesee, Bibliopolis, 2001.

Tekeian C. D., “L’importante colonie hellénique du XIXe siècle et son influence sur l’économie de Marseille”, *Bulletin de la Chambre de Commerce Hellénique de Marseille*, 2e trimestre 1961, σσ. 3-8.

Tomadakis A., *Saint Stéphane de Paris, 1895-1995*, Παρίσι, Archevêché orthodoxe grec en France, Exarchat du Patriarcat Oecuménique, 1995 (δύγλωσση έκδοση: ελληνικά-γαλλικά).

Troebst Stefan, *Vom Epirus ins Elbtal: Flüchtlinge aus dem Griechischen Bürgerkrieg in SBZ und DDR, 1949/50-1989*, Λειψία, Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas, 2002.

Troebst Stefan, "Balkanischer *inat* und deutscher Antifaschismus. Griechische Bürgerkriegsflüchtlinge in der DDR, 1949-1989", *Südosteuropa. Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, επιμ. Konrad Clewing – Oliver Jens Schmitt, Μόναχο, Südosteuropäische Arbeiten, 127, Oldenbourg Verlag, 2005, σσ. 409-430.

Vermeulen H. κ.ά., «Οι Έλληνες στην Ολλανδία: Η ιστορία τους και η παρούσα κατάσταση», *Η ελληνική διασπορά στη Δντική Ευρώπη*, επιμ. Γ. Πετρόχειλος, Αθήνα, Βασιλόπουλος, 1985, σσ. 227-248.

Vermeulen H. – Van Attekum M. – Pennings T. – Lindo F., *Έλληνες στην Ολλανδία*, Αθήνα, Ελληνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1990.

Violi Filippo, *La grecità calabrese: Origini e storia*, Bona, Apodiapazzi, 1997.

Zervudacki C., "Religion et urbanisme: A propos de la communauté grecque de Pont-de-Chéruy", *Terrain* 7 (Οκτ. 1986), σσ. 45-53.

<http://www.ortodossia.it/arcor.html> (Ιερά Ορθόδοξος Μητρόπολις Ιταλίας)

http://www.ort.fi/en/joining_the_church.php (Ορθόδοξη Μητρόπολη Φινλανδίας)

B. Ρωσία – ΕΣΣΔ – Κοινοπολιτεία των Ανεξάρτητων Κρατών

Αγγελίδη Ορέστης Σ., *Ο Ελληνισμός στη ρωσική αυτοκρατορία, (18ος-19ος αι.)*, εκδόσεις περιοδικού *Ενδοχώρα*, Αθήνα 2004.

Αγγελίδης Σωκράτης, *Ιστορία των Ελλήνων της Νεζίν Ουκρανίας*, Θεσσαλονίκη, Ερωδιός, 1996.

Αγγελίδης Σωκράτης, «Σελίδες της θρησκευτικής, εκπαιδευτικής και πολιτιστικής δραστηριότητας των Ελλήνων του Αζερμπαϊτζάν», *Ποντιακή Εστία*, αριθ. 117 (Απρίλιος-Ιούνιος 1998), σσ. 88-94.

Αγτζίδης Βλάσης, *Παρενξείνιος Διασπορά: Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Ευξείνου Πόντου*, Θεσσαλονίκη, Αδελφοί Κυριακίδη, 1997.

Αγτζίδης Βλάσης, *Ο ελληνικός Τύπος στη Σοβιετική Ένωση. Η περίπτωση της εφημερίδας "Κοκκινος Καπνας" (1932-1937)*, Διδ. διατρ., Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1996.

Ανδρεάδης Χρήστος Γ., «Η Ελληνική Αγαθοεργός Κοινότης του Ροστόβ και ο Πόντος. Από τα ανέκδοτα έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών», *Αρχαίον Πόντου*, 42 (1988-1989), σσ. 15-56.

Αυγητίδης, Κώστας Γ., *Διάσημοι Έλληνες της αλλοδαπής: Ρωσόκλημοι, Παπούδωφοι, Βλασσόπουλοι*, Αθήνα, Δωδώνη, 2004.

Δεληκωστόπουλος Αθανάσιος Ι., *Η σοβιετική κουλτούρα και οι Έλληνες της Ρωσίας*, Αθήνα, εκδ. Άλφα Δέλτα, 1991.

Καζταρίδης Ιωάννης Φ., *Η «Έξοδος» των Ελλήνων του Καρς της Αρμενίας (1919-'21)*, Θεσσαλονίκη, Αδελφοί Κυριακίδη, 1996.

Καλαμβρέζος Διονύσης, *Η ομογένειά μας στη Ρωσία και στις άλλες χώρες της τ. ΕΣΣΔ, 1991-1997. Προβλήματα και προοπτικές*, Λευκωσία 1997.

Καρδάσης Βασίλης, *Έλληνες ομογενείς στη Νότια Ρωσία, 1775-1861*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1998.

- Καρδάσης, Β., *Ο Ελληνισμός του Ευξείνου Πόντου*, Αθήνα, εκδ. Μίλητος, 1997.
- Καρπόζηλος Απόστολος, «Οι Έλληνες της Μαριούπολης (Ζντάνοφ) και η διάλεκτός τους», *Αρχαίον Πόντου*, 40 (1985), σσ. 97-112.
- Καρπόζηλος Απόστολος και Μάρθα, «Ελληνοποντιακά βιβλία στη Σοβιετική Ένωση. Το εκδοτικό “Κομμουνιστς” στο Ροστόβ του Δον», *Αρχαίον Πόντου*, 42 (1988-1989), σσ. 57-103.
- Καρποζήλου Μάρθα, «Ελληνική εκπαίδευση στη Σοβιετική Ένωση», *Επιστημονική Επετηρίς Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, έτος 1991, σσ. 214-307.
- Κασιμάτη Κούλα (επιμ.), *Πόντιοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση: Κοινωνική και οικονομική τους ένταξη*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού-Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1992.
- Κατοής Δημήτρης, *Τεράστια συμβολή των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού στο Ουζμπεκιστάν*, Αθήνα 1988.
- Κάτσικας Σ. (επιμ.), *Ο Ελληνισμός της πρώην Σοβιετικής Ένωσης*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1996.
- Κιτρομηλίδης Πασχάλης Μ. (επιμ.), *Χίλια χρόνια Ελληνισμού-Ρωσίας*, Αθήνα, Γνώση, 1994.
- Κορομηλά Μαριάννα, *Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα. Από την εποχή του χαλκού ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, Αθήνα, Πολιτιστική Εταιρεία Πανόραμα, 1991.
- Κουτσουπιάς Φώτης Δ., «Η εθνική συνείδηση των Ελλήνων της Ρωσίας (όπως αυτή διαφαίνεται μέσα από τις στήλες της εφημερίδας *Αργοναύτης* του Βατούμ, έτος 1916)», *Οι Έλληνες στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ (Ιστορία-Παιδεία)*, Θεσσαλονίκη, Αδελφοί Κυριακίδη, 1995, σσ. 69-87.
- Λασκαρίδης Χρήστος, *Το Καταστατικό της ελληνικής εμπορικής κοινότητας στη Νίζνα της Ουκρανίας*, Ιωάννινα 1997.
- Μαυρογένης Στυλιανός, *Το Κυβερνείον Καρς του Αντικαυκάσου (Κάρσκαγια Όμπλαστ) και το εν αυτώ ελληνικόν στοιχείον κατά την περίοδον 1878-1920*, Θεσσαλονίκη, 1963.
- Μεταξάς-Λασκαράτος Διονύσιος, *Ελληνικά παροικία Ρωσίας και Ρωμονίας*, Βραίλα 1900.
- Μουρατίδης Ερμής, *Το Ποντιακό Θέατρο*, τόμ. 2: *Νότια Ρωσία-Γεωργία-Ουκρανία 1810-1917*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Ερμή Μουρατίδη, 1995.
- Ξανθοπούλου-Κυριακού Άρτεμη, «Μεταναστεύσεις Ελλήνων στον Καύκασο κατά τον 19ο αιώνα», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 10 (1993), σσ. 91-172.
- Ουλουγιάν Α. Αρ., «Στιγμιότυπα από την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή των Ελλήνων της ΕΣΣΔ στις δεκαετίες του 1920-1930», *Χίλια χρόνια Ελληνισμού-Ρωσίας*, επιμ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Αθήνα, Γνώση, 1994, σσ. 251-277.
- Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., *Γρηγόριος Γ. Μαρασλής (1831-1907). Η ζωή και το έργο του. Συμβολή στη δραστηριότητα του Ελληνισμού της Ρωσίας*, Θεσσαλονίκη 1989.
- Παπουλίδης Κωνσταντίνος Κ., «Οι Έλληνες της Ρωσίας τον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα», *Χίλια χρόνια Ελληνισμού-Ρωσίας*, επιμ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Αθήνα, Γνώση, 1994, σσ. 213-249.
- Παυλίδης Ελευθέριος, *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και τα 33 χρόνια τού εν Αθήναις Σωματείου των εκ Ρωσίας Ελλήνων*, Αθήνα, Σωματείο των εκ Ρωσίας Ελλήνων, 1953.

Σκόνδρας Κωνσταντίνος Δ., *Οι Έλληνες της περιοχής του Βατούμ (1850-1923)*, Θεσσαλονίκη, Μεταπτυχιακή διατριβή, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, 1994.

Τηλικίδης Γρηγόριος, *Οι Καυκάσιοι Έλληνες προ και μετά την ρωσικήν επανάστασιν*, Αθήνα 1921.

Τσαλαχούρης Κώστας, *Ο Ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης (1750-1939)*, Αθήνα, Λιβάνης, 1991.

Φωτιάδης Κώστας, *Ο Ελληνισμός της Κριμαίας. Μαριούπολη*, Θεσσαλονίκη, Ηρόδοτος, 1990.

Φωτιάδης Κώστας (επιμ.), *Οι Έλληνες στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ (Ιστορία-Παιδεία)*, Θεσσαλονίκη 1995.

Φωτιάδης Κώστας, «Ο Ελληνισμός και η ελληνική παιδεία στην πρώην Σοβιετική Ένωση», *Η Εκπαίδευση των Παλινοστούτων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση*, επιμ. Μιχ. Δαμανάκης, Αθήνα, Gutenberg, 1997, σσ. 127-141.

Φωτιάδης Κώστας, *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη, Ηρόδοτος, 1999.

Χασιώτης Ι. Κ. (επιμ.), *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης: Μετοικεσίες και εκτοπισμοί, οργάνωση και ιδεολογία*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1997.

Angelon S., *Iz istorii Grekov Gruzii* (Από την ιστορία των Ελλήνων της Γεωργίας), Τιφλίδα 1990.

Aradzhioni Margarita A., “Emigratsiia Grekov v Ukrainu v XVI-pervoi treti XIX vv.” (Μεταναστεύσεις των Ελλήνων στην Ουκρανία από τον 16ο ως το πρώτο τρίτο του 19ου αιώνα), *Greko-slavianskoe dukhovnoe edinstvo*, Donetsk 1993, σσ. 61-75.

Aradzhioni Margarita A., *Istoriografiia etnicheskoi istorii i kul'tury Grekov severnogo Priazov'ia, 80-e gg. XVIII - 90-e gg. XX v.* (Ιστοριογραφία της εθνικής ιστορίας και του πολιτισμού των Ελλήνων της βόρειας Προαζοφικής, από τη δεκαετία του '80 του 18ου αι. ως τη δεκαετία του '90 του 20ού), Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Συμφερόπολης, 1995.

Arsh Gr. L., “Grecheskaia emigratsiia v Rossii v kontse XVIII-nachale XIX v.” (Ελληνική μετανάστευση στη Ρωσία κατά τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αι.), *Sovetskaia Ethnografiia*, 3 (Μάιος-Ιούνιος 1969), σσ. 85-95.

Arsh Gr. L. (επιμ.), *Politicheskie, obshchestvennye i kul'turnye svyazi narodov SSSR i Gretsii, XIX-XX vv.* (Οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις των λαών της ΕΣΣΔ και της Ελλάδας, 19ος-20ός αι.), Μόσχα 1989.

Bikovskaya N. V., *Arkhipelazhskie pereselentsy 1775 goda v Kertsy i Enikale* (Οι μέτοικοι του Αρχιπελάγους του 1775 στο Κερτς και το Γενικαλέ), Κερτς 1994.

Boiko I. V. – Prusis Feofilos, “Razmeshchenie Grekov v Ukraine i v Rossii v kontse XIX v.” (Η εγκατάσταση των Ελλήνων της Ουκρανίας και της Ρωσίας στα τέλη του 19ου αι.), *Ukraina-Gretsii: Istoriia ta suchasnist': Tezy mizhnarodnoi naukovoii konferentsii, Kyiv, 29-30 veresnia 1993*, Κίεβο 1993, σσ. 20-22 (περίληψη).

Bruneau Michel (επιμ.), *Les Grecs pontiques. Diaspora, identité, territoires*, Παρίσι, Editions CNRS, 1998.

Charatsidis Eleftherios, *Hozyastvennyi bit i materialnaya kultura grecheskogo naseleniya vostochnoy Armenii vo vtoroy polovine 19 – nachala 20 veka* (Η οικονομική ζωή και ο υλικός πολιτισμός του ελληνικού πληθυσμού της Ανατολικής Αρμενίας στο δεύτερο μισό του 19ου αι. – αρχές του 20ού αι.), Εριβάν 1990.

Charatsidis Eleftherios, “Les Grecs d’Armenie et de Kars aux XIXe et XXe siècles”, *Diasporas*, επιμ. M. Bruneau, Montpellier, GIP Reclus, σσ. 142-156.

Dmitriev K. G., *Problemy etnicheskoï istorii grekov Kavkaza* (Προβλήματα εθνογραφικής ιστορίας των Ελλήνων του Καυκάσου), Κρασοντάρ 1991.

Garakanidze Irina, “Istoriia pereseleniia grekov v Gruzii, XVIII-XIX vv.” (Ιστορία των ελληνικών μετοικεσιών στη Γεωργία, 18ος-19ος αι.), *Greki v Gruzii*, Τιφλίδα 1990, σσ. 28-70.

Herlihy Patricia, “The Greek Community in Odessa, 1861-1917”, *Journal of Modern Greek Studies*, 7/2 (Οκτ. 1989), σσ. 235-252.

Ioanidi N. N., *Greki v Abkhazii* (Έλληνες στην Αμπχαζία), Σοχούμ 1990.

Karidis B. A., *The Greek Communities in South Russia. Aspects of their Formation and Commercial Enterprise, 1774-1829*, M.A. Th., Univ. Birmingham, 1976.

Karidis Viron, “A Greek Mercantile Paroikia: Odessa, 1774-1829”, *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, επιμ. Richard Clogg, Νέα Υόρκη, Barnes and Noble, 1981, σσ. 111-136.

Karpozilos Apostolos, “The Greeks in Russia (Pages from the Political and Cultural History of Pontian and Mariupol Greeks in Southern Russia)”, *Αρχαίον Πόντου*, 47 (1996-1997), σσ. 16-39.

Kaukhchishvili S., “Istoriia poseleniia Grekov v Gruzii” (Ιστορία της εγκατάστασης των Ελλήνων στη Γεωργία), *Trudy Kutaiskogo Gosudarstvennogo Pedagogicheskogo Instituta*, 4 (Κουταΐδα 1942), σσ. 15-21.

Pappas Nicholas Charles, *Greeks in Russian Military Service in the Late 18th and Early 19th Centuries*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1991.

Tsatsanidis Panagiotis, “Les communautés grecques et leurs territoires en Georgie”, *Diasporas*, επιμ. M. Bruneau, Montpellier, GIP Reclus, 1995, σσ. 121-136.

Ulunyan Ar. A., “Greki SSSR v mezvoenii period” (Οι Έλληνες της ΕΣΣΔ κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου), *Materiali v VI Mezhdunarodnomu Kongressu po izutseniyu stran yugo-vostostnoi Evropii*, Μόσχα 1989, σσ. 130-138.

Ulunyan Ar. A., “Greek National Press and the URSS (1906-1939)”, *Les Relations entre les peuples de l’URSS et les Grecs, fin du XVIIIème-début du XXème s.*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1992, σσ. 189-208.

Xanthopoulou-Kyriakou Art., “The Migration of Pontic Greeks from the Russian Caucasus to Macedonia (1913-1914)”, *Balkan Studies*, 37/2 (1996), σσ. 271-288.

Γ. Ανατολική και Νότια Ασία

Καργάκος Σαράντος, *Δημήτριος Γαλανός ο Αθηναίος*, Αθήνα, Gutenberg, 2002.

Λουκάτος Σπύρος, *Έλληνες και φιλέλληνες των Ινδιών κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν*, Αθήνα 1965.

Μάρκου-Ντόντη Διώνη, *Το χρονικό των Ελλήνων στην Ινδία, 1750-1950*, Αθήνα, Δωδώνη, 2002.

Σιώρης Γιώργος, *Γεράκης, ο Έλληνας πρωτοσύμβουλος στην αυλή του Σιάμ*, Αθήνα, Εστία, 1993.

Stevenson Elisabeth, *Lafcadio Hearn*, Octagon Books, 1979.

Vassiliades Demetrios, *The Greeks in India*, Νέο Δελχί, Munshirm Manoharlal Pubs., 2000.

Δ. Τουρκία – Εγγύς και Μέση Ανατολή

Καλαβρουζιώτης Δημ., *Η Ελλάδα και η κρίση στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, 1917-1923*, Μεταπτυχιακή διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2002.

Μνήμες: Κωνσταντινούπολη, Ίμβρος, Τένεδος 1923-1995, Πρακτικά διημερίδας, Θεσσαλονίκη, Αδελφοί Κυριακίδη, 1997.

Παπαδόπουλος Χρ., *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, Αλεξάνδρεια 1910.

Παπαδόπουλος Χρ., *Ιστορία της Εκκλησίας Αντιοχείας*, Αλεξάνδρεια 1951.

Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, *Επίσημα έγγραφα περί τον διοικητικού καθεστώτος της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, Ιεροσόλυμα 1944.

Alexandris A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Αθήνα, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 1983.

Alexandris, A. "Imvros and Tenedos: A Study in Turkish Attitudes Toward Two Ethnic Greek Island Communities since 1923", *Journal of the Hellenic Diaspora*, 8/1 (1990), σσ. 10-19

Davie M., *Le millet grecque orthodoxe de Beyrouth, 1870-1940. Structuration interne et rapport à la Cité*, Παρίσι 1993.

Roussos S., "Diplomacy and Communal Identity: Greece and the Greek Orthodox in Syria and Lebanon, 1919-1940", *Chronos*, αρθ. 1 (1998), σσ. 33-65.

Roussos S., "Eastern Orthodox Perspectives on Church-State Relations and Religion and Politics in Modern Jerusalem", *International Journal for the Study of the Christian Church*, 5/2 (2005), σσ. 102-122.

Vryonis S. Jr., *The Mechanism of Catastrophe: The Turkish Pogrom of September 6-7, 1955, and the Destruction of the Greek Community of Istanbul*, Νέα Υόρκη, Greekworks.com, 2005.

Ε. Αφρική

(Ανώνυμος), *Ο Ελληνισμός της Νοτίου Αφρικής. Δομή και Προσφορά από τα τέλη του 19ου αιώνα. Αναμνηστικό Λεύκωμα*, Γιοχάνεσμπουργκ 2002.

Αγαθαγγελίδου Μαρία, *Η ελληνική παροικία της Λιβύης από τις αρχές της έως τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2003.

Αγαθαγγελίδου Μαρία, «Ελληνικές παροικίες-κοινότητες της Β. Αφρικής (Λιβύης, Τυνησίας, Αλγερίας, Μαρόκου, από την ίδρυσή τους μέχρι σήμερα)», *Πρακτικά Συνεδρίου: Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και Διδασκαλία*, επιμ. Μ. Δαμανάκης – Β. Καρδάσης – Θ. Μιχελακάκη – Α. Χουρδάκης, τόμ. 1, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2004, σσ. 153-157.

Γιαλουργάκης Μ., *Η Αίγυπτος των Ελλήνων. Συνοπτική ιστορία του Ελληνισμού της Αιγύπτου*, Αθήνα 1967.

Γεωργούλης Σ. – Χουλιάρης Α., *Κράτη και εθνότητες στο Κέρασ της Αφρικής. Προβλήματα, προοπτικές, σχέσεις με την Ελλάδα*, Αθήνα, Γνώση, 1995.

Θάνου Ε., *Έλληνες ποιητές στην Νότιο Αφρική. Greek Poets in South Africa*, Μεταπτυχιακή μελέτη, MA Dissertation, RAU, Γιοχάνεσμπουργκ 2004.

Καβαδιάς Ε. Ανδρέας, *Η Αιθιοπία και ημείς*, Αντίς Αμπέμπα – Αθήνα 1958.

Καζάκος Πάνος (επιμ.), *Ο Απόδημος Ελληνισμός στις χώρες της Αφρικής*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1998.

- Καμίτσης Γ., *Το Σουδάν και ο Ελληνισμός του*, Αθήνα, 1967.
- Μάντζαρης Ευάγγελος, *Δικασμός στη Διασπορά και οι ανθελληνικές καταστροφές στη Νότια Αφρική, 1915-1917*, Αθήνα, Συλλογικές Εκδόσεις, 1995.
- Μάντζαρης Ευάγγελος, *Οι Έλληνες εργάτες στη Νότια Αφρική, 1890-1930*, Αθήνα, Συλλογικές Εκδόσεις, 1995.
- Μαρκάκης Γιάννης, *Έλληνες στην Μαύρη Αφρική, 1890-1990*, Θεσσαλονίκη, Τροχαλία, 1998.
- Μεθόδιος, μητροπολίτης Αξώμης (επιμ.), *Κείμενα αναφερόμενα εις τας ελληνο-αιθιοπικές σχέσεις και εις την ιστορίαν του εν Αιθιοπία Ελληνισμού*, Αθήνα, εκδ. Γρ. Παρισιάνος, 1978.
- Μεταξίδης Ν., «Το φαινόμενο της ελληνικής Διασποράς στην Αφρική. Η διαμόρφωσή του και οι προοπτικές του», *Διαπολιτισμική εκπαίδευση. Τα ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα (ΚΕ.Δ.ΕΚ)*, τόμ. 2, Πάτρα, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2003, σσ. 327-341.
- Μεταξίδης Ν., «Η ελληνική παρουσία στην Αφρική. Η περίπτωση των Ελλήνων του Καμερούν», *Ιστορία της ελληνικής Διασποράς*, επιμ. Μ. Δαμανάκης – Β. Καρδάσης – Θ. Μιχελακάκη – Α. Χουρδάκης, τόμ. 2, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2004, σσ. 238-248.
- Μηριαλλής Π. Αλέξ., «Έλληνες μετανάστες, κτιστάδες-οικοδόμοι, αρχιτέκτονες-μηχανικοί στην Αιθιοπία. Έργα που μελετήσανε και χτίσανε», *Κείμενα αναφερόμενα εις τας ελληνο-αιθιοπικές σχέσεις και εις την ιστορίαν του εν Αιθιοπία Ελληνισμού*, επιμ. Μεθόδιος, μητροπολίτης Αξώμης, Αθήνα, εκδ. Γρ. Παρισιάνος, 1978, σσ. 353-359.
- Μίχος Π. Αθανάσιος, *Τιθορέα, Αδδής Αμπέμπα*, Αθήνα, 1992.
- Μπαμπούνης Χ. κ. ά., «Έλληνες της διασποράς στο Σουδάν. Η περίπτωση του Χαρούμ (19ος-20ός αιώνας): Κοινωνική οργάνωση, ταυτότητες και συμπεριφορές», *Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και Διδασκαλία*, επιμ. Μ. Δαμανάκης – Β. Καρδάσης – Θ. Μιχελακάκη – Α. Χουρδάκης, τόμ. 2, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2004, σσ. 249-261.
- Νικολαΐδης Κ. Γ., *Οδηγός ελληνικών παροικιών της Νοτίου Αφρικής*, Γιοχάνεσμπουργκ, Νέα Ελλάς, 1923.
- Νικολαΐδης Κ., *Οδηγός των Ελλήνων της Αφρικής νότια της Σαχάρας*, Γιοχάνεσμπουργκ 1923.
- Νικόλαος (μητροπολίτης Αξώμης), *Τριλογία Αναμνήσεων από την Ανατολική Αφρική: Α' Αποστολή παρά τοις Μαύροις Ουγάνδας, Β' Στέψις Καβάκα Βουγάνδας, Γ' Ελλήνων Ταγκανίκας Συνέδριον*, Κάιρο, τύποις Φωτός, 1947.
- Παΐζης Κ., *Η γλώσσα των Ελλήνων της Νότιας Αφρικής*, Αθήνα 1963.
- Παπαμιχαήλ Μ., *Ο ανά την Αφρικήν Ελληνισμός*, Αλεξάνδρεια, Ανατολή, 1950.
- Παρθένιος, μητροπ. Καρθαγένης, «Ιερά Μητρόπολις Καρθαγένης. Αι ενορίες, κοινότητες των αιχμαλώτων», *Εκκλησιαστικός Φάρος*, 62-64 (1980-1982), σσ. 9-25.
- Παχτικός Α., *Οι Έλληνες εν Αφρική*, τόμοι 1-2, Γιοχάνεσμπουργκ 1933-1938.
- Παχτικός Α., *Εικονογραφημένη Αφρική*, τόμοι 1-2, Αλεξάνδρεια 1933-1938.
- Πιερίδης Γ., *Ένα ταξίδι του Πατριάρχου Μελετίου στη Β. Αφρική*, Αθήνα 1955.
- Πιπερίδη Μαριλένα, *Η ελληνική πεζογραφία στη Νότιο Αφρική. Greek Prose Writing in South Africa*. Μεταπτυχιακή μελέτη, MA Dissertation, RAU, Γιοχάνεσμπουργκ 2001.
- Πολίτης Αθ., *Ο Ελληνισμός και η νεωτέρα Αίγυπτος*, τόμοι 1-2, Αλεξάνδρεια-Αθήνα 1928-1930.
- Προκοπίου Σωκράτης, *Εις τα βασιλεία του Βασιλέως των Βασιλέων Μενελίκ*, Αθήνα 1924.

Προκοπίου Σωκράτης, *Οι Έλληνες στην Αβησσυνία και σ' άλλες χώρες της Αφρικής και της Ασίας*, Αθήνα 1931.

Σακελλαρίδης Γ., *Οι Έλληνες της Ροδεσίας και Νυασαλάνσης, Κεντρικής Αφρικής 1959-1960*, Αθήνα 1960.

Σιδηροπούλου Ε., *Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη Νότιο Αφρική*, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2003.

Σουλογιάννης Ε. Θ., *Η ελληνική κοινότητα Αλεξανδρείας, 1843-1993*, Αθήνα, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 1994.

Σουλογιάννης Ε. Θ., *Η θέση των Ελλήνων στην Αίγυπτο, από την ακμή στην παρακμή*, Αθήνα, Πολιτισμικός Οργανισμός Δήμου Αθηναίων, 1999.

Σουλογιάννης Ε. Θ., *Η ελληνική κοινότητα Καΐρου*, Αθήνα, εκδ. Κότινος, 2001.

Τηλλυρίδης Μακάριος (Αρχιεπίσκοπος), *Ιστορικά Ανάλεκτα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και Πάσης Αφρικής, Αρχιμανδρίτης Φιλόθεος Ιερείδης, Μαχαιριώτης, Μία άγνωστη αναφορά του για την Ανατολική Αφρική (1943-1945)*, Λευκωσία, Ιερά Μονή Κύκκου, 2002.

Τομαρά-Σιδέρη Μ., *Αλεξανδρινές οικογένειες. Χωρέμη – Μπενάκη – Σαλβάγου*, Αθήνα, εκδ. Κέρκυρα, 2004.

Τρίμη-Κύρου Αικατερίνη, «Αίγυπτος-Νότια Αφρική. Ο Ελληνισμός της Αφρικής», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, τόμ. 9, Αθήνα, Τα Ελληνικά Γράμματα/Εφημ. *Τα Νέα*, 2003, σσ. 293-304.

Τσόντος Ιωάννης, *Έλληνες εν τη ξένη*, Λευκωσία, Εκδόσεις Ζάβαλλη, 1954.

Χατζηθεοδώρου Αικατερίνη, *Ελληνικός ομογενειακός Τύπος της Νότιας Αφρικής*, Μεταπτυχιακή μελέτη, MA Dissertation, RAU, Γιοχάνεσμπουργκ, 2003.

Χατζηφώτης Ι. Μ., *Αλεξάνδρεια, οι δύο αιώνες του νεωτέρου Ελληνισμού (19ος-20ός αιώνας)*, Αθήνα χ.χ.

Celhay Fl., "Un Grec au Congo: Les aventures de Paris", *La Tribune Hellénique*, αριθ. 83, 10/6/2000-16/6/2000 (<http://info.grece.online.fr>)

Georgitsoyanni E., "Greek Masons in Africa: The Case of the Karpathian Masons of Sudan", *Journal of the Hellenic Diaspora*, 29/1 (2003), σσ. 113-127.

Georgitsoyanni E., "Greek Masons in Africa: The Case of the Karpathian Masons in Morocco", *Journal of Oriental and African Studies*, 14 (2005), σσ. 111-120.

Hadziiossif Christos, *La colonie grecque en Égypte, (1833-1856)*, Διδακτορική διατριβή, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), 1983.

Hendrickx B. (επιμ.), *Hellenism and Africa*, Γιοχάνεσμπουργκ, RAU, 2000.

Kitroeff Alexander, *The Greeks in Egypt, 1919-1937. Ethnicity and Class*, Οξφόρδη, Ithaca Press, 1989.

Kosmin B. A., *Ethnic and Commercial Relations in Southern Rhodesia: A Socio-historical Study of the Asian, Hellene and Jewish Populations 1898-1943*, Ph. D. Dissertation, University of Rhodesia, 1974.

Lazidou Eleni, "La diaspora grecque au Kenya et en Tanzanie: Identité, formation et organisation en réseaux", *Les Cahiers de l'Afrique de l'Est*, αφιέρωμα "Diaspora d'Afrique de l'Est", νέα σειρά, αριθ. 24 (Nairobi, Απρίλιος-Ιούνιος 2004).

Mantzaris E. A., "Greek Rural Settlement in Southern Rhodesia, 1890-1930", *Journal of the Hellenic Diaspora*, 7/1 (1980), σσ. 89-102.

Mantzaris E., "Greek Nationalism and Assimilation in South Africa, 1900-1913", *Απολλωνία* (1984), σσ. 81-94.

Mantzaris E., "Greek Workers in South Africa: The Case of the Railway Workers and the Cigarette-makers, 1905-1914" *Journal of the Hellenic Diaspora*, 14/3-4 (1987), σσ. 49-63.

Markakis J., *National and Class Conflict in the Horn of Africa*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

Natsoulas Theodore, *The Greeks in Ethiopia. Economic, Political, and Social Life, 1740-1936*, Ph. D., Syracuse University, 1975.

Natsoulas Theodore, "Greeks in the Ethiopian Court, 1700-1770", *Journal of the Hellenic Diaspora*, 12/2 (1985), σσ. 63-76.

Natsoulas Theodore, "The Greeks as an Alien Minority at the Outset of Ethiopia's Economic Development, 1880-1910", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 13 (1989), σσ. 219-243.

Petronoti M., "Greek-African Interrelations in Eritrea and Greece. Social Interaction as a Framework for Understanding the Construction of Ethnic Identities", *Post-migration Ethnicity. De-essentializing Cohesion, Commitments and Comparison*, επιμ. G. Baumann & T. Sunier, Άμστερνταμ, Het Spinhuis, 1995, σσ. 165-184.

Petronoti M., "Greeks in Asmara: Guardians of Continuity, Agents of Change", *Journal of the Hellenic Diaspora*, 26/1 (2000), σσ. 7-20.

Trevaskis G., *Eritrea. A Colony in Transition*, Οξφόρδη, Oxford Clarendon Press, 1960.
<http://info.grece.online.fr/>

ΣΤ. Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία

Βασιλακάκος Γ., *Η νεοελληνική λογοτεχνία της Διασποράς: Αυστραλία*, Αθήνα, Gutenberg, 2000.

Καναράκης Γεώργιος, *Η λογοτεχνική παρουσία των Ελλήνων στην Αυστραλία*, Αθήνα, Ίδρυμα Νεοελληνικών Σπουδών, 1985.

Καναράκης Γεώργιος, *Ο ελληνικός Τύπος στους Αντίποδες. Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία*, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 2000.

Κάτσικας Σωκρ. (επιμ.), *Ο Απόδημος Ελληνισμός. Φάκελλος: Αυστραλία, ΗΠΑ, Καναδάς, Νέα Ζηλανδία*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1995.

Τάμης Αναστάσιος Μ., *Ιστορία των Ελλήνων της Αυστραλίας*, τόμ. 1-2, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1997-2000.

Τάμης Αναστάσιος Μ., *Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στην Αυστραλία. Η σημερινή κατάσταση της Ελληνικής*, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2001.

Τάμης Αναστάσιος Μ. (επιμ.), *Ο Ελληνισμός της Αυστραλίας*, Κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, 2004.

Τρίμη-Κύρου Αικατερίνη, «Έλληνες στην Αυστραλία: Νέα Μετανάστευση σε μια νέα ήπειρο», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, τόμ. 9, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα/Εφημ. *Τα Νέα*, 2003, σσ. 319-328.

Gilchrist Hugh, *Australians and Greeks. The early years*, τόμ. 1, Σίδνεϊ, Halstead Press, 1992.

Gilchrist Hugh, *Greeks in Australia: The Early Years*, Σίδνεϊ, Halstead Press, 1994.

Καρδάρης Α. – Τάμης Α. (επιμ.), *Greeks in Australia*, Μελβούρνη 1988.

Price C. A., *The Southern Europeans in Australia*, Μελβούρνη, Oxford University Press, 1963.

Price C. A. (επιμ.), *Greeks in Australia*, Canberra, Australian National University Press, 1975.

Tamis A., *The Immigration and Settlement of Macedonian Greeks in Australia*, Μελβούρνη, La Trobe University, 1994.

Tamis A., *An Illustrated History of the Greeks in Australia*, Μελβούρνη, Dardalis Archives, La Trobe University, 1997.

Tamis A. – Gavaki E., *From Migrants to Citizens: Greek Migration in Australia and Canada*, Μελβούρνη, La Trobe University, 2002.

Tamis A., *The Greeks in Australia*, Cambridge University Press, 2005.

Tsounis M., “Greek Communities in Australia”, *Greeks in Australia*, επιμ. C. A. Price, Canberra, Australian National University, 1975.

Yannakis John, *Megisti in the Antipodes. Castelorizian Migration and Settlement to Western Australia, 1890-1900*, Victoria Park, Hesperian Press, 1996.

Z. Αμερικανική ήπειρος

Αγαπητίδης Σ., «Ελληνική μετανάστευση στη Λατινική Αμερική», *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 44 (1964), σσ. 595-607.

Γιάνναρης Γιώργος, *Οι Έλληνες μετανάστες και το ελληνο-αμερικανικό μυθιστόρημα*, Αθήνα 1985.

Δαμηλάκου Μ., *Έλληνες μετανάστες στην Αργεντινή. Διαδικασίες συγκρότησης και μετασχηματισμοί μιας μεταναστευτικής κοινότητας, 1900-1970*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας, 2004.

Καζάκος, Π. (επιμ.), *Ο Απόδημος Ελληνισμός. Φάκελλος: Λατινική Αμερική*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1994.

Κάτσικας Σωκρ. (επιμ.), *Ο Απόδημος Ελληνισμός. Φάκελλος: Αυστραλία, ΗΠΑ, Καναδάς, Νέα Ζηλανδία*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1995.

Κατσόμαλος Β., *Η Αργεντινή, η Χιλή, η Ουρουγουάη, η Βραζιλία και οι Έλληνες*, Μπουένος Άιρες 1972.

Κιτρορέφ Αλέξανδρος, «Η υπερατλαντική μετανάστευση», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, τόμ. 1, μέρος Α', Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2000, σσ. 123-171.

Κιτρορέφ Αλέξανδρος, «Ο ρόλος του ελληνο-αμερικανικού λόμπι στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ: 1992-2001», *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Μια Συνολική Προσέγγιση*, επιμ. Παναγιώτης Ι. Τσάκωνας, Αθήνα 2003, σσ. 329-361.

Κιτρορέφ Αλέξανδρος, «Βόρεια και Νότια Αμερική», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, τόμ. 9, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα/Εφημ. *Τα Νέα*, 2003, σσ. 305-318.

Κουρτούμη-Χαντζή Τριανταφυλλιά Ν., *Η ελληνική μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες και η πολιτική της Ελλάδας (1890-1924)*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1999.

Κωνσταντινίδης Στέφανος (επιμ.), *Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στον Καναδά*, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 2001.

Κωνσταντινίδης Στέφανος, *Η παρουσία των Ελλήνων στον Καναδά*, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2004.

Λαλιώτου Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό. Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα*, μετ. Πελαγία Αρκετού, Αθήνα, Πόλις, 2006.

Μελάς Α., *Los griegos en la [sic] Argentina/Οι Έλληνες της Αργεντινής*, Μπουένος Άιρες 1954.

Παναγόπουλος Επαμεινώνδας Π., *Νέα Σμύρνη, μια ελληνική Οδύσσεια του 18ου αιώνα*, μετάφραση Κοραλίας Κροκοδείλου, Αθήνα, Κάκτος, 1972.

Σπυριδάκης Γιάννης – Κωνσταντάκου Χρύσα, «Η ελληνική παιδεία στις ΗΠΑ: Τα κύρια σημεία της έρευνας», *Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό. Πρακτικά Πανελλήνιου – Πανομογενειακού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 26-28 Ιουνίου 1998*, επιμ. Μ. Δαμανάκης Μ. – Θ. Μιχαλάκης, Ρέθυμνο, Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών, 1999, σσ. 82-90.

Τάμης Α. Μ./Tamis, A. M., *Οι Έλληνες της Λατινικής Αμερικής/Los griegos de América Latina*, μετάφραση στα ισπανικά, Margarita Larriera, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2006.

Φιλίππιδης Πλ., *Εμπορικός και κοινωνικός οδηγός των Ελλήνων της Λατινικής Αμερικής*, Μπουένος Άιρες, 1938.

Faure Aprosio Jacqueline, *Έλληνες στην έρημο Ατακάμα: Οι απαρχές των ελληνικών παροικιών στη Χιλή*, Μεταπτυχιακή διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2001.

Faure Aprosio Jacqueline, «Το ημερολόγιο ταξιδιού τού Κωνσταντίνου Ζαφειρόπουλου: Από τον Βόσπορο στις θάλασσες της Νοτίου Αμερικής», *Τετράδια*, 49 (Χειμώνας 2004-2005), σσ. 88-101.

Chimbos Peter D., *The Canadian Odyssey: The Greek Experience in Canada*, Τορόντο, McClelland and Stewart Limited, 1980.

Chimbos Peter D., “Intra-Ethnic Conflict and its Consequences: With Special Reference to Greek Canadian Communities”, *Études helléniques – Hellenic Studies*, 3/1 (1994), σσ. 59-67.

Constantinides Stephanos, *Les Grecs du Quebec*, Μόντρεαλ, Éditions Le Métèque, 1983.

Contopoulos Michael, *The Greek Community of New York City: Early Years to 1910*, New Rochelle N. Y., Aristide Caratzas, 1992.

Fairchild Henny Pratt, *Greek Immigration to the United States*, New Haven, Yale University Press, 1911.

Gavaki Efrosini, *The Integration of Greeks in Canada*, San Francisco, Reed and Eterovich Publishers, 1977.

Georgakas Dan, *Greek America at Work*, Νέα Υόρκη, Smyrna Press, 1992.

Kitroeff Alexander, *Griegos en América*, Μαδρίτη, MAPFRE América, 1992.

Kitroeff Alexander – Constantinides Stephanos. “The Greek Americans and US Foreign Policy Since 1950”, *Études Helleniques/Hellenic Studies*, 6/1 (1998), σσ. 5-24.

Kopan Andrew T., “Greek Survival in Chicago”, *Ethnic Chicago*, επιμ. Peter d’A. Jones & Melvin Holli, Grand Rapids 1981, σσ. 80-139.

Kourvetaris George A., *Studies on Greek Americans*, Boulder Colorado 1997.

Lattes A., “Las migraciones en la Argentina entre mediados del siglo XIX y 1960”, *Desarrollo Económico*, 12 [48] (1973), σσ. 849-865.

Moskos Charles C., *Greek Americans. Struggle and Success*, Englewood Cliffs N. J., Prentice-Hall, 1980.

Moskos Charles C., “The Greeks in the United States”, *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, επιμ. Richard Clogg, Λονδίνο 1999, σσ. 103-119.

Papaioannou George, *The Odyssey of Hellenism in America*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 1985.

Papanikolas Helen, “Greek Immigrant Women in the Intermountain West”, *Journal of the Hellenic Diaspora*, 16/1-4 (1989), σσ. 17-35.

Paterson James, *The Greeks of Vancouver: A Study in the Preservation of Ethnicity*, Ottawa, National Museum of Man, Canadian Centre for Folk Culture Studies, 1976.

Politis Jaramí M., *Grecia y los griegos en "El Mercurio" de Antofagasta*, Antofagasta, Χιλή, εκδ. Universidad del Norte, 1989.

Psomiades Harry J. – Scourby Alice (επιμ.), *The Greek-American Community in Transition*, Νέα Υόρκη, Pella Publishing, 1982.

Roudometof Victor – Karpathakis Anna, "Greek Americans and Transnationalism", *Communities Across Borders*, επιμ. Paul Kennedy – Victor Roudometof, Λονδίνο 2002, σσ. 41-54.

Saloutos Th., *The Greeks in the United States*, Cambridge Mass., Harvard University Press, 1964.

Scourby Alice, *The Greek Americans*, Βοστώνη 1984.

Vlassis George, *The Greeks in Canada*, Ottawa, Leclerc Printers, 1953.

Ελληνικός Σύνδεσμος (The Hellenic Link), 2005: *Σχέδιο Ελληνικής Παιδείας για την Αμερική*, Νέα Υόρκη 2006 (www.helleniclink.org).

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΜΑΡΙΑ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΙΔΟΥ

Διδάκτωρ του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ασχολείται με την ιστορία του απόδημου Ελληνισμού, ιδιαίτερα στη βόρεια Αφρική, και τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας σε ελληνικά σχολεία του Εξωτερικού.

ΛΙΝΑ ΒΕΝΤΟΥΡΑ

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας και Ιστορίας της Μετανάστευσης στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Οι μελέτες της αφορούν στη θεωρία περί μετανάστευσης/διασποράς, καθώς και στην ιστορία ελληνικών μεταναστεύσεων και διασπορικών κοινοτήτων.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Ν. ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια της Ιστορίας του Πολιτισμού στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. Έχει ασχοληθεί με τη νεοελληνική Διασπορά –ιδιαιτέρως με τον ελληνισμό της Ρουμανίας– και την τοπική ιστορία και τον πολιτισμό.

ΘΕΟΔΩΡΑ Κ. ΓΙΑΝΝΙΤΣΗ

Διευθύντρια του Κέντρου Ελληνικού Πολιτισμού της Μόσχας. Οι μελέτες της αφορούν στην ελληνική ομογένεια στη Νότια Ρωσία (τέλη 18ου-αρχές 20ού αι.), καθώς και στα απομνημονεύματα ρώσων περιηγητών που επισκέφθηκαν τον ελληνικό χώρο την ίδια περίοδο.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΔΑΜΑΝΑΚΗΣ

Καθηγητής Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Διευθυντής του Εργαστηρίου Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών. Οι έρευνές του εστιάζονται σε θέματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής, Δίγλωσσης Εκπαίδευσης, Θεωριών Κοινωνικοποίησης και Διδασκαλίας της Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας.

ΜΑΡΙΑ ΔΑΜΗΛΑΚΟΥ

Λέκτορας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Οι μελέτες της αφορούν κυρίως σε θέματα γύρω από τη μετανάστευση, την εργασία και γενικότερα την κοινωνική ιστορία των χωρών της Λατινικής Αμερικής.

ΑΝΤΑ ΔΙΑΛΛΑ

Διδάσκει νεότερη ευρωπαϊκή και ρωσική ιστορία στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΣΕΠ), στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

ΕΡΙΦΥΛΗ ΘΑΝΟΥ

Αποσπασμένη εκπαιδευτικός στο Γιοχάνεσμπουργκ, εργαζόμενη παράλληλα στον Τομέα Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της ίδιας πόλης. Μελετά θέματα της ιστορίας του Ελληνισμού της Νότιας Αφρικής.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΡΔΑΣΗΣ

Καθηγητής Οικονομικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Οι μελέτες του αφορούν κυρίως στην οικονομία της νεότερης Ελλάδας και στις οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες της νεοελληνικής Διασποράς.

ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING

Καθηγήτρια Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Οι μελέτες της αφορούν σε όψεις της ελληνικής Διασποράς, της οικονομικής ιστορίας, της ιστορίας της οικογένειας, του μεταναστευτικού φαινομένου κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, και θέματα αυστριακής και ιταλικής ιστορίας.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΤΡΟΕΦ

Καθηγητής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Haverford College, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Οι μελέτες του αφορούν στις εκφράσεις της ελληνικότητας στην Ελλάδα και τη Διασπορά.

ΣΠΥΡΟΣ ΚΟΥΖΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Δημοσιογράφος, Γεν. Διευθυντής του Μακεδονικού Πρακτορείου Ειδήσεων, ιδρυτής και διευθυντής του περιοδικού *Ελληνική Διασπορά*. Οι μελέτες του αναφέρονται σε ζητήματα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας και στον απόδημο Ελληνισμό.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

Καθηγητής Πολιτικών Επιστημών στα Πανεπιστήμια Λαβάλ και Κεμπέκ, διευθυντής στο Κέντρο Ελληνικών Ερευνών του Καναδά. Οι μελέτες του αφορούν στους πολιτικούς θεσμούς, την ελληνική εξωτερική πολιτική, την Ευρωπαϊκή Ένωση και όψεις της ελληνικής Διασποράς.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ-ΔΑΝΑΗ ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ

Διδάσκει τη νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία και θέματα νεότερης ιστορίας και πολιτισμού στο Τμήμα Νέων Ελληνικών του Πανεπιστημίου της Γενεύης. Έχει ασχοληθεί με τις σχέσεις της Ελλάδας και του καντονίου και της πόλης της Γενεύης κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα.

ΕΛΕΝΗ Ν. ΛΑΖΙΔΟΥ

Πτυχιούχος του Ινστιτούτου Ανατολικών Γλωσσών και Πολιτισμών του Παρισιού. Έχει ασχοληθεί με τη διασπορά των αφρικανικών λαών και τον Ελληνισμό της Ανατολικής Αφρικής.

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ

Επίκουρη καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν την ιστορία της μετανάστευσης, ζητήματα σύγχρονης αμερικανικής Ιστορίας και διατλαντικών σχέσεων.

ΓΑΒΡΙΛΗΣ ΛΑΜΠΑΤΟΣ

Ιστορικός. Οι μελέτες του αφορούν στην ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος, καθώς και της παρουσίας των ελλήνων πολιτικών προσφύγων στην ανατολική Ευρώπη.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΤΑΞΙΔΗΣ

Καθηγητής οικονομολόγος στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται στην παρουσία μη Αφρικανών –ιδιαίτερα Ελλήνων και Λιβανέζων– στην Κεντρική και Δυτική Αφρική.

ΙΑΚΩΒΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Οι μελέτες του αφορούν στις νεότερες και σύγχρονες διαβαλκανικές σχέσεις.

ΜΟΣΧΟΣ ΜΟΡΦΑΚΙΔΗΣ

Καθηγητής Ελληνικής Φιλολογίας και διευθυντής του Κέντρου Βυζαντινών, Νεοελληνικών και Κυπριακών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Γρανάδας. Οι μελέτες του αφορούν κυρίως στην Καταλανοκρατία στην Ελλάδα, τις σχέσεις του Βυζαντίου με την ιβηρική χερσόνησο και τη νεοελληνική λογοτεχνία και λεξικογραφία.

ΑΛΕΚΑ ΜΠΟΥΤΖΟΥΒΗ

Διδάσκουσα στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Έχει ασχοληθεί με την προφορική ιστορία και όψεις της νεοελληνικής ιστορίας, με έμφαση στο φύλο και τη Διασπορά.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Διδάκτωρ Ιστορίας, μεταδιδακτορική ερευνήτρια του Εργαστηρίου Μελέτης της Μετανάστευσης και Διασποράς, στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

ANNA ΠΑΠΟΥΛΙΑ

Σπούδασε στην Ακαδημία Φωτογραφίας του Λέτε και πολιτιστικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Humboldt του Βερολίνου. Επίκεντρο του φωτογραφικού έργου της –που έχει παρουσιαστεί σε εκθέσεις στη Γερμανία, Γαλλία, Ελλάδα, Ιταλία και Βέλγιο– είναι ο άνθρωπος και το περιβάλλον του.

ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ ΠΑΥΛΗΣ

Αποσπασμένος εκπαιδευτικός στο Γιοχάνεσμπουργκ, εργαζόμενος παράλληλα στον Τομέα Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της ίδιας πόλης. Μελετά θέματα βυζαντινής ιστορίας και τοπογραφίας της Αφρικής.

ΜΑΡΙΝΑ ΠΕΤΡΟΝΩΤΗ

Κοινωνική ανθρωπολόγος, ερευνήτρια στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Κύριοι άξονες της πρόσφατης ερευνητικής της δραστηριότητας είναι η ελληνική Διασπορά στην Ανατολική Αφρική και οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί που συνοδεύουν τη μετανάστευση στην Ελλάδα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ-ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ

Καθηγητής Πολιτικής και Πολιτισμικής Γεωγραφίας στη Σορβόνη (Paris 1). Έχει διδάξει στο ΕΜΠ, στη Σχολή Πολιτικών Επιστημών στο Παρίσι (Sciences Po), στο Πανεπιστήμιο Tufts (ΗΠΑ) κ.α. Τα κυριότερα έργα του αναφέρονται στη μελέτη της Διασποράς και της γεωπολιτικής στη ΝΑ Ευρώπη.

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΡΟΥΣΣΟΣ

Λέκτορας στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου και Συντονιστής του Κέντρου Μεσογειακών και Μεσανατολικών Σπουδών στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων. Οι μελέτες του αφορούν στις διεθνείς σχέσεις και στους χριστιανικούς πληθυσμούς στην Εγγύς και Μέση Ανατολή.

ΕΥΘΥΜΙΟΣ Θ. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

Ομότιμος διευθυντής του Κέντρου Νεότερης Ιστορίας της Ακαδημίας Αθηνών. Οι μελέτες του αφορούν στον βαλκανικό και μεσογειακό χώρο, με έμφαση στον Ελληνισμό της Αιγύπτου, της Μέσης Ανατολής και της Νότιας Αφρικής.

ΜΑΡΙΑ Α. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγήτρια Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης. Οι μελέτες της αφορούν σε ζητήματα ιστορίας των ιδεών και ιστοριογραφίας κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, την ελληνική Διασπορά στην Κεντρική Ευρώπη και τον ελληνικό κινηματογράφο.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΤΕΡΓΙΟΥ

Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου του Μάνχαϊμ της Γερμανίας και λέκτορας στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Μ. ΤΑΜΗΣ

Καθηγητής Κοινωνικής Γλωσσολογίας και Ιστορίας της Ελληνικής Διασποράς και διευθυντής του Εθνικού Κέντρου Ελληνικών Μελετών και Έρευνας του Πανεπιστημίου La Trobe της Μελβούρνης. Οι μελέτες του αφορούν κυρίως στη μετανάστευση και την εθνογλωσσική ταυτότητα του Ελληνισμού στην Αυστραλία, τη Νέα Ζηλανδία, τον Καναδά και τη Λατινική Αμερική.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΤΣΑΡΟΥΧΑ-SZABÒ

Φιλολόγος και λογοτέχνης, υπεύθυνη για την ελληνική εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων στην Ουγγαρία και διευθύντρια του ελληνικού σχολείου της Βουδαπέστης.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΧΑΡΑΤΣΙΔΗΣ

Λέκτορας Εθνογραφίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Οι μελέτες του αφορούν σε εθνογραφικά θέματα της ελληνικής Διασποράς της πρώην ΕΣΣΔ και θέματα ρωσικής και αρμενικής γλώσσας και πολιτισμού.

ΤΖΕΛΙΝΑ ΧΑΡΛΑΥΤΗ

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ναυτιλιακής Ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Οι μελέτες της αφορούν στην ελληνική και διεθνή ναυτιλιακή οικονομική ιστορία, τη νεοελληνική Διασπορά και τα επιχειρηματικά της δίκτυα από τον 18ο έως τον 20ό αιώνα.

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ

Ομότιμος Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Οι περισσότερες μελέτες του εστιάζονται στα επαναστατικά κινήματα στη ΝΑ Ευρώπη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, τις ελληνοϊσπανικές και ελληνοαρμενικές σχέσεις και τη νεοελληνική Διασπορά.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΗΣΤΟΥ

Λέκτορας Ανθρωπογεωγραφίας και μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Κέντρο Μεταναστευτικής Έρευνας στο Πανεπιστήμιο του Sussex στο Ηνωμένο Βασίλειο. Έχει ασχοληθεί με τη μετανάστευση και την παλιννόστηση.

BERTRAND BOUVIER

Ομότιμος καθηγητής νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης. Ασχολήθηκε με το δημοτικό τραγούδι και θέματα νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά και με την αρχαία γραμματεία, την παπυρολογία, τη βυζαντινή τέχνη και τη νεότερη ιστορία, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στις ελληνοελβετικές σχέσεις.

MICHEL BRUNEAU

Διευθυντής ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών (CNRS) και στο Πανεπιστήμιο του Bordeaux. Οι μελέτες του αφορούν κυρίως στη γεωγραφία και χαρτογραφία της Διασποράς διαφόρων λαών και ειδικότερα των Ελλήνων, καθώς επίσης και στον ποτυπιακό ελληνισμό.

BENJAMIN HENDRICKX

Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Γιοχάνεσμπουργκ και διευθυντής του Ιδρύματος Αφροελληνικών Σπουδών. Οι μελέτες του εστιάζονται στην ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα, την αρχαία και μεσαιωνική ιστορία της ανατολικής Αφρικής και τον Ελληνισμό της αφρικανικής ηπείρου.

ANTONIO SOLARO

Δημοσιογράφος και ιστορικός, μέλος της ελληνικής κοινότητας Ρώμης και Λατίου. Οι έρευνές του αφορούν στη σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδας και της Κύπρου, και τις ελληνοϊταλικές σχέσεις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΑΝΝΑΣ ΜΠΕΝΑΚΗ - ΨΑΡΟΥΔΑ.....	9
--	---

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ	13
----------------------	----

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΠΟΔΗΜΙΩΝ

A. ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΩΣ ΤΗΝ ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ <i>Όλγα Κατσιαρδή-Hering</i>	35
B. ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΙΑΣ: Ο ΑΠΟΔΗΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΩΣ ΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ <i>Βασίλης Καρδάσης – Τζελίνα Χαρλαύτη</i>	53
Γ. Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ <i>Αλέξανδρος Κιτρορέφ</i>	75

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΚΕΝΤΡΑ ΤΟΥ ΑΠΟΔΗΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΗΜΕΡΑ

A. ΕΥΡΩΠΗ	
1. ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΚΑΙ ΙΡΛΑΝΔΙΑ.....	95
<i>Τζελίνα Χαρλαύτη</i>	
2. ΓΑΛΛΙΑ	107
<i>Δέσποινα Π. Παπαδοπούλου</i>	
3. ΙΒΗΡΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ: Ισπανία και Πορτογαλία	117
<i>Μόσχος Μορφακίδης</i>	
4. ΒΟΡΕΙΑ ΕΥΡΩΠΗ και ΣΚΑΝΔΙΝΑΒΙΑ	121
ΙΣΛΑΝΔΙΑ και ΝΟΡΒΗΓΙΑ.....	121
<i>Σπύρος Κουζινόπουλος</i>	
ΔΑΝΙΑ	123
<i>Αναστασία Χρήστου</i>	
ΣΟΥΗΔΙΑ	123
<i>Λίνα Βεντούρα</i>	
ΦΙΝΛΑΝΔΙΑ.....	126
<i>Σπύρος Κουζινόπουλος</i>	

5.	ΒΕΛΓΙΟ-ΚΑΤΩ ΧΩΡΕΣ-ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	127
	ΒΕΛΓΙΟ	127
	<i>Λίνα Βεντούρα</i>	
	ΚΑΤΩ ΧΩΡΕΣ	131
	<i>Λίνα Βεντούρα</i>	
	ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	134
	<i>Έλλη Δρούλια-Μητράκου</i>	
6.	ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ	135
	<i>Λίνα Βεντούρα</i>	
	ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ	147
	<i>Ανδρέας Στεργίου</i>	
7.	ΕΛΒΕΤΙΑ.....	150
	<i>Bertrand Bouvier - Αναστασία-Δανάη Λαζαρίδου</i>	
8.	ΤΣΕΧΙΑ-ΣΛΟΒΑΚΙΑ.....	154
	<i>Ανδρέας Στεργίου</i>	
9.	ΙΤΑΛΙΑ.....	158
	<i>Antonio Solaro</i>	
10.	ΠΟΛΩΝΙΑ.....	164
	<i>Γαβρίλης Λαμπάτος</i>	
11.	ΒΑΛΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ: ΛΕΤΟΝΙΑ – ΕΣΘΟΝΙΑ – ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ	166
	<i>Σπύρος Κουζινόπουλος</i>	
12.	ΑΥΣΤΡΙΑ.....	168
	<i>Μαρία Α. Στασινοπούλου</i>	
13.	ΟΥΓΓΑΡΙΑ.....	175
	<i>Ευαγγελία Τσαρουχά-Szabò</i>	
14.	ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ	183
	ΡΟΥΜΑΝΙΑ – ΜΟΛΔΑΒΙΑ – ΑΛΒΑΝΙΑ.....	183-185
	<i>Ευαγγελία Ν. Γεωργιτσογιάννη</i>	
	ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ-ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ	186-189
	<i>Ιάκωβος Μιχαηλίδης</i>	

B.	ΚΟΙΝΟΠΟΛΙΤΕΙΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ – ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ ...	191
1.	ΟΥΚΡΑΝΙΑ – ΛΕΥΚΟΡΩΣΙΑ – ΡΩΣΙΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΕΝΤΡΟΑΣΙΑΤΙΚΕΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΕΣ	191
	<i>Θεοδώρα Γιαννίτση – Άντα Διάλλα – Ι. Κ. Χασιώτης</i>	
2.	ΥΠΕΡΚΑΥΚΑΣΙΑ.....	203
	<i>Ελευθέριος Χαρατσίδης</i>	
Γ.	ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΑΣΙΑ.....	209
	<i>Αναστάσιος Μ. Τάμης</i>	
Δ.	ΤΟΥΡΚΙΑ, ΕΓΓΥΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ: ΤΟΥΡΚΙΑ, ΤΑ ΟΡΘΟΔΟΞΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ, ΙΟΡΔΑΝΙΑ, ΙΣΡΑΗΛ-ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ, ΛΙΒΑΝΟΣ, ΣΥΡΙΑ, ΣΑΟΥΔΙΚΗ ΑΡΑΒΙΑ	213-221
	<i>Σωτήρης Ρούσσοσ</i>	
E.	ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΗ ΗΠΕΙΡΟΣ	223
1.	ΑΙΓΥΠΤΟΣ ΚΑΙ ΣΟΥΔΑΝ	223-226
	<i>Ευθύμιος Σουλογιάννης</i>	
2.	ΒΟΡΕΙΑ ΑΦΡΙΚΗ (ΤΥΝΗΣΙΑ, ΛΙΒΥΗ, ΑΛΓΕΡΙ, ΜΑΡΟΚΟ)	229
	<i>Μαρία Αγαθαγγελίδου</i>	
3.	ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΦΡΙΚΗ.....	233
	ΕΡΥΘΡΑΙΑ	233
	<i>Μαρίνα Πετρονάτη</i>	
	ΑΙΘΙΟΠΙΑ.....	234
	<i>Αλέκα Μπουτζουβή</i>	
	ΚΕΝΥΑ, ΤΑΝΖΑΝΙΑ, ΟΥΓΚΑΝΤΑ, ΡΟΥΑΝΤΑ, ΜΠΟΥΡΟΥΝΤΙ, ΜΑΛΑΟΥΙ, ΜΟΖΑΜΒΙΚΗ, ΖΙΜΠΑΜΠΟΥΕ, ΖΑΜΠΙΑ.....	236
	<i>Ελένη Λαζίδου – Νίκος Μεταξίδης</i>	
4.	ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΑΦΡΙΚΗ	243
	<i>Νίκος Μεταξίδης</i>	
5.	ΝΟΤΙΟΑΦΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ	249
	<i>Benjamin Hendrickx – Εριφύλη Θάνου – Σταμάτιος Πανλής</i>	

ΣΤ.	ΑΝΤΙΠΟΔΕΣ.....	255
1.	ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ..... <i>Αναστάσιος Μ. Τάμης</i>	255
2.	ΝΕΑ ΖΗΛΑΝΔΙΑ..... <i>Αναστάσιος Μ. Τάμης</i>	269
Ζ.	ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΗΠΕΙΡΟΣ.....	275
1.	ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ..... <i>Ιωάννα Λαλιώτου</i>	275
2.	ΚΑΝΑΔΑΣ..... <i>Στέφανος Κωνσταντινίδης</i>	283
3.	ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΑΜΕΡΙΚΗ..... <i>Μαρία Δαμηλάκου</i>	291

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α.	Η ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ..... <i>Μιχαήλ Δαμανάκης</i>	303
Β.	ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΑΠΟΔΗΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.....	311
Γ.	Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ..... <i>Michel Bruneau - Γιώργος Πρεβελάκης</i>	313

Η ΕΚΘΕΣΗ

ΟΔΗΓΟΣ.....	337
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	413
ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ.....	441
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	449

Η ΕΚΔΟΣΗ
ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ, 15^{ος}-21^{ος} ΑΙ.
ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ
ΤΗΝ ΟΜΩΝΥΜΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ
ΠΟΥ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΕ Η ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2006.
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ
ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΜΑΥΡΙΔΟΥ, ARTIO STAMP
ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ΕΠΕ.
ΤΗΝ ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ
ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Η ΕΙΡΗΝΗ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗ.
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΜΙΛΟ FORUMA ΕΒΕ
ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2006
ΣΕ ΧΑΡΤΙ AVORIO VEGA 100 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ
ΣΕ 2.000 ΑΝΤΙΤΥΠΙΑ.

